گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق

«دەستەی کورد»

بەرگی نۆهەم

١٩٨٢

چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق

بەغدا – ١٩٨٢

گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق

"دەستەی کورد"

بەرگی نۆهەم

١٩٨٢

چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق

بەغدا ـ ١٩٨٢

بسم الله الرحمن الرحيم

لەوەبەدەر کە وتاری ئەندامانی کۆڕ لەم گۆڤارەدا پێش وتاری کەسانیتر ئەخرێ ، لە بەرودواخستنی وتارەکانیتردا سەرنجی نووسینی یەکەمین پیتەکانی ناوی نووسەر دراوە لە ڕیزی ئەلفوبێدا.

★ ★ ★

نووسەری هەر وتار و لێکۆلینەوەیەك کە لەم گۆڤارەدا بلاو دەکرێتەوە ، خۆی بەرپرسیاری ناوەرۆکەکەیەتی

★ ★ ★

البحوث والدراسات التي تنشر في هذه المجلة تعبر عن اراء اصحابها

ئەم ژمارەیەی ئەم گۆڤارە

وەختێ خۆی دەستەی کوردی کۆڕی زانیاری عێراق لە ساڵی ١٩٧٩دا لیژنەیەکی پێکهێنا بۆ ئامادەکردنی بەستنی کۆڕێ لە یەکێ لە هاوینە هەوارەکانی کوردستان بۆ لێکۆڵینەوەو چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردیو بانگەوازێکی لەبارەی بابەتەکانی گفتوگۆ لێکردنی ئەو کۆڕەوە بلاوکردەوە • لیژنەکە دەستی کرد بە کارو گەلێ وتارو لێکۆڵینەوەی لە گەلێ لە ڕۆشنبیرانی کوردەوە بۆ هات کە لە کۆڕەکەدا بخوێنرێنەوەو گفتوگۆیان لەسەر بکرێ •

بەڵام سەرەنجام بەهۆی ئەو بارو دۆخە تایبەتییەی شەڕەوە کە لە وڵاتا پەیدا بوو، وا بە باش زانرا گرتنی کۆڕەکە دوابخرێ بۆ هەلێکی ترو - بۆئەوەش کە ئەو ڕەنجەی بۆی درابوو هەمووی بەخۆڕایی نەڕوا ، وا پەسەندکرا کە ئەو بابەتانەی بڕیاری خوێندنەوەیان درابوو ، لە ژمارەیەکی تایبەتیی گۆڤاری کۆڕدا بلاوبکرێنەوە تا بکەونە بەردەستی خوێندەوارانو هەرکەس لە ئاستی خۆیەوە لێیان بکۆڵێتەوەو ڕاستیو چەوتیی ئەو بیرانە دەستنیشان بکا کە لەو وتارانەدا هەن • بێگومان ئەمە هەر هیچ نەبێ مەیدانی ئەوەمان بۆ بەرەڵلا ئەکا کە ئەگەر لە دواڕۆژا توانرا کۆڕێك بۆ ئەم مەبەستە ببەسترێ ، بەشدارانی بە بەرچاوێکی ڕوونترەوە بێنە مەیدانو لەوانەیە زۆریشیان چاویان بە گەلێ لە بیرو ڕاکانیاندا گێڕابێتەوە •

ئەوەتا ئێستا ئەم ژمارەیە بڵاوئەکەینەوەو هەموو ئەو وتارانەی تیایەو ئومێدەوارین با کورەکەش نەبەسترابێ ، لە ڕێگای بڵاوکردنەوەی بابەتەکانیەوە لەم ژمارەیەدا ، بەشێکی ئەرکەکانی سەرشانیمان سووك کردبێ‌و ، هەر لە ئێستاوە بە خوێندەوارانیدا ڕائەگەیەنین کە ئامادەین بۆ وەرگرتنی هەر بیرو ڕایەکی نوێ کە ئەوان بۆمان بنێرن‌و ئەوەی بۆ بڵاوکردنەوە بشێ لە ژمارەکانی لەمەوپاشی ئەم گۆڤارەدا بەتەواوی یا پوختەکەی بڵاوئەکەینەوەو ، ئیتر دەست لە دەست‌و قەوەت لە خواو ، سوپاس .

دەستەی بنووسان

خاڵبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی

دوکتور کامل بەصیر
ئەندامی کارای کۆڕی زانیاری عێراق

(خاڵبەندی) واتە : (علامات الترقیم) دانانی نیشانەی تایبەتی‌یە وەکو خاڵ (.)و کۆماو (،) لە کاتی نووسیندا ، بۆ بەدی‌هێنانی ئەم مەبەستە سەرەکیانەی خوارەوە :ـ

یەکەم : دابەشکردن‌و خستنەڕووی پارچەکانی ڕستەیەك .

دووەم : جیاکردنەوەی ڕستەکان‌و چەسپاندنی تایبەتی‌یەکانیان .

سێیەم : دەست‌نیشان‌کردنی شوێنی ڕاوەستادن لە کاتی خوێندنەوەدا .

چوارەم : ڕابەری‌کردنی خوێنەر بۆ گۆڕینی گفتوکردنی بەگوێرەی واتای ڕستەکان .

خاڵبەندی هەروەکو زانراوە نیشانەکانی لە ڕێنووسی عەرەبی‌دا سازکراون تا رادەیەکی زۆر شوێنی خۆیان لە چاپخانەدا کردۆتەوە . ڕێنووسی کوردی کە بە پێی عەرەبی گونجێنراو وێنەکانی دەخرێنەڕوو بەلای ئێمەوە پێویستە کەلك لەو نیشانانە بە بێ‌تێکەڵ‌و پێکەلی‌و ئاڵۆزاوی وەربگرێ :

١

ئەم چەشنە کەڵك وەرگرتنەش لەبەر تیشکی دوو بنواشەدا دێتەدی :

بنواشەی یەکەم : ئەوەیە کە دەی‌سەلمێنێ :

خالبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی پێویستــە ئەو نیشــانە عەرەبیانــە بەکاربهێنێ کە بە هیچ جۆرێك جێگای مشتومڕ نین‌و بە چەشنێکی کۆتایی نووسەرە عەرەبەکان لە بەکارهێنانیاندا یەکن‌و شوێنی سازکردنیــان لــە چاپخانەکاندا ڕچاو کراون .

بنواشەی دووەم : لە ئاســانجی ئاســانکردنی ڕێنــووسی کوردی‌یــەوە هەڵدەقوڵێ‌و دوپاتی دەکاتەوە کە لە کۆڕی خالبەندی‌دا ئــەو نیشانانــە وەربگیرێن ، کە بەکارهێنانیان فراوان‌و بەرینەو واز لەو نیشانانە بهێنرێ کە پێویستی سازکردنیان دەگمەنە یاخود کتێب‌و ووتاری کوردی پێویستیان پێی نیە .

سەرئەنجام پێشنیازمان بۆ چەسپاندنی نیشانەکانی خالبەندی ڕێنووسی کوردی لەم لیستەیەی خوارەوەدا دەی‌خەینە بەردەست :ـــ

(.) خــاڵ :

(خاڵ) نیشانەیەکە کە خوێنەر چــاوی پێی‌دەکەوێ بەتــەواوی لە خوێندنەوەکەی رادەوەستێت بۆئەوەی بحەسێتەوەو هەناسە بدات .

ئەمە بۆ خوێنەر ، نووسەریش هەمیشە لە کوتایی ڕستەیەکدا دایدەنێت کە ماناکەی تەواو بێت‌و واتاکەی لە ڕستەکانی پێش‌و پاشی سەربەخۆ بێت. هەروەکو لەم پارچە نووسینەوەیەدا بەرچاو دەکەوێت :

«پیاوێکی زیر ئامۆژگاری کوڕێکی کرد کە پارەکانی بۆ ڕابواردن لە کیسی خۆی دابوو ، پێی‌ووت :

ئه گه‌ردوون سه‌رزه‌نشت ده‌كات‌و نه رۆژگار ووشیارت ده‌كاته‌وه . ساته‌كانی ژیانت ده‌ستیشان كراون . هه‌ناسه‌كانیشت له كاتێكی تایبه‌تیدا كۆتاییان دێت . دوو حاڵه‌ت له به‌رچاودایه باشتریان ئه‌و حاڵه‌ته‌یه كه زیانت پێ ده‌گه‌ینێ» .

(٤) كۆماو :

خوێنه‌ر كه ئه‌م نیشانه‌یه ده‌بینێ ، بۆ ماوه‌یه‌كی كه‌م له خوێندنه‌وه‌كه‌ی راده‌وه‌ستێت‌و هه‌ناسه‌ده‌دات . نووسه‌ریش له‌م شوێنانه‌ی خواره‌وه‌دا ده‌ی‌نووسێته‌وه :ــ

یه‌كه‌م : له‌نێوانی چه‌شن‌و پارچه‌كانی شتێك یان واتایه‌ك وه‌كو :
ئاخاوتن سێ پارچه‌یه : ناو ، فرمان ، ئامراز .

دووه‌م : دوابه‌دوای بانگ‌كراو ، وه‌كو :

ئه‌ی قوتابیان ، كۆشش بكه‌ن .

سێیه‌م : له‌نێوانی رسته‌ی مه‌رج‌و ده‌ربڕینی سوێند پێخواردن‌و وه‌لامه‌كانیاندا . وه‌كو :

ئه‌گه‌ر ویستت له ئیشێكا سه‌ربكه‌ویت ، ده‌بێ پێویستییه‌كانی ئیشه‌كه‌ت ئاماده بكه‌یت .

به خوا ، هه‌ر ده‌بێت سه‌رێكمان لێ بده‌یت .

چواره‌م : له‌نێوانی شاڕسته‌یه‌ك‌و پاڕسته‌یه‌كدا كه له ڕووی واتاوه پەیوه‌ندییان پێكه‌وه هه‌یه ، وه‌كو :

كتێبێكم خوێنده‌وه ، به دووروو درێژی باسی رێزمانی كوردی ده‌كات .

(؛) كۆماوی خالـدار :

خوێنەر بەم نیشانەیە تـەواو ڕاوەستـانێك دەسـت لە خوێنـدنەوە هەڵدەگرێتو بۆی هەیە هەناسەبدات •

نووسەرێش لەم شوێنانەی خوارەوەدا وێنەی دەكێشێ :ـ

یەكەم : لەنێوانی ئەو ڕستە درێژانەدا كە ووتـەیەكی واتـا تـەواو پێكدەهێنن ؛ بەنیازی ئەوەی دەرفەتی هەناسەدان بە خوێنەر بدرێـتو ڕستە درێژەكان لە تێكەڵو پێكەڵی بپارێزین • وەكو :

خەڵكی گرنگی بە درێژی تەمەنی ئادەمیزاد نادەن ؛ بەڵكو بەدوای ئەو كارە بەسوودانەدا دەگەڕێن كە لەو تەمەنەیدا ئەنجامی داون •

دووەم : لەنێوان دوو ڕستەدا كە دووەمیان هۆی بەرپابوونی یەكەمیانە • وەكو :

حەمە خەڵاتكرا ؛ چونكە لە تاقیكردنەوەدا یەكەم دەرچوو •

سێیەم : لەنێوانی دوو ڕستەدا كە دووەمیـان ئاكامو سەرئـەنجامی ڕستەی یەكەم بێت • وەكو :

سیروان لە ژیانیدا هەمیشە تێكۆشاوە ؛ بۆیە جێگای سەرسورمان نییە بەختیارو سەركەوتوو بێت •

(:) دوو خـاڵ :

ئەمنیشانەیە بۆ ڕوونكردنەوەو خستنەڕووی ئەوەی لەدوایەوە دێـت سازدەكرێت بەتایبەتی لەم شوێنانەی خوارەوەدا :ـ

یەكەم : لەنێوانی ئەو فرمانانەی بۆ واتای ووتن بەكاردەهێنرێنو قسەو ووتراوەكانیدا • وەكو :ـ

مامۆستاکەمان ووتی : ئیشی ئەمڕۆ مەخەرە سبەینێ ٠

پێغەمبەر (د٠خ) فەرموویەتی : ئەگەر شەرم ناکەیت ، هەرچیت ئەوێ بیکە ٠

دووەم : لەنێوانی شتێك‌و بەش‌و جۆرەکانی‌دا ٠ وەکو :ــ

لە جیھاندا شەش ووشکانی هەیە : ئاسیاو ئەفریقیاو ئەوروپاو ئەسترالیاو ئەمریکای ژوورو ئەمریکای خواروو ٠

هاوڕێ دوو جۆرە : هاوڕێی خۆشی‌و هاوڕێی تەنگانە ٠

سێیەم : پێش ئەو نموونانە کە بـۆ ڕوونکردنـەوەی دەستوورێـك دەھێنرێن ــ وەکو :ــ

دووکەس تێر نابن : زانست پەروەرو پوڵپەرست ٠

چوارەم : لەپێش ئەو ئاخاوتنەدا کە ووتەکەی پێشەوەی ڕوونەکاتەوە ٠ وەکـو :ــ

ژیری‌و تەندروستی‌و زانـست : ئەو پادشانەن کە هەرگیزاو هەرگیز سوودەکانیان نابڕێتەوە ٠

(؟) نیشانەی پرسیـار :

دوابەدوای ڕستەی پرسیاری دێت ، بۆئەوەی خوێنەر دەنگی خـۆی لە شێوەی پرسیاردا دەربڕێ ٠ وەکو :

ووشـە چەنـد جۆرە ؟

چۆنیت ؟

(!) نیشانەی هەلچوون :

ئەم نیشانەیە لە کۆتایی هەموو ڕستەیەکدا سازدەکرێت کە بێژەرەکەی

توشی هەڵچوونێك بووبێتو لە هەستو ئەستیدا سۆزێك پەیدابووبێت .
وەکو :
حاڵەتی دەربڕینی سەرسوڕمانو هەڕەشەکردنو ئارەزووبزواندنو خەفەتو خۆشیو یارمەتی داواکردنو دوعاو سکاڵاکردنو ڕازی نەبوون .
بۆ نموونە :

خوایە ، ئەم دیمەنە چەند جوانە ! .
ئاگات لە چەرخی گەردوون بێت ! .
لە خوا بترسە ! .
ئەی هاوار جەرگم براوە ! .
ئۆخەی ئاواتەکەم هاتەدی ! .
خوایە ڕەحمم پێ بکە ! .
دوارۆژی زۆردار ڕەشە ! .

(ـ) تەقەڵ :

نیشانەی تەقەڵ لەم شوێنانەی خوارەوەدا سازدەکرێت :

یەکەم : پێش گوزارەی ڕستەیەك کە لە نیهادەکەیەوە بە شارستەو پارستە دوورکەوتبێتەوە . وەکو :

شوان کە چوو بۆ دەرەوەو شهادەتنامەی بەرزی وەرگرتو خۆی بە زانست چەکدار کرد ـ خزمەتی وڵاتەکەی دەکات .

لەمڕستەیەدا ووشەی شوان نیهادەو ڕستەی (خزمەتی وڵاتەکەی دەکات) گوزارەیە ، جا لەبەرئەوەی لەنێوانیاندا سێ ڕستە هاتوون ، پێویست بەو تەقەڵە بوو بۆ سەرنجڕاکێشانی خوێنەرو دووپاتکردنەوەی ئەوەی کە ڕستەکە گوزارەی ئەو نیهادەیە .

دووەم : لەنێوانی ژمارەو شتە ژمێراوەکاندا ، وەکو :

ئیش کردنی ڕێك دەبێ بەهۆی :ــ

١ ــ تەندروستی ،
٢ ــ دەست کەوتنی باش ،
٣ ــ ڕەحەتی مێشك ،

سێیەم : جیاکردنەوەی قسەکانی دوو گفتوگۆکەر ئەگەر هاتو لە نووسیندا ناویان نەووترا . هەروەها ئەگەر هاتو هیچ ووشەیەك بۆ خستنەڕووی ووتەو وەڵامەکانیان بەکارنەهێنرا ، وەکو :

« پادشایەك پێویستی بە نووسەرێك هەبوو بۆ هەڵسوڕاندنی ئیش وکارەکانی ، نووسەرەکە بە پادشاکەی ووت :

ــ بە سێ مەرج لەگەڵتدا ئیش ئەکەم ،
ــ ئەم سێ مەرجە چین ؟
ــ حورمەتم مەشکێنە ، دەست بە رووممەوە مەنێ ، بە بوختانی دووژمنەکانم بڕوا مەکە ،
ــ باشە بەم سێ مەرجە ڕازیم ، بەڵام من داوای چیت لێ دەکەم ؟
ــ هەرگیزاو هەرگیز نهێنی‌یەکانت نادرکێنم‌و لە ئامۆژگاری کردنت درێغی ناکەم‌و هیچ کەسێك بەلامەوە لە تۆ خۆشەویستتر نابێت » ،

( ) دووکەوانە :

نیشانەی دوو کەوانە باوەش بەو ووشانەدا دەکەن کە لە ڕستەیەکدا نە نیهادن‌و نە گوزارە ، سەرئەنجام بە زۆری لەم شوێنانەی خوارەوەدا بەکاردەهێنرێن :

یەکەم : خستنەڕووی ووشەی یاخود دەستەواژەیەکی ڕاڤەکەر ،

کەر (بە ڕی سووك) گوێدرێژە •

کەڕ (بە ڕی قەڵەو) گوێ گران •

دووەم : چەسپاندنی ڕستەی دڵنیابی بەخش • وەکو :

زمانی کوردی (زارەکانی هەمەڕەنگەنو ڕێزمانەکەی چەسپاوەو وشەکانی لە ڕێگای جۆربەجۆرەوە لەدایك دەبن) بەئاسانی دەتوانێ ببێ بەهۆی دەربڕینی زانستو زانیاری هاوچەرخ •

لەم نموونەیەدا ڕستەکانی نێوانی دووکەوانەکە دڵنیامان دەکەن کە زمانی کوردی پێی دەکرێ ئەو ئەرکە ئەنجام بدات •

سێیەم : خستنەڕووی ڕستەی لابەلا • وەکو :

هەولێر (ئاوەدانی یەکەی بەردەوام بێت) گەورەترین شارە لە ناوچەی کوردستاندا •

دەربڕینی (ئاوەدانی یەکەی بەردەوام بێت) لەم نموونەیەدا ڕستەیەکی لابەلایە بۆ دوعاخوازی خراوەتە ناو ڕستە سەرەکی یەکەوە (هەولێر گەورەترین شارە لە ناوچەی کوردستاندا) ؛ بۆیە لەنێوانی دوو کەوانەدا خراوەتەڕوو •

چوارەم : سەرنج ڕاکێشان بۆ دەربڕینی گرنگ • وەکو :

ڕێزمان (هەرچەندە ووشەش گرنگە) بڕبڕەی پشتی زمانی نەتەوایەتی یە •

لەم نموونەیەدا بە دانانی دەربڕینی (هەرچەندە ووشەش گرنگە) لەنێوانی دووکەوانەدا سەرنجی خوێنەر بۆ ئەرکی ئەم ڕەگەزەی زمان ڕاکێشراوە •

« » نیشانەی دەقی وەرگیراو (کەوانەی دووتایی) :

ئەم جەشنە دووکەوانەیە بۆ خستنە ڕووی دەقی وەرگیراو ، و

جیاکردنەوەی لە قسەکانی دیی نووسەر بەکاریدەهێنێ ، وەکو :

«ئادەمیزاد چەند بەتوانا بێت ، ناتوانێت لەسەر ئەم زەوییەدا بەتەنیا بژی «برا لەگەڵ برا بێت ، مەگەر مەرگ لەلای خودا بێت» .

بۆیە هەموو کەسێك پێویستە هاوڕێو دۆستو برادەر ئەکیسی خۆی ئەدات و هەولبدات بە خۆشەویستی لەگەڵیاندا رەفتار بکات .

لەم نموونەیەدا نووسەر پەندە پێشینانەکەی خستۆتە ناو ئەو نیشانەیەوە ، بەنیازی خستنەڕووو جیاکردنەوەی لە قسەکانی خۆی .

(...) نیشانەی فڕێدان :

نووسەر کە دەقێك لە کتێبێکەوە وەردەگرێت هەندێ جار پێویستی بە رونووس کردنی هەموو دەقەکە نابێت . هەندێ جاریش لەو دەقەدا دەربڕینێوا هەیە گێڕانەوەی جێگای پەسەندی نییە . سەرئەنجام بەشێك لەو دەقە فڕێدەدات و نای نووسێتەوە ، جا بۆ سەرنج راکێشانی خوێنەر ئەو نیشانەیە دەنووسرێتەوە ، وەکو :

لە کاری بیردا پێنت بەوانە دەبەسترێ کە ڕێز لە زاناو ڕۆشنبیر دەگرن ... ؛ بۆیە کە کتێب دادەنرێت و ووتار دەنووسرێتەوەو بەرهەم پێشکەش دەکرێ ــ ئەو جۆرەکەسانە مەبەستو ئامانجن .

چەند تێبینییەك :

لە کۆتایی پێشنیازکردنی ئەو نیشانە خالبەندییانەداو لەبەر تیشکی پشتبەستن بە سەرچاوەکانمان دەمانەوێ سێ تێبینی بخەینە ڕوو :ــ

یەکەم : دانانی نیشانەی کۆماو (،) پێش ئامرازی واوی پەیوەست کردنی دوو رستە یان پتر لەگەڵ سروشتی زمانی کوردیدا لەم ڕووەوە

ناگونجێت ؛ چونــکە واوی پەیوەســتیی (عطف) کوردی دەبــێ بــێ بێ‌هەناسەدان‌و راوەســان لەگەڵ دەنگی کۆتایی ووشــەکەی پێشــەوەی گۆبکرێت •

دووەم : مامۆستایان توفیق وەهبی‌و [1] نوری علی ئەمین‌و [2] ئەمینی عەفدان [3] نیشانەی (•• ••) دوو کۆماویان بۆ خستنە ڕووی ووشەیەك یا دەستەواژەیەك دەست‌نیشان کردوە • وەکو :

کە منداڵ بووین •• هەموو شەوێ •• نەنکم پێی‌ئەووتین :

«وەرن چیرۆکێکی خۆتان بۆ بگێرمەوە» •

بەڵام ئێمە ئەم نیشــانەیە بە پێویست نــازانین چونــکە نیشــانەی دووکەوان ( ) هەروەکو لەمەوبەر راڤەمــان کــرد ــ هەمــان ئــەرك بەدی‌دەهێنێ •

سێیەم : مامۆستا توفیق وەهبی نیشانەی [ ] (العضادتــان)ی بــۆ خستنەڕووی رستەواژە بەکارهێنــاوەو ئــەم نموونەیــەی خــوارەوەی هێناوەتەوە :ــ

دزەکە کە دراوسێی من بو (ئەمە دراوسێیەکی خراپ بو بۆ مــن) ، ئەوێك هاتە سەرمان •

لەم نموونەیەدا ئاشکرایە کە مامۆستای ناوبراو پەیرەوی نیشانەکەی نەکردووەو نیشــانەی دووکەوانەی بەکارهێناوە ، جا ئێمە نازانین ئایا ئەمــە

---

١ ــ بروانە قواعد اللغة الكردية ج ١ ل ٩٦ •

٢ ــ بروانە رابەری بۆ ئیملای کوردی ل ٩٦ •

٣ ــ بروانە (نقتك دانین) گۆڤاری کۆڕی زانیاری کوردی / بەرگی سێیەم / بەشی یەکەم / ل ٣١١ •

هەڵەیەکی چاپییە یاخود ماموستا خۆی پێشیازەکەی خۆی پەیڕەوی نەکردووە !!

هۆی ئەم بارە هەرچی بێت ، ئێمە بڕوامان وایە کە پێویستمان بەو نیشانە زیادەیە نییەو نیشانەی دووکەوان دەتوانێ ئەرکەکەی ئەنجامبدات.

سەرچاوەکان :

١ ــ الاملاء الواضح : عبدالمجيد النعيمي ودحام الكيالي / چاپی دووەم / ١٣٨٥ ك ــ ١٩٦٦ ز / چاپخانەی (ئەسعەد) . بەغداد .

٢ ــ الاملاء : الدكتور احمد ناجي القيسي ، عبدالجبار عبدالله الآلوسي ، عبدالجبار كاظم العاشور ، عبدالكريم عبدالمجيد الجعفري ، غازي جاسم محمد المشكي / چاپی یەکەم / ١٣٩٩ ك ــ ١٩٧٩ ز / چاپخانەی سلمى الفنية الحديثة .

٣ ــ ڕابەری بۆ ئیملای کوردی : نوری عەلی ئەمین / ١٩٦٦ ز / چاپخانەی سلمان الاعظمي / بەغداد .

٤ ــ قواعد اللغة الكردية : توفيق وهبي / ج ١ ١٩٥٦ ز .

٥ ــ نقتك دانين : ئەمینی عەبدال / ووتارێکە ماموستا شکور مستەفا لە ئەلفوبێی سلاڤیەوە خستوێتیە سەر ئەلفوبێی کوردی / گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد / بەرگی سێیەم / بەشی یەکەم / ١٩٧٥ ز .

گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی

بە ئەلفوبێی عەرەبی

د. نەورەحمانی حاجی مارف

بەرلەوەی دەست بدرێتە دانانی ڕێنووسێکی ڕێکوپێکو لەبار ، پێویست بە لێکۆڵینەوەیەکی قووڵی فۆنەتیکە ، بەتایبەتی لە دیاری کردنی تێکرای فۆنێمەکانداو ئنجا دانانی نیگار بۆ هەر یەکێک لەو فۆنێمانە . دوایش پێویستە ئەو پیتانە لەگەڵ یەکتردا بەراورد بکرێن ، تاکو بزانرێ بوونو نەبوونیان چ دەورێک دەبینێ .

وەك ئاشکرایە (دەنگ) لە ڕێگای ئەندامەکانی ئاخاوتنەوە دەردەبڕرێتو بەهۆی بیستنەوە هەستی پێ دەکرێ . (پیت) وێنەی دەنگە ، بە نیشانە لە نووسیندا دیارکراوەو بەهۆی بینینەوە وەردەگیرێ . ڕاستە مرۆڤ نەك تەنها دەتوانێ وشە بلێ ، بەڵکو هەروەها دەتوانێ بیشینووسێ ، یاخود چاپی بکات ، بەڵام کاتێ دەنووسین یاخود شت چاپدەکەین ، ئەوسا وێنەی دەنگەکانی ئاخاوتن بە پیت نیشاندەدەین . بەڵێ زمان دوو دیوی هەیە : ئاخاوتنو نووسین . بەڵام ئاخاوتن ڕەسەنترەو پێش نووسین کەوتووە . منداڵ لە سەرەتادا فێری قسەکردن دەبێو دوایی نووسین . زۆر کەسانیش هەن سەد ساڵ دەژینو ڕەوانو پاراو بە زمانەکەیان دەدوێن ، بێ ئەوەی فێری

خوێندنەوە یان نووسینی پیتێك بووبن . لەم سەدەی بیستەمشدا هێشتا میللەتی وا هەیە کە لەو دەستکەوتە مەزنەی شارستانیەت بێبەشە .

تا ئێرە کەمێ لە جیاوازیی نێوان (دەنگ)و (پیت) دواین . ئنجا دێینە سەر بەراوردکردنی (دەنگ)و (فۆنیم) . وەك ئاشکرایە ، فۆنیم بەو دەنگانە دەوترێ کە لە زماندا وشە پێكدەهێنن و بە گۆڕانو لاچوونیان واتا دەگۆڕێن . بۆ نموونە : ئەگەر فۆنیمی (ا) لە وشەی «باز»دا بگۆڕێت بە (ە ، ۆ ، ێ ...) ، ئەوە ئەم وشانە «بەز ، بۆز ، بێز ...» پەیدادەبن . کە جیاوازییەکی تەواو لە ماناياندا هەیە ــ واتە لێرەدا فۆنیمی (ە ، ۆ ، ێ...) دەوری گۆڕینی مانای وشەی «باز» دەبینن . ئەگەر فۆنیمی (ز)یش لە وشەی «ناز»دا بگۆڕێت بە (ن ، ڵ ، ف ، خ...) ، ئەوە ئەم وشانە : «نان ، ناڵ ، ناف ، ناخ...» دروستدەبن ، کە هەریەکەیان مانای تایبەتی خۆی هەیە ــ واتە بەمجۆرە دەبینین کەوا فۆنیمی (ن ، ڵ ، ف ، خ...) مانای وشەی «ناز» دەگۆڕن ... لێرەدا پێویستە ئەوەش لەیادنەکەین ، کە هەرچەندە فۆنیم کاری جیاکردنەوەی گۆڕینی مانا بەجێدەهێنێ ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەتەنیا خۆی خاوەنی ماناو واتا نییە .

(فۆنیم) لە (دەنگ) گرنگترە ، چونکە جیاوازی دەخاتە نێوان وشەوە. هەموو فۆنیمێك ، دەنگە ، بەڵام هەموو دەنگێك ، فۆنیم نییە . بەونە : (فیزە ، هاوار ، قوڕەی سك ، قرقینە ، نزگەرە ، پرخەپرخ ، کۆکە ...) هەموو دەنگن ، بەڵام هیچیان فۆنیم نین . یاخود کاتێ (گ ، ك) لەپێش (ی ، ێ ، وێ ، وی)دا دەگوترێن ، شێوەی تەلەفوزیان وەك (ج) یان (چ)ی لێ دێت ــ واتە (گ)و (ك) لە حاڵەتی ئاساییدا لەبنی ئەوکەوە تەلەفوز دەکرێن ، بەڵام لە حاڵەتی دووەمدا زمان نزیك مەلاشوو دەخاتەوە، بەوپێیە دەبنە دەنگی جیاواز ، بەڵام نابنە فۆنیمی جیاواز ... هەروەها

لە زمانی کوردیدا هەمزە (ئ) کە بەتایبەتی لە سەرەتای وشەوە بۆ یاریدەی دەربڕینی دەنگە بزوێنەکان دێت ، دەنگە ، بەڵام فۆنێم نییە ...

ئێمە کە لە ڕێگەیەکی زانستییەوە سێ مەفهوومی (فۆنێم)و (دەنگ)و (پیت)مان جیاکردەوە ، بەوە کارمان لە سازکردنی ئەلفوبێدا ئاسان دەبێت ، چونکە کە دەنگەکانی زمانی کوردیمان دیاری کرد ، ئەوسا دەزانین دەبێ نیگار بۆ چی بکێشین . بەوێنە کە بۆمان دەرکەوت (م ، ن ، د ، ف ، ش ، پ...)فۆنێمن ، ئەوە تێدەگەین کە پێویستیان بە پیتە . یاخود بەپێچەوانەوە، کە زانیمان دەنگی (ڨ) لە وشەی «گەڕ»و «گێڕ»دا لەگەڵ جیاوازی شێوەی تەلەفوزکردنیشیاندا ، هەر یەک فۆنێمن ، ئەوە ئەو هەڵەیە ناکەین ، کە وێنەی جیاوازیان بۆ دانێین ... لەبەرئەوەی گومان لەوەدا نییە کە لە زمانی کوردیدا بزوێنی (و ــ u)ی کورت و (وو ــ (ū))ی درێژ دوو فۆنێمن ، بۆیە دەبێ هەریەکەیان وێنەی خۆی هەبێ ... ئەگەر لێکۆڵینەوە ئەوە ئیسپات بکا کە (ی)ی کورت و درێژیش وەک فۆنێمی سەربەخۆ خۆیان دەنوێنن ، ئەوە پێویستە نیگاری جیاوازیان بۆ بکێشرێ . بەڵام ئەگەر ڕوونکرایەوە ، کورت و درێژی تەلەفوزکردنی ئەو دەنگە هۆی بوون و نەبوونی هێز بێ و دەوری واتاگۆڕی نەبینێ ، ئەوەدەم جیاکردنەوەی وێنەیان شتێکی ڕاست نییە ... بێتوو ساغ بکرێتەوە کە ئەو وەستانەی لەنێوان وشەکانی ، وەک «دز ، دڵ ، من ، کردن ، شتن ، بردن...»دا دێت قورس کردن بێ، ئەوە هیچ پێویست بەوە ناکات پیتی بۆ دابنرێ، خۆ ئەگەر چەسپێنرا کە کورتە بزوێنە ، دەبێ لە ئەلفوبێدا وێنەی بۆ دابنرێ...هتد .

چۆن ڕێنووس پێوەندی بە فۆنەتیکەوە هەیە ، هەر بەوجۆرەشە پێوەندی بە ڕێزمانیشەوە هەیە . جا بۆیە پێویستە دەستوورەکانی ڕێنووس لەبەر تیشکی ڕێزماندا تەماشا بکرێن و گونجان و نەگونجانیان بەیەکەوە ڕەچاو بکرێ .

بەوێنە لە ڕستەی « لە بازاڕ هێلکەو ڕۆنم کڕی ••• »دا ، «هێلکە»و «ڕۆن» دوو وشەی سەربەخۆنو هەریەکە خاوەنی واتای خۆیەتی • بەلام کاتێ دەوترێ : «بەیانی هێلکەوڕۆنم خوارد» ، ئەوە دەدرێتە دەم یەك وشەیەکی نوێ ــ «هێلکەوڕۆن» کە ناوی خواردنێکە پەیدا دەبێ • ئەگەرچی ئەم وشەیە لە ڕۆنانیدا چەند مۆرفێمێك هاریکاری کردووە ، بەلام لەبەرئەوەی بووەتە یەك وشە ، دەبێ بەسەریەکەوە بنووسرێ ••• وەك دەزانین لە زمانی کوردیدا دوو مۆرفێمی (تر) هەیە ــ یەکێکیان ئاوەڵناوی (تر)ە ، وەك کە دەوترێ : «نانی تر ، کوڕێکی تر ••••»• ئەویدیان نیشانەی بەراوردی (تر)ە ، وەك : «گەرمتر ، بەرزتر•••»• جا یەکەمیان کە بەشە ئاخاوتنی سەربەخۆیە ، دەبێ بە جیا بنووسرێ ، چونکە هەر بەشە ئاخاوتنێك بوونی سەربەخۆی هەیە • بەلام دووەمیان کە نیشانەیە لەبەرئەوەی بوونی سەربەخۆی نییە ، پێویستە بە وشەی پێش خۆیەوە بلکێنرێ••• یاخود ئاشکرایە هەندێ لە پریپۆزیشنەکان وەك پێشگریش خۆیان دەنوێنن، بەنموونە (بە) لە وشەی «بەهێز، بەجەرگ•••»دا پێشگرە، بەلام کە دەوترێ «من بە تۆم وت•••» ، ئەوە پریپۆزیشنە • جا هەرچەندە پریپۆزیشن لە ڕیزی وشەی ناتەواوە ، بەلام وەك هەر بەشێکیدی وشەی تەواو ڕوالەتی سەربەخۆی هەیەو لە زمانی کوردیدا یەکێکە لە بەشە ئاخاوتنە چالاکەکان ، بۆیە دەبێ بە جیا بنووسرێ ، بەلام کاتێ وەك پێشگر بەکاردێنرێ ، ئەوە لەبەرئەوەی پێشگر سەر بە هیچ بەشە ئاخاوتنێك نییەو سەربەخۆ بەکارنایەت ، پێویستە بە پێشی وشەوە بلکێنرێ •

ئەمانەو چەندین نموونەیدی ئەوە نیشاندەدەن کە لە سازکردنی ڕێنووسدا پێویستە داخوازییەکانی فۆنەتیك و ڕێزمان چاودێری بکرێت••• منیش هەوڵدەدەم لەبەر ڕووناکی ئەو دوو زانستە ــ فۆنەتیك و ڕێزمان ــ

ڕای خۆم لەبارەی ئەو کۆسپەو گیروگرفتانەی لە ڕێنووسی کوردیدا بەدی‌دەکەم ، دەربڕم •

ئەو تێبینی‌یانەی دەربارەی گیروگرفتی ڕێنووسی کوردیمان هەن دەبن بە دوو بەشەوە :

١ـ گیروگرفتی نیگاری دەنگەکان •
٢ـ گیروگرفتی نووسینی وشەکان‌و تێك‌بەستنیان •

ـ ١ ـ

گیروگرفتی نیگاری دەنگەکان

لە لێکۆلینەوەماندا ، بۆمان دەرکەوتووە کە وێنەی دەنگی بزوێنی (و)و (ی)ی درێژو کورتە بزوێنی (î) و کۆنسۆنانتی (و)و (ی)و دیفتۆنگی (وێ)و کۆنسۆنانتی (ڕ)ی قەلەو لە ڕێنووسی کوردیدا گیروگرفتیان هەیەو کێشەیان لەسەرەو پێویستیان بە چارەسەر کردنە • جا بەپێی توانست هەوڵ‌دەدەین لە هەر یەکێك لەو نیگارانەی بۆ ئەو دەنگانەی ناومان‌بردن بدوێین :

نووسینی (وو) یان (ۆ) بەرانبەر (û) ی لاتینی •

وەك ئاشکرایە بۆ هەر دەنگێك لە دەنگەکانی زمانی کوردی پیتێك کراوەتە وێنە ، بەڵام بۆ نیشاندانی دەنگی (و)ی درێژ دوو پیت دانراوە • بێ‌گومان هیچ لێکدانەوەیەك ڕێگە بەوە نادات کە دوو پیت بکرێنە نیگاری یەك دەنگ • ئەوەی لایەنگیرانی دوو واو نووسینی بەهەڵەبردووە ، ئەوەیە کە لە کوردیدا بەرانبەر دەنگی (و)ی درێژ ، دەنگی (و)ی کورت هەیە •

جا ئەگەر بەپێی ئەو بۆچوونە هەڵەیە ئیگار بۆ دەنگەکانی زمانی کوردی دابنێین ئەوە دەبێ لەبریتی (ا)یش دوو (ە) بەکاربهێنین‌و لەجیاتی ئـەوەی بنووســین (ڕان) ، بنووســین (ڕەەن) . یاخود کە لە کوردیدا دەنــگی (ڕ)و (ڵ) ... هەیە ، ئەوە بەو پێیە بۆ جیاکردنەوەیان لە (ر)و (ل) ... دەبێ دوو (ر)و دوو (ل)... بنووسین ، واتە لەبریتی (ڕان ، داڵ ...) بنووسین (ررەەن ، دەەلل) ...

نووسینی دوو واو لە سەرێکیتریشەوە تووشی ئەندێشەیەکمان دەکات ئەویش ئەوەیە ، ئێمە لە کوردیدا بۆ نووسینی دەنگێ کە هێز (النبـرة ــ Stress)ی لەسەر بێ دوو جار پیتەکە دەنووسین ، وەك (میللەت ، کەللە ...) . جا ئێمە کە دەستوورمان بۆ دەربڕینی هێز ئەوەبوو پیتـەکە دووبارە بکەینەوە ، لــە نووســینی دوو (و)دا دەســتوورەکەمــان لــێ هەڵدەوەشێتەوە ، چونکە مەبەستمان هێز نیـە . [1]

ئەوانەی ئەوە بە کارێکی ناشیرانە دادەنێن ، کە کوڕ (وــ کەشیدەیەکی لەسەر) لەجیاتی (وو) دەنووسن ، ئەوە لەو سەرەتا ئاشکرایەی زمـانەوانی بێئاگان ، کە دانانی دوو پیت بۆ نیشاندانی یەك فۆنیم باش نیە ، سەرەڕای ئەوە دانانی چوکلە ئاسانترو خێراترە لە نووســینی پیتێکی سەرلەبەر . جـا کوڕ هەستی بەوە کردووەو بۆیە پیتێکی هێنستۆتەوەو وەك وێنەی درێژیش کەشـیدەیەکی لەسەر داناوە . لە ڕووی زانستی زمـانەوە ئەمـەی کـوڕ پەسەندە ، بەڵام نووسینی دوو واو لەبار نیـە ، کەچی بەداخەوە لە ڕووی ڕوخسـارەوە ، لەبەرئەوەی ئەو کەشـیدەیە لە ســەر (فتحە)ی عەرەبی دەچێ،

---

(1) شـایانی باسە مامۆسـتا مەسعوود محەمەد بە شێوەیەکی زانسـتی‌و بەڵگەی زۆرو ڕاسـت‌و لەبار نووسـینی (و)ی درێژی بە دوو واو ڕەتکردۆتەوە (بڕوانە : مەسعوود محەمەد ، ڕێنووسی کوڕ ، «گۆڤاری کوڕی زانیاری کورد» ، ب ٤ ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٥٧ ــ ١٢٥٨ .

هێندێ گیروگرفتی پەیداکردووە • ئەگەر لەبریتیی ئەو کەشیدەیە نیشانەیەکی‌تر لەسەر یان لەخوار پیتی (و)ەوە دابنرایە ، ئەوە چاکتر بوو•••
بەڵێ ئەو کەشیدەیە شێوەی جوان نییە ، بەڵام لەڕووی زمانەوانییەوە ڕاستە، کەچی هەندێ کەس ئەو ڕاستیی‌بەیان کردووە بە زێر لێوەوەو هەر لەبەرئەوەی کاری کۆرە بەلایانەوە خراپە • [2]

نووسینی دوو (ی) یان (یٖ) بەرانبەر (ī) ی لاتینی :

بەداخەوە زمانەوانانی کورد بە پێوانەی عەرەبی وایان‌داناوە کە لە کوردیشدا دوو بزوێنی (ی) هەیە ، کە یەکێکیان کورتەو ئەوی‌دی‌یان درێژ ــ واتە یەکێکیان وەك ژێر (کسرة)و ئەوی‌تریان وەك (ی) • بۆ جیاکردنەوەشیان دووەمیان بە دوو (ی) نووسیوە ، لە ڕێنووسی کۆڕیشدا لەبریتی دوو (ی) ، (ی ــ کەشیدەیەك لەسەری) بەکارهێنراوە • بە ڕای من ئەمە بە زۆر سەپاندنی فۆنێمی عەرەبییە بەسەر کوردیدا • هەردوو بەرە وای بۆ چوون کە لەبەرئەوەی لە زمانی کوردیدا (و)ی بزوێنی کورت‌و (وو)ی بزوێنی درێژ هەیەو لە عەرەبیشدا (ضمة)و (و) هەیە • ئەوە دەبێ (ی)ش هەر بەوجۆرە بێ ــ واتە کورت‌و درێژ ، وەك عەرەبی (کسرة)و (ی) ــ بێ • لەڕاستیدا لە زمانی کوردیدا بەوجۆرە نییەو بەداخەوە کۆڕو گەلێ لە زانایان‌و ڕووناکبیرانی کورد هەستیان بەو تایبەتێتییەی زمانی کوردی نەکردووە •

گومان لەوە ناکرێ کە لە زمانی کوردیدا (و ــ u) و (وو ــ ū) دوو فۆنێمن ، چونکە گۆڕینی (و ــ u) بە (وو ــ ū) جیاوازی

---

(2) بەوێنە بڕوانە : د. جەمال نەبەز ، سەرنجێك لە چەند زاراوەیەکی تازە بەکارهاتوو و کۆڕی زانیاری کورد ، «گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات» ، بەغدا ، ١٩٧٨ ، ژ ٢٢ ، ل ٩٤ .

دەخاتە نێوان وشەوەو وشەی نوێ پەیدادەکا،بەوێنە ئەگەر لە وشەی (کور)دا فۆنێمی (و — u) بکرێتە (وو — o) ، ئەوە وشەکە دەبێتە (کوور) ، واتە جیاوازی کەوتە ناوانەوەو لەبەرئەوە دوو فۆنیمن،بێ گومان کە دوو فۆنیمی جیاواز بوون ، ئەوە بۆ تێکەڵ نەکردنیان لە ڕێنووسدا پێویستیان بە دوو نیگاری جیاوازە .

هەرچی بزوێنی (ی — i)یە لە زمانی کوردیدا یەك فۆنێمە ، نەك دوو . هەرچەندە هەندێ‌جار کورت‌و هەندێ جار درێژ تەلەفوز دەکرێت . بەڵام ئەمە دەوری واتاگۆڕی نابینێ . جا کە دەوری واتاگۆڕی نەبینێ . ئەوە فۆنێمی‌تر ناهێنێتە کایەوە . کە فونێمی ترش نەبوو ئیتر پێویست بە نیگاری‌تر ناکات . لە دەیان وشەی وەك (بیر ، تیر ، شیر ، پیر ، میر ، سیر ، هەنجیر ، پەنیر...)دا کە بزوێنی (ی) درێژ بەدەمدا دێت، ئەگەر کورتیش بکرێتەوە وشەی نوێ پەیدا نابێ ... جا وەك گشت لایەکمان دەزانین هەموو (ی — i) یەکی ناوەڕاستی وشەی کوردی درێژەو هیچ کاتێك کورت نیە ، تەنیا مەگەر وشەیەك دوو (ی — i)ی تێدا بێ‌و هێز (النبرە — Stress) بکەوێتە سەر یەکێکیان ئەودەم ئەوی‌دیان کەمێك کورتتر تەلەفوز دەکرێت ، ئەمەش دیاردەیەکی فۆنەتیکی‌یەو ئاشکرایە هەر بزوێنێ هێزی لەسەر بێ پتر دەردەکەوێ ... (ی — i)ی کۆتایی وشەش کە هەندێ‌جار کورت دەردەبڕێ، هۆی ئەوەیە کە هێزی لەسەر نیە یاخود بووەتە (ی — y) کۆنسۆنانت . جا بەوڕێیە نووسینی بزوێنی (ی — i) چ بە دوو (ی)و چ بە (ی — کەشیدەیەکی لەسەر) هەڵەیە .

کێشەی کورتە بزوێنی (i)

یەکێك لە گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی ئەوەیە کە بۆ کورتە بزوێنی (i) هیچ پیتێك دانەنراوە ، ئەمەش بووەتە هۆی بەهەڵەبردنی گەلێ لە ڕووناکبیرانی کوردو هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی • زۆر بەرچاوم کەوتووە وا دراوەتە قەڵەم کە وشەی (پر ، دز ، من•••) لە دوو دەنگ پێکهاتوون • هەرچەندە ڕێنووسەکە لە ڕەچاونەکردنی بزوێنی (i) دا ناتەواوە ، بەڵام ئەوانەی لە باسی زمان دەدوێن نابێ هێندە سادەو ساکار بن ، تەنیا تەماشای ڕواڵەتو ڕوخساری نووسین بکەن••• جا بەداخەوە ئەو بزوێنە ئێجگار کورتە کە (الكسرة المختلسة)ی پێ دەڵێن لە ڕێنووسی کوردیشدا نەك هەر نیگاری بۆ دانەنراوە ، بەڵکو باسیشی نەکراوەو ناویشی نەبراوە •

شایانی باسە مامۆستا توفیق وەهبی لە سەرەتای ژیانی زانستیەوە هەستی بە بوونی ئەو کورتە بزوێنە کردووەو ساڵی ١٩٢٩ لە کتێبی «دەستووری زمانی کوردی»دا پیتی (ی)ی بۆ کردبووە نیگار ••• [٢] بەڵام وێکچوونی شێوەی ئەم پیتە لەگەڵ پیتی (ی ــ I)و هەروەها هەستنەکردنی زمانەوانانی کورد بە بوونی (i) بوونە هۆی بەجێنەهاتنی چارەسەرکردنی ئەو گیروگرفتە •

لەم ساڵانەی دواییدا مامۆستا مەسعوود محەمەد لە چەند نووسینێکیدا دەربارەی (i) دواوە • ئەوەی جێگەی موناقەشە بێ ، ئەوەیە کە نووسەر ئەو کورتە بزوێنەی بە هێز (ئەو «قورس کردن»ی پێ وتووە) داناوە • مامۆستا لە وتاری «فۆنەتیك چیمان بۆ بکا ؟»دا کاتێ لە تایبەتیی و

---

(٢) تەوفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ٥ •

سروشتی دەنگەکانی زمانی کوردیو گونجانو نەگونجانیان لەگەڵ یەکتر دەدوێ ، نووسیویتی : لائەم دەنگەی (ر) کە بە سکون دەکەوێتە پێش دەنگی (د)یشەوە هەر بەتەواوی دەوەستێندرێو هیچ قورس‌کردنو ددان لێ گیرکردنێك قبوڵ ناکا • وشەکانی (مەر ، مێرد ، گورد ، سارد ، بەرد، کورد ، ورد ، گەرد ، وەرد ••• هتاد) ئەوانیش هەموویان هەر لەبەر ئەم هۆیەیە یەك بڕگەن ، وشەی (هەڵگۆرد) کە بۆتە دوو بڕگە واتە (هەڵ ـ گۆرد) ئەگەر لەبەر ئەم تایبەتیەی دەنگی (ر) نەبا دەبوو بە سێ بڕگە واتە (هەڵ ـ گۆ ـ رد) • بۆ ڕوونکردنەوە وشەی (هەڵگۆرد) هەردوو جۆری بە پێی لاتینی دەنووسم ، لە جێگەی قورس‌کردنیش نیشانەی (i) دادەنێم (هەڵگۆرد)ی دوو بڕگەیی بە لاتینی وەها دەنووسرێ (Hel - gord) هی سێ بڕگەییش وەهای لێ دێ :(Hel - go - rid) •••»•[4]

بەمەدا ئەوەمان بۆ ڕوونبووەوە کە وشەی (هەڵگۆرد) لە دوو بڕگە پێکهاتووە ، بەڵام ئەگەر (i) بخرێتە نێوان (ر)و (د)ەوە ئەوە وشەکە دەبێ بە سێ بڕگە••• واتە لێرەدا ، ئەم (i) • قورس‌کردن بێ (وەك ڕای مامۆستا مەسعوود محەمەد) یاخود پەیدابوونی بزوێنێکی دیکە بێ (وەك ڕای نووسەری ئەم وتارە) ، ئەوە بڕگەیەکی‌تر زیاددەکا • جا ئەگەر بەتەواوی بچەسپێنرێ کە ئەوە قورس‌کردن بێ ، ئەوسا دەردەکەوێ کە قورس‌کردنیش دەتوانێ دەوری جیاکردنەوەی بڕگە بینێ • بەڵام ئەوەی لە زانستی زماندا ئاشکرا بێ، ئەوەیە کە لە بڕگەدا دەبێ دەنگی بزوێن هەبێ• جا هەر لەبەرئەوەشە کە ژمارەی بڕگەکانی هەر وشەیەك ، هێندەی ژمارەی بزوێنەکانی ئەو وشەیە دەبێت • بۆنموونە لە وشەی «گۆران»دا دوو بزوێن

---

(٤) مەسعوود محەمەد ، نموونەیێك چیمان بۆ بکا ؟ «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب ٢ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٤ ، ل ٥٩١ ،

هەیەو ئەمەش بووە بە هۆی بوونی دوو بڕگە ، وەك (گۆ ــ ران) ، كەچی وشەی «گۆرانی»ڕیتیە لە سێ بڕگە (گۆ ــ را ــ نی) ، چونكە سێ بزوێنی تێدایە ... (٥)

مامۆستا مەسعوود محەمەد دەربارەی هەمان باس لە وتاری «ڕێنووسی كوڕ»یشدا دەڵێ : «بۆئەوەی كە لە عەرەبیدا پێی‌دەگوترێ (كسرة مختلسة ــ من لە نووسینەكانی خۆمدا پێی دەڵێم ــ قورس‌كردن) ، بەشێكی زۆری وشەكانی كوردی ئەم قورس‌كردنەیان تێدایە كە غالبی ڕێك‌خەرانی ئەلفوبێی كوردی بە لاتینی پێیان بۆ داناوە بۆئەوەی لەوە بكۆڵنەوە ئاخۆ ئەو دەنگە بەشێكی پێك‌هێنەری وشەكەیە یاخود زەروورەتێكی فۆنەتیكییە كە دەربڕینی دەنگ لە حاڵەتی تایبەتیدا داخوازی دەكات . بەنموونە ، تۆ كە دەڵێی (گەنم) بەناچاری قورسایی (كسرة مختلسة) دەخەیتە سەر دەنگی (ن) بۆئەوەی بتوانی تلفظی پێ بكەیت‌و بەدوا ئەودا دەنگی (م)ەكەش دەربڕیت كە هەردووكیان لە وشەكەدا بزوێنی ئاشكرایان نییە ، بەڵام كە هاتی پیەكەت بزواندو گوتت (گەنمەكە) قورسایی سەر نوونەكە نامێنێت‌و بەتەواوی دەوەستێت . زەروورەتەكەش لەوەوە دێت كە دەنگی نوون بە وەستاوی تەواوەوە لەپێش دەنگی میمی وەستاوەوە نایەت» (٦) . لەم وتارەشدا مامۆستا مەسعوود محەمەد هەر لەسەر ڕای پێشوویەتی‌و ئەوەی (كسرة مختلسة)ی پێ‌دەڵێن ئەو بە هێزی داناوە . بۆ پتەوكردنی ئەو ڕایەشی وشەی «گەنم»ی بە نموونە هێناوەتەوەو دەڵێ لە كەرتی دووەمیدا بزوێن نییە . بۆ پێ‌سەلماندنی نەبوونی بزوێنیش دەنگی (م)ی بزواندووەو شێوەی «گەنمەكە»ی هێناوەتەوە ... وەك پێشتر ڕوونم‌كردەوە كەرت

---

(٥) بۆ زانستی زیاتر لەم‌بارەوە ، بڕوانە : د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، زمانی كوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیكدا ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٦٧ ــ ٦٩ .

(٦) مەسعوود محەمەد ، ڕێنووسی كوڕ، «گۆڤاری كوڕی زانیاری كورد»، ب) . بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٥٣ ــ ٢٥٤ .

دەبێ دەنگی بزوێنی تێدابێ ، وشەی «گەنم» لە دوو کەرت (گە ــ نــم (ge - nem) پێکهاتووەو ئەوەی دوای (ن)ەکە بزوێنە . نەك هێز ، ڕاستە کە دەڵێین «گەنمەکە» ، ئەوە بزوێنی نێوان (ن)و (م)ەکە نامێنێ ، بــەلام دەبێ بزانین هۆی ئەوەیە کەرتەکان گۆڕانیان بەسەردا دێتو دەبنە (گەن ــ مــە ــ کە (gen - me - ke) ، دەبینین (گە ــ ge) کەرتی یەکەمی وشەی «گەنم»ە ، کەچی لە شێوەی «گەنمەکە»دا بووە بە (گەن ــ gen) .

بەپێی ئەو بۆچوونەی مامۆستا مەسعوود محەمەد ، دەبێ نەك هەر لە وشەکانی « خڕ ، دڕ ، دز ، پڕ ، مز ...»دا کە یەكبڕگەیین ، بەڵکو لــە وشەی دوو بڕگەیی‌و سێ بڕگەیی وەك «کردن ، بردن ، خــستن ، مردن ، پرشنگ ، جلشتن ، درزبردن...»و گەلێ دەستــەواژەو ڕســتەی وەك «بشم گرن ، کردمن ، گرم گرت ، جلم برد شتم ، من کرمم گرت ، من لنگم بلند کرد ...»یشدا هەر بزوێن نەبێ ، ئەگەر بێینە سەر ئەو باوەڕەش کە هێز دەوری جیاکردنەوەی بڕگە دەبینێ ، ئەی چۆن ئەوە بــەڵێین وشــە بەتایبەتی وشەیەك کە لە بڕگەیەك پتر بێ ، لە پێکهاتنیدا دەنگی بزوێن نەبێ . ئەگەر ئەمەشمان سەلماند ، ئەی بۆ ئەوە وەلامان چی بێ کە لە سەرلەبەری دەستەواژەیەك یان ڕستەیەکدا یەك بزوێن جێیە نەبێ ... لە زانستی زمانذا ئەوە ڕوونکراوەتەوە کە هەموو وشــەیەکی تــەواو [٧] چــۆن دەنــگی کۆنسۆنانت هەروەها دەنگی بزوێنیشی هەیە ... جا ڕێكخەرانی ئەلفوبێی لاتینی وەنەبێ بێلێکۆڵینەوە پیتی (i) یان بۆ ئەو دەنگە دانابێ . لەگەڵ هەموو ئەوەشدا ئەو دیاردەیە کورتە بزوێن بێ یان هێز ، لەبەرئەوەی دەوری جیاکردنەوەی بڕگە دەبینێ ، بۆ نووسین جیاوازی ناکاو پێویستی

---

(٧) بۆیە وتوومانە وشەی تەواو ، چونکە هەندێ وشەی ناتەواو بەوچەشنە نــین .

بە نیشانە هەیە • بە هەمەچەشن لە ئەلفوبێی عەرەبیشدا دەبێ نیگاری بۆ دابنرێ •

گیروگرفتی (و — w) و (ی — y) ی کۆنسۆنانت :

یەکێك لەو ڕەخنانەی لە گشت شێوە ڕێنووسێکی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی هەڵدەستێ ، ئەوەیە کە بزوێنی (و — u) لە کۆنسۆنانتی (و — w) و هەروەها بزوێنی (ی — i) لە کۆنسۆنانتی (ی — y) لە یەك جیانەکراونەتەوە •

ئەو دوو دەنگە بزوێنە (و — u ، ی — i) کە لە تەلەفوزو دەوردا لەگەڵ (و — w ، ی — y)ی کۆنسۆنانت جیاوازن ، دەبوو لە ڕێنووسدا نیگاریان ڕەنگی ئەو جیاوازییەی وەربگرتایە• چۆن قوتابیان کەشیدەی سەر واوی درێژ بە سەر (فتحـــە) تێدەگــەن ، هەروەها هەموو (و — w)یەکی کۆنسۆنانت بە بزوێنی (و — u)و گشت (ی — y)یەکی کۆنسۆنانت بە (ی — i) ی بزوێن وەردەگرن • بۆ بەربەرچی ئەو قسانەم کە وتوومە دوو بزوێن بەدوا یەکدا نایەن ، ڕووناکبیری ناسراو هەبووە وشەی وەك (وەرە ، ڕەوە ، یاری، یاخی•••) کردووە بە بەڵگە ••• ڕاستە ڕواڵەتی نووسین بە ئەلفوبێی عەرەبیو نەبوونی وێنەی (و)و (ی)ی کۆنسۆنانت تێیدا نابێ نەك هەر سەر لە شارەزای زمان ، بەڵکو لە قوتابیش تێکدا ، بەڵام خۆ لە ڕێنووسیشدا دەبێ هێندە زانست بەکارهێنرابێ ، کە نیگارێك بۆ دوو فۆنێمی جیاواز دانەنرابێ •

با نووسینی دیفتۆنگەکان تێکنەدەین :

هەندێ لە کوردناسان لەوڕایەدان کە بزوێنی دوولانە (ادغام حرفي

عـلة ــ Diphthong) له زمانی کوردیـدا نییـه ... بەشێـکیش بەپێچەوانەوە ژمارەیەك دەنگی وایان : (وا ـ وە ـ ەو ، یا...) بە بزوێنـی دوولانە داناوە ، کە بە هیچ جۆرێك لەگەڵ مەفهووم‌و مەرجی ناساندنەکە ڕێك‌ناکەون [٨] . بەلای منەوە لە زمانی کوردیدا ، دەتوانرێ سێ بزوێنی

(٨) هەروەها لە زانستی زماندا بە تێکەڵبوونی سێ دەنگی بزوێن دەوترێ بزوێنی سێ‌لانـە (Triphthong) و بە تێکەڵبوونی چـوار دەنگی بزوێن دەوترێ بزوێنی چوارلانە (Tetraphthong) ... من لەوڕایەدام

کە بزوێنی سێ‌لانەو چوارلانە... لە زمانی کوردیدا نییەو زوربەی زۆری کوردناسانیش هەر لەسەر ئەم ڕایەن . بەلام ئەوەی لەم‌ڕووەوە سەرنجی ڕاکێشاوم ، ئەوەیە کە مامۆستا محەممەد ئەمین هەورامانی لە لاپەڕە (١١ ـ ١٢ ، ٤٠ ، ٤٢ ــ ٤٣)ای کتێبی «فۆنەتیکی زمانی کوردی»دا ، وای نیشان‌داوە ، کە لە زمانی کوردیدا بزوێنی سێ‌لانەو چوارلانە ... هەیە . بەم‌بۆنەیەوە نووسیویتی دەڵێ : «زمانی کوردی جیاوازی هەیە لەگەڵ زمانەکانی‌تردا بەوەی کە چەند بزوێنێك کۆدەبنەوە یەك بەشوێن یەکدا ...»...» لە زمانی کوردیدا وەختی‌وا هەیە زیاتر لە سێ دەنگ (دەنگی بزوێن ـ ئەوڕەحمان) لە یەك هێشوودا کۆدەبێتەوە ...» (ل ٤٠). نووسەر بۆ پێ‌سەلاندنی ئەو بیرو ڕایەی هەندێ نموونەی هێناوەتەوە . بەوێنە : (ەو)ی لە وشەی «شەو»دا بە بزوێنی دوولانە ؛ (آوە)ی لە وشەی «ساوەر»دا بە بزوێنی سێ‌لانە ؛ (آوای)ی لە وشەی «ئاوایی»دا بە بزوێنی چوارلانە ؛ (ەوایە)ی لە وشەی «ڕەوایە»دا بە بزوێنی پێنج لانە لەقەڵەم‌داوە ... (ل ٣)) . بەداخەوە مامۆستا محەممەد ئەمین لەمەدا بەهەڵە چووە . هۆی ئەو بەهەڵە چوونەشی ئەوەیە ، کە (ی ـ Y)و (و ــ W)ای کۆنسۆنانت بە بزوێن لێ‌گەیشتووە (بڕوانە : ل ٣٢ی کتێبی « زمانی کوردی لە بەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا » ، کە دەربارەی نیمچە بزوێنەکانی زمانی کوردییە) . لێرەدا ئەوە دێنمەوە یاد ، کە لە زمانی کوردیدا دوو یاخود پتر دەنگی بزوێن لەپاڵ یەکدا ناتوانن بین . لەبەرئەوە زۆر جار لەنێوان دوو دەنگی بزوێندا نیمچە بزوێنێك ای ـ (Y) ، (و ــ W) پەیدا دەبێ ، یاخود بزوێنێکیان لێ‌دەچێ .

هەروەها لە لاپەڕە (٤٠ ــ ٤١)دا مامۆستا هەورامانی ژمارەیەك بزوێنی دوولانەو سێ‌لانە...ی هێناوەتەوە ، وەك : (آوە ، آوا ، آوای ، آیە ، ۆێ ، وێە ، ەو ، یا ، یوە ...) کە بەشی هەرە زۆریان بزوێنی تێکەڵبوو نین .

دوولانە دەستنیشان بکرێ .

١ ــ وێ ، وەك :

نوێژ ، نوێن ، گوێز ، گوێ ...

٢ ــ وی ، وەك :

هەنگوین ، پێنجوین ...

ئەو دوو بزوێنە دوولانەیە ــ واتە (وێ ، وی) تەنیا لە ناوچەی سلێمانیو موکریانو [9] هەندێ شوێنی دیکەی کوردستان باون . دەنا لە زۆربەی دیالێکتو بەشە دیالێکتەکانی کوردیدا بە جۆرێکی‌تر خۆیان دەنوێنن ، واتە ــ (هەر دوو دەنگی «و ، ێ ــ و ، ی»ی بێ‌تێکەڵ‌بوون نەلەفوز دەکرێن ، هەروەك «د ، ێ ــ د ، ی»و یا هەر کۆنسۆنانتێکی‌تر بێت لەجیاتی «د» بێ‌تێکەڵ‌بوون لەگەڵ «ێ ، ی»دا تەلەفوز دەکرێت) .

٣ ــ وی ، وەك :

دوێر ، سوێر ، کوێر ، موێ ...

ئەم دەنگە بزوێنە دوولانەیە لە بەشێکی زۆری دیالێکتی کرمانجی ژووروودا باوە ...[10] هەرچەندە لە ئەلفوبێی عەرەبییدا لەگەڵ (وی)ی کرمانجی خوارووودا وەك یەك دەنووسرێن ، بەڵام شێوەی تەلەفوزیان

---

(9) کەریمی ئەیوبی‌و ی. ئا. سمیرنۆفا لە (کتێبی «دیالێکتی کوردی موکری»، لینینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ١٣)دا ، بەنجەیان بۆ ئەوە ڕاکێشاوە کە ئەو بزوێنی دوولانەیە (وی ، وێ) لە بەشە دیالێکتی موکریدا هەن . بەڵام ئەوەی جێی ڕەخنە بێ ، ئەوەیە کە (وا)شیان هەر بە بزوێنی دوولانە داوەتە قەڵەم .

(10) جێی سەرسووڕمانە کە لە نووسینەکانی کوردناسانی سۆڤیێتدا ، بە هیچ چەشنێك باسی ئەو بزوێنە دوولانەیە نەکراوە .

جیایە ، واتە وەها ناخوێندرێنەوە وەك ڕوالەتی نووسینیان نیشانیدەدات .

ئەو سێ دیفتۆنگە هەر لە زووەوە بەو شێوەیەی نیشانسان داون نووسراون‌و دەنووسرێن ، بەلام (و ــ كەشیدەیەكی لەسەر) لەجیاتی (وێ) نووسین كە دەستەی نووسەرانی گۆڤاری كۆلێجی ئەدەبیان پەیڕەوی دەكەن ، كە بە ناوەرۆك هەلەو بە ڕووخسار ناحەزە . پێویستی بە دوورخستنەوەیە ، چونكە نیگاركێشانی دوو دەنگ بە یەك پیت پەسەند نییە.

شایانی باسە مامۆستا مەسعوود محەمەد ئەو وتارەیدا كە بۆ یەكەم كۆڕی لێكۆلینەوەی كتێبی موتابخانە بە زمانی كوردی (شەقلاوە . ئەمووز ١٩٧٣)ی ئامادە كردبوو[١١] بە شێوەیەكی زانستی‌و بە بەلگەی زۆرو ڕاست‌و لەبار نووسینی دیفتۆنگی (وێ)ی بە (و ــ كەشیدەیەك لەسەری) ڕەتكردۆتەوە[١٢] . هەروەها د. كەمال فوئاد لە وتاری «چەند سەرنجێكی زمانەوانی»دا[١٣] نووسینی دیفتۆنگی (وێ)ی بەوچەشنەی دەستەی نووسەرانی گۆڤاری كۆلێجی ئەدەبیات پەیڕەوی دەكەن بە هەلە داناوە[١٤].

دەستەی بەڕێوەبەرانی گۆڤاری كۆلێجی ئەدەبیات وایان داوەتە قەلەم كە ئەو ڕێنووسەی ئەوان لەسەری دەڕۆن ، ئەوە ئیملای ستاندارد كوردییە ...[١٥] بەلێ لەمێژە كە ئەلفوبێی كوردی لە ئەلفوبێیەكی عەرەبی

---

(١١) مەسعوود محەمەد ، گیروگرفتی ڕێنووسی كوردی ، گۆڤاری «بەروەردەو زانست» ، ژ ٦ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٧ ــ ٢٨ .

(١٢) هەمان سەرچاوە ، ل ٥٨ .

(١٣) د. كەمال فوئاد ، چەند سەرنجێكی زمانەوانی ، گۆڤاری «ڕۆژی كوردستان» ، ژ ٢ ، بەغدا ، ١٩٧١ ، ل ٥٨ ــ ٥٩ .

(١٤) هەمان سەرچاوە ، ل ٥٨ .

(١٥) بڕوانە : بەراوێزی لاپەڕە (٨٦)ی وتاری د. جەمال نەبەز ، سەرنجێك لە چەند زاراوەیەكی تازە بەكارهاتوو و كۆڕی زانیاری كورد : «گۆڤاری كۆلێجی ئەدەبیات» ، بەغدا ، ١٩٧٨ ، ژ ٢٢ .

دەستکاری کراوەوە بۆ نووسینی کوردی سازکراوەو هەموولایەك لەسەری ڕۆیشتوونو ناوناوەش هەولی پێشخستنو چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی دراوە • کۆڕی زانیاری کورد لە کۆششی خۆیدا هەرچەندە هەندێ گیروگرفتی ئەو ڕێنووسەی باش چاك کرد ، بەلام بەداخەوە لە سەرێکیترەوە هەندێ قورتی نوێشی هینایە ناوەوە ••• هەرچی دەستەی نووسەرانی گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیاتە جگە لەوەی هیچ گیروگرفتێکیان چارەسەر نەکرد ، بەلکو کارێکی ڕاستیشیان کردە تەگەرە ، ئەویش ئەوەیە لەبریتی دیفتۆنگی (وێ) ، هاتن (و ـ کەشیدەیەك لەسەری)یان پەسەندکرد • ئەمە پێشنیاری هەر زانایەك بێ لە ڕووی زمانەوانییەوە ڕاست نییە• لەسەرەوە ئەوەم ڕوونکردەوە کە بەپێی زانستی زمان وا پەسەندە بۆ هەر دەنگێك یەك پیت دابنرێ • جا ئەم دیفتۆنگە کە لە دوو دەنگ پێکهاتووە ، پێویستی بەوەیە کە دوو پیت بینە نیگاری • ئەمە کە خۆی لە ئیملای کوردیدا ڕاستو ڕەوان بوو بە خوتو خۆڕایی شێواندیان • بەخێرێ لە هەموو گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردیدا ئەوەیان بەدیکردو ئەویش وای بەسەر هێنرا • سەرەڕای ئەوە لە گۆڤاری ناوبراودا هەر لە یەك لاپەڕەدا بە هەردوو شێوەکە ـ واتە (و ـ کەشیدەیەك لەسەری)و (وێ) ـ دەبینرێ • ئەگەر دەستەی بەڕێوەبەرانی گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات نووسینی دیفتۆنگ بە یەك پیت بەلایانەوە ڕاست بێ ، ئەوە بۆچی تەنیا دیفتۆنگی (وێ)یان بەبیردا هاتووەو ئەوانیدیان لەبیرکردووە • لێرەدا دەبێ شوکرانەبژێر بێ کە هەستیان بە دیفتۆنگەکانیدی نەکردووە ، ئەگینا ئەوانیشیان بەدەردی دیفتۆنگی (وێ) دەبرد •• •ئەگەر دەستەی بەڕێوەبەرانی ئەو گۆڤارە بڕوایان بەوەیە کە ئەو ئیملا کۆنەی کوردی ستاندارەو پێویستی بە دەستکاری کردن نییە ، ئەوە دەبێ بشوترێ ئەدەبو زمانو مێژووی کورد پێویستیان بە لێکۆلینەوە نییە • خۆ ئەگەر بڕوایان وایە کە دیفتۆنگی (وێ) گیروگرفت بووەو بە

(و ـ کەشیدەیەك لەسەری) چارەسەرکراوەو ئیملاکە بووەتە ستاندارد ، ئەوە هەر لەسەری نەڕۆین چاکترە .

نووسینی (ڕ) یان (ر̆) یان (رر) :

لە سەرەتای گەلالەبوونی ئیملای کوردییەوە دەبینین کە بۆ جیاکردنەوەی وێنەی دەنگی (ڕ)ی ئەلەو لە (ر)ی لاواز ـ چوکلەیەك لەژێر یەکەمیاندا دانراوەو ئەمە ڕۆیشتووە • من لەو ڕایەدام ئەمە کارێکی ژیرانەو زانستییە... پاش ماوەیەك مامۆستا عەلائەدین سەجادی بۆئەوەی نیشانەکان هەموو لەسەر یەك شێوە بڕۆن وای پێشنیار کردووە کە چوکلەکە لەسەرەوە بێت ...[16] کۆڕی زانیاری کوردیش لەسەر بناغەی ئەو ڕایەی مامۆستا سەجادی بڕیاریدا هەموو چوکلەکان لە سەرەوەی پیتەکان دابنرێن و مەبەستیش لەمە چوکلەی پیتی (ڕ)ی قەڵەو بوو ...[17] دواتریش مامۆستا مەسعوود محەمەد لە وتاری «ڕێنووسی کۆڕ»دا تەواو پشتگیری لەو کارە کردووە ...[18]

هەندێ لە ڕووناکبیران و زانایانی کورد ڕەخنەیان لە گۆڕینی شوێنی ئەو چوکلەیە گرت • من بەتەواوی ڕام لەگەڵ د. نەبەز دەگونجێ لەوەدا کە دەڵێ : «دانانی چوکلە لەسەر (ڕ) بۆ کردنی بە ڕێی قەڵەو لەباری هونەرییەوە ناڕاستە چونکە چوکلە خستنە سەر (ڕ) وا لە (ڕ)ەکە دەکا کە لە نووسینیدا

(١٦) بڕوانە : عەلائەدین سەجادی ، دانانی نیشانەکانی پیتی کوردی ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ١٢ ، ساڵی ١ ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١٧ ؛ هەروەها: دەستوورو فەرهەنگی زمانی کوردی ـ عەرەبی ـ فارسی ، بەغدا ، ١٩٦٢ ، ل ٢١ .
(١٧) بڕوانە : کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێنووسی کوردی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب ١ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٦٨ .
(١٨) سەرچاوەی ناوبراو ، مەسعوود محەمەد ، ڕێنووسی کۆڕ ، ل ٢٥٦ ـ ٢٥٧ .

لەگەڵ (ز)و (ژ)، ، بەتایبەتی (ژ) لە یەکدی بگۆڕێن‌و ڕێنووسەکە زەحمەتتر بکات • لەبەرئەوە چوکلەکە هەر لە ژێر (ر)ەکەدا بەم‌جۆرە (ڕ) بمایەوە چێتر بوو »...[19] بێ‌گومان کۆڕ لەم‌بارەیەوە بەهەڵەدا چووەو لە هیچی نەبوو گیروگرفتێکی نوێی بۆ ڕێنووسی کوردی دروست‌کرد • نموونەش بۆ پەیدابوونی ئەو گیروگرفتەو سەلماندنی ڕایەکەی دە نەبەز تەنیا ئەوە بەسە کە لە دروشمی کۆڕدا ، کە بەسەر بەرگ‌و یەکەم لاپەڕەی هەموو ژمارەکانی گۆڤارەکەوەیەتی ، پیتی (ڕ)ی وشەی (کۆڕ) بووە بە (ز) • کەچی مامۆستا عەلائەدین سەجادی لەوڕایەدایە کە جیاوازی لە شێوەی جیاکردنەوەیاندا زۆرەو ئەو تێکەڵ بوونە زەحمەتەو ئەو بەڵگەیە بە پینەکردن دادەنێ • [20]

دەبینین هەندێ نووسەر دەنگی (ڕ)ی قەڵەو بە دوو پیت دەنووسن • وەك : «شەرر ، پرر ، برریار ، درریِن ، کررین ...»• سەیر لەوەدایە ، ئەگەر بەوچەشنە ڕێنووسە وشەی وەك : «گۆڕڕان ...» بنووسین ، ئەوە دەبێ چوار (ر) لەتەك یەکەوە ڕیزبکەین ـــ واتە بنووسین «گۆرررران...» بەپێی زانستی زمان دانانی دوو پیت بۆ یەك دەنگ ڕاست نیە ، سەرەڕای ئەوە دووپات‌کردنەوە بە هیچ جۆرێك نیشانەی قەڵەوی ناگەیەنێ ... بێ‌گومان دانانی چوکلە ئاسانترو خێراترە لە نووسینی پیتێکی سەرلەبەر ، جگە لەوەش لەبەرئەوەی لە زمانی کوردیدا حاڵەتی ئەوتۆ هەیە کە دوو دەنگی (ر)ی لاواز بەیەکەوە دێن ، بۆ تێکەڵ‌نەبوون وا چاکترە کە بە نیشانە

---

(19) سەرچاوەی ناوبراو ، د. جەمال نەبەز ، سەرنجێك لە چەند... ، ل 96 •

(20) سەرچاوەی ناوبراو ، عەلائەدین سەجادی ، دانانی نیشانەکانی پیتی کوردی ، ل 18 •

وێنەی دەنگی (ڕ)ی ئەڵەو لە وێنەی دەنگی (ر)ی لاواز جیاکرێتەوە .[٢١]

ئەوانەی (ڕ)ی ئەڵەو بە دوو (ر) دەنووسن بەوپێیە دەبوو (ڵ)ی قەڵەویش هەر بە دوو (ل) بنووسن ، بەڵام چونکە لەم پێیەدا تێیە لەسەر شوێنی نیشانەی چوکڵەکە نییە . بۆیە نووسینی ئەم پێیەیان ئەکردۆتە گیروگرفت .

لەوڕایەدام کە تێکڕای ڕووناکبیران دژی نووسینی دوو (ر)و دوو (ل)ن‌و هەموو هەست بە ناڕاستی‌و نادروستی ئەو کارە دەکەن . کەچی بەداخەوە گەلێ کەس هەن : هۆی هەرچییەك بێ لەوە تێ‌نەگەن باخود نایانەوێ لەوە تێبگەن کە نووسینی دوو واو بۆ دەنگی (و)ی درێژ هەمان هەڵەی زمانەوانییە .

باسێکی‌دی نووسینی (ر)ی ئەڵەو کە کێشەی لەسەر بێ . (ڕ)ی سەرەتای وشەیە . وەك ئاشکرایە ، هەموو (ر)یەك کە لە سەرەتای وشەوە بێ لە کوردیدا قەڵەوەو کورد هیچ کاتێك دەم بە (ر)ی لاواز ناکاتەوە . لەبەرئەوە هەندێك لەو ڕایەدان ئەو (ر)یانەی لە سەرەتای وشەوە دێن پێویست ناکا چوکڵە بخرێتە سەریان ، چونکە لە کەس ناگۆڕێن [٢٢] . بە بیری من ئەوکەسانە زۆر بەهەڵەداچوون ، چونکە لە زمانی کوردیدا دوو فۆنیمی (ر)و (ڕ) هەیە ــ واتە یەکێك لاوازو یەکێك قەڵەو . بەوێنە لە وشەی (کەر)دا ئەگەر فۆنیمی (ر) بکرێت بە (ڕ) ، ئەوە وشەی (کەڕ) پەیدادەبێ کە جیاوازییەکی تەواو لە مانایاندا هەیە . جا بەپێی ئەو

(٢١) بە پێویستی دەزانم ، بەنجە بۆ ئەوە ڕابکێشم کە د. مارف خەزنەدار دەمێکە دەربارەی نادروستی دوو (ر) نووسین هەندێ بەڵگەی واتبی خستۆتەڕوو (بڕوانە : مارف خەزنەدار ، زمانەوانی ، گۆفاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ٦ ، ساڵی ١ ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ٢٥) .

(٢٢) بەوێنە بڕوانە : د. جەمال نەبەز ، سەرچاوەی ناوبراو : سەرنجێك لە چەند ... ، ل ٦٤ .

پێویستی‌یە لە ڕێنووسی کوردیدا دوو پیت بۆ ئەو دوو فۆنێمە دانراوە . کە ئەوەش نیشانەی جیاکردنەوەیانە . جا هەر لەبەرئەوەی هەموو (ر)ێەك کە لە سەرەتای وشەی کوردییەوە دێت قەڵەوەو کورد هیچ کاتێك دەم بە (ر)ی لاواز ناکاتەوە ، ڕاست نیە بچین وێنەی فۆنێمێکی‌تر لەجێی‌دابنێین ، بەتایبەتی کە ئەو فۆنێمە وێنەی خۆی هەبێ . دانانی وێنەی فۆنێمێك بۆ فۆنێمێکی‌تر ، نەك هەر پێڕەوی‌نەکردنی دەستووورە سەرەتایی‌یە ئاشکراکانی زمانەوانی‌یە ، بەڵکو پەیداکردنی گیروگرفتێکی نوێ‌یشە [٢٢] .

★ ★ ★

لەبەر ڕۆشنایی ئەو لێکۆڵینەوەیەدا ، بۆمان دەرکەوت لە وێنەی دەنگی بزوێنی (و)و (ی) درێژو کورتە بزوێنی (i)   و کۆنسۆناتی (و)و (ی)و دیفتۆنگی (وێ)و کۆنسۆناتی (ڕ)ی قەڵەو لە ڕێنووسی کوردیدا گیروگرفتیان هەیەو کێشەیان لەسەرەو پێویستیان بە چارەسەر کردنە :

دەنگی بزوێنی (و)ی درێژ کە لە ڕێنووسدا بە دوو واو یان (و ــ کەشیدەیەکی لەسەر) دەیرێ ، هەردوو نیگارەکە باش نین . یەکەمیان ــ واتە دوو واو نووسین ــ لە ڕووی زانستی زمانەوە هەڵەیە ، دووەمیان ــ واتە (و ــ کەشیدەیەکی لەسەر) شێوەی ناحەزە . بۆیە ئەم دەنگە پێویستی بە نیشانێکی نوێی گونجاوە .

هەڵەی نووسینی دوو (ی) یان (ی ــ کەشیدەیەکی لەسەر) بۆ دەنگی بزوێنی (ی ــ i) لەوەدایە ، یەکەمیان پەیڕەوی یاسای فۆنەتیکی تێدا

---

(٢٢) لە وتاری ناوبراوی د. نەبەزدا ، دەستەی بەڕێوەبەرانی گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات ڕای د. نەبەزیان ڕەتکردۆتەوەو بوونی چوکلەیان بە پێویست دانـاوە (بڕوانە : د. جەمال نەبەز ، سەرچاوەی ناوبراو ، سەرنجێك لە چەند ... ، پەراوێزی ل ٩٤) . هەرچەندە دەستەی ناوبراو بە شێوەیەکی عەقڵەوی خۆیان لەو مەسەلەیە تێهەڵکوڕتاندووە ، بەڵام بە ڕێکەوت نیشانیان پێکاوە .

نەکراوەو دووەمینیان شێوەی نالەبارە . جا لەبەرئەوەی هیچ کامێکیان لەگەڵ هەڵکەوتی زمانی کوردیدا ناگونجێن ، پێویستە لەبیربرێنەوە .

نەبوونی نیشانەیەك بۆ کورتە بزوێنی (i) و کۆنسۆنانتی (ڕ)و (ێ) بووەتە هۆی کێشەیەکی گەورەی ڕێنووسی کوردی و ئەم نائەواویە نەك هەر سەری لە قوتابیان ، بەڵکو لە هەندێ زمانەوانیش تێکداوە . لەبەرئەوە دانانی نیگار بۆ ئەو دەنگانە کارێکی زۆر پێویستە لە تەواوکردنی کەموکورتی ئەو ڕێنووسەدا .

دیفتۆنگی (وێ) کە هەندێ کەس بە (و ــ کەشیدەیەکی لەسەر) دەینووسن ، بە ناومرۆك هەڵەو بە ڕووخسار ناحەزە . ئەمە پێویستی بە دوورخستنەوەیەو نابێ لە هیچی نەبوو گیروگرفت پەیدا بکرێ .

بۆ نیشاندانی قەڵەوی دەنگی (ر)ی قەڵەو لە هەموو ڕوویەکەوە نووسینی دوو (ر) هەڵەیەو دانانی چوکلە ڕاستە . هەرچی چوکلەشە لەسەرەوە دانانی گیروگرفت پەیدا دەکاو باشتر وایە وەك لە زووەوە ڕۆیشتووە لە ژێرەوە دابنرێ . دانەنانی چوکلەش بۆ (ڕ)ی سەرەتای وشە کارێکی ناشیاوە .

بەوپێیە باشتر وایە :

١ ــ نووسینی دوو واو یان (و ــ کەشیدەیەکی لەسەر) بۆ بزوێنی (و)ی درێژ لەگەڵ نووسینی دوو (ی) یان (ی ــ کەشیدەیەکی لەسەر) بۆ بزوێنی (ی)ی هێزدار فەرامۆش بکرێ .

٢ ــ وێنە بۆ بزوێنی (و)ی درێژو کورتە بزوێنی (i) و کۆنسۆنانتی (و ــ w) و (ی ــ y) بکێشرێ .

٣ ــ نیگاری دەنگی (ێ ــ (l))و (وێ)و (ڕ) زوو چۆن بوون وا بمێننەوەو ئەو دەستکاریانەی کراون لەبیر ببرێنەوە .

بینیان لەو ئەلفوبێ عەرەبی‌یە دەستکاری کراوەدا کە بۆ نووسینی کوردی سازکراوە نیگاری هەندێ دەنگ گیروگرفتیان هەیەو کێشەی زۆریان لەسەرەو پێویستیان بە چارەکردنە . بەلام بێتوو لە ئەلفوبێی لاتینیدا تەماشای نیگاری ئەو چەند دەنگە بکەین ، ئەوە گیروگرفتێکی ئەوتۆ بەدی‌ناکەین . بەوپێیە وێنەی دەنگەکانی ئەلفوبێی لاتینی بۆ نووسینی کوردی لەبارترە .

ــ ٢ ــ

گیروگرفتی نووسینی وشەکان‌و تێکبەستنیان

لە نووسینی وشەکانی زمانی کوردی‌و تێکبەستنیاندا گیروگرفت ئێجگار زۆرەو باسکردنی گشتیان ئاسان نیە . هەرچەندە ئەو چەند تێبینیانەی لێرە بەدواوە دەیانخەینە بەرچاو مشتێکن لە خەرواری گیروگرفتی رێنووسی کوردی ، بەلام هەرە گرنگەکانیان‌و کێشە زۆرەکانن ... بەپێی لێکۆلینەوەو بۆچوونمان ئەو کوسپانەی لە نووسینی وشەکان‌و تێکبەستنیاندا هەیە ، لەو چەند خالەی خوارەوەدا کۆمان‌کردووەتەوە :

١ ــ نەنووسینی هەندێ پیت‌و پێرەوی نەکردنی پاراستنی بناغەی وشەو کاری فۆنەتیك لە رێنووسدا .

٢ ــ وشەی سادە لەگەل مۆرفیمە ئەفیکسی‌یەکان .

٣ ــ وشەی لێکدراو .

٤ ــ ناپاستی لکاندنی هەندێ وشە بە پێش یان بە پاش وشەی دی‌یەوە .

٥ ــ تێك‌بەستنی پیتەکان .

٦ ــ نووسینی وشەی بێگانە .

نەنووسینی هەندێ پیتو پێرەوی نەکردنی پاراستنی بناغەی وشەو کاری فۆنەتیك لە ڕێنووسدا

وشەکانی وەك : وچان / ووچان ، وزە / ووزە ، ولآت / وولآت . ولآخ / وولآخ ، ون / وون ، ورد/ وورد ، ورە /وورە ، ورك /وورك ، ورتە / وورتە ، درووژان / ووردووژان ، درووکان / ووروژکان ، وریا / ووریا ، وڕ / ووڕ ، وڕە / ووڕە ، وڕێنە / ووڕێنە ، وس / ووس ، وسل / ووسل ، وسمە / ووسمە ، وشە / ووشە ، وشك / ووشك ، وشتر / ووشتر ، وتن / ووتن ، وتار / ووتار ، وزە / ووزە... کە بە دەنگی (و ــ w)ی کۆنسۆنانت دەستپێدەکەن . هەندێ لەو ڕایەدان کە بە یەك واو بنووسرێن و هەندێکیش نووسینی دوو واو پەسەند دەکەن .

بەشێك لەوانەی یەك واو دەنووسن ، بۆئەوەی بیریان لێکردێتەوە ، هەر لە خۆڕا وایان بەلاوە باشترە ... هەرچەندە بەشەکەی دی لە ئەنجامی لێکدانەوەو بۆچوونەوە ئەو هەڵوێستەیان وەرگرتووە ، بەلآم تا ڕادەیەك کەوتوونەتە هەڵەوە . بەوێنە مامۆستا مەسعوود محەمەد کە لایەنگیری یەك واو نووسینە بەلگەی ئەوەیە کە دەڵێ : «لە نووسینی ئەو وشانەی بە (ر)ی قەڵەو دەستپێدەکەن ، نووسەران دەڵێن پێویست نیە نیشانەی (ر)ی قەڵەو بخرێتە سەر ، چونکە هەمیشە دەنگی (ر) لە سەرەتای وشەدا بە قەڵەوی دەردەبڕدرێت ، کەواتە لزووم بە نیشانە ناکات . کە ئەم لێکدانەوەیەو ئەو بڕیارە قبوول بکرێت ، دەبێ بەنیسبەت وشەی (ورچ ، وشە ، وزە...)یشەوە هەمان لێکدانەوە بکرێت » [٢٤] . لەسەرێکەوە جیاوازی لەنێوان (ڕ)ی سەرەتای وشەو (و ــ w)ی کۆنسۆنانتدا ، کە کورتە بزوێنی (و ــ u) یان (i) ی بەدوادا دێت ، هەیە . لە

(٢٤) مەسعوود محەمەد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوردی ، ل ٢٧٤ .

سەرێکی تریشەوە فرێدانی وتەی دەنگێك دەبێتە هۆی پەیدابوونی ناتەواوی لە پارچە پێکهێنەکانی وشەدا . جا کە تێکرای دەنگەکانی وشەیەك وتەیان ئاشکرا نەبوو ، ئەوە ئەو ڕەچاو نەکردنە نەك هەر لادانە لە سەرەتای زمانەوانی ، بەڵکو لە زۆر ڕووەوە دەبێتە گیروگرفت . بەوێنە ئەگەر تەماشای وشەی (ووزە) بکەین دەبینین لە چوار دەنگ (و ــ w / و ــ u / ز ــ z / ە ــ e)و دوو بڕگە (وو ــ wu / زە ــ ze) پێکهاتووەو لە هەر بڕگەیەکیاندا بزوێن هەیەو وەك ئاشکراشە مەرجە لە بڕگەدا بزوێن هەبێ . جا کە ئەم وشەیە بە دوو واو نووسرا ئەوە هیچ دەنگێکیان بێ نیگار نابێ‌و هیچ بڕگەیەکیان ناتەواوی تێ ناکەوێ . کە دەنگەکانیش لە نووسیندا وتەیان وا ڕوون بێ ، ئەوە گیروگرفت نایەتەڕێ . بەڵام بێتوو ئەو وشەیە بە یەك واو بنووسین ، ئەوە دەنگێکیان بێ وتە دەمێنێتەوەو بڕگەیەکیان کەم دێنێ . سەرەڕای هەموو ئەوەش ، ئەمە سەر لە قوتابیان‌و ئەوانەی فێری زمانی کوردی دەبن تێكدەدات . بێ گومان لە دانانی ڕێنووسدا زۆر گرنگە کە مەسەلەی پەروەردە ڕەچاو بکرێ .

هەندێك لەوانەی دوو واو دەنووسن ، بەهەڵە وا تێگەیشتوون کە ئەو جۆرە وشانە بە بزوێنی (وو ــ ū) دەستپێدەکەن . هەرچەندە کۆمەڵی دووەم لە ڕێگەی لێکدانەوەوە بۆ ئەوە چوون کە بە دوا دەنگی (و ــ w)ی کۆنسۆنانتی سەرەتادا کورتە بزوێنی (و ــ u) دێت ؛ بەڵام لێکۆڵینەوەی تەواویان نەکردووە . لەم‌ڕووەوە بۆچوونی مامۆستا نووری عەلی ئەمین ، بەتایبەتی کە پێکهاتنی بڕگەکانی ئەو جۆرە وشانەو بوونی ئەو کورتە بزوێنی (و ــ u)ی کردۆتە بەڵگەی دوو واو

نووسین ، [٢٥] بە لای منەوە ڕایەکی زانستییەو شایانی باسە . بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بۆ تەواو ڕوونکردنەوەو چەسپاندنی ئەو ڕایە هەندێ لایەنو بەڵگەیدی هەن ، کە لێیاندەدوێین .

بەر لە هەموو شتێك گومان لەوەدا نییە کە ئەو وشانە بە بزوێنی (وو — ū) دەستپێناکەن ، چونکە وەك ئاشکرایە لە زمانی کوردیدا بزوێن لە سەرەتای وشەوە نایەت . سەرەڕای ئەوە ئەگەر بزوێن بوایە دەبوو (ئـ) لەپێشیانەوە پەیدا ببێو بوترێ (ئوورشە ، ئووشك ، ئووریا ، ئوورتە...). دەشزانین کە وا ناوترێ .

گومان نییە کە دەنگی سەرەتای ئەو وشانە (w)ە . بەڵام دەبێ بکۆڵینەوەو بزانین دووەم دەنگ (u)ە یان (i)ە . جا کە گەیشتینە ئەو ئەنجامە ، ئەوسا دەتوانین بڕیار بدەین کە چۆن بنووسرێ .

لە فەرهەنگەکەی مامۆستا تۆفیق وەهبی و س. ئەدمۆنسدا تێکڕای ئەو وشانەی بە (و — w)ی کۆنسۆنانت دەستپێدەکەن ، پیتی (u) بەدوایاندا هاتووە ، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە ئەو دوو زانایە باوەڕیان وایە دەنگی دووەمی ئەو وشانە کورتە بزوێنی (u) ە [٢٦] .
لە فەرهەنگی مامۆستا قەناتی کوردۆدا زۆربەی وشەکان هەر بەوچەشنە تۆمارکراون ، بەڵام چەند وشەیەك بە هەردوو شێوە واتە پیتی دووەم (u) و (i) ـ نووسراون . ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە مامۆستا

---

(٢٥) نووری عەلی ئەمین ، ڕابەری بۆ ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٦٦ ، ل ٣٢ — ٣٣ .

(٢٦) Taufiq Wahby and C. J. Edmonds, A Kurdish - English dictionary, London, 1966, p. 154 - 155.

کوردۆ وای بۆ چووه که له هەندێ وشـەدا دەنـگی دووەم دوور نیــه (i) بێت .[٢٧]

من لەورایەدام که دەنگی دووەمی زوربەی هەرە زۆری ئەو جـۆره وشانه کورته بزوێنی (u) ە ، بەلام لەناویاندا وشەی ئەوتۆ هەن ، که بـه دوا (و ـ w)ی کۆنسۆنانتدا بزوێنی (i) هاتووه . بێ گومان لـه رێگەی ئامێری تایبەتی پێوانەو کێشانەی دەنگ‌و قووڵبوونەوەوه له یاسای فۆنەتیکی زمانەکەمان ، باشترین ساغ‌کردنەوەی ئـەو کێشەیه داین‌ئەکرێ . بەداخەوه ئێمه هێشتا نەبووینەته خاوەنی ئەو جۆره ئامێرانەو لێکۆڵینەوەی فۆنەتیکی زمانەکەشمان هێنده کزه تازه بەئاستەم توێژی سەرەوەی خەریکی دەرکەوتنه . جا منیش لێرەدا هەر ئەوەندەم له دەست دێ که لەو توێژاڵەی سەرەوه بەلگه بێنمەوه :

بۆنموونه له زمانی کوردیدا (گوتن ـ gutin)یش‌و (ووتن ـ wutin)یش دەوترێ . گۆڕانی دەنگی (و ـ w)ش به (گ) هەیه . دیاره که (گوتن) و (وتن) هەر یەك وشەن‌و تەنیا یەکەم دەنگ گۆڕانی بەسەردا دێت . له (گوتن)دا ئاشکرا دیاره که دووەم دەنگ کورته بزوێنی (و ـ u)ە . جا بەوپێیه له (ووتن)یشدا هەر هەمان بزوێن به دوا (و ـ w)دا هاتووه ... له وشەی (حوشتر / ووشتر)یشدا هەمان دیارده دەبینین ـ واته دەنگی (ح) و (w) به یەك دەگۆڕدرێنەوه . بزوێنی (و ـ u)ش ڕەوان لەدوای (ح)ەوه هـاتووه . جـا دەبـێ هـەر (u)ش بێ بەدوا (w)شدا هاتبێ .

---

(٢٧) تەناتی کوردۆ : فەرهەنگی کوردی ـ ڕووسـی ، مۆسکـۆ ، ١٩٦٠ ، ل ٧٩٢ ـ ٧٩٣ .

بەمەو بە گوێڕاگرتن لە تەلەفوزکردنی زۆربەی ئەو جۆرە وشانەدا دەردەکەوێ کە دەبێ بە دوا (و w)ی کۆنسۆنانتدا کورتە بزوێنی (و ـ u) بێت • بەڵام پێویستە سەرنج بۆ ئەوە ڕابکێشین کە بزوێنەکانی دیش بەئاشکرا لەدوای (و ـ w)ەوە دێن • وەك : (وازهێنان • واشە، واتە • وانە ••• وەرز • وەتەن • وەرین • وەجاخ••• وێل • وێر • وێنزە • وێـرا ••• هتد) • جا کەوابوو پێویستە بیر لەوەش بکەینەوە • کە ئایا کورتە بزوێنی (i) بەدوا (و ـ w)دا دێت •

ئەگەر لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردیدا بەراوردێك لەنێوان هەندێ لەو جۆرە وشانەدا بکەین • ئەوە بۆمان ئاشکرا دەبێ • کە حاڵەتی ئەوتۆ هەیە بە دوا (و ـ w)ی کۆنسۆنانتی سەرەتای وشەدا کورتە بزوێنی (i) دێت • بەوێنە لە کرمانجی ژووروودا دەوترێ (هرچ ـ hirç • هشك ـ hisk •••) • لە کرمانجی خواروودا (ورچ ـ wirç • وشك ـ wisk •••) • دیاردەی گۆڕانی دەنگی (هـ ـ h) بە (و ـ w) باوەو ئەمە کێشەی لەسەر نییە • هەرچی دووەم‌دەنگە لە دیالێکتی ژووروودا ئاشکرایە کە کورتە بزوێنی (i) ەو بە هیچ جۆرێك (u) نییەو هیچ کات (هورچ ـ hurç هوشك ـ husk) ناڵێن • بەو پێیە دەبێ لە دیالێکتی خواروودا دەنگی دووەم (i) بێ و وشەکان (ورچ ـ w irç • وشك ـ wisk) بێن •

بەوپێیە دەبێ لەپێشەوە هەندێ کێشەی فۆنەتیکی زمانەکەمان ساغ بکەینەوە • ئەوسا بڕیاری نووسینی دوو واو یان یەك واو بدەین : ئەگەر ئاشکرا بوو کە بە دوادەنگی (و ـ w)دا کورتە بزوێنی (و ـ

u) هاتووە ، ئەوە لەبەر ئەو هۆیانەی لەسەرەوە نیشانمان‌دان ، باشترە بە دوو واو بنووسرێ .[٢٨] خۆ بێتوو کورتە بزوێنی (i) ی بەدوادا بێت ، ئەودەم ڕاستتر وایە بە یەك واو بنووسرێ .[٢٩]

دەزانین لە وشەکانی (دوو ، موو ، مووروو ، بەڕوو ، ئارەزوو ، جوانوو ، تەرازوو ...)دا دەنگی کۆتایی بزوێنی (وو ـ ū)ی درێژەو ئەمە لە ڕێنووسی باوی کوردیدا دوو پیتی واوی بۆ کراوەتە نیگارو کورتیش پیتێکی واو (و ـ کەشیدەیەکی لەسەر)ی بۆ پەسەندکردووە.... هەروەها ئەوەش دەزانین کە دوو دەنگی بزوێن پێکەوە نایەن‌و لە حاڵەتی پاراستنیاندا کۆنسۆنانتی (ی ـ y) یان (و ـ w) دێتە نێوانیانەوە . بۆنموونە کاتێ نیشانەی (ان)ی کۆ بخرێتە سەر وشەیەك کە کۆتایی بە بزوێنی (ا ، ێ...) هاتبێ ، ئەوە کۆنسۆنانتی (ی ـ y) پەیدادەبێ . وەك :

برا + ی ـ y + ان = برایان

پێ + ی ـ y + ان = پێیان

بەڵام ئەگەر وشەیەك کۆتایی بە بزوێنی (وو ـ ū) بێتو نیشانەیەکی بە بزوێن دەستپێکردووی پێوە بلکێنرێ ، ئەودەمە لەنێوان وشەو نیشانەکەدا کۆنسۆنانتی (و ـ w) دێتە کایەوە . بەوێنە :

أ) نیشانەی (ان)ی کۆ :

---

(٢٨) ئەو دوو واو نووسینەش هەموو گیروگرفتەکان لاناباو بەشێکی هەر دەمێنێ ، چونکە دوو واو کە یەکەمیان وێنەی کورتە بزوێنی (u) و دووەمیان وێنەی کۆنسۆنانتی (w) نیگارن . جا دەمێك کێشە نامێنێ کە لە ئەلفوبێی عەرەبیدا نیگار بۆ (w) ە خاوەنی یەك ش بکێشرێ .

(٢٩) ئەمیش ئەو ناتەواوییەی هەر تێدا دەمێنێ ئەگەر ئەو ڕێنووسە وێنەی دەنگی (i) ی بۆ زیاد نەکرێ .

mûrû + w + an   mûrûwan
berû + w + an   berûwan

ب) نیشانەی (ەکە)ی ناسیاوی

arezû + w + eke   arezûweke
terazû + w + eke   terazûweke

حـ) نیشانەی (ە)ی ناسیاوی

tû + w + e   tûwe
cû + w + e   cûwe

...و هەندێکی تر .[30]

ڕاستە لەم جۆرە حاڵەتانەدا بزوێنی (وو)ی کۆتایی وشەکە کەمێك لەباری ئاسایی کورتتر دەوترێت ، بەڵام ئەم دیاردەیە کە هۆی جێ گۆڕینی هێز یان پێکەوە هاتنی دەنگی وتکچوو یان دەنگەکانی دەوروبەر ... ، نابێ ببێتە هۆی شێواندنی بناغەی وشە .

هەندێ کەس بێ ئەوەی بیر لە ئاکام بکەنەوە وایان بە باش زانیوە چۆن بەدەمدا دێت هەر بەوچەشنە بینووسن ، لە سەرێکی ترشەوە نادروستی

(۳۰) مارف خەزنەدار ڕاست بۆ ئەوە چووە کە دەڵێ ، کاتێ (ەم) بە دوای وشەی (سێ ، نۆ ، دە)دا دێت ، ئەوە بۆ پاراستنی بزوێنەکان (ی ــ Y) لەنێوانیاندا پەیدا دەبێ . بەڵام لەوەدا بەهەڵە چووە کە وا تێگەیشتووە (ەم) چۆن بەرەوانی بەدوا وشەی (یەك)ەوە دەلکێ ، هەر بەو چەشنە بە کۆتایی وشەی (دوو)شەوە دەنووسێ (بڕوانە : مارف خەزنەدار ، زمانەوانی ، گۆڤاری "ڕۆژی نوێ" ، ژ ۸ ، ساڵی ۱ ، سلێمانی ، ۱۹٦۰ ، ل ۱۳) .

ڕاستی ئەوەیە ، کاتێ (ەم) بەدوا وشەیەکدا بێت ، کە کۆتایی بە بزوێنی (وو) هاتبێت ، ئەوە بۆ پاراستنی بزوێنەکە (و ــ w) دێتە ناوانەوە .

بەکارێ بزوێنی (وو ـــ ū) نووسەرانی ناچار کردووە فەزلی هەڵە بەسەر ڕاستدا بدەن . بۆنموونە دەنووسن (جوانووەکە ، دووەم ، جووە...) ، کەچی ڕاستەکەی (جوانوووەکە ، دوووەم ، جوووە....)یە . شێوەی نانەباری سێ واو بەدوا یەکدا هاتن وای لە خەڵك کردووە واوێکیان فڕێبدەن . بەڵێ لە ڕووی ڕووخسارەوە دوو واو جوانترەو سێ واو بەیەکەوە نووسین ناشیرینە ، بەڵام لەڕووی ناوەڕۆك و واقیعی زمانەوانییەوە دوو واو هەڵەیەو سێ واوە ناشیرینەکە ڕاستە .

بەپێی ڕێنووسی کۆڕیش کە لەبریتی دوو واو (و ـ کەشیدەیەکی لەسەر) پەسەند کراوە ، دەبوو بنووسن (جوانۆوەکە ، دۆوەم ، جۆوە....)، کەچی دەنووسن (جوانووەکە ، دووەم ، جووە...) . لێرەدا کورت بوونەوە کۆڕی بەو هەڵەیەدا بردووە کە وێنەی فۆنێمی (و ـــ u) لەجێی وێنەی فۆنێمی (ۆ ـــ ū) دابنێت . وەك پێشتر لە باسی نووسینی (ڕ)ی سەرەتای وشەدا پەنجەم بۆ ڕاکێشاوە : لەڕووی زانستی زمانەوە هەڵەیە وێنەی فۆنێمێك بۆ فۆنێمێکیتر دابنرێ . سەرەڕای ئەوە ئەمە بناغەی وشە تێكدەدا ، چونکە ئەگەر لەڕووی وێنەی ئەو نووسینەوە وشە و نیشانەکان لە یەك جیابکەینەوە ئەوە (جوانو ، دو ، جو) دەمێنێتەوە . جا لەمسەرەشەوە هەڵەیەکیتریش سەر هەڵدەدا .

ئەوەی لەمبارەیەوە پتر جێی ڕەخنە بێ ، ئەوەیە لە چاپەمەنییەکانی کۆڕدا ، بەتایبەتی لەوانەی مامۆستا مەسعوود محەممەددا وشەی (dūwem) نووسراوە (دۆەم) . باشە ئەم وشەیە کە لە (dū + w + em) پێکهاتووە . کوا پیتی (ۆ ـــ ū) ؟ . خۆ ئەگەر لەسەر بناغەی ئەو جۆرە نووسینە تەماشای ڕۆنانی ئەو وشەیە بکەین ، ئەوە دەبینین لە (د + و ـــ w + ەم) سازبووە : واتە لە نیگارەکانی

وشەی (دۆ)دا تەنیا پێی داڵ دیارە . بەلای منەوە لە هەموو ڕوویەکەوە نووسینی (دوەم) هەڵەیە ، جا با لە هەندێ ناوچە بزوێنی (ۆ)ش قــووت بدرێ . بەوپێیە بێ دەبێ لــە نووســیندا دالــە کلــۆرەکەی ســلێمـانیش نەنووسرێ .

نەشێواندنی بناغەی وشە لە مەسەلەی ڕێنووسـدا زۆر گرنگەو شایانی باسە هەندێ حاڵەت لەلایەن هەموانەوە پارێزراوە . هەر لە کورت‌و درێژی بەدەمدا هاتنی بزوێنی (وو ـــ ٥)دا چەندین نموونەی ئاشکرا هەیە . بەوێنە ئەو بزوێنە لە (نووسین - پێنووس...)دا درێژتر تەلەفــوز دەکرێ وەك لە (نووسرا...)دا [٣١] . کەچی تێکڕا بە دوو واو دەینووسن . ئەمەش کارێکی ڕاســەو لەگەڵ زانستی زماندا دەگونجێ .

پێڕەوی‌کردنی پاراستنی بناغەی وشــەو کاری فۆنەتیــك هەنــدێ حاڵەتی‌تری وشە دێنێتەوە بیر :

١ ــ کورت‌کردنەوەو تێداچوون .

ئەگەر دوو دەنگی وێکچوو یاخود لێك نزیك بکەونە پاڵ یەك ، ئەوە لە دەربڕیندا یەکێکیان ونده‌بێ . بەوێنە کاتێ نیشانەی (تر)ی بــەراورد

(٣١) هۆی ئەمەش ، ئەوەیە کە لە وشــەکانی (نووسین - پێنووس...)دا ، هێــز لەسەر دەنگی (وو ــ ٥)ە ، بەڵام لە وشــەی (نووسرا)دا ، هێز دەخرێتە سەر دەنــگی (ا) ... لە زمــانی کوردیــدا دیــاردەی گوێزانەوەی هێز لە بڕگەیەکەوە بۆ بڕگەیەك زۆر باوە ، بەڵام بەداخەوە لە مەســەلەی ڕێنووسدا ڕەچاو نەکراوە ... بەڕای ئێمە ، نووســمان وەك نووســینی هەندێ لە زمانە ئەوروپاییەکان ، بەتایبەتی بۆ هەڵەنەکردن لە نووســین‌و خوێندنەوەی هەنــدێ وشـــەدار بــۆ تۆمارکردنیــان لــە نەرمەتکدا پێویستی بە بوونی نیشانەی (هێز ـــ (Stress) ا) . هەرچەندە بوونی ئەو نیگارە گیروگرفت دەڕەوێنێتەوە ، بەڵام پێویست ناکا بۆ هەموو وشەیەك بەکاربهێنرێ ، بەڵکو تەنیا لەکاتی پێویسـتدا بۆ جیاکردنەوە .

ئیزافەی سەر وشەی (کورت) دەکەین ، ئەوە دەبێتە (کورتتر) ، بەڵام لە دەربڕیندا دەوترێ (کورتر) • (پاککردن) کە لە (پاك)و (کردن) پێکهاتووە. بە (پاکردن) بەدەمدا دێت ••• وشەی (دەستکەوت) کە لە (دەست + کەوت) سازبووە بە (دەسکەوت) تەلەفوز دەکرێ ، چونکە لەسەرێکەوە دەربڕینی سێ دەنگی (س ، ت ، ك)ی کۆنسۆنانتی کپ پێکەوە خۆش و ئاسان نیە ، لە سەرێکی‌تریشەوە لە زمانی کوردیدا (ت) کە لەدوای (س)ەوە دێت ، زۆر جار فووتەدرێ • بەوێنە لە زۆر جێگە (دەست) دەبێتە (دەس)؛ (مەبەست) دەکەنە (مەبەس) •••

بە رای من راست نیە ئەو جۆرە وشانە لەسەر بناغەی تەلەفوز بنووسرێن ، بەڵکو لە نووسیندا پێویستە شێوەی پێکهاتنیان رەچاو بکرێ و ئەو پەڕاندن و ونبوون و تێکەڵاوبوونە رەنگ نەداتەوە ــ واتە راسترە بنووسرێ : کورتتر ، پاککردن ، دەستکەوت •

بەراستی تێچوونی دەنگی (ت) روونکردنەوە و لێکۆڵینەوەی تەواوی دەوێ ، چونکە لە زۆر جێگەدا بۆ رەچاوکردنی نزیکی و دووری نێوان دەنگەکان ئەم (ت)ە دەفرتێ ، وەك دەوترێ (دەروا) لەجیاتی (دەڕوات) • یاخود لە شێوەکانی ئاخاوتنی سلێمانی لە زۆر جێگەدا (ت)ەکە کلۆر دەکرێت ، وەك کە دەڵێن «ئەمە••• (و) لە چی» لەبریتی «ئەمەت لە چی» ؛ یاخود « را ••• (و) لێیە» لەجیاتی «رات لێیە»•• •

بێ گومان ئەو جۆرە فرتاندن و کلۆرکردنە کە تایبەتی‌یە بە ناوچەیەك ، نابێ لە زمانی ئەدەبی و نووسیندا رەنگ بداتەوە •

هەروەها ئەگەر (ی)ی ئیزافە بخرێتە سەر وشەیەکی کۆتایی هاتوو بە بزوێنی (ی) ـ ئەوکاتە نیشانەی (ی)ی ئیزافە لە تەلەفوزدا دەرناکەوێ ، وەك : (رێوی فەمچووغە ، ماسی گەورە•••) • بێ گومان بۆ نیشاندانی

باری ڕێزمانی‌و بوونی دۆخی ئیزافە . باشتر وایە (ی)ی ئیزافەکە بنووسرێ یا نەشخوێندرێتەوە ، واتـە پێویستە بنووسرێ : (ڕێـوێی قەمچووغـە ؛ ماسیی گەزرە ...) . شایانی باسە مامۆستا شێخ حەسەن بیست ساڵێـك لەمەوبەر پەنجەی بۆ ئەم ڕاستیە ڕاکێشاوە . [31] بەلام بەداخەوە کـۆڕی زانیاری کورد ، تەنیا بەدەمدا هاتنی ئەو وشانەی ڕەچاوکردووەو بڕیاریداوە، ئەگەر (ی)ی ئیزافە چووە سەر ئەو وشانەی تۆنایان بە دەنگی (ی) دێت نەنووسرێت . [32]

وەك ئاشکرایە لە پێکهاتنی کرداری داخوازی‌و ئیلزامی‌دا نیشانەی (ب) هاریکارە . هەندێ‌جـار ئـەو (ب)یـە قـووت‌دەدرێ‌و زۆربـەی نووسەرانیش لەسەر بناغەی ئەو بەدەمدا هاتنە دەنووسن : (ڕاکە ، هەلگرە، وەرگرە....) . بەلێ خەلك ئازادن بەپێی ڕاهاتنی زمان‌و شێوەی ناوچەی خۆیان نووسراو بخوێننەوە ، بەلام ئەمە نابێ کار لە شـێوەی نووسینـەکە بکات . جا ڕاسـت ئەوەیە لە نووسـیندا بنچینەو قالبی وشـە بپـارێزرێ . بەوپێیە پێویستە بنووسرێ (ڕابکە ، هەلبگرە ، وەربگرە....).

لە شێوەی ئاخاوتنی سلێمانیدا زۆر جار ئەوە بەرگوێ دەکەوێ کـە دەنگی (د) کلۆر دەکرێت ، وەك (منـاڵ) لەبریتی (منـداڵ) ؛ (مەحموو) لەجیاتی (مەحموود) ؛ (کڕانی) لەبریتی (کڕاندی)... سـەرەڕای ئـەوە هەندێ لە نووسەران پێشنیاریان کردووە کە نیگاری بۆ بکێشرێـت . بـا شێوەی سلێمانی بناغەی زمانی ئەدەبیشـان بێت ، بەلام نە ئەو شێوازاندنەو نە ئەو تایبەتێتی‌یە ناوچەیە ڕاست نییە لە نووسین‌و زمانی نووسیندا شوێن

---

(31) بڕوانە : شێخ حەسـەن ، (ی)ی ئیزافـەو (واو)ی عەطـف ، گۆڤـاری "ڕۆژی نوێ" ، ژ ٦ ، ساڵی ٢ ، سلێمانی ، ١٩٦١ ، ل ١٥ ــ ١٦ .
(32) بڕوانە : کۆڕی زانیاری کورد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوردی، ل ٣٧٨ .

پێیان دیار بێ . مامۆستا تۆفیق وەهبی‌یش کە لەم‌بارەوە نووسیوێتی : « (د)ی کلۆر دەبێ بەجارێ بکرێتە دەرەوە لە زمانە ئەدەبییەکەمان ، وە لەوجێیانەشدا کە (د)ە کلۆرەکان کەوتوون ، یان گۆڕاون بە دەنگێکیتر ، (د)ی پتەو بخرێتەوە کار »[٣٤] تەواو ئەو رایەمان دەچەسپێنن .

٢ ـ تواندنەوە Assimilation

وەك ئاشکرایە ، لە زمانی کوردیدا دەنگی کۆنسۆنانتی ئاوازەدارو کپ هەن . جا لە زۆر زماندا ، هەروەها لە زمانی کوردیدا ، ئەگەر لەدوای دەنگێکی ئاوازەدارەوە دەنگێکی کپ بێت ، ئەوسا دەنگە کپەکە کاردەکاتە سەر دەنگە ئاوازەدارەکەی بەردەمی‌و وەکو خۆی دەیکاتە دەنگێکی کپ ـ واتە دەیهێنێتە ڕیزی ئەو پۆلە دەنگانەی کە خۆی یەکێکە لێیان . جا بەشێوەیەکی کەم‌و ـــت ، ئەم ڕووداوە لە فۆنەتیکی کوردیدا دەبینرێ ، بەتایبەتی ئەگەر لەپاش دەنگی (ز)و (ژ)ەوە دەنگی (ت) هەبێت ، وەك :

أ) زۆر جار (ز) لە بەردەم هەندێ دەنگی کپدا ، وەك (س) تەلەفوز دەکرێت ، بەوێنە :

گەزین ـــ گەست ، گەستی
پارێز ـ پاراستن ، پاراستی

ب) گەلێك جار (ژ) کە دەکەوێتە پێش هەندێ دەنگی کپەوە وەك (ش) بەدەمەدا دێت ، بەوێنە :

ڕژان ـــ ڕشتن ، ڕشتی
کوژرا ـــ کوشتن ، کوشتی

---

(٣٤) تۆفیق وەهبی ، ئەسڵی پێنە فالبی (ئە)ی شێوەی سلێمانی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب ١ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣١ .

تێژرا ـــ ناشتن ، ناشتی
هەژدە ـــ هەشت ، هەشتا

بەپێچەوانەشەوە لە زمانی کوردیدا ، ئەگەر لەدوای دەنگێکی کپەوە دەنگێکی ئاوازەدار بێت ، ئەوسا دەنگە ئاوازەدارەکە کار دەکاتە سەر دەنگە کپەکەی بەردەمی‌و وەکو خۆی دەیکاتە دەنگێکی ئـاوازەدار ـــ واتـە دەیهێنێتە ڕیزی ئەو پۆلە دەنگانەی کە خۆی یەکێکە لێیان . جا بەشێوەیەکی کەم‌و سست ئەم ڕووداوە لە فۆنەتیکی کوردیدا دەبینرێ ، بەتایبەتی ئەگەر لەپاش دەنگی (س)ەوە دەنگی (گ ، ب...) هەبێت . بەرنە هەندێ جار (س) کە دەکەوێتە پێش دەنگی ئاوازەدارەوە وەك (ز) تەلەفوز دەکرێت ، وەك :

دەزگا

وشەی «دەزگا» لە «دەست + گا» پێکهاتووە . لە سەرێکەوە دەنگی (ت) فووتدراوە ، واتە لەمەدا بەر یاسای کورتکردنەوە کەوتووە . لـە سەرێکیدیکەوە (گ) کە کۆنسۆنانتی ئاوازەدارە لەگەڵ دەنگی (ز)دا کە ئەمیش هەر کۆنسۆنانتی ئاوازەدارە پتر دەگونجێ ، وەك لەگەڵ (س)دا کە کۆنسۆنانتی کپە . لەم‌ڕووەوە یاسای تواندنەوە کاری کردووە .

دەزبەر

لە هەندێ ناوچە بە «دەستەبەر» دەڵێن «دەزبـەر» . لە حـاڵەتی یەکەمدا (س) کە کەوتۆتە پێش (ت)ەوە هیچ گۆڕانێك نەبووە ، بەڵام لـە حاڵەتی دووەمدا کە کورتکردنەوە ڕووی داوە ـــ واتـە (تە) لابـراوە ، (س)ی کۆنسۆنانتی کپ کەوتۆتە بەردەم (ب)ی کۆنسۆنانتی ئاوازەدارەوەو یاسای تواندنەوە کاری کردووە .

... هتد .

لێرەدا ئەو پرسیارە دێتە گۆڕێ : ئایا ئەو جەشنە وشانە چۆن بەدەمدا دێن وا بنووسرێن ؟ یان بەجۆرێك بنووسرێن كە بناغەو شێوەی پێكهاتنیان دیاربێ ؟ ... وەك ئاشكرایە ، لە نووسینی ئەو وشانەدا هەر لەزووەوە ڕێگەی شێوەی تەلەفوز گیراوە . هەرچەندە ڕێگەی پاراستنی ئەسڵ كەمێ گرانیو كێشەی تێدایە ، بەڵام هەموو كەس ناتوانێ بەئاسانی لەوە تێبگا كە لە وشەی (گەست ، گەستی...)دا (گەز) ڕەگ بێ ؛ یاخود (كوژ) ڕەگی وشەی (كوشتن ، كوشتی...) بێ ؛ یان (دەزگا) لە (دەست)و (گا) پێكهاتبێ ... جا بۆیە پاراستنی قاڵب بە باشتر دەزانم . ئەو گرانیو كێشەیەش كە ڕەچاوكردنی پاراستنی ئەسڵو بناغە سازی دەكا ، زانینی دەستووری تواندنەوە دەیڕەوێنێتەوە .

٢ ــ كارتێكردن .

دەنگی (ك ، گ) كە دەكەونە پێش دەنگی (ێ ، ی ، وێ ، وی) شێوەی دەربڕینیان دەگۆڕێتو تاڕادەیەك لە تەلەفوزی دەنگی (چ ، ج) نێزیك دەبنەوە ، وەك :

كێرد ، كێشە ، كێم ، گێلاس ، گێڕانەوە ، كیسە ، گیسك ، كوێ ، گوێ ، هەنگوین ...

ئەوانەی وا بە پێویست دەزانن كە بۆ ئەو جۆرە (ك)و (گ)انە نیگاری تایبەتی داڕێژرێ ، زۆر بەهەڵەدا چوون [٣٥] ، چونكە وەنەبێ ئەو (ك)و (گ)انە كە بەوجەشنە بەدەمدا دێن فۆنێمێكیتر بن ، بەڵكو هەمان فۆنێمن كە لە حاڵەتی ئاساییدا دەبینرێن . لێرەدا تەنیا كارتێكردنی (ێ ، ی ، وێ ، وی) وا شێوەی تەلەفوزی گۆڕیونو ئەمە نابێتە هۆی واتاگۆڕی .

(٣٥) بەوێنە بڕوانە : طاهیر صادق ، ڕێنووس ــ جۆنیەتی نووسینی كوردی ، كەركووك ، ١٩٦٩ ، ل ١٠ ، ٥٦ ، ٥٨ .

٤ ــ شێواندنو گۆڕینی دەنــگ .

أ) زۆر جار کە (د) دەکەوێتە دوای (ن) ، وەك (گ) دەردەبڕێــت (ئەمەش بەتایبەتی خاسیەتی شێوەی سلێمانی‌یە) ، وەك : توند ــ تونگ ، مەند ــ مەنگ ، دەربەند ــ دربەنگ ...

ئەمەش هەروەك ئەو شێواندنەیە کە لە ناوچەی کۆیەو خۆشناوەتیو دزەییانیو گەردییایەتی (ڵ) دەکەن بە (ر) یان شاری هەولێر دەیکا بــە (ل) ... بێ‌گومان ڕێگە لە کەس ناگیرێ بەپێی ئارەزووی شێوەی خۆی ئەو دەنگانە بگۆڕێ ، بەڵام هیچ یەکێك لەوچەشنە شێواندنە نابێ لە نووسینو زمانی ئەدەبیدا ڕەنگ‌بداتەوەو ڕاست وایە شێوەی ڕەسەنیان بنووسرێ .

ب) بەتایبەتی لە شێوەی سلێمانیدا نیشانەی (دە)ی موزارەعــەت دەبێ بە (ئە) ، وەك : دەچم ــ ئەچم ، دەڕۆم ــ ئەڕۆم ، دەزانم ــ ئەزانم...

ئەگەر بۆ دەست‌نیشان‌کردنو ڕوون‌کردنەوەی پلــەکانو شــێوەی گۆڕانی (دە) بە (ئە) ، گەشتێك بە دیوانی شاعیرانی کۆنو نوێی ناوچەی سلێمانیدا بکەین ، ئەوە دەبینین کە لە زوودا قــالبی (دە) بەکارهــاتووەو دوایی بووە بە (ئە) . بەوێنە لە تێکڕای شیعرەکانی نــالیو شــاعیرانی‌دی سەردەمی ئەودا وێنەی (ئە) بە هیچ جۆرێك نابینرێ ... بــەڵام ئــەگەر بەرەوپێش بێین ، ئەوە دەتوانین ڕەوڕەوەی ئەو گۆڕانە دیــاری بکەین . بۆنموونە لە شــیعرەکانی مەحوی‌دا هەرچەندە بە زۆری (دە) بەکارهاتووە ، بەڵام تاکە تاکەیەك شێوەی (ئە)ش دەبینرێ ... زێوەر کە ماوەیەك بەدوا مەحوی‌دا هاتووە ، بەپێچەوانەوە بە زۆری (ئە)ی بەکارهێنــاوەو دەنــکە دەنکەیەکیش (دە)ی وتووە ... بێ‌کەس کە کەمێك پاش زێوەر کەوتووە تێکــڕا (ئە)ی وتووەو بە هیچ چەشنێك لە شــیعرەکانیدا (دە) نابینرێ .

ئەگەرچی لە ئاخاوتنی ئێســتای سلێمانیدا تەنیا (ئە) بەکاردەهێنــرێو

(ده) بەتەواوی لەبیرچۆتەوە ، بەڵام لەبەرئەوەی ئەمە گۆڕانێکی شێواوەو سەرەڕای ئەوەش چونکە نەك هەر لە دیالێکتی ژووروودا ، بەڵکو لە بەشە دیالێکتەکانی تری خوارووشدا هەر شێوەی (ده) ماوەتەوە ، بۆیە ڕاستوایە لە زمانی ئەدەبیو نووسیندا واز لەو جۆرە تایبەتیبە ناوچەییانە بهێنرێ • شایانی باسە کە مامۆستا تۆفیق وەهبیش لە هەمان ڕادایەو بەوبۆنەیەوە دەڵێ: پێویستە «لەباتی (ئه)ی پێتە قالبی (ده) بەکاربێنین» • (٣٦)

لێرەدا پێویستە پەنجە بۆ ئەوەش ڕابکێشین ، کە ئەم جۆرە بابەتانە پتر کێشەی زمانی ئەدەبین ، نەك ڕێنووس ، چونکە ئەو چەشنە وشانە بە (ده) یان (ئه) بنووسرێن ، گیروگرفت بۆ ڕێنووس پەیدا ناکەن • بەڵام لە سەرێکیترەوە لەبەرئەوەی زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی هێشتا قالبی تەواوی خۆی نەگرتووە ، بۆیە کێشەی هەردووکیان ناوبەناو تێکەڵ دەبنو تووژەرەوە ئارەزووی دۆزینەوەی چارە بۆ ئەمیشو ئەویش دەکات •

وشەی سادە لەگەڵ مۆرفیمە تەفیکسییەکان

١ ـ پێشگرو پاشگر •

هەرچەندە ڕەگی وشە مانای سەرەکی وشە هەڵدەگرێ ، بەڵام هیچ زمانێك ئەو توانستەی نییە تەنیا بە ڕەگو وشەی سادە مەبەستدەربڕێ •

ڕەگی وشەو وشەی سادە بە یاریدەی پێشگرو پاشگر دەتوانن سەدان وشە دروستبکەنو سەدان ماناو مەبەست دەربڕن• بەوێنە پاشگری (ێنه) کە دەچێتە سەر وشەی «نیسك ، ماش•••» ، دوو وشەی نوێ دادەڕێژێ : «نیسکێنە ، ماشێنە•••» ؛ پاشگری (ین) کە بە وشەی سادەی «سەر ،

---

(٣٦) تۆفیق وەهبی ، سەرچاوەی ناوبراو ، ئەسڵی پێتە قالبی (ئه)ی شێوەی سلێمانی ، ل ٣١ .

نەرم...»ەوە دەلکێ ، ئەودەمە وشەی دارێژراوی «سەرین ، نەرمین...» سازدەبێ ؛ پاشگری (ار) کە بە ڕەگی کرداری (وتن ، کوشتن...)ەوە دەنووسێ ، وشەی «وتار ، کوشتار...» پێکدێنێ . پێشگری (ڕا) کە دەچێتە سەر کرداری سادەی «هاتن ، بوون...» دەیانکاتە «ڕاهاتن ، ڕابوون...» کە کرداری دارێژراون ؛ پێشگری (بێ) کە بە ناوی سادەی «هۆش ، هێز...»ەوە دەلکێ ، دەیانکاتە ئاوەڵناوی دارێژراوی «بێهۆش ، بێهێز...» ؛ پێشگری (بێ) کە بە ڕەگی کرداری سادەی «ویستن ، خەفتن...»ەوە دەنووسێ ، ناوی دارێژراوی «بێویست ، بێخەف...»یان لێ ساز دەکات ... هتد .

بەمچەشنە ، ئەو پێشگرو پاشگرانەی دەوری وشەڕۆنان دەبینن ، جۆرێکی تایبەتین لە مۆرفیمو لە زانستی زماندا بە (مۆرفیمی وشەدارێژ ـ Derivational morpheme) ناسراون .

پێشگرو پاشگر لە زماندا بەتەنیا بایەخیان نییەو بە شێوەیەکی سەربەخۆ کار ناکەن ، بەڵکو کە دەچنە سەر وشە دەتوانن دەوری ڕۆنانی وشە ببینن‌و واتا ببەخشن . بەوپێیە ڕاست نیە بە جیا بنووسرێن . بەڵام ئەمە نابێ هەندێ تایبەتێتی زمانی کوردیمان لەبیربەرێتەوە :

لە وشەی ناسادەی زمانی کوردیدا پاشگر هەمیشە لەدوای ڕەگی وشەوە دێت‌و ئنجا بەدوای ئەودا نیشانە ـ واتە هەردەم پاشگر پێش نیشانە دەکەوێ . بەوێنە : وشەی «فێڵبازتر» کە لە وشەی «فێڵ»و پاشگری «باز»و نیشانەی «تر» پێکهاتووە ؛ وشەی «ئاسنگەران» کە لە وشەی «ئاسن»و پاشگری «گەر»و نیشانەی «ان» پەیدابووە ؛ وشەی «مۆمدانەکە» کە لە وشەی «مۆم»و پاشگری «دان»و نیشانەی «ەکە» دروستبووە... هتد . لەمجۆرە حالەتانەدا پاشگرو نیشانەکە دەبێ بلکێنرێن بە کۆتایی

وشەوە ، چونکە دەبنە بەشێکی پێکهێنەری تەواوی واتای وشەکە .

هەرچی پێشگرە لەڕووی لکانەوە جیاوازی لەگەڵ پاشگردا هەیەو ئەوەش بووەتە هۆی دروستکردنی کێشەی نووسینی . وەك وتمان پاشگر هەمیشە بە کۆتایی ڕەگی وشەوە دەنووسیی‌و نووسینی گیروگرفت پەیـدا ناکات . بەڵام پێشگر هەموو کات بە پێشی ڕەگی وشەوە نالکێت‌و زۆر جار لەنێوان پێشگرو ڕەگی وشەدا شتیدی پەیدا دەبێ . بەوێنە لە کرداری «هەڵدەگرم»دا ، (دە)ی نیشانەی موزارەعەت ؛ لە کرداری «ڕامکرد»دا ، جێناوی لکاوی کەسی یەکەمی تـاك ؛ لە کرداری « وەربگرە »دا ، (ب)ی نیشانەی فەرمان ؛ لە کرداری «هەڵتنەدەگرت»دا ، جێناوی لکاوی کەسی دووەمی تاك‌و ئامرازی (نە)ی نەفی‌و (دە)ی نیشانەی موزارەعـەت ... لەنێوان پێشگرو بناغەی وشەدا هاتوون .

هەرچەندە لە لکانی پێشگرو پاشگردا ئەو جیاوازییە هەیە ، بـەڵام بەلای منەوە ئەمە نابێ ببێتە هۆی ئەوەی لە هەندێ باردا پێشگر بەتەنیـا بنووسرێ ، چونکە وەك پێشتر پەنجەم بۆ ڕاکێشاوە ، پێشگرو پاشگر بـە شێوەی سەربەخۆ کارناکەن‌و واتا نابەخشن . سـەرەڕای ئەوەش بەجیـا نووسین جیاوازی دەخاتە نێوان نووسینی لەگەڵ پاشـگردا ... کـۆڕی زانیاری کوردو مامۆستا مەسعوود محەمەد لەوڕایەدان کە لە نموونـەی وەك : «هەڵدەگرێ ، هەڵبگرە...»دا پێشگرەکە بەجیا بنووسرێ . (٣٧)

وەك ئاشکرایە (هەڵ) بەتەنیا بەکارنایەت‌و سەربەخۆ واتا ناگەیەنێ .

---

(٣٧) بڕوانە :
أ ــ کۆڕی زانیاری کورد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوردی ، ل ٣٧٢ .
ب ــ مەسعوود محەمەد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنـووسی کـۆڕ ، ل ٢٦٢ ــ ٢٦٣ .

جگە لەوەش ، ئەگەر پێشگری (هەڵ) لە کردارەکە بکرێتەوە . ئەوەی دەمێنێتەوە ئەو واتایە نادا کە لەگەڵ (هەڵ)دا هەیەتی[٣٨] . بۆنموونە واتای «هەڵدەگرێ» لەگەڵ «دەگرێ»دا ؛ یان «هەڵبگرە» لەگەڵ «بگرە»دا... زۆر جیاوازە . هەروەها ئەگەر «هەڵدەگرێ» لەگەڵ «خواردنەوەکە»دا بەراوردبکەین ، لە سەرەتادا ئەوە دێتە پێش چاو کە جیاوازی لە کەرەستەی پێکهاتنیاندا هەبێ ـ چونکە دەبینین یەکەمیان لە (پێشگر + نیشانە + وشەی واتادار) سازبووەو دووەمیان لە (وشەی واتادار + پاشگر + نیشانە) . بەڵام ئەگەر لەڕووی زانستی زمانەوە بۆ ئەم مەسەلەیە بچین : ئەوە دەبینین یەکجۆر مۆرفێم هەردووکیانی پێکهێناوە ، لە هەر یەکێکیاندا (مۆرفێمی ڕیشەیی)و (مۆرفێمی وشەدارێژ)و (مۆرفێمی وشەگۆڕ)[٣٩] هەیە [٤٠] . جا وێکچوونی کەرەستەی ڕۆنانیان بەڵگەیەکی زانستییە بۆ یەکێتی نووسینیان .

بۆ هەندێ حاڵەتی ئاڵۆزی وەك «پێیان هەڵنەدەگرتم»یش مامۆستا مەسعوود محەمەد لەوڕایەدایە کە لە نووسیندا بە سێ بەش بنووسرێ ــ واتە بنووسرێ «پێیان هەڵ نەدەگرتم» [٤١] . بێگومان مامۆستا مەسعوود لە

---

(٣٨) سەرەڕای ئەوە ، کۆڕ وشەی «هەڵدەگرێ ، هەڵبگرە...»ی بە کرداری لێکدراو داناوە (بڕوانە : کۆڕی زانیاری کورد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوردی ، ل ٢٧٢) ، وەك ئاشکرایە : ئەوانە کرداری داڕێژراون ، چونکە تەنیا یەك وشەی واتاداریان تێدایە . کاتێك دەتوانرێ پێیان بووترێ لێکدراو ، کە بەلایەنی کەمەوە لە پێکهاتنیاندا دوو وشەی واتادار بەشداریان کردبێ .

(٣٩) بۆ زانینی زیاتر لەبارەی (جۆرەکانی مۆرفێم)ەوە ، بڕوانە : د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا ، بەغدا ، ١٩٧٧ ، ل ٣٠ ــ ٣٤ .

(٤٠) جیاوازی تەنیا لە جۆنیەتی ڕیزبوونی مۆرفێمەکاندا هەیە .

(٤١) مەسعوود محەمەد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوڕ ، ل ٢٦٣ ــ ٢٦٤ .

ڕێگەی لێکدانەوەیەکی زۆرەوە گەیشتۆتە ئەو ئەنجامە ، بەڵام بەلای منەوە بێ‌واتایی‌و سەربەخۆ کارنەکردنی (پێیان)و (هەڵ) مەودای بە جیا نووسینیان تەسك‌دەکاتەوە . سەرەڕای ئەوە ، خۆ ئەگەر ئەمە لەگەڵ حاڵەتێکی ئاڵۆزی وەك «شکاندیانەوە ، کوژاندنەوەکەیانم...»دا بەراورد بکەین . ئەوە چۆن لە «پێیان هەڵنەدەگرتم»دا کاراو بەرکارو وشەی واتادارو ئافیکس هەن ، لەمانیشدا هەر هەن ، کەچی کەس بیر لەوە ناکاتەوە ئەمان پارچە پارچە بکات .

٢ ـ نیشانە .

لەسەرەوە لە پێشگرو پاشگر دواین‌و نیشانمان‌دا کە چۆن لەکاتێکدا دەچنە سەر ڕەگێك یاخود وشەیەکی سادە وشەیەکی نوێی داڕێژراو دێننە کایەوە ... بەڵام پێویستە ئەوەش لەیادنەکەین کە وشەکانی زمان لەناو خۆیاندا پێوەندی هەمیشەیی‌یان هەیە . ئەو وشانەی فرێزو ڕستە پێك‌دەهێنن پێوەندی ئاشکراو دیاری کراویان لەگەڵ یەکتردا هەیە . بۆ دەربڕینی هەر مەبەستێك ، وشەکان بەگوێرەی دەستووری ئەو زمانە دەچنە پاڵ یەك‌و فۆرمەی پێویستی خۆیان وەردەگرن‌و ڕستە پێك‌دەهێنن‌و مەبەستی دیاری‌کراو دەگەیەنن .

وەك :

* کوڕە هات بۆلام
سەردار کوڕی خاڵە شاسوارە
کوڕەکەی خاڵە شاسوار ناوی سەردارە
لەنێو کوڕانی خاڵە شاسواردا سەردار دیارە
سەردار کوڕێکی چاکە
سەردار لە سیروانی برای نازاترە

سەردار ئازاترین کوڕی خاڵە ئاسوارە

... هتـد .

* سەردار دەچوو بۆ قوتابخانە

سەردار بچۆ بۆ قوتابخانە

سەردار نـاچێ بۆ قوتابخانە

سەردار نـەچوو بۆ قوتابخانە

سەردار مەچۆ بۆ قوتابخانە

... هتـد .

بەو نموونانەی سەرەوەدا . ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە یەکێك لـە هۆ کاریگەرەکانی ڕێکخستنی وشە ـ نیشانەیە ، نیشانە دەچێتە سەر وشەو حاڵەتی جیاوازی ڕێزمانی پێکدێنێ ، نیشانە کە لە زانستی زمانەدا مۆرفیمی وشەگۆڕی پێدەوترێ ، وەك پێشگرو پاشگر ــ واتە مۆرفیمی وشەدارێژ ــ بە سەرەتاو کۆتایی وشەوە دەلکێ ، بەلام دەوری دارشتن نابینێ ، لـە بەشی یەکەمی ئەو نموونانەی سەرەوەدا : نیشانەی (ە ، ی ، ەکە ـ ی ، ان ـ ی ، ێك ـ ی ، تر ، ترین...) بە کۆتایی وشە «کوڕ»یان «ئازا»وە لکاون‌و حاڵەتی جیاوازی ڕێزمانییان دەربڕیوە ، لە وشەکانی بەشی دووەمیشدا (دە ، ب ، نا ، نە ، مە...) کە لە سەرەتاوە هاتوون هەمان ئەرکیان بەجێهێناوە .

بەمجۆرە بۆمان ڕوونبووەوە کە لە زمانی کوردیدا دوو جۆر مۆرفیمی وشەگۆڕ هەیە و پێیان دەوترێ (نیشانە) ، ئەو نیشانانەی بە کۆتایی وشەوە دەلکێن بـە (Inflexion) ناسراون ، هەرچی جۆری دووەمی نیشانەیە کە بە سەرەتای وشەوە دەلکێ‌و لە زمانی کوردیدا باوە ، لە زانستی زمانەدا (Augment) ی پێدەوترێ .

ئەو دوو جۆرە نیشانەیەی زمانی کوردی لەبەرئەوەی بوونی سەربەخۆیان نیەو دەوری هەرە گرنگیشیان دەربڕینی مانای جۆربەجۆری ڕێزمانیە ، بۆیە وەك دەستوورێکی گشتی ڕاستوایە بە وشەوە بلکێنرێن ... شایانی باسە زوربەی زۆری نووسەرانی کورد نیشانەکان لە وشە دانابڕن .

وشەی لێکدراو

وشەی لێکدراو ئەو وشەیەیە کە بەلای کەمەوە دوو وشەی واناداری تیدابێ .

لە زمانی کوردیدا وشەی لێکدراو لە دوو ڕێگەوە پەیدادەبێ :

١ ــ بێباریدە . وەك :

گوڵاو ، شاهەنگ ، سەرگەرم ، دەستدرێژ ، ملنان ، دەستبڕین...

٢ ــ بە باریدەی یەکێك لەو ئینتەرفیکسانە :

أ ــ (ە) :

بەردەنوێژ ، مزرەستیو ، بووکەشووشە ، گوڵەباخ ...

ب ــ (و) :

لەرزوتا ، هێلکەورۆن ...

ج ــ (ەو) :

بانەوبان ، شارەوشار ، دارەودار ...

د ــ (او) :

ڕەنگاوڕەنگ ، دەماودەم ، چەماوچەم ...

هـ ــ (ان) :

بەرانبەر ، سەراسەر ...

ی ــ (بە) :

چاوبەکل ، گوڵبەدەم ، جێبەجێ ...

دەبینین هەر یەکێك لەو وشە لێکدراوانە کە لە دوو وشە یان زیاتر ، بڕیاردە یان بە یارمەی ئینتەرفیکس پێکهاتبن ، لە ئەنجامدا بوونەتە وشەیەکی لێکدراوو واتایەکی نوێیان هێناوەتە کایەوە ، بەوێنە «هێلکە»و «ڕۆن» دوو وشەی سەربەخۆنو هەر یەکە خاوەنی واتای خۆیەتی . بەلام کاتێ بە یارمەی (و)ی پێوەندی ئەو دوو وشەیە دەدرێنە دەم یەك ، ئەوە وشەیەکی نوێ ــ «هێلکەوڕۆن» کە ناوی خواردنێکە پەیدا دەبێ ، یاخود وشەی «گوڵاو» کە ناوە بۆ ئەو بۆنەی لە «گوڵ» دروست دەکرێ ، لەئەنجامی لێکدانی دوو وشەی «گوڵ»و «ئاو» سازبووە ... جا ئەگەرچی ئەو جۆرە وشانە لە ڕۆنانیاندا چەند مۆرفێمێك هاریکاری کردووە ، بەلام لەبەرئەوەی بوونەتە یەك وشە ، دەبێ بەسەریەکەوە بنووسرێن ... بەلام ئەمە نابێ ئەو حالەتانەمان لەبیربباتەوە کە هەندێجار ئەو ئینتەرفیکسانە بەتایبەتی (و) وەك ئینتەرفیکس کارناکەن ، بەڵکو وەك ئامراز خۆیان دەنوێنن ، بۆنموونە : «کوڕو کچ ، ژنو پیاو ، چاوو لووت...». ئەو جووتە وشانە کە بەهۆی (و)ی پێوەندییەوە دەکەونە شوێنی یەکتر دەبێ بەجیا بنووسرێن [٤٢] .

هەندێ جار لە نووسینی کوردیدا ئەوە دێتە پێش چاو کە وشەی لێکدراوی وەك : «لەرزوتا ، هێلکەوڕۆن ، ڕەنگاوڕەنگ ، گوڵبەدەم...»

(٤٢) شابانی باسە ، کۆڕی پەنجەی بۆ ئەو تایبەتیبە ڕاکێشاوە (بڕوانە : کۆڕی زانیاری کورد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوردی ، ل ٢٧٦) .

به جیا نووسراون ، که‌چی به‌پێچه‌وانه‌وه فرێزی وه‌ك : «نان‌و ماست ، پلاو و بامێ» به‌سه‌ر به‌که‌وه ، بێ‌گومان ئه‌مه هه‌له‌یه‌کی عه‌فه‌وییه .

له‌به‌رئه‌وه‌ی پێکهاتنی ناوو ئاوه‌ڵناوو ئاوه‌ڵکرداری لێکدراو کێشه‌ی ئه‌وتۆی نیه ، بۆیه له نووسیندا گیروگرفتی زۆری نیه ، به‌ڵام کردار که هه‌ندێ ئاڵۆزی له ڕۆنانیدا هه‌یه ، گه‌لێ قورتی هێناوه‌ته نووسینه‌وه . به‌وته زورب‌ه‌ی نووسه‌ران کانێ کرداری (کردن)و (بوون)و (دان)و (نان)و (بردن)و (گرتن)و (هێشتن)و (خواردن)و (که‌وتن)و (هاتن) ... که له‌گه‌ڵ ناو یان ئاوه‌ڵناودا دێن ، سه‌ربه‌خۆ ده‌یاننووسن ، به‌ڵام : «تۆبه‌کردن ، گه‌رم‌کردن ، تێربوون ، گه‌رمابوون ، ڕاونان ، بانگهێشتن ، سه‌رکه‌وتن...»، که بوونه کردارێکی لێکدراوو واتایه‌کی نوێیان هێنایته کایه‌وه ، ئیتر بۆ ده‌بێ به جیا بنووسرێن ؟ ئایا وشه‌ی «سه‌رکه‌وتن» ئه‌گه‌ر جیا بکرێته‌وه ، پارچه‌کانی به جیاو ئاشکرا ئه‌و مانایه ده‌ده‌ن که له‌ئه‌نجامی لێکدانه‌که‌دا ده‌بینرێ ؟

وا ڕێك‌ده‌که‌وێ له‌نێوان ناو یان ئاوه‌ڵناوو کرداره‌که‌دا پێشگر په‌یدا ده‌بێ ، وه‌ك : «سه‌رهه‌ڵدان ، سوورهه‌ڵگه‌ڕان...» ، یاخود کرداری «کردن»و ئه‌وانی‌دی که ده‌چنه سه‌ر ناوو ئاوه‌ڵناوی داڕێژراوو لێکدراو ، وه‌ك «ڕێگاگرتن ، به‌هێزبوون ... ماستاوکردن ، سه‌رخۆش‌بوون ... » . له‌م حاڵه‌تانه‌شدا له‌به‌رئه‌وه‌ی ده‌بنه وشه‌یه‌ك ، ئه‌وه پێویسته ــ به‌سه‌ریه‌که‌وه بنووسرێن ... به‌ڵام که ده‌وترێ «ڕێگام‌گرت ، ماستاوم کرد ، سه‌رم هه‌ڵبڕی ... » ئه‌وه ده‌بنه وشه‌ی سه‌ربه‌خۆو لێره‌دا ده‌بێ به جیا بنووسرێن .

ناپاستی لکاندنی هەندێ وشە
بە پێش یان بە پاش وشەی دیکەوە

١ ـ ئاوەڵناوی (تر) .

لە زمانی کوردیدا دوو مۆرفیمی هاوبێژی (تر) هەیە . یەکێکیان ئاوەڵناوی (تر)ە ، وەك کە دەوترێ «کچی‌تر / کچێکی‌تر / کچەکەی‌تر... کتێبی‌تر / کتێبێکی‌تر / کتێبەکەی‌تر....» .ئەوی‌دی‌یان نیشانەی بەراوردی (تر)ە ، وەك «باشتر ، جوانتر ، ئازاتر...» .

لە نووسینی کوردیدا زۆر جار ئەوە دێتە بەرچاو کە هەردوو مۆرفیمی (تر) بە کۆتایی وشەوە دەلکێنرێ . جا ئەو دوو مۆرفیمە کە یەکەمیان بەشە ئاخاوتنی سەربەخۆیەو دووەمیان نیشانەیە ، ڕاست نییە وەك یەك تەماشابکرێن‌و بنووسرێن . (تر)ی ئاوەڵناو دەبێ سەربەخۆ بنووسرێ‌و (تر)ی نیشانە پێویستە بە وشەی پێش خۆیەوە بلکێنرێ . چونکە وەك پێشتر ڕوونمان کردەوە بەشەکانی ئاخاوتن وشەی تەواو بن یان ناتەواو دەبێ بە جیا بنووسرێن ، بەڵام نیشانەو پێشگرو پاشگر کە بوونی سەربەخۆیان نییە پێویستە بە وشەوە بلکێنرێن .

لێرەدا ئەوەش دێنینەوە یاد ، کە لە زمانی کوردیدا وشەکانی «دیکە - دی ، کە »ش هاوواتای ئاوەڵناوی (تر)ن‌و بێ‌گومان ئەمانیش هەر دەبێ وەك ئەو سەربەخۆ بنووسرێن [٤٣] .

(٤٣) کۆڕی زانیاری کورد بە پاشی ئەو دیاردەیەی ڕوونکردۆتەوە ، بڕوانە : کۆڕی زانیاری کورد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوردی ، ل ٣٧٦ ـ ٣٧٧) .

٢ ـ (و)ی پێوەندی •

بەشێکی زۆری وشەکانی زمانی کوردی ـ وەکو هەموو زمانەکانی ئەم سەرزەمینە ـ ئەو وشانەن کە سەربەخۆو ڕاستەوخۆ مانای دیاردەیەکی مەوزووعی واقیعی جۆراوجۆر دەبەخشن‌و دەتوانن وەك ئەندامێکی ڕستە خۆیان بنوێنن‌و بەم‌وشانەش دەڵێن وشـەی تـەواو (الكلمة التـامە ــ (Autosemantic word شـەش بەشـە ئاخـاوتنی کـوردی (١ ـــ ناو ؛ ٢ ـ ئاوەڵنـاو ؛ ٣ـ جێ‌نـاو ؛ ٤ـ ژمـارە ؛ ٥ ـ کـردار / چاوگ ؛ ٦ ـ ئاوەڵکردار) بەر وشەی تەواو دەکەون •

هەروەها پێویستە ئەوەش لەبیرنەکەین کە هەندێ پۆلە وشەش هەن ، ڕاستەوخۆ پێوەندیان بە دیاردەی واقیعی‌یەوە نییەو سەربەخۆ ناتوانن وەك ئەندامێکی ڕستە خۆیان بنوێنن ، بەڵکو دەوریان یاریدەدانی وشە تەواوەکانی بەشەکانی ئاخاوتنە لە بەجێ‌هێنانی ئەرکەکانیاندا ، بەتایبەتی لە دەربڕینی واتایانداو پێکەوە بەستنیان لە ڕستەدا • لە زانستی زماندا بەم‌چەشنە وشانە دەڵـێن وشـەی ناتـەواو (الكلمـة النـاقصة (Syntactic word • چوار بەشەکەی دیکەی ئاخاوتن (١ـ ئامرازی پێوەندی ؛ ٢ـ پرێپۆزیشن؛ ٣ـ ئامرازی بانگهێشتن‌و سەرسوڕمان ؛ ٤ـ پارتیکل) بەر گرووپی وشەی ناتەواو دەکەون •

شەش جۆر وشەی تەواوو چوار جۆر وشەی ناتەواو زمانی کوردییان پێکهێناوە • هەر بەشێك لە بەشەکانی ئاخاوتنی کوردی لە ڕیزی وشـەی تەواو بێت یان ناتەواو بوونی سەربەخۆی خـۆی هەیەو دەوری دیـارو ئاشکرایە • جا ئەو دە بەشە ئاخاوتنەی زمانی کوردی پێك‌دەهێنن پێویستە لە نووسـیندا بە جیا بنووسرێن •

(و)ی پێوەندی وشـەیەکە لە بەشە ئاخاوتنی (ئامرازی پێوەندی) •

ئامرازی پێوەندیش بەشێکە لە دە بەشە ئاخاوتنی کوردی . ئەم وشەیە دەوری سەرەکی بەیەکەوە بەستنی دوو وشە یان دوو دەستەواژە یان دوو رستەیە .

تایبەتێتی ئەم وشەیەی کوردی ئەوەیە کە لە یەك دەنگ پێکهاتووەو لە کاتی تەلەفوزکردنیشدا لەگەڵ وشەی پێش خۆیدا دێت . جا ئەمە وای لە زۆر کەس کردووە لە نووسیندا بە وشەی پێشیەوە بلکێنن ـ وانە دەیکەنە پیتێك لە پیتەکانی ئەو وشەیە . ئەو نووسەرانە تەنیا چمکی بە دەمدا هاتنی وشەی (و)ی پیوەندییان رەچاو کردووەو سەرەکانی دیکەی ئەو مەسەلەیەیان نەخوێندۆتەوە... ئەگەر ئاورێك لە زمانی ئینگلیزیو رووسی بدەینەوە ، ئەوە باشتر سەربەخۆ نووسینی (و)ی پێوەندیمان بۆ ئاشکرا دەبێ . بەوێنە لە زمانی ئینگلیزیدا (and) ی پێوەندی لە دەنگێك پتر پێکهاتووەو لە نووسینیشدا بە هیچ وشەیەکەوەی نالکێنن . لە رووسیشدا (ئی)ی پێوەندی هەرچەندە لەگەڵ وشەی دوای خۆیدا تەلەفوز دەکرێ ، بەڵام لە نووسیندا پێوەی نالکێنن .

بەڵگەیەکی‌دی ئەو نووسەرانەی (و)ی پێوەندی بە وشەی پێش خۆیەوە دەلکێنن ، ئەوەیە کە لەگەڵ (ی)ی ئیزافەدا بەراوردی دەکەن ـــ واتە دەڵێن چۆن (ی)ی ئیزافە بەدوای وشەوە دەلکێنرێ ، (و)ی پێوەندیش هەر دەبێ وەك ئەو بێت . من لەورایەدام کە بۆ وەڵام تەنیا ئەوە بەس بێ کە بڵێم (ی)ی ئیزافە نیشانەیەو (و)ی پێوەندی وشەیە (*) .

کۆڕی زانیاری کورد هەرچەندە لەو کێشەیە نەدواوە ، بەڵام بێ‌گومان

---

* هەرچەندە ، وەك لەموتارەدا رووونم کردووەتەوە ، من خۆم لە لایەنگرانی بەجیانووسینی (و)ی پێوەندیم ، ئەوەتا سەربەرشتیکەرانی لەچاپدانی گۆڤارەکە ، هەموو (و)ە پێوەندییەکانی ئەموتارەیان لەگەڵ وشەکانی پێشەوەیاندا لەچاپداوە .

بەسەندکردنی بەجیانووسینی (و)ی پیوەندی لە ئەنجامی لێکۆڵینــەوەوە هەڵقوڵاوە ... [44] شایانی باسە ساڵی ١٩٦١ مامۆستا شێخ حەسەن بــە بەڵگەی ڕاستو زانستیەوە ئەوەی نیشانداوە ، کە (و)ی پێوەندی دەبێ سەربەخۆ بنووسرێ [45] .

٣ ــ پریپۆزیشن .

هەرچەندە پریپۆزیشن لە ڕیزی وشەی ناتەواوە ؛ بەڵام وەك هــەر بەشێکی وشەی تەواو ڕواڵەتی سەربەخۆی هەیەو لە زمانی کوردیدا یەکێکە لە بەشە ئاخاوتنە چالاکەکان . سەرەڕای ئەوە لە دەربڕینیشدا بە پێش یان بە پاشی وشەوە نالکێنرێ . بەوێنە کە دەوترێ : «ئەو بە سواری ئەســپ هات» ، دەبینین پریپۆزیشنی (بە) ڕواڵەتی سەربەخۆی هەیەو نە بە وشــەی «ئەو»و نە بە وشەی «سواری»یەوە نەلکاوە.... کاتێ دەڵێین «نەوزاد بێ تۆ نایێ» ، ئەوە پریپۆزیشنی (بێ) لە هەموو سەرێکەوە سەربەخۆیە ... یاخود ئەگەر بڵێین «پار لە ئاڵمانی بووم» ، دەبینین پریپۆزیشنی (لە) بــە هیچ وشەیەکەوە نەلکاوە ... جــا بۆیە پێویســتە پریپۆزیشن بە جیــاو سەربەخۆ بنووسرێ .

هەرچی پۆستپۆزیشنی (دا ، ڕا ، ەوە)یە بەپێچەوانەوە پێویــستە بــە کۆتایی وشەوە بلکێنرێ [46] . ئەگەر ئــەو پرسیــارە بکرێــت کە بــۆ

(٤٤) هەمان سەرچاوە ، ل ٣٧٨ .

(٤٥) شێخ حەسەن ، سەرچاوەی ناوبراو ، (ی)ی ئیزافەو (واو)ی عەتف ، ل ١٦ ــ ١٧ .

(٤٦) کۆڕی زانیاری کوردیش هەر لەو ڕایەدایە کە پۆستپۆزیشن بە کۆتایی وشەوە بلکێنرێ ، بەڵام بۆ پێسەلماندنی ئەو ڕایــە هیــچ بەڵــگەیەکی نەهێناوەتەوەو سەرەڕای ئەوەش تەنیــا نــاوی (دا ، ڕا)ی بــردووەو (ەوە)ی لەبیرکردووە (بڕوانە : کۆڕی زانیاری کورد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوردی ، ل ٣٧٩) .

پریێۆزیشن دەبێ سەربەخۆ بنووسرێو پۆستپۆزیشن بە کۆتایی وشەوە بلکێنرێ . ئەوە لە وەڵامدا دەڵێن :

١ــ پریێۆزیشن بەشێکە لە ئاخاوتنو بوونی سەربەخۆی هەیە . بەڵام پۆستپۆزیشن بەشێك نییە لە ئاخاوتنو بوونی سەربەخۆی نییە .

٢ــ پریێۆزیشن سەرەکییەو پۆستپۆزیشن ئەوازکەرەتی .

لێرەدا پێویستە ئەوە بێنینەوە یاد کە لە زمانی کوردیدا دیاردەی گوێزانەوەی وشە لە بەشێکی ئاخاوتنەوە بۆ بەشێکی دیکەی ئاخاوتن یان بوونی وشە بە ئافیکسو ئینتەرفیکس زۆر کاریگەرە [٤٧] . بەوپێیە دەبینین هەندێ لە پریێۆزیشنەکان وەك پێشگرو ئینتەرفیکس خۆیان دەنوێنن . بەنموونە لە وشەی وەك : «بەهێز ، بێهۆش ، لەبار...»دا . (بە)و (بێ)و (لە)... بوونەتە پێشگر . یاخود لە وشەی وەك «چاوبەکل ، سەربەخۆ ، گوڵبەدەم...»دا ، (بە) وەك ئینتەرفیکس خۆی دەنوێنێ... لەبەرئەوەی ئافیکسو ئینتەرفیکس سەر بە هیچ بەشە ئاخاوتنێك نین ، سەربەخۆ بەکارنایەن . بۆیە ڕاست نییە وشەی وەك «بەهێز ، بێهۆش ، لەبار...»و «چاوبەکل ، سەربەخۆ ، گوڵبەدەم...» کەرت کەرت بکرێن. لێرەدا ئەو (بێ)و (بە)و (لە)یە نین ، کە لە ڕستەکانی «ئەو بە سواری ئەسپ هات» ، «ئەوزاد بێ تـۆ نـازێ» ، «پار لە سلێمانی بـووم»دا دەوری پریێۆزیشنیان بینیوە . شایانی باسە ، مامۆستا مەسعوود محەمەد پەنجەی بۆ ئەو دیاردەیە ڕاکێشاوەو بە بەڵگەی ڕاستو گونجاو چەسپاندوویەتی [٤٨] .

---

(٤٧) بۆ زانینی زیاتر لەبارەی گوێزانەوەی وشەوە لە بەشێکی ئاخاوتنەوە بۆ بەشێکیدی ، بڕوانە : (د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٩ ، ل ١٢ ــ ١٥) .

(٤٨) مەسعوود محەمەد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوڕ ، ل ٢٧٥ — ٢٧٧ .

لە باسی خوێندنی پرپۆزیشندا ، هەروەها کێشەیەکی دی هەیە ، ئەویش ئەوەیە کاتێ لەپێش وشەیەکەوە بێت کە دەنگی سەرەتای سوایێ ، ناچار بە وشەکەوە دەلکێ . وەك «لەوێ، لەم، بەم، بەمان ، بەوان ...» کە لە بنەڕەتدا «لە ئەوێ ، لە ئەم ، بە ئەم ، بە ئەمان ، بە ئەوان...» بوونو (ە) تێچووە [٤٩] . جا لەمحاڵەتەدا پرپۆزیشن لەگەڵ پاشماوەی وشەکاندا تێکەڵ بووەو ناکرێ بە جیا بنووسرێن .

تێکبەستنی پیتەکان

وەك ئاشکرایە لە ئەلفوبێی عەرەبیدا هەر دەنگێك چەند نیگارێکی هەیە . بەوێنە پیتی (یاء) بە چوار جۆر دەنووسرێ : لە سەرەتادا (یـ) ، لە ناوەڕاستدا (ـیـ) ، لە کوتاییدا ئەگەر بەپیتی پێشیەوە بلکێ (ی)و ئەگەر نەلکێ (ی) . ئەمە سەرەڕای گرانیو قورسی بووەتە هۆی پەیداکردنی ژمارەیەك گیروگرفت لە نووسینی کوردیدا . دەبینین زوربەی ئەو وشانەی پیتی دوایان بە پیتی لکاو دوایی دێت ، کاتێ نیشانە یان پۆستپۆزیشن وەردەگرن ، جۆربەجۆر دەنووسرێن ، وەك : «جوانتر ــ جوانتر ، هاوڕێی باش ــ هاوڕێی باش ، لە سلێمانیدا ــ لە سلێمانیدا ، لە موکریانڕا ــ لە موکریانڕا...» . یاخود ئەو وشە ئاسادانەی مۆرفێمی یەکەمیان بە پیتی لکاو کۆتایی دێت ، هەمەچەشن دەنووسرێن ، وەك : «چاپخانە ــ چاپخانە ، پێنووس ــ پێنووس ، بەرگدروو ــ بەرگدروو ، ڕەشماڵ ــ ڕەشماڵ ، ئاسنگەر ــ ئاسنگەر ، دڵسۆز ــ دڵسۆز ، جێگە ــ جێگە...» . کەچی ئەو وشانەی مۆرفێمی یەکەمیان بە پیتی نەلکاو تەواو

---

(٤٩) وتوومانە (ە) تێچووە ، بەڵام لە بەرچاو وایێدەچێ کە (ئـ)و (ە) سوابن . وەك پێشتر لێیدواوین ، بە ڕای ئێمە لە زمانی کوردیدا (ئ) فۆنێم نییە ، بەڵکو دەنگێکی یاریدەدەرەو لە سەرەتای ئەو وشانەوە یاخود ئەو بڕگانەوە پەیدادەبێ کە بە بزوێن دەستپێدەکەن .

دەبێ ، گیروگرفتیان نییەو وەك یەك دەیاننووسن ، بەوێنە (ئازاتر ، لـە هەولێردا ، ڕووڕەش ، زەرداو ، دووڕوو ، زۆربلێ ، کوردستان...)».

بێ‌گومان بەلای ئێمەوە ئەو دەستەیە مەبەستە کە گیروگرفتیان هەیە . واتە ئەوانەی بە هەمەجۆر دەنووسرێن ... هەندێ لە نووسەران وا بە باش دەزانن کە ئەو جۆرە وشە ناسادانە بەیەکەوە نەلکێنرێن [50] ، بەلگەشیـان بۆ ئەمە ئەوەیە کە هەر وشەیەك پارێزگاری قەوارەی خۆیدەکاو شێوەی ڕۆنانیان ئاشکرا دەکا . بەشێکیدی نووسـەران بەیـەکەوە لکاندنیـان پەسەنددەکەن‌و بەلگەشیان ئاسانیی نووسینە ... [51] بەلێ هەردوو باوەڕ بنەمایان هەیە ، بەلام من شێوەی بەیەکەوە لکانم بەلاوە باشترە . ئەویش چونکە ڕێنووسی گشتی ئەرکی ئەوەی لەسەر نیە شێوەی ڕۆنان نیشان بدا . هەروەها ئەو جۆرە نووسینانە بۆ کاری لێکۆلینەوەی زمان باشە . جۆری یەکەم سەرەڕای گرانی‌و دەستەەلگرتن لە نووسیندا ، هەروەهـا ناوەناوە بە ڕێکەوت پارچەکانی یەك وشە دوور لەیەکەوە دەنووسرێن‌و ئەمەش شیرازەی وشە تێكدەدا . هەرچی جۆری دووەمـە ، سـەرەڕای ئاسانی ، هەروەها پێکهاتنی وشە ناسادەکە پتر دەچەسپێنێ ، بەتایبەتی لـە زمانی کوردیدا کە وشەی ناسادە کێشەی زۆرە .

ئەمە تا ئێرە شێوەی سادەی پیتی نەلکاوو لکاوە ، بەلام جگە لـەو شێوە سادەیە ، شێوەی ئالۆزیش هەیەو ئەمیان گیروگرفتی پترە . بەوێنـە وشـەی وەك «گوێلێگرتن» دەکرێ بە چوار جۆر بنووسرێ : «گوێ‌لێ‌گرتن، گوێ‌لێگرتن ، گوێلێ‌گرتن ، گوێلێگرتن» . لەبەرئەوەی گومان لەوە ناکەم

(٥٠) بەوێنە ، بڕوانە : نووری عەلی ئەمین ، ڕابەری بۆ ئیملای کـوردی ، بـەغدا ، ١٩٦٦ ، ل ٤٩ – ٥٠ .
(٥١) بەوێنە بڕوانە : طاهیر صادق ، ڕێنووس – چۆنیەتی نووسـینی کوردی ، کەرکووك ، ١٩٦٩ ، ل ٣٢ – ٣٣ ، ٣٥ – ٣٧ ، ٥٧ ، ٦٠ ...

کە وشەی ناوبراو وشەیەکی لێکدراوە ، بۆیە هەر وەك وشەکانی پێشوو وا بەڕاست دەزانم بنووسرێ «گوێلێگرتن» • بەڵام کە دەوترێ «گوێم لێت گرت» ، لە بەرئەوەی بووەتە ڕستە ، نەك هەر نابێ پێتی لکاو لێکیان‌بدات، بەڵکو نابێ پێتە نەلکاوەکانیش لە یەك نێزیك بن ــ واتــە دەبێ مامەڵــەی ڕستەی لەگەڵ بکەین •

بێ‌گومان ، وەنەبێ ئەوەی لەمبارەیەوە ووتومە هەمووی بە شێوە جوان بێ ، بەڵام هێندە هەیە ، ئەوەی پێشنیارم کردووە لەسەر لێکدانەوەو زانستی زمان‌و ڕێزمانی کوردی بنیات نراوە •

نووسینی وشــەی بێگانە

لەئەنجامی پێوەندی دوورو درێژی ئابووری‌و سیاسی‌و کولتووری••• میللەتی کورد لەگەڵ میللەتانی‌تردا ، گەلێك وشەی بێگانە هاتوونەتە زمانی کوردییەوەو بنجی خۆیان پتەو کردووە • بێ‌گومان ئەوەی کورد لە بێگانەی وەرگرتووە ، خستوویەتیە ژێر باری فۆنەتیك‌و ڕێزمانی کوردییەوەو بەمــە بەرگێکی کوردی بەبەردا کردووە • ئەوەش کە پتر پێویستی بە دەستکاری کردن هەبووە وشە عەرەبیەکان بوون • دەستکاری وشەی عەرەبی لە چەند ڕێگایەکەوە بووە : یەکێك لەو دەستکاریانە لە ڕووی دەنگ‌و بەدەمــدا هاتنەوە بووە • بۆنموونە ئەگەر لە وشەیەکی عەرەبیدا دەنگێك هەبووبێ کە لەگەڵ یاسای فۆنەتیکی زمانی کوردیدا ڕێك‌نەکەوتبێ ، ئەوە گۆڕانێکی بەسەردا هێنراوە ، بەوێنە دەبینین دەنگی (ث ، ص ، ض ، ط ، ظ ، ذ•••) کە لە گەلێك وشەی عەرەبیدا هەن ، لە کوردیدا کراون بە (س ، ت ، ز•••)، وەك : « صابر ــ سابیر ؛ ثروة ــ سەروەت ؛ طاهر ــ تایەر ؛ قرض ــ قەرز؛ ظلم ــ زولم ؛ ذخیرة ــ زەخیرە••• » •

ڕێکەوتی وەهاش زۆرە کە وشەیەکی عەرەبی بەجۆرێك هاتۆتە زمانی کوردییەوەو بەشێوەیەك دەستکاری کراوە کە لەئەنجامی لێکۆڵینەوەو تۆژینەوەی تەواودا هەستی پێدەکرێ‌و ڕوون دەبێتەوەو دەردەکەوێ کە ئەو وشەیە بە ڕەسەن کوردی نییە ، وەك «متمانە ـ مطمئن ؛ تام ـ طعم ؛ مەشخەڵ ـ مشعل ؛ سات ـ ساعة...» .

ئەمجۆرە دەستکاری کردنەی وشە کارێکی گرنگ‌و پێویستە ، بەتایبەتی چونکە وشەی بێگانە وەردەگیرێ بۆ ئەوەی لەسەر وشەکانی کوردی کەڵەکە بکرێ . بێ‌گومان ئەم دەستکاری کردنەش دەبێتە هێزی پتەوبوون‌و ڕەگداکوتانی ئەو وشانە لە زمانی کوردیدا .

کورد چۆن وشەی هەر زمانێکی بێگانەی وەرگرتووەو شێوەو بەرگی کوردی بەبەردا کردووەو خستوویەتی‌یە ژێر باری سروشتی فۆنەتیکی زمانەکەیەوە ، هەر بەوجۆرەش پێویستە لە ڕێنووسدا مامەڵەی لەگەڵ بکرێ ، چونکە ڕێنووس ئاوێنەی واقیعی زمانەکەیە .

ئەگەر فارس یان عەرەب یان تورك وشەیەکی کوردی یان هەر زمانێکی دی‌یان وەرگرتبێ ، بە ڕێنووسی خۆیان نووسیویانە . ئەو دەیان وشە لاتینی‌و فەرەنسی‌و ئینگلیزی‌و تورکی...یانەی هاتوونەتە زمانی ڕووسییەوە، هەر بە ڕێنووسی ڕووسی دەنووسرێن ... هەر بەوجۆرە لە نووسینی ئەو وشەبێگانانەدا کە کەوتوونەتە زمانی کوردییەوە ، دەبێ پەیڕەوی ڕێنووسی کوردی بکرێت ـ واتە پێویستە بنووسرێ : «سابیر ، ئەحمەد ، ئیزاعە ، زوڵم ، حەوز...»و «صابر ، احمد ، اذاعة ، ظلم ، حوض...» نەنووسرێ .

* * *

سەرچـاوە

بە زمـانی کوردی :

(١) ئەمینی عەڤدال ، خەبەرناما کوردیا ڕاستنفیـساندنە ، یەریڤان ، ١٩٥٨ .

(٢) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(٣) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، ڕێزمانی کوردی ، بەرگی یەکەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٩ .

(٤) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا ، بەغدا ، ١٩٧٧ .

(٥) ب. ، چۆن زمانەکەمان بنووسـین ؟ ، گۆڤاری «هیوا» ژ ٤ ، سالی ١ ، بەغدا ، ١٩٥٧ ، ل ١٠ ـ ١٧ .

(٦) ب. ، چۆن زمانەکەمان بنووسین ؟ بە پیتی عەرەبی یا لاتینی ؟ ، گۆڤاری «هیوا» ، ژ ٦ ، سالی ١ ، بەغدا ، ١٩٥٧ ، ل ٨ ـ ١٩ .

(٧) ب. ، فرمانی ئێـستمان ، گۆڤاری «هیوا» ، ژ ٩ ، سالی ١ ، بەغـدا ، ١٩٥٨ ، ل ٧ ـ ١٨ .

(٨) پیرۆت ، کوردی بە چی حەرفێ بنووسرێ ، گۆڤاری «دیاری کوردستان» ، ژ ١١ ـ ١٢ ، بەغدا ، (٥)ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٥ ، ل ٩ ـ ١١ .

(٩) تۆفیق وەهبی ، ئەسلی پیتە قالبی (ئە)ی شێوەی سلێمانی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب ١ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٩ ـ ٣٨ .

(١٠) تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغـدا ، ١٩٢٩ .

(١١) تۆفیق وەهبی ، کوردییەکەمان بە چۆن حروفێک و چۆن بنووسـین ، گۆڤاری «دیاری کوردستان» ، بەشی یەکەم ، ژ ٥ ، بەغدا ، ١٢ی مایسی ١٩٢٥ ، ل ٥ ـ ٦ ؛ بەشی دووەم ، ژ ٦ ، بەغدا ، ٢٩ی مایسی ١٩٢٥ ، ل ٥ ـ ٦ .

(١٢) د. جەمال نەبەز ، زمانی یەکگرتووی کوردی ، بامبێرگ ، ١٩٧٦ .

(١٣) د. جەمال نەبەز ، سەرنجێک لە چەند زاراوەیەکی تازە بەکارهاتوو و کۆڕی زانیاری کورد ، «گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات» ، بەغدا ، ١٩٧٨ ، ژ ٢٢ ، ل ٧٩ ـ ١١٥ .

(١٤) جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی ، چۆن زمانەکمان بنووسین ، گۆڤاری «هیوا» ، ژ ١٠ ، سالی ١ ، بەغدا ، ١٩٥٨ ، ل ٨ ـ ١١ ، ٨٩ ـ ٩٤ .

(١٥) جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی ، ڕاستکردنەوە ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ١٢ ، سالی ١ ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١١ ـ ١٨ .

(١٦) حامید فەرەج ، ڕێنووسی کوردی لە سەدەیەکدا ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(١٧) حەسەن کوردستانی ، لەحەق نووسین تازە ، گۆڤاری «دیاری کوردستان» ، ژ ١٦ ، بەغدا ١١ای مایسی ١٩٢٦ ، ل ٨ ـ ١٠ .

(١٨) حەقی شاوەیس ، ئیملای کوردی ـ حروفاتی عەرەبی ، گۆڤاری «دیاری کوردستان» ، بەشی یەکەم ، ژ ٧ ، بەغدا ١٤ای تەمووزی ١٩٢٥ ، ل ٧ ـ ٩ ؛ بەشی دووەم ، ژ ١٠ ، ٢١ای تشرینی یەکەمی ١٩٢٥ ، ل ٩ ـ ١٢ .

(١٩) حەقی شاوەیس ، لابەرەی نووسینی تازەو کوردی بەتی : لە نووسین‌و شێوەدا سەربەخۆ ، گۆڤاری «دیاری کوردستان» ، بەشی یەکەم ، ژ ١٣ ـ ١٤ ، بەغدا ، ٥ی مارتی ١٩٢٦ ، ل ١٨ ـ ٢٠ ؛ بەشی دووەم ، ژ ١٥ ، بەغدا ، ١٨ای مارتی ١٩٢٦ ، ل ١٠ ـ ١٢ .

(٢٠) حەقی شاوەیس ، نووسینی کوردی چۆن ببێ ، گۆڤاری «دیاری کوردستان» ، بەشی یەکەم ، ژ ٥ ، بەغدا ، ١٢ای مایسی ١٩٢٥ ، ل ٨ ـ ٩ ؛ بەشی دووەم ، ژ ٦ ، بەغدا ، ٢٩ای مایسی ١٩٢٥ ، ل ٧ ـ ٨.

(٢١) ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی ، دواوانێك بۆ ڕێنووسی کوردی ، ڕۆژنامەی «هاوکاری» ، بەغدا ، ١٩٧٩ ، بەشی یەکەم ، ژ ٤٦٩ ، ل ٦ ـ ٧ ؛ بەشی دووەم ، ژ ٤٧١ ، ل ٣ ؛ بەشی سێیەم ، ژ ٤٧٢ ، ل ٣ ، ٧ .

(٢٢) ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی ، ڕێنووسی کوردی‌و چەند هەڵوێستێك ، ڕۆژنامەی «هاوکاری» ، بەغدا ، ١٩٧٩ ، بەشی یەکەم ، ژ ٤٧٨ ، ل ٣؛ بەشی دووەم ، ژ ٤٧٩ ، ل ٣ ؛ بەشی سێیەم ، ژ ٤٨٥ ، ل ٣ ؛ بەشی چوارەم ، ژ ٤٩٠ ، ل ٣ .

(٢٣) سەعید صدقی ، مختصر صرف‌و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ .

(٢٤) شێخ حەسەن ، (ی)ی ئیزافەو (واوی عەتف) ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ٦ ، سالی ٢ ، سلێمانی ، ١٩٦١ ، ل ١٥ ـ ١٦ .

(٢٥) طاهیر صادق ، ڕێنووس ـ چۆنیەتی نووسینی کوردی ، کەرکووك ، ١٩٦٩ .

(٢٦) طاهیر صادق ، هەڵەی نووسین ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ٢ ، سالی ٢ ، سلێمانی ، ١٩٦١ ، ل ٦٥ ـ ٦٧ .

(٢٧) ع. ئیملای کوردی ، گۆڤاری «گەلاوێژ» ، ژ ٥ ــ ٦ ، ساڵی ١ ، بەغدا، ١٩٤٠ ، ل ١ ــ ٦ .
(٢٨) عەلائەدین سەجادی ، دانانی نیشانەکانی پیتی کوردی ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ١٢ ، ساڵی ١ ، سلێمانی ، ١٩٦١ ، ل ١١ ــ ١٨ .
(٢٩) عەلائەدین سەجادی ، دەستووردو فەرهەنگی زمانی کوردی ــ عەرەبی ــ فارسی ، بەغدا ، ١٩٦٢ .
(٣٠) فوئاد زەکی هەناری ، نووسینی تیپی (دال) بە شێوەی سلێمانی ، گۆڤاری «هیوا» ، ژ ٧ ، ساڵی ١ ، بەغدا ، ١٩٥٨ ، ل ١٩ ــ ٢١ .
(٣١) د. کەمال فوئاد ، چەند سەرنجێکی زمانەوانی ، گۆڤاری « ڕۆژی کوردستان » ، ژ ٢ ، بەغدا ، ١٩٧١ ، ل ٥٨ ــ ٥٩ .
(٣٢) کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێنووسی کوردی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب ١ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٦٤ ــ ٣٧٩ .
(٣٣) م. م. (محمدی مەلا کریم) ، نووسینی زمانی کوردی ، گۆڤاری «هیوا» ، ژ ٨ ، ساڵی ١ ، بەغدا ، ١٩٥٨ ، ل ٩ ــ ١٤ .
(٣٤) مارف خەزنەدار ، زمانەوانی ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ٦ ، ساڵی ١ ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ٢٣ ــ ٢٦ .
(٣٥) مارف خەزنەدار ، زمانەوانی ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ٨ ، ساڵی ١ ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١٣ ــ ١٨ .
(٣٦) محەمەد ئەمین هەورامانی ، ڕێنووس پەیڕەوی زمانناسی بکا باشە ، گۆڤاری «ئاسۆی زانکۆیی» ، سلێمانی ، ١٩٧٨ ، ژ ١٠ ، ل ٨٨ــ٩١ .
(٣٧) محەمەد ئەمین هەورامانی ، فۆنەتیکی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٤ .
(٣٨) محەمەد صالح سەعید ، جارێکیتریش پیتەکانی کوردی ، گۆڤاری «نووسەری کورد» ، ژ ٤ ، بەغدا ، ١٩٧١ ، ل ٦٤ ــ ٧٠ .
(٣٩) محەمەدی مەلا کەریم ، ڕێنووسی کوردی لە سەدەیەکدا لەبەر ڕووناکی ڕەخنەدا ، گۆڤاری «ڕۆژی کوردستان» ، ژ ٤٣ ــ ٤٤ ، بەغدا ، ١٩٧٧ ، ل ٥٣ ــ ٥٦ .
(٤٠) محەمەدی مەلا کەریم ، هەنگاوێکیتر بە ڕێگای دانانی دەستوورێکدا بۆ نووسینی کوردی ، گۆڤاری «نووسەری کورد» ، ژ ٨ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٧ ــ ١٢ .
(٤١) مەسعود محەمەد ، بەکارهێنانی (ی) لە ڕێزمانی کوردیدا ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، بەرگی یەکەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٦ ــ ١١٤ .

(٤٢) مەسعوود محەمەد ، ڕێنووسی کوڕ ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد»، ب ٤ ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٣٢ ـ ٢٨٨ .
(٤٣) مەسعوود محەمەد ، فۆنەتیك چمان بۆ بکا ؟ ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب ٣ ، ژ ١ : بەغدا : ١٩٧٤ ، ل ٥٦٨ ـ ٦٢٢ .
(٤٤) مەسعوود محەمـەد ، گیروگرفتـی ڕێنـووسی کـوردی ، گۆڤـاری «پەروەردەو زانست» ، ژ ٦ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٧ ـ ٢٨ .
(٤٥) مەعرووف جیاوك ، بەرگی ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٣٠ .
(٤٦) نووری عەلی ئەمین ، ڕابەری بۆ ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٦٦ .
(٤٧) نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ .
(٤٨) ا. ب. هەوری ، دەستووری نووسـینی زمانی کوردی بە پیتی عەرەبی ، سلێمانی ، ١٩٦٨ .

بە زمـانی عەرەبی :

(٤٩) توفیق وهبی ، حول مقال مسؤولیة الادیب الكردي الكبیری للاستاذ عبدالمجید لطفي ، مجلة «پەروەردەو زانست ـ التربیة والمعرفة » : العدد ٥ ، بغداد ، ١٩٧٣ ، ص ٨١ ـ ٩١ .
(٥٠) توفیق وهبي ، قواعد اللغة الكردیة ، الجزء الاول ، بیروت ، ١٩٥٦ .
(٥١) رشاد المغربي ، تیسیر اللغة العربیة ، صیدا ، ١٩٥١ .
(٥٢) ا. كوندراتوف ، اصوات واشارات (نقله عن الانكلیزیه : ادور یوحنا)، بغداد ، ١٩٦٩ .
(٥٣) مجمع اللغة العربیة بالقاهرة ، تیسیر الكتابة العربیة : القاهرة ، ١٩٦١ .
(٥٤) مجمع فؤاد الأول للغة العربیة ، تیسیر الكتابة العربیة ، القاهرة ، ١٩٤٦ .
(٥٥) محمد طاهر بن عبدالقادر الكردي ، حول تیسیر الكتابة العربیة ، مكة ، ١٣٦٥ هـ .
(٥٦) محمد تیمور ، ضبط الكتابة العربیة ، القاهرة ، ١٩٥١ .

بە زمـانی تورکی :

(٥٧) م. ص. آزیزی ، حروفمز و تسهیل قرائت ، گۆڤاری «ڕۆژی کورد» ، ژ ٣ ، ئەستەموول ، ٦ی تەمووزی ١٣٢٩ ك / ١٩١٣ ز ، ل ١٢ ـ ١٣ .

(٥٨) (تعميم معارف و اصلاح حروف) جمعيت محترمه‌سی طرفندن وارد اولشدر : روژ كرد مجموعه‌سی مديريت عليه سنه ، گۆڤاری «ڕۆژی كورد» ، ژ ٢ ، ئەستەموول ، ٦ی تەموزی ١٣٢٩ ك / ١٩١٣ ز ، ل ١٣ ـ ١٦ .

به زمانی ڕووسی :

(٥٩) ك. ئەیوبی و ئی. ئا. سمیرنوڤا ، دیالێكتی كوردی موكری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ .

(٦٠) ف. ئا. ترۆفیمۆف ، زمانی ئەدەبی ڕووسی ئەمڕۆ ، (فۆنەتیك و ڕێنووس) ، لێنینگراد ، ١٩٥٧ .

(٦١) د. ئی. ڕۆزێنتال ، كێشەی ڕێنووسی ڕووسی ، مۆسكۆ ، ١٩٦٥ .

(٦٢) د. ئی. ڕۆزێنتال ، كێشەی نووسینی وشەی لێكدراو ، كتێبی «كێشەی ڕێنووسی ڕووسی» ، مۆسكۆ ، ١٩٦٤ ، ل ٦٩ ـ ١٠٤ .

(٦٣) ئا. ف. سوپێرانسكایا ، نووسینی وشەی بێگانە لە زمانی ڕووسی ئەمڕۆدا ، كتێبی «كێشەی ڕێنووسی ڕووسی ئەمڕۆ» ، مۆسكۆ ، ١٩٦٤ ، ل ٦٩ ـ ١٠٠ .

(٦٤) ق. كوردۆ ، دەستووری زمانی كوردی (بە كەرەستەی دیالێكتی كرمانجی ژووروو و خواروو) ، مۆسكۆ ، ١٩٧٨ .

(٦٥) پ. ن. گۆلۆڤین ، سەرەتایێكی زمانناسی ، چاپی دووەم ، مۆسكۆ ، ١٩٧٨ .

(٦٦) ئا. ئی. مەیسییێف ، پیت و دەنگ ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ .

فەرمان و فەرهەنگ :

(٦٧) توفیق وەهبی و س. ئەدمۆنس ، فەرهەنگی كوردی ـ ئینگلیزی ، لەندەن ، ١٩٦٦ .

(٦٨) ش. سامی ، قاموس تركی ، استمبول ، ١٣١٧ هـ .

(٦٩) عەبدوللا زێوەر ، فەرهەنگی عەرەبی ـ كوردی ، سلێمانی ١٩٤١ (دەستنووس) .

(٧٠) ق. كوردۆ ، فەرهەنگی كوردی ـ ڕووسی ، مۆسكۆ ، ١٩٦٠ .

(٧١) نشریات هیوی جوانا طلبه كوردان ، هیتكر زبمان كوردی ، چاپخانەی نجم استقبال ، باب عالی ، ابوالسعود ، ١٩٢١ .

بە زمـانە ڕۆژئاواییەکان :

(٧٢)

D. Abercrombie, What in a Letter ? - ((Lingua)), 1949, Vol. 2, No. 1.

(٧٣)

O. Fossum, A practical Kurdish grammar, Minneapolis, 1919.

(٧٤)

Maurizio Garzoni, Grammatica e vocabolario della lingua Kurda, Roma, 1787.

(٧٥)

A McIntosh, Graphology and Meaning, - ((Patterns of Language)), London, 1966.

(٧٦)

F. Smith, Alphabetic writing - a Language compromise ? - ((Psycholinguistics and reading",ed by F. Smith, New - York, 1973.

★ ★ ★

زەنگی کاروانی ڕێنووسی کوردی

ئیبراهیم ئەمین بالدار
مامۆستای پەروەردەکردن (التربیة)
لە کۆلیجی ئاداب ـ زانکۆی سەلاحەدین

١ ـ پێشەکی :

لەسەر داوای کۆڕی زانیاری عێراق ئەم لێکۆڵینەوەیەمان نووسیوە کە بخرێتە بەرچاوی ئەو کۆڕەی بەدەستەوەیە لەم نزیکانەدا بگیرێ بۆ لێکۆڵینەوەی گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی .

٢ ـ مەبەست لە لێکۆڵینەوەکە :

مەبەستمان لەم لێکۆڵینەوەیە ئەوەیە ، هەندێك لەو هەنگاوانە پیشان بدەین . کە بۆ پێشخستن و پەرەپێدانی ڕێنووسی کوردی بە پیتی عەرەبی نراون و هەڵیان بسەنگێنین . بیرو باوەڕی خۆشمان دەربارەی بەشێك لەو گیروگرفتانەی ڕێنووسی کوردی کە ئێستا لە کایەدان پیشان بدەین .

٣ ـ بایەخی ئەم لێکۆڵینەوەیە :

پیشاندانی ئەو هەنگاوانەی کە بۆ پێکهێنانی ڕێنووسی ئێستای کوردی نراون، لەگەل دەرخستنی هەندێك لە بیروباوەڕی زانستیانە دەربارەی

زمان نووسین ، وە لێکۆڵینەوەی ئەو گیروگرفتانەی ڕێنووسی کوردی کە ئێستا لەئارادان ، ئەبنە بارمەتیدەرێکی بەکەڵک بۆ داڕشتن‌و دەقپێگرتنی شێوەیەکی یەکگرتووی گشتی بۆ ڕێنووسی زمانی کوردی بە پیتی عەرەبی .

٤ — ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە :

دارەدەستمان لە کۆکردنەوەو پیشاندان‌و لێکدانەوەی زانیاری ئەم نووسینەدا ئەمانە بوون :

أ — ئەو شارەزاییە تایبەتیەی کە پەیدامان کردووە دەربارەی ڕێنووسی کوردی بە پیتی عەرەبی . لەو ماوەیەدا کە خەریکی دانانی ئەلفوبێی کوردی بووین .

ب — ئەو سەرچاوەو کانگەیانەی بەرچاومان کەوتوون دەربارەی ئەم باسە .

ج — شیکردنەوەو لێکدانەوەی هەندێک لەو گیروگرفتانەی ڕێنووسی کوردی کە بیرمان لێ کردوونەتەوە .

سەرگوزشتەیەکی مێژوویی نووسین :

دۆزینەوەی نیشانەکان (رموز)ی نووسین ، لە هەرە بالاترین هێنەدییەکانی ئادەمیزاد ئەژمێرێت کە بەهۆیەوە ئادەمیزاد توانیویەتی گەلێک شارستانیەتی گەورەو پڕبایەخ پێکەوە بنێت .

ئەو نیشانە نووسینانەی کە ئادەمیزاد لە شێوەی رەسم‌و خەتا ، لە هەرە سەردەمی ژیانیەوە بیرو باوەڕی خۆی پێ پیشان ئەدا ، لەسەر دیواری ئەو ئەشکەوتانەدا کە تیایانا ئەژیا ، وە ئەو نووسینانەی کە خەڵکی

وولاتی دیجلەو فوراتو ، بلیمەتەکانی کوێ رۆخی نیل ، لەسەر دیواری پەرستگاو قەبرەکانیانو ، لەسەر پەیکەرو ، پارچە قوڕو ، پێستەو ، کەلای زەل نووسیویانە ، پارمەتییەکی زۆری ئادەمیزادی ئەم سەردەمەی دا ، بە توانایەکی بڵاو بلیمەتانەوە بچینە ناو جەرگەی مێژووی کۆنەوەو . شارەزاییەکی بەتجار زۆر لە زبانی ئەو دەمەدا پەیدا بکات .

سۆمەرییەکان لە دەشتی عێراقدا لە پێشەنگی ئەو کەسانەوە بوون . کە سێ هەزار ساڵ لە پێش لەدایکبوونی عیساوە نووسینیان بەکارهێناوە .

لەپێشدا ، ئادەمیزاد بیروباوەڕی خۆی بە خەتکێشانو رەسمکردنی ساکار دەرئەبڕی ، دوای ساڵەهای ساڵ فێربوو لەجیاتی ئەو خەتو رەسمە ساکارانە ، ووردە رەسمی نەخشاو ، وە هەمەجۆرە خەتی ڕێکوپێک بەکاربهێنێت ، کە بۆ هەر مانایەك چەشنە رەسمێك ، یان نەخشێك پیشانبدات . لەپاشان هاتە سەر ئەوەی کە بۆ هەموو دەنگێك نیشانەیەك دابنێت ، بەجۆرێك کە بۆ نووسینی ووشەیەك نیشانەکانی دەنگەکانی ئەو ووشەیە لەپاڵ یەکا ڕیز بکات ، تاکو بە چاوپێکەوتنیان دەنگو واتای ئەو ووشەیە بزانرێت .

ئێستا ئێمە بەو جۆرە نیشانانە ئەڵێین : «پیت» یان «حەرف» .

نموونەی باشیش لەم دەمەی ئێستای ئێمەدا بۆ نووسینی زمانێك ئەوەیە ، کە بۆ هەر دەنگێك پیتێك بەکاربهێنین ، وە هەر پیتێکیش دەنگێکی جوێی هەبێت .

ئەو نیشانانەی کە لەجیاتی دەنگەکانی زمانێك بەکارئەهێنرێت پیان ئەوترێت : (ئەلفوبێ) (ALPHABET) ئەم ووشەیەش لە دوو پیتی

بەکەمی ئەلفوبێی ئەغریقی‌و یونانیەوە وەرگیراوە ، کە پیـان ئەوتریـت : (ALPHA AND BETA) (١) .

هەندێك لەو لێکۆڵینەوانەی کە کراون ، ئەوە ئەگەیەنن ، کە زوربەی ئەو ئەلفوبی‌یانەی لە ڕۆژهەلات‌و خوارووی سوریادا بەکارهێنراون ، کـە ئەلفوبێی عەرەبیش یەکێکە لەوان لق‌و چلی ئارامین .

وانا لە بڕیکی « ئارامیەوە » ، لقێـکی « نەبطی » لێبۆتەوە ، لەویـەوە چلێکی‌تری لێ‌دەرچووە ، کـە بـۆ نووسـین‌و خوێندنـەوەی عـەرەبی بەکارهێنراوە .

ئەم شێوەیەی ئێستای عەرەبی‌ش کوتوپڕ نەهاتۆتە کایەوە ، بەڵکو لە پەیدابوونیەوە تاکو ئەمرۆ گۆڕانی زۆری بەسەرا هاتووە .

وە لەدوای پەرەسەندنی ئیـسلام ئەم نووسینی عەرەبیە لە چینەوە تاکو ئیـسپانیا بلاو بۆتەوە .

وە ئەم نووسینە لە سەرەتای پەیدابوونیا لە شێوەیەکی سێ سووچی‌دا بووە ، هیچ خاڵ‌و سەرو بۆری نەبووە ، لەدوای ئیسلام دەست‌کرا بەوەی کە خاڵ‌و سەرو بۆری بۆ دابنرێت . (٢)

نووسین لە کوردوستانا :

لە دەمێکی دێرینەوە خوێندنەوەو نووسین لە کوردوستانا بەکارهێنراون، بەلام ئەوەی تا ئێستا ئێمە ئەزانین ، ئەو نووسینە کۆنانە ، بە زۆری ، هەر

(١) Encyclopedia Britannica 15th ed. 1974. ed. Chicago, Encyclopedia Britannica, 1974. Vol. 1 pp. 618 - 624.

(٢) Ibid (1) pp. 618 - 622.

بەو زمانانە بوون ، کە لە کوردوستانا بۆ خوێندن بەکارئەهێنران ، وەك : فارسیو عەرەبیو تورکی •

ئەوەشی بە زمانی کوردی بووە هەر بە دەستخەت ماوەتەوە •

ژمارەیەکی زۆر لە هەڵکەوتوانو بەهرەدارانی کورد ، بەو سێ زمانە، بەرهەمی گەلێك گرنگو باڵایان هێناوەتە پێشەوە •

وە لە دوای سەدەی هەژدەمینەوە ، شاعیرو ئەدیبەکان ، لە میرنشینەکانی کوردوستانا ، بە پیتی عەرەبی ، گەلێك هەڵبەستو چیرۆکی فولکلۆری کوردیان نووسیوە •

وە بە زۆر شێوە ، بیرو هەستی گەشاوەی پڕ ترکەو ناڵەی خۆیان ، لە بنار کێوەکانو ، لە ژێر سێبەری بن دارگوێزەکانی کوردوستاندا ، دەرەوشاوەو پڕ هونەر ، بە جۆشو قوڵیەوە دەربڕیوە •

وە لە ساڵی (١٨٧٩ ــ ١٩٢٠)دا ڕێنووسی کوردی لە دەستخەتەوە هاتە سەر چاپەمەنی •

وە لە ساڵی (١٩٢٠ ــ ١٩٢٩) بە کوردی پەتی نووسین برەوی سەندو بوو بە باو • (٣)

لە دابنجوونی ڕێنووسێکی کوردی نوێ :

لە ساڵی (١٩٤٠)دا نووسەر بوو بە مامۆستای سەرەتایی لە قوتابخانەکانی سلیمانیدا کە لە دەها ساڵ پێشترەوە بە کوردی قوتابیان تیا فێر ئەکرا •

---

(٣) حامید فەرەج ، ڕێنووسی کوردی لە سەدەیەکا ، بەغداد ، کۆڕی زانیاری کورد ، ١٩٧٦ ، لاپەڕە (٥ ــ ٦) •

نووسەر لە فێرکردنی قوتابیەکاندا گیروگرفتێکی زۆری ئەهاتە ڕێ ، ئەمەش هەمووی بەهۆی ناتەواوی شێوەی نووسینی کتێبە کوردیەکانەوە ڕووی ئەدا ، کە هەر دیرەیان بە گەلێك جۆرە ڕێنووسی تێکەڵاوی — کوردیو ، عەرەبیو ، فارسی — بە بزرکاویو شێواوی نووسرابوون .

ئەو نووسینانە لەسەر هیچ دەستوورو یاسایەك نەئەڕۆیشتن .

نووسەرەکان هەر ووشەیەکیان جارەی بە جۆرێك ئەنووسی .

بەڕاستی مامۆستاو قوتابی ، هەموو بەم جۆرە نووسینانەوە جەڕابوونو، سەریان لێ شێوابوو .

نووسەریش ، وەك مامۆستایەکی ئەرکلەسەرشانی داخ‌ئەدڵ . هەمیشە بەپەرۆشەوە ، بە خوزگەو ئاواتەوە ، بیری لەوە ئەکردەوە .. کە چۆن بتوانێت ڕۆژێك زووتر ، کاریکیوا بکات کە چارەسەرێك بۆ ئەم شێواویو ئاڵوزاویە بدۆزێتەوە .

لە ١٩٤٨/٢/١دا بە نووسەر سپێررا ، کە هەر بە تەنیا خۆی ، لە دێی جوانی «جاسەنە» لە بنار شاخی هەژدیهای پاڵ کێوی سارا ، وە لەسەر سەرچاوەی ئاوی کانی‌خان کە لە ناوچەی سورداشە نزیك شاری سلیمانی، قوتابخانەیەکی سەرەتایی بۆ یەکەم جار دابمەزرێنێت .

لەناو باغە ڕەنگینەکانی گوێ چەمە پڕ لە کانیاوەکانی ئەم دێیەدا ، دەستی کرد بە دانانی «ئەلفوبێیەکی نوێ» بۆ ڕۆڵەکانی کورد .. بۆ ئەو منداڵانەی کە لە سەرەتاوە دەست بە فێربوونی خوێندنەوەو نووسینی کوردی ئەکەن .

لەم دێیەدا هەلێکی باشی بۆ نووسەر هەڵکەوت کە بتوانێت دەرسەکانی ئەو ئەلفوبێیە دابنێتو ، ڕۆژبەڕۆژ ، بەسەر قوتابیەکانا تاقیان بکاتەوە .

بۆ دانانی ئەم کتێبە ، وە بۆ نەهێشتنی ئەو کوسپانەی کە جاران نووسەرو هەموو کەسێکی‌تر گیریان خواردبوو پیانەوە ، نووسەر هاتە سەر ئەوەی کە ئەبێت پێش هەموو شتێك ، بیر لەوە بکاتەوە ، کە چۆن بناغەیەکی دروستو پتەو دارێژێت ، بۆ دەستووری ڕێنووسێکی‌وا ، کە خوێندنەوەو نووسینی کوردی ئاسان بکات بۆ قوتابیانو ، هەموو خوێندەواران ، تاکو لەسەر ئەو دەستوورانەش ئەلفوبێیەکی بەجێ ڕێك‌خات بۆ منداڵان •

بەمچەشنە ، جڵەوی کاروانی ڕێنووسی کوردی جارێکی‌تر ڕاتەکێنراو، کاروان کەوتەوە ڕێ ، زەنگیش دەستی کردەوە بە لێدان •

وە دوای لێکۆلینەوەیەکی زۆر ، وە کەلك وەرگرتن لە بەرهەمەکانی گەلێك لە شورەسوارانی ڕۆشنبیرانی کورد ، کە لە پێشترا هەوڵێکی باڵاو بێ بایەخیان داوە بۆ گەشەپێدانی نووسینی کوردی وەك : نووسینە درەوشاوەکانی مامۆستای بەرێز (سەعید صدقی کابان) لە کتێبی (مختصر صرفو نحوی کوردیدا ١٩٢٨)وە بیرو باوەڕە نایابەکانی مامۆستای بەنرخ (توفیــق وەهبی بەگ) لە کتێبی (دەستووری زمانی کوردیدا ١٩٢٩) ، وە بەرهەمی مامۆستای بەرێز حامد فەرج لە کتێبی «ئەلفوبێی کوردیدا ١٩٣٦»•

نووسەر دوای ئەو هەوڵانە گەیشتە ئەوەی کە ئەو گیروگرفتانەی ڕێنووسی کوردی کە لەئارادا بوون ، وە بەلایەوە سەرەکی بوون ، بەمجۆرەیان چارەسەر بکات :

١ ــ کە کتێبە ئەلفوبێیەکە تەواو بوو ، وە لەلایەن وەزارەتی مەعاریفی ئەو دەمەوە ، لە ساڵی ١٩٤٩دا بڕیار لەسەر چاپکردنو خوێندنی درا ، زۆری ئەو شێوە پیتە نوێیانەی کە تیا بەکارهێنرابوو لە چاپخانەکانی ئەو ڕۆژانەدا دەست‌نەئەکەوتن • لەبەرئەوە ، وا بە باش زانرا ، کە کتێبەکە بە

دەستخەت بنووسرێتەوە ، وە وێنەکانی رەسم بکرێت ، ئنجا وەك (کلیشە) لەچاپبدرێت •

خەت خۆشی بە ناوبانگ (صبری الخطاط) کە هیچ کوردی نەئەزانی ، دوای رەنجو هیلاکی‌یەکی زۆر لەگەڵیا ، کتێبەکەی بە دوو مانگ ، بە نەقڵ ، بە دەستخەت نووسیەوە •

وە (حاجی سوعاد سەلیم)ی رەسامیش کە هیچ جۆرەکی کوردوستانی نەدیبوو ، پاش ئەوەی کە کۆمەڵە وێنەیەکی کوردەواری خرایە پێش چاو ، وە رۆژبەرۆژ هەموو شتێکی بۆ روون ئەکرایەوە ، رەسمەکانی کتێبەکەی بە جیرەجیر ، لە ماوەیەکی درێژا تەواوکرد • ئنجا پاش ئەم هەموو دەردی‌سەرییە ، لە ساڵی ١٩٥١دا ، لە چاپخانەی (تەجاح) لە بەغداد • بە شێوەی کلیشە چاپکرا ، وە بەسەر مەکتەبەکانی لای خوماناا بلاوکرایەوە •

٢ـ کتێبەکە وا دانرا ، کە هەموو ووشەیەك ، کوردی بێت ، یان عەرەبی ، یان بێگانە ، بە رێنووسی کوردی بنووسرێت •

٣ ـ ئەو پیتانەی کە لە کوردیدا ، هەر یەکەیان چەند دەنگێکی جۆریان هەیە ، بەمجۆرە پیشان دران :

ر :

(١) ر ـ ری	وەك : دار
(٢) رر ـ ریی گەورە	وەك : مەرر

و :

(١) و ـ واو	وەك : داو
(٢) وو ـ واوی درێژ	وەك : دوور
(٣) ۆ ـ واوی کراوە	وەك : دۆ

ی :

(۱) ی ــ یـا وەك : پەری

(۲) یٚ ــ یای کراوە وەك : دیٚ

ل :

(۱) ل ــ لام وەك : زل

(۲) ڵ ــ لامی قەڵەو وەك : دڵ

ا :

ئ ــ هەمزە وەك : ئێمە

لا :

لا ــ وەك : کۆلارە

ڵا ــ وەك : گەڵا

پاش چاپکردن‌و بڵاوکردنەوەی کتێبەکە ، لــە تاقیکردنەوەیــدا ، هەندێك گیروگرفتی ڕێنووسی کوردی باشتر بۆ نووسەر ڕوونبووەوە ، وە گەلێك ئامۆژگاری بەنرخیشی لە مامۆستای بەنرخ توفیق وەهبی بەگ وەرگرت ، بۆیەکە بۆ جاری دووەم لە سالی ۱۹۵۳دا کتێبێکی ئەلفوبێی نوێی دانا ، کە لەسەر شێوەیەکی پێشکەوتووتر ڕێکیخستبوو ، ناوی نــا (ئەلفوبێی نوێ بۆ منداڵان)، ئەم کتێبە لەلایەن هونەرمەند بەدیع باباجانەوە بە وێنەی ڕەنگاورەنگی جوانی کوردەواری ڕازێنرایەوە ، وە لە بەغــداد ، لە چاپخانەی (مەساحە) لە سالی ۱۹۵۳ چاپکرا ، ئەمەش یەکەم کتێب بوو کە لە وەزارەتی مەعارفدا (وەزارەتی پەروەردەی ئێستا) بە ڕەنگاورەنگی چاپ بکرێت ٠

لەم ئەلفوبێ نوێیەدا ئەو پیتانەی بەیەکەوە ئەلکێن ، وەها پیشاندران کە هەر یەکەیان دوو شێوەیە ، نەك چوار شێوە ٠

نووسەر وای دانا ، کە ئەو کلکەی لە پێش پیتە پێوەنووساوەکانەوە ئەبینرێت ، ساتێك کە لە ناوەراستی ، یان کۆتایی ووشەدا بەکارئەهێنرین ، درێژبوونەوەیەکی پیتەکەی پێشەوەیەتی •

بەکارهێنانی شێوەیەکی جوێی ناوەراست بۆ پیتە پێوەنووساوەکان ، تەنها لە وەختی خۆیدا ، کە زۆربەی چاپکردن بە قالبی قورقوشم بوو ، هەر بۆ ئەوە بەکەڵك ئەهات ، کە قالبی پیتەکان بە ئاسانی بخوێنێنە پاڵ یەکتری • وە لە فێرکردنی خوێندنـەوەو نووسـیـنـدا تـەگەرەو شێواویـەکی زۆری دروستئەکرد •

بەمجۆرە لەجیاتی ئەوەی هەموو پیتێکی پێوەنووساوی وەك : (ب) بە چـوار جـۆرە شێـوەی جیـاواز فێـری قوتـابی بکرێـت وەك : (ب ، ب ، ب ، ب) ، بەپێی ئەم گۆرینە نوێیە ، وای‌لێ‌هات کە هەر یەکێك لەو پیتە پێوەنووساوانە بە دوو شێوە فێربکرێت ، وەك : (ب ، ب) ، بەمە سەرلێ‌تێك‌چوونو ، چەواشەبوونی قوتابیەکان لە فێربوونی خوێندنـەوەو نووسیندا زۆر کەم بووەوە •

هەروەها لەم کتێبە نوێیەدا نووسەر (ر) ڕێی قەڵەوی (گەورەی) بـە یەك (ر) پێ‌نیشان‌دا ، چونکی لە کتێبەکەی پێشووترا کە ئەم ڕێیە بە دوو ڕێی (رر) پیشان‌دا ، جاری‌وا هەبوو لە ووشـەیەکا ، وەك : ووشەی (برراو) ژمارەی ڕێیەکان ئەبوون بە چوار ڕێ ، ئەمەش سـەری لە خوێندەوارانو نووسـەران تێك ئەدا •

وە لە ساڵی (١٩٥٥)دا نووسـەر کتێبێکی ئەلفوبێی تری دانا بۆ گەورە، کە ئەمەیان سێ‌یەم ئەلفـوبێ بوو ، وە بەتایبەتی بۆ ئەوە دانرابوو گـەورە فێری خوێندنەوەو نووسینی کوردی بکات •

دوای ئەوەی ئەم کتێبە لەلایەن وەزارەتـی مەعـاریفی ئەوسـاکەوە

پەسندکرا ، لە هەمان ساڵدا لە بەغدا ، لە چاپخانەی (هاوبەشی بڵاوکردنەوەو چاپکردنی عێراق) بە ناوی (ئەلفەو بێ بۆ گەورە) چاپکرا • لەم کتێبەشدا هەمان دەستووری ڕێنووسی کتێبی (ئەلفەو بێی نوێ)ی تیا بەکارهێنرا •

وە لە ساڵی ١٩٥٦دا ، نووسەر کتێبەکەی دووەمی (ئەلفەو بێی نوێ بۆ منداڵان)ی جارێکیتر گۆڕی ، وە کتێبەکە بە پوختەکراوی ، وە بە گەلێك وێنەی جوانی کوردەوارییەوە ، کە ژنە هونەرمەندێکی ئەڵمانی (ترودی میتلسان) بە ڕەنگاوڕەنگی ڕەسمی کردبوون ، لە بەغدا ، لە چاپخانەی (رابطە) لە ساڵی ١٩٥٦دا بە ئوفسێت چاپکرایەوە •

لەم چاپە پوختەکراوەدا نووسەر پیتی ڕێی قەڵەوی (گەورەی) بۆ یەکەم جار بە یەك ڕێ نووسیو ، لەژێریشیا نیشانەیەکی حەوتی دانا (ڕ) • وە بۆیەکیش ئەم نیشانەیەی لەژێر ڕێیەکەدا دانا ، وە لە سەر ڕێیەکەی دانەنا ، تاکو لەگەڵ پیتی (ژ)دا لە لای قوتابیە منداڵەکان تێکەڵاو نەبن و ، جیاکردنەوەو ناسینەوەیان ئاسانتر بێت • چونکی ئەو پیتانەی کە زۆر لە یەك ئەچن لە شێوەیانا ، یان لە دەنگیانا ، منال چەواشە ئەکەنو ، سەریان لێ تێك ئەدەن •

٤ ــ واوی پێوەندی (واوی عطف) :

یەکێك لەو گیروگرفتانەی کە لە دانانی ئەو کتێبە ئەلفوبێیانەدا هاتە پێشەوە ، ئەوەبوو کە واوی پێوەندی (عەطف) چۆن بنووسرێت •

لە عەرەبیدا واوی پێوەندی لەتەك وشەی دووەمدا لە دەم دەرئەچێت، وەك : (أنا ، وأنت) ، لەبەرئەوە لە نووسینیشا ئەو واوی پێوەندیە لەگەڵ وشەی دووەمدا ئەنووسرێت ، وەکو : (وأنت) •

بەڵام لە کوردیدا ، واوی پێوەندی ، ئەگەر پیتی (ە)ی لەدوا نەبێت ،

لەگەڵ ووشەی یەکەمدا لە دەم دەرئەچێت ، وەکو : (من‌و ، تۆ) • لەبەر ئەوە ، نووسەر لەو کتێبانەدا ، وای دانا ، کە ئەم جۆرە واوە لەپاڵ ووشەی یەکەمدا بنووسرێت ، نەك لە ناوەڕاستی هەردوو ووشەکەدا •

بەڵام ئەو واوی پێوەندی‌یەی کە پیتی (ە)ی لەدوا بێت ، وەك : (وە)، وای دانا ، کە لە بەینی هەردوو ووشەکەدا بنووسرێت ، وکو : (ئەمان وە ئەوان) •

٥ ــ پیتەکانی ئەو ئەلفوبێ‌یەی کە نووســەر بەکــاری هێنــان لــە کتێبەکانیا (٣٦) پیت بوون • ئەو پیتانەش ئەمانەن :

ء	(هەمزە)	ش	(شین)
ا	(ئەلف)	ع	(عەین)
ب	(بێ)	غ	(غەین)
پ	(پێ)	ف	(فێ)
ت	(تێ)	ڤ	(ڤێ)
ج	(جیم)	ق	(قاف)
چ	(چیم)	ك	(کاف)
ح	(حێ)	گ	(گاف)
خ	(خێ)	ل	(لام)
د	(دال)	ڵ	(ڵام)
ر	(رێ)	م	(میم)
ڕ	(ڕێی گەورە)یان (ڕێی قەڵەو)	ن	(نون)
ز	(زێ)	و	(واو)
ژ	(ژێ)	ۆ	(واوی کراوە)
س	(سین)	وو	(واوی درێژ)

هـ	(هێ)	ڵا	(ڵا)
ە	(ئە)	ی	(یە)
لا	(لا)	ێ	(یەی کراوە)

٦ ــ لە سالی (١٩٥٢)دا ، نووســەر لە (مودیریــەتی مەنــاهیجو ، وەسائیلی تەعلیمی) لە وەزارەتی مەعاریف ــ وەزارەتی تەربیەی ئیستا ــ دامەزرا ، وە یەکێك لە ئیشـەکانی ئەوەبوو ، کە سەرپەرشــتی دانـانو ، بژارەکردنو ، چاپکردنی کتێبە کوردی‌یەکانی مەکتەبەکان بکات .. ئــەو کتێبانەی کەهەر یەکیان بە جۆرە ڕێنووسێکی تێکەڵاوی شێواوی ئاڵوزاو نووسرابوو ، بێجگە لە هەڵە چاپەمەنیەکانیان کە یەکجار زۆر بوون ، وە هەر دێڕێکیان ئەبوایە خوێندەوار ، وەك مەتەڵ ، یان شفرە هەڵی‌بهێنێت .

وە لەبەرئەوەی ، هەر لە ساڵانی پێشووەوە ، چەوتی ئەو کتێبـانە ، داخێکی گران گران بوو لــە دڵــی نووســەردا ، وە چارەســەرکردنو ، چاككردنیان ، خۆزگەو ئاواتێکی شیرین بوو لای ، لە یەکەم ڕۆژەوە ، بــە گەرمیو ، بە پەرۆشەوە ، دەســتی‌کرد بە پوختــەکردنو بژارەکردنی ئــەو کتێبانە بەو ڕێنووسەی کە کتێبە ئەلفوبێ‌یەکەی لەسەر دانابوو ، سەرلەنوێ هەموو کتێبەکانی نووسی‌یەوە .

وە بۆئەوەی لە چاپخانەکاندا ، کە کرێکارەکانیان کوردیان نەئەزانی ، بۆشایی بەینی ووشـەکانیان بۆ ڕوون بێتەوە ، بە هێڵێکی لابەلای وەك ئــەم هێلە (/) جێی بۆشایی‌یەکانی (Spaees) بەینی ووشـەکانی نــاو هەموو کتێبەکانی نیشانەکرد .

بەڵام کە هاتە ســەر ئەوەی دەســت بە چاپکردنیــان بکاتــەوە ، تەگەرەیەکی سەختی هاتە پێش ، ئەوەش ئەوە بوو ، کە ئەو پیتە نوێ‌یانەی بەکاری‌هێنابوون وەك : (واوی کراوە ، یەی کراوە ، لامی قەڵەو ، لەدوایدا

ڕێی گەورەی نیشانەی حەوت لە ژێر «ڕە») لە چاپخانەکانی ئەو دەمەدا .
لە بەغدا دەست نەئەکەوتن .

لەو ڕۆژەوە کە نووسەر لە وەزارەتی مەعاریف دامەزرا لە ساڵی ١٩٥١دا ، گفتوگۆی لەگەڵ خاوەن (چاپخانەی نەجاح) کرد لە بەغدا .

وە پێیووت کە ئەم ئەلفەو بێیەی خۆی لەلایەن وەزارەتی مەعاریفەوە پەسند کراوە ، هەندێك پیتی نوێی تیا بەکارهێنراوە . کە ئەبێت لەمەولا لە کتێبە کوردییەکانی‌تریشا بەکاربهێنرێن . وە ئێستا لە چاپخانەکان دەست‌ناکەون ، ئەگەر بێت‌و ئەم . زووتر . لە دەرەوە پەیدایان بکات . چاپ‌کردنی زوربەی کتێبە کوردیەکانی قوتابخانەکان . بەوهۆیەوە . بەم ئەدرێت . ئەویش پێیووت : ئەگەر ئێوە ئەم بەڵێنەم پێ بدەن من ئەتوانم بە زوویی ئەو پیتانە لە دەرەوە بهێنم .

وە ئەوەشی باس‌کردو ووتی : کە وەختی خۆی مامۆستای بەڕێز توفیق وەهبی بەگ ، پێیووتووم کە هەندێك لەم جۆرە پیتە کوردییە نوێیانە بهێنم ، بەڵام چونکە ئەوساکە بازاڕیان نەبوو ، نەمتوانی بیانهێنم .

وە دوای ئەوەی نووسەر پیتە کوردییە نوێیەکانی بۆ خاوەن (چاپخانەی نەجاح) نووسییەوە ، ئەویش ناردنی بۆ دەرەوە ، زوو پیتەکانی بۆ دروست‌کراو ، بۆیان نارد .

بەدوای ئەوەدا گەلێك لە کتێبە کوردیەکانی درایە کە بەو پیتە نوێیانە چاپیان بکات .

کە خاوەن چاپخانەکانی‌تری بەغدا ئەمەیان بیست ، گورج ئەوانیش داوای ئەو پیتانەیان کرد لە دەرەوە ، لە ئەڵمانیاو ، ئینگلتەرەوە بۆیان هات. ئەم پیتانە هەموو قالبی قورقوشم بوون کە بە دەست ڕێك ئەخران . بە دوای ئەمەشا فابریقەی (لاینوتایپ ، ئنجا مونوتایپ ، لەپاشان ئینترتایپ)

هەموو ئەو پیتە کوردی‌یە نوێیانەیان خستە سەر مەکینەکانیان ، ئەو مەکینانەی کە بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی خێرا خێرا ، قالبی پیتو دێر دائەڕێژن •

وە کە ئیش هاتە سەر ئەوەی دەست بە چاپکردنی کتێبە کوردی‌یەکانی قوتابخانەکان بکرێت ، کە بەو ڕێنووسە نوێ‌یە سەرلەنوێ نووسرابوونەوە، ئەبوایە بۆ هەموو کتێبێك یەکێك دابنرێت کە سەرپەرشتی چاپکردنی کتێبەکە بکات •

وە لەبەرئەوەی ئەو ڕوشنبیرانەی کورد ، کە ئەودەمە لە بەغدا بوون‌و ئەم ئیشەیان پێ ئەکرا ، چاك شارەزای ڕێنووسە نوێ‌یەکە نەبوون • نووسەر ناچار بوو کە ئەوانەی ئەم ئیشەیان پێ ئەسپێررا ، زۆر لەگەڵیانا خەریك بێت تاکو شارەزایی‌یەکی تەواو لە ڕێنووسە نوێ‌یەکەدا پەیدا بکەن ، بۆئەوەی بتوانن بە باشی سەرپەرشتی چاپکردنی کتێبەکان بکەن بەو ڕێنووسە نوێ‌یە •

دوای چاپکردنی کتێبەکان ، کە بەسەر مەکتەبەکانا بڵاوکرانەوە ، لەپێشەوە مامۆستایان ، وەك هەموو گۆڕانێکی نوێ ، هەندێك لێیان رامانو ، پیانەوە خەریك بوون ، لەپاشان چونکی هەموو کتێبەکان چونیەك، بە یەك جۆرە ڕێنووس نووسرابوونەوەو چاپکرابوون ، زوو لەسەریان راهاتن‌و پێیان پێوە گرت • وە لەگەڵ قوتابیەکانا ، بەتەواوی حەسانەوە •

بەم‌چەشنە کاروانی ڕێنووسی نوێی کوردی ، بەرەو ئامانج ملی ناو لێی نزیك‌بوومەوە ، دەنگی زەنگیشی بەسەر هەموو شاخو ، بە ناو گشت دۆڵێکی کوردوستانا بلند بلند بە بەرزی بڵاو بووەوە •

ئاواتی نووسەریش ، لەگەڵ خوزگەی پەرۆشی عومرا ، بە درەوشاوی‌و فراوانی هاتە دی •

بایەخی ئەم ڕەنجو هەوڵە چی بوو ؟

لەمدەمەی ئەمڕۆدا ، کە ئاخرو ئۆخری سەدەی بیستەمە ، وە لــەم ڕۆژانەدا کە زانستیو تەکنەلۆجی ، بەتین و ، بەگوڕم ، بەرەو ژیانێکی نوێ، ڕووەو ئامانجێکی تازە ، کەوتۆتە گۆڕانو پێش کەوتن ٠

وە لەکاتێکدا ، کە ئەم گۆڕانە بەتەوژمە گشت لایەکی گرتۆتــەوەو ، هەموو تیرەو هۆزو گەلێکی هێناوەتە جوولەو بزوتن ، گــەلی کــوردی ئێمەش ، کە تاکو بەیێکی زۆری دوورو درێژ ، لەناو جانەوەرو دروندە ، بەسەر لوتکەی شاخەکانی کوردوستانا چــۆکی دادابــوو ، وە ژیانێــکی تایبەتی بۆ خۆی پێکەوە نابوو ، وە بە جەنــگاوەری بەرەنــگاری ئــەو پیاوخۆرانە ئەبوو کە بە خراپە تریك بێتەو کێوە بلندەکانی ئەبوونەوە ، ئێستا وا لەم چەرخەدا ، لێهاتوانە ، بە هێزو گوڕەوە ، هاتۆتە پێشەوە ، لەگەڵ کاروانی گەلانا ، بە گوڕجیو شاسواریو چالاکی ، کەوتۆتە ڕێ ٠٠ بەرەو ژیانێکی سەربەرزیو ئازادی ، ڕووەو ئامانجێــکی پڕ کامــەرانیو ڕووناکی ، ملی ناوەو ، تەکان ئەدات ٠

بەوەی کە ئێستا ڕۆڵەکانی ، بە سایەی شۆرشی ١٧ی تەموزەوە ، بە زمانی شیری خۆیان ، بێ گیروگرفتو سەرلێشێوان ، ئەخوێنن ، هەستیان بــە توانای خۆیان کردووەو ، خۆیان ناسیوە ٠

کەوتونەتە ئەوەی بەو خوێندنە ، بەهرەکانیان بپشکوێنتو توانــای بیریانیان وەك کانی بتەقێتەوەو ، بڕوایان بە خۆیان بەهێزتر بێت ٠

ئێستا وا خەریکن ، چاویان ئەوڵێو خۆیــان ڕائەتەکــێنن ، کە وەك مرۆڤێکی بەنرخی بەکەڵك ، بێنە کایەوە ، بۆ ژیانی جوانو باڵاو پڕســوود٠٠٠

ئێستاك کە بە دوورو درێژی لەپێشەوە ڕێكخراییــتو خــەتی بــۆ کێشرابێت ٠

ئیشێك كە ڕەنجی لەگەڵا بێسوود نەڕوا ، وە لە زووترین كاتا : بە كەمترین ئەركو پارە ، چاكترینو ، زۆرترین بەروبووم بهێنێتەدی •

بەمجۆرە ئەو ڕێنووسە نوێیە ، بوو بە هۆی ئەوەی كە خوێندن بۆ منداڵانی كورد ئاسان بكات ، كە وەك ڕۆڵەیەكی ڕەسەنی بەكار ، بۆ ئەم ڕۆژەی ئەمرومان پێبگەن :

- ڕۆڵەیەك كە لەشساغو پتەو بێت ، بیرو دەروونی بە پاكی ، بێ گرێ پەروەردە بكرێت •
- ڕۆڵەیەك بڕوای قایم بێت بە خۆی ، وە دڵی پڕ لە شانازی بێت بۆ گەلەكەیو وڵاتەكەی •
- ڕۆشنبیرو ، شارەزاو ، هونەرمەند بێت ، هەرگیز دەست لە ڕاستیو حەق بەرنەداو پاك بێت •
- هەمیشە لایەنگیری چاكەو ئاشتی بێت ، دەرك بە جوانی بكاتو ، تامی لێ بچێژێت •
- لە بیركردنەوەو ئیشیا ، حەز بە : داهێنان بكات ، لە هەرەوزی ئینی كومەڵایەتیا بە گەرمیو چالاكی بەشداری بكات •
- ڕۆڵەیەك كە زانستی بكات بە چرای دەستی خۆی ، لەژێر ڕووناكیا بە ژیریو لێكۆڵینەوە هەموو كوسپو گیروگرفتێك ئاسان بكات •
- ڕۆڵەیەك كە بزانێت چۆن كەڵك لە كاتی خۆی وەربگرێت ، بۆ حەسانەوەو ، گەشەپێدانی بیرو هۆشی ، وە بۆ پەروەردەكردنی لەشو ، دەركو ، هەستی •
- ڕۆڵەیەك كە بڕوای بە خۆی زور بێت ، وە بتوانێت لە ژیانیا ڕێگا بۆ خۆی پاكبكاتەوە ، وە ئیشوكار بۆ خۆی بدوزێتەوە •

● ڕۆڵەیەك کە بتوانێت بە زمانی گەلـەکەی هەموو شـت وەرگرێت . وە بەو زمانەش بیرو هەسـتی خۆی دیەوشاوە بە جوانیو داهێنانەوە دەربڕیت .

● ڕۆڵەیەك کە حەز بە ئیش‌وکاری بالا بـکات ، کارێـك کە ووردو . هەڵکەوتوانە بێتو ، دلی خۆی پێ خۆش کات .

● ڕۆڵەیەك کە لە کردارو ڕەفتاریا ، وە لە دوانو گفتوگۆیا ، مەردانەو دلسۆزو ، بە وێڵبێت . هەمیشە کەسانی پاکی‌تری لا بەنرخو بەرێز بێت .

خوێندنەوەو نووسـین

خوێندنەوە چییە ؟

ئێمە ئەزانین کە ڕێنووس هۆیەکە بۆ ئاسان‌کردنی خوێندنەوەو نووسین . خوێندنەوە بەو کارە ئەڵێن کە بەهۆی ووشەی نووسراوەوە : ئـەو واتانە تێ‌بگەین کە نووسەر ویستوویەتی دەریان‌بڕێت . (٤)

نموونەی باشیش بۆ خوێندنەوە ئەوەیە کە بتوانـین بـە کەمتریـن ڕاوەستان ، چاو بەسەر زۆرترین ووشەدا بخشێنینو ؛ یەکـەر واتاکانیان تێ‌بگەین ، بێ‌ئەوەی هیچ جوولەیەك ، یان دەنگێـك لە دەمـان ، یـان قوڕگمان دەرچێت . بەجۆرێك کە یەکێکی گەورەی خوێندەوار بتوانێت

(٤) Edward B. Fry, Elementary Reading Instruction, New York : McGraw - Hill Book Co., 1977, P. 4.

بە لای کەمەوە لە دەقیقەیەکا (٣٠٠ ـ ٣٥٠) ووشەی ناسراو بخوێنینەوەو تیان بگات [*] .

جوولانەوەی چاو لە خوێندنەوەدا :

بەپێی ئەو لێکۆڵینەوانەی کە کراون لەسەر جوولاندنەوەی چاو لە کاتی خوێندنەوەدا ، ساغ بۆتەوە کە ساتێك چاو ئەخشێت بەسەر نووسینا . بە بازدان و ڕاوەستان تێی ئەنوارێت .

چاو لە ساتی بازداندا هیچی بۆ ناخوێنرێتەوە ، بەڵام کە ڕاوەستا ، ئەوسا چی دیبێت بۆی ئەخوێنرێتەوە ، ئەم ڕاوەستانەش (Fixation) دەوری ١/٢٥ ثانیەیەك درێژە ئەکێشێت .

وە لە هەموو یەکێك لەم ڕاوەستانانەدا لە ئینجێکەوە تاکو ئینج و نیوێك نووسراو ئەبینێت ، بێ ئەوەی پێویست بەوە بکات ، پیتەکان یەکە یەکە . بە جیاوازی ، بۆیان بڕوانێت و ، دوای لێکدانیان ووشەکان ببینێت .

چاو تاکو لەسەر دێرێك کەمتر بۆی ڕاوەستێت ، نووسینەکە خێراتر ئەخوێنێتەوە . هەندێك جار چاو لە وەختی خوێندنەوەدا ئەگەڕێتەوە بۆدواوە ، ئەم گەڕانەوەیەش (Regression) وەختێك ڕووئەدات کە نووسینەکە جوان چاپ نەکرابێت ، یان ووشەی ڕەق و ، درێژو ، گرانی تیا بەکارهێنرابێت .

ئەم بزوتنەوەی چاوە لەکاتی خوێندنەوەی بە بێدەنگی (صامت)دا ،

(*)
Amonymous, Perspectives on Elementary Reading, Edited by Robert Kavlin, New York : Harcourt Brace Jovanovich, Inc. 1973. P. 317.

وەك ئەو بزووتنەوەیە نییە کە لە ساتی خوێندنـەوەی بـە دەنگبـەرزی (جەهری)دا ڕووئەدات .

لە کاتی خوێندنەوەی بـە دەنگبەرزیـدا ڕاوەستـانی چـاو ، وە گەڕانەوەی بۆ دواوە زیاتر ئەبێت ، وە زیادبوونەکەشی بەو ئوزرەیە ئەبێت کە تـاکو چ ڕادەیـەك خوێندەوارەکـە ئەتوانێـت ووشـەکان بـە دەم دەربپڕێت . (٦)

باشترین خەت‌نووسین چۆنە ؟

باشترین خەت‌نووسین ئەوەیە کە نووسەر ، بە شێوەیەکی گونجـاو قەڵەم بگرێت ، بێ‌ئەوەی خۆی بچەرێنێـت‌و ، پەنجـەی بگوشێـت‌و ، ماسولکەکانی گرژ بکات . وە لە بارێکی تەواوا خۆی ڕاگرێت : وە بـە ڕێنووسێـکی ڕوون‌و ڕەوان . وە هێڵ‌کێشانێـکی بێ‌گرێ‌و - بچـر بچڕ ، ڕاوەستان ، گورج‌و ، سووك‌و ، ئاسان ، ووشـەکان ڕێـك‌و جـوان ، هەریەکەیان ، سـەرتاپا بەسـەریەکەوە ، لەجێی خۆیا بنووسێت ، لەگەڵ دانانی ئەو نیشانانەدا (Punctuation) کە مانای ووشەی ناو ڕستەکان بـاشتر دەرئەخەن . (٧)

بەم‌پێیە ، لە چارەسـەرکردنی هەمـوو گیروگرفتێـکی ڕێنـووسی

---

(٦)

William S. Gray, The Teaching of Reading and writing, Switzerland, UNESCO, 1956. PP. 45 - 49.

(٧)

Anderson, Paul s, Language skills in Elementary Education, Second edition, New York : Macmillan Publishing Co., Inc. 1972. PP. 171 - 206.

زمانەکەمانا ، پێویستە ئەو چارانە پەسند کەین کە بە شێوەیەکی باشتر خوێندنەوەو نووسین ئاسان ئەکەن •

بۆ هانینەدی ئەم مەبەستە، نووسەر ئەم بیرو باوەڕانە ئەخاتە پێش‌چاو:

١ــ هەموو کوردێك لە وولاتی عیراقا ، منال بێت ، یان گەورە ، لەگەڵ زانینی خوێندنەوەو نووسینا بە زمانەکەی خۆی ، پێویستە خوێندنەوەو نووسین بە زمانی عەرەبیش بزانێت •

وە لەبەرئەوەی خوێندنەوەو نووسینی زمانی کوردی‌و عەرەبی ، هەردووکیان بە یەك جۆرە پیتی تایبەتین ، بێجگە لە هەندێك جیاوازی کە ئەم نەبێت ، وا چاکە لە دانانی ڕێنووسی کوردیدا ئەوە بخەینە بەرچاو ، کە پیتێکی وەها بەکارنەهێنین کە شێوەکەی ، یان دەنگەکەی خوێنەری کوردی عەرەبی‌زان چەواشە بکات‌و سەری لێ تێك‌بدات •

وەکو ئەوەی کە ئێستا ــ کۆڕی زانیاری عیراق ــ لەسەری ئەڕوات ، کە بۆ فۆنیمی (Phoneme) * ، دەنگی «واوی درێژ» نیشانەی گرافیمی (Grapheme)** (واوی سەردار) بەکارئەهێنێت ، لەساتێکا کە ئەو نیشانەی (سەرە ــ فەتحەیە) لە نووسینی عەرەبیدا بۆ دەنگێکی کراوە بەکار ئەهێنرێت •

---

* فۆنیم Phoneme بە بچوکترین دەنگی قسە ئەوترێت کە پێویستە نەبێت بۆ گۆڕینی واتایەك .
یان بە هەر یەکێك لەو دەنگانە ئەوترێت کە ووشەیان لێ پێك‌دێت‌و ، ئەبنە هۆی گۆڕینی واتاکەی .

** گرافیم Grapheme بەو تاکە ، یان چەند نیشانەیە ئەوترێت ، کە دەنگێکی فۆنیمی پێ ئەنووسرێت ، وەکو ئەوەی دوو پیتی واو (وو) بنووسرێت بۆ پیشاندانی فۆنیمی واوی درێژ . یان پیتێکی ڕێی نیشانەی حەوت لە ژێر (ڕ) بنووسرێت بۆ فۆنیمی ڕێی گەورە .

یان (کورت) بۆ (فۆنیمی) یای درێژ (گرافیمی) نیشانەی یـای سەرداری وەك : (یٚ) بەکارئەهێنێت ، کە لە نوسینی زمانی عەرەبیدا ئەم (گرافیمە) (یٚ) دەنگێکی تری هەیە .

بێ گومان ئەم جۆرە جیاوازی‌یە ئەبێتە هۆی ڕامانو . سەرلێشێوانی خوێنەرو ، نابەڵێت بێ بە خوێندنەوەوە بگرێتو ، خێرا واتای نوسراوەکە تێبگات ، کە خوێنەر لە خوێندنەوەی ووشەیەکا ئەگاتە سەر ئەم جۆرە پیتە (گرافیمە) ، لێی هەڵئەنووتێتو ڕائەمێنێت . ناتوانێت زوو بزانێت ئـەم ووشەیە عەرەبیە ، تاکو نیشانەی (فەتحەکەی) وەك : (سەر) بخوێنێتەوە یان کوردی‌یە وەك : (بۆر) بیخوێنێتەوە . بەمجۆرە ڕاوەستانەکانی چاوی زۆر ئەبێو ، خوێندنەوەکەی خاوو سست ئەبێت .

وە بۆئەوەی ئەم ڕاستیەمان فراوانترو ، قووڵتر بۆ ڕوونببێتەوە ، با سەرنج لەم بیرو باوەڕانەش بدەین :

آ ــ توانای خوێندنەوە چەند جۆرە چابوکیەکە (مەهارەتێکە) کە بـە ڕاهاتنێکی جار لەدوای جاری زۆر چاودێری‌و ڕابەریدا ، پلە لەدوای پـلە ، دروست ئەبێتو ، پەرەئەسێنێتو ، لە شێوەیەکی تایبەتیدا دەق ئەگرێت .

ب ــ توانای ووشەو پیت نـاسینەوە بـە هـۆی پێوەنـدی‌یەکی (اشـتراطیەوە) Conditioning ، دروست ئەبێت ، کە پێشی ئەوترێت Law of association واتا ، دەستووری جووت بوون ، یان بەندبوون، یان پێوەندبوون ، ئەو پێوەندبوونەش بە هۆی ڕاهاتنەوە پەیدا ئەبێـت ، بە جۆرێك کە خوێنەرەکە وای لێدێت کە بە بینینی ووشەکە ، یان پیتەکە ، دەنگەکەی دێتەوە بیر ، ئەو دەنگەش واتای ووشەکەی ئەهێنێتەوە یاد .

لەدوایدا وای لێ دێت ، کە وەکو لەپێشدا باسمانکرد ، کە هەر بـە

پێنیی شێوەی ووشەکە ، ڕاستەوخۆ واتـاکەی تێبـگات ، بۆئـەوەی دەنگەکەی بکات بە بەڵگە •

جـ ــ وە لەبەرئەوەی خوێندنەوە ، واتا زانینــە ، واتــا زانینیـش ، بەوجۆرە باشتر دێتە دی ، کە خوو بەوەوە بگرین ، کە نووسینەکە ووشـە ووشە ، پچڕ پچڕ ، نەخوێنینەوە ، بەڵکو هەموو چەند ووشەیـەك ، کـە واتایەکی تەواو ئەبەخشن ، بە چاوپیاخشاندنێك سەرتاپـا ، بەسەر یەکەوە بۆیان بنوارین ، بەمە ئێمە ئەتوانین وەها ڕابێین ، کە بە چابوکیو خێرایی ، نووسراو بخوێنینەوە ، وە بە پێنیی ووشەکان کوتوپڕ ، بە قووڵیو فراوانی، واتاکانیان تێیبگەینو کارمان تێبکەن •

بە پێچەوانەی ئەوە ، ئەگەر هاتو ئێمە وا فێربووین کە پیت پیت ، ووشەکان بخوێنینەوەو ، لێکیان بدەین ، ئنجـا تیـان بگەیـن ، ئەبینە خوێنەرێکی کۆڵی سست ، کە ووشەکان پچڕ پچڕ بخوێنینەوەو ، پیانەوە بچەڕێین ، نەتوانین بەخێرایی کوتوپڕ تیانبگەین • (٨)

بەم جۆرە بەکارهێنانی چەشنە پیتێك ، یان نیشانەیـەکیوا کـە لـە نووسینی کوردیدا فوتیمێکی (دەنگێکی) جیاوازی هەبێت لە فۆتیمـی ئەو پیتە ، یان ئەو نیشانەیە ، کە لە نووسینی عەرەبیشدا ئێمە فێری ئەبینو پێوەرادێین ، ئەبێتە هۆی ئەوەی کە خوێنەر نووسینەکە پیت پیت ، پچڕ پچڕ، بخوێنیتەوە ، وە بە خاویو ، دوودڵیو ، ڕاوەستانێکی زۆرەوە چـاوی بەسەرا بخشێنێت •

٢ ــ لەگەڵ ئەوەدا کە وەك لە پێشترا باسمان کرد نموونەی بـاشی لە

(٨) Deboer, John J. and Dallmann, Martha, The Teaching of Reading, New York : Henry Holt and Company, 1960. PP. 25, 26.

ئەلفوبێی زمانێکا ئەوەیە کە بۆ هەموو دەنگێکی جیاواز پیتێکی تایبەتی هەبێت ، بەڵام لە زۆربەی ئەلفوبێی زمانەکانی سەرزەمینا ئەم نموونەی باشیە نەهاتۆتەدی • وە کارێکی ئاسان نیە ئێستا ئێمەش بتوانین ، پیتە عەرەبیەکان ، یەکجاری وا دەستکاری بکەین ، کە بەتەواوی ، پڕ بە پێستی هەموو دەنگە (فونیمە) جیاوازەکانی گشت زاراوەکانی زمانی کوردی بسازێنو بگونجێن • بۆئەوەی خوێنەرەکانمان ، لە خوێندنەوەو نووسینی کوردیو عەرەبیدا سەریان لێ تێکبچێت • وەك ئەوەی خەریك بین • وێنەیەکی جیاوازی وەك : (ێ) بۆ دەنگی (یەی درێژ) بەکاربهێنین ، بەوجۆرەی کۆڕی زانیاری داینانە • ئەو دەنگەی کە جاریوا هەیە دەنگدارە وەك : (بیر) ، جار جاریتریش نیوە دەنگدارە وەك (کانی) •

یان بێین نیشانەیەکی تایبەتی بۆ دەنگی (ژێری کورت) دابنێین ، کە بە کوردی بە «بزرۆکە» ناو ئەبرێت وە بە عەرەبیش پێی ئەوترێت : (الكسرة المختلسة) ، وەك : (کردن Kirdin) • یان بێنین نیشانەیەکی تایبەتی بۆ دەنگی ö وەك : (شوێن) ، یان بۆ دەنگی ü وەك : (قویل) کە لە هەندێك زاراوی باجەلانیو کرمانجی ژووروودا هەن بەکاربهێنین•(٩)

یان هەر بەوجۆرە بیر لەوە بکەینەوە کە نیشانەیەکی تایبەتی بۆ دەنگی (د)ی کلۆر دابنێین ، وەك لە ووشەی (ئەردەڵان)دا هەیە •

هەندێك پیت لە زمانی کوردیو گەلێك زمانیتریشا لە دەنگێك زیاتریان هەیە ، وە جاریواش هەیە دوو پیت کە ئەکەونە پاڵ یەك دەنگێکی تایبەتی جیاواز پێك دێنن ، ناوبەناویش نیمچە دەنگێکی شاراوە لە بەینی

---

(٩) ئەم نموونانە لە نووسینێکی دکتور جەمال نەبەزەوە وەرگیراوە ، کە بە ناوی (زمانی یەکگرتوی کوردی) لە ئەڵمانیا ، لە ساڵی ١٩٧٦دا بڵاوکراوەتەوە • لاپەڕە (٧٨ — ٩٠) •

دەنگەکانی دوو پیا خۆی دەرئەخات ، بێ گومان کارێکی ڕاست نی یە ئێمە خەریك بین بۆ هەموو یەکێك لەم دەنگانە پیتێك دابنێین •

زۆرکردنی شێوەی پیتەکانی ئەلفوبێی کوردی بەوجۆرە ، ئەبێتە هۆی خاوی و لەنگی و سەختی خوێندنەوەو نووسینی کوردی . لەجیاتی ئاسانکردنیان • چونکە ئێمە لە خوێندنەوەدا «واتا» ئەخوێنینەوە نەك « پیت » •

وە لە لایەکی تریشەوە ، وەك لەپێشەوە باسمانکرد ، ئێمە لە خوێندنەوەدا چەند ووشەیەك بە سەرەکەوە، بە شێوەو قەرینە Context ئەناسینەوەو واتاکانیان تێ ئەگەین ، بێ ئەوەی پێویست بەوە بکات کە ھونجەیان بکەین ، وە قوتیمەکانیان ، یەکە یەکە ، جیابکەینەوەو ، لێکیانبدەین و دەریانبڕین ، ئنجا تیان بگەین •

بەلام لەگەل ئەمانەشا کارێکی زۆر پێویستە کە بۆ مەبەستی فەرهەنگ دانان ، (کۆڕی زانیاری) لیژنەیەك لە شارەزایانی فونەتیك دابنێت بۆئەوەی هەموو جۆرە دەنگەکانی ئاخاوتنی زاراوەکانی زمانی کوردی ، بزوێنەکان و کونسونانتەکان ، بە بنك و لق و چلیانەوە ، وە بەگوێرەی گۆڕانیان بەپێی جێگاو ، تەنك یی هەلچنینی دەنگیترەوە ، دوای شیکردنەوە ، ڕوونیان بکەنەوەو ئاشکرایان بکەن • وە بە نیشانەی تایبەتی پیشانیان بدەن ، تاکو ببنە کلیلی ئاخاوتنی ووشەکانی ناو فەرهەنگەکان •

ئەنجام :

بە گوێرەی ئەو بیرو باوەڕانەی باسکرا نووسەر ئەم پێشنیارانە ئەخاتە بەرچاو :

١ــ ئەلفوبێی کوردی بە پیتی عەرەبی :

بەمجۆرە دەقی پێئەگیرێت :

ا ، ئ ، ب ، پ ، ت ، ج ، چ ، ح ، خ ، د ، ر ، ڕ ، ز ، ژ ، س ، ش ، ع ، غ ، ف ، ڤ ، ق ، ك ، گ ، ل ، ڵ ، م ، ن ، و ، ۆ ، وو ، هـ ، ە ، لا ، ڵا ، ی ، ێ .

٢ــ واوی پێوەندی (عەطف) :

لە بەر ئەو هۆیانەی لەپێشەوە باسمان‌کردن ، چاکتر وایە بۆ ئاسانی خوێندنەوەو نووسین ، کە واوی پێوەندی . واوی (عەطف) نزیك ووشەی پێشەوەی واوەکە بنووسرێت وەك : (منو تۆ) .

وە ئەگەر واوەکە پیتی (ە)ی لەگەڵا بوو ، وەك : (وە) ئەوســاکە لەبەینی ووشەی پێشەوەی‌و ، ووشەی دوای خــۆی بنووسرێــت ، وەك : (ئەمان وە ئەوان) بەوجۆرەی کە ئێستا پەیرەوی ئەکرێت .

٣ــ (ڕ) ڕێی گەورە ، ڕێی (قەڵەو) :

لەبەر ئەو هۆیانەی لەپێشەوە باسمان‌کردن ، بــاشتر وایــە : بــۆ ئاسانی خوێندنەوەو نووســینو ، چەواشە نەبوونی خوێنەر ، کە (ڕ)ی گەورە کڵاوەکەی لە ژێریا بێت ، وەك ئەوەی ئێستا پەیرەوی ئەکرێت ، نەك وەك ئەوەی کۆڕی زانیاری بەتەنیا لەسەری ئــەڕوات ، کە کڵاوەکــە لەســەر ڕێیەکە دائەنێت‌و شێوەکەی لەگەڵ شێوەی پیتی (ژ وە ز) لە بەرچاوی خوێنەر تێکەڵاو ئەبێت . چونکە جیاوازی بەینی پیتی «ڕ» لەگەڵ ئەو دوو پیتەدا ئەوەیە ، کە «ڕ» هیچ خاڵێکی لەســەر نیە ، ئنجا ئەگەر هات‌و ئێمە کڵاوێکمان خــستە ســەری ، ئەوا ئەمیش هــەر وەك یەکێــك لەوان دێتــە بەرچــاو .

وە لەبەرئەوەی هەموو «ڕ» ڕێیەکی پێشـــەوەی ووشـــەی کوردی ڕێیەکی گەورەیە ، هەندێك کەس وای بە باش ئەزانێت کە پێویست ناکات نیشانەی کلاوی لەژێرا دابنرێت • ئەمەش ڕاسـت نی‌یە چونکی بەهۆی دانانی ئەو نیشانەیەوە ووشەکە چاکترو زووتر ئەناسرێتەوەو ئەخوێنرێتەوە ، لەسەر ئەو دەستوورەی کە ئەڵێت : ئەوانەی شێوەیان چون‌یـــەکە ، دەنگیشیـــان (ئاخاوتنیان) وەك یەك ئەبێت • (١٠)

ب- واوی درێــژ :

لەبەر ئەو هۆیانەی لەپێشـەوە باس‌کران ، بۆ ئاسانکردنی خوێندنەوەو نووسین ، باشتر وایە ، واوی درێژ وەك ئێستا لای گشـــت خوێنـــدەواران پەیـــڕەوی ئەکرێت (کۆڕی زانیاری نەبێت) ، بە دوو واو بنووسرێت نەك بە واوێکی سەردار •

هەروەها واوی درێژ ، ئەگەر لەپێشەوەی ووشەشەوە هات ، بـــۆ ئاسانی خوێندنەوە ، هەر بە دوو واو بنووسرێت وەك : (ووشە ، ووتـــن ، ووریـــا ••) •

کۆڕی زانیاری دەربارەی ئەم‌جۆرە دەنگە وای داناوە ، کە (مەتیق) پێویـــست بەوە دەکات ، کە ئەگەر پیتێك دوو دەنگ ، یان زیاتری هەبوو ، بە چوکلە ، یان بە نیشانە ، لە یەك جیـــابکرێتەوە ، نـــەك بـــە دوو جـــار بنووسرێتەوە • (١١)

ئەمەی (کۆڕ) بۆی چووە وا نی‌یە ، چونکە نووسەرانی کورد لە زۆر

---

(١٠) محمد محمود رضوان ، تعليم القراءة للمبتدئين ، القاهرة : مكتبة مصر ، ١٩٥٨ ، ص (١٩٦) .

(١١) کۆڕی زانیاری کورد ، نامیلکەی ڕێنووسی کوردی • بەغداد : چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد ، ١٩٧٦ ، لاپەڕە (٦) .

دەمێکەوە لەسەر ئەوە ڕێکەوتوون ـ کە بۆ دەنگی نیشانەی سەری عەرەبی (فتحه) ، پیتی (ە) بەکاربهێنن ـ وە بۆ دەنگی نیشانەی ژێری عەرەبی (الكسرة) ، پیتی (ی) بەکاربهێنن ـ وە بۆ دەنگی نیشانەی بۆری عەرەبی (الضمة) واوێك بەکاربهێنن •

بەپێی ئەم دەستوورە هەموو واوێکی بۆردار لەجیاتی بۆرەکەی واوێکی تری لەگەڵا ئەنووسرێت •

ئەگینا ئەگەر ئەمە نەکرایە باشتر وا ئەبوو کە هەر نیشانەی بۆری عەرەبیەکە بهێلرایەوە • بەوە ووشەکان زووترو ئاسانتر ئەخوێنرانەوە لەوەی کە وەك ئێستا (کۆڕ) لەسەری سوورە ، کە نیشانەی سەرێکی (فەتحەیەکی) عەرەبی لەسەر واوەکە دائەنرێت ، تاکو واوەکە بە بۆردار بخوێنرێتەوە ••• بەجۆرێك کە خوێنەر لەو ووشانەدا دەنگی سەری عەرەبی (فەتحە)ی لەبیر بچێتەوەو ، ئەو سەرە بە بۆر بخوێنێتەوە •• ! بەپێچەوانەی ئەو دەستوورەی کە ئەڵێت : ئەو پیتانە ، یان ئەو نیشانانەی لە شێوەیانا چونیەکن . ئەبێت لە دەنگیشیانا لەیەك بچن •

٥ـ لامی قەڵەو :

کارێکی بەجێیە ، کە وەك ئێستا پەیڕەوی ئەکرێت ، ئەم جۆرە لامە کلاوێکی لەسەر دائەنرێت ، بەڵام بۆ مەبەستی چاپکردن ، باشتر وایە ، کلاوەکەی لەناو بۆشاییەکەیدا بێ لەجیاتی ئەوەی لەسەر بۆیەی لامەکە دائەنرێت بەوجۆرەی ئێستا پەیڕەوی ئەکرێت ، وەك : (ڵ ، ڵ) •

٦ـ (ی)ی درێژ :

بۆ ئاسانکردنی خوێندنەوەو نووسین ، وە کەمکردنەوەی ڕاسانەو سەرلێشێوانی خوێنەر ، باشتر وایە کە (ی)ی درێژ هەر وەك خۆی

بنووسرێت ، بێ‌ئەوەی هیچ نیشانەی (سەر)ی لەسەر دابنرێت وەك ئەوەی ئێستا (کۆری زانیاری) لەسەری ئەڕوات ، کە بۆتە هۆی گیروگرفتێکی زۆر بۆ خوێنەری کورد •

بەگوێرەی ئەو دەستوورەی کــۆڕ دایـنــاوە ، ئێمــە ئەبێـت لــە خوێندنەوەی نووسراوی کوردیدا نیشانەی (سەری) عەرەبی بــە (ژێــر) بخوێنینەوە ، وە لەبیرمان بچێتەوە کە دەنگی ئەو (سەرە) لــە عەرەبیــدا دەنگی (ژێرە) •

ئەمــەش کارێــکی ئاسان نی‌یە بۆ ئەو خوێنەرەی کە لە سەرەتادا بە کوردی فێری خوێندنەوەو نووسین ئەبێت‌و ، ئنجا ئەچێتە سەر فێربوونی خوێندنەوەو نووسینی عەرەبی ، یان بەپێچەوانەی ئەوە ، بە عەرەبی دەست پێ‌ئەکات ئنجا ئەچێتە سەر کوردی ، کە شێوەی سەری عەرەبی (فەتحە) جارێك لە ووشەی عەرەبیدا بە (سەر) بخوێنێتەوە ، جارجاریش لە ووشەی کوردیدا بە (ژێر) بخوێنێتەوە ، بێ‌گومان بەمە تووشی گەلێك چەواشەبوون‌و سەرلێ‌شێوان ئەبێت ، وە وای‌لێ‌دێت ، کە وەك لەپێشــەوە باسمانکرد ، هەموو ووشەیەك ، دوای ڕامان ، بە پچڕ پچڕی‌و خــاوی بخوێنێتــەوەو ، نەتوانێت بێ بە خوێندنەوەوە بگرێت • لەگەلێك زمانا زۆر لە پیتــەکانی هەریەکەیان گەلێك دەنگی جیاوازیان هەیە وە ئەم جیاوازی‌یە بەپێی واتای ووشەکان لە ناو ڕستا بەئاسانی دەرئەکەوێت‌و پێی‌ئەزانرێت •

٧ــ پیتی « چ » :

زۆر جار لە نووسینی کوردیدا پیتی «چ» بەکارئەهێنرێت بۆ گەلێك مەبەست وەك ئەمانە :

ــ بۆ پرسیار وەك : (تۆ چ کارەیت ؟)
بۆ پرسیار لەجیاتی «چی» وەك : (تۆ چ دەڵێیت ؟)

ـ بۆ سەرسامبوون (تعجب) وەك : (ئەمە چ بلیمەتێکە !)

ـ بۆ وەك یەكبوون ، وەك : (چ ئەم ، چ ئەو)، کۆڕی زانیاری بڕوای وایە ئەم پیتە هەر بە ڕووتی ، بە تەنیا بنووسرێت .[12]

ئەم بڕوایە لەسەر بنچینەیەکی ڕاست نییە . چونکە لە زمانی کوردیدا وەك گەلێك لە زمانەکانی‌تری وەك : عەرەبی‌و ئینگلیزی هیچ پیتێکی کونسونانت Consonant (بێ‌دەنگ) بە تەنیا ئاخاوتن ناکرێت ، لەگەڵ پیتێکی‌ترا نەبێت . لەبەرئەوە کارێکی بەجێ نییە ئەگەر ئێمە پیتی (چ) بەتەنیا بەکار بهێنین بۆ ئەو جۆرە مەبەستانەی باسمان‌کردن، بەڵکو وا چاکە ، کە پیتی (ە)ی لەگەڵا بنووسین کە بە نیمچە دەنگێك لەگەڵیا بخوێنرێتەوە . وەك : (چە ئێمە ، چە ئێوە) .

٨ـ شێوەی نووسینی پێشگرەکان :

لە کوردیدا هەندێك پێشگر هەن لە ووشەدا ، بۆ ئاسان‌کردنی خوێندنەوەو نووسین ، وا چاکترە کە بە پێوەلکێنراوی بنووسرێن ، وەك : (پێکەنین ، تێپەڕبوون ، تێگەشتن ، تێگرا ، پێوەبوون ، لێدان ، لێنان،..)

بەڵام هەندێکی‌تر هەن لەو پێشگرانە ، کە بۆ ئاسان‌کردنی خوێندنەوەو نووسین ، وا باشترە لە ووشەدا بە پێوەلکێنراوی نەنووسرێن ، واتا لە ووشەکەدا بەجیا بنووسرێن ، وەك : (لێ‌کۆڵینەوە ، لێ‌پرسین ، لێ‌وەرس‌بوون، پێك‌هێنان ، ژن‌هێنان ، تێ‌بینی ، لێ‌هاتن ، بێ‌ئەگات ، تێ‌ئەگات ، پێ‌ویست، بێ‌گومان ، جێ‌هێشتن ، لێ‌وەشاوە ..)

کارێکی زۆر پێویستە ، کە کۆڕی زانیاری لیژنەیەك دابنێت کە دوورو درێژ ، فراوان‌و قووڵ ، لەم بابەتە بکۆڵێتەوەو ، ئەو پێشگرانە دەست‌نیشان

---

(١٢) کۆڕی زانیاری کورد ـ سەرچاوەی پێشوو (١١) ـ لاپەڕە (٨) .

بکات کە ئەبێت بە پێوەلکێنراوی ، لە ناو ووشەدا بنووسرێن ، لەگەڵ ئەو پێشگرانەدا کە وا چاکترە لەناو ووشەدا بە جیا بنووسرێن •

وە ئەو باسەی کە لە بەرگی پێنجەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورددا لە ساڵی ١٩٧٧دا دەربارەی (ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی) بڵاوکراوەتەوە[١٣]. سەرەتایەکی بەجێیە بۆ دەستپێکردنی ئەم ئەرکە •

٩ ـ برگەی (یە) لەدوای پیتی (ی) :

بۆ ئاسانی خوێندنەوە ، وا چاکە ئەگەر برگەی (یە) بەدوای پیتی (ی)ی درێژدا ، یان بەدوای پیتی (ێ)ی کراوەدا هات، لە پاڵیا بنووسرێت، بێ ئەوەی پێوە بلکێنرێت ، وەك : (ئەم دێیە ، لێرە نییە ، ئەم شارە سلێمانییە ، ئەم کانییە ، ••)

١٠ـ پیتی (ی) لە کۆتایی ووشەدا :

ئەگەر (ی)ی ئیزافە ، یان وەصف هاتە سەر ئەو ووشانەی کە کوتاییان بە (ێ)ی کراوە ، یان بە (ی) درێژ دێت ، بۆ ئاسانکردنی خوێندنەوەو نووسین ، باشتر وایە ، کە ئەو (ی)یە لە کۆتایی ووشەکەدا ، بێ پێوە لکاندن بنووسرێت ، وەك : (ترێی سپی ، کانیی ئەو دێیە) نەك وەکو کۆڕی زانیاری داینـاوە ، کە ئەو (ی)یە لە شێوەی یەکەما بلکێنرێت بە ووشەکەوە ، وە لە شێوەی دووەما نەنووسرێت[١٤] •

---

(١٣) کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، بەرگی پێنجەم ، بەغداد ، کۆڕی زانیاری کورد ، ١٩٧٧ ، لاپەڕە (٣٤٣ ـ ٤٢١) .

(١٤) کۆڕی زانیاری ، سەرچاوەی پێشوو (١١) ، لاپەڕە (١٦) .

١١ـ راستکردنەوەی هەندێك شێوەی‌تر لە ڕێنووسی کوردیدا :

چەوت	ڕاست
ڕادەیێکی	ڕادەیەکی
ژمارەیێکی	ژمارەیەکی
کابرایێکی	کابرایەکی
تێیانـــدا	تێیـانـدا
کتێبـــە	کتێبــە
زمانناسی	زمانناسی
ئەم ڕاستییەیـــان	ئەم ڕاستییەیان
سێیـــەم	سێیـــەم

١٢ـ پەسندکردنی چەند بەشێك لە بیرو باوەڕەکانی کۆڕی زانیاری کورد :

بیرو باوەڕەکانی کۆڕی زانیاری کورد دەربارەی شێوەی نووســـینی ئەمانەی خوارەوە بەجێ‌بەو پێویســـە پەیڕەوی بکرێت :

ـ ووشەو ناوی بێگانە .
ـ ووشەی داتاشراو .
ـ ووشەی (ئەم) .
ـ ووشەی گۆڕڕاو .
ـ نووســـینی فیعل لەگەڵ ئەمرازی پێش خۆیدا .
ـ نووسینی ناو .
ـ ووشەی یەك واتا بەخش .
ـ نووســـینی ئاوەڵناوی وەك : تر ، کە ...
ـ ئەمرازی (تفضیل) .
ـ ئەمرازی (دا) وە (ڕا) .[١٥]

(١٥) کۆڕی زانیاری ، سەرچاوەی پێشوو (١١) ، لاپەڕە ٩ ـ ١٨ .

سەرچاوەکان :

١ ـ Encyclopedia Britannica 15th ed. 1974 Ed. Chicaqo, Encyclopedia Britannica, 1974 - Vol. I PP. 618 - 624.

٢ ـ Ibid (1) PP. 618 - 622.

٣ ـ حامید فەرج ، **ڕێنووسی کوردی لە سەدەیەکا** ، بەغداد : کۆڕی زانیاری کورد ، ١٩٧٦ ، لاپەڕە ٥ ـ ٦ .

٤ ـ Edward B. Fry, Elementary Reading Instruction, New York : McGraw - Hill Book Co. 1977. P. 4.

٥ ـ Anonynous, Perspectives on Elementary Reading, Edited by Robert Karlin, New York : Harcourt Brace Jovanovich, Inc, 1973. P. 317.

٦ ـ William S. Gray, The Teaching of Reading and Writing, Switzerland, UNESCO, 1956. PP. 45 - 49.

٧ ـ Anderson, Pavl S, Language Skills in Elementary Education, Second edition, New York : Macmillan publishing Co. Inc. 1972. PP. 171 - 206.

٨ ـ Deboer, John J. and Dallmann, Martha, The Teaching of Reading New York : Henry Holt and Company, 1960. PP. 25. 26.

٩ ـ دکتور جەمال نەبەز ، **زمانی یەکگرتوی کوردی** ، ئەلمانیا ـ بەرلین ١٩٧٦، لاپەڕە ٧٨ ـ ٩٠ .

١٠ـ محمد محمود رضوان . **تعليم القراءة للمبتدئين** ، القاهرة : مكتبة مصر . ١٩٥٨ ، ص ١٩٦ .

١١ـ كۆڕی زانیاری کورد . **ئاميلكەی ڕێنووسی کوردی** ، بەغداد : چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد . ١٩٧٦ ، لاپەڕە ٦ .

١٢ـ کۆڕی زانیاری کورد ـ سەرچاوەی پێشوو (١١) لاپەڕە ٨ .

١٣ـ کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی . **گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد** ، بەرگی پێنجەم . بەغداد ـ کۆڕی زانیاری کورد ، ١٩٧٧ . لاپەڕە ٣٤٣ ـ ٤٢١ .

١٤ـ کۆڕی زانیاری ، سەرچاوەی پێشوو (١١) لاپەڕە ١٦ .

١٥ـ کۆڕی زانیاری . سەرچاوەی پێشوو (١١) لاپەڕە ٩ ـ ١٩ .

* * *

گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردیو شێوەی چارکردنیان

نووسینی : شاکر فتاح احمد

پێشەکی

زانایانو ڕۆشنبیرانی کورد لەپێش هەموو نەتەوەکانی ڕۆژهەلاتی ئیسلامدا خەمی ڕێنووسی زمانەکەی خۆیان خواردووە : کە لەو گیروگرفتانەی هاتبوونە بەردەمی ڕزگاری بکەن . لەناو کوردەکانی یەکێتیی سۆڤیاتو تورکیاو سووریەدا پیتی لاتینییان پەسەند کرد بۆ زمانی کوردیو بردیانەسەر . بەلام لە کوردستانی عیراقدا هەرچەندە سێ جور پیتی لاتینییان داهێنا بۆ ڕێنووسی کوردیو نووسراویشیان پێچاپکرد ، بەلام بۆیان نەچووەسەر . هەرچی کوردستانی ئێران بوو هیچ جوولەیەکی لەمجۆرەی تێدا ڕوونەدا . ئەوەی سەرنج دەدرێ لاتینییەکانی یەکێتیی سۆڤیاتو تورکیاو سووریە یەك ناگرنەوە . بەلام هی تورکیاو سووریە لە یەکترەوە نزیکترن . لاتینییەکانی عیراقیش دیسانەوە یەك ناگرنەوە . هۆی ئەمەیش ئەوەیە هەریەکە لەسەر بنچینەیەك دایمەزراندووە وەك ڕێنووسی ئینگلیزیو فەرەنسیو ڕووسی . یاخود لەسەر بنچینەی هەموویان دایمەزراندووە . جا لەبارێکدا ، ڕۆژی لە ڕۆژان هەلێك هەلبکەوێو نووسینی کوردی بکرێت بە لاتینی پێویستە لەناو کۆگرەیەکی

گرنگدا ئەو لاتینیيانە بکرێن بە یەك . تا خوێنـەوارانی کورد سەرسـان لێ نەشێوێ و ناچاریش نەبن لەجیانیی یەك شێوە لاتینی پێنج جۆرە شێوەی لاتینی فێربن • بەناوبانگەکانی ئەوانەی لەم مەیدانـەدا خەبـاتیان کردووە ئەمانەن : [محمد زکی ، محمد باشقە ، توفیق وەهبی ، حـاجی جونـدی ، کامەران عالی بەدرخان ، جمال نەبەز ، گیوی موکریانی] ئەمانە هەرچەندە هەریەکەیان ، کەم و زۆر ، کەم و کووڕیی هێشتۆتەوە ، چارەی نەکردووە، بەڵام بەجۆرێکی تێکڕایی هەموویان ئەوپەڕی ڕەنج و تەقەلایانداوە بـۆ پوختە نووسـینی زمانی کوردی . کە لەسەر هەموومانە ئەوپەڕی سوپاس و ڕێز و خۆشەویستیيان پێشکەش بکەین • لەڕاستیدا ئێمە دەتوانین لەسـەر دەستی لیژنەیەکی شارەزاو دلسۆزو کارامەدا چەشنی هەنگ کە لە ئـاوی گوڵە جوان و بۆنخۆشەکان هەنگوین دوروست دەکات ، ئێمەیش لە بەری ڕەنجی ئەو زاناو ڕۆشنبیرە بەڕێزانەمان ڕێنووسێکی یەکگرتووی کوردیی ڕەسەن و تەواو بەرهەم بهێنین •

زمانی کوردی ، کە یەکێکە لە زمانە ئاریيە نەژادەکان و لە بنچینـەدا شان بەشانی زمانە هەرە پێشکەوتووەکانی ئاریيەکان دەوەستێ . بە تیپی لاتینی نەبێ ، جوان و دوروست و ئاسان و ڕەوان نانووسرێت • تەنانـەت زاناو ڕۆشنبیرانی عەرەبیش خۆیان ، گەلێکیان بیروباوەڕی خۆیان لەبابەت گۆڕینی ڕێنووسی عەرەبییەوە بە لاتینی دەربڕیوە • ئـەوان هەرچـەندە پیاوانی ئایین لە بەردەمیاندا بوون بە کۆسپ و ئەوەیان بۆ نەچووە سـەر ، بەڵام توانیيان ڕێنووسەکەیان لەدەست سەرو بۆرو ژێرو هەڵـکشاوی و داکشاوی و زەنەو گەلێك نیشانەی بزوێنیتر و نەبزوێنیتر ڕزگار بکەن ، وەك لە ڕێنووسی نووسراوو ڕۆژنامەو کۆڤارەکانی ئێمڕۆیاندا دەبینـین • تەنیا قورئان ماوە ، ئەم ڕێنووسە تازەیەیان تێدا بەکارنەهێنابێ • ئیتر هـەر شتێك دەنووسـن لەو ئەرك و هەراسانیيەی پێشوو خۆیان ڕزگار دەکەن •

بەڵام ڕۆشنبیرانو زانایانی کورد ، زووتر لەوانو زۆرتر لەوان خۆیان خەریك‌كرد بە چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی ڕێنووسی زمانەکەی خۆیانەوە • هۆی ئەمەیش ئەوەبوو پێویست بوو گەلێك پیتو گەلێك نیشانەی تازەو گەلێك دەستووری نوێ بۆ ڕێنووسی کوردی دابنێن • تا نووسینی کوردی بە ئاسانتر بنووسرێو بە ئاسانتریش بخوێندرێتەوە • لەئەنجامی هەوڵو تەقەلای ئەو زاناو ڕۆشنبیرانەدا ئەم پیتو نیشانەو بابەتانە داهاتنو کەوتنە ناوەوەو ، ئەم بڕیارانەیش درا :

[١] : پیتی [پ ، چ ، ژ ، ڤ ، گ ، ڵ ، ۆ ، وو ، ێ ، ي ، ڕ ، ئا•••] خرانە سەر ئەلفوبێی کوردی •

[٢] : پیتی [ث ، ح ، ع ، غ ، ق ، ط ، ظ ، ص ، ض ، ذ] لە ئەلفبای کوردی دەرهاوێژران ، چونکە نەك هەر زمانی کوردی هەموو زمانە ئارییەکان ئەو پیتانە بەزاریاندا خۆش‌نایەت •

[٣] : لەبریتی سەر پیتی (ه) ، لەبریتی بۆر پیتی (و) ، لەبریتی ژێر پیتی (ی) دانرا • بۆ (ڕێی گەورە)و (لام)ی قەڵەوو (واو)ی کراوەیش نیشانەی حەوت دانرا بەژێریەوە ، یاخود بەسەریەوە • واوی درێژیش کرا بە دوو واو یاخود بە (ۆ)ی کشتەکدار • بۆ پیتی (ی)ی قووڵیش دوو (ی) ، یاخود (ێ)ی کشتەکدار ، یاخود (ي)ی خاڵدار دانرا •

[٤] : بۆ پیتی [دالی خوراو] دالێکی خاڵدار دانرا • خاڵەکە لەژێر دالەکەدا دادەنرێ • وەك (بەغدا) • بەڵام ئەم جۆرە دالە لەلایەن نووسەرانەوە پەیڕەوی نەکرا •

[٥] : بۆ پیتی [واوی قووڵ]یش (واوێکی خاڵدار) دانرا کە خاڵەکە لەژێر واوەکەدا دادەنرێ • ئەمجۆرە واوەیش پەیڕەوی نەکرا •

[٦] : هەروەها [واوی کشتەکدار]و [یێی کشتەکدار]یش کە کۆڕی زانیاری داینابوو ، لەگەڵ نیشانەی [٧] بەسەر [ر] وە لالایەن خوێندەوارانەوە پەسەندنەکرا .

جا ئێمە دەتوانین لە بیروباوەڕو بڕیاری [کۆڕی زانیاری کورد]و ئەو مامۆستا بەڕێزانەی کە خەباتی مەردانەیان کردووە بۆ چارەسەر کردنی گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی وەك : [سعید صدقیو توفیق وەهبیو نوری علی أمینو ابراهیم امین بالدارو جگەرخوێنو شیخ محمدی خالو علاءالدین سجادیو پاکیزە رفیق حلمیو نەسرین فخریو مسعود محمدو محمد امین هەورامیو رؤف آلانیو محمد صالح سعیدو کریم زەندو گەلێکیتر ئەلفبایەکی پوختەو ڕێكوپێك دوروستبکەینو بڕیاریشی لەسەر بدەین ، بەجۆرێکیوا کە لەلایەن هەموو زاناو ڕۆشنبیرێکی نیکەیشتووەوە پەسەندبیو پەیرەوی بکرێ . چونکە ئەوانە دەتوانم بلێم هەموویان چاوەسەری تەواوی گیروگرفتەکانی ڕێنوسەکەمانیان کردووە . ئەوەندە هەیە لە هەندێ بابەتدا بیروباوەڕیان جیاوازە لە یەکتری . ئەوەیش بە دەنگدانی ئێمە چارە دەکرێ . بەمبۆنەیەوە بە پێویستی دەزانم ڕێزو خۆشەویستیی خۆمان پێشکەشی ئەو زاناو ڕۆشنبیرانەیشمان بکەین .

[1] : گیروگرفتی نووسینی دەنگەکان

[١] ـ ئەوانەی نیشانەدارن (بزوێنو نەبزوێن) :

ئەو پیتە بزوێنانەی نیشانەدارن بریتین لە (واو = و)و (یێ = ێ) .

هەرچی پیتی واوە ، بۆ واوی کراوە نیشانەیەکی (٧ = حەوت) دانراوە . بۆ واوی درێژیش (دوو واو = وو) باخود (واوی کشتەکدار = ۆ) دانراوە . بەلای منەوە (دوو واو)ەکە باشترە لە (واوی کشتەکدار)ەکە .

هەرچی دوو واوەکەیە دەمێکە پێیەوە ڕاهاتووین • بەڵام وای کنتەکدارەکە هەم لە نووسیندا ناشیرینە ، هەم بەئەرکیشە ، هەم دەمانگێڕێتەوە بۆ (سەر = فتحە) کە دەمێکە خۆمان لە دەستی ڕزگار کردووە •

هەرچی پیتی (ی)یە ، بۆ (ی)ی کراوە نیشانەی (v) دانراوە • ئەمە بەجێیەو دەمێکیشە پێوەی ڕاهاتووین • بەڵام بۆ (ی)ی درێژ کشتەك دانراوە بەسەر (ی)یەکەوە • هەندێکیش دوو (ی) بەکاردەهێنن • هەندێکیش تەنیا چوکلەیەکی بێخاڵ بەکاردەهێنن • بەلای منەوە ، بۆ (ی)ی درێژی دوای ووشە (پێیەکی خاڵدار = ي) دابنرێ کە خاڵەکان بکەونە ژێر (ی)یەکەوە باشترە • هەروەها دوو خاڵیش لەژێر (ی)ی ناوەڕاستی ووشەدا دابنێین باشترە • جا بۆئەمەی (ی)ی کورتی بێنیشان لە (ی)ی درێژ جیابکرێتەوە ، وا بە باشی دەزانم (ی) کورتەکە دووخاڵەکەی یەك لەژێر یەکدا بێ • ئەمە ئەگەر لە ناوەڕاستدا بێ • خۆ ئەگەر لەدوای ووشەیشدا بێ ئەوە خاڵی هیچ پێویست نیە •

نموونە بۆ (ی)ی کورت کە کەوتبێتە دوای ووشەوە :

باوکی نازدار ، خاکی کوردستان ، توخشەی میوە •

نموونە بۆ (ی)ی کورت کە کەوتبێتە ناوەڕاستی ووشەوە :

پاپیلەی چاو ، شینکە ، سیندار ، شیڤشینك •

نموونە بۆ (ی)ی درێژ کە کەوتبێتە دوای ووشە یاخود ناوەڕاستی ووشەوە :

شیری ، پیری ، بارگیر ، شیرین ، درین ، سەرین ، لەڕی •

نموونە بۆ (ی)ی کراوە کە کەوتبێتە دوای ووشە یاخود ناوەڕاستی ووشەوە :

تریێ ، بیرە ، هەرمێ ، مێو .

(ی)ی کشتەندار نووسینەکەی بەئەرکتەو ناشیرینەو سەریش لەپیاو تیکدەدات . لەبەرئەوە هەروەك لەسەرەوە پیشانمدا گەلێك جوانترو ئاسانترە بۆ نووسین کە (ێ)ی خاڵدار بەکاربهێنین .

ئەو پیتانەیش کە ئەبزوێن و نیشانەدارن بریتین لە [ڕێ = ڕ]و (لام = ڵ) . بۆ پیتی (ڕێی گەورە = ڕ) حەوت دانراوە . ئەم نیشانەی (٧)ە لەژێرەوە دابنرێ لەڕووی هونەرییەوە جوانترە لەوەی لەسەرەوە دابنرێ وەك : ڕەگ ، کەڕ ، کڕین .

بۆ پیتی (لامی قەڵەو = ڵ)یش نیشانەی (٧)یان داناوە بەسەر لامەکەوە. هەندێکیش خاڵێکیان داناوە ، یاخود سێ خاڵیان داناوە بەسەر لامەکەوە . بەلای منەوە یەك خاڵ بەسەر لامەکەوە بێ لە (٧)ی سەر لامەکە کە پێیەوە ڕاهاتووین چاکترە ، چونکە جوانتریشەو ئەرکیشی کەمترە .

[ب] : ئەوانەی پیتیان بۆ دانەنراوە .

تەنیا مامۆستای بەڕێز توفیق وەهبی لە ساڵی ١٩٢٨دا بۆ پیتی (داڵی خوارو) خاڵێکی لەژێر داڵەکەدا دانابوو . ئەمجۆرە داڵە هەر لە ناوچەی سلێمانیدا باوە ، لەبەرئەوە پەیڕەوی نەکرا . لاموایە لێی بگەڕێین چاکترە.

هەروەها مامۆستا توفیق وەهبی خاڵێکی دانابوو لەژێر (واوی قووڵ)دا. ئەم جۆرە واوە لەناو کوردەکانی بادینانداو لە بەشی شارەزووری ناوچەی سلێمانیدا بەکاردەهێنرێ . لای زۆربەی کوردەواری عێراق بەکارناهێنرێ . لاموایە ئەگەر واز لەمجۆرە واوەیش بهێنین چاکترە ، چونکە هەروەك کوردی بادینان بە [واوی قووڵ] دەیخوێننەوە ، کوردی سۆران وەك [واوی

درێژ] دەیخوێننەوە • جا ئەگەر بە دوو (واو) بنووسرێ، هەرلایە دەتوانێ وەك خۆی دەیەوێ بیخوێنێتەوە •

[مامۆستا سعید صدقی] کە یەکەم دەستووری زمانی کوردی ئـەو چاپی کرد ، دەیگوت نیوە بزوێنێك هەیە وەك (ژێر = کسرە)یکی کـورت وایە • بۆ ئەم نیوە بزوێنە وامان بە باشتر زانی کە هیچ پیتێـك دانـەنێین • ئەمە لەم وشانەدا دەردەکەوێ وەك [برنج ، درنج ، بڕ ، دڕ] • لێـرەدا نیوە بزوێنەکە کەوتووەتە ناوەند (ب)و (ڕ)و ، (د)و (ڕ)وە • جا لەبەرئەوەی ئەم نیوە بزوێنە یەکجار بچووکەو بزوێنی تەواو نیە ، بەلای منەوە هیـچ پیتێکی بۆ دانەنرێ باشترە •

مامۆستا (توفیق وەهبی) پێشنیازی وا کردبوو (ی)ی بۆ دابنرێ •

(حامد فرج) پێشنیازی وا کردبوو (چوکلە)ی بۆ دابنرێ • بەلام ئەم دوو پێشنیازە سەر لە خوێندەوار تێكدەدەن • لەبەرئەوە هـەر لەسـەر قسەکەی مامۆستا (سعید صدقی) بڕۆین چاکترە •

[ج] : پلەی دەنگە بزوێنەکانی (و)و (ی) :

❋ : پیتی (و) چوار پلەی هەیە :

(١) : «واوی کورت» کە بۆری عەرەبی دەگرێتەوە • وەك :

[کوڕ ، خوڕ ، کورت ، کورد] • ئەمە بە یەك واو دەنووسرێ •

(٢) : «واوی درێژ» وەك : [کووڕ ، پوور ، دوور] • ئەمە بە دوو واو دەنووسرێ •

(٣) : «واوی قوول» کە لـەوە ئەچێ (و)و (ی) بێ • ئـەم واوە خـاڵێك لەژێریدا دادەنرێ • بەلام ئەم جۆرە واوە وەك لەسەرەوە لێی دواین

هەر لەلایەن بەشێکی کەمی کوردەوارییەوە بەکاردەهێنرێ . بەشە گەورەکەی کوردەواری وەك (واوی درێژ) دەیخوێنێتـــەوە . لـــە بەرئەوە نەبوونی چاکترە لە بوونی . واتا هەر بە دوو واو بنووسرێ باشترە .

(٤) : «واوی کراوە» ، وەك : [بۆر ، چۆڕ ، خۆر] .
ئەم واوە نیشانەی (٧)ی لەسەر دادەنرێ .

❋ : پیتی (ی) سێ پلەی هەیە :

(١) : (یێی کورت) کە ژێری عەرەبی دەگرێتەوە . وەك : دل (ی) زامدار . خۆر (ی) بەهار . ئەم جۆرە (ی)یە هەر بە سادەیی دەنووسرێ . ئەمە ئەگەر کەوتە دوای ووشەوە . بەلاّم ئـــەگەر کەوتـــە ناوەڕاســـتی ووشەوە ، وەك : [بیلبیلە ، پیلکە ، چیلکە ، تیتیلەو بیبیلە] دوو خالی سەرەوژێر (:) لەژێر (یێ)یەکەدا دادەنرێ . ئەمەیش بۆیە وا پێشنیازم کردووە کە لە (یێی درێژ)ی جیا بکەمەوە ، کە دەبێ خاڵەکانی ئـــەو (یێ)یە تەخت دابنرێن لەژێر (یێ)یەکەدا ، چ (یێ)ی دوای ووشـــە بێ ، چ (یێی ناوەڕاست) .

(٢) : (یێی درێژ) ، وەك : (پیر ، تیر ، پەری ، دری) .
بۆ ئەمجۆرە (یێ)یە تەنیا دوو خالی تەخت لەژێر پیتەکەدا دادەنرێ .

(٣) : (یێی کراوە) ، وەك : (مێ ، تێر ، پێزار) .
لێرەدا نیشانەیەکی (٧) لەسەر (ی)یەکە دادەنرێ .

بەمپێیە هەروەك لەمەوپێش گوتـــان نە (واوی درێـــژ) کشتـــەکی پێویـــستە ، وەك [کۆڕی زانیاری کورد] داینـاوە ، نە (یێی درێژ) . چونکە

بێجگە لە ناشیرینی‌یان ، لە نووسینیشدا سەر لە خوێندەوار تێلدەدەن . هەروەها بەرەوپاشیش دەمانگێڕنەوە بۆ سەردەمی (سەر)و (بۆر)و (ژێر) کە خۆمان لەدەستیان ڕزگار کردووە .

* : پیتی «ه‍» ، یەك پلەی هەیە : ئەویش ئەوەتا بکەوێتە ناوەڕاستی ووشە ، یاخود دوای ووشەوە . وەك : (بەفـر ، تەڕە) . لێرەدا «هێ»یەکە جێگای سەری عەرەبی دەگرێتەوە .

* : پێویست ناکات بیلێم ئەم سێ پیتە : (و)و (ی)و (ه‍) ، بێجگە لەوەی لە ڕێزمانی کوردی‌دا کراونەتە پیتی بزوێن‌و جێگای سەرو بۆرو ژێری عەرەبی‌یان گرتۆتەوە ، هەروەها وەك پیتی نەبزوێنیش بەکاردەهێنرێن، چ بکەونە سەرەتای ووشە ، یان ناوەڕاستی ووشـە ، یـان دوایی‌ی ووشەوە ، وەك لەم وێنانەدا دیارە :

هەور = لێرەدا (ه‍)ی یەکەم پیتی نەبزوێنە . (ه‍)ی ناوەڕاست (ه‍)ی بزوێنـە .

یـاری = لێرەدا (ی)ی یەکەم پیتی نەبزوێنە . (ی)ی دوایی پیتی بزوێنـە .

ورد = لێرەدا (و)ەکە نەبزوێنە .

کوردۆ = لێرەدا (و)ی دوایی بزوێنە . (و)ی یەکەم نەبزوێنە .

دموار = لێرەدا (و)ەکە نەبزوێنـە .

[د] : دوو دەنگەکان (دیفتۆنگەکان) : (وێ)و (ئێ) :

(١) : دوو دەنگەی (وێ) : وەك : (کوێ ، تـوێ ، شـوێن) . لەپـاش لێکۆڵینـەوەو لێوردبوونەوە بۆم دەرکەوت کە پێویـست ناکات ئـەم

(وێ)یە بە پیتێکی تایبەتیی سەربەخۆ دابنێین ، چونــکە خۆی لــە دوو پیت دوروستبووە : (و)و (ێ) ، هەموو دەمێکیش بەو جۆرە بنووسرێت ، بەوجۆرە دەخوێندرێتەوە ، بێجگە لەوە کە سەرنج لــە شێوە زمانەکانی کوردی دەدەین ، ئەو ووشانە جوێ جوێ دەخوێننەوە ، بۆ وێنە : (خوێن) لە ناوچەی خۆشناوەتیدا (خوین) دەخوێندرێتەوە ، لە هەندێ جێگای تریشدا (خێن) دەخوێندرێتەوە .

(٢) : دوو دەنگەی (نگ) ، وەك : (بەنگ ، تەنگ ، گەنگ) ، ئەمیــش پێویست ناکات بە پیتێکی تایبەتیی سەربەخۆی دابنێین ، چونــکە خۆی لە دوو پیت دوروست بووە : (ن)و (گ) ، هەردەمێکیش وەها بنووسرێت بەوجۆرە دەخوێندرێتەوە ، لە ناوچەی سلێمــانیدا هیوا هەن (پەسەند) بە (پەسەنگ) دەخوێننــەوە ، (بەنــد) بە (بەنــگ) دەخوێننەوە ، ئەمــەیش پێویســـە بە راستیــیەکەی بنـــووسرێ‌و بخوێندرێتەوە ، واتا بگوترێ : (پەسەند) نەك (پەسەنگ) ، (بەند) نەك (بەنگ) ، لەگەڵ ئەمەیشدا ووشانیوا هەن کە پاشوریــان بــە (نگ) دامەزرابێ ، وەك : (تەهەنگ ، گزنگ ، پرشنگ ، گرنگ) ، جا هەروەکو گوتم نە بۆ (نگ) پێویستە پیتێکی تایبەتیی سەربەخۆ دابنێین ، نە بۆ (وێ) ، چونــکە هەردووکیــان لــە دوو پیــتیوا دوروستبوون کە هەموو دەمێك بەشێوەیەکی ئاسایی دەخوێندرێتەوە ، لێرەدا پێویستە دەری‌بخەم کە لە ناوچەی سلێمانیدا پیتی (گاف)ەکە ناخوێننەوە ، کەچی لە شوێنەکانی‌تری کوردستاندا دەیخوێننەوە .

* : سەرنجم‌داوە لە ناوچەی سلێمانیدا ئەو پیتی (دال)انــەی دەکەونــە سەرەتای (کردار = فعل)ەوە ، وەك [دەکەم ، دەخۆم ، دەمنووسی] ، دەگۆڕرێن‌و دەکرێن بە پیتی (ئە) ، پێویستە (دە) بنووسین نەك (ئە) .

چونکە زۆربەی کوردەواری (دە) دەڵێن ، نەك (ئە) ، لەناو عەرەبیشدا (جیم) دەکەن بە (ی)و (ق) دەکەن بە (أ) ، بەڵام لە نووسیندا هەر پیتە ڕاستەکان واتا (ج)و (ق) دەنووسرێن .

[٢] : گیروگرفتی ووشەی سادەو داڕێژراو

[أ] : ناوی عەرەبی :

پێویستە ناوە عەرەبییەکان بە ڕێنووسی کوردی بنووسرێن . لە هەموو زمانە پێشکەوتووەکانی جیهانیشدا ، هەر زمانە ناوی بێگانە بە ڕێنووسی خۆی دەنووسێ . ئەمەیش لەبەرئەوەیە ئێمە هەر ناوی عەرەبیمان نایەتە بەردەم ، ناوی بێگانەکانیشمان دێتە بەردەم . لەمەیشدا ئەو کەلکەی تێدا هەیە کە منداڵەکانمان سەریان لێ تێك ناچێ ، خۆیشمان هەروەها سەرمان لێ تێك ناچێ ، هەر ناوێ کوردی بێ‌و کوردی نەبێ ، هەر بە ڕێنووسی کوردی دەینووسین ، وەك :

(موحەممەد = محمد) ، (ئەسکەندەر = اسکندر) ، (عەبدوللا = عبدالله) .

[ب] : پێشگرو پاشگری «پێناسین»و «کۆ» :

لە زمانی کوردیدا پێشگرو پاشگری (پێناسین)و (کۆ) ، ئەگەر بلوێ ، بەکار یاخود بە چاوگەوە دەنووسێنرێت . لە هەندێ زمانی بێگانانیدا ، وەك زمانی ئینگلیزی ، هەندێ‌جار کشتەکێ : (ـ) دەخرێتە نێوان پێشگرو چاوگەکەوە . یاخود پاشگرو چاوگەکەوە . لام‌وایە ڕێگای یەکەم بگرین بۆ زمانی کوردی چاکترە . لێرەدا وەك سەرنجم‌داوە لە نووسینی ووشەیەکی کوردیدا جارێك یاخود چەند جارێك پیتەکان لە یەکتر جیادەبنەوە ، واتا ناتوانرێ پێکەوە بنووسێنرین . ئەمەیش سەبارەت بەوەیە سووروشتی

ڕێنووسی کوردی وایە کە هەندێك لە پیتەکان لەو ووشەدا ناتوانرێ پێکەوە بنووسێرێن • چونکە ئەمجۆرە پیتانەیان تێدەکەوێ وەك [ە • و • ی • ڕ • ز ، ژ] کە سورووشتیان وەهایە پیتەکانی ووشەکە دەپچڕێن لە یەکتری • بەمبۆنەیەوە حەزدەکەم دەریبخەم کە لەلایەن هەندێك زاناو ڕۆشنبیرەکانمانەوە هەوڵی ئەوە دراوە کە نووسینی کوردی وەك لاتینیی چاپکراو ، بە پیتی پێکەوە نەنووسراو • جیاجیا بکرێ • تەنانەت هەندێك پیتی تازەیشیان بۆ ئەم مەبەستە داهێناوە • [م• ص• ئازیزی] لە کۆڤاری [ڕۆژی کورد]دا لە ساڵی ١٩١٣دا لەمبابەتەوە بیروباوەڕی خۆی دەربڕیوە [1] • هەروەها مەلا کاکە حەمەیش لە ساڵەکانی بیستەکانو سییەکانیدا جۆرە ئەلفبایەکی تایبەتیی بۆ زمانی کوردی بۆ ئەم مەبەستە داهێناوە [2] • لەڕاستیدا پیتی پێکەوە نەنووسراو • لە چاپەمەنیی لاتینیدا خوێندنەوەی ، بۆ مرۆڤ تەواو خۆش و ئاسان کردووە • منیش ئەم قسەیەم بۆیەکا هێنایەوە ، کە ئەمەندە لە ئەندازە بەدەر ، خۆمان ماندوو نەکەین بە نووساندنی پێشگرو پاشگرەوە ، بە کار (فعل)ەکان یاخود بە (چاوگ)ەکانەوە• چۆن ئاسانو سووكو ڕەوان هاتە پێشەوەو خوێندرایەوە بام وەها بنووسرێت • بۆوێنە هەندێك دەڵێن دەبێ : کاری داڕێژراوی [تێهەڵکێشان] وا بنووسرێت : [تێهەڵکێشان] منیش دەڵێم ئەگەر کەرتەکانی (کار = فعل)ەکە جیاجیا بنووسرێن گەلێك ئاسانترو جوانترو بە کەڵكتره • چونکە لەبەر ئەو هۆیانەی کە لە سەرەوە پیشانمدا ئێمە ناتوانین هەموو پیتێك لە ووشەدا پێکەوە بنووسێنین کەواتە لە نووسینی ئەم جۆرە (کار = فعل)ە داڕێژراوەدا چۆن ئەوەمان بۆ دەچێتەسەر ؟! ••

---

(1) ل ١١ ، ڕێنووسی کوردی ــ حامید فەرەج ، ١٩٧٦ ، لە چاپکراوەکانی کۆڕ •

(2) [مەلا کاکە حەمە] ــ شاکر فتاح ، ١٩٧٢ ، لە چاپکراوەکانی بڕۆژەی خوێندەواری کورد •

بە واتایەکیتر دەبێ لەمڕووەوە ئامانجمان هەر ئەمانە بێ نووسینی سووك‌و ئاسان‌و ڕەوان‌و جوان‌و بەکەڵك ، تا لە خوێندنەوەیشیدا بە خۆشی‌و ئاسانی‌یەوە بخوێندرێتەوە .

[٢] : ووشەی ئاسادە

[أ] : دیاردەی داتاشین‌و فووتدانی هەندێ دەنگ :

لەمڕووەوە زمانی کوردی دەستێکی هەیە لە داتاشین‌و فووتدانی هەندێ دەنگدا . کە ئەنجامەکەی بەوە دەگات ناوێکی نوێ‌و ئاسان‌و ڕەوان‌و ئێسك سووك دێتە گۆڕێ . وەك :

زانست کۆکەرەوە	بووەتە	زانکۆ (الجامعة)
خوێندن جێگە	=	خوێندگە (المدرسة)
خوێندن کار	=	خوێندکار (طالب العلم)
خاوەن کار	=	خونکار (الملك)
فێرکردن کار	=	فێرکار (المعلم)
فێرکردن گاه	=	فێرگە (المدرسة)
فرمان جێگا	=	فرمانگە (الدائرة)

ئەمەیش هونەرمەندی‌و دڵتەڕی‌ی دەوێ کە دەبێ ووشە داتاشراوەکە هەم سووك‌و ئاسان بێ لەسەر زمان ، هەم پڕواتاو جوانیش بێ‌و ، سازو ئاوازەکەیشی بەگوێی مرۆڤ خۆش بێ . جا هەرچی ئەمانەن دەبێ چۆن دەگوترێن وا بنووسرێن .

* : هەروەك سەرەنجم‌داوە لە ناوچەی سلێمانی‌دا هەندێ پیت کە بکەونە ناوەڕاست‌و دوایی‌ی ووشەوە ، فووت دەدرێن ، یاخود بە

شێوەیەکی ناتەواو دەردەبــڕرێن ، وەك پیتی (دال) لــە ووشــەی (بەغداد) دا ، کە دەڵێن (بەغدا)و (دال)ەکەی دوایـــی دەخــۆنو ، وەك ووشەی (پەسەند) ، کە وەك (پەسەنگ) دەیخوێننەوە . بـەڵام تەنانەت پیتی (گاف)ەکەیش بە تیوەخوراوی دەردەبڕن ، جا هەروەك لەوەپێش گوتم پێویستە لە نووسیندا پیتە ڕاستەکان بنووسرێن . واتا بنوسرێ (بەغداد) نەك (بەغدا) هەروەها بنووسری (پەسەند) نـەك (پەسەنگ) .

ب) : گیروگرفتی نووسینی ژمارەکان لە (١١)ەوە تا (١٩) :

با سەیرێکی ژمارەکان بکەین

١١ = یانزە ، کە دەبوو بگوترایە : [یەك‌و دە] .
١٢ = دوانزە ، کە دەبوو بگوترایە : [دوو و دە] .
١٣ = سیانزە ، کە دەبوو بگوترایە : [سێ‌و دە] .
١٤ = چواردە ، کە دەبوو بگوترایە : [چوارو دە] .
١٥ = پانزە ، کە دەبوو بگوترایە : [پێنج‌و دە] .
١٦ = شانزە ، کە دەبوو بگوترایە : [شەش‌و دە] .
١٧ = حەڤدە ، کە دەبوو بگوترایە : [حەوت‌و دە] .
١٨ = هەژدە ، کە دەبوو بگوترایە : [هەشت‌و دە] .
١٩ = نۆزدە ، کە دەبوو بگوترایە : [نۆو دە] .

سەیر ئەوە لە هەندێ تیرەو خێڵی ناو کوردستانـدا وەکو پێشنیـازم کردووە وادەڵێن . جاریوا هەیە بە (١٨) دەڵێن (هەشت‌و دە) ، جاری وایش هەیە دەڵێن [دە]و [هەشت] هەروەها بۆ ژمارەکانی تریش . بۆوێنە بـە [١٦] دەڵێن [شەش] جـار [دە]و [٦] .

جا لێرەدا وەك سەرنج دەدەم ژمارەکان هەر یەکەیان لە (١١)ەوە تـا (١٩) لە دوو ژمارە پێکهاتوون :

لە ژمارە (١)ەوە تا ژمارە (٩) لەگەڵ ژمارە (١٠)دا دەخوێندرێنەوە واتا ژمارەی (١٠) لە هەموویاندا دووبارە بۆتەوە وەك لە ژمارەکانی (١٤)و (١٧)و (١٨)و (١٩)دا دیارە . ژمارە (١٠) بەتەواوەتی دەخوێندرێتەوە . کەچی لـە ژمـارەکانی (١١)و (١٢)و (١٣)و (١٥)و (١٦)دا پیـتی (دالـی دەیـەکە) ناخوێندرێتەوە . لەجیاتی‌ی ئەو پێنج پیتی پێشانەی هاتوتە سەر ، واتـا : (ی)و (ا)و (ن)و (ز)و (ە) کە دەکاتە (یازە) .

هەروەها پێویست وابوو لەناوەند ژمارە بچووکەکانو ژمارەی (١٠)دا پیـتێکی (واو) هەبووایە کەچی لە هیچ ژمارەیەکیاندا ئەو پیتی (واو)ە نیە . واتا لەجیاتی‌ی (١١) بگوترایە (یەك‌و دە) ، لەجیاتی‌ی (١٢) بگوترایە (دوو و دە)، لەجیاتی‌ی (١٩) بگوترایە (٩)و (١٠) . کە سەیری واتاکانی ئەم ژمارانەیش دەکەین، واتا لە (١١)ەوە تا (١٩) لەڕاستی‌دا لە ڕاستی لایانداوە ، چونکە (حەڤدە) کە ڕاستی‌یەکەی دەبێ (حەوت‌و دە) بێ ، دەکاتە (حەفتا = ٧٠) ، نەك (حەوت‌و دە) . بێجگەلەوە بۆ (هەژدە)یش دەبوو بگوترایە (هەشت‌و دە) . بەواتایەکی‌تر پیتی (ش)ەکە کراوە بە پیتی (ژ) ، واتـاکەیشی لەڕاستیـدا (هەشتا) دەگرێتەوە نەك (هەشت‌و دە) .

ئەی باسی (حەوت‌و دە) بۆ نەکەین کە (حەوت) کراوە بـە (حەڤ) ؟ واتـاکەی ئەمیش لەڕاستیدا (حەفتا) دەگرێتەوە ، نەك (حەوت‌و دە) . ئەوی سەرنجی منی ڕاکێشاوە زۆربەی کوردەکانی ئێرانو تورکیاو عیراق وەك شێوەی ئێمە ناڵێن (یازە)و (دوازە)و (سیازە) . دەڵـێن (یازدە) ، (دوازدە) ، (سیازدە) . کە لەمەدا لەگەڵ زمانی فارسی‌دا تـەواو لە یـەك دەکەن . بەڵام فارسەکان بیانوویان هەیە بڵـێن (یـازدە) کە بنچینـەکەی

بریتییە لە (یەك ئەز دە) . واتا (یەك و دە) • بەڵام ئێمە چ پیانوویەکمان هەیە بڵێین (یانزە) • بە هەموو ڕەنگ من وام دێتە پێش چاو کە ئەم جۆرە ژمارانە داتاشینەکەیان بە هیچ جۆرێك پیە ناکرێ • دوور نیە لە بنچینەدا کە هەموو ئارییەکان پێکەوە بوونو لە سەرەتای زیانی خێڵەکیدا بوون ئەمجۆرە دارشتنە و قووتدانی دەنگەو داتاشینە پێك‌هاتبێ . چونکە سازو ئاوازی ئەم چەند ژمارەیەو ناسازییان لەگەڵ تێکەیشتن‌دا . لە زمانەکانی ئینگلیزیو فەرەنسیزیشدا بەئاشکرا دەبیرێ . بێجگە لە فارسی . بە واتایەکیتر دورروستبوونی ژمارەکان لە (١١)ەوە هەتا (١٩) لەسەر هیچ دەستوورێك ڕێك‌ناکەوێ •• لەبەرئەوە وا پێویستەکات چۆن دەگوترێن وا بنووسرێن •

[٤]: گیروگرفتی نووسینی کردار لەگەڵ ڕاناو لەرووی پێکەوە نووسانو پێکەوە نەنووسانەوە

ڕاناوەکان (الضمائر) دوو جۆرن :

(١) : ڕاناوی جوێ (الضمائر المنفصلة) • وەك : من ، تۆ ، ئەو ، ئێمە • ئێوە ، ئەوان •

ئەمانە هیچ‌کامێکیان پێویست نیە بە کردار (فعل)ەکانەوە بنووسێنرێن• وەك : من خواردم ، تۆ خواردت ، ئەو خواردی •

(٢) : ڕاناوی پێوە نووسێنراو (الضمائر المتصلة) • وەك : (م . ت ، ی • مان ، تان ، یان) • ئەمانە دەبێ بە کردارەکانەوە بنووسێنرێن . وەك: خواردم ، خواردت ، خواردی ، خواردمان ، خواردتان ، خواردیان • ئیتر لێرەدا هیچ گیروگرفتێك نەما •

[٥] : گیروگرفتی ئامرازە لێکدەرەکان
(حروف العطف)

هەموودەم ئامرازە لێکدەردکان بە جیا دەنووسرین وەك :

(دار) و (پەردوو) •

(شێرکۆم) لەگەڵ (ئازاد)دا دی •

لەم ڕستانەدا (و)و (لەگەڵ) کە ئامرازی لێکدەرن بە جیا دەنووسرێن•

[٦] : گیروگرفتی چۆنێتیی نووسینی ووشە لێکدراوەکان لەبارەی پێکەوە نووساندنو نەنووساندنەوە

بەپێی چێژکەی کوردەواری لە نووسیندا ووشە لێکدراوەکان بەتەنشت یەکەوە دەنووسرێن . وەك : بەردەڕەش •

لێرەدا (بەرد)و (ڕەش) کە پیتێکی (ە)یان کەوتۆتە ناوەندەوە بەتەنشت یەکەوە دەنووسرێن • هەروەها لە واژەی [پەلکەزێرینە]دا ووشەی (پەلك)و ووشەی (زێرین) کە بە هەر یەکەیانەوە (ە)یەك نووسێنراوە بەتەنشت یەکەوە دەنووسرێن •

نووساندنو نەنووساندن . هەریەکەیان یەك مەرجی هەیە • ئەویش ئەوەتا ئەو پێکەوە نووسانە ، یاخود ئەو پێکەوە نەنووسانە خوێندنەوەو نووسین بۆ خوێندەوارەکە ئاسان بکات ، نەك سەری لێ تێك بدات • لە نووسینی هەموو ووشەیەکیشدا هەر دەبێ ئامانجمان ئەوە بێت خوێندەوار بەئاسانی بینووسێت . بەئاسانیش بیخوێنێتەوە • وەك (دارتاش • فیلەگێڕە•

کون کون ، زانکو ، چوارتا) ، لەم وشانەدا کە ھەموویان لیکدراون . وشەکان بەتەنشت یەکەوە نووسراون ، خوێنەدەواریش بەئاسانی دەیاننووسێتەو بەئاسانیش دەیانخوێنێتەوەو سەری لێ نایەشێ .

[۷] : گیروگرفتی دانانی نیشانەکان

پیتی (و) :

(١) : نیشانەی (ۆ) کە بۆ (واوی کراوە) دانراوەو لەسەر کەلەی (و)دا کە دەنووسرێ لەجێی خۆیەتی .

(٢) : بەڵام نیشانەی (ــ) کێشەك بخرێتە سەر واو بۆئەمەی ببێتە (واوی درێژ) لەجێی خۆیدا نیە ، چونکە ئێمە دەمانەوێ لە سەرو ژێرو بۆر ڕزگارمان ببێ ، تازە بچینەوە سەری ؟ تەنانەت عەرەبەکان خۆشیان وازیان لەم سەرو بۆرو ژێرە ھێناوە ، ئیتر ئێمە بۆچ بچینەوە سەری ، بام ھەروەك لەمەوپێش بە (دوو واو) نووسیومانەو پێیەوە ڕاھاتووین، ھەروا لەسەری برۆین ،

(٣) : جۆرە واوێك ھەیە پێی‌دەڵێن (واوی قوول) ، ئەمە لە ھەندێ جێگای کوردستانـدا بەکاردەھێنرێ وەك نـاوچەی (بـادینان)و (شارەزوور) ، بەڵام زوربەی کوردەکانی عیراق وەك (واوی درێژ) دەیخوێننەوە ، مامۆستای بەڕێز توفیق وەھبی خاڵێکی بۆ دانابوو لە ژێریدا ، لاموایـە ئەگەر وازی‌لێ‌بهێنـین چـاکترە ، چونکە ئەگەر گوێ بدەینە ئەو جۆرە کەمایەتی‌یانە دەبێ ئەم پیتانەش وەك (ص ، ط ، ظ ، ع ، غ ، دالی کلۆر ، ث ، ذ) بخەینە ئەلفو بێی کوردی‌یەوە، بە واتایەکی‌تر پێویستە تەماشای ئاخافتنی زوربەی کوردەواری‌یەکە

بکەین نەك کەمایەتی‌یەکانیان . جا ئەگەر واوە قووڵەکە وەك واوی درێژ بە (دوو واو) بنووسین‌و هەر لایە چۆنی دەوێ بیخوێنێتەوە چاکترە .

پیتی (ی) :

(١) : بۆ (ی)ی کراوە نیشانەی (v)ێك دابنرێ لەجێی خۆیدایە وەك : (ئەسکوێ ، تێو ، تێر ، مێ) .

(٢) : بۆ (ی)ی قووڵ ، کێشەك دانان لەسەر (ی)یەکە لەجێی خۆیدا نیە . سەر لە پیاو تێكدەدات . تەنیا لەژێر (ی)یەکەدا چ لە ناوەڕاستدا بێ ، چ لەدوایی‌ی ووشەدا بێ ، دوو خاڵی تەختانی دابنرێ بەسیەتی . وەك : (پیر ، شیر ، تیر ، کاشی ، سپی) جا بۆئەمەی (ی)ی کورت لەم (ی)ی قووڵە جیابکرێتەوە ، ئەگەر (ی)یەکە کەوتبوە دوای ووشەوە وەك (نانی ساج ، هەڵۆی سەرشاخ) هەرمێی شارباژێر ، ئەوە هیچ خاڵی لەژێردا دانانرێ . بەڵام ئەگەر (ی)یەکە کەوتبوە سەرەتای ووشە ، یاخود ناوەڕاستی ووشەوە بام دووخاڵەکەی لەژێریدا دادەنرێن ، سەرەوخوار دانرێن ، واتا یەك لەژێر یەکدابن ، بەمجۆرە (:) .

پیتی (د) :

(١) : جۆرە (دال)ێك هەیە ، لە ناوچەی سلێمانیدا تەواو نایخوێننەوە . وەك (بەغدا) ، (ددان) ، (داد) . مامۆستای گەورە (توفیق وەهبی) ، سەردەمێك خاڵێکی خستبووە ژێر دالەکەوە . سەردەمێکیش خاڵێکی خستبووە سەر دالەکەوە .

بەلای منەوە هەردوو خالەکە پێویست نیە . چونکە ئەم خووە هەر لە ناوچەی سلێمانیدا باوە . لە هیچ جێگایەکی‌تری کوردستاندا

باو نیە ، ئێمە دەبێ چی ڕاستر دوروستەو چی خۆش پەسەندی دەکات ئەوە بنووسین‌و ڕێنووسەکەیشمان بەوجۆرە گەشە پێ بکەین .
لەبەرئەوە داڵەکە هەروەك خۆی بنووسین چاکترە ، ئەرسانە هەرکەسە چۆنی دەخوێنێتەوە بام بیخوێنێتەوە ، بۆ وێنە بام ووشەی [بەغداد] وەك خۆی بنووسین ، واتا هەر دوو پیتی داڵەکەی تێدا بنووسین ، هەروەها لە ووشەکانی (ددان) ، (داد)یشدا هەموو (داڵ)ەکان بنووسین .

(۲) : جاری‌وایش هەیە لە ناوچەی سلێمانیدا (داڵ)ەکە قووت‌دەدەن ، بۆ وێنە لە ووشەی (بەغداد)دا ، (داڵ)ی دوایی ناخوێننەوە ، هەر دەڵێن : (بەغدا) ، بەلام ئێمە پێویستە هەردوو داڵەکە بنووسین .

(۳) : هەروەها لە ناوچەی سلێمانیدا پیتی (داڵ) دەگۆڕن‌و دەیکەن بە پیتی (ئەلف) ، وەك لەجیاتی‌ی ئەوەی بلێین : (دەکرم) ، دەڵێن (ئەکرم) ، لەجیاتی‌ی ئەوە بلێن (دەنووسم) ، دەڵێن : (ئەنووسم) ، لێرەیشدا هەردەبێ پیتی (داڵ)ەکە وەك خۆی بنووسین ، نابێ بیگۆڕین‌و بیکەین بە (ئەلف) .

پیاو بۆ خودا قسە بکات : هەر خەلکی سلێمانی وانین ، لەناو برا عەرەبە کانیشماندا کەسانی‌وا هەن (ج) دەکەن بە (ی) ، (ق) دەکەن بە (أ) یان بە (گ) ، وەك دەلێن : (یاء) لەجیاتی‌ی (جاء) ، یاخود (ألب) یان (گلب) لەجیاتی‌ی (قلب) ، بەلام دەستووری زمانی عەرەبی گوێ ناداتە هیچ کامێکیان ، ووشەکان وەك خۆیان دەنووسن ، واتا دەنووسن : (جاء) ، دەنووسن : (قلب) .

هەمووده‌م دەستوور ئەوەتا تەماشای زوربەی زۆری تەتەوەکەمان بکەین ، نەك کەمێکیان .

پیتی (ڕ) :

بۆ پیتی (ڕ)ی گەورە ، هەندێکیان نیشانەی (٧) دەخەنە ژێر (ر)یەکەوە هەندێکیشیان نیشانەی (٧)ەکە دەخەنەسەر (ر)یەکەوە . من ئەمجۆرەی دوایی‌یان بە جوان نازانم . چونکە جاری‌وا هەیە لە ووشەیەکدا پەڵە هەورێکی ناشیرین لەم حەوتانە بەسەر ووشەکەوە پەیدا دەبێت خۆی دەدات لە (٧٧) ، یان (٧٧٧) ، یان (٧٧٧٧) . وەك : (تۆڕ ، ڕۆڵە) « ڕۆڕۆ ، چۆڕچۆڕە » . کە ئەم دیمەنانە یەجگار ناشیرینن یەجگار نووسەرو خوێندەواریش وەڕس‌دەکەن . لەبەرئەوە نیشانە (٧)ەکە بخرێتە ژێر (ر)یەکەوە جوانترو بەکەڵکتر دەبێ . واتا وا بنووسرێن : (تۆڕ ، ڕۆڵە ، ڕۆڕۆ ، چۆڕچۆڕە) ، پەسەندترە .

پیتی (ڵ) :

* مامۆستای گەورە توفیق وەهبی بۆ لامی قەڵەو (ڵ) خاڵێکی دانابوو بۆ سەری (ل)ەکە . کەچی دوای چەند ساڵێك (٧)ی بۆ دانابوو . بەلای منەوە ئەگەر وەك هی پێشووی بهێشتایەوە چاکترو ئاسانتر دەبوو . چونکە دانانی خاڵێك لەسەر لامەکە ، لەکاتی نووسیندا ، لەوە گەلێك ئاسانترە کە نیشانەی (٧)ی لەسەر دابنرێ‌و کەمتریش کاتی دەوێ .

* کاك (نووری علی ئەمین) ، (لل)و (ڵڵ)ی بە پیت داناوە لە (ڕێزمان)ەکەی‌دا . لام‌وایە پێویست ناکات هیچ‌کامێکیان بە پیتێکی سەربەخۆ دابنرێ . چونکە (لام) هەیەو لەو (لام)ە هەر دووجۆرە (لام)ەکان پەیدابوون .

چەنــد سەرنجێکی‌تر

کەواتە (ئەلفـوبێی کوردی) بۆ ئیمڕۆ دەبێت لەم پیتانە پێکبێت کـە بریتین لە (٢٩) پیت :

* [ئا ، ب ، پ ، ت ، ج ، چ ، خ ، د ، ر ، ڕ ؛ ز ؛ ژ ؛ س ؛ ش ، ف ، ڤ ، ك ، گ ، ل ، ڵ ، م ، ن ، و ؛ ۆ ؛ وو ؛ هـ ؛ ی ، ێ ، ي] .

* پیتەکانی [ث ، ذ ، ح ، ص ، ض ، ط ، ظ ، ق ، ع ، غ]مـان دەرهاویشـتووە ، چونـکە ، هەندێکیـان لــە زوربــەی شـێوە زمانەکانماندا نەماون وەك (ث)و (ذ) ، زوربەیشیان ، وەك هەشـت پیتەکەی‌تر بێ لە بنچینەدا لە زمانەکەماندا نەبوونو ، ڕۆژگار تێکەڵی ئەلفـوبێکەمانی کردووە .

* ئەرکی نووسینی کوردی بە پیتی عەرەبی بەجگار زۆرە ، ئەو پیتانەی خاڵ یاخود نیشانەیان هەیە خۆیان دەدەن لە (٢٤) پیت ، بۆ هــەر ووشەیەك دەبێ چەند جارێك دەست هەڵبگیرێ لەسەر قاقەز تا ئەو خاڵو نیشانانە دابنرێت ، ووشەی وا هەیە تا دەینووسین دەبێ دە پانزە جار بەڵکو زۆرتر دەسـتان لەسەر قاقــەزەکە هەڵبگرین وەك (کیژۆڵە ، فیشـەکە شێتە ، پەپوولە سلێمانکە ، چۆلەکە پاسـاری ، پێشکەش) .

جا ئەمجۆرە نووسینە چ لەڕووی ئابووریەوە ، چ لــەڕوی کاتەوە چ لەڕووی ئەرکەوە ، زۆر دەکەوێتە سـەرمان ، بەڵام لەبــەر هەندێ هۆی زرنگ‌کاری‌و ئــایینی کە لەئارادان ، ئێسـتاکە نـاتوانین (ئەلفـو بێی کوردی) بە لاتینی بنوسـین ، تا برا عەرەبەکانیشمـان دەکەونە سـەر ئەو بیروباوەڕەو جێبەجێیشی دەکەن .

* هەروەکو لەسەرەوە دیمان لە زمانی کوردیدا (٢) جۆرە (ر) هەیــە .
(٢) جۆرە (ل) هەیە ، (٣) جۆرە (و) هەیە ، (٣)جۆرە (ی) هەیە .

* ئامانجیشمان لە نووسیندا دەبێ هەر ئەوە بێ ، کە نووسینەکە ڕاست‌و
دوروست‌و ئاسان‌و ڕەوان بێ چ بۆ نووسین چ بۆ خوێندنەوە .

* نابێ ئەوەیش بسلەمێینەوە کە ووشەیەکی کوردی هەمــوو پیتــەکانی
بەیەکەوە نەنووسێرێن . چونکە ســوروشتی ئەلفباکەمــان وایــە
هەموودەم ووشە دەکات بە کەرتێك یاخود بە چەنــد کەرتێکەوە .
ئەوەندە هەیە پێویستە چ لە نووسیندا چ لە چاپ‌کردندا ووشــەکان
ماوەیەکی ئەم لە یەکتر دوور بن تا پیتی ئەم ووشە تێکەڵ بە هی ئەو
ووشە نەبێ .

ئیتر ئەمەندەو لە خــودای گەورەو پــاك‌و بێ‌هــاوتام دەوێ
ڕێنووسەکەمان لە شێوەیەکی دوروست‌و ئایـابدا ســەربگرێ ، تــا
خوێندەوارییەکەمان زۆرتر پێشکەوێ .

* * *

ڕێنڤیسینا کوردی ب تیپێت عەرەبی

صادق بهاءالدین ئامێدی

بێ گومانە کو زمانێ کوردی ، هۆزان و چیرۆك و ڕێزمان ژی ژ کەڤندا ژ سەدێ چارێ و پێنجێ مشەختی هەڤبەری دەهێ یازدێ زاینی وەرە کو ب عبدالصمد بابك یێ هەکاری یێ سالا (٣٦٢)ێ مشەختی هەڤبەری (٩٧٢ — ٩٧٣)ێ زاینی ، هەتا سالا (٤١٠)ێ مشەختی ، هەڤبەری (١٠١٩ — ١٠٢٠) زاینی ژی و هۆزان ب کوردی و عەرەبی ڤەهاندین [1] دەست پێ دکەت ، ب زارێ کرمانجی و ب تیپێت عەرەبی وەکی زمانێ فارسی یێ بێ سەر (ئە) ، جر (ئی) و بەر (ئو) ئانکو (بێ سەر و بۆر) . ڕەنگە کرمانجی ژ زارێت کوردی یێت ژرێڤە (پێشیێ) بیت کو ڕوشەنبیری‌یا کوردی پێ هاتیە ڤیسین ، ل دوی شوینەوار و دەستنڤیسێت کوردی یێت نهو د دەستدا ، کو هۆزانێت هۆزانڤانێت کلاسیکی‌نە وەکی ، عبدالصمد بابەکی ، تەرموکی — تەرەماخی — ، جزیری ، عەلی حەریری و فەقێ تەیران ، هتد . و چیروکێت ئەلکزەندەر ژابایی سالا (١٨٦٠)ێ ل پترو گرادێ — لینینگرادێ چاپکرین [2] ، صرف و نحوا کوردی . تەرەماخی ، مەم و زینا سەیدایێ

---

(١) ابن خلکان ، وفیات الاعیان ، الجزء الثانی .

(٢) جامعی رسالیا و حکایەتان ب زمانێ کورمانجی ، اسکندر ژابا سالا (١٢٧٧)ێ مشەختی ، هەڤبەری (١٨٦٠)ێ زاینی .

خانی ، مەولیدا باتەیی و نهج الأنام یا سێرتی • دسەرێ سەدێ بیستێ چەند کتێب ل ستامبولێ وەکی مەم و زینێ چاپبون ب تیپێت عەرەبی •

پاشی شەرێ یەکێ جیهان و بەلاڤبونا ملەتێ کورد ل چەند وەلاتێت جودا ، عیراقێ ، تورکی ، ئیرانێ ، سوریێ و ئێکەتیێا سوفیێتی . کوردێت عیراقێ بێت رێ داین ب زمانێ کوردی بنڤیسن چەند گوهورین د رێنڤیسینا بەرێ پێ دهاتە نڤیسیندا کر ، ل سەر بنگەهێ دانانا نیشانەکێ ژبو هەر دەنگەکی ژ دەنگێت تێنە زارکرن د زمانێ کوردی ل دوی ئاواین زمانێت ئوروپی کو نیشانەکێ ل سەر فونێمێت دو دەنگی وەکی (ل) و (ر) ژ دەنگدارا ، و (وو ، ۆ ، ێ) ژ دەنگدێران • ئانکو دانانا هندە نیشانا ژبو دەنگدێر (بزوێن) و دەنگدارا (کونسونانتان) •

ئەڤێ رێنڤیسینێ یا ژ رێقە گەلەك گوهورین ل دوی گرفتارێت تێدا دیاربوین پاشی ب کارئینانێ و هێژ هەتا نهوڤێ گاڤێ ژێ هێژ ماینە ، ئەڤ چەندە ژێ ژ جودایا دڤیێنادا دیارە یا زمانزانێت کورد بێت کو دبیر و باوەرێت خوا جودا د هندە فونێمان ، نەمازە دەنگدێرا وو یا درێژ ب دو واوان بێتە نڤیسین یان ب واوەکێ و فەتحە یان کەشیدە ل سەر ، هەر وەسا ژێ (ی) یا درێژ ب دو (ی) یان بێتە نڤیسین یان (ی)ێ یەك و فەتحە ل سەر هەر وەکی ئەکادمیا کوردی یا بەرێ بریار ل سەر دای و ب کار ئینای • هەر وەسا جودایی د بیر و رایێت نڤیسەڤانێت کورددا هەیە دەرباری ژێك جوداکرنا (ر) یا زراف ژ (ر) یا ستویر ، گەلۆ نیشانا وەکی هژمارا هەڤتێ ل سەری بێتە دانان یان ژێ ل ژێر ، ئەڤە ژبلی بێژەیێت ب دەنگێ واوا کونسونانت (دەنگدار) دەست پێ دکەن وەکی «ورد» «ورچ» «وشە» • گەلۆ (ئایا) ب واوەکێ یان دو واوان بنڤیسن و چەند گرفتاری بێت دی ، ئەگەرچی گەلەك جڤات و خڕڤەبوین بۆ نەهێلانا وان جودایا د بیر و باوەرێت زانانا هاتینە گرێدان • هەر ژبەر هندێ ژێ دەزگەهێت کوردی ل عیراقێ

یەك بیر و باوەر نینن کو ل سەر رێنڤیسینەکا یەکگرتی ، گۆتار ، رۆژنامە ، کۆڤار و کتێبان پێ بەلاڤبکەن .

ژبەر ڤێ چەندێ ژی ئەڤ بانگێ جڤات (ندوە) هاتە بەستن ژ بو چارە سەرکرنا جوداییت مایی ل ناڤبەرا ڤێسەڤانادا .

ئەڤ رێنڤیسینا ناڤبری ، هەتا (١٤, ٧, ١٩٥٨)ێ شورشا تیرمەهی زراڤێ سلێمانیێ یا سۆرانی پێ دهاتە ڤیسین و رێ نەبو ب زارێ کرمانجی بنڤیسن ئەگەرچی چو یاسا (قانونین) یان خو نزام ژی نینن رێ نەدەن کو هنگی و نەو ژی ب زارێ کرمانجی گۆتار ، یا کتێب رۆژنامە و کۆڤار بێنە چاپکرن و بەلاڤکرن .

پاشی شورشا تیرمەهی ، دەنگ و باس (نوبچە) د رادیووا کوردی یا جومهوریەتا عیراقێ ژ رێڤە هاتنە بەلاڤکرن، پاشی گۆتنیت رۆژناما و گۆتار. کو بەرێ هنگی کەتکەتە گۆتار ب کرمانجی دهاتنە بەلاڤکرن .

پاشی کۆڤارا «روناهی» ب کرمانجی و سۆرانی هاتە بەلاڤکرن دگەل چەند گۆتارا د رۆژنامە و کۆڤارێت دی یێت کوردی و هژمارەکا کێم یا نڤشتان .

بەلێ پاشی بەیاننامێ ئاداری یا سالا (١٩٧٠)ێ رێ پێتر ڤەبو و هژمارا ڤیسەڤانا رۆژ بۆ رۆژێ بەر پێتریڤەبە دگەل نڤشتان یێت ب زارێ کرمانجی ێنە ڤیسین ، ئەو تشتێ ل بەر چاڤ ئەڤەیە کو ڤیسەڤانێت ب زارێ کرمانجی دڤیسن ، ب درستی ل سەر رێنڤیسینا کوردی ب زارێ سۆرانی ناچن ، یان ژبەر نەزانینێ و ب چو ئەگرتنێیە یان ژی ژبەر جوداییا چەند دەنگێت جودا یێت د هەر دو زارێت کوردییە کو ب هزرا من کێم کەس گوهدەدە وێ جوداییێ و خەمێ ژێ دخون ، ژبەر هندێ و ل سەر بریارا لیژنا بەرهەڤکرنا ڤێ بانگێ جڤاتێ (نەدوێ) دێ بیر و باوەرێت خو دەرباری

ڤیسیا کوردی ب زاریَ کرمانجی ب رێنڤیسینا تیپێت عەرەبی پێشکێش کەم ب هیڤی‌یا یەکبونی‌یا رێنڤیسینێ ب زاریَ کرمانجی •

نڤیسەڤانێ ب زاریَ کرمانجی و رێنڤیسینا تیپێت عەرەبی دڤیسیت گەرەك و پێ‌ڤی‌یە :

(۱) : دڤێت نڤیسەڤان شەهرەزایێ فوتیمێت زمانێ کوردی بیت ، ب دەنگدێر (بزوێن) و دەنگدار (دونسونانت)ڤە ، ڤیسینا وان و جودایی پێت دگەل زاریَ سورانی بزانیت •

(۲) : دڤێت نڤیسەڤان شەهرەزا بیت ، بشێت پارێت ئاخفتنێ د هەڤەکی‌دا : ناڤ ، هەڤالناڤ ، جهناڤ ، کرن (کار) ، هەڤالکار ، ژێدەر (مصدر) ، پێربەست (حرف) و ئالاڤێت پێوەندی و گازی ژێك جودا بکەت• ئەڤ شەهرەزایە ژ بو ژێك جوداکرنا پارێت ئاخفتنێ دهەڤەکی (رستەی — جملەی)دا گەرەك و پێ‌ڤی‌یە ژ بو راست ڤیسینێ • ژ بەرکو راست نینە پارێت ئاخفتنێ دهەڤەکی‌دا پێکڤە بێن ڤیسین ، ئانکو ناڤ ، هەڤالناڤ ، جهناڤ ، کرن و پارێت دی ژی دهەڤەکی‌دا جودا بن • بو نمونە : ئەز ئەڤرو ل ناڤ رەزی بوم • د ڤی هەڤەکی‌دا ، (ئەز) جهناڤە ، کارایە دڤێ جودا بیت ، ئەڤرو ، هەڤالکارێ دەمی‌یە ، (ل) پێربەستە ، ناڤ ، جهێ لێ بوینێ پێ رەزی‌یە ، (بوم) کارە (فعلە) • هەر وەکی وی : تو ب وی نینی ، هەکە تو وسا دسەردا نەدچوی • ئەڤ پێژەیێت د ڤی هەڤەکی ژی‌دا دڤێت هەمی جودا بێنە ڤیسین ، کو : (تو) جودا (ب) جودا (وی) جودا (نینی) جودا (هەکە) جودا (وسا) جودا ، (د) جودا (سەردا) جودا و (دچوی) جودا • دڤی هەڤەکی (رستەی)دا : ئەریَ دێ کەنگی تە ب تنێ بینم ؟ دڤێت هەر پێژەیەك : ئەریَ ، دێ ، کەنگی ، تە ، ب ، تنێ ، بینم ، پاشی نیشانا پرسیاریَ ب جارەکێ جودا بنڤیسن ، چو ب چو دی‌ڤە نەهێنە ڤیسین • پارێت ئاخفتنێ

ژی وەکی ناڤی ، هەڤالناڤی ، کرنێ (کاری) - ژنــدەری و هەڤــالکاری ب خوری (سادەیی) و لێکدایی و گەلەك لێکدایی یا کرنان دڤێت بێنە زانــین داکو ناڤێ لێکدایی ژ ناڤێ خوری بێتە جوداکرن • خوری ب تنێ بڤــیبیت و لێکدایی ب پێکڤە ڤــیبین وەك : ســەر - دەست - مال - بژن - مەسین ناڤێت خوریێنە ، ڤێــینا وان ساناهیێیە ، بەلێ : سەرخێ - سەربار - سەربــان - دەستمال ، دەســتدرێژ - مالمەزن - مالبات - مالخوێ - ناڤێت لێکداییێنە دڤێت پێکڤە بێنە ڤیسین ، هەر وەسا ژی هەڤالناڤێت نــاڤی وەکی بەژنــدراف - رویترژی ، چاڤرەش ، گەپەرستوبر - زەربکوبار - گەردەنگیل - ئەڤیان هندە دڤێت پێکڤە بێنە ڤیــــین ، هەکە نەهێنە لێکدان ژی گەلەك نیزیك ب رخڤە بێنە دانان • هەروەکی وان ، ناڤێت ژ ناڤەکی و رهاکرنێ (رەگی کار) وەکی : نانپێژ ، پنیدۆز ، ئاندەم دڤێت دیسا پێکڤە بێنە ڤیــــین و هزرا نــاڤێت پاشپرت (پاشگر) ب سەرڤە تێنە بەردان وەك (ێنی) : براینی - دوستینی - (ئانی) ژنانی ، مێرانی کابانی ، خزمانی بێنە کرن • جهناڤ دکرمانجیدا هەرێ جودایە د هەڤەکی (رستەی)دا ب چو جۆر و ئاوایــا (حالــەتا) وەکی زاری سۆرانی ، نە ب ناڤیڤە وەکی دەستم ، کورت - باوکی ، بەلێ دڤێت بێــژی دەستێ من ، کوری تە، بابێ وی • هەر وەسا ژی ب کرنێ (فعلی)ڤە ناهێتە بەستن وەکی سۆرانی : خواردم ، خواردت ، دەتبینم ، دەمبینی ، بەلێ دڤێت بێژی : من خار ، تە خار (خوار) ، دێ تەبینم ، دێ من بینی • هەر وەسا ژی دگەل پێربەستنێ (حەرفێ) یا کورت بوی ، وەك : پێمدا ، لێمخوارد ، بەلێ دڤێت بێژی : من داڤ وی ، یان ب کورتبوینی : من داڤێ ، من ژ وی (وێ) خار • یان ب کورتبوینی : من ژێ خار • دمینن ڤیشانێت ب سەر کەساڤــە تێنە بەردان کو ل نك هندە کەسان جهناڤێت پێڤە نویسیایی (لکاو)نە ، وەکی (ئم) یا ب سەر کەسێ یەکێ یەکینی ڤەیە : وەك : ئەز دبم • و (ی) یــا ب سەر کەسێ دوێ ڤەیە : وەك : تو دبی • (ئە) یا (ئت) یا ب سەر کەسێ سێ

نەديارڤەيە : وەك : ئەو دبە ، ب كرمانجىيا بۆتان ، يان : ئەو دبت ، ب كرمانجى بەهدينا و ئن يا ب سەر پرينى ڤەيە (كۆ) ، وەك : ئەم دبن ، هوين دبن ، ئەو دبن، گرۆڤێ كو ئەو هەر چار نيشانێ ب دويماهىيا كەسان ڤەنە بوينا جهناڤێ كەسى ب ئەشكەرايى ل پێشىيا هەڤەكىيە و كارايە (فاعلە) ژى.

كرێ (كار) ژى ديسان ب خورى (سادە) وەك : ژ ژێدەرێ هاتن ــ هات ، مان ــ ما ، دان ــ دا ، ڤێسين ــ ڤيسى ؛ و ب دارژتى (مشتق) : داهاتن ــ داهات ، راهاتن ــ راهات ، هەلهاتن ــ هەلهات ، ڤەمان ــ ڤەما ، دامان ــ داما ، ڤەدان ــ ڤەدا ، دادان ــ دادا ، رادان ــ رادا هتد ، يان ژێدان ــ ژێدا ، لێدان ــ لێدا هتد ، يان ژى كرنا لێكدايى يان گەلەك لێكدايى وەكى هشياربون ، سويار كرن ، هويكرن ، كومكرن دبتە هشيار بو ، سياركر و هويكر ، ماتێ چون ــ ماتێ چو ، پێ لێنان ــ پێ لێنا توى تێدان ــ توى تێدا ، كرێت دارژتى ب من وەرە پێشپرت ب كرنا خورىڤە بێتە ڤيسين وەك : هەلاڤێتن ــ هەلاڤێژتن ، ژ بناتێ خو ژ (هەل هاڤێتن ــ هەل هاڤێژتنە) ، هەلوەشاندن ــ هەلوەشاند ، بەلێ دكرێت گەلەك لێكدايى وەكى ما تێ چون ، درستە جودا بێتە ڤيسين و درستە ژى (ما) جودا و تێچون جودا بێتە ڤيسين .

ڤيسەڤان ژبلى هندێ ژى دڤێت نيشانێت دەمێت كرنێ (كاتەكانى كار) ، (د) ژ بو دەمێ نهو و (دێ) ژ بو دەمێ پاشى و (ب) يا ئيحتمالى بزانيت درست بنڤيسيت ، (د) جودا ژ رها كرنێ و نيشانا كەسى : وەك : ئەز د چم ، و (دێ) ژى هەر وەسا : ئەز دێ چم ، و ئحتمالى ئەز بچم (ب) ب رهاكرنێ و نيشانا كەسىڤە ، هەر وەسا ژى د پارێت دى يێت ئاخڤتنێ كو ژێدەر (چاوگ) و پێربەست (حەرف) و پێوەند و ئالاڤێت گازيكرنێ ، ب من وەرە ئەڤ لايێت ژ ريزمانێ هاتينە دەست نيشانكرن گەلەك ب راست ڤيسىڤە بەندن .

ئەڤ رێنڤیسینا نهو ل کار (ب کاردێت) بێ گومان بزاڤ و کوشش ژ بو هاتینە کرن کو زمانێ کوردی زارێ سلێمانیێ بێ ێتە ڤیسین ب درستی ، ژبەر هندێ ژ رێنڤیسینا کوردی ب ئیپێت لاتینی کو کرمانجی ژ دەرڤەی عیراقێ و ئیرانێ پێ تێنە ڤیسین جودایە ، ئەڤ جودایە ژی دڤێ چەندێ دایە کو زمانێ کوردی ب تێکرایی پێ تێنە ڤیسین ، بەروڤاژی رێنڤیسینا ب ئیپێت عەرەبی یا جهێ پێ ئاخفتنە ، رامان و پەیڤێن ئانکو مەبەست ژ ڤێ دەست نیشانکرنێ ژی ئەو نینە کانێ کی ژ هەر دو رێنڤیسینا باشترە ، ژبەرکو جهێ پێ ئاخفتنا مە نینە . تەزی ئارمانجا بانگێیە جڤاتێ (ئەدوێ)یە ، بەلێ رامان و پەیڤێن ژێ ئەڤەیە زمانزانێت کورد ب عیراقێ ئەڤ رێنڤیسینە بۆ زارێ سلێمانیێ ب تنێ یان ژی سۆرانی دانایە کو پێ بێتە ڤیسین ، هەر ژبەر هندێ ژی چەند لایێت کێم ب هزرا من تێدا هەنە دێ دەست نیشانکەم کو دکێمن :

١ــ ئەبوونا نیشانان بو چەند دەنگدێران (بزوێن) یێت کو دکرمانجیدا هەنە : وەك :

(ا) (وی ــ ﻟ) : زمانزانێت کورد ل عراقێ هزرا ڤێ دەنگدێرێ (بزوێنێ) نەکرییە کو ئەڤەر دکرمانجیدا هەیە . بەلێ دزارێ لوری ژیدا دیسا ل کارە ، ئەڤ کێماتییە د دەنگێت دەنگدێرێتە د رێنڤیسینا کوردی ل عراقێ هندە ئەندامێت ئەکادمیا کوردی ــ کوڕێ زانیاری کورد ــ یا بەرێ د سالا (١٩٧١)ێ ل دوی زانینا من باوەری پێ ئینا ، بەلێ دەمێ هندە نیشانێت نوی ژ بو (وو) واوا درێژ و (یو) یویا درێژ بریار ل سەر دای و دارژتن ئەڤ دەنگدێرە پشت گوهڤە هاڤێت .

ئەڤ دەنگدێرە ئەگەرچی ب هزرا من ژ ڤەژینا (نوژانەوە) دەنگێ (وو)یا درێژە کو ب دو واوان تێتە ڤیسین وەکی : (سوور) ، (دوور) ،

(شوون) ، گووز) ، (خوون) . ئەڤ دەنگێ (وو) یا درێژ دگەلەك بێژەیاندا ب کرمانجییا بەهدینا و هەکاری ، موشێ و زارێ لوڕی ب (وی) یا د هندە زمانێت ئورووپیدا وەکی فرەنسی و ئەلمانی تێتە زارکرن وەك : سویر ، کویر ، دویر ، دوی ، سوی ، موی ، خەزویر ، خەسوی ، هتد . ئەڤ واوا درێژ ب زارێ سلێمانیێ و چار رەخێت وێ دبنە (وێ) وەك : سوێر ، شوێن ، خوێن ، کوێخا هتد . ئەڤ دەنگێ (وێ) چونکی دزارێ سلێمانییدا یە ، نیشانا جودا ژ (وو) یا درێژ ژ بو هاتیە دانان . بەلێ (وی) پشت گوهفە هاڤێتییە . ئەز ئێکبوم ژ وان یێت کو من هزر کری ئەز چەوا بنڤیسم ، ژ رێڤە هاتە هزرا من کو ب واوەکێ (و) بنڤیسم و ڤەتحەکێ ل سەر بکەم ب ڤێ جۆرەیێ (ڤ) . بەلێ پاشی ئەکادمیا کوردی ژ بو ڤنیسینێ ل شوینا دو واوان بریاردایی و دارژتی ، من ئەڤ دەنگە ـ دفتونکە ـ ب (وی) ژبەنێ گوهی دانا و هەتا نهو ژی ئەز ب کار دئینم . ژبەر ڤێ یەکێ پێشنیارا من یا یەکێ دانانا نیشانەکێ ژ بو (وی)یە .

«ب» (ئـــ i) : ئەڤ دەنگدێرە ب زمانێ عەرەبی ب ناڤێ الكسرة المختلسة ، ب ناڤ دکەن . ئەڤ دەنگدێرە د کرمانجییدا ئێکجار زۆرە، هەر چار پێربەستێت خوری د کرمانجییدا دویماهی ب ڤێ دەنگدێرێ نە. کو ئەڤە : ب ، د ، ژ ، ل . ژبلی کورتکرن یێت ئێکجار زۆر د دەنگێ دەنگدارا (ن)دا بوین چ نیشان یان بێژە وەك : من ، جهانێ کەسێ یەکێ یەکینی د جوینا دوێ یا جهانێت کەسی دکرمانجییدا نەمازە د فولکلوریدا دبنە (م) ب زارنەکرنا (ن) . ژبلی دویماهییا گەلەك کرنێت دهەڤەکیدا . بو نموونە : ئەز دبم . (دبیەم) . تو دبی . (دبیەیت) . ئەو دبت ـ دبە . (دبیات) . ئەم د بن . دبیەین هتد . ئەڤە ژ بلی گەلەك بێژەیێت ژ ڤی دەنگدێرێ تێدا . وەك پلمپسك Pilimpisk دفنلند Dimnotind خدك Khidik .

ئەڤ دەنگدێرە د رێنڤیسا کوردی دا گرفتاریەکە هەتا نهو نەهاتیە چارەسەرکرن . ئەکادمیا کوردی یا بەرێ فەتحەك (تەشیدە) ل سەر واوێ دانا کو بیتە شوینا واوا درێژ و دارێژت زێ . بەلێ ئەڤ دەنگدێرە وەکی خو هێلا . ئەز نزانم بۆچی نەهاتە هزرا وان کو هەر وێ نیشانێ ل بن (زێر) دەنگداران (کونسوناتتان) وەکی . کەسرا زمانێ عەرەبی دانن تەمازە (خاسما) : وەك : ب . د . ز . ل . چ . یان ژی ل ناڤەرا دو دەنگداران یا پێتر وەك : من ، ژن ، بن . کن . نك . کل . دل . شل هند . ئەڤە ژ لایەکیڤە ، ژ لایەکێ دژیڤە . هەمی تیپ عەرەبینە . نیسان ژ زمانێت ئۆروپی وەکی هژمارا (٧)ێ و (٨)ێ ل سەر تیپێت عەرەبی بینە دانان ژ بو دەست نیشانکرنا دەنگان . بۆچی نیشانێت عەرەبی خاسما (کەسرە) ل ژێر تیپان ناهێنە دانان ژ بو چارەسەرکرنا ڤی دەنگدێرێ ؟

٢ ــ ئەبوێتا نیشانان ژ بو فۆنێمێت کونسونەنتێت دو دەنگی د زارێ کرمانجی تەمازە کرمانجیا بەهدینا وەکی ، ك ، ژ ، ت . د رێنڤیسێنا نهو ب کار دتێت و ئەبوێتا نیشانان ژ بو ڤان دەنگدێران ، بێ گومان . ژ بەر کێمبوین یان ئەبوێتا وانە د زارێ سلێمانیێ یان سۆرانیدایە . گرۆڤ ژی ئەڤەیە، دەنگدارا «ل» یا دو دەنگی ، نیشانەکا خومالی ژ بو دەنگێ ستویر (قەلەو) هاتیە دانان کو ژ (ل) یا سرشتی بێتە جوداکرن ، ئەگەرچی د زارێ سۆرانیدا (ڵ) یا قەلەو د هند زارێت خوجە یێت سۆرانی وەکی زارێ هەڤلێرێ ب زراڤی تێتە زارکرن ، و د هندە زارێت دیدا وەکی زارێ کوێ ب دەنگێ (ر) یا زراڤ . وەك : «ماڵ» : ب زارێ سلێمانیێ دبتە «ماڵ» ب زارێ هەڤلێرێ و دبتە «مار» ب زارێ کوێ و خوشناو . هەر وەکی وێ : خاڵ ــ خال ، خار . بەلێ زارێ سلێمانیێ ، زارێ خویندن و نڤیسینێ ب (ڵ) تێتە زارکرن ، ئەو کریە بنیات کو ب هزرا من هەکە ب «ل» یا سرشتی بێت هەرێك ل دوی

زاری خوجه زاربکەت دێ کیم سەر گێژی تر بیت • وەکی زمانێ فرەنسی کو دەنگێ «ر» ل پاریسێ ب «غ» د خوینن و لایێ ژێری فرەنسای ب (ر) یا سرشتی ، هەر نیشانەکا (ر) هەیە ب تنێ • دبینت ئەو چەند بێژەیێت ب دەنگێ ستویر و زراف مەعنا بێنە گوهورین کو ب هزرا من دهەڤەکیدا مەعنا وان دیار دبیت • یان ژی بێنە دەست نیشانکرن کو ئەراستەت رێنزانێ (بێژۆکن) •

دەنگێ (ر) ژ دەنگێ (ل) جودایە ژبەرکو زارێت کوردی ب تێکرایی ل دوی زانینا من (ر) یا ستویر و زراف تێدا هەیە ، ژ بەر هندێ ژێک جوداکرنا وان ب نیشان پێتڤی‌یە •

د زارێ کرمانجی‌دا دەنگدارا (ڵ) وەکی (ر) فونیمەکا دو دەنگی‌یە • ب سرشتی و ب گفاشتن د چەند بێژەیاندا تێنە زارکرن و مەعنا وان جودایە وەك : کەر ، کو نیڤەکا تشتی‌یە • کەرێ پورتەقالێ ئانکو نیڤا وێ • کەرێ نانی ، ئانکو نیڤەکا نانی • کەرێ سیڤێ • کو ب زرای سۆرانی (کەرت)ە • «کەر» کو ناڤێ گوهدرێژی‌یە بێ کار و بارێت مرۆڤی ب سەرێك‌ڤە تێت • ئەڤ هەر دو بێژەنە ب زارکرنا دەنگێ (ڵ) ژێك تێنە جوداکرن • هەر وەسا: کەل : ب مەعنا گەرمی‌یا نومرا وێ دگەهتە (١٠٠)ێ سانتگراد و ڤێڤەتر وەك : ئاڤا کەل من ل سەرێ خو کر • من ئاسنێ کەل پێڤەنا • «کەڵ» ب مەعنا کەلات • وەك : کەلا ئامێدیێ • کەلا هەولێرێ • (کەڵ) ب مەعنا جانەوەرا پێتڤی جانەوەرێ تیر • ژبو گولێنێ وەك : چێلا کەڵ ، یا گوگا ب دویڤە • ئەڤ بێژەیە ب زارکرنا دەنگێ (ڵ) مەعنا وێ جودا دبت •

دەنگێ (ز) د زارێ کرمانجی‌دا نەمازە کرمانجی‌یا بەهدینا دبیا فونیمەکا دو دەنگی‌یە :

(١) دەنگێ (ز) یێ گەلەمپەری (سرشتی) وەك : زۆر ، زراف ، زر ، بەز ، گەز ، هتد .

(٢) دەنگێ (ز) ب ستوری وەکی دەنگێ «ظ» د زمانێ عەرەبیدا وەك : بەز ، پەز ، بەزاف ، زافا ، زانا هتد .

دەنگێ (ز) د (بەز)دا کو ب سۆرانی پیوە ، ژ دەنگێ ، بەز ــ بەزین ب مەعنا ب بەز چۆن جودایە ، بەلێ هەر دو وەکی ئێك تێنە ڤێسین .

ئەڤ دەنگە ب ستوری د چەند پێژەیاندا ب تنێ د زارێ سلێمانیێدا هەیە وەك : زۆیا ، زۆر ، زۆردار ، بەلێ چو نیشان ژبو نەهاتیە دانان .

دەنگێ «ت» دیسا فونیمەکا دو دەنگیە نەمازە د زارێ کرمانجیدا کو ب زارکرنا گەلەمپەری (سرشتی) هەر وەکی دڤان پێژەیاندا : تەر ، تری ، ترازی ، گۆتن ، تاقوشك ، تالان ، تێنە زارکرن . هەر وەسا ژی ب دەنگێ بۆر و ستویر وەکی دەنگێ (ط) د زمانێ عەرەبیدا هەر وەکی د ڤان پێژەیاندا ، تاڤ ، تۆڤ ، تڤ ، تاری ، وەتوف تێنە زارکرن . زارکرنا جودا د دەنگێ «ت»دا مەعنا پێژەیێ ب درستی تێنە گوهورین هەر وەکی د ڤان پێژەیانـدا ئەو چەند روهن دبیت . «تا» ب مەعنا دەست پێ‌کرنا گەلەك نەخۆشیا ب زارکرنا سرشتی یا دەنگێ «ت» ، «تا» ب مەعنا لایەك (لقـەك) ژ دارێ ب زارکرنا بۆر یا دەنگێ «ت» . هەر وەسا دپێژەیا «تف» یا ب مەعنا تاڤ ژ دەڤی ب هێز هاڤێتنە ، دگەل «تف» کو دەنگێ مێش و مۆرانە وەکی پێشوی ، و مێشان . تشتێ پێ‌تڤی گوتن ئەڤەیە ڤێسینا دەنگێ «ت» یێ بۆر و ستویر ب (ط) ب هزرا من راست نینە ئەگەرچی رەنگە بوونا دەنگێ بۆر و ستویر یێ (تێ) ژ کار تێکرنا زمانێ عەرەبی بیت ، کو چو بریارێت راست راست نینە بێنە دان بەری ل دوی چۆنەك و عەلشکاڤتنەکا ل سەر خو یا هویر و کویر پێ‌تڤیە بێتە کرن .

دەنگێ «س» دیسا فوتیمەکا دو دەنگیە ، ب دەنگێ گەلەمپەری سرشتی وەك : ساپوتنك ، بەستن ، دەست ، سویت هتد • تێتە زارکرن و ب دەنگێ ستویر و بۆر وەکی دەنگێ «ص» د زمانێ عەرەبیدا وەك : سالْ ، ساڤا ، سەد ، سە ، سامال ، سور هتد • تێتە زارکرن • ئەڤ فوتیما دو دەنگی د زمانێ کوردی ب گشکی هەیە ، بەلێ دکرمانجیدا پیتر• ژ سۆرانی • ئەمازە د گەل دەنگدێرێت (ڤاول) دەنگ بۆر و بلند وەك (ئا) : سالْ ، سار و (ۆ) : سۆر ، سۆتن • بەلێ د زارێ سۆرانیدا کێمترە وەك : سەد ، سەگ ، شەست هتد •

ب من وەرە ئیسا ڤی دەنگی ب «ص» راست نینە ژبەرکو جۆرەکە ژ (س) هەتا خو د زمانێ ئنگلیزیدا د چەند بێژەیاندا ئەڤ فوتیما دو دەنگی هەبە •

ئەڤ فوتیمێت دو دەنگی د ئەلفابێیا کوردی سوڤیتی یا لاتینی و روسی تێکەل هاتینە چارە سەرکرن ب دانانا نیشانان ژبو جوداکرنێ • ب هزرا من هەکە هات و رێنڤیسیا کوردی ل سەر بنگەهێ دانانا نیشانەکێ ژ بو هەر دەنگەکێ تێتە زارکرن دانێ ، دڤێت هزرا دانانا نیشانان بۆ فوتیمێت هاتینە دەست نیشانکرن ژ دەنگدێران (بزوێن) و دەنگداران (کونسونانت) بکەن •

دمینت ئیسا بێژەیێت عەرەبی و یانی ؛ بێژەیێت یانی ج ئنگلیزی فرەنسی ، روسی یا ئەلمانی هتد • بن ، ب تیپێت لاتینی و رێنڤیسا هەر زمانەکی ژ وان تێتە ئیسین بێ گوهورین ، هەتا خو زمانێ فارسی ژی ب رێنڤیسا فارسی دئیسن • دمینت بێژەیێت عەرەبی بۆچی ب رێنڤیسا عەرەبی ج سەرەناڤین (اسم علم) یان ژی بێژەیێت دی یێت تۆرێ کلاسیکی یێ کوردی بێ ترە ژێ ؟ !

ب من وەرە وەکی زمانێت بیانی زمانێ عەرەبی ژی ب رێنڤیسینا عەرەبی بێ گوهورین نە ددەنگێت دەنگدێر ئەژی د دەنگێت دەنگدار بێتە ڤیسین ، ژبەرکو ژ لایێ زانستی (علمی)ڤە ئەڤ گوهورینێت د رێنڤیسینا ل کار نەو هەمی راستین ، ژبلی سڤکیێا زارکرنێ و سپەهیتیێ ژی • نساڤێ عەرەبی محمد ، احمد ، مصطفی ، دڤێت وەکی عەرەبی بێتە ڤیسین و زارکرن ژی ، بەلێ ناڤێ محو کو ژ عەرەبی گوهورییە ، ب من وەرە کوردییە ، هەر وەکی وێ ئەحمو کوردیە ، بەلێ «احمد» عەرەبییە دڤێت ب رێنڤیسینا عەرەبی بێتە ڤیسین و زارکرن ، ژبەرکو بەرێ بنیاتی عەرەبییە کو ئەلفا بێیە ، ب سەرڤە بەردانا ئیێت دەنگدێر ل شوینا حەرەکێت عەرەبی ژ عەرەبی نائێخێت • ژبەر هندێ ڤیسینا بێژەیا (مرصع) وەکی خو بێتە ڤیسین گەلەک راستر ، سڤکتر و سپەهیترە ژ (مورەصصەع) ، هەر وەکی وی (مکلل) ژ موکەللەل ، منمق ژ (موئەممەق) کو کورد وەسا زارناکەن و درێژ و گران ناکەن ، تشتێ ژ هەمیا دویرتر ژ راستیێ ڤیسینا کەسرا سەرێ بێژەیێیە د زمانێ عەرەبی چ ب هەمزێ دەست پێ بکەت کو ب ئەلیفا درێژ بێتە ڤیسین وەکی : احسان ، انعام ، اقبال ، اقرار ، ابعاد ، ب رێنڤیسینا کوردی ئیحسان، ئینعام ، ئیقبال ، ئیقرار ، ئیبعاد بێتە ڤیسین • ب من وەرە ، نەراستی و لەنگیەکە وەکی رۆژا نیڤرو دیارە ، کو (احسان) بێتە ئیحسان ، باشە ایمان ، ئیماز ، هەر وەکی ب کاردێت دبتە ئیمان ، ئەڤ درێژکرن ، خو کڤاشتن دزمانەکی ژ مانێت جیهانیدا هەیە ، کو تو ژ سڤکیێا زارکرنا دەنگان بەر گرانکرن و درێژکرنێڤە بچی ؟! ب من وەرە ئەڤە ژ هەمی دەستور و بنگەهێت زمانێت جیهانی دەرکەڤتنە •

ئەڤ گوهورین یێت د کەسرا زمانێ عەرەبیدا بوینە ، د فەتحە و زەمادا نەبوینە • «ئە» کو هەڤبەری نیشانا (فتحة) د زمانێ عەرەبی وەکی خو مایە دزارکرنێدا ، بەلێ دڤیسینێدا هەمزەیە ل سەر چوکلی و (ه) یا عەرەبی د

دویماهیێ ، پێژەیێ ، وەکی ئەز ، ئەم ، ئەو ، ئەڤ ، بەلێ ل نیڤا پێژەیێ بـێ هەمزەیە ل سەر چوکلی نینە و جهێ ڤێنك لێ‌ئینانێ ئالکو رەختەیێ نینـە .
هەر وەسا ژی (ضمة) یا ل سەر دەنگدارا بویە (و) ، ئەو ل دوی کورتی .
درێژی ، بۆری و بلندی ، بویە دو (وو) ، (و) (ۆ) و هەفتەك ل سـەر .
دیارە ژ رێڤە (ی) یا زمانێ عەرەبی ل جهێ کەسرێ دانایە ، گرۆڤێ ڤێ راستـیێ ژی کتێبا دەستووری زمانی کوردی ، مامۆسـتا توفیق وهبی‌یە یا کو سالا (١٩٢٩)ی ل بەغدا چاپکری ، پاشی پشـت گوهڤە هاتیە هاڤێتن .

زارێ کرمانجی ژ هندە گرفتاری پێت مایی د رێنڤیسـینا کوردی‌دا کو هێژ بیر و باوەرێت ڤیسەڤانێت کورد نەگێکن دەربارێ راست ڤیسـینا وان ، وەکی (و) یا کونـسونانت یا ل پێشـی پێژەیێ وەك : ورد ، ورچ ، وشە ، ب واوەکێ یا دو واوا پێتە ڤیسـین دوبرە ، ژبەرکو کێم پێژە ل دوی زانینا من د کرمانجی‌دا هەنە وەك : وج ، وت ، وتێن سەرێ وان (و) بیت . هەر وەسا (ی) یا دویماهی‌یا پێژەیا پێژەیێ ژی هەر وەسا .

ئەڤ چەند بیر و باوەرەنە دەربارێ ڤیسـینا کرمانجی ب تیپێت عەرەبی پێت من پێشـکێشی خوێندەڤانا کرین ژ سەرێ ڤیـسـا من ب تیپێت عەرەبی بۆ من دیار بیون ، بەلێ چو جارا نەدهاتە هزرا من ئەز ل سـەر گرفتاریێت د کەڤنە رێکا ڤیسـەڤانێ کرمانجی ب تیپێت عەرەبی گۆتارەکێ نە درۆژنامە یان کۆڤارادا بەلاڤکم ، نەژی د رادیووا کوردی‌دا بەلاڤکەم ، ژبەرکو ل نك من بێ گومانە کو کرمانجی ب درستی ب تیپێت عەرەبی ناهێتە ڤیسـین ؛ گرۆڤ ژی ئەڤەیە ، زانایێت عەرەب ب خو ل سـەر وێ باوەرێ‌نە کو زمانێ عەرەبی ژی بێ ئەڤە چەند هزار سالە پێ ڤیسی ، هێژ ڤێـکا لێ دگرن ، بەلێ نەشێن ژی دەسـتی ژ سـەرمایێ ب عەرەبی هاتیە ڤیـسـین راکەن ب لاتینـی بنڤیـسـن . ژبەر هندێ ئەز ل سەر ڤێ بیر و باوەرێ مە کو زمانێ کوردی نەمازە کرمانجی ب تیپێت لاتینی نەبیت ب راستی دەنگێت وی ناهێتە ڤیسـین ب تیپێت عەرەبی .

ڕێنووسی کوردی

طاهر صادق احمد

دەنگ‌و پیتەکانی کوردی

بەکورتی چەند تێبینی‌یەکی گرنگ دەربارەی دەنگ‌و پیتەکانی کوردی وا لەژێرەوە دەرئەبڕم :

١ — پیتی (ص) بەلای منەوە ئەم پیتە پێوەندی بە زمانی کوردییەوە نیەو لە ریزو زنجیرەی پیتەکانی کوردی ئاژێردرێت چونکە زۆر ڕونە کە شێوازی نوسین لەسەر بنەیەکی پتەو چەسپیوە ، بەڵام شێوەی وتن هەرەمەیە ڕاستو ڕەشۆکی گوتن تێکەڵن لەبەرئەوە ناشێ کە هەر وشەیەکی کە لە زارا دەرچێت دەبێت واش‌بنوسرێت وەك وشەی سەگ (صەگ) یان سەد (صەد) ، بێ‌گومان وشەی سەگ لە زمانی فارسیش هەر بە پیتی (س) ئەنوسرێت ..

٢ — پیتی (ع) ئەم پیتەش بە پیتێکی کوردی نائاسرێت هەرچەند کە هێندێ وشەی گەندەی تێخزاو هەن وەك سوتم ، عێل ، عەزیا ، عەرد ..

٣ ـ پیتی (غ) دەنگی ئەم پیتە بەگوێرەی زمانی کوردی پەتی‌و ڕەسەن نیە بە هەڵە لەباتی دەنگی پیتی (خ) گفتوگۆی پێ ئەکرێت وەك باغ نەك باخ ، چیغ نەك چیخ ، غونچە نەك خونچە ، ساباڵاغ نەك ساباڵاخ ••

٤ ـ دو پیتی واو (وو) بەسەر یەکەوە نە پیتێکی سەربەخۆیە وە نە لە ریزی پیتەکانی کوردیدا ئەژمێردرێت ••

٥ ـ هەروەهاش دو پیتی (یی) پیتێکی سەربەخۆ نیە ••

٦ ـ نیشانەی پیتی ڕێ (ڕ) لەژێرەوە بێت گیروگرفتی نوسینی کەمتر ئەبێ بەپێچەوانەی کە لەسەرەوە بێت ••

٧ ـ دانانی (خەت) لەسەر واوی درێژ (ۆ) یان (ێ)ی درێژ کارێکی نارەوایە گیروگرفتی نوسینەکەمانو نیشانەیەکی‌تریش پتر ئەکات ••

٨ ـ بەلای منەوە ژمارەی پیتەکانی بزوێن شەشن وەك (ا ، و ، ۆ ، ە ، ی ، ێ) پێویستە کێشەی ئەم باسە ڕونبکرێتەوەو کۆتایی پێ بێت ••

٩ ـ دو دەنگی بێ‌پیت هەن کە بە تینی پیتی بزوێن ئەڕسکێن تاکو ئێستە چار نەکراون لەباتی ئەم دو دەنگە بە ناچاری پیتی کافو پیتی گاف بەکارئەهێنرێن وەك :

نمونەی یەکەم : کێو ، نیسکێنە ، بالەکی

نمونەی دووەم : گیان ، هەنگوین ، ژەنگی

١٠ـ پێویستە ناوی ڕاستەقینەی ئەم شەش پیتە (ئ ، ڕ ، ڵ ، ۆ ، ە ، ێ) دیاربکرێن چونکە هەرکەس بە ئارەزوی خۆی ناوێکی لێ ناون وەك بۆ پیتی (ڕ) ئەگوترێ ڕێی گەورە ، ڕێی قورس ، ڕێی زل ••

نوسینی ژمارەکان لە ١١ ــ ١٩

لەم نۆ ژمارەیەدا هەر ژمارەی چواردە بیگیروگرفتی وتن‌و نوسینە وە هیچ گۆڕین‌و کەم‌و زیادی بەسەرا نەهاتووە بەپێچەوانەی هەشت ژمارەکانی‌تر کە بەزۆری بە دو جۆر ئەگوترێن‌و ئەنوسرێن ، لێرەدا هیــچ پاکانەیــەك بەدەستەوە نیە کە بگوترێت یازدە لە یانزدە ڕاســترە ، لــەگەل ئەوەشــا هەرچۆنێك بێت وشەی یازدە لە یانزدە سوكو کورترە ، وا لەژێرەوە شەش ژمارەیان کە لەسەر یەك بنەنە ئەنوسرێن :

یازدە نەك یانزدە
یازدەم نەك یانزدەم
یازدەمین نەك یانزدەمین

هەروەهاش :

دوازدە ، دوازدەم ، دوازدەمین
سێزدە ، سێزدەم ، سێزدەمین
پازدە ، پازدەم ، پازدەمین
شازدە ، شازدەم ، شازدەمین
نۆزدە ، نۆزدەم ، نۆزدەمین

بەلام ژمارەی ١٧ ، ١٨ لەم دۆخەدا پیتی (ت) لە هــەردو ژمارەکەدا قوت ئەدرێت‌و نانوسرێت :

حەودە بەرەو کوردی‌ترە لە حەفدە یان حەڤدە
حەودەم نەك حەفدەم ــ حەڤدەم
حەودەمین نەك حەفدەمین ــ حەڤدەمین
هەشدە نەك هەژدە

هەشدەم نەك هەژدەم
هەشدەمین نەك هەژدەمین

نـــاوەكانی لێــكدراو

ئەو ناوانەی كە زوربەیان لە دو وشە پێكدێنو ئەبنە ناوێكی سەربەخۆو یەك واتاش ئەگەین بەلای منەوە ئەگەر گونجان بەیەكەوە بنوسێن پێچوترە وەك :

پایتەخت نەك پای‌تەخت
ئادەمزاد نەك ئادەم‌زاد
ڕەنجبەر نەك ڕەنج‌بەر
گولزار نەك گول‌زار
دلبەر نەك دل‌بەر
ڕیباز نەك ڕی‌باز
ئاشخانە نەك ئاش‌خانە
بەرگدرو نەك بەرگ‌درو
یەكگرتن نەك یەك‌گرتن
یەكیەتی نەك یەك‌یەتی

هەروەهاش خانزاد ، هۆشیر ، ڕوشنبیر ، دلشاد ، ڕێزمان ، ڕێنوس میوانخانــە ، یــەكسـەر ، یــەكسان ، كەوشدرو ، ڕێكخــستن ، ڕێككەوتن، پێویست ، پێوەند ، پێكەنین ، تێگەیشتو ، هەلــورین ، هەلگر ، هەلگرتن، لێكۆلینەوە ، دلدار ، میواندار ، لە كوردستاندا ، لە لادێدا ..

ئەم ناوە لێكدراوانەی ژێرەوەش كە برێتین لە دو نـــاوو پیتی واوی پێوەندی هەمیشان بەیەكەوە بنوسێن ڕاسترە چونكە ئەمانەش بە یەك واتا هاتون وەك :

چەنگوچەلەمە نەك چەنگ و چەلەمە
دەنگوباس نەك دەنگ و باس
وتوویژ نەك وت و ویژ
کشتوکاڵ نەك کشت و کاڵ
کەلوپەل نەك کەل و پەل
گفتوگۆ نەك گفت و گۆ
مشتومڕ نەك مشت و مڕ

لە کوردیــدا نیسبەت

١ ــ هەر ناوێکی کە دوایی بێت بە یەك لە پیتەکانی (صحیح) کە بکرێــت بەنیسبەت پیتی (ی)ی نیسبەتی ئەخرێتە دواییەوە وەك :

سەقز ــ سەقزی
زێبــار ــ زێباری
شارەزور ــ شارەزوری
دهۆك ــ دهۆکی

٢ ــ بەلام ئەم ناوە نیــبەتدارانەی خوارەوە لەکۆنەوە واهاتون نــاوەکان لەگەل (ی)ی نیــبەت جوشدراون جارێکیتر (ی)ی نیسبەت هەلناگرن وەك :

دارا هەرکی نەك هەرکیی یان هەرکیی
فەرهاد موکری نەك موکریی یان موکریی
میرزا سورچی نەك سورچیی یان سورچیی
سەردار کمری نەك کمریی یان کمریی
هاوار گەردی نەك گەردیی یان گەردیی

٣ ــ لێرەدا هێندێ ناو هەن بە بێ (ی)ی نیسبەت بە نیسبەتدار لە قەڵەم ئەدرێن هەرچەندە کە لەسەر بنە نێنو بەدەرن وەك :

کاوە خانەقا ڕاستییەکەی کاوە خانەقایی
وریـا جـاف ڕاستییەکەی وریا جافی
ئاسۆ خۆشناو ڕاستییەکەی ئاسۆ خۆشناوی

٤ ــ ئەو ناوانەی کە دوا پیتیان یەك لە پیتەکانی بزوێنە (ا ، و ، ۆ ، ە ، ێ) نیسبەتی ئەو جۆرە ناوانە بە دو پیتی (یی)ی نیسبەت ئەبن وەك :

نمونەی پیتی (ا) وەك کرماشا ــ کرماشایی
چەرمەگا ــ چەرمەگایی
چوارتا ــ چوارتایی

نمونەی پیتی (و) وەك داربەڕو ــ داربەڕویی
نەوسو ــ نەوسویی
میروسو ــ میروسویی

نمونەی پیتی (ۆ) وەك شنۆ ــ شنۆیی
کۆ ــ کۆیی
زاخۆ ــ زاخۆیی نەك زاخۆلی

نمونەی پیتی (ە) وەك سنە ــ سنەیی
ڕانیە ــ ڕانیەیی
بەرزنجە ــ بەرزنجەیی نەك بەرزنجی

نمونەی پیتی (ێ) وەك لادێ ــ لادێیی نەك لادێیی
کۆیێ ــ کۆیێیی
خەتێ ــ خەتێیی

تێبینی :

ئەو ناوە نیسبەتدارانەی زۆرەوە کە لەگەڵ ڕانـاوی کەسی لـکاوی (ین) بەکارهێنران لەم دۆخەدا سێ پیتی (ی) ئەکەونـە تـەك یەکـەوە ، لێرەدا هەروەکو یەك پیتی نیسبەت لە گوتنا فوت ئەدرێـت هەروەهـاش نانوسرێت چونکە دروست نیـیە لە سێ پیتی (ی) بەیەکەوە بنوسـێن و بنوسرێن وەك :

هەموومان چوارتایین نەك چوارتاییین یان چوارتاییین
زۆرمان میروسویین نەك میروسوییین یان میروسوییین
نیوەمان کوێیین نەك کوێییین یان کوێییین
چوارمان بانەیین نەك بانەییین یان بانەییین
ئێمە لادێیین نەك لادێییین یان لادێییین یان لادێیین

ئاوەڵناوی بـالا ـ اسم التفضیل

ئەم باسە دابەشی ئەکرێت بە سێ بەشەوە :

١ ـ هەر ئاوەڵناوێك کە بکرێتە ئاوەڵناوی بالا یان بالاتر ئامرازی (تر) و (ترین) یان ئەخرێتە دوایەوە ، بێ گومان پلەی دووەمیـان بەتـێن و پایەخدارترە لە پلەی یەکەم لـێرەدا ئـەگەر گونجـان ئـامراز بـە ئاوەڵناوەوە ئەنوسێت وەك :

جوان : جوانتر نەك جوان‌تر
جوانترین نەك جوان‌ترین

ڕەق : ڕەقتر نەك ڕەق‌تر
ڕەقترین نەك ڕەق‌ترین

پـاك : پاكتر نەك پاكتر
پاكترین نەك پاكترین
هەروەهاش ئازاتر ــ ئازاترین ، زوتر ــ زوترین ، گەلحوّتر ــ گەلحوترین ، پتەوتر ــ پتەوترین ، نویتر ــ نویترین ، نویـتر ــ نویترین ..

٢ ــ ئەگەر دوایی ئاوەلناو پیتی (ت) بو پێش ئەم پیتەش یەك لە پیتەكانی (صحیح) بو كە توشی ئامرازی (تر) یان (ترین) هات لەم دۆخەدا دو پیتی (ت) ئەكەونە تەك یەكەوە لێرەدا پیتی (ت)ی ئاوەلناو قوت ئەدرێتەو ناش نوسرێت وەك :

مەست : مەستر نەك مەستتر یان مەستتر
مەسترین نەك مەسترین یان مەستترین

كورت : كورتر نەك كورتتر یان كورتتر
كورترین نەك كورتترین یان كورتترین

چوست : چوستر نەك چوستتر یان چوستتر
چوسترین نەك چوسترین یان چوستترین

هەر بەم جۆرە پەستر ــ پەسترین ، خەستر ــ خەسترین ، خشتر ــ خشترین ، بەهەستر ــ بەهەسترین ..

٣ ــ بەلام ئەگەر دوایی ئاوەلناو پیتی (ت) بو پێش ئەم پیتەش یـەك لە پیتەكانی بزوێن (ا ، و ، ۆ ، ە ، ی ، ێ) بو لە دۆخی گێرانی ئاوەلناو بۆ ئاوەلناوی بالا یان بالاتر هەمیـان دو پیتی (ت) ئەكەونە تـەك یەكەوە لێرەدا مەرجە كە هەردو پیتی (ت) بنوسرێت وەك :

نمونەی پیتی (ا ــ ت) وەك لات : لاتتر نەك لاتر
لاتترین نەك لاترین
نمونەی پیتی (و ــ ت) وەك ڕوت : ڕوتتر نەك ڕوتر
ڕوتترین نەك ڕوترین
نمونەی پیتی (ۆ ــ ت) وەك پۆت : پۆتتر نەك پۆتر
پۆتترین نەك پۆترین
نمونەی پیتی (ە ــ ت) وەك كەلەگەت : كەلەگەتتر نەك كەلەگەتر
كەلەگەتترین نەك كەلەگەترین
نمونەی پیتی (ی ــ ت) وەك فیت : فیتتر نەك فیتر
فیتترین نەك فیترین
نمونەی پیتی (ێ ــ ت) وەك شێت : شێتتر نەك شێتر
شێتترین نەك شێترین

پیتەكانی پێوەندی ـ حروف العطف
و ، ش ، یش

١ ــ پیتی پێوەندی (و) :

ئەم پیتە هەمیشە دەكەوێتە نێوان دو وشە یان دو ڕستەو بەیەكەوەیان ئەبەستێت پێویستە كە بەتەنیا بنوسرێت وەك :

نانو ماست نەك نانو ماست
كەمو زۆر نەك كەمو زۆر
منو تۆ نەك منو تۆ

باخم فرۆشتو پارەکەشم وەرگرت نەك باخم فرۆشتو پارەکەشم وەرگرت •

٢ ــ پیتی پێوەندی (ش) :

ئەو ناوانەی کە دوایی‌یان یەك لە پیتەکانی بزوێن (ا ، و ، ۆ ، ە ، ی ، ێ) بێت لە دۆخی پێوەند یان پیتی پێوەندی (ش) ئەخرێتە دوایی‌یانەوە وەك :

نمونەی پیتی (ا) وەك ڕەشەبا : ڕەشەباش نەك ڕەشەبایش
چیا : چیاش
ئامۆزا : ئامۆزاش

نمونەی پیتی (و) وەك خانو : خانوش نەك خانویش
مازو : مازوش
پەراسو : پەراسوش

نمونەی پیتی (ۆ) وەك دۆ : دۆش نەك دۆیش
گەزۆ : گەزۆش
قاشۆ : قاشۆش

نمونەی پیتی (ە) وەك بنکە : بنکەش نەك بنکەیش
نەتەوە : نەتەوەش
شانە : شانەش

نمونەی پیتی (ی) وەك مراوی : مراویش (مراوی + ش)
کانی : کانیش نەك کانییش
کەزی : کەزیش

نمونەی پیتی (ێ) وەك هەرمێ : هەرمێش نەك هەرمێیش

ترێ : ترێش

جێ : جێش

٣ ــ پیتی پێوەندی (یش) :

بەلام ئەگەر دوایی ناوەکان دو پیتی بزوێن (ا ــ و) یان (ە ــ و) یان (ی ــ و) وە یان (ێ ــ و) بو پێوەندیان بە دو پیتی (یش) دەبێت بە پێچەوانەی نمونەکانی سەرەوە وەك :

نمونەی دو پیتی (ا ــ و) وەك پلاو : پلاویش

ئاو : ئاویش

داو : داویش

ڕاو : ڕاویش

نمونەی دو پیتی (ە ــ و) وەك شەو : شەویش

پەو : پەویش

ئەو : ئەویش

قەلەو : قەلەویش

نمونەی دو پیتی (ی ــ و) وەك زیو : زیویش

شیو : شیویش

پەسیو : پەسیویش

نیو : نیویش

نمونەی دو پیتی (ێ ــ و) وەك سێو : سێویش

کێو : کێویش

دزێو : دزێویش

لێو : لێویش

هەروەهاش ئەگەر ناوێك پیتی دوایی یەك لە پیتەكانی (صحیح)
بو پێوەندی ئەو جۆرە ناوانەش بە دو پیتی (یش) دەبێت وەك :
كەباب ــ كەبابیش ، پەت ــ پەتیش ، رەنج ــ رەنجیس ، باخ ــ باخیش ، برج ــ برجیش ، بەرد ــ بەردیش ، كار ــ كاریشش ، گەز ــ گەزیش ، مێوژ ــ مێوژیش ، كەس ــ كەسیش ، لەش ــ لەشیش ، كەف ــ كەفیش ، لاق ــ لاقیش ، ئاف ــ ئافیش ، چۆك ــ چۆكیش ، سەگ ــ سەگیش ، مل ــ ملیش ، دەم ــ دەمیش ، بۆن ــ بۆنیش •

نوسینی وشەكانی واودار

ئەم باسە دابەش ئەكرێت بە دو بەشەوە :

بەشی یەكەم :

هەر وشەیەكی واودار كە پیتی واوەكەی لە هەر لایەكەوە توشی یەك لە پیتەكانی بزوێن (ا ، ە ، ی ، ێ) بو لەمدۆخەدا تینی ئەم دو پیتە بزوێنە شێوەی یەك پیتی واو ئاشكرا دەرئەخات وە لە نوسینی ئەم جۆرە وشانەدا هیچ تەگەرەو گیروگرفتو كێشەیەكی لەسەر نیە • بۆزانین وا لەژێرەوە بە درێژی نمونەكان ئەنوسرێن :

١ ــ پیتی واو كە بكەوێتە پێشەوەی وشە پاش ئەم پیتەش یەك لە پیتەكانی بزوێن بو وەك :

نمونەی پیتی (و ــ ا) وەك : وان ، واك ، واقمان ، وانا ، وانە ، واتێك ، واهەر ، والا ، وامی ، وازهێنان ••

نمونەی پیتی (و ــ ە) وەك : وەج ، وەنەوشە ، وەی ، وەند ، وەك ، وەردینە ، وەئەوز ، وەڵام ، وەرز ••

نمونەی پیتی (و ــ ی) وەك : ویستن ، ویـنـین ، ویـر ، ویـنـەر ، ویستراو ، ویست ..

نمونەی پیتی (و ــ ێ) وەك : وێنە ، وێران ، وێنجە ، وێڵ ، وێت ، وێژە ، وێچون ، وێدان ..

٢ ــ پیتی واو ئەگەر بکەوێتە دوایی وشەوە پێش ئەم پیتـەش یەك لـە پیتەکانی بزوێن بو وەك :

نمونەی پیتی (ا ــ و) وەك : داو ، جاو ، چاو ، خاو ، پیاو ، کڵاو ، گوڵاو ، هەناو ، پێڵاو ، دۆشاو ، دراو ..

نمونەی پیتی (ە ــ و) وەك : دەو ، خەو ، چەو ، درەو ، برەو ، شەو ، کەو ، قەڵەو ، پەو ، ئەو ..

نمونەی پیتی (ی ــ و) وەك : زیو ، دیو ، پیو ، شیو ، گیو ، نیـو ، ڕزیو ، گەنیو ، پەسیو ، بەزیو ..

نمونەی پیتی (ێ ــ و) وەك : دێو ، خێو ، کێو ، نێو ، مێو ، لێو ، جنێو ، بزێو ، نشێو ، دزێو ..

٣ ــ هەر وشەیەکی واودار کە پیتی واوەکەی بکەوێتە نێوان دو پیـتی بزوێنەوە وەك :

نمونەی پیتی (ا ــ و ــ ا) وەك : تاوان ، پاوان ، ساوار ، کـاوان ، گاوان ، تێوان ، بناوان ، پاوانە ..

نمونەی پیتی (ا ــ و ــ ە) وەك : باوەڕ ، خاوەر ، ساوەر ، زەماوەند ، دەماوەند ، خاوەن ، هاوەن ، ناوەند .

نمونەی پیتی (ە ــ و ــ ا) وەك : دەوار ، جەوال ، هەوار ، فرەوان ، مەلەوان ، پاسەوان ، باخەوان ، خوێندەوار ، ڕەزەوان ••

نمونەی پیتی (ە ــ و ــ ە) وەك : تــەوەر ، کەوەر ، بەرزەوەنـد ، لەوەڕ ، بەختەوەر ، هەمەوەند ، هەلەوەڕ ••

نموەی پیتی (ی ــ و ــ ا) وەك : زیوان ، مەریــوان : شــیوان ، دیوان ، پیواز ، هیوا ، دیوان ، جریوان ••

نمونەی پیتی (ی ــ و ــ ە) وەك : خیوەت ، سریوە ، شیوەن ، نیوە ، جیوە ، چیوە ، میوە ••

نمونەی پیتی (ێ ــ و ــ ا) وەك : پێوان ، تێوان ، مێوان ، شێوان ، کێوان ، پێوانە ••

نمونەی پیتی (ێ ــ و ــ ە) وەك : زێوەر ، پێوەر ، زێوە ، بێوە ، دێوەرە ، پێوەند ، سێوەر ••

نمونەی پیتی (ێ ــ و ــ ی) وەك : پێویست ، کێوی ، ڕێوی ••

بەشی دووەم :

وشەکانی واودار ئەگەر پیتی واوەکەی لە هەرلایەکەوە توشی یــەك لە پیتەکانی (صحیح) بو لەم دۆخەدا کێشەی گیروگرفتو خەلەتانو هەمــە جۆرەی نوسین دەســتپێدەکات ، وا لەژێرەوە نمونەکانیان ئەنوسرێــن :

١ ــ پیتی واو کە بکەوێتە پێشەوەی وشە پاش ئەم پیتــەش یــەك لــە پیتەکانی (صحیح) بو وەك :

ورچ نەك وورچ
وشە نەك ووشە

ورگ نەك وورگ

وتوویژ نەك ووتوویژ یان ووتووویژ

هەروەهاش وڕ ، وتن ، وتار ، وتە ، وشك ، ورتە ، وزە ، ون ، ولاخ ، وكه ، وجاخ ، ورد ، ودم ، ورە ، وریا ، وژە ، وڕە ، وشتر ، ول ، ولس ..

۲ ـ ئەگەر پیتی واو لە هەر وشەیەكدا بكەوێتە دوایی وشەوە پێش ئەم پیتەش یەك لە پیتەكانی (صحیح) بو وەك :

بو نەك بوو

ئارەزو نەك ئارەزوو

پێشو نەك پێشوو

چو نەك چوو

هەر بەمجۆرەش ماندو ، زیندو ، مردو ، تو ، دو ، ڕو ، زو ، شو ، مو ، نو ، خالو ، جوانو ، سەرو ، ژێرو ، بانو ، بێزو ، پێرو ، زێرو ، نیشتو ..

۳ ـ هەمیسان ئەگەر پیتی واو لە هەر وشەیەكدا بكەوێتە نێوان دو پیتی (صحیح) وەك :

تور نەك توور

پور نەك پوور

شارەزور نەك شارەزوور

مێرگەسور نەك مێرگەسوور

هەر بەمچەشنەش دور ، زور ، كەلەپور ، ژور ، سور ، شور ، شوڕ ، مور ، شالور ، چلورە ، پوك ، توك ، بوك ..

تێبینی :ـ

١ ـ لێرەدا چەند وشەیەکی بەدەر هەن پێویستە بە دو پیتی واو بنوسرێن تاکو خوێندنەوەیەکی دروستو زیانیش بە واتاکانیان نەگات وەك :

کانی قوول نەك کانی قوڵ
پشتی کوور نەك پشتی کوڕ
ڕەنگی کەوو نەك ڕەنگی کەو

٢ ـ هەروەهاش ئەو جۆرە وشانەی کە پیتی واویان کەوتوتە دوایییەوە کە لەگەڵ پاشگر بەکارهێنران مەرجە ئەم جۆرە وشانە بە دو پیتی واو بنوسرێن وەك :

ئێستە زووە نەك زوووە (زوو ـ وە)
برام خەوتووە نەك خەوتوووە
دارەکە کەوتووە نەك کەوتوووە
کابرا مردووە نەك مردوووە (مردوو ـ وە)
فڕۆکە نیشتووە نەك نیشتوووە
ژمارەمان دووە نەك دوووە (دوو ـ وە)

چۆنیەتی نووسینی پێشگرەکان

پاش لێکۆڵینەوەیەکی ورد دەربارەی ئەم باسە گرنگەی پڕ لە گیروگرفتی نوسین وا لەژێرەوە بیرو باوەڕی خۆم دەربڕم لەم هەشت پێشگرانەی کە تەگەرەی نوسینیان زۆرە •

١ ـ پێشگرەکانی کە لە ڕستەی کاری ڕابردو و ئایندەو فەرماندا ئەگونجێن کە بە ڕاناوەکانی کەسی لکاوەوە بنوسێن وا لەژێرەوە نمونەکانیان بە لیستە ئەنوسرێن :

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردو	ڕستەی کاری ئاییندە	ڕستەی کاری فەرمان
پێ	من پێم گوتیت	خۆم پێت دەڵێم	خۆت پێی بڵێ
	تۆ پێت گوتم	خۆت پێم دەڵێیت	خۆتان پێیان بڵێن
	ئەو پێی گوتین	خۆی پێمان دەڵێ	
	ئێمە پێمان گوتن	خۆمان پێتان دەڵێین	
	ئێوە پێتان گوتم	خۆتان پێی دەڵێن	
	ئەوان پێیان گوت	خۆیان پێیان دەڵێن	
تێ	تێم گەیاندیت	تێم دەگەیەنیت	تێی گەیەنە ــ بگەیەنە
	تێت گەیاندم	تێت دەگەیەنم	تێیان گەیەنن ــ بگەیەنن
	تێی گەیاندین	تێی دەگەیەنێ	
	تێمان گەیاند	تێمان دەگەیەنن	
	تێتان گەیاندن	تێتان دەگەیەنیت	
	تێیان گەیاندین	تێیان دەگەیەنن	

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردو	ڕستەی کاری ئایندە	ڕستەی کاری فەرمان
لێ	لێم فرۆشتیت	لێشت دەفرۆشم	لێشی بفرۆشە
	لێت فرۆشتم	لێشم دەفرۆشیت	لێشیان بفرۆشن
	لێی فرۆشت	لێشی دەفرۆشێ	
	لێمانیش فرۆشتن	لێمان دەفرۆشن	
	لێتانیش فرۆشتین	لێتان دەفرۆشم	
	لێیانیش فرۆشتن	لێیان دەفرۆشین	
هەڵ	من هەڵم کەند	خۆم هەڵی دەکەنم	هەڵی کەنە ــ بکەنە
	تۆ هەڵت کەندن	خۆت هەڵی دەکەنیت	هەڵی کەنن ــ بکەنن
	خۆی هەڵی کەند	خۆی هەڵی دەکەنێ	هەڵی کەنە ــ بکەنە
	خۆمان هەڵمان کەندن	هەڵی دەکەنین	هەڵی کەنن ــ بکەنن
	ئێوە هەڵتان کەند	هەڵی دەکەنن	
	ئەوان هەڵیان کەندن	هەڵی دەکەنن	

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردو	ڕستەی کاری ئایینده	ڕستەی کاری فەرمان
تێك	تێکم شکاندیت	تێکم دەشکێنیت	تێکی شکێنە ــ بشکێنە
	تێکت شکاندم	تێکت دەشکێنم	تێکی شکێنن ــ بشکێنن
	تێکی شکاند	تێکی دەشکێنی	
	تێکمان شکاندن	تێکمان دەشکێنن	
	تێکتان شکاندین	تێکتان دەشکێنین	
	تێکیان شکاندن	تێکیان دەشکێنن	
پێك	پێکم کردیت	پێکم دەکەیت	پێکی کە ــ بکە
	پێکت کردم	پێکت دەکەم	پێکیان کەن ــ بکەن
	پێکی کرد	پێکی دەکا ــ دەکات	
	پێکمان کردن	پێکمان دەکەن	
	پێکتان کردین	پێکتان دەکەین	
	پێکیان کردن	پێکیان دەکەم	

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردوو	ڕستەی کاری ئایندە	ڕستەی کاری فەرمان
ڕێک	ڕێکم خستیت	ڕێکم دەخەیت	ڕێکی خە ـ بخە
	ڕێکت خستم	ڕێکت دەخەم	ڕێکیان خەن ـ بخەن
	ڕێکی خست	ڕێکی دەخا ـ دەخات	
	ڕێکمان خستن	ڕێکمان دەخەن	
	ڕێکتان خستین	ڕێکتان دەخەین	
	ڕێکیان خستن	ڕێکیان دەخەن	
لێک	لێکم بەستیت	لێکم دەبەستیت	لێکی بەستە ـ بیەستە
	لێکت بەستم	لێکت دەبەستم	لێکیان بەستن ـ بیەستن
	لێکی بەست	لێکی دەبەستێ	
	لێکمان بەستن	لێکمان دەبەستن	
	لێکتان بەستین	لێکتان دەبەستین	
	لێکیان بەست	لێکیان دەبەستن	

٢ ــ ئەم هەشت پێشگرانە لە ڕستەی هەر سێ کارەکاندا بە تەنیا ئەنوسرێن وە لە هەمو دۆخەکاندا (مفعول) ئاشکرایە وەك نمونەکانی خوارەوە :

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردو	ڕستەی کاری ئاینده	ڕستەی کاری فەرمان
پێ	من چرام بۆ پێ کردیت	خۆم چرات بۆ پێ دەکەم	چرای بۆ پێ کە ــ بکە
	چرات بۆ پێ کردم	تــۆ چرام بۆ پێ دەکەیت	چرایان بۆ پێ کەن ــ بکەن
	خۆی چرای بۆ پێ کرد	چرای بۆ پێ دەکا ــ دەکات	
	چراشمان بۆ پێ کردن	چرامان بۆ پێ دەکەن	
	چراشتان بۆ پێ کردین	چراتان بۆ پێ دەکەین	
	چراشیان بۆ پێ کردین	چرایان بۆ پێ دەکەن	
تێ	گولاوم بۆ تێ کردیت	گولاوم بۆ تێ دەکەیت	گولاویشی بۆ تێ کە ــ بکە
	گولاوت بۆ تێ کردم	گولاوت بۆ تێ دەکەم	گولاویشیان بۆ تێ کەن ــ بکەن
	گولاوی بۆ تێ کرد	گولاوی بۆ تێ دەکا ــ دەکات	
	گولاومان بۆ تێ کردن	گولاومان بۆ تێ دەکەن	
	گولاوتان بۆ تێ کردین	گولاوتان بۆ تێ دەکەین	
	گولاویان بۆ تێ کردن	گولاویان بۆ تێ دەکەن	

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردو	ڕستەی کاری ئایندە	ڕستەی کاری فەرمان
لێ	گەنمم بۆ لێ کردیت	گەنمم بۆ لێ دەکەیت	گەنمی بۆ لێ کە ـ بکە
	گەنمت بۆ لێ کردم	گەنمت بۆ لێ دەکەم	گەنمیان بۆ لێ کەن ـ بکەن
	گەنمی بۆ لێ کرد	گەنمی بۆ لێ دەکا ـ دەکات	
	گەنمان بۆ لێ کردن	گەنمان بۆ لێ دەکەن	
	گەنمتان بۆ لێ کردین	گەنمتان بۆ لێ دەکەین	
	گەنمیان بۆ لێ کردن	گەنمیان بۆ لێ دەکەن	
هەڵ	پارەم بۆ هەڵ گرتیت	پارەم بۆ هەڵ دەگریت	پارەی بۆ هەڵ گرە ـ بگرە
	پارەت بۆ هەڵ گرتم	پارەت بۆ هەڵ دەگرم	پارەیان بۆ هەڵ گرن ـ بگرن
	پارەی بۆ هەڵ گرت	پارەی بۆ هەڵ دەگرێ	
	پارەمان بۆ هەڵ گرتن	پارەمان بۆ هەڵ دەگرن	
	پارەتان بۆ هەڵ گرتین	پارەتان بۆ هەڵ دەگرین	
	پارەیان بۆ هەڵ گرتن	پارەیان بۆ هەڵ دەگرن	

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردو	ڕستەی کاری ئایندە	ڕستەی کاری فەرمان
تێك	ماڵم بۆ تێك خستییت	ماڵم بۆ تێك دەخەیت	ماڵی بۆ تێك خە ــ بخە
	ماڵت بۆ تێك خستم	ماڵت بۆ تێك دەخەم	ماڵیان بۆ تێك خەن ــ بخەن
	ماڵی بۆ تێك خست	ماڵی بۆ تێك دەخا ــ دەخات	
	ماڵمان بۆ تێك خستن	ماڵمان بۆ تێك دەخەن	
	ماڵتان بۆ تێك خستین	ماڵتان بۆ تێك دەخەین	
	ماڵیان بۆ تێك خستن	ماڵیان بۆ تێك دەخەن	
پێك	کارم بۆ پێك هێنایت	کاریشم بۆ پێك دەهێنیت	کاری بۆ پێك هێنە ــ بهێنە
	کارت بۆ پێك هێنام	کارت بۆ پێك دەهێنم	کاریان بۆ پێك هێنن ــ بهێنن
	کاری بۆ پێك هێنا	کاری بۆ پێك دەهێنێ	
	کارمان بۆ پێك هێنان	کارمان بۆ پێك دەهێنن	
	کارتان بۆ پێك هێناین	کاریشیان بۆ پێك دەهێنین	
	کاریان بۆ پێك هێنان	کاریان بۆ پێك دەهێنن	

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردوو	ڕستەی کاری ئایندە	ڕستەی کاری فەرمان
ڕێك	باخم بۆ ڕێك خستیت	باخم بۆ ڕێك دەخەیت	باخی بۆ ڕێك‌خە ــ بخە
	باخت بۆ ڕێك خستم	باخت بۆ ڕێك دەخەم	باخیان بۆ ڕێك‌خەن ــ بخەن
	باخی بۆ ڕێك خست	باخی بۆ ڕێك دەخا ــ دەخات	
	باخمان بۆ ڕێك خستن	باخمان بۆ ڕێك دەخەن	
	باختان بۆ ڕێك خستین	باختان بۆ ڕێك دەخەین	
	باخیان بۆ ڕێك خستن	باخیان بۆ ڕێك دەخەن	
لێك	بەرگم بۆ لێك دایت	بەرگم بۆ لێك ئەدەیت	بەرگی بۆ لێك دە ــ بدە
	بەرگت بۆ لێك دام	بەرگت بۆ لێك ئەدەم	بەرگیان بۆ لێك‌دەن ــ بدەن
	بەرگی بۆ لێك دا	بەرگی بۆ لێك ئەدا	
	بەرگمان بۆ لێك دان	بەرگمان بۆ لێك ئەدەن	
	بەرگتان بۆ لێك داین	بەرگتان بۆ لێك ئەدەین	
	بەرگیان بۆ لێك دان	بەرگیان بۆ لێك ئەدەن	

هەر بەم‌جۆرەیە ئەگەر پێشگر لە یەك پێشگر پتر بو وەك :

باراشت بۆ لێ کرد ، باراشی بۆ لێ دەکات ، باراشی بۆ لێ کە ـ بکە
چێشتم بۆ تێ کرد ، چێشتی بۆ تێ دەکەن ، چێشتیان بۆ تێ کە ـ
بکەن .

جلی بۆ هەڵ گرت ، جلی بۆ هەڵ ئەگرین ، جلی بۆ هەڵ
گرن ـ بگرن ... هتد

٣ ـ ئەو پێشگرانەی کە لەگەڵ ناوەکاندا لێك‌ئەدرێن ئەگەر گونجان
بەیەکەوە ئەنوسێن و یەك واتاش ئەگەینن وەك :

لێکۆڵینەوە	نەك	لێ کۆڵینەوە
لێزانین	نەك	لێ زانین
تێبینی	نەك	تێ بینی
تێگەیشتن	نەك	تێ گەیشتن
پێویست	نەك	پێ ویست
پێڕەو	نەك	پێ ڕەو
هەڵگر	نەك	هەڵ گر
هەڵسوڕان	نەك	هەڵ سوڕان
ڕێکخستن	نەك	ڕێك خستن
ڕێککەوتن	نەك	ڕێك کەوتن
لێکدانەوە	نەك	لێك دانەوە
تێکدەر	نەك	تێك دەر
پێکهێنان	نەك	پێك هێنان

ڕێنووسی کوردی

عمر عبدالرحیم

١ ــ باشترین ڕێنووس کامەیە ؟

ا : باشترین ڕێنووس ئەو ڕێنووسەیە ووشەکان چۆن لە دەم دێنەدەرەوە بەوجۆرە بنووسرێن ، وەیان چۆن دەنووسرێن بەوجۆرە بخوێنرێنەوە .

ب : نابێ لە ڕێنووس‌دا پیتی زیاد وەیان کەم لە ووشەکانــدا بێ . بۆنموونە : لە عەرەبی‌دا لامی (أل) لەگەڵ پیتە شەمسی‌یەکاندا ناخوێنرێتەوە وەکو (الشمس ، الصبر ، النار) ، کە ئەمەش ئەبێتە هۆی سەرلێ‌شێوانی منداڵ لە کاتی نووسین‌دا ، وە هەروەهــا لە ئینگلیــزی‌دا کە دەنــووسرێ Knife لە خوێندنەوەدا دەخوێنرێتەوە (نــایف)، بێ‌گومــان فونەتیکی (نایف) واتە دەنگی ووشەکە لەگەڵ ڕێنووسەکەی‌دا جیاوازی‌یەکی یەکجار زۆریان هەیە وە هەروەهــا لە ووشــەی (write) وە (daughter) هتــد ... ئەم جۆرە ڕێنووسە بەتایبەتی منداڵ زۆر شپرزە دەکا ، وە زۆر بە گران فێری ڕێنووس‌و نووسین دەبێ .

ج : جۆرە ڕێنووسێك پەســەندە کە لە کاتی نووســین‌دا پێنــووس گواستنەوەی زۆری تیا نەبێ ، واتە پێنووس لــە خوارەوە نــەبرێ بــۆ سەرەوەو لە سەرەوە بهێنرێتەوە بۆ خوارەوە یان ببرێتەوە بۆ لای چەپ‌و

بۆ لای ڕاست ، ئەمجۆرە ڕێنووسە پەسەند نییەو نەك ــ منــدال تەنانــەت گەورەش ماندوو دەکاتو کاتێکی زۆریشی لێ بەفیڕۆ دەڕوات .

بۆنموونە : دوو کەس کە لە نووسیندا یەك خێرایییان هەبێت بیانەوێ لاپەڕەیەك ئینگلیزی بنووســن ، یەکەمیــان بــە (Small Letters) (پیتە پچڕپچڕەکان) دووەمیان بــە (Cursive Letters) پیتە لێکدراوەکان بنووسن دەبینین یەکەم هێشتا چوار دێڕی لاپەڕەکەی تەواو نەکردووە دووەم لاپەڕەکە تەواو دەکات .

د : نیشانەی زۆرو (نقطة) خاڵی زۆر لە ڕێنووسدا پەسەند نیــیە ، چونکە وەکو ووتمان پێنووس بۆ سەرەوە بردنو بۆ خوارەوە هێنانی زۆری تێدایە ، لەبەرئەمە پێویستە چەند لە تواناما بێ نیشانەو خاڵ لە ڕێنووسدا کەمبکرێتەوە .

هـ : پێویستە ڕێنووس لەگەڵ دەستوورو ڕێزمانی ئەو زمانەدا بکونجێ لە ناچاریدا نەبێ نابێ لە ڕێزمان لابدات چونکە ئەگەر یەکێك بیەوێ فێری زمانێك بێ لەپێشدا فێری ڕێنووسو ڕێزمانی ئەو زمانە دەبێ .

بۆنموونە : یەکێك بیەوێ فێری زمانی کوردی بێ لەپێشا فێری ئەم ڕاناوانە دەبێ (من ، ئێمە ، تۆ ، ئێوە ، ئەو ، ئەوان) . جا ئەگەر هــاتوو ئامرازی پەیوەندی (دا) بە ڕاناوی (من)ەوە لکێنراو بەمجۆرە نووسرا (مندا) ئەو کەسەی کە تازە فێری ئەم زمانە دەبێ وادەزانێ (مندا) یەك ووشەیــەو دەگەڕێ بەدوای مانای (مندا)دا ، نازانێ کە ئەمە (من)ەو ئامرازی پێوەندی (دا)ی پێوە نووسێنراوە ، وە هەروەها لە ووشەی (ئەوان)و (ئەواندا)دا .

٢ ــ پیتەکانی زمانی کوردی

ئەو پیتانەی کە هەتا ئەمڕۆ لە ڕێنووسی کوردیدا بەکارهــێنراونو پێیان نووسراوە بریتین لەم پیتانە :

[ئ ، ا ، ب ، پ ، ت ، ج ، چ ، ح ، خ ، د ، ر ، ڕ ، ز ، ژ ، س ، ش ، ع ، غ ، ف ، ڤ ، ق ، ك ، گ ، ل ، ڵ ، م ، ن ، و ، وو ، ۆ ، هـ ، ی ، ێ ، ە] ئەمانەش دەکرێن بە دوو بەشەوە :

١ ــ پیتە دەنگدارەکان (Vowel Letters) کە بریتین لە : (ا ، ی ، ێ ، و ، ۆ ، ە) •

٢ ــ پیتە بێدەنگەکان (Silent Letters) ئەمانەش بریتین لە پیتەکانیتری زمانی کوردیو دەکرێن بە چەند بەشێکەوە :ــ

ا ــ ئەو پیتە بێدەنگانەی کە کوتوپڕ لە دەنگ وەیان لەناو قورگدا دێنە دەرەوە ، وەکو : (ئ ، ب ، پ ، ت ، ج ، چ ، د ، ع ، ق ، ك ، گ ، و ، هـ) ئەگەر بەوردی سەرنجی بێژەی ئەم وشانە بدەین چۆن دەوترێن بەوجۆرە نانوسرێن ، بەڵکو پێویستییان بە دەنگێکیتر هەیە وەکو [کەسرەیەکی] عەرەبی یان [i] یەکی ئینگلیزی • لەبەرئەمە پێشنیاز ئەکەم کە هەتا ئێستا چۆن نووسراون هەر وا بنووسرێنو هیچ جۆرە نیشانەو دەستکارییەکیتر نەکرێن چونکە نیشانەی زۆر لە ڕێنوسی زمانێکدا منداڵو نووسەر ماندوو دەکات•

ب ــ ئەو پیتە بێدەنگانەی لەسەرخۆ بەهۆی لەرینەوەی هەواوە لە دەم وەیان لەناو قورگدا دێنە دەرەوە ، وەکو : (ح ، خ ، ر ، ڕ ، ز ، ژ ، س ، ش ، غ ، ف ، ڤ ، ل ، ڵ ، م ، ن) •

٣ ــ گیروگرفتەکانی ڕێنوسی کوردی :

١ ــ (ی) درێژو (ی) کورت •

هیچ پێویست ناکا بەوەی کە (ی)ی درێژ بە نیشانەیەك لە (ی)ی کورت جیابکرێتەوە ، چونکە :

ا ــ پیتی (ی) هەرکاتێك کەوتە نێوان دوو پیتی بێدەنگەوە دەنگی (ی)یەکە درێژ دەکرێتەوە ، وەکو : بیر ، شیر ، پەنیر ، هەویر .
هەروەها لە کۆتایی وشەی‌دا ئەگەر لەپێش (ی)کەوە پیتی بێدەنگ بوو دیسان دەنگی (ی)کە درێژ دەکرێتەوە ، وەکوو : بردی ، کردی ، خستی ...

ب ــ بەڵام ئەگەر (ی) لەدوای پیتی دەنگدارەوە هات هیچ گومانی تیا نیە دەنگی (ی)کە بەکورتی لە دەم دێتە دەرەوە وەکوو : ڕای‌کرد ، دای‌نا ، بۆی‌بردم ، پەی‌پێ‌دەبا ...

لەبەر ئەمەی ئەم (ی)یانە لەدوای (ا ، ۆ ، ە)وە هاتوون دەنگەکانیان بەکورتی دەوترێ .

جگە لەمەش منداڵو خوێنەر خۆیان بە سەلیقە فێری پێوژەی دەنگەکانی (ی) دەبن‌و دەزانن لە چ‌شوێنێك‌دا دەنگەکە درێژ دەکرێتەوەو لە چ‌شوێنێك‌دا دەنگەکە بەکورتی دەوترێ ، ئیتر پێویست بە نیشانە ناکا ...

٢ ــ دوو (وو) کە هەندێ جار (و)ی پێوەندیشی دەچێتە سەرو ئەوسا دەبێ بە سێ (ووو) بنوسرێ وەکوو : دوو و سێ دەکاتە پێنج ، یان لەکاتێك‌دا کە دەڵێین : بەڕوو و گزگل بێ‌گومان ئەمەش یەکێکە لە گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی کە منداڵو گەورەش پێوەی ماندوو دەبن ، لەبەرئەوە من پێشنیاز دەکەم کە پیتێکی تازە بۆ دوو (وو) دابنرێ‌و بە نیشانەیەکی بچووك کە پێنووس هەڵگرتنی تیا نەبێ لە یەك (و) جیابکرێتەوە .

٣ ــ هەروەها پێنە حەوت لەسەرەکانی‌تریش پیتی تازەیان بۆ دابنرێ ، بۆ ئەمەی منداڵو گەورە ئەمەندە پێنووس هەڵنەگرن‌و نیشانەی

حەوت دابنێن ، لەبەرئەمە پێشنیاز دەکەم ئەگەر گونجاو لوا بـۆ ئەم پیتانە لەسەر شێوەیەکی نوێ رێکبکەوین •

دەمێنێتەوە سەر (ێ ، ڵ) ئەم دوو پیتە کە لە ناوەڕاستی وشەدا دەبن بە هیچ جۆرێك بە بێنیشـانە چارناکرێن وەکـو : دەڵێـن : (پێرێ ، پیرار) یان کە دەنووسین (ئلاو ، کولاو) • لەبەرئەمە ناچار بووم بۆ ئەمەی کە لە هەموو حەوتەکان رزگارمـان بێ پێشنیـاری دارشتنی جۆرە پیتێکی نوێ بکەم •

٤ ــ هەندێك پیت هـەن بەهۆی سـێ [نقطة]وە لـە هاوچەشنـەکانیان جیادەکرێنەوە ، وەکو : ب ، پ ، ج ، چ ، ز ، ژ ، س ، ش ، ف ، ڤ •

بێگومان دانانی ئەم سێ نوختەیەو سێ جار پێنووس گواستنەوە دەبێتە هۆی سـستی لە نووسیندا ، لەبەرئەمە پێشنیاز دەکەم کە لەباتی سێ نوختەی جیا جیا ، هەشتێکی بچووك بکرێ بە نیشانە بۆ ئـەم پیتانە ، چونکە هەشتەکە خۆش دستترە لە نووسیندا ، واتە لە هەموو چاپەمەنیو رێنووسێکدا لەجیاتی سێ نوختە (٨)یکی بچووکیـان بۆ دابنرێ •

٥ ــ (ی)ی ئامرازی پێوەندی بەتایبەتی دوای ئەو وشانە کە کۆتاییان بە (ی) هاتووە لە هەنـدێك رێنـووسدا دەنـووسرێو لە هەندێکـدا نانووسرێ ، نەنووسینی ئەم (ی)یە لادانە لە دەستوورو رێزمانـی کوردی ، لەبەرئەمە بە پێویستی دەزانم کە بنووسرێ ؛ (مراوی‌ی فێر ، سینی‌ی نانخواردن) •

٦ ــ (یی) ئەم (یی)یە لە زۆر رێنووسدا لە دەستووری خۆی لای‌داوەو بە هەڵە دەنووسرێ ، چونکە ئەم جۆرە (یی)یە هەمیشە لـەدوای ئەو

وشانەوە دێ کە کۆتاییان بە پیتی دەنگدار هاتووە ، وەکو : بەرزنجە، بەرزنجەیی ، چوارتا ، چوارتایی ، دووروو ، دووروویی ، کۆ ، کۆیی ..

واتە ئەگەر بنووسین (هەولێریی) ، بێ‌گومان ئەمە هەلەیەکی زۆر گەورەیە لە ڕێنووسی کوردیدا ، چونکە (هەولێر) بە پیتی دەنگدار کۆتایی نەهاتووە ، لەبەرئەمە دەبێ بنووسین (هەولێری) .

٧ ـ (د)ی سەرەکی ئەو وشانەی کە کۆتاییان بە (د) هاتووە کە ئامرازی (دا)ی چووە سەر دەبێ (د)ە سەرەکییەکە بنووسرێ‌و ئەمجا ئامرازی (دا)کەی بخرێتە پاڵ ، وەکو : [لە بنبەرددا ، لەناو هەرددا ، لەگەڵ هەناسەی سەرددا] ، چونکە وشە سەرەکییەکان (بەرد ، هەرد ، سەرد)ن لەبەرئەمە ئەگەر بنووسین (لەبن بەردا) ، (لەناو هەردا) ، (لەگەڵ هەناسەی سەردا) بێ‌گومان ئەمە زۆر هەڵەو نەشیاوە .

٨ ـ (ێ ، یەك ، یێك) .

ئەوەی ئاشکرایە ئەگەر پاشگری هەر وشەیەك پیتی بێدەنگ بوو وەکو : (بزن ، مەڕ ، داس) کە پاشگری (یەك)ی چووە سەر دەنووسرێ : (بزنێك ، مەڕێك ، داسێك) بەلام ئەگەر کۆتایی وشە بە پیتی دەنگدار هاتبوو پاشگری (یەك)ی چووە سەر وەکو : (گا ، بەڕوو ، گرمە ، هەلۆ ، هەرمێ) دەبێ بنووسرێ : (گایەك ، بەڕوویەك ، گرمەیەك ، هەلۆیەك ، هەرمێیەك) لەبەرئەمە لە هەندێك نووسیندا ، کە دەنووسرێ : (گاییك ، گرمەییك ، بەڕووییك) بەکەم : ئەمە لادانە لە دەستووری ڕێنووسی کوردی دووەم : (یێ) دوو پیتن‌و بەکارهێنانی دوو پیتیش بۆ یەك دەنگ شتێکی نەشیاوو نەگونجاوە ..

٩ ــ (ئه ، ده) زۆر جار نووسەر دەنووسێ : (ئەڕۆم ، ئەچم ، ئەخەوم) • بێ‌گومان پێشگری ئەم کردارانە (ئە) نیە ، بەڵکو (دە)یە ، لەبەرئەمە من وای بە باش دەزانم کە لە هەموو نووسینێکدا ئەم جۆرە کردارانە بە (دە) بنووسرێ بەلاّم لە قسە پێ کردندا هەرناوچەیەی بەشێوەی خۆی قسەی پێ بکا زیانبەخش نیە ، بۆیە پێویستــە بنــووسرێ : (دەڕۆم ، دەچم ، دەخەوم) •

١٠ــ هەندێك وشەی لێکدراومان هەیە کە لە ناوو ئــامرازو رەگی کردار پێك‌هاتووە هەرکەس بەجۆرێك دەیانووسێ ، هەندێــك دەنووسن (چێشت لێنان ، پێ لێخستن) ، بەلێ ئەم رێگایە پێنووس هەلگرتنــی کەمتر تیایە ، بەلاّم لە لایەنی رێزمانی‌یەوە هەلەیە ، چونکە (پێ) ناوەو (لێ) ئامرازە کە بە رەگی کردارەوە لکــێنران شێــوەی ئــامرازیو ناوی‌یەکەیان بە جۆرێکی‌کە دەنووسرێ ، بەمەش منداڵ سەری لــێ دەشێوێ ، لەبەرئەمە من وای بە باش دەزانم بەم‌جۆرە بنووسرێــن : (چێشت لێ نان ، پێ لێ خستن) •

١١ــ (و)ی پاڵکــێن :

ئەگەر (و)ی پلکێن دوو وشەی بەیــەکەوە بەســت کە هەریــەکەیان مانایەکی تایبەتی خۆی بوو ، بێ‌گومان (و)ەکە بەتەنیا دەنووسرێ ، وەکو : (منو تۆ ، کامەرانو نەریمان ، دەرزیو دەزوو) • بەلاّم ئەگەر دوو وشەی بەیەکەوە لکان کە بە هەردوو وشەکە یەك مانا بەخشــن دەبێ بە پاشگری وشەی یەکەمەوە بنووسرێت وەکــو : (کوتومت ، کشــتوکاڵ ، گەرموگوڕ ، پانوپۆڕ) •

١٢ــ پاشگری (ەکە) کە نەناسراوی پێ دەکرێ بە ناسراو ، لە زۆر شوێنەدا بووە بە (کە)و نــاوەکەش گۆڕاوە ، بۆ نموونە : دەبینین زۆرکەس

دەنووسن : (خانۆکەم کڕی ، جوانۆکەم ئاودا) . ئەم جۆرە نووسینە هەڵەیەکی یەکجار گەورەیە ، چونکە ئەم دوو ووشەیە لە (خانوو)و (جوانوو)ەوە بوون بە (خانۆ) و (جوانۆ) . لەبەرئەمە پێویستە بنووسرێ (خانووەکەم کڕی ، جوانووەکەم ئاودا) .

١٣ـ (ی) ئامرازی پێوەندی لەگەڵ ئەو وشانەدا کە کۆتاییان بە (یی) هاتووە ، لە کاتێکدا کە دەنووسین (شایی بناوبلە ، بۆشایی ئاسمان) بێگومان لێرەدا ئەم دوو نیمچە ڕستەیە پێویستیان بە (ی)یەکی ئامرازی پێوەندی هەیە کە نەنووسراوە ، لەبەرئەمە بەپێی دەستووری ڕێزمانی کوردی دەبێ بنووسرێن (شاییی بناوبلە ، بۆشاییی ئاسمان) .

١٤ـ زۆر جار ڕاناوی (ت) بە کرداری کەسی دیار نەبووەوە دەنووسێین کە ئەمەش بەلای منەوە هەڵەیە ، بۆ نموونە : زۆرکەس دەنووسن (کاوە کار دەکات ، پیاوەکە دەڕوات ، کچەکە جلدەشوات) بە ڕای من ئەم (ت)انەی کەوتوونەتە دوای کردارەکان زۆر هەڵەن ، دەبێ بنووسین :

(کاوە کار دەکا ، پیاوەکە دەڕوا ، کچەکە جل دەشوا) چونکە (ت) لە ڕێزمانی کوردیدا ڕاناوە بۆ کەسی دووەم ، نەك بۆ کەسی سێیەم ، بۆنموونە دەڵێین : کوشتت ، بردت ، هێنات ، کوێت دێشێ ؟ ، بۆ کوێت برد ؟ چیت لێ کرد ؟ لەبەرئەمە نابێ بنووسین (دەنووسێت ، دەنوێت) دەبێ بنووسین (دەنووسێ ، دەنوێ ، دەڕوا) ئەو (ت)یەی کە پێوەی دەنووسێین زیادەیە .

١٥ـ نووسینی پاشگری (یە) لەدوای ئەو وشانەوە کە کۆتاییان بە (ی) هاتووە ، وەکو (زانیاری ، داخوازی ، وازی) زۆرکەس دەنووسن

(ئەم زانیارییە ، ئەم داخوازییە ، ئەم وازییە) لێرەدا سەرلێشێواندنی منداڵی تێدایە ، چونکە منداڵ لە پێش‌دا فێری وشـــەی (زانیـاری ، داخوازی ، وازی) دەبێ کە (ی)ەکان بەمجۆرە نووسراون ، کەچـی لەپڕێکدا ئەم (ی)انە دەبن بە (یـ) • لەبەرئەمە پێشنیاز دەکەم کـە پاشگری (یە) لەگەڵ ئەم جۆرە وشانەدا بەمپێیە بنووسرێ :

(ئەم زانیاری‌یە ، ئەم داخوازی‌یە ، ئەم وازی‌یە) • بەمە جۆری (ی)ەکە لە بەرچاوی منداڵ هەروەکو خۆی دەمێنێ‌تەوەو لە بارێکەوە ناگۆڕرێ بۆ بارێکی‌تر •

١٦ـ (لادێی‌یەك ، لادێیی‌یەك ، لادێیی‌یێك) بێ‌گومان ئەگەر ســەرنجی ئەم سێ جۆرە ڕێنووسە بدەین کە بـۆ یـەك وشـــە بەکارهـێنراون هەریەکەیان بەجۆرێـك نـووسراوە ، بـەلای منـەوە نووسـینی (لادێیی‌یێك) بەمجۆرە شتێکی نەشیاوە نەك هەر لەبەرئەمەی کە لـە نووسین‌دا گرانە بەڵکو لەبەرئەمـەی کە لەگەڵ بـێژەی وشـەکەدا ناگونجێ ، وە ئەمجۆرەشیان (لادێیی‌یەك) ئەمەشیان لەگەڵ فێربوونی منداڵدا ناگونجێ ، لەبەرئەمـە بە لای منـەوە دەبـێ بنـووسرێ (لادێی‌یەك) چونکە ئەمجۆرەیان لەگەڵ ڕێنـووس‌و ڕێزمـانیش‌دا گونجاوە •

١٧ـ زۆرکەس دەنووسـێ قوتابخانەی (بێ‌کەس‌ی) سەرەتـایی کـوڕان ، لەمجۆرە نووسینەدا لەبەرئەمەی کە (ی) ئامرازی پێوەندی لـێرەدا ئەگونجێ بلکێ بە پیتی (س)ەوە پێویســتە بەمجـۆرە بنـووسرێ قوتابخانەی (بێ‌کەسی) سەرەتـایی کوڕان وە لە لایـەکی تریشـەوە (ی)ەکە بە (س)ەکەوە بنووسێرێ خۆش‌دەستترە •

١٨ـ زۆر جار لە نووسین‌دا پیتی (د) بەتایبەتی لە شـێوەی سلێمـانی‌دا

ناوترێ . لەبەرئەوە من پێشنیاز دەکەم کە ئـەم جۆرە (د)انـە لـە هەموو جۆرە ڕێنووس‌و چاپەمەنی‌یەکی زمـانی کوردی‌دا بنووسرێ بەڵام ئەگەر لە کاتی ئاخاوتنی شێوەی ناوچەیی خۆشماندا نەوترێ هیچ زیانی نیە ، واتە دەبێ بنووسین (مندال ، ئەمەندە ، بغداد) نـەك (منال ، ئەمەنە ، بەغا) .

١٩ــ هەندێ وشەی لێکدراومان هەیە کە لە دوو وشە پێك‌هاتوون ، بەڵام لەبەرئەمەی کە یەك مانا دەگەیەنن پێویستە بەیەکەوە بنووسرێن وەکو (دەنگدار ، ماڵدار ، سامانعار ، باڵدار) .

٢٠ــ دوو (وو) لە سەرەتای وشەوە لەبەرئەمەی کە هەمو (و)ێـك لـە سەرەتای وشەدا لەگەڵ پیتە بێ‌دەنگەکاندا وەکو (و)یـەکی بۆرداری کورت دەوترێ پێویستە بە دوو (وو) بنووسرێ . بەڵام لەبەرئەمەی کە دەست‌و پەنجەی ئاسکۆلەی مندال ماندوو ئەبێ پێویستە بە یـەك (و) بنووسرێ ، وەکو : (ورد ، وشە ، ورشە ، ورك) .

٢١ــ لەبەرئەمەی کە هەموو (ڕ)یەك لە سەرەتای وشەدا دەنگێـکی گڕی هەیە پێویست بەوە ناکات کە حەوت لەژێر (ڕ)ەکەدا دابنێین ، واتـە دەبێ بنووسین (ڕەز ، ڕاو ، ڕەش ، ڕەگ) .

٢٢ــ هەندێ نووسەر کە دەنووسن (بیکوژە ، بیبە ، بینووسە) ئەمـەش هەڵەیە ، چونکە کە دەڵێین (بیکوژە) (ب)کە پێشگرە بۆ کـردارە داخوازی‌یەکە ، (ی)کە ڕاناوە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کەسەی فرمـانی کوشتنی بەسەردا دراوە ، (کوژ) ڕەگی کردارە ، (ە) کردارە ، ئێمـە ئەگەر بێتو (بیکوژە) بەم‌جۆرە بنووسین ، پێشگرو ڕانـاوو ڕەگی کردارمان ترشاند بەسەریەکداو شێتاڵو لێك جیاکردنـەوەی بـەلای

منداڵو گەورەشەوە زۆر زەحمەت دەبێ ، لەبەرئەمە من وای بە باش دەزانم کە بنووسرێ (بێکوژە ، بێیە ، بێنووسە) .

٢٣ــ کە دەڵێین (گیا ، گیان ، گوێ ، خوێ) هەندێک نووسەر لەو باوەڕەدان کە لەدوای پیتی یەکەمی ئەم وشانەوە دەنگێکی شاراوە هەیەو پێویستە بنووسرێو پیتێکی تازەی بۆ دابنرێ ، بەڵام من لەوباوەڕەدام کە هیچ پیتێکی شاراوە نیە تەنها ئەمەندەیە لەکاتی وتندا بەگوێرەی بێژەو شێوەی ناوچەکان دەگۆڕێ ، بۆنموونە : برایەکی هەورامی کە دەڵێ (گیا ، گیان ، گوێ ، خوێ) چۆن نووسراوە بەوجۆرە دەیڵێ ، بەڵام یەکێکی خەڵکی سلێمانی کە دەڵێ (گیا ، گیان) لەنێوان (گ)و (ی)ەکەدا ژێرێکی کورت دروستدەکا کەوابوو ئەم جیاوازییەی کە لە بێژەی ئەم جۆرە وشانەدا هەیە جیاوازییەکی ناوچەیییە ، لەبەرئەمە من وام بەلاوە باشە کە ئەمجۆرە وشانە هیچ دەستکاری نەکرێنو هەتا ئێستا چۆن نووسراون هەروەها بنووسرێن .

٢٤ــ (تەنگ ، سنگ ، درەنگ) . ئەمجۆرە وشانەو هاوچەشنەکانیان لە خوێندنەوەدا لە هەندێک ناوچەدا (ن)کان بە قەڵەوی دەوترێن ، هەندێک نووسەر لەوباڕەدان کە نیشانەیەک بۆ ئەم جۆرە (ن)ە قەڵەوانە دابنرێ ، ئەمەش بە لای منەوە ڕاست نیە ، چونکە بێژەو وتنی ئەم جۆرە وشانەش بەگوێرەی ناوچە دەگۆڕێن ، بۆنموونە : برایەکی بەرزنجەیی کە دەڵێ (تەنگ) چۆن نووسراوە کوتومت بەوجۆرە دەیبێژێ . ئەمە لەلایەک . لەلایەکیتریشەوە ئێمە ئەگەر پیتو بۆ هەموو دەنگێکی شێوە جیا جیاکانی زمانی کوردی پیتێکی تایبەتی دابنێین کاتێک دەزانین پیتەکانی ڕێنووسی زمانی کوردی دەبن بە

(سەد) پیتو بگرە زیاتریش ، کە ئەمەش کارێکی ناپەسەندو نەشیاوە، چونکە ئێمە کە نەتوانین لە پیتەکانی ڕێنووسی کوردی کەم بکەینەوە بۆچی زیادیان بکەین‌و ئەرکی سەرشانی منداڵو نووسەر بکەین بە دوو قات ؟

٢٥ـ (نیە ، چیە) ئەم دوو وشەیەو هاوچەشنەکانیشیان بە هەڵە دەنووسرێن کە دەڵێن (نیيە ، چیيە) چونکە ئەمەش شێوەی وتنی ناوچەکان دەیانگۆڕێ ، (نیە ، چیە) ڕاسترە واتە ئەمەش هەروەکو (گیا ، زمان) لەبێژەو وتن‌دا ئەو (ی)یەی بۆ زیاد کراوە لەبەرئەمە بە ڕای من دەبێ بنووسرێن (نیە ، چیە) هەروەکو دەنووسین (پارەم نیە ، ئەم هەراو هۆریایە چیە) .

ئەمانەو گەلێك گیروگرفتی‌ترمان هەیە کە بوونەتە ئاژاوەو پاشاگەردانی لەناو ڕێنووسی کوردی‌دا ، لەبەرئەمە پێویستە مامۆستایان‌و ڕوشنبیران دەستوورێکی ڕێکوپێك بۆ ڕێنووسی کوردی دابنێن‌و بکرێ بە بناغەیەك‌و هەموو چاپەمەنی قوتابخانەکان‌و گۆڤارو ڕۆژنامەکان بەپێی ئەو ڕێنووسە بنووسرێن .

چۆنیەتی نووسینی چاوگەی نەسادە

د. کوردستان موکریانی

پێشەکی

کۆڕێك بۆ گیروگرفتی ڕێنووسی کوردی ، کە لەلایەن دەستەی کوردی — کۆڕی زانیاری عێراقەوە ڕێكدەخرێ — هەنگاوێکی پیرۆزە بۆ دانانی بەردی بناخەی ڕێنووسێکی یەکگرتووی کوردی ، کە لەبەر تیشکی ئەو لێکۆڵینەوانەدا بڕیاری لەسەر دەدرێت ، کە لەم کۆڕە فراوانەدا پێشکێش دەکرێت .

نووسەری ئەم لێکۆڵینەوەیە ، وەك تازەپێگەیشتوویەکی گێتی زمانەوانی کورد خۆی بە لێپرسراوێك دەزانێ بەرامبەر کێشەی ڕێنووسی کوردی بۆیە بڕیاریدا بەپێی توانا بە لێکۆڵینەوەیەك هاوبەشی ئەم کۆڕە زانستیە بکا .

لێکۆڵینەوەکە لایەنێکی گرنگ و فراوانی ڕێنووسی کوردی دەگرێتە خۆی ، کە ئەویش «چۆنیەتی نووسینی چاوگەی نەسادەیە» . بۆ لێکۆڵینەوەی ئەم بابەتە کە زمانەوانیە پێویستە ئاوڕێك لەو بەرهەمانە بدەینەوە کە تا ئێستا لەڕووی ئۆرتۆگرافی (ڕێنووس)ی کوردیان کۆلیوەتەوە .

لەنێو کتێبخانەی کوردیدا لەمبوارەدا تەنیا چاومان بە دوو بەرهەمی ڕێنووسی دەکەوێ ، کە یەکەمیان بە ناوی ڕابەری بۆ ئیملای کوردییە ، مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە ساڵی ١٩٦٦ چاپی کردووە . وە دووەمیان ڕێنوس وەیا چۆنیەتی نوسینی کوردییە ، کە مامۆستا طاهر صادق لە ساڵی ١٩٦٩دا چاپی کردووە .

(چۆنیەتی نووسینی چاوگەی نەسادە) وەکو بابەتێکی سەربەخۆ لەنێو ئەم دوو بەرهەمەدا باسی نەکراوە . بەڵکو دەبێ لەنێو ووشەی لێکدراودا بیدۆزینەوە وەیا لەگەڵ گیروگرفتی فرمانی لێکدراودا بەرچاوت بکەوێ .

مامۆستا نوری عەلی ئەمین لەژێر ناوی (گیروگرفتی فرمانێکی لێکدراو لە نووسیندا) کە لە لاپەرە (٦٠)دایە دەڵێ :

(... وە هەر لەبەر ئەو هۆیانەی کە دەرمانبڕی بۆ چی ئەبێت ووشەکانی ووشەی لێکدراو بە جیاجیا بنووسرێت ، ئەبێت فرمانی لێکدراویش بە جیاجیا بنووسرێت بەمەرجێ لە نووسیندا (چ بە دەست ، چ بە چاپ) ووشە سەربەخۆکانی فرمانە لێکدراوەکە زۆر لە یەکتر دانەبڕێت لە ڕستەدا واتە دوورنەخرێنەوە ، بۆ وێنە فرمانی (هەڵنەئەگیرسا) ئەم ڕستەیە ئەبێ وەها بنووسرێت (هەرچەند خەریك‌بووم چراکەم بۆ هەڵنەگیرسا) نەك وەها (هەرچەند خەریك بووم چراکەم بۆ هەڵ نەگیرسا) ئەنجا لەبەرئەوە لەمەولا :

١ ـــ فرمانی لێکدراوی دوو ووشەیی ، بەمجۆرە :

بنووسەو	مەنووسە
یارمەکرد	یاریمکرد
لێیدا	لێیدا

خۆش‌بوو	خۆشبوو
دەستم‌لێ‌دا	دەستم‌لێدا ، دەستملێ‌دا ، دەستملێدا .

جا ئێستە بابزانین ئەم هۆیانە چین ، کە مامۆستا نوری عەلی ئەمین دەری‌بڕیون بۆ بە جیا جیا نووسینی ووشەی لێکدراو ...

مامۆستا نوری عەلی ئەمین لەژێر ناوی ڕێزمانی نووسینی ووشەی لێکدراودا ، چەند ڕێرەوێکی نوسیوە ، کە یەکەمینیان لەگەڵ بابەتەکی من دەگونجێ وە لە لاپەڕە (٤٩ ــ ٥٢) بەکورتی دەڵێ دوو بیرو ڕا هەن بۆ چۆنیەتی نووسینی ئەم ووشە لێکدراوانە :ــ

بیرو ڕای یەکەم :

ئەوەیە ، کە ئەبێ ئەم جۆرە ووشە لێکدراوانە بەیەکەوە بلکێنرێت لە نووسیندا . بیانوویان لەمەدا ئەوەیە ، کە ووشەی یەکەم لەوانەیە کۆتایی‌یان بە پیتێ دێ ، ئەتوانرێ بلکێنرێ بە ووشەی دووەمەوە ، وە نووسەر لە کاتی نووسینەوەدا دەست لە نووسین هەڵناگرێت وە سفتریش دائەڕێژرێ وەك لەوەی ، کە بە جیا جیا بنووسرێت .

بیرو ڕای دووەم :

ئەوەیە ، کە ووشەی لێکدراو نابێت بەیەکەوە بلکێنرێت . بیانوویان لەمەدا ئەوەیە ، کە هەر ووشەیە پارێزگاری قەوارەی خۆی ئەکا وەك دانە دەنگی‌یێکی سەربەخۆ (وحدة صوتیة مستقلة) وەیا لە نووسین‌و خوێندنەوەشدا خۆشتر دێتە دەست لەوەی ، کە بدرێتە دەم یەکتر ...

لەم دوو دێڕەی خوارەوەدا بەمجۆرە ، مامۆستا نوری عەلی ئەمین بیروڕای خۆی بەرامبەر چۆنیەتی نووسینی ووشەی لێکدراو دەردەبڕێ‌و دەڵێ :ــ

(منیش خۆم لەسەر ئەو بیرو رایەم ، کە ووشەی لێکدراو بە بێ یارمەتی دەم یەکتر دراو ، بە جیا جیا بنوسرێت ، واتە :ـ

بنووسرێو	نەنووسرێ
ملپێچ	مل پێچ
پێشنوێژ	پێش نوێژ)

مامۆستا (طاهر صادق)یش لە لاپەرە (٩١)ی بەرهەمەکەیدا لە باسکردنی ووشەی لێکدراودا دەڵێ :ـ

وشەکانی لێکدراو زۆربەیان بریەتین لە دو ناوو یەك ماناش ئەبەخشن، ئەو جۆرە وشانەش ئەگەر گونجان پێکەوە ئەنوسین وەك :ـ

ڕاست	هەڵە
خانزاد	خان زاد
رێزمـان	رێ زمان
سیساوا	سی ساوا
سێکانیان	سێ کانیان

هۆی راستی نووسین و هەڵەی نووسینی وشەی لێکدراو روون نەکراوەتەوە •

بەڵگەی زمانەوانی بۆ چەسپاندنی راستی نوسین بە هیچ جۆرێك بەکار نەهاتووە ، تەنیا لە بیروڕای دووەمدا نەبێت ، کە وەکو دانەیەکی دەنگی سەربەخۆ تەماشا کراوە • ووشەی لێکدراوو دارێژراو جیانەکراونەتەوە • شێوەی گەردانکردنی وشە پێرەوی نەکراوە •

چاوگی نەسادە لەرووی چۆنیەتی نووسینیەوە وەکو بابەتێکی سەربەخۆ باس نەکراوە، ئەمانەو چەندین هۆیدی هانیان دام کە ئەم باسە هەڵبژێرم و لێی بکۆڵمەوە •

چاوگە لە رووی فۆرمەوە

چاوگە لە رووی فۆرمەوەو چۆنیەتی پێکهاتنەوە دوو جۆرە :

١ ــ چاوگەی سادە :

کە بریتیە لە مۆرفیمێکی [١] سەربەخۆو هیچ بەندێکی [٢] پێوە نەلکاوە ، وەك :

کردن ، بردن ، ژماردن ، سووتان ، هێنان ، هاتن ، خەوتن ، رشتن • پێوان ، شێلان ، گرووِن ، درووِن ، چوون ، بوون ، نووسین ، کڕین ، برین ، دزین ، فڕین ، وەرین ، وەڕین ، ناڵین •••

٢ ــ چاوگەی نەسادە ، کە دوو جەشنە :

ا ــ چاوگەی دارێژراو

ب ــ چاوگەی لێکدراو

ا ــ چاوگەی دارێژراو :

چاوگەی دارێژراو : ئەو چاوگەیەیە ، کە لە مۆرفیمێکی سەربەخۆو بەندێك وەیا زێتر پێکهاتووە • بەندەکە لەوانەیە پێشگر وەیا پاشگر بێت •

ب ــ چاوگەی لێکدراو :

---

(١) مۆرفیم : بچووکترین دانەی واتابەخشی زمانە .
(٢) بەند : پێشگرو پاشگرو ناوگر دەگرێتەوە .

چاوگەی لێکدراو : لە دوو مۆرفیمی سەربەخۆ پێکدێ هیندێك جار بەندێك وەیا زیتر یارمەتی لێکدانی ئەم دوو مۆرفیمە دەدەن ، یەکێك نەو دوو مۆرفیمانەی دەبێ برێتی بێ لە چاوگەی سادە وەیا دارێژراو وە مۆرفیمەکەیدی لەوانەیە ناو وەیا ئاوەڵناو بێت ، ئەم ناوو ئاوەڵناوەش لەرووی دارشتنەوە سادە وەیا دارێژراو دەبن .

چونیەتی نووسینی چاوگەی دارێژراو :

چاوگەی دارێژراو هەروەکو لەمەوپێش ووتمان لە مۆرفیمێکی سەربەخۆو بەندێك پێکدێت ، بەندەکە لەوانەیە پێشگر وەیا پاشگر بێت . ئەوەی شایەنی باسە زمانی کوردی لە پێشگر دەوڵەمەندە بۆ دارشتنی چاوگەی دارێژراو .

ئەو پێشگرانەی ، کە دەچنە سەر چاوگەی سادەو چاوگەی دارێژراو دادەرێژن لەرووی پێکهاتنیانەوە دوو جۆرن سادەو نەسادە ، ئێمە لەم لێکۆڵینەوەدا لەم لایەنانەی پێشگر نادوێین ، چونکە پێوەندییەکی ئەوتۆی بە باسەکەمانەوە نییە ، بەڵکو مەبەستمان چۆنیەتی نووسینی ئەو پێشگرانەیە لەرووی لکاندنو نەلکاندنیەوە ، بە چاوگەوە ... [٣]

ئەم پێشگرانەی خوارەوە بە پێش چاوگەی سادەوە دەلکێنو چاوگەی دارێژراوی لێ پێکدەهێنن :ــ

(را ، دا ، ڤە ، هەڵ ، وەر ، رۆ ، تێ ، پێ ، وێ ، لێ، تێدا ، پێدا ، پێرا ، تێوە ، پێوە ، تێك ، پێك ، لێك ، وێك ...)

گەر سەرنجی شێوەی دوادەنگی ئەم پێشگرانەی ژووروو بدەین

---

(٣) پێشگری سادە ، وەك ، دا ، را ، رۆ ، هەڵ ، ڤە .
پێشگری نەسادەش ، وەك ، تێك ، لێك ، پێوە ، تێوە .

دەبینین دوو شێوەن ، یەکەمیان ، بە هیچ جۆرێك بە وشەی دوای خۆیانەوە نالکێن لەرووی نووسینەوە نەك لەرووی گۆکردنو تەلەفوزەوە وەك :

(را ، دا ، وەر ، ڤە ، رۆ ، تێدا ، پێدا ، تیرا ، تێرا ، تێــوە ، پێــوە) •

ئەم پێشگرانەی زووررور کۆتاییان بە دەنگی (ئا ، رێ ، ئە ، ئۆ) دێ ، کە ئەم وێنانەیان هەیە (آ ، ر ، ە ، ۆ) وە ئەم وێنانە هەرگیز لەکــاتی نووسیندا بەدوای خۆیانەوە نالکێن •

شێوەکەی دووەم لەکاتی نووسـیندا بۆی هەیــە بە ووشــەی دوای خۆیەوە بلکێ وەیانەنکێ ، بەپێی پێویست • کۆتایی ئەم پێشگرانەش ئــەم دەنگانەن (تێ ، پێ ، کێ)یەن کە لە شێوەو وێنەی (ڵ ، ێ ، ك)دان : کە لەم پێشــگرانەدا بەرچاو دەکەون :ـ

(هەڵ ، تێ ، پێ ، وێ ، لێ ، تێك ، پێك ، لێك ، وێك •••)

چاوگەی دارێژراوی بێ کێشە :

ئەو چاوگانەی کە بە یارمەتی ئەو پێشگرانەی شێوەی یەکەم ، کە برتین لە (را ، دا ، وەر ، ڤە ، رۆ ، تێدا ، پێدا ، پێرا ، تێو ، پێو) دادەرێژرێن •

لە دارێژراودا لە چۆنیەتی نووسـیندا هیچ جۆرە کێشەیەکی رێنووسی دروست ناکەن ، چونکە پێتی کۆتایی شێوەی پێشگرەکان باری لکاندن هەڵناگرن وە زۆر جار وا لە مرۆڤ دەکەن ، کە بیر لە چۆنیەتی نووسینو گۆکردنی نەکەنەوە ، بەپێچەوانەی شێوەی دووەم •

بەمجۆرەی خوارەوە ئەم پێشگرانەی شێوەی یەکەم لەگەڵ چاوگەی سادەدا بەکاردێن وە دەنوسرێن :ـ

١ – را –

ئەم پێشگرە لەگەڵ چاوگەی سادەو چاوگەی دارێژراو دادەرێژرێ کە واتای رووداونێك دەگەیەنێت . کە لەلایەن فـەکەردوە رێچکەی ســەر هەڵدەدات وەیا رێچکەکەی بەرەو ئەوەوە دێت . بۆ وێنە :ـــ

را + کردن ، راهێشتن ، راکێشان ، راگەیاندن ، راکشان ، راژاندن ، رابردن ، راهێنان ، راخستن ، راپەرین ، رادان ، راگرتن .

٢ – دا –

ئەم پێشــگرەش لەگەڵ چاوگەی سادەدا چاوگەی دارێژراو پێكدێنێت وە بە شێوەیەکی گشتی رێچکەی روودانی رووداو لەسەرەوە بۆ خوارەوە پیشان دەدا وە لەکاتی نووســیندا چـاوگەکە بـــە هەرجـۆرە پێتـێك دەستپێبکات ئەوە ئەم پێشــگرە هەرگیز پێوە نالکێ بۆ وێنە :ـــ

داکردن ، داهێشتن ، داکێشــان ، دانـان ، داهێنـان ، داخســتن ، داگرتن ، دابڕان، دادڕین .

٣ – وەر –

ئەم پێشــگرەش کۆتایی شێوەکەی رێنگەی پێوە لکاندنی نادات بەو چاوگەیە سادەیەی ، کە بەپێشی دەکەوێت . زۆرجار ئەم پێشــگرە واتــەی گەڕانەوە بۆ پاشەوە وەیا گۆڕانی دۆخو بارو رێچکەی رووداو دەبەخشێت وە بەمشێوەیە دەنوسرێت :

وەرخستن ، وەرگرتن ، وەرگەڕان ، وەرسووڕان .

٤ ـ ڤە ـ (٤)

لە نووسینی ئەمپێشگرە لەپێش چاوگەی سادەدا هیچ جۆرە گیروگرفتێك دروست نابێت ، چونکە خۆی کۆتایی بە دەنگێك هاتووە کە شێوەکەی رێگەی پێوە لکاندنی بە ووشەی دوای خۆیەوە نادات ، ئەم پێشگرە واتای رووداني بۆ پاشەوە وەیا بۆ هەموولایەك دەگەیەنێت وە بەمجۆرەی خوارەوە دەنووسرێت :ـ

ڤەخارن ، ڤەکرن ، ڤەکشین ، ڤەکشاندن

ڤەگەرین / ڤەگەراندن ، ڤەدرین ، ڤەبرین

٥ ـ رۆ ـ

ئەم پێشگرەش وەکو پێشگرانی پێشوو لەکاتی نووسینیدا لەگەڵ چاوگەی سادەدا هیچ جۆرە کێشەیەکی رێنووسی دروستناکات ئەمەش هەر بەهۆی شێوەی دەنگەکەیەتی • ئەم پێشگرە واتای بزووتنەوە بەرەوخواروە یا ناوەوەی شت دەبەخشێتو بەمجۆرە دەنووسرێت :ـ

رۆچوون ، رۆچەقان ، رۆکردن ، رۆنیشتن ، رۆنان

٦ ـ تێدا ، پێدا ، پێرا ـ تێرا ...

ئەم چوار پێشگرە کۆتاییان بە دەنگی (ئا) دێ ، کە لە نووسینـدا بۆ دارشتنی چاوگەی دارێژراو هیچ گیروگرفتێکی رێنووسی پێكناهێنێت، لەبەرئەوەی کۆتایی هەر چواریان یەك شێوەیە بۆیە لە یەك خالدا

---

(٤) پێشگری (ڤە) لەرووی واتای رێزمانییەوە بەرامبەر بە پاشگری (وە)ی دیالێکتی کرمانجی خواروە .
لە دیالێکتی کرمانجی ژووروودا شێوەیەکیدی ئەم پێشگری (ڤە)یە هەیە ، کە ئەویش (ڤێ)یە وە لەگەڵ ئەم سێ چاوگانەدا بەرچاو دەکەوێ (ڤێکەتن ، ڤێخستن ، ڤێساندن) .

کۆم‌کردنەوە ، هەروا لە رووی ئەرکی رێزمـانی‌یانەوە بۆ دارشتنی چاوگەی دارێژراو یەکن وە بەم‌جۆرەش دەنوسرێن :ــ

تێداچوون ، تێداپســان ، تێداشــکان ، تێــدارژان ، پێــداهاتن ، پێدارشتن ، پێداکەوتن ، پێداچوون .

پێراکەوتن ، پێراچوون ، پێراگەیشتن .

تێرادیتن ، تێراچوون ، تێراکردن .

۷ ــ **تێوە ، پێوە** (٥)

ئەم دوو پێشگرەش لەکاتی نووسینیاندا لەگەڵ چاوگەی ســادە هیچ جۆرە کێشەیەکی رێنووسی سازناکەن‌و لەرووی ئەرك‌و واتای رێزمانی‌یانەوە وەکویەکن کە رێچکەی جووڵانەوەیــان بەرەو ئۆبێکتە (بــەرکار) ، وە بەم‌جۆرەش دەنووسرێن :

تێوەچوون ، تێوەنان ، تێوەمان .

پێوەکردن ، پێوەچوون ، پێوەنان ، پێوەمان ، پێوەدروون .

چاوگە لە رووی فۆرمەوە

ئەو چاوگە دارێژاوانەی ، کە بەیارمەتی پێشگری (هەڵ ، تێ ، پێ ، وێ ، لێ ، ژێ ، تێك ، پێك ، لێك ، وێــك) دادەرێژرێــن ، لەکاتــی نووسیندا کێشەیەکی رێنووسی پێك‌دێنن کە ئەویش لکانی وەیا نەلکانێتی بە چاوگەی سادەوە ، چونکە شێوەی دوا پیتی رەنگەی لکاندن‌و نەلکاندنی

(٥) پێشگری (پێوە) بەرامبەرەکەی لە کرمانجی ژووروودا (پێڤا)یــە کــە لەرووی ئەرك‌و واتای رێزمانی‌یەوە وەکویەکن وە بەم‌جۆرەش دەنوسرێن :ــ پێڤادوون ، پێڤانالاندن ...

دەدات ، هەر بۆیەیە ئەم کێشە گرنگەی لە زمانی کوردیدا بۆ سازکردووین کەتا ئێستە هەریەکەی بیرو رایەکی جیاوازی لەسەر هەیەو هەریەکەش بەپێی بۆچوونو ئارەزووی دەینووسێ •

هەروەکو لە سەرەتای ئەم لێکۆڵینەوەیەدا ووتمان چاوگەی دارێژراو ئەو چاوگەیەیە ، کە لە مۆرفێمێکی سەربەخۆو بەندێك وەیا زێتر پێكدێت . بەندەکەش لەوانەیە پێشگر وەیا پاشگر بێت •

لەبەر رۆشنایی ئەم روونکردنەوەیەی سەرەوە ، کە دەربارەی چاوگەی دارێژراوە ، ئەوەمان بۆ رووندەبێتەوە ، کەوا چاوگەی سادە مۆرفێمێکی سەربەخۆیە ، گەر هاتوو هیچ بەندێکیشی لە پێشگرو پاشگردا پێوەنەلکا ، ئەوە هەر واتا بەخشە •

بەلام ئەو پێشگرانەی ، کە دەچنە سەرچاوگە سادەکە لەرووی واتاوە مۆرفێمێکی ناسەربەخۆن ، کەواتە بۆ دەرخستنو بەخشینی واتا بەندن بە چاوگە سادەکەوە ، کە مۆرفێمێکی سەربەخۆیە ، وە لەرووی شێوەوە پێكهاتنەوە چاوگەی دارێژراو دادەرێژێ وە لەلایەن واتاشەوە واتایەکی نوێی پێ دەبەخشێ •

بۆ چۆنیەتی نووسینی چاوگەی دارێژراو ، کە لە (پێشگر + چاوگەی سادە) دارێژراوە لەرووی زمانەوانیەوە وا راسترە ، کە بدرێتە دەم یەکتر بەواتا پێشگرەکە بە چاوگە سادەکەوە بلکێنرێ ، هۆی راستیشی ئەوەیە : گەر هاتوو هەردوویان بە جیاواز نووسران ئەوە هەر چاوگە سادەکە دەتوانێ قەوارەی خۆی وەکو دانەیەکی واتا بەخش بپارێزێ ، بەلام پێشگرەکە ناتوانێ ، چونکە لەرووی واتاوە سەربەخۆ نییە ، بەڵکو بە چاوگە سادەکەوە بەندە • هەروا لەکاتی گۆکردندا پێشگرەکە لەگەڵ چاوگەکەدا تەلەفوز دەکرێ بە بێوەستان ، کەواتە دەبێ شێوەکەشی بە جۆرێك بێت

ئەم یەکێتی تەلەفوزکردنە وەك یەك دانەی واتابەخش پیشانیدا کە ئەویش پێکەوە لکاندنیانە .

کەواتە پێشگری (هەڵ ، تێ ، پێ ، وێ ، لێ ، تێك ، پێك ، لێك ، وێك) ، کە هاوبەشی دارشتنی چاوگەی دارێژراو دەکەن . لە کاتی نووسیندا دەبێ بە چاوگە سادەکەوە بنووسێن و بەرتینە دەم یەکتر بەمجۆرەی خوارەوە :

١ــ پێشگری هەڵ :

ئەم پێشگرە ، کە رووداني رێچکەی کار لە خوارەوە بۆ سەرەوە پیشان‌دەدا وە لەگەڵ چاوگەی سادەدا چاوگەی دارێژراو پێكدێنێت ، بەمجۆرە دەنووسرێت :ــ

هەڵگرتن ، هەڵخستن ، هەڵدان ، هەڵکێشان ، هەڵهێنان ، هەڵبرین ، هەڵتەکاندن ، هەڵچوون ، هەڵلەرزین ، هەڵفرین ...

٢ ــ پێشگری تێ ، پێ ، وێ ، لێ ، ژێ :

لەبەرئەوەی ئەم پێنج پێشگرە بە یەك جۆرە پیت کۆتاییان دێت ، کە ئەویش (ــ ێ)یە وامان بە باش زانی هەموویان لە یەك خاڵدا کۆبکەینەوە، چونکە ئێمە لەم‌باسەدا بە شێوەیەکی سەرەکی لە شێوەی نووسینی دەکۆڵینەوە ، کە هەموشیان بەر یەك جۆرە یاسای نووسین دەکەون کە ئەویش پێوە لکاندنە ، باوەکو لەرووی واتای رووداني کارەوە جیاواز بن ، بەلآم لەرووی رێنووسەوە یەکن و بەمجۆرە دەنوسرێن :ــ

تێکەوتن ، تێخستن ، تێگەیشتن ، تێگرتن ، پێکەنین ، پێوێران ، پێگەیشتن ، وێکەوتن ، وێچوون ، وێخستن ، لێکەوتن ، لێپرسین ، لێبرین ، لێنان ، ژێکەتن ، ژێستاندن ، ژێبرین ، ژێکرن .

٣ – پێشگری : تێك ، پێك ، لێك ، وێك :

پێی کۆتایی ئەم چوار پێشگرەش یەکن ، بۆیە لە یەك خاڵدا کۆمانکردنەوە ، چونکە ڕێنووسیشیان وەکو یەك وایە .

ئەم پێشگرانەش دەبێ لەکاتی نووسیندا بە چاوگەی سادەوە بنووسێن و بدرێنە دەم یەکتر بەمشێوەیە :ــ

تێکنان ، تێکخستن ، تێکدان ، تێکچوون ، تێکشکان ، تێکڕووخان .

پێکهێنان ، پێکگرتن ، پێککەوتن ، پێکخستن ، پێکچوون .

لێکچوون ، لێکخستن ، لێکدان ، لێککەوتن ، لێکبەستن ، لێکبوون ، لێکرەواندن .

وێکچوون ، وێککەوتن ، وێکخستن ، وێکهێنان .

چاوگەی داڕێژراو بە یارمەتی پاشگرەوە

لە دیالێکتی کرمانجی خوارووی یەك پاشگر بەرچاو دەکەوێ ، کە دەچێتە سەر چاوگی سادەو چاوگی داڕێژراوی لێدادەڕێژێ . ئەو پاشگرەش (ــ ەوە)یە [٦] ، کە بەشێوەیەکی گشتی واتای دووبارە کردنەوەو گەڕاندنەوەو بردنەوەی شت دەبەخشێت وە لە کاتی گۆکردندا یەکسەر بە چاوگەی پێش خۆیەوە گۆ دەکرێت ، دەبێ ...

(٦) هێندێك لە زمانەوانان لەوباوەڕەدان ، کە ئەو پاشگرە (ــ وە) بێت نەك (ــ ەوە) . ئەوەی لێرەدا گرنگە ئەوەیە ، کەوا لەبنچینەدا هەرکامەیان بێ ، ئەوە لەکاتی گۆکردنیدا لەگەڵ چاوگەی سادەدا هەست بە دەنگی بزوێنی (ــ ە) دەگرێت ، جا لەوبارەشدا ، کە ئەم پاشگرە (ــ وە) بێت ، ئەوە (ــ ە)ی هەردەکەوێتە نێوان چاوگەو پاشگرەکە وە لەکاتی نووسیندا هەردووکیان یەك شێوەیان هەیە .

شێوەکەشی ئەمجۆرە تەلەفوزە بێت ، بۆیە لەکاتی نوسیندا بە چاوگە سادەکەوە دەبێ بلکێت :

نوسینەوە ، گرتنەوە ، بژاردنەوە ، بردنەوە ، هێنانەوە ، ژیاندنەوە .

هێندێك جار ئەم پاشگرە بە چاوگی دارێژراوەوە دەلکێ وە بەمشێوەیە دەنووسرێت :ــ

هەلکردنەوە ، لێکدانەوە ، تێکەوتنەوە ، لێبردنەوە .

هەروا دەچێتە سەر چاوگی لێکدراویش وە بەمجۆرەی خوارەوە دەنووسرێت :ــ

سەرکەوتنەوە ، ساردبوونەوە ، سووربوونەوە ، گەرمکردنەوە .

چۆنیەتی نووسینی چاوگەی لێکدراو :

هەروەکو لە سەرەتای ئەم باسەماندا روونمان کردەوە چاوگی لێکدراو لە دوو مۆرفیم پێکدێت هێندێك جار بەندێك وەیا زێتر یارمەتی لێکدانی ئەم دوو مۆرفێمە دەدەن .

لە چاوگەی لێکدراودا دەبێ یەکێك لەو دوو مۆرفیمانە چاوگە بێت جا چ سادەو چ دارێژراو ، مۆرفێمەکەی دی لەوانەیە ناو وەیا ئاوەلناو بێت کە ئەوانیش لەرووی دارشتنەوە بۆیان هەیە سادە وەیا دارێژراو بن .

لەکاتی نوسینی چاوگەی لێکدراودا دەبێ هەردوو مۆرفێمەکە بە جیاواز بنوسرێن ، چونکە هەریەك لەوان دەتوانن بەتەنیا وەکو دانەیەکی واتابەخش واتای سەربەخۆی خۆی پارێزێ وە لەرووی واتاوە هیچ کامیکیان بەند نین بە ئەوی ترەوە کەواتە لەکاتی نوسیندا نابێ بدرێنە دەم یەك .

چاوگەی لێکدراو بەیارمەتی ناوەوە

ئەو چاوگە لێکدراوانەی کە بەیارمەتی ناو دادەرێژرێن بە بێ‌هاوکاری هیچ بەندێك بەمجۆرەی خوارەوە دەنووسرێن •

ناو + چاوگەی سادە / چاوگەی لێکدراو •

رەنگ‌کردن ، نال‌کردن ، بارکردن ، ئوتوکردن •

بەش‌کردن ، شانەکردن ، زین‌کردن ، فەرش‌کردن •

باوەشێن‌کردن ، هێلکەکردن ، سواخ‌کردن ، نان‌کردن •

ئەم چاوگە لێکدراوانەی سەرەوە لە ناوی کونکرێت‌و چاوگەی کردن دارێژراون ، هەروا چاوگەی کردن لەگەڵ ناوی ئەبستراکیش بەمشێوەی سەرەوە دەنووسرێ ، بو وێنە :ـ

شەرم‌کردن ، هاوارکردن ، قسەکردن ، راوکردن •

هەست‌کردن ، باس‌کردن ، سڵاوکردن ، سکاڵاکردن •

پەلەکردن ، پرس‌کردن ، گەمەکردن ، کۆچ‌کردن •

چینەکردن ، چاکەکردن ، بۆن‌کردن •

وەنەبێ چاوگەی لێکدراو ، چاوگە سادەکەی هەر (کردن) بێت ، بەڵکو چاوگەی‌دیش بەشداری ئەمجۆرە دارشتنە دەکەن وەك (دان ، هێنان، خواردن ، کێشان) بەڵام چاوگەی کردن ، لە هەموان چالاکترە لەم جۆرە دارشتەدا •

ئەو چاوگە لێکدراوانەی ، کە لە (دان ، هێنان ، خواردن‌و ، کێشان) ، بەیارمەتی ناو دادەرێژرێن بەر هەمان یاسای نووسین دەکەون کەلە (کردن)دا پێرەوی کرا ، کە ئەویش نەلکاندنیانە بەیەکەوە •

بۆوێنە :ـ

ئاودان ، خەبەردان ، گەشەدان ، گڕدان ، هەوڵدان ، پەلاماردان ،

ژەنگهێنان ، هێرشهێنان ، نانهێنان .

سوێندخواردن ، فریوخواردن ، خوێنخواردن .

بەردکێشان ، ئاوکێشان ، ئازارکێشان .

ئەو چاوگە لێکدراوانەی ، کە بەیارمەتی ناوی شوێن (پاش ، پێش ، سەر ، ژێر ...) دادەڕێژرێن لەکاتی نووسیندا پێرەوی هەمان یاسای ڕێنووس دەکەن ، کە ئەویش پێوە نەلکاندنیانە ... [٧] بۆوێنە :ـ

پاشخستن ، پێشخستن ، سەرخستن

سەرکەوتن ، ژێرکەوتن .

ئەم چاوگە لێکدراوانەی زووررو هەموویان لە (نـاو + چـاوگەی سادە) پێکهاتوون ، بەواتا ناو بەپێش چاوگەکە کەوتووە بەلام هێندێـک چاوگەی لێکدراومان هەیە ، کە چاوگە سادەکە بەپێش ناوەکە دەکەوێ وە بەهۆی بەندە (ـە)وە بەیەکەوە دەبەسـترێن . بۆ چۆنیـەتی نووسینی ئەمجۆرە چاوگە لێکدراوەش پێرەوی هەمان یاسای زمانەوانی دەکرێت ، کە ئەویش نەلکاندنیانە بەیەکەوە ، بەلام لەبەرئەوەی شێوەیبەندی (ـە)

(٧) ناوی شوێن لەگەڵ هێندێك ئامرازی پێوەندیدا لێكدەدات‌و ئاوەلكاری شوێن پێكدێنێت ، وەك : بەسـەر ، لەسەر ، لەبن ، لەبـەر ... ئەمئاوەلكارانەش وەكو ناوو ئاوەلناو لەگەڵ چاوگەی سادەدا لێكدەدەن‌و چاوگەی لێكدراو دادەڕێژن .
بۆچۆنیەتی نووسینی ئەم جۆرە چاوگە لێكدراوانەش دەبێ پێرەوی هەمان یاسـای زمانەوانی بكرێ ، كە بۆ چاوگە لێكدراوەكان بەكارهاتووە كە ئەویش پێكەوە نەنووساندنیانە ، بۆوێنە :ـ
بەسەرخسـتن ، لەبنهێنان ، لەبەركردن ، لەسـەردانان ، بەسـەرنوسین ، لەسـەرنەبـوون ، ژێرەكرن ، ژسـەركەفت ، لبنخسـتن ...

بەجۆرێکە ناتوانرێت بەتەنیا بنووسرێت ، بۆیە لـەکاتی نووسـیندا بـە چاوگەکەوە دەلکێت‌و بەمشێوەیە دەنووسرێت :

خستنەسەر ، کەوتنەخوار ، هێنانەبەر ، کردنـەدەر ، هاتنـەژوور ، خستنەروو ...

هێندێك جار بەشی ناوی چاوگەی لێکدراو ناوێکی لێکدراوە ، کـە بەهۆی دووپاتکردنەوەوە پێك‌هاتووە، بۆچۆنیەتی نووسینی ئەمجۆرە چاوگە لێکدراوەش دەبێ بە جیا جیا بنووسرێن‌و نەلکێندرێـن بـەدەم یـەکەوە ، تاوەکو هەر مۆرفیمێك قەوارەی واتـای خـۆی بپـارێزێ‌و بەمشێوەیـە بنوسرێ :ـ

کون کونبوون ، گفەگف کردن ، گرمەگرمهاتن ، پارچە پارچە بوون، لەت‌لەت کردن ...

چاوگەی لێکدراو بەیارمەتی ئاوەلناوەوە

ئاوەلناویش وەکو ناو لەگەل چاوگەدا لێك‌دەداو چاوگەی لێـکدراو پێك‌دێنێت .

لەبەرئەوەی ئاوەلناوو چاوگەی سـادە هەریەکەیـان مۆرفیمێـکی سـەربەخۆن لەرووی واتاوە لەکاتی پێکهێنانی چاوگەی لێکدراودا دەبـێ هەریەکەیان بەجیا بنووسرێن بەواتا نەدرێن بەدەم یەکەوەو پێکەوە نەنوسێن، چونکە هەردوویان دەتوانن وەکو دانەیەکی سەربەخۆ قـەوارەی خۆیـان بپارێزن .

ئەوەی شایەنی باسە ئەو چاوگە سادانەی ، کە بە شێوەیەکی فراوان بۆ دارشتنی چاوگەی لێکدراو لەگەل ئاوەلنـاودا بەکاردێـن چـاوگەی (کردن)و (بوون)ن ، وە بەمشێوەیەی خوارەوە دەنووسرێن :ـ

سوورکردن ، پانکردن ، شێتکردن ، جوانکردن ، چاککردن ، زلکردن ، مەزنکردن ، ڕێککردن ، ئازادکردن ، گەرمکردن ، ساردکردن ، پاککردن •

سووربوون ، چاکبوون ، شێتبوون ، مەزنبوون ، وردبوون ، گەرمبوون ، درێژبوون ، گەورەبوون •

ئەو چاوگانەی ، کە بەیارمەتی (ئاوەڵناو + چاوگە) دادەڕێژرێن وەنەبێ هەر سادە بن ، بەڵکو بۆی هەیە دارێژراو بن ، لەمبارەدا چاوگە دارێژراوەکە پێکەوە دەنووسرێت وە ئاوەڵناوەکەش سەربەخۆ دەنووسرێ ، بەمشێوەیە :ــ

سوورکردنەوە ، پانکردنەوە ، ساردکردنەوە ، گەرمکردنەوە ، گەرمبوونەوە ، درێژبوونەوە ، گەورەبوونەوە •

ئەو ئاوەڵناوەی هاوبەشی دارشتنی چاوگەی لێکدراو دەکات وەنەبێ لەرووی پێکهاتنەوە هەر سادە بێت ، بەڵکو لەوانەیە دارێژراو وەیا لێکدراو بێت •

گەر ئاوەڵناوەکە دارێژراو بێت ئەوە لەگەڵ پێشگرەکەی دەدەنە دەم یەکتری وە وەکو چاوگەی دارێژراو دەنووسرێن بەواتا بەیەکەوە دەلکێندرێن، بەلام چاوگە سادەکە هەر سەربەخۆ دەنووسرێت ، بەمجۆرەی خوارەوە :ــ

بێهێزبوون ، بەهێزبوون ، بێکەسبوون ، ناخۆشکردن ، نەخۆشبوون•

گەر ئاوەڵناوەکە لێکدراو بوو ، ئەوە دەبێ ئەم دوو مۆرفێمە بەیەکەوە نەنوسێن ، بەڵکو بەجیا بنوسرێن بەمجۆرەی خوارەوە :ــ

رووسوورکردن ، دڵخۆشبوون ، سەرخۆشبوون •

١ ـ چۆنیەتی نووسینی چاوگەی دارێژراو لەکاتی گەردانکردنیدا

١ ـ چاوگەی دارێژراوی تێپەڕ / رابوردوو •

لەکاتی گەردانکردنی چاوگەی دارێژراودا بۆ کاتی رابوردوو لەگەڵ ئەو چاوگانەی ، کە تێپەڕن جێناوی لکاوی (م ، ت ، ی ، مان، تان . یان) ، کە هی دۆخی خاوەنی دەکەونە نێوان پێشگرو چاوگەکەو لەکاتی نووسیندا دەبێ بە پێشگرەکەوە بلکێن لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە :

١ ـ لەکاتی گۆکردندا یەکسەر لەدوای پێشگرەکە تەلەفوز دەکرێت ، بۆیە دەبێ پێرەوی تەلەفوزکردنەکە بکرێو بەپێشەوە بلکێندرێ •

٢ ـ لەدوای گۆکردنی جێناوەکانی دۆخی خاوەنی لەگەڵ پێشگردا وەستانێك هەیە ، کە ئەم وەستانە رێگە بەوە دەدات ، کە پێشگرو جێناوەکە بەیەکەوە بنوسرێنو بە چاوگەوە نەنوسێن •

٣ ـ جێناوی لکاو خۆی بەشێکە لە بەشەکانی ئاخاوتن وە لە گەردان کردندا کەسو ژمارە پیشان دەدات ، بۆیە دەتوانێ بەو چاوگەوە نەنوسێنرێت لەدوای ئەودا دێت ، چونکە خۆی دەتوانێ قەوارەی خۆی پارێزێت :

کەواتە لەبەر رۆشنایی ئەم خالانەی ژووروودا چاوگەی دارێژراوی تێپەر لەکاتی گەردانکردنیدا لە رابوردوودا بەمجۆرە دەنووسرێ :

دامنا	هەلمکرد	لێمپرسی	تێمکرد
داتنا	هەلتکرد	لێتپرسی	تێتکرد
داینا	هەلیکرد	لێیپرسی	تێیکرد
دایاننا	هەلمانکرد	لێمانپرسی	تێمانکرد

داتان نا	هەلتان کرد	لێتان پرسی	تێتان کرد
دایان نا	هەلیان کرد	لێیان پرسی	تێیان کرد

٢ ـ چاوگەی دارێژراوی تێنەپەر /رابوردوو

لەکاتی گەردان کردنی چاوگەی دارێژراوی تێنەپەردا لەکاتی رابوردوودا جێ ناوی لکاوی دۆخی کارایی (م ، ی ، ت ، یـن ، ن ، ن) دەکەونە دوای چاوگە دارێژراوەکە ؛ بۆیە لەکاتی نووسیندا پێوەی دەلکێ و بەمشێوەیە دەنوسرێ :ـ

تێکەوتم	رۆچووم	پێراگەیشتم	هەلفریم
تێکەوتی	رۆچووی	پێراگەیشتی	هەلفری (ت)
تێکەوت	رۆچوو	پێراگەیشت	هەلفری
تێکەوتین	رۆچووین	پێراگەیشتین	هەلفرین
تێکەوتن	رۆچوون	پێراگەیشتن	هەلفرن
تێکەوتن	رۆچوون	پێراگەیشتن	هەلفرن

٣ ـ چاوگەی دارێژراوی تێپەرو تێنەپەر / رانەبردوو :

چاوگەی دارێژراوی تێپەرو تێنەپەر لەکاتی رانەبوردودا وەکو یەك دادەرێژرێن وە جێ ناوی لکاوی دۆخی کارایی (م ، ی ، ێ ، ا ، یت ، ین ، ن)یان بەکۆتاییەوە دەلکێ بەمجۆرە دەنوسرێن :ـ

دادەهێنم	هەلدەکەم	تێدەکەوم
دادەهێنی	هەلدەکەی	تێدەکەوی
دادەهێنێ	هەلدەکا	تێدەکەوێ
دادەهێنین	هەلدەکەیت	تێدەکەوین

دادەهێنن	هەڵدەکەن	تێدەکەون
دادەهێنن	هەڵدەکەن	تێدەکەون

چۆنیەتی نووسینی چاوگەی لێکدراو لەکاتی گەردانکردنیدا :

١ ــ چاوگەی لێکدراوی تێپەڕ / رابوردوو .

چاوگەی لێکدراوی تێپەڕ لەکاتی رابوردوودا جێناوی دۆخی خاوەنی (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان)ی لەگەڵ بەکاردێت .

لەکاتی گەردانکردنی ئەمجۆرە چاوگە لێکدراوانـەدا جێنـاوەکانی دۆخی خاوەنی دەبێ بە مۆرفیمی یەکەمەوە ، بلکێنـدرێن لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە :ــ

١ ــ جێناوەکانی دۆخی خاوەنی یەکسەر لەدوای مـۆرفیمی یەکەمـەوە تەلەفوز دەکرێن .

٢ ــ لەدوای گۆکردنی جێناوەکانی یەکسەر لەدوای مۆرفیمی یەکەمـدا هەست بە وەستانێك دەکرێ ، کە ئەم وەستانە رێگە بەوە دەدات ، کەوا لەکاتی نووسـیندا لەگەڵ مۆرفیمی یەکەمدا بێت نەك دووەم :

٣ ــ جێناوی لکاو هەر لەگەڵ چ بەشێکی ئاخاوتن هات تەوارەی خۆی دەپارێزێ وە ئەرکی رێزمـانی خۆی بەجێدێنـێ ، کە بەتێوەیـەکی سـەرەکی پیشاندانی کەس و ژمارەیە ، بۆیە دەتواندرێت بە مۆرفیمی دووەمەوە نەلکێندرێت .

کەواتە لەبەر رۆشنایی ئەم خاڵانەی ژووروودا چاوگەی لێکدراوی تێپەڕ چ بەیارمەتی ناو وەیا ئاوەڵناو پێکهاتبێت بەم شێـوەی خـوارەوە دەنووسرێت :ــ

رەنگم کرد	هەستم کرد	چاکم کرد	ساردم کردەوە
رەنگت کرد	هەستت کرد	چاکت کرد	ساردت کردەوە
رەنگی کرد	هەستی کرد	چاکی کرد	ساردی کردەوە
رەنگمان کرد	هەستمان کرد	چاکمان کرد	ساردمان کردەوە
رەنگتان کرد	هەستتان کرد	چاکتان کرد	ساردتان کردەوە
رەنگیان کرد	هەستیان کرد	چاکیان کرد	ساردیان کردەوە

٢ ـ چاوگەی لێکدراوی تێنەپەر / رابوردوو :

بۆ گەردانکردنی چاوگەی لێکدراوی تێنەپەری رابوردوو جێناوی لکاوی دۆخی کارایی (م ، ی ، ین ، ن ، ن) بەکاردێت ٠

ئەم جێناوانە لە کۆتایی چاوگە لێکدراوەکاندا تەلەفوز دەکرێن ، بۆیە بە مۆرفیمی دووەمەوە دەلکێندرێن کە ئەویش چاوگەیە ٠

گەورەبووم	چاکبووم	گەرمبوومەوە
گەورەبووی	چاکبووی	گەرمبوویەوە
گەورەبووی	چاکبوو	گەرمبۆوە
گەورەبووین	چاکبووین	گەرمبووینەوە
گەورەبوون	چاکبوون	گەرمبوونەوە
گەورەبووی	چاکبوون	گەرمبوونەوە

سەرنج :

لەکاتی گەردانکردنی چاوگەی لێکدراوی تێنەپەری (گەرمبوونەوە)دا جێناوی لکاوی دۆخی خاوەنی بە پێش پاشگری (ـ ەوە) دەکەوێ ، کەواتە لەرووی ئەو یاسایەی ، کە پێرەوی کراوە بۆ نووسینی چاوگەی لێکدراوی

تێنەپەر لای نەداوە ، هەر لە شوێنی ناینی خۆیەتی ، کە ئەویش کۆتایی مۆرفێمی دووەمە ، وە لەکاتی رانەبوردوشدا هەمان دیاردە بەرچاودەکەوێ .

۲ ـ چاوگەی لێکدراوی تێپەرو تێنەپەر ـ رانەبوردوو :

چاوگەی لێکدراوی تێپەرو تێنەپەر لە کاتی رانەبوردوودا وەکو یەك دادەرێژرێن وە ئەم جێناوە لکاوانەی دۆخی خاوەنییان (م ، ی ، ا ـ ێ ـ یت ، یـن ، ن ، ن) لەگەل بەکاردێت ، کە بە کۆتایی مۆرفێمی دووەمەوە نەلەفوز دەکرێن ، بۆیە پێوەی دەلکێن ، بۆوێنە :

هەستدەکەم	چاكدەبم	چاكدەبمەوە
هەستدەکەی	چاكدەبی	چاكدەبێوە (دەبیەوە)
هەستدەکا	چاكدەبێ	چاكدەبێتەوە
هەستدەکەین	چاكدەبین	چاكدەبینەوە
هەستدەکەن	چاكدەبن	چاكدەبنەوە
هەستدەکەن	چاكدەبن	چاكدەبنەوە

سەرنج :

گەر هاتوو بەشێکی یەکەمی چاوگەی لێکدراو لە دوو مۆرفێم پێکهاتبوو بەوانە خۆی لێکدراو بوو ئەوە لەکاتی گەردان کردنیدا بۆ رابوردوو جێناوی لکاوی دۆخی خاوەنی بە مۆرفێمی یەکەمەوە دەلکێ ، لەبەر ئەو هۆیانەی کە لەو خالآنەدا روونکراونەتەوە لەکاتی دارشتنی چاوگەی لێکدراوی تێپەری رابوردوودا . بۆوێنە :ـ

رووم سوور کرد ، رووت سوور کرد ، رووی سوور کرد

روومان سوور کرد ، رووتان سوور کرد ، روویان سوور کرد .

وه بۆ گەردان کردنی لەکاتی رانەبوردوودا ، جێناوی دۆخی کارایی بە کۆتایی چاوگە لێکدراوەکەوە دەلکێ ، بۆوێنە :ــ

رووم سوور دەکەم ، رووت سوور دەکەی ، رووی سوور دەکا
روومان سوور دەکەین ، رووتان سوور دەکەن ، روویان سوور دەکەن

ئەنجـام

چاوگەی نەسادە لەرووی دارشتنەوە دوو جۆرە :ــ

١ ــ چاوگەی دارێژراو .
٢ ــ چاوگەی لێکدراو .

چاوگەی دارێژراو بەیارمەتی کۆمەلێك پێشگر وەك (را ، دا ، قە ، هەڵ ، وەر ، رۆ ، تێ ، پێ ، وێ ، لێ ، تێدا ، پێدا ، پێرا ، تێوە ، پێوە ، تێك ، پێك ، لێك ، وێك) وە پاشگری (ــ ەوە) دادەرێژرێ .

بۆ چۆنیەتی نووسینی چـاوگەی دارێـژراو بەهـۆی پێشـگرەوە رووبەرووی دوو بار دەبین ، باری یەکەمیان ئەو پێشـگرانـە دەگرێتـە خۆی ، کە لە رێنووسی کوردیدا هیچ جۆرە کێشەیەك دروست ناکەن ، چونکە شێوەی پیتەکانیان بە چەشنێکە رێگەی لکاندنیان بە ووشـەکەی دوای خۆیانەوە نادات وەك ئەم پێشـگرانە (را ، دا ، وەر ، قە ، رۆ ، تێدا ، پێدا ، پێرا ، تێوە ، پێوە) .

باری دووەمیان ئەو پێشگرانە دەگرێتەوە ، کە لـەکاتی نووسـیندا کێشەی لکانو نەلکاندنیان سازدەکات ، چونکە شێوەی پیتەکانیان هەڵگری سەرهەڵدانی ئەم جۆرە کێشەیەیە ، وەك پێشگری (هەڵ ، تێ ، پێ ، وێ ، لێ ، ژێ ، تێك ، پێك ، لێك ، وێك) .

لەم‌بارەدا لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە بڕیاری ئەکاندنیـــم دا ، بـــە چاوگەوە لەکاتی نووسـیندا :ــ

١ ــ پێشگر ناتوانێ وەکو دانەیەکی سەربەخۆ واتای خۆی بپارێزێ بەڵکو بە ووشەکەی دوای خۆیەوە بەندە •

٢ ــ لەکاتی گۆکردندا هیچ وەستانێك لەنێوان پێشگرو چاوگەکەدا هەست پێ ناکرێ • شێوەش دەبێ دەربڕینی گۆکردن بێت •

٣ ــ بە هەردووکیان (پێشگر + چاوگە) واتـایەکی نوێ دەبەخشـــن ، کەواتە دەبێ وەك دانەیەکی واتابەخشی یەکگرتوو بن لە شێوەشدا •

٤ ــ لەرووی سایکۆلۆژی‌یەوە شێوەکەی دەبێ بە جۆرێك بێت بە ئاسانی بێ‌لەت‌کردن‌و کەرت‌کردن بخوێندرێتەوە •

لەکاتی نووسینی چاوگەی دارێژراوی تێپەردا لـــە بـــاری گـــەردان کردنیدا شێوەی چاوگە دارێژراوەکە دەگۆڕێ ، چونکە جێ‌ناوی لکاوی دۆخی خاوەنی دەکەوێتە نێوان پێشگرو چاوگەکەوە لەکاتی نووسیندا بـــە پێشگرەکەوە دەلکێ بەڵام بۆ گەردان‌کردنی چاوگەی دارێژراو ــ تێپەڕو تێنەپەر لەکاتی رانەبووردوودا هیچ کێشەیەکی ڕێنووسی بەرچاو ناکەوێ، چونکە جێ‌ناوی لکاوی دۆخی کارایی بە کۆتایی چاوگە دارێـــژراوەکەوە دەلکێ وە چاوگە دارێژراوەکە شێوەی خۆی دەپارێزێ ، یا وەکو نیشانەی (دە)ی کاتی رانەبوردووش دەکەوێتە نێوان پێشـــگرو چاوگەکەوە •

چاوگەی لێکدراو ، کە لە دوو مۆرفێمی سەربەخۆ پێك‌هاتووە ، لـــە کاتی نووسیندا دەبێ بەجیا بنوسرێن ، چونکە :ــ

١ ــ هەریەك لەو دوو مۆرفێمە دەتوانێ بەتەنیا وەکو دانەیەکی واتابەخش قەوارەی خۆی بپارێزێ •

٢ ـــ لەرووی واتاوە هیچ‌کامیکیان بەند نین بە مۆرفیمەکەی دی‌یەوە .

وە لەکاتی گەردان کردنیشدا ئەم شێوەی خۆی دەپارێزێ ، کـە نەلکاندنیانە بەیەکەوە ؛ بەلام جێناوی لکاوی دۆخی خاوەنی بە مۆرفیمی یەکەمەوە دەلکێ وە جێناوی لکاوی دۆخی کـارایی بە کۆتـایی چـاوگە لێکدراوەکەوە دەلکێ‌و بە هیچ جۆرێك کارناکاتە سـەر شێوەی چـاوگە لێکدراوەکە .

لەبەر ڕۆشنایی چۆنیەتی نووسینی چاوگەی نەسادەدا دەتواندرێـت بەشەکانی‌دی ئاخافتن وەکو ناوی نەسادە ، ئاوەڵناوی نەسادە ، ئاوەڵکاری نەسادەش هەمان یاسای ڕێنووسی بۆ دابڕێژرێ .

سەرچـاوە

نوری عەلی ئەمین ، ڕابەرێ بۆ ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٦٦ .
طاهر صـادق ، ڕێنوسی (چۆنیـەتی نوسینی کوردی) ، کەرکوك ، ١٩٦٩ .
د. قەناتی کوردو ، ڕێزمانی کوردی (کەرسـتەی کرمـانجی خـواروو زووروو) مۆسکۆ ، ١٩٧٨ .
ك. ئەیوبی‌و ی. ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ .

فڕێدان و هەڵبواردن

لە بەکارهێنان و نووسینی کوردیدا

نووسینی : محمد صالح سعید

نووسینی کوردیو تۆمارکردنی هەر لە کۆنەوە خۆی لە بەردەمی گیروگرفتو چەڵەمەی نەبوونی ڕێنووسێکی سەربەخۆو یەکگرتوودا دیوەتەوە ، بەجۆرێك کاری کردووە کە لەئەنجامدا پشێوییو دژواری بەدوای خۆیدا بۆ نووسەرو خوێنەر بەجێهێشتووە .

ئەم کێشەیە وەنەبێت هەر لە جیایی بەکارهێنانی ئەلفوبێی جۆربەجۆردا بێت ، بەڵکو لەکاتی هەڵبژاردنو خستنەکاری یەك ئەلفوبێشدا هەر بینراوە ، بۆنموونە : (هەڵگرە ، هەڵبگرە ، هەلگرە ، هەلبگرە) . دەبینین هەر باری شێوەی بەکارهێنانی نەگرتۆتەوە ، بەڵکو لایەنی ڕێزمانیشی گرتۆتەوە (پێوەنووسانو پێوەنەنووسان ، بەکارهێنانی «ب»ی داخوازی یان فڕێدانی) .

ئەم پشێوی نووسینە وای کردووە زانایانو ڕوشنبیرانو مامۆستایانو قوتابیانیش هەمیشە هاواری چارەکردنی ئەم کێشەیە بکەن .

سەرەنجامی لێکۆڵینەکان لە کۆنەوە تا ئێستە ئیپاتی کردووە کە ئێمە پێویستمان بە ڕێنووسێکی (شیاوی چەسپاو) هەیە کە لەگەڵ ڕەچەڵەکی

زمانەکەو پێویستی‌یەکانی ژیان‌و گەشەی زانیاری‌و کەلچەردا بگونجێت‌و ، یەکگرتوو چەسپاوو نەگۆڕیش بێت ، دەبێت بخرێتەکارو بڵاوبکرێتەوە ، بۆ ئەم مەبەستەش پێویستە هەموو توانایەکی بۆ تەرخان بکرێت ، دوای ئەوە ، بە شێوەیەکی گشتی لەلایەن هەموو کوردێکەوە پەیڕەوی بکرێت‌و ، گشت دەزگا کەلچەری‌و رۆشنبیری‌یەکان‌و ، گۆڤارو رۆژنامەکان‌و ، نووسەران‌و هونەران لەسەری برۆن‌و پەیڕەوی بکەن‌و بەکاری بهێنن .

کۆتایی هێنان بەم کێشەیەو چەسپاندنی ئەو رێنووسە دەرگایەکی نوێ دەکاتەوە لە بەردەمی زمانی کوردیدا ، چونکە خۆی دەبێتە (رێبازێکی یەکگرتوو) کە دەستبدات بۆ چەسپاندنی (شێوەیەکی یەکگرتووی ئەدەبی) بۆ زمانی کوردی .

بێ‌گومان ئەم ئامانجە تا ئێستە بەهۆی سەپاندنێکی لەخۆوەی گشتی، یان دەنگ‌وەرگرتنی دیموکراتی‌یانە بۆ هەڵبژاردنی لایەك ، یان بەهۆی سەپاندنی رامیاری‌یەوە جێبەجێ نەبووە .

هەروەها لە کۆنەوە چالاکی‌یە زمانی‌و ئەدەبی‌و رۆشنبیری‌یەکان‌و ، دەزگا رۆشنبیری‌و رامیاری‌یەکانیش نەیانتوانیوە (لەبەر هەر هۆیەك بێت) ئەم کێشەیە کۆتایی پێ‌بهێنن‌و ، بڕیاری چەسپاندنی ویستو مەبەستێکی یەکگرتوو بدەن .

بۆنموونە لە کۆنگرەی کوردناسەکانی یەکێتی سۆڤیەتیشدا کە سالی ١٩٣٤ گیراو شێوە زاراوی کرمانجی ژووروی بۆ شێوەی ئەدەبی هەڵبژارد بۆ زمانی کوردی ، نەیتوانیوە چارەسەر بۆ گیروگرفتو کێشەی زمانی کوردی دابنێت .

هەروەها ئەیلوولی ١٩٥٩ ــ کۆنگرەی یەکەمی مامۆستایانی کورد لە شەقلاوەو ، دوای ئەویش کۆنگرەی دووەم بە لایەنی شێوە هەڵبژاردنەوە

بـــڕیارێکی جیاواز دراو (لەگەڵ ئەو هەموو بایەخـە مێــژووییو نــرخو ئەنجامە پیرۆزانەی کە هەیانبوو) نەتوانرا کۆتایی بە چەڵەمەی ڕێنــووسو نووســینی کوردی بهێنێتو چارەسەر بکرێتو بۆ دواجار هەموو چسکەکانی ئەم کێشەیە بنەبڕ بکرێت •

هەرچەندە لیژنەی ڕێنووس لە کۆنگرەی (لێکۆڵینەوە لەبارەی کتێبی قوتابخانەکانەوە بە زمانی کوردی) کە لە شەقڵاوە ٢٥ ، ٢٦ ، ٢٧ی تەمموزی ١٩٧٣ گیرا ، گەلێك بۆچوونی نوێی خستە ناوەوە ، بەڵام هەر نەتوانرا کۆتایی تەواو بە گێروگرفتی ئەم کێشەیە بهێنرێت •

لەبەر ئەو هۆیانە ئێــستە چاکترین هەنگاو ئەوەیە (هەنــگاوو بڕیاری کرداریو بەجێهێنانی) بنرێتو خۆ دووربخرێتەوە لە (ووتــەو نــووسینی بیرکاری ڕووت) ، دەستنیشانی (لایەنە جیاوازەکانی گیروگرفت) بکرێت ، بۆ هەر چمکە لیژنەیەکی بۆ دابنرێت ، بڕیارەکان بخرێنە بەردەمی لیژنەیەکی سەرەکیتر ، لە کۆتاییدا ئەوەی (بە ڕاستو چاك دەزانرێتو وەك دەقێــك لە هەموو بەکارهێنراوەکان شیــاوترو گونجــاوتر بێــت) ، هەرچەنــدە کەموکوڕیشی تێدا بێت) ، هەڵبژێررێتو بڕیاری لەسەر بدرێتو بخرێتــە کارو ، بۆ (پەیڕەویکردن) وەك (ڕژێمو یاسا) بەسەر هەمواندا بسەپێنرێت•

دوای ئەم بڕیاردانە ، بۆ مــۆگەرکردنی جێبەجێکردنی پێویــستمــان بە هەوڵدانێکی ڕێکخراوی زانــستانەی لەسەرخۆ هەیە • وا بە چاك دەزانم ئەمە بدرێتە دەست دەستەیەکی هاوبەشو هاوکار ، کە نووسینی گۆڤــارو ڕۆژنامەو کتێبی نووسەرانو کتێبو بەرنامەی قوتابخانــەکان هەمــووی بخرێتە ژێر ڕکێفی ئەوانەوە ، ئەمەش لە ڕێگای سەرکەوتنی ئەم مەسەلەیەدا، کە دەبێت وەك پرۆژەیەك بڕیاری لەسەر بدرێــت • ئەمــەش بێگومــان (دەقپێوەگرتن) بە ماوەیەکی کەم دەهێنێتەدی •

ئەوەی کە پالپشتمان پێوە دەتیت بۆ ئەم بڕوایە ئەم پاشاگەردانییەیە کە لە نووسینەکاندا بەکارهێنراوە ، جاری وا هەیە لە تەنها بەرهەمێکدا ئەم بەکارهێنانە جیاوازانە بەئاسانی دەبینرێن ، بۆنموونە دەنووسرێت :

١ — (تێهەلچوون ، تێهەلچوون ، تێهەڵچوون ، تێهەڵچوون ، وە تێهەلچۆن) — ئەمە جۆرێکی گیروگرفت •

٢ — (ژنو کچ ، ژنو کچ) کە جیایە لە (ڕێوچێ ، ڕێوچێ) •
لەبارەی پێکەوە نووساندنەوە ، یان (Jinu Kig
وە Rêw Kig) کە لێرەدا بۆ دوو دەنگی جیا u و w
هەر هەمان هێما (و) لە نووسیندا بەم ئەلفوبێیە بەکاردەهێنرێت •

٣ — هەروەها لە بەکارهێنانی (ی)دا ، کە دەڵێن :
(ئازادی برام) ، (ئازادەکەی‌تر) ، (ئازادی بۆ گەلەکەمان) ، هەریەکەیان دەنگێکی جیایان لەوی‌تریان هەیە ، بەڵام هەرسێکیان بە یەك هێما (ی) دەنووسرێن •

بەمپێیە ئەو لیژنەیەی کە وتمان لەبەر ڕۆشنایی ئەو بڕوایە کار بکات کە (پێویستە تۆمارکردنو نووسینو ڕێنووسمان لە ڕووی ڕێزمانو دەنگو فەرهەنگەوە ، بە ئەلفوبێیەکی یەکگرتوو تۆمار بکرێت کە لەگەڵ زمانی ئەدەبی یەکگرتوودا بگونجێتو ، ببێتە هۆی یارمەتی‌دەری جێگیربوونی) کە ئەمە ئامانجی هەرە گەورەی هەمیشەییو بنەڕەتییە بۆ زمانی هەر نەتەوەیەك ، بێجگە لەمەش تا بتوانین گیروگرفتی نووسینی زمانی کوردی پێ چارەسەر بکەین •

ئەگەر بۆ دواوە بگەڕێینەوە دەبینین هەر لە یەکەم دەستپێکردنەکانی ساڵانی ١٧٨٧ی گارزۆنی قەشەی ئیتالییەوە کە ڕێزمانو فەرهەنگێکی

(٥) هەزار ووشەی دانا تا کۆششەکانی پیوتەر لیرخ بە رووسی ١٨٥٨و ، کورتەی ڕێزمانەکەی فریدریك میوللری نەمساوی (١٨٦٤ ــ ١٨٦٥)و ، ئی. ئا. سیۆنیری ئەمریکایی لە ساڵی ١٨٧٢ ، تا فەرهەنگەکەی ژابا ١٨٧٩، بەرودوا فەرهەنگو سەرەتاکەی دەستووری زمانی کوردی ١٨٩٥ی یوسف ضیاءالدین پاشای خالیدیو ، گرامەرو فەرهەنگەکەی ئی. بی. سۆن ١٩١٣ ، وە کیتابی ئەوەڵەمین قیرائەتی کوردی محمد زەکیو میرزا محمد باشقە لە ساڵی ١٩٢٠داو ، ئەلفوبێی کوردەکانی ئەریوان ٩٣١ ، (خوێندەواری باو)ی مامۆستا توفیق وەهبی بەگ ، ئەمجا لاتینیەکەی کامەران بەدرخان ٩٣٨و ، مامۆستا جەمال نەبەز ٩٥٧و ، فەرهەنگی ئەم دواییەی توفیق وەهبیو ، ئەلفوبێ لاتینیەکەی دوکتور محمد موکریو هەموو ئەوانیتری (کۆنو نوێ) ، هەریەکە لە شوێنێکەوە دەستیانپێکردو ، هەرچەندە هەندێکیان پێوەندی لەنێوانیاندا هەبوو ، بەڵام نەیانتوانی ببنە تەواوکەری یەکتریو گیروگرفت وەك خۆی دەمایەوەو ، بەڵکو هەندێكجاریش ــ ئەگەر نەڵێین زۆرجار ــ بوونەتە هۆی دوورکەوتنەوە لە مەبەست ، یان چەواشەییو پەرشو بڵاویو سەرلێ تێکدانو .. هتد ، ئەویش بەهۆی ئەوەی :

١ ــ هەوڵو کۆششەکان جۆربەجۆرو جیاواز بوون .

٢ ــ بە ڕێنووسی زمانێکی یەکگرتووی ئەدەبی نەنووسراونەتەوە .

٣ ــ بە ئەلفوبێیەکی لەیەکچووی یەکگرتوو تۆمار نەکراوەو ، هەوڵی لەیەك نزیکبوونەوەیان نەداوە ، بەپێچەوانەوە هەریەکە ویستوویەتی خۆی بکات بە سوارچاکی مەیدانو ڕێبازێکی تایبەتی بخاتەکار .
ئەمە جگە لە پەیڕەویکردنی باری رامیاری لەبارەی بۆچوونو ئەو سەرچاوەیەی کە فەرمانی لێوە وەردەگرن ..

٤ ــ دۆزینەوەی چارەسەر بۆ گیروگرفتەکان جیاوازو جۆربەجۆر بوون، زۆرجاریش لەگەڵ یەکتریدا ڕێكنەدەکەوتن .

٥ ـ ئـەم بارە هەتـاکو لەلایـەن دەزگا ڕۆشنبـیری و فەرمـانڕەوایی و ڕامیاری یەکانیـەوە پەیڕەوی کردنێکی یەکگرتوو یـان لەیەکچـوو نەهاتۆتە کایەوە ، بۆنموونە : (لەکۆنـدا میرنشینـەکان بـۆ ڕاژەی شێوەی ناوچـەیی خۆیان کاریـان دەکرد ، بـە ئەلفـوبێی ئـەو فەرمانڕەوایی و دەسـەلاتانە تۆمارکراوە کە دەستیان بەسەر کـوردا ڕۆیبوە ، گەلێك جاریش بە زمانی نەتەوە زالەکان زانیاری یە ئاینی و مێژوویی و ئەدەبی یەکان نووسراونەتەوە .. هتد) .

هەولی ئەوەش نەدراوە کە ئەدەبێکی فراوان بە تەنها شێوەیەکی زمانی کوردی بلاوبکرێتەوە ، کە بۆ هەموو کوردێك بێت ، گـشـتیان بە هی خۆیانی بزانن ، ئەوەتـا ئەمـارەتی بۆتـان زاراوەی جزیریـان بەکاردەهێنـاو ، بابانەکانیش بە شێوەی کرمـانجی خواروو ـ سلێمـانی ـ دەرکەوتـن و ئاسران ، ئەردەلانیش بە شێوەی هەورامی (گۆرانی) .

هەرچۆن بێت ئەوەی دەستمان کەوتووە لەوەدا وەستاوە کە :

١ ـ سالانی ١٧٨٧ تا ١٩٢٠ نووسینی کوردی لە دەستخەتەوە هاتە سـەر نووسین ، دانانی سەرو بۆر نەما ، ووتەی بێگانە لە نووسـینەکانـدا وورده وورده کەمبووەوە .

٢ ـ ٩٢٠ تا ٩٢٩ نووسینی کوردی پەتی و بـەکارهێنانی ئـەم جـۆرە نووسینە بوو بە باو ، پیتی (ە) جێگەی (سەر ـ فتحە)ی عـەرەبی گرتەوە .

٣ ـ ٩٢٩ ـ ٩٣٠ ڕێزمانی کوردی وورده وورده دەستنیشـان کراو ، نیشانە بۆ هەندێك پیت دانرا . هەرچەندەش بۆمان ڕوونبووەوە کە تائێستە گشت دەزگا ڕۆشنبیری و ڕامیاری و کۆمەلایەتی یەکان لەسـەر (ڕێنووسێکی یەکگرتووی چەسپاوو گونجاو ڕێك نەکەوتوون کە دوای

لێکۆڵینەوە دایانناببێت‌و ، بڕیاریان لەسەر دابێت‌و هەمووشیان وەك یەك پەیڕەوی بکەن) ، بەڵام هەنگاوی پێشوو بە گەورەو فراوان دادەنرێت بۆ ئامادەکردنی ئەو توانایەی کە ئێستە (زانستانە دوا بڕیار کاکڵە بکرێت‌و دوای ئاشکراکردنی بەگشتی پەیڕەوی بکرێت) .
لەبەر ئەم ڕۆشناییە دەتوانرێت پێش ساڵەکانی ١٧٨٧ بە دەمەی تاریکی ڕێنووسی کوردی دابنرێت ، وە نێوان ساڵانی ٩٢٩ تا ٩٨٠ بە دەمەی زێڕینی ڕێنووسی کوردی دابنرێت .

فرێدان‌و هەڵبواردن لە بەکارهێناندا

گەلێك جار لە ئاخاوتنی زاری‌و ناوچەیدا هەندێك پیت فرێدەدرێت‌و نایەتە ئاخاوتن‌و گۆناکرێت ، کە ئەمە لەگەڵ بنەڕەتی زمانەکەو لایەنە ڕێزمانییەکانی زمانەکەشدا ناگونجێت‌و دەبێتە خەوش‌و کەموکووڕی ... کەچی کە دێینە سەر نووسین‌و تۆمارکردن دەبینین هەر هەمان شێوە دووبارە دەبێتەوەو باری ڕێنووسی زمانەکەشی پێ تێکدەدرێت .

ئێمە لەکاتێکدا بۆ یەکخستن‌و ڕێنووسی یەکگرتووی چەسپاو دەگەڕێین ، لەلاوە ئەم وازلێهێنان‌و هەڵبواردنە دەبێتە گیروگرفتێکی نوێ بۆ زمانەکەمان ، بۆیە پێویستە وەکو بابەتێك لێی بکۆڵرێتەوەو بڕیاری پەیڕەوی‌کردنی لەسەر بدرێت . ئەوانەش :

ا ــ فرێدانی (ب)

١ ــ لە ووشەی (بەم)دا دووجۆر فرێدان ڕووی‌داوە :

ا ــ با خەڵاتەکە (بەم) بۆ پێشکەوتووەکان . (بەم) .

(ب)ی فرێدراو یان (ب)ی چاووگی (بردن)ە یان هی

پێویستی (الزامی) ، لە هەردوو باردا لایەنی ڕێزمانی تێکدەدات.

ب ــ بەڵام لە ڕستەی:(پێویستە خەڵاتەکەم (بەم) بە پێشکەوتووەکان)دا پیتی (د) کە هی (دان ــ پێدان)ە فڕێدراوە کە یەکێکە لــە پیتە سەرەکییەکانی (ڕەگی کردار)ی چــاوگی (دان ــ پێدان) • ئەمەش دەبێتە هۆی گۆڕینی ڕەگی کردارەکە •

٢ ــ لە ڕستەی : (چاك لێمان (ببوو) بە کوێخا) یان (چاك لێمان بوو بــە کوێخا)دا، لە زۆر جاردا هەردووکیان بۆمەبەستی ڕابووردووی دوور بەکاردەهێنرێن و (وو) لە یەکەمداو (بوو) لە دووەمــدا فــڕێدراوە • دەبێت بووترێت (چاك لێمان بووبوو بە کوێخا) •

٣ ــ (سەیر دەبوو لێمان (بوایە) بە گزیر) • (ب ــ ایە) ئامرازی ڕابووردووە، یان (ب)ی پێویســتی و مەرجی لێ لابراوە یان (ب)ی کرداری (بوون)ی بێهێزی لێ فڕێدراوە ، ڕاستییەکەی : (سەیر دەبوو لێمان (ببوایە) بە گزیر)ە •

٤ ــ (بە بە پیاو) • ئەم ڕستەیەش (ب)ی لــێ فڕێــدراوە کە یــان (ب)ی کرداری (بوون)ە یــان (ب)ی داخوازی • دەبێــت بنووسرێــت : (ببە بە پیــاو) •

٥ ــ (گیاکەڵە بژار کەو هەڵکێشە) ڕاستییەکەی :

(گیاکەڵە بژار بکەو هەڵبکێشــە)یە چونکە (ب)ی داخوازی لێ لابراوە.

بەمپێیە (ب) هی کرداری (بوو) بێــت یان (بووبــوو) یــا هی (داخوازی) یا (ڕانەبووردووی پێویستی ــ الزامــی) یــان ڕابووردوو (بــ ••••ایە) بۆ سەر کردارێکی ڕابووردووی نزیــك (هــات ــ

بهاتایه) ، هەرکامێکیان بێت لەبارەی ڕێنوسەوە پێویستە بنووسرێت‌و پەیڕەوی بکرێت ، ئەوسا لەگەڵ دەستووری ڕێزمانی زمانەکەمانـدا دەگونجێت‌و لەم‌بارانەوە گیروگرفت ناهێلێت .

٢ ـ فرێـدانی (د)

١ ـ لەم ووشانەدا (د) پیتێکی بنەڕەتییەو کە فڕێدرا مەبەستی ووشەکە دەگۆڕرێت : (لەبەرئەوە پێویستە بنووسرێت) .

پەسن : پەسند
پەسەن : پەسەند
گۆبەن : گۆبەند
خوا : خودا

٢ ـ ووشە دارێژراوەکانی وەك (بالآر) کە ئامرازی (دار) وەك‌پاشگرێـك چۆتە سەریـانو (ووشـەیەکی نـوێی بـۆ مەبەستێـکی نـوێ دروست‌کردووە) دەبێت بنووسرێتەوە : (بالآر) بنووسرێت (بالدار) .

٣ ـ لە کردارەکانی وەك (نەمەهێشت ، نەیانەهێشت)دا (د) فڕێدراوە کە یەکێکە لە ئامرازەکانی رابوردوو ، (هێشت ، هێشتووە ، هێشتبوو ، دەهێشت ، بهێشتایە) نەمەهێشت ـ نەمدەهێشت (ئامرازەکە ـ دە ـ یە)

نەیانەهێشت ـ نەیـاندەهێشت (هەروەهـا) لەبەرئـەوە پێویـستە بنووسرێت .

٤ ـ ا ـ ئەچوو ـ (ئامرازی ـ ئە ـ کە بۆ ڕانەبوردووی ڕاگەیاندنە ـ المضارع .
ب ـ ئەچم ـ الخبری ـ لەبنەڕەتدا ـ دە ـ یە .

دەبێ بنووسرێن (دەچوو ، دەچم) چونکە زۆربەی شێوەکان ئەمە بەکاردەهێنن و ئەمیش ڕاستترە .

٥ ـ (لە بنەرەتا ، لە باخا) لەم پێکهاتووانەدا (د)ی ئامرازی (دا) فڕێدراوە، پێویستە بنووسرێتەوە بۆئەوەی لەگەڵ ناوەڵفرمانەکاندا کاری خۆیان ببینن :

لە بنەرەتا ـ لە بنەرەتدا
بە سەربانا ـ بە سەربانیدا
لەباخا ـ لەباخدا
بەشەقاما ـ بەشەقامدا

٦ ـ لەکرداری (چاتم ، بەزانم ، جوولانم) کە لە چاووگی (چاندن ، بەزاندن ، جوولاندن)ی دالی وەرگیراوون ، (د) پیتێکی بنەڕەتییەو نابێت لە ڕەگی کردارەکەش فڕێبدرێت ، کەواتە دەبێت بنووسرێت (چاندم ، بەزاندم ، جوولاندم) .

۲ ـ پیتە گیراوەکان (دوانی)

ئەو پیتانەی گیراوون و دوانێ پێویستە هەردوکیان بنووسرێن چونکە لە (دەنگ)و (مەبەستیشدا) دەگۆڕرێن ، وەك :

١ ـ کەللە (ئەگەر نووسرا ـ کەلە ـ مەبەستەکەی جیا دەبێت) .
زللە (ئەگەر نووسرا ـ زلە ـ مەبەستی دەگۆڕرێت) .
گوللە (ئەگەر نووسرا ـ گولە ـ مەبەستی جیا دەبێت) .
کوللە (ئەگەر نووسرا ـ کولە ـ دیسان ئەو مەبەستە نادات) .

٢ ـ هەروەها ووشەکانی وەك (هەللا) .

٣ ــ ووشەكانی وەك (فزە ، مرر ، شەممە ، ... هتد) پێویستە هەردووكیان بنووسرێن ئەگینا ئەو مەبەستە نادەن .

٤ ــ ا ــ (دان) پێویستە بنووسرێت (ددان) چونكە یەكەم دەبێتە (چاووگ)و دووەم (ناو) .

بۆنموونە : (دەرمانەكەم دانێ كە بۆ ددان بەكاری بهێنن) .

ب ــ هەروەها لە كرداری (بازددا) ــ (بازد ــ دان) .

دەبێت بگۆرێت (بازدی دا) نەك (بازی دا) چونكە مەبەستو باری رێزمانیشیان دەگۆرێن .

٥ ــ ووشەی (دەست) هەڵەیە چونكە (دەست + ت) (ت) كە راناوی دووەم كەسی تاكە نابێت فرێبدرێت ، وە ووشەكە خۆشی پیتی (ت)ی تێدایە .

هەروەها زاراوی وەك (دەسەوارە) دەبێت وەك خۆی (دەستەوارە) بنووسرێت ... هتد ئەوانەی وەك ئەمانەن .

٦ ــ (مانن ــ بقیا) بەلآم (مانن ــ جوانو مانن) دەبێت بە دوو (ی) بنووسرێت .

وە كە دەڵێین (لەدوایی) جیا لەوەی كە دەڵێین (دوایین هەنگاو ــ الخطوة الأخيرة) دەبێت دەنگو نووسینی ئەم جۆرە نووسینە جیابكەینەوە .

٧ ــ (كرا) وە (كررا) (برا) وە (بررا) .

(مانگا مردو دۆ برا) جیایە لە (درەختەكە بررایەوە) :

(را) ئامرازی نادیارە لەبەرئەوە پێویستە بنووسرێت .

٤ ــ فرێدانی (ت) که پاشـاوه

١ ــ له ووشـه‌ی (ده‌ڕوا) (ت) فرێدراوه که پارچه‌یه‌که له (ات) که ڕاناوه بۆ سێ‌یه‌م که‌سی تاك (بزری تاك) • ڕاستوایه بنووسرێت (ده‌ڕوات ، بـڕوات) له هه‌ردوو به‌کارهێنـانی ڕانه‌بـووردووی (ڕاگه‌یـاندن‌و پێویستیدا) (ئیخباری‌و ئیلزامی) •

٢ ــ که ده‌ڵێین (دێ ، ده‌چێ) دیسان (ت) فرێدراوه که له‌گه‌ڵ (ێ)دا ڕاناوه بۆ سێ‌یه‌م که‌سی تاك (ێت) ،له‌به‌رئه‌وه ده‌بێت بنووسرێت‌و فرێ‌نـه‌درێت ، ببن به (دێت ، ده‌چێت) •

٣ ــ هه‌روه‌ها له ووشـه‌ی (ده‌چی ، ده‌خۆی)دا (ت) فرێدراوه که لـه‌گه‌ڵ (ی)دا ڕاناوی دووه‌م که‌سی تاك پێکده‌هێنێـت • له‌به‌رئـه‌وه پێویسـته بنووسرێت (ده‌چیت ، ده‌خۆیـت) ، هه‌روه‌هـا (بچیـت ، بخۆیـت) لـه ڕانه‌بووردووی پێویستی‌و ڕاگه‌یاندندا (خه‌به‌ری‌و ئیلزامی) •

٥ ــ فرێدانی (ك)

١ ــ له ووشه‌ی (هه‌نارێ) له ڕسته‌ی (هه‌نارێ ده‌خۆم)دا ، (ك) فرێدراوه که پێویسته بهێنرێته‌وه‌و بکرێته‌وه به (هه‌نارێك) چونکه (ێك) ئامرازی تاکه بۆ شوناسی ئاشکرانه‌کەر •

٢ ــ هه‌روه‌ها له ووشه‌ی (ڕاوچی‌یه) له ڕسته‌ی :

ا ــ ڕاوچی‌یه به‌په‌له به‌ره‌و ئێره هات • (یه‌ك ڕاوچی) •

ب ــ ئه‌ریمان ڕاوچی‌یه ، به‌م ڕۆژگاره ڕاوده‌کات • (پیشه‌ی ڕاوه) • دووه‌میان پێویستی به (ك) نی‌یه ، به‌ڵام ووشـه‌ی یه‌که‌م ڕسـتـه (ا) پێویستی به (ك) هه‌یه وه ده‌بێت بنووسرێت (ڕاوچی‌یه‌ك) چونـکه ئامرازی (یه‌ك) ئامرازی (تاکه) •

٦ ــ فریدانی (ی)

لەبەرئەوەی (ی) بەتەنها لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی خۆی دەوێت ، وای بە چاك دەزانم بەجێی بهێلم بۆ نووسینێکی تایبەتی ، تەنها ئەوە دەڵێم کە :

(ئازاد + ی پێوەندی) کە دەبێتە (ئازادی برام) جیایە لەوەی کە دەڵێین (ترۆزێ + ی پێوەندی) کە دەبێتە (تــرۆزێ + ی + نــاسك) کە ئێــتــە هەردووکیان وەکو یەك دەنووسرێن گیروگرفتی تێدایــەو پێویـــستی بــە بڕیارێك هەیە •

ئەمە جگە لە لایەنەکانیتری (ی) لە بەکارهێنانیدا •

٧ ــ (وێ) لە زمانی کوردیدا

فریدانی جووتە پیتی (وێ)و ژماردنیان بە یەك دەنگو یەك پیت

کۆبوونەوەی جووتە دەنگی (و + ێ) لەگەڵ یەکتریدا دەبێتە هــۆی دروستبوونی دەنگێکی تایبەتی (وێ) کە هەندێك بە یەك دەنگی سەربەخۆی دادەنێنو داوای دانانی یەك پیتی جیاوازی بۆ دەکەن •

یان (وێ) خۆی بە وێنەیەکی نموونەیی دادەنێن ، وەك یەك (هێما) بۆ یەك (دەنك) •

بەڵام ڕاستییەکەی ئەم دوو پیتە لە بنەڕەتدا وێنــەی دوو دەنــگی جیاوازنو فڕێبدرێنو لەجێی هەردووکیان هێمایەکی نوێ بهێنرێتەکایەوە ، یان (وێ) خۆی بۆ هێمایەکو یەك پیت دابنرێت • ئەم خاڵو نموونــانەی خوارەوە بەڵگەن بۆ پێسەلماندنی ئەم ڕاستییە :

١ ــ بەپێی دانەی دەنگیی (وێ) دوو دانەن نەك یەکێك ، ئەم دوو دەنگە لە یەکتریش نزیك نینو جیاوازن •

٢ ـ شوێنی پێکهاتنی (و) وە (ێ) لەناو دەم‌و قـورگدا یـەك نی‌یـەو دووریشن لەیەکەوەو ، شوێنی دەنگ لێ‌هـاتنی تاڵ‌و ماسولـکەی دەنگی‌یان جیایە .

٣ ـ چۆنێتی پێکهاتنیان‌و دروستبوونی هەریەکەیان لەبارەی ئاسۆیـی‌و ئەسـتوونی (تـانی‌و پـۆیی)یەوە جیـایەو وەك یـەك نی‌یـە ، ئیتر چـۆن ئەم دوو دەنـگە لەگەڵ یەکدا تێـکەڵ دەکرێن بۆئەوەی ببن بە یەك دەنگ ...

٤ ـ بەم‌پێ‌یە لەبەرئەوەی پیتەکانیش وێنەی نموونەیی ئەو دەنگانـەن‌و هێنـراون بـۆ ناسینەوەیان ، کەواتە هەر لەبنەڕەتدا ئەم پێکهـاتووە زمانی‌یە دوو دەنگن‌و پێویـستیان بە دوو پیت هەیە کە (و) وە (ێ)ن .

٥ ـ بێجگە لەو خاڵانە با بێینە سەر چۆنێتی بەیەکەوەبوون‌و ڕەچەڵـەکی پێکهاتنیان لە ووشەکاندا نەگۆڕراوون‌و هەر لە سەرەتادا لەو ووشانەدا هەبوون لەبارەی (مەبەست ، برگە ، چـاووگ ، ...)دا لـە یـەك جیادەبنەوە یان نە ؟ ئەمیش بە جیاکردنەوەی دەنگی (و) لە (ێ) ، وە لەدوایدا بە جیاکردنەوەی پیتـە بزوێن لە نەبزوێـن لە برگـەکانی ووشـەکەدا .

بۆ ئیسپاتکردنی ئەمەش ئەم نموونانە دەخەینەڕوو :

١ ـ ا ـ لە ووشـەی (شـەو)دا (ێ) نی‌یە هەروەها (شەوەکە ، شەوانـە) کە بەپێی برگە دەبنە :

شەو (دەنگ + بزوێن + دەنگ) ، (شـە + وە + کە) ، (شـە + وا + نە) (د + ب . د + ب . د + ب) .

ب ـ لە ووشـەی (شەوێ) کە بە مەبەستی (کاتی شـەو) (بە شـەو)

(لیلا) (وقت اللیل) ئەگەر بڕگەی بکەین بەئاسانی دەردەکەوێت کە جیان‌و یەکێکیان دەبێت بە دەنگ (نەبزوێن)و ئەوێتریشیان بە (بزوێن) ، وەك :

شەوێ = شە (د + ب) + وێ (د + ب) •

(و) لێرەدا پیتی نەبزوێنەو (ێ) پیتە بزوێن •

ج ــ لە ووشەی (شەوێ)دا کە مەبەست (شەوێك)ە ، بۆ یەك شەو بەکاردەهێنرێت ، ووشەکە لە (شەو + ێك) پێکهاتووە ، (و) لە (ێ) جیابووەوە ، (ێك) ئامرازی تاکە بۆ یەك شت •

لەبارەی بڕگەشەوە (شەو = دەنگ «نەبزوێن» + بزوێن + دەنگ «نەبزوێن» ، وە (شە + وێك) (نەبزوێن + بزوێن) (شە) لەگەڵ (وێك) = (نەبزوێن + بزوێن + نەبزوێن) وە ئەگەر ئەم دوو پیتە یەك دەنگ بوونایە بڕگەکەش تێکدەچوو : وێك (وێ + ك) • (نەبزوێن + نەبزوێن) ئەمەش هەڵەیە •

٢ ــ (کەو) : ئەم ووشەیە (ێ)ی تێدا نی‌یە ، بەڵام کە دەڵێین (کەوێ) بۆ (کەوێك) (وێ) لە ووشەکەدا پەیدا دەبێت چۆن ئەو دوو پیتە جیایە بکرێن بە یەك دەنگ‌و یەك پیت ؟

بێجگە لەمە لەبارەی دابەشی بزوێن‌و نەبزوێنەوە دوو پیتی جیادەبن ، (کە +وێ) ــ (کە + وێك) (بزوێن + بزوێن) لەیەکەمداو ، (نەبزوێن + بزوێن + نەبزوێن) لە دووەمدا •

٣ ــ لە ووشەی وەکو (دەنوێ ــ دەنوێت)دا بە هیچ جۆرێك ناتوانین بڵێین (وێ) یەك دەنگەو دەبێت یەك هێماشی هەبێت :

١ ــ (ذ) لێرەدا لەگەڵ (ت)دایەو (ڕاناوە) بۆ سێیەم کەسی تـاك ، وە لەبنچینەدا پێوەندی نییە بە ووشەکەوە ٠

ب ــ کرداری (دەنوێت) لە چاووگی (نوستن) وەرگیراوە کە لـە بنەڕەتدا (ێ)ی تێدانییە ، ئیتر چۆن دوو پیت فرێبدەین و لـە جێی دوو دەنگ یەك (هێما ــ رمز) بەکاربهێنین ؟ (هەروەهـا هەموو ووشەیەکی وەکو ئەمانە) ٠

٤ ــ لە ووشەی (ئەوێ)دا کە لەبنەڕەتدا (ئەویانە ، ئەوشوێنە)و لە (ئەوە) کە ئیشارەیەو (شوێن) دروستبووە ٠ لەباری برگەشەوە لە (ئە + وێ) (ئەبزوێن + بزوێن) وە (ئەبزوێن + بزوێن) تێکهـاتووە ٠ (و) ئەبزوێنەو (ێ) بزوێنە ، ئیتر چۆن بین بە یەك دەنگەو یەك هێماشیان بۆ دابنرێت ، یان (وێ) بە یەك هێما دابنێین ٠

هەروەها (لەوێ) (لەویانە) (ئیشـارەو ئاوەڵکردارە) ٠

بەم پێیە لابردنی دوو دەنگەو فڕێدانی دوو پیت و دانانیان بـە یەك دەنگەو یەك هێمایان بۆ دابنرێت لەگەڵ بنەڕەتی زمانەکەدا ناگونجێت ٠ خۆ ئەگەر ئەمە رەچاو بکرێت دەنگی تریش بەهۆی کۆبوونەوەی چەنـد پیتێکەوە بەیەکەوە دروست دەبێت و پێویستیان بە دروستکردنی تریش دەبێت وەك :

کێ ، گیا ، کێو ، گیوە ، کوێر
کیرە ، گیرە ، کینە ، گوێرە ، گێرە ٠

لەم ووشانەدا دەنگی (ك)و (گ) جیان لەوەی لەم ووشانەی تردا هەن :
کاڵ ، کەل ، کول ، کۆلاو ، کووڕ ، کردار ، گاڵ ، گەل ، گوڵ ، گۆلاو ، گورووی ، گرد ٠

کەوانە دەبێت بۆ ئەم جیاوازییە لە دەنگی کۆمەڵەی یەکەم لەگەڵ کۆمەڵەی دووەمیشدا بگەڕێین بۆ دروستکردنی پێنی نوێ بۆ ئەو (دەنگە تایبەتییە کە بەهۆی کۆبوونەوەی دەنگێك لەگەڵ دەنگێکیتردا پەیدا بووە)و گەلێك گۆڕانیتریش لە پێکهاتووە زمانییەکانیترشدا بکەین کە ئەمە بێگومان دەبێتە هۆی شێواندنو خزمەتی زمانی کوردی ناکات .

سەرچاوەکانی ئەم باسە :

١ ــ مەلزەمەی دەورەی زمانی کوردیو ئامادەکردن لە سلێمانی لە سالانی ٩٦١ تا ٩٨٠ ــ محمد صالح سعید .

٢ ــ هەموو سەرچاوەکانی رێنووس .

ڕێنووسی کوردی لە ڕووانگەی فۆنەتیکەوە

محمد معروف فتاح

١ ـ سەرەتــا :

هەرچەندە نووسین بابەتێکی سەرەکی زمانەوانی نیەو هەرگیز ئــەو گرنگیە وەرناگرێت کە بە دەنگسازیو ڕستەسازیو وشەسازی دەدرێت ، زمانەوان وەك ئەندامێکی خوێندەواری کۆمەڵ ناتوانێت پشتی تێ بکاتو لێی نەکوڵیتەوە بەتایبەتی لەبەر دوو هۆی گرنگ :

١ ـــ نووسین بەتایبەتی لەپێش داهێنانی تۆمارکردنــدا تاکە سەرچــاوەی لێکۆڵینەی زمانەوانی بووە وە دەورێــکی باڵای لە لێکۆڵینــەوەی مێژوییو بەراوردا هەبووە .

٢ ـــ نووسین دیوی دووەمی قسەکردنەو پێوەندییەکی پتــەوی لەگەڵیــدا هەیە . بەڵێ قسەنووسین بوونێکی سەربەخــۆی نیــەو تەنهــا بــە وردبوونەوە لە قســە دەتوانین لە نووسین بگەین .

لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمەوە زمانەوانی (بەتایبەتی فۆنیمیستەکان) هەنگاوێکی گرنگی نا بۆ پتەوکردنو دیاریکردنی جۆری پێوەندی نێوان زمانو ڕێنووس بەوەی هەوڵی دانانی ڕێنووسێکی ئاسانو ڕەوانی دا بــۆ ئەو زمانانەی بەرەو نەمان دەچوون . هەرچەند فۆنیمیستەکان دەورێــکی

بچوکیان به نووسین دا ، بەم هەنگاوەیان خزمەتێکی گەورەی رێنووسیان کرد بەماو تایبەتیەکانی نووسینی فۆنیمان تەواو چەسپاند •

بەدوای ئەم هەنگاوەدا هەندێك میللەتانی‌تریش کە تا ئەوکاتە گیروگرفتی رێنووسیان زۆر بوو ، بە رێنووسەکەیاندا چوونەوەو خستیانە سەر رێبازی فۆنیمی •

لەم لێکۆلینەوەیەدا دەمەوێت لەم سەرباسانە بدوێم‌و چەند رایەکی زمانەوانی دەربارەیان روون‌بکەمەوە : (۱) یاسای دەنگیی زمانی کوردی (۲) یاسای نووسینی زمانەکە (۳) رادەی رێکەوتنیان (٤) رادەی رێ‌نەکەوتنیان (٥) گیروگرفتەکانی رێنووسی کوردی لە روانگەی فۆنەتیکەوەو چۆنیەتی چارەسەرکردنیان (٦) کورتەی لێکۆلینەوەمەبەستی سەرەکیم لە نووسینی ئەم لێکۆلینەوەیە ئەوەیە کە بە شێوەیەکی زانستیانە ئیپاتی‌کەم کە رێنووسی کوردی وەك رێنووسی دەها زمانی‌تر تەواوگونجاوو جووت نیەو کەم‌وکورتی هەیە ، بەلام هێشتا لە تاریکیدا بەراورد ناکرێت لەگەل رێنووسی ئینگلیزی‌و فەرەنسیدا • کێشەی سەرەکی ئێمە لەوەدایە کە رێنووسێکی یەکگرتوومان نیە کە هەمووومان پێی‌بنووسین‌و پەیرەوی بکەین بێ‌گوێ‌دانە تەگەرەو کەم‌وکورتی چونکە ئاشکرایە کە رێنووس نیە لە گیتی‌دا بێ‌گیروگرفت بیت بەهوی هەلکەوتی زمان خۆیەوە کە هەمیشە لە گوراندایە بەپیچەوانەی رێنووسەوە کە تا رادەیەکی زۆر نەگۆرە لەبەرئەوە هەمیشەیی شان بەشان لەگەل یاسای دەنگیی زماندا ناروات‌و جووت نابێت •

۲ ــ یاسای دەنگیی کوردی :

لەگەل ئەوەشدا کە ئەو کارانەی دەربارەی فۆنەتیکی زمانی کوردی کراون لەناو خۆیاندا لەسەر ژمارەی فۆنیمەکانی کوردی رێك‌ناکەون

(بروانە دە عبدالرحمن مارف ١٩٧٦) ، ئەگەر بەشێوەیەکی زانستیانە سەیری کێشەکە بکەین‌و جیاوازیە ناگرنگەکان بخەینە پشت‌گوێ‌و بەراوردکردنی هەندێك وشە بکەینە سەریشك ، دەتوانین ئیسپاتی‌کەین کە کوردی (٩) دەنگی بزوین‌و (٢٥) دەنگی نەبزوێنی هەیە ✻ .

بەراوردکردنی ئەم ریزە وشەیەی خوارەوە کە یەك برگەیین‌و تەنیا لە یەك دەنگدا جیاوازن بۆمان ساغ ئەکاتەوە کە دەنگی u ، o ، ê ، a ، â فونیمن لە کوردیدا : [با ، بە ، بێ ، بۆ ، بوو] .

دیسانەوە بە بەراوردکردنی چەند وشەیەکی وەکو (کڕ ، کوڕ ، کووڕ) بۆمان دەرئەکەویت کە دەنگی i فونیمیکە وەکو بزوینەکانی سەرەوە چونکە جیاوازی دەخاتە نێوان واتای وشەوە . دەنگی u یش هەمان پلەی هەیە لە کوردیدا .

هەندێك لە زمانەوانە کوردو بێگانەکان دان بەوەدا نانێن کە دەنگی ö فونیمە لە کوردیدا . ئاشکراو بەلگە نەویستە کە ئەم بزوینە کە لە وشەی (خوێن)و (جوێن)و چەنــد وشەیەکی‌تری ئەم دیالیکتەدا بەرچاو دەکەویت ، فونیمیکی ناتەواوە چونکە (١) لە هەندێك دیالیکتی کوردیدا نیە و (٢) بلاوی کەمە بەواتای ئەوەی لە چەند وشەیەکی دیاری‌کراودا دەبینرێت (٣) لە وشەدا شوێنیکی دیاری‌کراوی هەیەو ناگوێزرێتەوە ، بە واتایەکی‌تر تەنیا لە ناوەراستی وشەدا دێت‌و هەرگیز جەمسەرەکان ناگریت . لێرەدا ئەبێت بزانین کە تەواوی یان ناتەواوی لە نرخی ئەم دەنگە کەم‌ناکاتەوە چونکە دەنگەکە واتای وشە دەگۆریت هەروەك بە بەراوردکردنی ئەم دو ریزە وشەیەدا بۆمان دەردەکەوێ :

✻ ئاگەدارم کە بەم‌رایە لە هەموو زمانەوانەکانی‌تر تەواو دوورئەکەومەوە لەبەرئەوە لە بەشەکانی داهاتووی ئەم لیکولینەوەیەدا بەدرێژی لەم کێشەیە دەدوێم .

٢ ــ کوێر
کەر
کار

١ ــ سوور
سەر

هەر کومەلێك لەم وشانە وەربگرین ، ئەبینین لە هەموو بارێکدا وەك یەکن وە تەنیا دەنگێك لە یەکتریان جیادەکاتەوە • بە کومەلەی یەکەمدا بۆمان دەردەکەوێت کە a و ö فونیمن ، هەروەها کومەلەی دوەم ئەوەمان بۆ ئیسپاتدەکا کە a ‘ á ‘ ö لە کوردی ئێستەماندا فۆنیمی سەربەخۆن •

هەندێك زمانەوان (بۆنمونە مەکارەس) لەوباوەرەدان کە ئەم دەنگە بزوێنێك نیە ، بەلکو بریتیە لە کۆی نیوە بزوێنی و لەگەل بزوێنی ė دا ، کە بەرەودوا لە یەك برگەدا دێن • بەرپەرچدانەوەی ئەم رایە ئاسانە چونکە :ــ

١ ــ لە شوێنی‌تریشدا دەنگی w پێش ė دەکەوێت لە یەك برگەدا یان لە چوارچێوەی وشەیەکدا کەچی ئەو دەنگەی لەئەنجامی ئەم کۆبوونەوەیەدا دێتە کایەوە تەواو جیاوازە لە بزوێنی دوولانەی ö وە بە سەلیقەش هەست بەم جیاوازیە دەکەین •

بونمونە هەموومان لەسەر ئەوە رێك‌ئەکەوین کە ئەو بزوێنەی لە وشەی (خوێن ، جوێن)دا هەیە زۆر جیایە لەو دەنگەی کە لەپێشی (وێل ، وێر ، وێنە)و کوتایی (ئەدوێ ، ئەلوێ ، ئەنوێ)دا ئەبینرێت •

٢ ــ وەنەبێت دەنگی w و ė هەر بەوجۆرەی سەرەوە ریز بن لە کوردیدا ، بەلکو بەپێچەوانەشەوە دەبینرێن (بەمجۆرە : ێ + و) لە

هەندی وشەدا . ئەمە لەخۆیدا باشترین بەلگەیە کە هاتنی ئەم دوو دەنگە بەدوای یەکتریدا دەنگی نوێ ناهێنێتە کایەوە .

هەروەك ئەم وشانە بۆمان دەرئەخەن : (خێو ، دێو ، ئێوە ، ئێواران) کەواتە دەنگی ٥ لە کوردیدا فونیمێکی سەربەخۆیە وەك هەموو بزوێنەکانی‌تر دەبێت نرخی خۆی بدرێتێ . ئەوەی زیاتر سەری لێ تێك‌داوین لێرەدا ئەوەیە کە رێنووسی کوردی ئێستەمان بەرامبەر ئەم فونیمە نیشانەیەکی دوو کەرتی بەکاردێنێت .

بە هەمان شێوە ، بە بەراوردکردنی وشە دەتوانین ئیسپاتی‌کەین کە ئەم دەنگانەش فونیمی نەبزوێنن لە کوردیدا : پ ــ ب ، ت ــ د ، ك ــ گ ، ج ــ چ، ق ، ح ، م ــ ن ، ل ــ ڵ ، ر ــ ڕ ، س ــ ز ، ش ــ ژ وەك بەراوردکردنی ئەم وشانە بۆمان دەردەخات : (پەنگ ــ بەنگ (بەند) ، تەنگ ــ دەنگ ، کا ــ گا ، چەنگ (چەند) ــ جەنگ ، قەنگ، حەوت ــ چەوت ، مەنگ ــ نەنگ ، پەلە ــ پەڵە ، کەر ــ کەڕ ، زەنگ ــ سەنگ ، ژەنگ ــ شەنگ) .

هەندێك زمانەوان باوەریانوایە کە کوردی دەنگی (ط)و (ص)یشی هەیە . لەراستیدا ئەم دوو دەنگە هەن بەڵام لە پلەی ئەلۆفۆندان : (ط) کاتێك دێتە کایەوە کە دەنگی (ڵ) لەپێش یان دوای دەنگی (ت)وە بێت (بڕوانە سەڵت ــ تەڵە ... هتد) . دیسان دەنگی (ص) (کە لە وشەی (ساڵ ، شەست ، سەگ)دا دەبینرێت ئەلۆفۆنی دەنگی (س)ە هەرچەندە تا ئێستا زانستیانە یاسای ئەم گۆرانەمان بۆ دیاری نەکراوە ، بە واتایەکی‌تر نازانین لەژێر کاری چی دەنگێکدا فونیمی (س) دەگۆڕێت بە (ص) وە لەوانەشە کێشەکە (وەك من هەست ئەکەم) پێوەندی بە یاسای دەنگیەوە نەبێت . بەوەدا کە دەنگی (س) لە وشەی (سەگ ، شەست ، ساڵ...هتد)دا

له زۆربه‌ی دیالێکته‌کانی کوردیدا هه‌ر به (ص) دێته گوێ وه به‌وه‌دا که
ئه‌م دیارده‌یه ته‌نیا له‌م چه‌ند وشه که‌مه‌دا ده‌بینرێت ، واده‌رده‌که‌وێت که (ص)
له‌و ئه‌لۆفۆناته‌یه که مورفیم دیاری ئه‌که‌ن ، به واته‌ی ئه‌وه‌ی که هه‌لکه‌وتی
ئه‌و وشانه وایه که ده‌نگی (ص) نه‌ك (س) په‌سه‌ند ئه‌که‌ن • به‌م‌پێیه ده‌توانین
بلێین ده‌نگی (س) سه‌ره‌کی‌یه له کوردیدا ، ده‌بێته (ص) له‌و وشانه‌ی
سه‌ره‌وه‌دا • ئه‌مه به‌لای منه‌وه تاکه چاری کێشه‌که‌یه‌و له‌به‌رئه‌وه‌ی ژماره‌ی
ئه‌و وشانه‌ی ده‌نگی (ص)یان تێدایه که‌من‌و هه‌مووشیان دیاری ئه‌کرێن
له‌وانه‌یه چارێکی باشیش بێت •

له‌ناو ده‌نگه نه‌بزوێنه‌کانی کوردیدا جیاوازی (خ)و (غ) شوێنێکی
تایبه‌تی هه‌یه چونکه له‌و ده‌نگانه‌ن که ره‌وشتێکی سه‌یریان هه‌یه • ئه‌م دوو
ده‌نگه واده‌رئه‌که‌وێت هێشتا له‌باری گۆڕاندان‌و ته‌واو جێی خۆیان نه‌گرتووه،
هه‌رچه‌ند زۆربه‌ی ، ئه‌گه‌ر نه‌لێم هه‌موو زمانه‌وانانی کوردی بێ‌مشت‌ومڕ
هه‌ردوو ده‌نگه‌که‌یان به فۆنیم داناوه • به باوه‌ری من ئه‌م کێشه‌یه زانستیانه
چاره‌کراوه‌و بیرکردنه‌وه‌یه‌کی که‌م بۆمان ده‌رده‌خات که جیاوازی (خ)و (غ)
هه‌میشه‌یی نیه له زمانه‌که‌داو له زۆر شوێنی وشه‌دا له‌ناو ئه‌چێت هه‌روه‌ك
به‌م‌راستیانه‌دا ده‌رده‌که‌وێت :

١ ــ له ناوه‌راستی وشه‌دا ئه‌م دوو ده‌نگه جێی خۆیان ده‌گۆڕنه‌وه
بێ‌کارکردنه سه‌ر واتا ، له‌به‌رئه‌وه له‌م شوێنه‌دا وشه‌مان نیه ئیسپاتی‌کا
که جیاوازییه‌که گرنگه (فونیمه) وه‌ك ئه‌م ریزه وشانه ده‌ری‌ئه‌خه‌ن
(باخه‌وان ــ باغه‌وان ، باخچه ــ باغچه) •

٢ ــ دیسانه‌وه له کوتایی وشه‌دا زۆربه‌ی کات جیاوازییه‌که ئه‌فه‌وتی‌و کار
ناکات وه‌ك له‌م وشانه‌دا ئه‌بینین (باخ ــ باغ ، داخ ــ داغ ، ولاخ ــ
ولاغ) • له هه‌مان کاتدا وشه‌مان هه‌یه که هه‌ریه‌کێك له ده‌نگه‌کانی

لەگەڵدا دێت وەکو (شاخ ، ناخ ، ساغ) • دیسانەوە لێرەشدا زانیاریانە بۆمان ئیسپات ناکرێ کە جیاوازی خ ــ غ هەیە لە زمانەکەدا•

٣ ــ لە سەرەتای وشەدا جیاوازییەکە هەیەو دەنگەکان جێ گۆرکێ ناکەن وە بەهوی وشەی (خار ــ غار)ەوە دەتوانین ئیسپاتی کەین کە دوو دەنگەکە فونیمن • (هەرچەندە لەوانەیە وشەی خار بە کوردی دانەنرێت) •

چاکترین چارە بۆ ئەم کێشە ئالۆزە ئەوەیە بڵێین جیاوازی نێوان (خ)و (غ) لە ناوەراستو کوتایی وشەدا «لەکاردەکەویت»• لە کارکەوتنو نەمانی جیاوازی دیاردەیەکی بلاوە لە زمانی تریشدا * لەبەرئەوە نابێت بە چارەیەکی سەیر وەربگیریت • بەم پێیە جیاوازییەکە تەنیا لە سەرەتای وشەدا دەمێنێت لە شوێنەکانی تردا یان دەبێتە (خ) یان (غ) بەپێی ئەوشێوەیەی قسەکەر پێی ئەدوێت •

هەندێك زمانەوان دەنگی (ق) لە کوردیدا بە دەنگێکی رەسەن دانانێن• لێرەدا گرنگ ئەوەیە کە دەنگەکە تەك هەر هەیە بەڵکو لە پلەی فۆنیمیشدایە هەروەك بە بەراوردکردنی ئەم وشانەدا دەردەکەوێت (قات ، کات ، لات ، قاچ ، پاچ ، باج) •

لەم لێکوڵینەوەدا دەنگی (ع)م بە فونیم دانەناوە لەکوردیدا ، چونکە هەمیشە جێی خوی دەگۆرێتەوە لەگەڵ فونیمی • داو گومانیشم نیە کە ئەمەیان سەرەکی ترە ، چونکە لەو دەنگانەیە کە لە بنچینەدا لە زمانە هیندو ــ ئیرانیەکاندا هەبووە (بروانە بەشی ٤ ــ ٧) • بێجگە لەو فونیمانەی لێدوواین ، زمانی کوردی خاوەنی چەند دیاردەیەکی دەنگی ترە کە ناخرێنە پشت گوێ چونکە گرنگی فونیمیان هەیە هەرچەندە کاریان بلاوترە

---

* لە ئەڵمانیدا ، بۆنمونە ، جیاوازی ت/د کە لە سەرەتاو ناوەراستدا هەیە ، لە کوتایی وشەدا لەکار دەکەویتو ت دەمێنێتەوە •

وە زۆرجار دەگەنە سنووری فریزو رستە • گرنگترینی ئەم دیاردانە ئاوازو گرتنو وەستانە لەناو یان لە سنووری وشەدا •

گومان لەوەدا نیە کە ئاواز ، بە واتای بەرزکردنەوەو نزمکردنەوەی دەنگ لە کوتایی قسەدا ، رستەی پرسیارو سەرسورمانو هەواڵدان لە یەکتر جیادەکاتەوە • بۆنمونە رستەی «ئەرویت» بە چەند واتایەك دێت بەپێی گورینی ئاوازی وتنەکەمان : (١) ئەگەر دەنگمان وردە وردە لەسەر برگەی دووەم نزمبکەینەوە ، ئەوا مەبەستمان ئەوەیە کە بریاردراوە تۆ برویت • رستەکە یان هەواڵ دەگەیەنێت یان جۆرێك لە دلنیایی قسەکەر (٢) ئەگەر دەنگمان بەرەبەرە نزمبکەینەوە وە لە هەمانکاتدا دەنگی (ی) بگرین ، ئەوا هەرەشەو هەواڵدان پێکەوە دینە کایەوە (٣) ئەگەر لەکوتایی رستەکەدا دەنگ بەرەبەرە بەرز بکەینەوە ئەوا رستەکە دەبێتە پرسیار (٤) ئەگەر پلەی بەرزی دەنگمان کەمێك زیاتر بکەین ئەوا رستەکە سەرسۆرمان دەگەیەنێت• لە هەموو ئەو دۆخانەدا دەنگەکان یان فونیمە ریزبووەکان وەك خۆیان دەمیننەوەو نرخی خۆیان دەپارێزن ، هەموو گورانە واتاییەکان ئاواز (هەندی جار بەیارمەتی گرتن) دەیانهێنێتە کایەوە • (بروانە مەکارەس ١٩٥٨) •

هەرچەندە هێشتا بەتەواوی لە گرتن (ستریس) لە کوردیدا نەکولراوەتەوە بەلام لە دەمێکەوە بۆمان روونبۆتەوە کە گرنگی فونیمی هەیە ، چونکە جیاوازی واتایی دروستدەکات •

بونمونە گرتن زۆرجار رستە لە وشە (رەشە ، رەشە ــ خانە ، خانە)و هەندیجاریش وشە لە فریز جیا دەکاتەوە (چوارتا ، چوار تا) •

دیسانەوە وەستانو نەوەستانیش لە سنوری وشەدا هەندیجار دەبێتە هۆی واتاگۆرین وەك لەمرستەیەدا دەبینین (ئەمبەر دارە ــ ئەم بەردارە) •

ئەمرستەیە دوواتە دەبەخشێت بەپێی ئەوەی وەستانەکە لەنێوان (ئــەم)و (بەر)دایە یان لەنێوان (بەر)و (دار)دا ئەبێت .

نابێت وابزانین کە فۆنیـــەکانی کــوردی (فۆنیمـــە ریزبـــووەکان) هەمووکاتێك وەکو خۆیان دەمێننەوە نرخی خۆیان دەپارێزن لە هەمـــوو شوێنێکدا . کە دەنگ دەچێتە چوارچێوەی قسەوە هەندی جار گـــۆڕانی بەسەردا دێت . فۆنیمەکانی کوردیش وەکو فونیمی زۆربەی زمانەکانیتر بەم گۆڕانەدا دەڕۆن‌و لەئەنجامدا هەندی دەنگیتریش دێتە کایەوە کە لـــە پلەی ئەلوفۆندان . وا لەخوارەوە زۆر بەکورتی لە هەندێك لەو گۆڕانانـــە ئەدوین کە بەسەر فونیمەکانی کوردیدا دێن :

(١) لێك چوون : لەمجۆرە گۆڕانەدا دوو دەنگی جیاواز لە یەکتر نزیكدەبنەوە بۆئەوەی جولانەوەی ماسولکەیی کەمتر بەکاربێت . بۆنموونە (ش) دەبێتە (ژ) یان (ف) دەبێتە (ڤ) یان (س) دەبێتە (ز) کاتێك کـــەوتنە پێش دەنگێکی ئاوازەدارەوە وەکو لەم نموونانـــەدا دەبینـــین : چەشـــت ــ ئەچێژی ، حەفتا ــ حەڤدە ، گەستی ــ ئەگەزێ (٢) دوورکەوتنەوە: لێرەدا دوو دەنگی لەیەکچوو دوورئەکەونەوە لە یەکتر بەوەی یەکێکیـــان واز لە تایبەتیەکی خوی دەهێنی بۆ سەرلێتێكدان وەکو لەم نموونەیـــەدا دەبینین (مستاز ــ منتاز) (٣) تواندنەوە یـــان لەناوچوون : لـــەم گۆڕانـــەدا دەنگێك (بەتایبەتی نەبزوین) لەناو ئەچێت کە پێش نەبزوێنێکیتر بکەوێـــت لەبەر بۆنەهاتن یان قورسی هێشووە دەنگەکە . (نموونە : باسـتاناکەم ــ باس ناکەم یان ددان ــ دان) (٤) جێ‌گۆرکێ : هەندیجار دەنگێك یان برگەیەك جێی خوی لەگەڵ دەنگێك ــ برگەیەکی دراوسیدا دەگۆڕیتەوە بێ‌ئەوەی کار بکاتە سەر واتای وشـەکە (نموونە فرین ــ رفین ، تەرزە ــ تەزرە ، بەفر ــ بەرف) (٥) دەنگ دروستبوون : هەندیجار کە دوودەنگ بەرەودوا دێن، دەنگێکی زیاد دێتە نیوانیانەوە تاوەکو هێشووە نەبزوین یان بزوێنی دوولانە

وە زۆرجار دەگەنە سنووری فریزو رستە • گرنگترینی ئەم دیاردانە ئاوازو گرتن‌و وەستانە لەناو یان لە سنووری وشەدا •

گومان لەوەدا نیە کە ئاواز ، بە واتای بەرزکردنەوەو نزم‌کردنەوەی دەنگ لە کوتایی قسەدا ، رستەیَ پرسیارو سەرسورمان‌و هەواڵدان لە یەکتر جیادەکاتەوە • بۆنموونە رستەی «ئەرویت» بە چەند واتایەك دێت بەپیی گۆرینی ئاوازی وتنەکەمان : (١) ئەگەر دەنگمان وردە وردە لەسەر برگەی دووەم نزم‌بکەینەوە ، ئەوا مەبەستمان ئەوەیە کە بریاردراوە تۆ برویت ، رستەکە یان هەواڵ دەگەیەنیت یان جۆریك لە دلنیـایی قسەکەر (٢) ئەگەر دەنگمان بەرەبەرە نزم‌بکەینەوە وە لە هەمان‌کاتدا دەنـگی (ی) بگریـن ، ئەوا هەرەشەو هەواڵدان پیکەوە دینە کایەوە (٣) ئەگەر لەکوتایی رستەکەدا دەنگ بەرەبەرە بەرز بکەینەوە ئەوا رستەکە دەبیتە پرسیار (٤) ئەگەر پلەی بەرزی دەنگمان کەمیك زیاتر بکەین ئەوا رستەکە سەرسورمان دەگەیەنیت• لە هەموو ئەو دۆخانەدا دەنگەکان یان فونیمە ریزبووەکان وەك خۆیـان دەمیننەوەو نرخی خۆیان دەپاریزن ، هەمـوو گۆرانە واتاییـەکان ئـاواز (هەندی جار بەیارمەتی گرتن) دەیان‌هێنێتە کایـەوە • (بروانـە مەکارەس ١٩٥٨) •

هەرچەندە هیشتـا بەتـەواوی لە گرتـن (سـتریس) لە کوردیـدا نەکولراوەتەوە بەلام لە دەمیکەوە بۆمان روون‌بۆتەوە کە گرنگی فونیمی هەیە ، چونکە جیاوازی واتایی دروست‌دەکات •

بۆنموونە گرتن زۆرجار رستە لە وشە (رەشە ، رەشە ــ خانە ، خانە)و هەندی‌جاریش وشە لە فریز جیا دەکاتەوە (چوارتا ، چوار تا) •

دیسانەوە وەستان‌و نەوەستانیش لە سنوری وشەدا هەندی‌جار دەبیتە هۆی واتاگۆرین وەك لەمرستەیەدا دەبینین (ئەم‌بەر دارە ــ ئەم بەردارە) •

ئەمرستەیە دوواتە دەبەخشێت بەپێی ئەوەی وەستانەکە لەنێوان (ئـەم)و (بەر)دایە یان لەنێوان (بەر)و (دار)دا ئەبێت ٠

نابێت وابزانین کە فۆنیمـەکانی کـوردی (فۆنیمـە ریزبـووەکان) هەمووکاتێك وەکو خۆیان دەمێننەوە ڕخی خۆیان دەپارێزن لە هەمـوو شوێنێکدا ٠ کە دەنگ دەچێتە چوارچێوەی قسەوە هەندی جار گـۆڕانی بەسەردا دێت ٠ فۆنیمەکانی کوردیش وەکو فونیمی زۆربەی زمانەکانیتر بەم گۆڕانەدا دەڕۆن و لەئەنجامدا هەندی دەنگیتریش دێتە کایەوە کە لـە پلەی ئەلوفۆندان ٠ وا لەخوارەوە زۆر بەکورتی لە هەندێك لەو گۆڕانانـە ئەدوین کە بەسەر فونیمەکانی کوردیدا دێن :

(١) لێك چوون : لەمجۆرە گۆڕانەدا دوو دەنگی جیاواز لە یەکتر نزیك‌دەبنەوە بۆئەوەی جولانەوەی ماسولکەیی کەمتر بەکاربێت ٠ بۆنمونە (ش) دەبێتە (ژ) یان (ف) دەبێتە (ڤ) یان (س) دەبێتە (ز) کاتێك کـەوتنە پێش دەنگێکی ئاوازەدارەوە وەکو لەم نمونانـەدا دەبینـین : چەشـت ـ ئەمێژۆی ، حەفتا ـ حەڤدە ، گستی ـ ئەگەزێ (٢) دوورکەوتنەوە: لێرەدا دوو دەنگی لەیەك‌چوو دوورئەکەونەوە لە یەکتر بەوەی یەکێکیـان واز لە تایبەتیەکی خوی دەهێنی بۆ سەرلێ‌تێك‌نەدان وەکو لەم نمونەیـەدا [illegible] دەبینین (ممتاز ـ منتاز) (٣) تواندنەوە [illegible] دەنگێك (بەتایبەتی نەبزوێن) لەناو ئەبێت [illegible] لەبەر بۆنەهاتن یان قورسی هێشووە دەنگ[illegible] ناکەم یان ددان ـ دان) (٤) جێ گۆڕکێ : [illegible] جێی خوی لەگەڵ دەنگێك ـ برگەیەکی دو[illegible] کار بکاتە سەر واتای وشەکە (نمونە فرێن ـ ڕ[illegible] بەرف) (٥) دەنگ دروست‌بوون : هەندی‌جار ک[illegible] دەنگێکی زیاد دێتە نێوانیانەوە تاوەکو هێشووە [illegible]

دروستنەبێت وەکو لەمنموونانەدا دەبینین (خانوو ــ خانووەکە ، دێ ــ دێیەکە ، بیدروو + ەوە ــ بیدرووەوە) •

بۆ روونکردنەوەو ئاسانکردنی باسای دەنگی کوردی وا ئەوراستیانەی سەرەوە لە تەختەیەکدا پیشانئەدەین •

فۆنیمەکانی کوردی :

(فۆنیمە ریزبووەکان) •

١ ــ دەنگە بزوێنەکان :

ا ــ کورت i ، u ، a

ب ــ بزوێنە درێژەکان : ā ، ū ، ī ، ō ، ē

ج ــ بزوێنی دوولانە : ö

٢ ــ دەنگە نەبزوێنەکان :

پ ــ د   ت ــ د   چ ــ ج   ك ــ گ   ق

ف   س ــ ز   ش ــ ژ   خ ــ   ح

م   ن

ل   ڵ

ر   ڕ

نیوەبزوێن :

و   ی

فونیمە سەپاوەکان : ـ *

١ ـ گرتن (ستریس) (٣ پلە بەئاسانی دیاری ئەکرێت)

٢ ـ وەستان (یان تەوەستان)

٣ ـ ئاواز (٣ پلە بەئاسانی دیاری ئەکرێت ، ..)

بەرز ، نزم ، زۆر بەرز

٣ ـ یاسای نووسین :

بۆ نواندنی یاسا دەنگیەکانی زمان ، نووسین ئەتوانێت یەکێك لەم ریگایانەی خوارەوە بگرێت بێجگە لە بەکارهێنانی ئایدوگرام کە پێوەندی بە زمانەوە نیە :ـ

١ ـ نووسینی وشەیی یان مورفیمی : لەمجۆرە نووسینەدا وینە بۆ هەموو وشەکان یان مورفیمەکانی زمان ئەکیشرێت ، لەبەرئەوەی ژمارەی مورفیم یان وشە زۆرە وە سنووریکی تەواوی نیە ، ژمارەی وینەکانیش بێ‌سنوور دەبن و ئەم جۆرە نووسینە بۆ فێرکردن گران دەبێت تاکە کەلکی لەوەدایە کە جیاوازی نیوان دیالیکتەکان ناهێلیت ، بە واتایەکی‌تر ، قسەکەر بە هەموو دیالیکتەکان تێ‌ی ئەگەن .

٢ ـ نووسینی دەنگی یان فۆنەتیکی : ئەمجۆرە دەکرێت بە چەند بەشێکەوە .

ا ـ نوسینی برگەیی : لێرەدا رەمز یان نیشانە بۆ هەموو برگەکانی زمانەکە دادەنرێت ، دیسانەوە لەبەر زۆری برگە لە زمانداو زۆری وینەکان، ئەمجۆرە نووسینە تەنها بەکەلکی ئەو زمانانە دێت کە برگەی لەیەکچوویان

* لەم نەخشەیەدا دەنگی ڤ و غ و نگ و ع و ء بە فونیم دانەنراوە بەپێی بیری نووسەر .

زۆرەو دوویات دەبەوە وەکو زمانی یابانی • رێنووسی عەرەبیش تارادەیەک لەمجۆرەیە •

ب ــ نوسینی فونیمی : ئەمجۆرە ئیستا بلاوترین جۆری نووسینە لە گیتیدا، لێرەدا هەموو فونیمەکانی زمان نیشانەی بۆ دادەنرێت، یەکێك لە چاکەکانی ئەمجۆرە نووسینە ئەوەیە کە ژمارەی نیشانەکانی زۆر کەمترە لە جۆرەکانیتر ، لەبەرئەوە بۆفێربوون زۆر ئاسانترە • کەمبونەوەی نیشانەکان وەنەبێت لەبەرئەوە بێت کە ژمارەی دەنگ لە زمانێکدا کەم بێت، بەلکو ئەم جۆرە نووسینە گوێنادانە هەموو دەنگێك هەروەك چۆن لە گوێگرتندا خۆمان راهێناوە گوێبدەینە دەنگە گرنگەکانو دەها شتیتر کە راستەوخۆ پێوەندییان بە مەبەستەکەوە نیە بخەینە پشتگوێ وەك بەرزی دەنگی قسەکەر یان تایبەتیەکانی دەنگی تا منگنی یان ئەو تایبەتیانەی کە دیالێکتی قسەکەرەکە دەردەخەن • نووسین لەراستیدا نابێت نیشانە بۆ هەموو دەنگێك دابنێت ، چونکە هەندێك دەنگ گرنگیان نیە لە گەیاندنی مەبەستدا هەروەك چۆن لە خوێندنەوەدا شیوەی تیپەکان ، گەورەیی و بچوکیان یان رەنگکردنیان ، کار ناکاتە سەر مەبەستی نووسینەکە • جا نووسینی فونیمی لەراستیدا بە گەیشتن بەم راستیەو پەیرەوی کردنی هەنگاوێکی زۆر گەورەی بەرەوپێشەوە ناوە هەر لەبەر ئەم چاکییەتی کە زیاتر بلاوبۆتەوەو تەنانەت ئەم زمانانەی کە زۆر لەکۆنەوە بە نووسینی برگەیی یان مورفیمی نوسراونەتەوە ئیستا هەولیئەوە ئەدەن بیانگورن بۆ نوسینی فۆنیمی ، لەبەر ئاسانیو سەرکەوتووی ئەمجۆرە رێنووسە •

جۆرێکیتر لە نووسینی دەنگی ، کە بۆ نووسینەوەی زمان کەمتر بەکاردێت : نووسینی فۆنەتیکیە •لەمجۆرە نووسینەدا هەموو دەنگێك بێگوێدانە گرنگیو ناگرنگی نیشانەیەکی تایبەتی (تیپ یان سەروبۆر) دەدرێتی • لەبەرئەوەی دیاردەی دەنگیی بێسنوورە لە زماندا ، لەمجۆرە

نووسینەدا ژمارەی نیشانە زۆر ئەبێت بەجۆرێك کە نەك هەر گران ئەبێت بۆ فێربوون ، بەڵکو ڕێنووسەکەش ناشیرین ئەکات • لەبەرئەمە ئەمجۆرە ڕێنووسە تەنها بۆ مەبەستی تایبەتی بەکاردێت وەکو لێکۆڵینەوەی فونەتیکی•

ڕێنووسی کوردی هەر لە سەرەتای بوونیەوە نووسینێکی فۆنیمی بووە، ئەگەرچی جاروباریش لەسەر ئەم بناغەیە لایداوە • هەر لە سەرەتاوە هەوڵی ئەوە دراوە بەرامبەر هەر دەنگێك (فونیمێك) تیپێك یان نیشانەیەك هەبێت• هەندێجار نووسەری کورد بەوەشەوە نەوەستاوە ، تەقەلای ئەوەی داوە کە تەنانەت دەنگە ناگرنگەکانیش (ئەلۆفۆنەکان) بنوێنن ، بۆنموونە ت• وەهبی لە ڕێنووسە لاتینییەکەیدا دووجۆر دەنگی (د) دەستنیشان ئەکات و بڕیاریوایە نوختەیەك لەژێر (د)دا دانێت بۆ دالی کلۆر• هەروەها لە ساڵەکانی پەنجادا هەندێ نووسەر لەسەر لاپەرەکانی گۆڤاری هیوا داوایان ئەکرد کە دووجۆر (ك) نیشانەی بۆ دابنرێت : (ك)ی دواوەو (ك)ی پێشەوە بۆئەوەی هەست بەوە بکەن کە پەیرەوی کردنی ئەم جۆرە داوایانە ، (نیشانە دانان بۆ هەموو دەنگێك) ڕێنووسەکەمان دەگۆڕێت بە ڕێنووسیکی فۆنەتیکی) لەبەرئەوەی زمانی کوردی هەرگیز تیپی تایبەتی خۆی نەبووە ، وە ئەو تیپە عەرەبیەی لەبەردەستدا بووە ، بۆ نوسینی کوردی پڕبەپڕی نەهاتووتە دەست• نوسەرانی کورد ناچاربوون کە دەستکاری ئەم تیپانە بکەن بەو ئامانجەی هەڵکەوتی دەنگیی کوردی تەواو بەهۆی ئەو تیپە نوێیانەوە بنوێنن •

لەبەرئەوەی ئەم هەوڵانەی لە سەرەتادا دراون کاری تاکە کەسێك بوونو پێوەندی نێوان نوسەرەکانمان تەواونەبووە ، کوردی ڕێنووسیکی یەکگرتووی نیەو نەبووە هەروەك چۆن تائێستاش بە دیالێکتیکی یەکگرتوو نانوسین • ئەمە لەخۆیدا گەورەترین کۆسپە لە ڕێگای چاککردنی ڕێنووسەکەماندا (بڕوانە بەشی (٥)ی ئەم باسە) تائێستا چەندەها ڕێنووس هاتوتە

کاپەوە ، هەندیکیان بۆ ماوەیەك بەکارهاتوون‌و لەناوچوون ، هەندیکی‌تریان هەر ماون‌و ئائیستا گۆڤارو رۆژنامەیان پێ بلاوئەکرێتەوە •

بۆئەوەی بزانین رێنووسی کوردی تا چی‌رادەیەك توانیوێتی راستیەکانی پاسای دەنگی زمانەکە بنوێنی ، وا لەخوارەوە چوار نموونە رێنووس هەلدەبژێرین بۆ بەراوردکردن • هەروەك لەسەرەوە وتمان رێنووس لە کوردیدا زۆرەوە هەلبژاردنی ئەم چوارە ئەوە ناگەیێنێت کە هەر ئەمانە باشن یان دانیان پیانراوە ، بەلکو لەبەرئەوەیە کە جیاوازی نیوان رێنووسەکانی کوردیمان تەواو بۆ روون‌دەکەنەوە • لەبەرئەوەی ئەم چوارەش لە زۆر رووەوە لەناو خۆیاندا رێك کەوتوون‌و جیاوازیان تەنانەت لەگەل جۆرەکانی‌تریشدا نیە ، پیویست ناکات بەدرێژی لەسەر شتە ناوکۆییەکانیان بروین • بە شێوەیەکی گشتی ئەتوانین بلێین هەموو ئەو رێنووسانەی کە تیپی عەرەبی بەکاردێنن لە نواندنی دەنگە ئەبزوینەکاندا سەرکەوتوون‌و گیروگرفتیان کەمە (بروانە بەشی ٤) •لەناو ئەبزوینەکاندا تەنیا (ڵ)و (ڕ) ئەگەرە دێننە ریگە چونکە ئەم دوانە فونیم نین لە زمانی عەرەبیداو لەبەرئەوە نیشانە بەرامبەریان دانەنراوە • نەبوونی نیشانە بۆ ئەم دوو فونیمە کوردیە ، رێنووس‌نووسە کوردەکانی ناچارکردوە کە یان دەنگی (ل)و (ر) دووپات‌بکەنەوە یان سەروبۆرو چوکلە دانێن • جیاوازی‌و رێك‌نەکەوتن لەسەر نیشانە زیاتر لە نواندنی دەنگە بزوینەکاندا سەرهەلئەدات• ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ دوو هۆ (١) ژمارەی ئەو نیشانانەی لە عەرەبیدا بۆ نواندنی بزوین دانراون کەمن یان زۆر کەمترە لەوەی بتوانیت تەواو بزوینی کوردی بنوینی (٢) رێنووس‌نوسە کوردەکان لەناو خۆیاندا لەسەر ژمارەی بزوینی کوردی رێك نەکەوتوون ، هەندیك بە (٨)و هەندیکیان بە کەمتر یان زیاتری دادەنێن •

ا ــ دەنگە بزوینەکان :

	فۆنیم	م. سەعید کابان	ت. وەهبی	ک. بالدار	کوڕ
١	I	ی	یی	ێ	ێ
٢	i	—	ی		—
٣	e	ی	ێ	ێ	ێ
٤	a	ە	ە	ە	ە
٥	â	ا	ا		ا
٦	î	—	ي	—	—
٧	û	و	وو	وو	ۊ
٨	u	و	و	و	و
٩	ö	—	وي	—	—
١٠	ü	—	یو / دیور	—	—

ب ــ دەنگە نەبزوینەکان (ئەوانەی جیاواز نوینراون) :

١	ڵ	ڵ	ل	ڵ	ل
٢	ڕ	ڕ	ڕ	رر	ڕ
٣	ص	—	—	—	ص
٤	ھ	ھ	ھ	ھ	ه/ھ

بەراوردیکی ئــەو دوو نەخشـەیـەی سـەرەوە ئـەم تێبینیانەمـان دەستئەخات :

١ ــ ت. وەهبی دەنگی I ی کوردی زیـاتر لە نووسـەرەکانیتر

شیکردوتەوەو ئەلفۆنەکانی دیاریکردوەو گەیشتونە ئەو راستیەی کە ئەم
دەنگە بە دوو شیوەی جیاواز هەیە لە شیوەی سلیمانیدا : یەکەمیان دەنگی
یە کە لە وشەی گرتن ، ژن ، پر ، چر دا دەرئەکەویت • دوەمیان 1
دەنگی یە کە لە برگەی دوایی وشەی وەرزش‌دا دەرئەکەویت •
بی‌گومان ئەم راستی دەرخستنە لەخۆیدا سەرکەوتنیکی گەورەیە شارەزایی
ت• وەهبی پیشان‌ئەدات • بەلام دانانی نیشانە بۆیان بەلای منەوە کاریکی
ناپیویستەو تەنها ئەرکی سەرشانی فیرکار زیاد ئەکات • ئەگەر پەیروی ئەمە
بکەین ئەبیت بەلای کەمەوە دوو نیشانە بۆ (ك)و (گ)و (ج)ش دابنیین چونکە
ئەمانەش لەژیر کاری دەنگەکانی دراوسیدا بەلای کەمەوە بە دوو شیوە
ئەبینرین • ئەگەر ئەم جیاوازیە فریدەین‌و وازیش لە ɫ بینین کە
بەلای منەوە لە دیالیکتی سلیمانیدا نیە ئەوا دەبینین ت • وەهبی بۆ هەر
بزوینیك تیپیکی دارشتوە کە پربەپری ئەیان‌نوینیت ، بەم‌جۆرە باشترین
رینووسی داناوە بۆ بزوینەکانی کوردی • رینووسەکەی کۆری زانیاری
بەدوای ئەمدا دیت لەباشیدا ، تەنیا نیشانەی بۆ بزوینی د
دانەناوە وە لەمەدا لەگەل ئەوەی بالداردا جیاوازی تەنها ئەوەیە کە بالدار
بۆ دەربرینی دەنگی ɫ دەنگ دووبارە ئەکاتەوە ، کۆری سەری
بەکارهیناوە • لەرووی فۆنەتیکەوە ، لیرەدا کۆر راستتر بۆ مەسەلەکە چووە
چونکە زانستانە ئەتوانین ئیسپاتی‌کەین کە دەنگی ɫ بریتی نیە لە و + و
بەلکو لە دەنگیکی تایبەتی‌تر • رینووسەکەی م• سعید صدقی لە هەر
چواریان درشتتر بۆ مەسەلەی نواندن چووە ، چونکە چوار نیشانەی
بەکارهیناوە بو نواندنی (٦) دەنگ وە بۆ سی دەنگی بزوین نەچووە •

٢ ــ بۆ جیاکردنەوەی (ڵ) لە (ل) هەر چوار رینووسەکەمان وەك‌یەکن
هەرچەندە ت • وەهبی لەجیاتی چوکلە نوختەیەکی بەکارهیناوە • لە
جیاکردنەوەی (ڕ)و (ر) (کە لەبارەی فۆنەتیکەوە لەگەل (ڵ)و (ل)دا جیاواز

نیە ، هەردوو دەنگەکە (ڵ)و (ڕ) لەڕانەوەی مەلاشوو لە (ل)و (ر) جیایـان دەکاتەوە) ٤ • باڵدار پەیڕەوی هەمان یاسای نەکردوەو دیسانـەوە دەنگی (ر)ی دووپاتکردۆتەوە هەروەکو (ڕ) بەقـەدەر (ر +ر) بێـت • لەڕووی فۆنەتیکەوە ئەمە ڕاست نیە ، لەبەرئەوە دانانی چـوکلە یـان نیشانـەی‌تر لەشوێنی‌وادا باشترە لە دووپاتکردنەوەو لـەڕووی گرانی‌و ئاسانیشـەوە جیانابنەوە چونکە هەردوکیان هەر دەستەهەڵگرتنیان تێدا هەیە •

٣ـ کۆڕ نیشانەی (ﻫ)ی داناوە بۆ ئەو دەنگەی لەکوتایی وشەدا کاتێك دەرکەوتوو بێت وە ئەیگۆڕێت بە (ە) کە دەنگەکە دەرنەکەوێت • بـەلای منەوە لەڕووی فۆنەتیکەوە دەنگی (ﻫ) لە کوتایی وشـەدا هەرگیز نایـەت (لە وشەی وەکو دە ، بە ، کە •••دا دەنگی (ﻫ)مان نیە) • ئینجا ئەم‌پێشـیارە بەلامەوە سەرلی‌تێك‌دەرێشە چونکە هەمان نیشانەیان بو دەنگی a ش داناوە • نازانم چۆن کۆڕ بڕیاری‌داوە تاکە نیشانەیەك بۆ دوو دەنگی جیاواز دابنێت ، کە یەکێکیان بزوێن‌و ئەوتریان نەبزوێن بێـت وەك لەخـوارەوە دەبینـین :

دەنگ	نیشانە
h	ﻫ / ە
a	ە

دەربارەی دەنگی (ص) هەروەك لـە بەشی دوەمـی ئـەم باسـەدا ڕونمان‌کردەوە ، دانانی بە فونیمێکی سەربەخۆو نواندنی بەوجۆرە ڕاست نیە ، چونکە ئەگەر زانستیانەش نەتوانین ئیسپـاتی‌کەیـن کە ئەلوفۆنـە ، ناشتوانین ئیسپاتی‌کەین کە فونیمە ، وە لەبەرئەوەی تەنها لە وشـەی ساڵو سەگو شەست ئەبینرێت ، چاکتر وایە نیشانەی بۆ دانەنێن •

٤ ـ رادەی ڕێککەوتنی دەنگو وێنەکانی لە ڕێنووسی کوردیدا :

نوسینی فۆنیمی تەواو بەو نووسینە دەوترێت کە بەرامبەر هەموو دیاردە گرنگەکانی زمان ، هەموو فونیمەکان ، ڕیزبوو وە سەپاو ، نیشانە دابنێت ، بەمەرجێ هەر نیشانەیەك یەك دەنگ بنوێنیو هەر دەنگێکیش تاکە یەك نیشانەی هەبێت • بە واتایەکیتر نابێت نیشانەیەك بەرامبەر لە دەنگێ زیاتر دابنرێت یان دەنگێك لە نیشانەیەك زیاتر بەرامبەری دابنرێت • ئەبێت لە سەرەتاوە دان بەوەدا بنێین کە نووسینی فونیمی تەواو یان نموونەیی لە گیتیدا بەدەگمەن هەڵئەکەوێت وە ئەگەر هەشبێت تەنانەت بۆ ماوەیەکی کورت نمونەیییە چونکە زمان لە گۆڕاندایە وە ئەو ڕینووسەی ئەمرۆ زمانی قسە بەتەواوی ئەنوێنێ سبەینێ لێی دوورئەکەوێتەوە لەبەرئەوەی ڕینووس لە هەڵکەوتنیدا وایە کە دوای گۆڕان ئاکەوێت • کەواتە چاکتر ئەوەیە بۆ هەڵسەنگاندنی نووسینی فونیمیو نافونیمی چەند پلەیەك دیاری بکرێت چونکە لە بەراوردکردنیوادا تەنها جەمسەرەکان (فونیمیو نافۆنیمی) گرنگ نین ، بەڵکو نێوانی جەمسەرەکان گرنگی هەیە • بەمجۆرە ئەگەر یەکێك لە جەمسەرەکان دانێین بۆ نوسینی مورفیمی ، ئەویتریان بۆ نوسینی فونیمی ، ئەتوانین بەپێی تایبەتی ڕینووسی زمانێك شوێنی بو بکەینەوە لە بەراورددا بۆنمونە دەتوانین بڵێین ڕینووسی کوردی ، هەرچەندە لە چەند ڕوویەکەوە دوورکەوتۆتەوە لە نووسینی فۆنیمی ، بەڵام هەر نووسینێکی فونیمیە • لەم بارەدا زۆر لەدوای زمانی تورکیو فنلندییەوە (ئەمانە لە هەرە باشەکانن‌و نمونەیی ئەم سەردەمەن) دێ بەڵام زۆر لەپێش ڕینووسی ئینگلیزیو فەرەنسییەوەیە کە لە ڕێنووسە فونیمیە خراپەکانن •

ڕێنووسی کوردی نیگرا (هەرکامیکیان هەلبژێرین بۆ بەراوردکردن) نوسینیکی فونیمییە ئەگەرچی لە چەند لایەنێکیشدا لەمڕێبازە دەرچوویێت• بۆ ئیسباتکردنی ئەم رایە ئەم بەلگانەی خوارەوەمان بەدەستەوەیە :

١ ـــ هەر لە سەرەتاوە نووسەرانی کورد تێکڕا هەستیان بەکەمو کورتی نووسینی مورفیمیو برگەیی کردوەو هۆشیارانــە لێی دوورکەوتونــەتەوە (ئەگەر نووسینی برگەییان پەسەند بکردایە ئەوا ڕاستەوخۆ بێ گۆڕین تیپی عەرەبیان وەرئەگرت ، چونکە ڕێنووسی عەرەبی تا ڕادەیەکی زۆر ڕیبازیکی برگەیی وەرگرتوە) هەولی ئەوەیان داوە کە تەنیا یەك تاکە نیشانە بەرامبەر تاکە فونیمیکی کوردی دابنێن وە هەرگیز بۆ نواندنی فونیمیکی ڕیزبوو زیاتر لە نیشانەیەکیان بەکارنەهێناوەو نیشانەکەش هەرگیز لە یەك فونیمی ڕیزبوو پتری نەنواندوە • بێ گومـان ئەمە ئەوە ناگەیێنێت کە کـوردی ئەلۆگراقیو نیشانەی دوو کەرتی نیە چونکە هەندێ ئەلۆگراف هەلکەوتی تیپەکانی عەرەبی هێناونیو ناچار ماونەتەوە (بروانە بەشی چوارەم) • دیارە لە ڕێنووسی کوردیدا تیپ یان نیشانە تەنیا بەرامبەر فونیمە ڕیزبووەکـان دانراوە ، فونیمە سەپاوەکان (ستریسو ئاواز ••• هتد) تەواو خراونەتــە پشت گوێ بەلام هەر زمانی کوردی نیە کە ئەم کەموکورتیە لە ڕێنووسیدا هەبێت ، بەلکو هیچ لەو زمانانەی کە پیش سەدەیەك لەمەوبەر ڕێنووسیان بۆ دانراوە ، گوێیان نەداوەتە فونیمی سەپاو ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ باری زانستی فونەتیکی ئەوسا کە تەواو ئەو دیاردە دەنگیانەی دیاری نەکردبوو •

٢ـــ زۆربەی نووسەرانی کورد بەهۆی شارەزاییانەوە بێت لە زمانەوانی یان سەلیقەیان بۆ جیاکردنەوەی دەنگی گرنك (فونیـم) بۆ دەنـگ وەك دیاردەیەك چوون ، بێ ئەوەی زاراوەی (ئەلۆفۆن) بەکاربێنن ، هەستیـان بە بوونی کردوەو شوێنی خۆیان داوەتی • بێ گومان هەندێ جار لەســەر جیاکردنەوەکە ڕێك نەکەوتونو باوەڕیان یەك نەبوە ، بۆنمونە ت• وەهبی دوو نیشانە بۆ دەنگی (د) دائەنێت (د)بۆ (د)ی تەواو وە (د) (خالێك لەبندا) بۆ (د)ی کلور ، هەروەها کۆڕی زانیاری داوای دانانی نیشــانە بۆ (ص) دەکات هەروەکو فونیمیکی سەربەخۆ بێت لە دەنــگی (س) ، بێ گومـان

ئەم جۆرە هەولانە ڕێنووسی کوردی لە ڕێبازی فۆنیمی دوور ئەخاتەوە بەرەو ڕێنووسێکی فۆنەتیکی دەبات • جگە لەم هەولە کەمانە ، زۆربەی ڕێنووسەکانی‌تر پەیڕەوی ئەوە دەکەن کە تەنها فۆنیمی ڕیزبوود بنوێنن‌و ئەلۆفۆنەکان دەخەنە پشت‌گوێ •

٣ــ هەر لە سەرەتاوە زۆربەی ڕێنووس‌نووسەکان هەستیان بەوە کردوە کە دەنگ زرخی تەواوی خۆی ناپارێزێت‌و لە چوارچێوەی قسەکردندا هەندێ گۆڕانی بەسەردا دێت (بڕوانە ڕۆژبەیانی ١٩٥٨)و تەنانەت جۆری گۆڕانەکانیش تارادەیەك ڕوون‌کراونەتەوە ، لەگەڵ ئەمانەشدا هەولی ئەوە نەدراوە کە ئەم گۆڕانانە بەسەر ڕێنووسی کوردیدا بسەپێت وە وای لێ بکرێت گۆڕانەکان پیشان‌بدات (بڕوانە بەشی ٤ بۆ هەندی لادان) وەنەبێت پەیڕەوی‌کردنی ئەم بنەما فۆنیمیە بەرێکەوت بووبێت چونکە هەندێ‌جار نووسەری وا هاتووە کە بەهەڵە بۆ کێشەکە چووە داوای ئاوڕدانەوەی کردوە بۆ ئەم دیاردەیەو هەولی داوە کە لە ڕێنووسی کوردیدا شوێنیان بۆ بکاتەوە (بڕوانە م• م ١٩٥٨) •

پەیڕەوی‌کردنی ئەم یاسا فۆنیمیە گرنگە ، بە واتای نەنواندنی ئەم جۆرە گۆڕانانە لە ڕێنووسی کوردیداو ڕەت‌کردنەوەی ئەم جۆرە داوایانە بۆتە هوی ئەوەی کە ڕێنووسی کوردی (لەگەڵ ئەوەشدا کە بنەمای نافۆنیمیش جاروبار بەکاردێنی) ڕێبازی فۆنیمی خۆی تا ڕادەیەکی زۆر بپارێزێت •

٤ ــ گەورەترین بەلگە بۆ ئیسپات‌کردنی ئەو ڕاستیەی کە ڕێنووسی کوردی ڕێبازێکی فۆنیمی گرتوە لەوەدایە کە ڕێنووسەکە بە هیچ جۆرێك بەهوی وێنەوە وشەی هاودەنگ لە یەکتر جیاناکاتەوە ، بەپێچەوانەی ئەو ڕێنووسانەی کە لە ڕێبازی فۆنیمی دەرچوون • بۆنموونە وشەی بەند بە

هەر واتایەك بەكاربێت (بەستن بێت ، بەستراو یان مادە) هەر بە یەك جۆر ئەنوسرێت تەنانەت ئەگەر ئەو واتایانە گوازراوەش نەبن • كەواتە رێنووسی كوردی گوێ ئەداتە دەنگ نەك مورفیمو واتا •

٥ـ نەبوونی نیشانە لە رێنووسی كوردیدا بەرامبەر دەنگێك كە نەخوێنرێتەوە تەنانەت ئەگەر دەنگەكەش لە بنچینەدا لە مێژووی وشەكەدا هەبووبێت وەك بە وشەی دانّدا بۆمان دەرئەكەوێت ، تەنها ئەوانەی بە (ددان) ئەیخوێننەوە بەمجۆرە ئەینووسن •

لەراستیدا ئەمجۆرە تواندنەوەو لەناوچونە لە رێنووسدا پیشانبدرێت چاكترە چونكە ئەوسا مێژووی وشەكەو پێوەندی لەگەڵ وشەیتردا بەهۆی رێنووسەكەوە دەپارێزرێتو بەم پێیە (ددان) لە (دان)ی چاوگ جیادەكاتەوە • ئەمە یەكێكە لە كەڵكە هەرە گەورەكانی نوسینی نافۆنیمی یان ئەو نووسینانەی لە فۆنیمی لایانداوە ، هەرچەندە دانانی نیشانە بۆ دەنگێكی نەبوو رێنووسەكەمان باردەكاتو لە كەڵكی كەمدەكاتەوە •

٤ـ بنەما نافۆنیمیەكانی رێنووسی كوردی (گیروگرفتەكانی رێنووسەكەمان) :

وەك لە بەشەكانی پێشووی ئەم لێكۆلینەوەیەدا روونمان كردەوە رێنووسی كوردی لە زۆر سەرەوە رێبازێكی فونێمیانەی گرتوە چونكە هەولّی هەرە گەورەی ئەوەیە ژمارەی فونیمەكانی كوردی یەكسان بكات لەگەلّ ژمارەی نیشانەكانی بەرامبەریان • لە هەمانكاتدا بیجگە لەم بنەما فونیمیە ، رێنووسەكەمان ناچار بووە كە چەند رێگایەكی نافۆنێمیش بگرێت بۆ پركردنەوەی ئەو دەلاقەو كەلێنانەی كە بەكارهێنانی تیپی عەرەبی لەگەلّ خۆیدا ئەیانهێنێت • بێ گومان لە لێكولینەوەیەكیوا كورتدا ناتوانین بەدرێژی لەسەر هەر یەكێك لەم رێگایانە بڕۆینو هەقی خۆی بدەینێ ، لەبەرئەوە وا لەخوارەوە باسی هەندێكیان ئەكەین :ــ

١ ــ بەکارهێنانی نیشانەی دووقۆلی (یان دووکەرتی) :

کەمی نیشانەکانی تیپی عەرەبی ، بەتایبەتی ئەو نیشانانەی کە بۆ نواندنی بزوێن بەکاردێن ، وای لە نووسەرانی کورد کردوە ، کە دوو نیشانەی بەرودوا بۆ تاکە دەنگێك بەکاربهێنین • بۆنموونە بزوێنی ө کە لە وشەی جوێن‌و خوێن ••• هتددا • هەیە بە دوو نیشانە ، نیشانەی (و) لەگەڵ (ێ)دا ئەنوسرێت • ئەوەی زیاتریش سەرمان لێ‌تێك‌ئەدات لێرەدا ئەوەیە کە هەر یەکێك لەم نیشانانەش نرخی‌تری هەیە لە هەمان رێنووسدا•

دیسانەوە ئەگەر باوەڕمان وابێت کە دەنگی y فونیمە لە کوردیدا وەك زۆربەی ڕیزمان‌نوسەکانمان دەڵێن ، ئەوە لە نووسینی‌دا هەمان کێشەمان هەیە ، بە واتایەکی‌تر نیشانەی دوو قۆڵیمان بەکارهێناوە (ن) + (گ) بۆ نوسینی •

بە بیری من لە نوسینی y دا رێنووسی کوردی ڕێگایەکی راستی گرتووە ، چونکە لەدوای پشکنینێکی زۆر بەدوای وشەدا گەیشتومەتە ئەو باوەڕەی کە ئەم دەنگە لەگەڵ ئەوەشدا کە هەیە لە کوردیدا وە زۆر زمانەوانی کوردو بێگانە بێ‌مشتومڕ بە فۆنیمیان داناوە ، ئەم دەنگە فونیم نیە ، بەڵکو برێتی‌یە لە دوو دەنگ (ن)و (گ) یان (ن)و (د) کە بەدوای یەکتریدا دێن • بۆ ئیسپات‌کردنی ئەم رایەم ئەم بەڵگانەم بەدەستەوەیە :

١ ــ کە ئەم دەنگە ئەکەوێتە سنووری بڕگەوە لەت‌ئەبێت‌و دەنگی (ن) لەگەڵ لەتی پێشەوەدا ئەڕوات‌و دەنگی (گ) لەگەڵ دواوە وەك لە (جەن • گا • وەر)و (جەن • گەڵ)دا ئەبینین • هەروەکو دوو دەنگی جیاواز لەبارەیەوە هەڵس‌وکەوت ئەکات •

٢ ــ ئەم دەنگە لەئەنجامی گۆڕانی دەنگدا دێتە کایەوە ، واتا کاتێك دەنگی (د) یان (گ) بەدوای دەنگی (ن)دا بێت وەك لەدیالێکتی سلێمانیدا

لەم وشانەدا دەرئەکەویت (چەند ، مەنگو هۆمەرمەندان) ، کەوابیت هاتە کایەی ئەم ئەلۆفۆنەی (ن) بەهۆی یاسایەکی ئاسانی فۆنەتیکیەوە دیاری ئەکریت‌و پەسەند نیە بە فونیم بدریتە قەلەم ،

٣ ــ دانانی ئەم دەنگە بە فۆنیمیکی سەربەخۆ دیالیکتی سنیمانی لــە دیالیکتەکانی‌تری کوردی جیا دەکاتەوە بە نارەوا چونکە وەك دەردەکەویت تەنیا دیالیکتی سلێمانی بەپیی لیکدانەوەی ئیستە خاوەنی ئەم ئەلۆفونەیــە (بروانە مەکنزی ١٩٦٢) لەبەرئەوە دیسانەوە جیی گومانە کە ئەم دەنــگە فۆنیم بیت ،

ئەگەر ئەم رایەی من پەسەند بکریــتو دەنــگی (نگ) بــە فۆنــیم ئەژمیرریت ، ئەوا ڕێنووسی ئیــستای کوردی چاك بۆ ئەم مەسەلەیە چــووە کە ئەم دەنگە بە دوو دەنگی بەرەودوا دائەنیــتو نیشــانەی دووکەرتــی بەکاردینیت بو نواندنی ،

دیسانەوە ڕینووسی کوردی نیشانەی دووکەرتی بەکاردەهینیت بــۆ نواندنی دەنگی (ڵ)و ، ö ، o ، l   ɛ ، ü ، o
••• هتد ، لیرەدا دانانی سەرو بۆرو ژیر یان دوپات‌کردنــەوەی نیشــانە هەروەك دانانی تیپ وایە ، بەواتایەکی‌تر ، هەموویان هەر نیشانەن ، ئــەم خشتەیەی خوارەوە ئەم بنەما نافۆنیمیەمان تەواو بۆ روون‌دەکاتەوە ،

دەنگ / فونیم	ڕێنووس
ö	(وێ)
ɫ	(ڵ) یان (ل) ــ نوختەیەکی لە بن ــ یان (لل)
e	(ێ)
I	(یٚ) یان (یی)
o	(ۆ)

٤ ــ گوێ نەدانە هەندێك فۆنیم : یەكێك لەبنەما نافۆنێمەكانی‌تر نەبوونی نیشانەیە بۆ چەند فونێمێك • بۆ نموونە ، تائێستا بێجگە لە توفیق وەهبی كەس هەوڵی ئەوەی نەداوە كە نیشانەیەك بۆ فونیمی ﺫ دابنێت ، هەرچەندە نرخی ئەم فونیمە ئاشكرایەو نەنووسینی فكرەی برگە لە كوردیدا تێكدەدات وە لە زمانەكانی‌تر بە نارەوا جیای دەكاتەوە (بڕوانە خاڵی سێ لە خوارەوە) •

هەروەها ڕێنووسی كوردی هەوڵی نەداوە درێژی‌و كورتی بزوێنەكان یان ستریس‌و وەستان‌و ئاواز پیشان‌بدات • هەروەك لە بەشی سێیەمدا ڕوونمان كردەوە ، ڕێنووسەكەمان زیاتر گوێی‌داوەتە فونیمە ڕیزبووەكان لەبەرئەوە فۆنیمە سەپاوەكان هەرچەندە گرنگیان ئاشكرایە ، خراونەتە پشت‌گوێ‌و بێ‌نیشانەن لە ڕێنووسدا • بۆنموونە بەهۆی ڕێنووسەوە هەست‌ناكەین كە وشەیەكی وەكو خانە جیاوازە لە ڕستەیەكی وەكو خانە •

دیسانەوە ڕینووسی كوردی دووپات‌كردنەوەی فونیمیش پیشان‌نادات، زۆربەی ڕینووسەكانمان ئەم وشانەی خوارەوە بە یەك (ق)و یەك (ن) ئەنوسێت هەروەكو دوپات‌كردنەوەی فونیمی تیا نەبێت : هۆقە ، مورەبا ••• هتد ✻ •

✻ هەندێ لە نووسەرانی كورد باوەڕیان‌وایە كە هێشتا دەنگی‌تریش زۆرە كە لە ڕینووسەكەماندا نانوێنێ وەكو ی ــ دودەنگی (چیبیا) ، ی ــ وەستاو (بەبێن) ، ی ــ بەهێز ــ ئازایی) یٚ ــ ی كراوەی گیر (شاییەك) یان یٚ ــ ی كراوەی ژێردار ـ دیسانەوە دەنگی (و) بە باوەڕی زۆركەس هەتی خوی نەدراوەتی لە ڕینووسەكەماندا چونكە و ــ ی دوودەنگ (سوێر) ، هەروەها و ــ ی درووددنگی (جووران ، خووان) ، و ــ ی بەهێزی (كاور / ئاور) ، و ــ ی ئالۆز (كە گوایە لە هەندێك دیالێكتی كوردیدا هەیە) بێ‌نیشانەن . (بڕوانە ع• ع. شەونم ، برایەتی ٢ ــ ١٩٧٠) . بە باوەڕی من ئەم هەموو (و)و (ی)یە لە كوردیدا نییە وە نووسەر هەندێ‌جار نیوە بزوێنی (و) (ی) لەگەڵ بزوێنی] ، ü ، u ، i

٣ ـ بەکارهێنانی مورفۆگراف :

مەبەست لەمورفۆگراف ئەو نیشانەیە کە بۆ مورفیمێك (نەك فونیمێك) دابنرێت ، مۆرفۆگراف لە دانە سەرەکیەکانی رێنووسی مورفیمە ، هەرچەندە جاروباریش لەنووسینی فونیمدا ئەبینرێت، نەبوونی نیشانە بۆ هەندێ دیاردەی دەنگی لە کوردیدا وای لە رێنووسەکەمان کردوە کە تاکە نیشانەیەك دابنێت بەرامبەر بە مورفیمێك کە لەوانەیە بریتی بێت لە فۆنیمێك زیاتر ، بۆنموونە راناوی لکاو (م ، ت ... هتد) کە ئەچێتە سەر کردار یان ناو (بۆ دەربرینی خۆیەتی) رێنووسەکەمان هەروا دەریئەخات کە (م یان ت)مان زیادکردبێت، هەرچەندە لەراستیدا زیاتر لەو دوو دەنگە زیاد ئەکەین ئەگەر رەگی کردارەکە یان ناوەکە بە دەنگێکی نەبزوێن دوایی هاتبێت وەك لە خوارەوەدا دەبینین :

ئەڕۆ +م = ئەڕۆم (م)
گەیشت + م = گەیشتم (/م)
خوارد + ت = خواردت (/ت)

بەکارهێنانی مورفوگراف لەمنموونانەی سەرەوەدا بەهۆی نەبوونی نیشانەوەیە بۆ دەنگی i ، بەلگەش بۆ ئەمە ئەوەیە کە رێنووسەکەمان دەنگە زیادبووەکانیتر دەرئەخات وەك لەخوارەوە ئەبینین :

=

دا تێکەلکردوە ، بەتایبەتی کە بەرەودوا هاتبن . دیسانەوە نووسەر جیاوازی نێوان فونیمو ئەلۆفۆنی خستوتە پشتگوێ بۆیە تورشی ئەو هەلانە هاتووە . دیارە ی ــ (یار) لەگەل یەکەم ی ــ (پەین)دا ــ جیاوازی هەیە بەهۆی دەنگەکانی دەوروبشتەوە ، بەلام ئەم جیاوازیە ناگرنگە (ئەلۆفۆنە) چونکە دوو وشە لە کوردیدا نادۆزینەوە کە ئەم دوو ئەلۆفۆنەی [ي] جیای کردبنەوە ؛ لە فۆنەتیکدا ئەم جیاوازیەو چەندەها جیاوازیتر دەبێت بخرێتە پشتگوێ چونکە وەك لە فونەتیکدا ئیسپاتبورە تەنانەت ئەو دەنگانەش کە گوێی مرۆڤ بە وەك یەکیان دادەنێت وەك یەك نین بەتەواوی و رێنووسیش هەرگیز ناتوانێت ئەم هەموو جیاوازیە ناگرنگانە بنوێنێ .

ئەڕۆ + ت = ئەڕویت

ئەخۆ + ت = ئەخویت

لێرەدا نیشانە (یت) مورفۆگراف نیە چونکە بەتەواوی فۆنیمەکان دەرئەبڕێت .

ئەبێت ئەوە لەیادنەکەین کە بەکارهێنانی مورفۆگراف لە نووسینی فونیمی دورمان‌ئەخاتەوەو لادانێکی تەواوە هەرچەندە جاری‌واش هەیە کەلکی زۆری هەیە چونکە دیالێکتەکان لە یەکتر نزیك‌دەکاتەوە .

٤ ـ بەکارهێنانی ئەلۆگراف :

هەلکەوتی تیپی عەرەبی رێنووسی کوردی ناچار کردوە کە هەندێك جار پەنا بەرێتە بەر ئەلۆگراف . هەروەك بە مورفیمی [ئەلۆ]دا دەردەکەوێت، مەبەست لە ئەلۆگراف بەکارهێنانی نیشانەیەکە کە چەند شێوەیەکی جیاوازی هەبێت . بۆنمونە تیپی (ش) بەپێی شوێنی لە وشەیەکدا بە چەند شێوەیەك خۆی دەنوێنی بە بێ‌ئەوەی لە نرخی خۆی بگۆرێت وەك (شـ)ی سەرەتا ، (ـشـ)ی کۆتایی یان سەربەخۆ یان (ـشـ)ی ناوەراست . بەمەپێیە زۆر تیپە عەرەبیەکان بەلای کەمەوە سێ ئەلۆگرافیان هەیە کە بە هەرسێکیان تیپێك دێتە بەرهەم . بێ‌گومانی بوونی ئەلۆگراف لە عەرەبیدا دەگەرێتەوە بۆ مەسەلەی لکاندن‌و نەلکاندنی تیپەکان بەیەکتریەوە ئەم هەلکەوتەیان لە چارکردن نایەت . بەلگە نەویستە کە بوونی ئەلۆگراف رێنووسەکەمانی گرانتر کردوەو بەتایبەتی لە قۆناغی یەکەمی فێربووندا تەگەرەیەکی گەورەیە . وا لەخوارەوە هەندێك لەو تیپانەو ئەلۆگرافەکانیان دەخەینەروو .

(ـسـ) ، (ـس) ، (سـ) = س

(ـیـ) ، (ـی) ، (یـ) = ی

(ء) ، (ء) ، (ع) = ع
(ﻫ) ، (ﻬ)) (ح) = ح
(ﻧ) ، (ﻨ) ، (ن) = ن

دیسان تیپی (پ ، ن ، ف ، ك ، ش) شێوەیان زۆرە .

٥ ــ دانانی نیشانە بۆ ئەلۆفۆن :

لەگەڵ ئەوەشدا کە نوسەرانی کورد فونیم و ئەلۆفونیان زۆر جار لە یەکتر جیاکردۆتەوە (بێ‌ئەوەی ئەم زاراوانە بەکاربهێنن)و زۆربەی جار نیشانەیان هەر بۆ فونیم داناوە . هەندێ‌جار لەم یاسا راستەو گونجاوە لایانداوەو خۆیان تووشی گیروگرفت کردوە . بو نمونە ، دەنگی (ء) (هەمزە) دەبوایە نیشانە بەرامبەری دانەنرایە چونکە لەگەڵ ئەوەشدا کە کەس ناتوانێت بلێت دەنگەکە نیە لە کوردیدا ؛ زۆر ئاشکراو بەلگەنەویستە کە ئەم دەنگە لە پلەی فونیمدا نیەو شوێنەکانی بەئاسانی بە یاسایەکی فۆنەتیکی دیاری دەکرێت . ئەم دەنگە لە سێ شوێندا دێتە کایەوە وەك ئەلۆفونێکی بزوێنەکانی کوردی (١) لەپێش هەندێ بزوێنەوە لە سەرەتای وشەدا بەتایبەتی بزوێنی e ' o ' á ' a (٢) لە ناوەڕاستی هەندێ وشەی وەرگیراودا (وەکو سؤال) (٣) لە کوتایی تاکە یەك وشەی کوردیدا (نەء) ، لێرەشدا جێ‌گۆرکێ ئەکات لە بزوێنی á دا (نا) . کەوابێت ئەم دەنگە نابێتە فونیم ، چونکە واتای وشە ناگۆرێت . لەگەڵ ئەم ڕاستیەشدا دەبینین کە ئەم دەنگە بە فۆنیم دانراوە لە کوردیدا وە لە ڕێنوسەکەماندا (هەرکامیکیان وەرگرین) نەك هەر خوی ئەنوێنی بەلکو کە دێتە پێشەوە کورسیەکیشی بۆ دائەنرێت ، دیسان لە کوتایی ئەو تاکە وشەیشدا پیشان ئەدرێت . لەوانەیە دانانی نیشانە بۆ ئەم دەنگە لەوەوە هاتبێت کە هەندێك دەنگی نەبزوین لە سەرەتاوە بە بێ‌کورسی هەمزە زۆر بەزەحمەت ئەلکێن

به دەنگەکانی دواوەیانەوە • (بۆنموونە [ئەو] دەبێت بە [ەو] بنووسرێت)ئ
ڕەنگە هەر ئەم هۆیەش (نەك نەزانینی پلەی دەنگەکە) ئەم لادانەی هێنابێتە
کایەوە ؛ چونکە ڕێنووسە هەر کۆنەکان نیشانەیان بۆ (ء) (هەمزە) دانەناوەو
ئەم وشانەیان بەمجۆرەی خوارەوە نووسیوە (بڕوانە حامید فەرەج ١٩٧٦) •

ڕێنووسی ئێستا	ڕێنووسی کۆن
ئەمە / ئەوە	امە / اوە
ئیش	ایش
ئاسان	آسان
ئیش‌وکار	ایش‌وکار

٦ ـ پیشاندانی هەندێك گۆڕانی دەنگی‌و شاردنەوەی هەندێکی‌تر :ـ

هەروەك لە بەشی سێیەمدا باسمان‌کرد یەکێك لە چاکەکانی نووسینی فۆنیمی ئەوەیە کە نایەوێت ئەو گۆڕانانە پیشان بدات کە لەئەنجامی کارتێ‌کردنی دەنگی دراوسێدا دروست ئەبێت ئەگینا نووسینەکە بەرەو فۆنەتیکی دەڕوات‌و ژمارەی نیشانەکانمان زۆر ئەبێت ، جگە لەمەش ڕێزمانیش ئەشێوێنی‌و بنچینەی وشە ونئەبێت •

ڕێنووسی کوردی زۆرجار پەیڕەوی ئەم یاسا فۆنیمیە ئەکات ، بەڵام هەندێ‌جار لێی لائەدات‌و ئەم لادانە بێ‌هۆیەش دەبێتە کێشەیەکی‌تر • ئەوەتە زۆرجار ئەم وشانەی خوارەوە بە دوو شێوە دەبینرێن بەپێی زەوقی نووسەرەکە ، لەگەڵ ئەوەشدا کە یاساکە ڕوونە •

١ ـ نیشانەی نەناسیاوی : ئێك دەبێتە ئێ •

یەکێك = یەکێ
هەندێك = هەندێ •

٢ ـ نیشانەی فەرمان (بـ...) بەتایبەتی لە کاریلێکدراودا پیشــان نادرێت :

رابکە = راکە
دابنیشە = دانیشە

٣ ــ (ت) یان (د)ی قووتدراوی کۆتایی وشە (بەتایبەتی لە دیالێکــتی سلێمانیدا) بۆنیشانەیە :

کردت = کرد
باست ناکەم = باس • ناکەم
بۆت = بــۆ

هەروەها هەندێجار دەنگی (گ) خوراوە :ــ
ئاگر = ئا • ر
سەگ = سە •

٤ ــ دەنگی (هـ)ی قوتدراو لەنێوان دوو نەبزوێندا نانوسرێت :
هەلهات = هەلات

هەندێکجار کیشەکە ئاوەژوو دەبێتەوە ، دەنگێك كە لە لەئەنجــامی گۆران هاتبێتە کایەوە دەنوسرێت :

بیدرووەو = بیدرورەوە
بیخوەوە = بیخۆرەوە
بیکەوە = بیکەرەوە
بکەوە = بکەرەوە

یــان گۆرانــی (ش) بــە (ژ) یــان (س) بــە (ز) یــان (ف) بــە (ڤ) پیشاننەدرێت :

چەشتم = ئەچێژێ
گەستم = ئەگەزێ
حەفتا = حەفە / حەفدە

(سەیرئەوەیە لە هەندێ وشەدا هەر هەمان گۆڕان هێشتا خۆی نەکردوە بە ڕێنووسدا : (پشدەر ، پیش‌گر ، پیش‌مەرگە) ئەبوایە لەسەر یاسای پێشوو بە دەنگی (ژ) بنوسرانایە ــ پژدەر ، پیژگر ، پیژمەرگە ــ کەچی بەم‌شیوەیە نەبینراوە) •

ئەبوایە ڕێنووسی کوردی هەروەك چۆن گوێی نەداوەتە دەها گۆڕانی‌تر ، (وەك چەند ــ چەنگ ، هۆمەر مەندان ــ هۆمەرمەنگان) ئەم گۆڕانانەی سەرەوەشی بخستایە پشت‌گوێ چونکە لەئەنجامی گۆڕاندا هاتونەتە کایەو پیشاندانیان سوود ناگەیەنێت ، ئەگەر ریزمانەکەش نەشێوێنێت • جگە لەمەش لە ڕێنووسدا پێویستە لەسەر یەك تەرز بدوێن ، هەر جارە بەجۆرێك نەنووسین ئەگینا ڕێنووسەکە هەرگیز جێ‌گیر نابێت‌و هەر لە گۆڕاندا دەبێت •

لێرەدا ئەبێت ئەو ڕاستیەش بدرکێنین کە ئەم جۆرە گۆڕانانە دەتوانین بەرنە ڕێنووسەکەمانەوەو تەنانەت بە نیشانەی تایەبەتیش پیشانیان بدەین ، کاتێك بمانەوێ ڕێنووسەکەمان وێنەیەکی تەواوی قسەکردن بێت • چیروك‌نووسین یان شانۆگەری هەندێك جار پێویستی بە ڕێنووسی وا هەیە بەتایەبەتی بۆ دیاری‌کردنی یەکێك لە پالەوانەکان یان ئەکتەرەکان • بەلام لە نووسینی ڕەسمیدا نابێت دەرگا بۆ ئەم جۆرە گۆڕانانە بکەینەوە تا بێتە ڕێنووسەکەمانەوە ، ئەگینا ریزمانەکەو بنچینەی وشەکانمان ئەشێوێ ، جگە لەمەش ڕێنووسەکەمان لەوەسا تەنیا دیالێکتێکی دیاری‌کراو یان ناوچەیەکی بچووك ئەگرێتەوە ، چونکە ئەم گۆڕانانە مەرج نیە لە هەموو ناوچەیەکدا

بەمجۆرە بێت یان بەم قۆناغەدا بڕوات . بە باوەڕی من ئەبێت ڕێنووسی کوردی پیشاندانی گۆڕان بخاتە پشتگوێو ، تەنانەت ئەو گۆڕانانەی کە زۆر دەمێکە چەسپاوەو ڕۆشتووەو زۆربەمان هەستی پێ ناکەین بیگرینە دواوە هیچ نەبێت بە دانانی نیشانەیەك ، وەکو فاریزە لەجێی ئەو دەنگانەی لەناوئەچن لە قسەدا وەکو لەم فریزانەدا ئەبینین :

لەم = لە م

لەو = لە و

٧ ــ بەکارهێنانی نیشانە بۆ چەند دەنگێکی نامۆ :

هەر لە سەرەتاوە زمانی کوردی لەژێر کاری ئاینی ئیسلامو دراوسێتیدا ژمارەیەکی زۆر وشەی عەرەبی وەرگرتووە . هەرچەندە ئەو وشە وەرگیراوانە یەکسەر لە قسەدا دەخرێنە قالبی فۆنەتیکی کوردییەوەو دەنگە نامۆکانیان دەگۆڕێت بەو دەنگە کوردییانەی کە لێیانەوە نزیکن ، ڕێنووسەکەمان پەیڕەوی ئەم ڕاستیە فۆنەتیکەی نەکردووەو وشەکانی بەو دەنگە نامۆیانەوە وەرگرتووە ئەمەش بۆتە هوی هێنانە ناوەوەی هەندێ دەنگی نامۆو دانانی نیشانە بۆیان. هەندێك لە نووسەرانمان لە زۆر دەمێکەوە بۆ ئەم کێشەیە چوونو پەنجەیان بۆ ڕاکیشاوە بەڵام لەناو خۆیاندا لەسەر ڕایەك نەبوون ، چونکە لە قۆناغێکدا دەستکاری کردنی وشەی عەرەبی بە گوناه زانراوەو لە قۆناغێکی تردا بە ڕاست نەزانراوە چونکە «مافی دەستکاری زمانی خەلکی ترمان نیە» (پروانە ــ ڕوژبەیانی ١٩٥٨) .

نووسەری ئەم لێکولینەوەیە باوەڕیوایە کە دەستکاری نەکردنی ڕێنووسی وشەی عەرەبیو وەرگرتنی بە دەستوری ڕێنووسی خۆیەوە ، هەندێ دەنگی نامۆی (بەتایبەتی دەنگی (ع)و (غ)) هێناوەتە کوردییەوە ، بەڵگەشی بۆ ئەم ڕاستیە زۆرە :

١ ـ ئەم دەنگە نامۆیانە تائێستا نەچەسپاون لە کوردیداو گێژاویکیان لە یاسای دەنگیی زمانەکەدا ناوەتەوە بەوەدا کە :

ا ـ جێ گورکێ ئەکەن لەگەڵ فۆنیمیتردا بێ ئەوەی واتای وشە بگۆڕن وەکو :

لە وشەی (عاسمان ـ ئاسمان ، عەرز ـ ئەرز ، عاست ـ ئاست ـ حاست یان وجاخ ـ وجاغ ، باخچە ـ باغچە ، غایەن ـ خائن)دا ئەیبینین •

ب ـ تائێستاش ئەم دەنگانە لە کوردیدا رەوشتی فۆنیمی تاتەواویان هەیە ، بەواتای ئەوەی کە لە زۆر شوێنی وشەدا نایێنرێن ، جگە لەوەی کە بلاویان کەمترە لە دەنگیتر لە زمانەکەدا بۆنمونە دەنگی (ع) ناچینە کوتایی وشە •

بەمپێیە ئەم دوودەنگە تائێستا نامۆنو نەچۆنەتە ریزی فۆنیمەکانیترەوە وە لەگەلیاندا مەیانەیان کەمە •

٢ ـ زۆربەی (ئەگەر نەڵێین هەموو) ئەو وشانەی ئەم دودەنگەیان تێدایە لە بنچینەدا عەرەبین ، لە قسەدا زیاتر بەکاردێنو تائێستەش لەناو وشەکانی کوردیدا جێی خۆیان وا نەکردوتەوە کە لەبنچینەیان دوودڵ بین ، هەروەك بەموشانەدا بۆمان دەرئەکەوێت (غایە ، غەرب ، غەلەت ، غەرەز ، غەش ، غەیبەت) یان (عەرەب ، عەیب ، عاقل ، عازەبو ناوی تایەبەتی وەکو عەلی ، عوسمان ••• هتد) •

٦ ـ گیروگرفتەکانی رێنووسی کوردیو چەند پێشنیازێك :

بەراوردێکی یاسای دەنگی زمانەکەمان لەگەڵ دەستووری نووسینی کوردی ئێستەداو لێکدانەوەیەکی ئەو تێبینیە نوێیانەو کە لێکۆلەر

گەیشتین لە بەشەکانی پێشەوەی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا بۆمان ئیسپات ئەکا کە رێنووسی کوردی سێ جۆر گیروگرفتی هەیەو هەندێکیان چارەیان ناکرێت.

١ ــ ئەو گیروگرفتانەی کە هەڵکەوتی تیپە عەرەبیەکان دەیهێننە کایەوە .

٢ ــ ئەو گیروگرفتانەی بەکارهێنانی ئیستەی تیپەکان دروستی کردوون .

٣ ــ ئەو گیروگرفتانەی پێوەندیان بە هەڵویستی کۆمەڵی کوردەوە بەرامبەر رێنووسی کوردی ــ هەیە .

وا لەخوارەوە بەکورتی لە هەر یەکێك لەمانە ئەدوێین و چەند پێشنیازێك دەخەینە روو بۆ چاککردنیان .

ا ــ گیروگرفتی هەڵکەوتی تیپی عەرەبی .

بەکارهێنانی تیپی عەرەبی لە رێنووسی کوردیدا دوو جۆر تەگەرەمان دەخاتەرێ :

(ا) ناچارمان ئەکات کە ئەلوگراف بەکاربهێنین (بروانە بەشی ٤ خانی ٤)

(ب) ناچارمان ئەکات سەرو بۆرو چوکلە بەکاربهێنین بۆ نواندنی فۆنیمە بزوێنەکان بەتایبەتی (شایانی باسە کە تیپی عەرەبی لە نواندنی دەنگە ئەبزوێنەکاندا زۆر گونجاوە) .

(ج) تووشی گیروگرفتی لکاندن و جیاکردنەوەمان ئەکات .

(لەم لێکۆلینەوەیەدا لەسەر ئەم خاڵە ناڕۆین چونکە فۆنەتیك ناتوانێت لەم بارەیەوە هیچمان بۆ بکات) .

ئەم کۆمەڵە گیروگرفتە چارناکرێن و ئەبێت فێربین لەگەڵیانا بژین و بە چاکترین شێوە کەڵك لەو کەرەسەیە وەربگرین کە لە بەردەستایە .

٢ ــ بەکارهێنانی ئیستەیی تیپەکان چەند گیروگرفتێکی بۆ

دروست‌کردوین که له تواناادا هه‌یه بگۆڕین‌و به‌سه‌ریاندا سه‌رکه‌وین وه‌کو:ــ

ا ــ فۆنیم نه‌نواندن : هه‌ندێك فۆنیمی کوردی له رێنووسه‌که‌مانــدا به‌رامبه‌ره‌که‌ی نیه وه‌کو فونیمی i کورت یان ده‌نــگی دوولانــه‌ی ö هه‌روه‌ها ستریس‌و ئاوازو وه‌ستانیش بێ‌نیشانه‌ن • که‌م رێنووس هه‌یه که فۆنیمی سه‌پاو بنوێنێ له‌به‌رئه‌وه رێنووسی کوردیش ئه‌توانێت واز له نواندنی ستریس‌و ئاوازو دیارده ده‌نگیه‌کانی ئه‌م بابه‌ته بهێنێت ، بــه‌لاّم پێویــسته نیشانه‌ی نوێ بۆ ئه‌م دووده‌نــگه I و ö داڕێــژرێ چاکتریش وایه ئه‌م نیشانانه له (ی)و (و) وه‌رنه‌گیرێن ، تــا زیــاتر ســه‌ر تێك نه‌ده‌ن •

ب ــ ئه‌لۆفۆن نواندن :

۱ ــ هه‌ندێك ده‌نــگ هه‌یــه له زمانی کوردیــدا که به شــێوه‌یه‌کی نازانــستیانه پله‌ی فۆنیمیان دراوه‌تی‌و نیشانه‌ی سه‌ربه‌خۆیان له رێنووســدا وه‌رگرتووه ، وه‌کو ده‌نگی (غ) یان (ع) یان (ص) یــان (ذ) • له بــه‌شی چواره‌مدا زانستیانه ئیــپاتمانکرد که ئه‌مانه وه‌ك ده‌ها دیارده‌ی ده‌نگی‌تر له ئه‌لۆفۆن به‌ولاوه پله‌ی به‌رزتریان نیه له زمانه‌که‌دا ، له‌به‌رئه‌وه پێویستــه چاوێك به رێنووسه‌که‌ماندا بخشێنینه‌وه‌و ئه‌و ده‌نگانه بێ‌نیشانــه که‌ین • ئه‌وسا له رێنووسی کوردیدا نیشانه‌ی (خ) بۆ ده‌نگی (خ)و (غ) به‌کاردێت‌و مرۆڤی کورد به‌پێی دیالیکته‌که‌ی خۆی ئه‌یخوێنێته‌وه به (خ) یان (غ) • هه‌روه‌ها ده‌نگی (ع) به a ئه‌نووسین ، دیسانه‌وه له هه‌ندێ وشه‌دا فێرکار ئه‌توانێت به(ع) بیخوێنێته‌وه به‌پێی هه‌لکه‌وتی وشه‌که له‌دیالیکته‌که‌ی خۆیدا • ده‌نگی (ذ) له کوردیدا پێویستی به نیشانه نیه ، هه‌روه‌ها (ص)یش•

به باوه‌ڕی من ده‌نگی (ف)و (ڤ) به‌شێوه‌یه‌کی‌وا چاره‌ئه‌کرێت‌بچونکه (ڤ)

له شیوەی نووسینی ئیستەماندا زۆر کەمە ، ئەتوانین هەر نیشانەی (ڤ) بۆ هەردوکیان بەکاربهینین ، دیسانەوە بەپیی دیالیکتی فیرکار نرخ وەردەگریت• ئەمجۆرە رینووسە سێ سوودی هەیە (١) ژمارەی پیتە نەبزوینەکان لـــە (٣٠)وە کەمئەکەینەوە بۆ (٢٥) • (٢) ئەم نواندنە لەگەڵ یاسای دەنگیی کوردیدا جووتە (٣) دیالیکتەکانی کوردی لە یەکتر نزیك ئەخەینەوە •

٢ ـــ هەندێك دەنگ هەیە کە ئەلۆفۆن‌و لەئەنجامی لێکدانی چەنـــد دەنگێکەوە هاتوونەتە کایەوەو پێویست ناکات نیشانەیان بۆ دابنرێت یان لە رێنووسدا پیشان بدرێن ، وەکو دەنگی (د) ، (ڵ)ی پێشـــەوەو (ڵ)ی دواوە • هەروەها هەندێك فووت‌دان یان تواندنەوە ، یان دورکەوتنەوە یان لەیەکچوون یان جێ‌گۆرکێ هەیەکە رێنووس نابێت بیان‌نوێنێ• بەپێچەوانەوە رێنووسەکەمان ئەبێت تەنانەت فۆنیمی فووت‌دراویش بنوسێت ، ئەگەر ئەمە زۆر ناپەسەند بوو ئەبێت فارزەیەك لە شوێنی فۆنیمە فووت‌دراوەکە دانێین، چونکە بەمشێوەیە رێنووس خزمەتی ریزمان‌و بنچینەی وشەکان دەکات‌و لە لەناوچوون دەیان پارێزێت (بروانە بەشی چوار ، خالی ٦) •

جـ بەکارهێنانی نیشانەی دووکەرتی :ـــ کـــەمی تیپە عەرەبیـــەکان رێنووسی کوردی ناچارکردوە کە نیشانەی دووکەرتی (دووقۆلی) بۆ هەندێ دەنگ دارێژرێت وەکو دەنگی (ڵ) ، (ڕ) ɑ ' ö ' e (بروانە بەشی چوار ، خالی یەکەم) • ئەمە هەرچەندە گیروگرفتە چونـــکە لادانە لە بنەمای فۆنیمی رێنووسی کوردی ، بەڵام تەگەرەیەکی گەورە نیە لە ریگای فێربووندا • ئەبێت لەیادیشمان نەچێت کە چـــارەکردنی ئاســـان نیە چونکە هەرچۆنێك هەوڵبدەین (بە بەکارهینانی سەرو بۆرو چوکلە یان بە دووپاتکردنەوەی تیپەکە) هەر هەمان گیروگرفت دێتە ریگامان • تەنیا بە دارشتنی تیپی نوێ رزگارمان ئەبێت ، ئەمەش نەك هەر گرانە ، بەڵـــکو دەبێتە هۆی زۆرکردنی نیشانەکانمان‌و قورس‌بوونی ئەرکی فـــێرکارەکان •

د ـ به بەکارهێنانی نیشانەی نامۆی ناپێویست لە ڕێنووسەکەدا : زۆر جار بۆ نوسینی وشەی عەرەبی وەرگیراو یان ناوی تایبەتی عەرەبی هەندێك نیشانەی نامۆ وەکو (ص)و (ظ)و (ذ) یان (ث)و (ط) خۆیان دەکەن بە ناو ڕێنووسی کوردیدا • بە بیری من چاکتر وایە ئەو نووسەرانە واز لەمە بهێنن بەرامبەر ئەو دەنگە نامۆیانە پێویستە نیشانەی ئەو دەنگە کوردییانە بەکاربهێنن کە لێیانەوە نزیکن وە لەراستیدا جێگەیان دەگرنەوە • بەمجۆرە نیشانەکانی ڕێنووسی کوردی کەمتر دەبێتو ئەرکی سەرشانی فێرکار سووکتر دەبێت •

٣ ـ هەڵوێستی خەڵکی بەرامبەر زمانو ڕێنووسی کوردی :

ئەم گێروگرفتەی زمانو ڕێنووسی کوردی یەکێکە لەو لایەنانەی زمان کە زمانەوانی کۆمەلایەتی بایەخیان دەداتێو لێیاندەکۆڵێتەوە •

هەرچەندە زمانی کوردی لەمساڵانەی دواییدا توانیویەتی ئەو ئەرکانەی کە دەیانبینی فراوانتریان بکاتو زیاتر دەوربینێت لە ژیانی کۆمەلایەتی کەرتێکی زۆری کورد ، بەلام بمانەوێت یان نەمانەوێت ، ئەبێت دان بەو ڕاستیەدا بنێین کە زمانی کوردی تائیستە نەبووە بە زمانی سەرەکی هەندی چینی میللەت (هەرچەندە لەوانەیە ئەم چینانە هوشیارانە نەزانن کە وایە) ، بە واتایەکیتر ، کوردی نەك هەر ئەو پلە کۆمەلایەتیەی نەدراوەتێ کە زۆربەمان بە زمانیتری دەدەین ، بەلکو تائیستاش لە هەندی شوێندا وە لەلایەن هەندی کەسەوە بە چاوێکی نزم سەیری دەکرێت یان زۆربەمان ساردو کەمتەرخەمین بەرامبەری •

ئەم هەڵوێستە ناڵەبارەی خەلکی بۆتە هۆی ئەوەی کە نەتوانراوە تائیستە ڕێز بۆ ڕێنووسەکەمان لەناو دلی خەلکی کورددا پەیدا بکرێت • بە بێڕێزلیگرتیش ڕێنووس ناچەسپێت ، بەتایبەتی کە کۆمەلیش هێزی ئەوەی

نەبێت بیسەپێنی • گرنگی ڕێز لە چەسپاندنی ڕێنووسدا بەوەدا دەرئەکەوێت کە ڕێنووس هەر لە سەرەتای دروستبوونیەوە ڕێزی خۆی هەبووە وەك بە ناوی ڕێنووسەکاندا دەردەکەوێت * • نەبوونی ڕێز بۆتە هۆی گەشەنەکردن‌و بڵاونەبوونەوەو نەچەسپاندنی ڕێنووسی کوردی لەگەڵ ئەوەشدا کە سەد ساڵ زیاترە سەدەها هەوڵ‌و تەقەلا ئەدرێت‌و دەها لێکۆڵینەوەو باوەڕی چاك دەربارەی ڕێنووسی کوردی دەخرێتە بەرچاو ** • ئەگەر خەڵکی ڕێزی بۆ وشەو ڕێنووسی کوردی هەبوایە، ئەگەر هەڵەیەکی ڕێنووسی بە گوناهێك دابنایە ، ئەوسا لە هەندی کەم‌وکورتی چاوی ئەپۆشی‌و هەوڵی‌دەدا پەیرەوی یەکێك لەو ڕبازە ڕێنووسیانە بکا کە لە بەردەستان‌و دوای بیروڕاو زەوقی خوی نەدەکەوت یان هیچ نەبێت یارێکی دەبوو و لە هەمان نوسیندا هەمان وشەی بەجۆرێك لەنەخشاند • ئەگەر لەیادمان بێت کە نووسین وەکو زمان پشت بە ڕەمزی چەسپاو یان سەپاو (ئەو ڕەمزانەی کۆمەڵ بڕیاریان لەسەر دەدات) دەبەستێت، ئەوسا دەزانین کە مەسەلەی ڕێزلێ‌گرتن چەند گرنگە بۆ چەسپاندنی ڕێنووس • تا ئەو ڕیزلێ‌گرتنە لە خۆماندا لەخۆیەوە نەیەتەکایەوە ، ڕێنووسی کوردی هەر لە قۆناغی گوڕان‌و پوختەکردندا دەمێنێتەوە •

پەیداکردنی ئەو ڕیزە بۆ کوردی بەگشتی‌و بۆڕێنووس بەتایبەتی لەئەرکە گرنگەکانی سەرشانی ڕێکخراوە کومەلەیەکانە هەر لە قوتابخانە سەرەتاییەکانەوە تا زانستگاو دەزگا ڕوشنبیرییەکان‌و کوری زانیاری •

* زۆر میللەت وایان‌زانیوە کە ڕینووسەکەیان خواکردە وەك بە ناوەکانیانا دەردەکەوێت ـ دیڤان‌گاری (ڕینووسی سانسکریتی) بە واتای « شاری خوا » دێت ، هیروگلیفی (نوسینی میسریە کۆنەکان) بە واتای «نووسینی پیرۆز» دێت ؛ دیسان ئاشورییەکانیش باوەڕیان وابوو کە خواکەیان «نێبوو» خەتی بزماری بۆ ناردون ،

** زمانەوانی کوردی بە کێشەی ڕێنووس دەست‌پێ‌دەکات‌و تا نزیکەی نیوسەدە لەم باسە بەولاوە لە هیچی‌تر نەکۆلیوەتەوە .

هەموو ئەم دەزگایانە پێویستە لەسەر جۆرێك ڕێنووس ڕێك بکەون و هەوڵی چەسپاندنی بدەن ، تەنانەت ئەگەر زۆریش بەکاربهێنن ــ ئەگینا فێرکارو خوێندەواران هەر لەم ئاژاوەیەی ئێستای ڕێنووسی کوردیدا دەژین •

۷ ــ کورتەی لێکۆڵینەوە :

دوای شیکردنەوەو بەکاڵاکردنی باسای دەنگیی کوردی و خستنە ڕووی هەندێك زانیاری نوێ دەربارەی دەنگەکان و پلەی گرنگیان ، دوای بەراوردکردنی ئەم دەنگانە لەگەڵ دەستووری نوسینی ئێستای کوردیدا نووسەر گەیشتە ئەو ڕاستیە کە ڕێنووسی کوردی وەك ڕێنووسی زۆربەی زمانەکانی گیتی لەسەر ڕێبازێکی تێکەڵ (فونیمی و نافۆنیمی) دەڕوات ، نە وەك ڕێنووسی فنلندی و تورکی (نوێ) تەواو جووتە لەگەڵ فونیمەکانا ، نە وەك ڕێنووسی ئینگلیزی و فەرەنسی تەواو جیابۆتەوە • دیارە ئەم ڕێبازە تێکەڵە بۆتە هوی هەندێك گیروگرفت کە بەشێکیان (بەتایبەتی ئەوانەی کە هەڵکەوتی تیپی عەرەبی دەیانهێنێ) چارەشیان نیە ، بەڵام بە ڕای نووسەر ئەو ئاژاوەیەی فێرکارو خوێندکاری کورد لەناویدا دەژی ناگەڕێتەوە تەنیا بۆ ئەو گیروگرفتانە کە بەئاسانی چاویان لێ دەپۆشرێت (میللەتانی‌تر چاویان لە کەم‌وکورتی زۆر لەمە گەورەتر پۆشیوە) بەڵکو بۆ دو هوی سەرەکی : (۱) زۆری و جۆربەجۆری ئەو ڕێنووسانەی کە لەئارادان و پەیڕەوی نەکردنی ڕێبازێك یان ڕێنووسێکی دیاری‌کراو (۲) ئەو هەڵوێستە نالەبارەی کە خەڵکی بەرامبەر زمان و ڕێنووسی کوردی هەیانەو بۆتە هۆی ساردی و کەمتەرخەمی و گوێ‌نەدان بە ڕێنووس و هەڵەی ڕێنووسی •

سەرچاوەکان

ا ــ بە زمانی کوردی :

۱ ــ ئەحمەد عەزیز ئاغا ، ئەلفبای ئەحمەدی عەزیز ئاغا ، ڕۆژنامەی ژیان ، ٥٤٠ ، ساڵی ۱۹۳۷ .

٢ ـ ئەحمەد عەزیز ئاغا ، چۆن بنووسین ؟ ، ڕۆژنامەی ژیان ، ٩ ، سـاڵی ١٩٣٧ .

٣ ـ م. م. ، نووسینی زمانی کوردی ، هیوا ، ژمارە ٨ ، ١٩٥٨ .

٤ ـ ب ، فەرمانی ئێستە ، هیوا ، ٩ ، ١٩٥٨ .

٥ ـ جەمیل ڕۆژبەیانی ، چۆن زمانەکەمان بنوسین ؟ ، هیوا ، ١٠ ، ١٩٥٨ .

٦ ـ بلە ، خۆپاراستن لە لایەنگری ناراستی ، شـەفەق ، ژمـارە ٥ ـ ٦ ، بەرگی یەکەم ، مایس و حوزەیران ١٩٥٨ .

٧ ـ تۆفیق وەهبی ، دەستوری زمانی کوردی ، جیزمی یەکەم ، ١٩٢٩ .

٨ ـ ع. ع. شـەوقی ، دەسـتووری نووسـینی کوردی ، برایەتی ، ژمارە ٢ ، ١٩٧٠ .

٩ ـ حامید فەرەج ؛ ڕێنووسی کوردی لە سـەدەیەکدا ، چاپخانەی کـۆڕ ، ١٩٧٦ .

١٠ـ تۆفیق وەهبی ، سـپاس ، پێشکەوتن ، ٣ ، ١٩٥٨ .

١١ـ ڕێنووسی کوردی ، چاپخانەی کۆڕ ، ١٩٧٦ .

* * *

چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی
ڕێنووس و ئەلفوبێی کوردی

مەسعود محەمەد

دەشیا بێ ئەوەی بلێم بە نەخشەی ناو بانگەوازەکەی دەستەی کوردی کۆڕی زانیاری عیراق لە خۆمەوە نەخشەیەکی لێکۆڵینەوە لە گیروگرفتی ڕێنوسی کوردی بگرمە بەر و لەسەری بڕۆم ، بەڵام وا دەزانم نەخشەی ئەو بانگەوازە ، کەم و زۆر ، وێنەیەکی خۆی لە هەست و ئەستی خوێنەری کورددا ڕەنگڕێژ کردوە و لە خۆی ڕاهێناون • لەبەر ئەمە وام بەچاك زانی منیش لەو کەلەبەرانەی کە بانگەوازەکە بەرەو کێشەی ڕێنوس تیشکی پرسیارەکانی بەڕێ کردوە سەرەتاتکەی وەرام دانەوە بکەم هەرچەند ، وەك وردەوردە دەردەکەوێ ، بەشی هەرەزۆری پرسیارەکان کەموکەسری و ، ناوناوە ، هەڵەشیان تێدایە • بە هەمەحاڵ پیرۆزبایی لە دەستەی کوردی کۆڕی زانیاری عیراق دەکەم لە پێكهێنانی کۆبوونەوەی ڕۆشنبیرانی کورد بۆ گەیشتن بەو ئامانجە گرنگ و گەشەی یەكخستنی ڕێنوسمان کەوا تا ئێستا ، بەداخەوە ، دەسگیری خوێندن و نوسینی کوردی نەبوە • ئەوەی ڕاستی بێ کاتی خۆی کۆڕی زانیاری کوردیش لە پەراوێزێکی تەسکتردا ئەم ڕێبازەی پرس کردن بە لێزانانی گرتە بەر کە هات و پێش هەمو شتێك

لیژنەی تایبەتی زێك خست بۆ دانـانی ئەلفوبێ و ژێنـوس بە ئەندامـەتی چەندین لێزانی ئەو کارە لە دەرەوەی جغزی کۆڕ کە ئەوسا دەرفەتی لـەوە فرەوانتری نەبۆ بۆ ئەنجام دانی کارەکە بە پێی حاڵ و بارێك کە لە یـەکەم ڕۆژی پەیدا بۆنیەوە خۆی تێدا دیتەوە • بەش بە حالی خۆم کە هەمیشـە چاوەچاوی هەلی یەکخستنی ئەلفوبێ و ژێنۆسی کوردی بۆتم تەنها داخوازیم لە سەرۆکی نوێی کۆڕی زانیاری عیراق دۆستی بەرێز و دێرین دکتۆر (صالح احمد العلي) ئەوە بۆ کە تێکۆشێت بۆ یەکخستنی ئەلفـوبێ و ژێنـوسی کوردی چونکە ژێنۆس دەفری نوسین و خوێندن و زۆشنبیریە و هـەر تەقەلێکی هەلوەشێتەوە کەلێن دەدا بۆ فرەوان بۆنی مەودای لەگەل یەکدیدا نەگونجانی نوسەران • میللەتێك هێندەی کـورد پێـویستی بە یەکیـەتی هەبێت ناشێ خوێندەوارەکانی لە هەوەڵ هەنگاوی خامەگێڕیانەوە ، کـە ژێنوسە ، لەیەکدی بترازێن • ئێمە کە لەسەر چۆنیەتی نوسینی (کەرەباب)ی بەری سۆران و (ئەفەنگی) بەری بابان پێك نەیەین چۆن لە ئاست ئـتـە زیوەریە گرنگەکان تێك دەگەین •

لەم نوسینەمدا وا دەبێ زاراوەی زمانی بێگانە لە بری هی کوردی بەکار دەهێنم بە نیازی تێگەیاندنی ئەوانەی ڕاهاتوی نوسینی تازە بابەتی کوردی نین ، ناوناوەش جێ گۆڕکێ بە زێزی هێندێ خانەکانی ناو نەخشەی بانگەوازەکە دەکەم ئەویش بە پێی داخوازێ لەیەك چۆنی باسەکان • چەنـد خالێکی جودا لە هی بانگەوازەکەش باس دەکەم بە نیازی چارەسەر کردنی گرفتەکانیان ، وەك دەریش دەکەوێ گەلێـك لە تێـکڕای ئـەو خالآنـە پێویستییان بە لێکۆڵینـەوەی زێزمانی و فۆنەتیکی و فیلۆلۆژی و بەراوردێ هەیە بۆ ئەوەی بگەین بە قەناعەت لەو پێشنیارانەی بۆیان بەدێ دەکرێ • بەڕاستی ترسی درێژەکێشانی وەڕسکەر لەگەلێك شوێنـدا وازی پێ لـە شرتە کێشانی نوسینەکەم هێناوە •

بۆ خاتری ئەوەی خوێنەر لـە دەرەوەی ئەم کۆڕە بزانێ نووسینەکەم بەدیار چ جۆرە بابەتێکەوە خەریکی لێکۆڵینــەوە بوە لێــرەدا نەخشــەی خاڵەکانی ناو بانــگەوازەکە دەنووســمــەوە دواتریــش یەک بــەیەک وەرامـــی پرسیارەکانیان دەدەمەوە • ئەمەیــە نەخشــەی ئــەو خاڵانــە وەك کــە لەبانگەوازەکەدا نووسراوە :

١ ــ گیروگرفتی نووسینی دەنگەکان :
أ ــ ئەوانەی نیشانەدارن (بزوێن و نەبزوێن) •
ب ــ ئەوانەی پیتیان بۆ دانەندراوە •
ج ــ پلەی دەنگە بزوێنەکان •
د ــ دیفتۆنگەکان (وێ ، نگ) •

٢ ــ گیروگرفتی وشەی سادە و دارێژراو :
أ ــ ناوی عەرەبی •
ب ــ پێشگر ــ پاشگری (پێناسین و کۆ) •

٣ ــ وشەی ناسادە :
أ ــ دیاردەی داتاشین و قووتدانی هەندێ دەنگ •
ب ــ گیروگرفتی نووسینی ژمارەکان لە (١١)وە تا (١٩) •

٤ ــ گیروگرفتی نووسینی کردار لەگەڵ ڕاناو لە ڕووی پێکەوە نووسان و پێکەوە نەنووسانەوە •
٥ ــ گیروگرفتی نووسینی ئامرازە لێکدەرەکان (حروف العطف) •
٦ ــ گیروگرفتی چۆنیەتیی نووسینی وشە لێکدراوەکان لە بارەی پێکەوە نووساندن و نەنووساندنەوە •
٧ ــ گیروگرفتی دانانی نیشانەکان •

گیروگرفتی نووسینی دەنگەکان

دیارە مەبەست لە شکڵی ئەو پیتانەیە کە بۆ دەنــگەکان قــەراردادە بکرێ ، دەنا دەنگ وەکو دەنگ نووسین هەڵناگرێ • بەپێی نەخشــەکەش وا پێدەچێ ئەو پیتانەی بەر یەکێك لەو چوار خاڵانەی کە گیروگرفتی دەنــگی بەسەردا دابەش کراوە نەکەوێ گیروگرفتی تێدا نەبێ وەك پیتی (ا ، س ، ش ، ف ، ن •••) • جا کە ئەمە وەهابێ دیارە پیتی (هەمزە) و (ھ) کە کەوتنە حاڵەتی بەتەنها نووسرانەوە دەبێ (ﺋ ، ﻫ) بنووسرێت وەك (ئەژ ، مەھ ، ئەڵلاھ••) لەمەشدا من هیچ گرفت نابینم کاتێ خۆشی بڕیاری کۆڕ هەر وەها بۆ •

١ — گیروگرفتی ئەوانەی نیشانەدارن :

لام وایە نووسەران لەســەر ئەوە رێك کەوتوون کە :

(ڵ) پیتی لامی قەڵەو بێت وەك (دڵ ، حەڵاڵ) •

(ێ) پیتی یێی کراوە بێت وەك (لێژ ، ژاوێژ) •

(ۆ) پیتی واوی کراوە بێت وەك (زۆر ، باڵۆرە) •

دەبینینەوە واوی تیژی درێژ و یێی تیژی درێژ و ڕێی قەڵەو و ئەو داڵە کلۆرەی کە لە سلێمانی لە داڵی عادەتی دەشۆرێ واشدەبێ بەجــارێ دەسوێ • لە پەنا ئەم داڵەدا دەنگی (ت)ش وا دەبێ لە ئاخاوتنی سلێمانیدا کلۆر دەکرێ وەیا دەنگەکەی دەگۆڕێ •

لە بارەی ڕێی قەڵەوەوە :

تا ئێستا بۆ ئەم دەنگە سێ جۆر پیت هەبوە ، یەکیان ئەوە بوو کە بــە دوو (ر) دەنووسرا ، دوەمیان ئەوەیە کە نیشانەی (v)ی دەخرێتــە ژێــرەوە ،

سیەمیشیان ئەوە بۆ کە کۆڕی زانیاری کورد پێشنیاری کردبۆ لە سەرەوەی زێیەکە نیشانەی (v) دابندرێ •

لە لایەن نۆسینی دۆ (ر) لە بری ڕێی قەڵەو : من بەش بەحالی خۆم لە هیچ حاڵوباردا ڕەوا نابینم بۆ ئاکە دەنگ دۆ پیت قەرارداده بکرێ چونکە ئاکە یەك هۆ و بەڵگە پشتگیری لێ ئاکات • دەنگەکان ، جگە لە دیفتۆنگ ، قەڵەو بن و لاواز بن ئاکە دەنگن لەوەشدا کاف و میم و هێ لە ڕێ و لام جودا ناکرێنەوە • ئێمە دەزانین وشە هەیە لە شێوە ئاخاوتنی کوردستانی خوارۆدا وەك (سەد ، صەگ) بە سینی قەڵەوی وەك صادی عەرەبی دەست پێدەکەن • لە شێوە ئاخاوتنی بادینیشدا ئەم سینە قەڵەوە زۆر باوە کەچی کەس نەهات بڵێ با ئەویش بە دۆ (س) بنۆسرێ • لامی قەڵەویش هێندەی دۆ لامی لەڕە کەچی بە دۆ پیت نانۆسرێ ئیتر بۆ دەبێ لە نێوان کۆنسنانتەکاندا تەنها دەنگی ڕێی قەڵەو دۆ پیتی بۆ دابندرێ • ڕاستییەکەی تەنها لە حاڵەتی گوشینی دەنگدا کە بەتەواوی دەبێتە دۆ دەنگی تێکچڕساو ڕەوایە ، بەڵکو پێویستە دۆ دەنگ بنۆسرێ وەك (کەللە ، گوللە ، شەنەومەنە) • ئێمە ئەگەر ڕێی قەڵەومان بە دۆ پیت نۆسی و ویستمان وشەی (کرّە)ی عەرەبی بهێنینە سەر ڕێنۆسی کوردی دەبێ بیکەینە (کەرررە) • ئەگەر ئەمەش نەکەین لەبەر ناقۆڵایی نۆسینی چوار پیت بەدوا یەکدا دەبێ بڕای بڕای هیچ دەنگێکی گوشراوی بێگانە بەگوشراوی نەهێنینە سەر ڕێنۆسی کوردی دەنا بێلزوم دەبێتە مامڵەت جودایی • بەلای منەوە نۆسینی دۆ (ر) لەبری ڕێی قەڵەو ناڕەوایە •

دەمێنێتەوە نۆسینی دەنگی ڕێی قەڵەو بە پیتی نیشانەدار و جێگەی دانانی نیشانەکە •

کاتی خۆی کۆڕی زانیاری کورد لە چەند ڕوێکەوە پەسەندی سەرۆی پیتەکەی کرد بۆ دانانی ئەو نیشانەیە :

یەکەم :

بڕیار درا سەرلەبەری نیشانەکان بکەونە لایەك نەك هەندێك لە ژێرەوە و هەندێك لە سەرەوە بن • چونکە نیشانەی پیتەکانی (هەمزە ، لامی قەڵەو ، واو ، ێ) لە کۆنەوە لەسەرەوە بوون وا بەباش زاندرا نیشانەی پیتی ڕێی قەڵەو و پیتی‌دیکەش کە هەبێ هەر لەسەرەوە بێ •

دووەم :

پیتی‌دیکە زۆرن لەوانەی خاڵیان لەسەرەوە یا لەژێرەوە هەیە و شێوەیان لە یەکدی دەکات بە ئاسانیش خوێندراونەوە وەك (ز ، ژ) (ت ، ن) (ی ، ب ، پ) (ج ، چ) (ف ، ڤ ، ق) • کەواتە ناشێ ترسی سەر لێ‌شێوان لە تۆزەن بەخەی لێکدانەوەی چارەسەر کردنی گرفتی ڕێنوس بگرێ و بڕیارمان لێ هەڵوەشێنێتەوە •

سێیەم :

بە وردبونەوەی ژێرانە دەردەکەوێ وەها چاکە هەتا بلوێ مەودای ژێرەوەی هەمو دێڕێك بۆ دێڕی خوارۆتر بەجێ بهێڵرێ • وەك ئاشکرایشە هەمو کەوانەی پیتی (ر) لە خەتی دێڕەکەی دادەکشێ ئنجا کە نیشانەکەش خرایە ژێریەوە لەوانەیە لە کاتی نوسیندا نیشانەکەی تێکەڵ بە دێڕی خوارەوە بێت • ئەم تێبینیە بەوەدا پتر هێز وەردەگرێ کە دەبینین هیچ کامێك لەو پیتانەی نوختەکانیان لە ژێریانەوەیە لە خەتەکەیان داناکشێن تەنها پیتی (ی) نەبێ کە بکەوێتە کۆتایی وشە وەیا بەتەنێ بنوسرێ ئەوساش لە نوسیندا نوختەی بۆ دانانێن • ئەگەر ڕێ هەبا ئەلفوبێیەکی سەرلەبەر نوێ دابندرێ وا باش بۆ هیچ پیتێکی ، نە خۆی نە خاڵەکانی لە خەتی خۆی بەرەژێر نەچێت تاکو لە نوسینی دێڕی دواتردا هەمو مەودای سەرۆی خۆی بەر خۆی بکەوێ ، بەڵام ئەمە کاری کردەنی نیە •

لەگەڵ ئەم تێبینیانەشدا ج فەرقێك نابینم لە نێوان ســەرخستن و ژێرخستنی نیشانەی (ر)ی قەڵەو : لەهەر دوو بڕیاردا ڕازیم • بەڵام کە بڕیار بۆ نیشانەکە درا پێویستە هەمیشە لەگەڵیدا بنوسرێ نەك کە هات و کەوتــە بەرایی وشەوە نیشانەکەی پشت گوێ بخرێ بەناســەی ئــەوەی کە ڕێــی پێنەوەی وشە هەمیشە قەڵەوە چونکە ئەم مەعلوماتفرۆشیــە ڕێ دەدات بەوەی نوسەر بە هەوەس هەمو لامەکانی بەرایی وشە بە لامی قەڵەو بنوسێت کە دەزانێ لامی پێشەوەی وشە هەمیشە لاوازە • بەهەمە حاڵ لە چاپەمەنیدا ئەرکی ڕێی بە نیشانە و بێ نیشانە وەك یەکدیە چونکە قالبی حازربەدەست بۆ هەردوکیان هەیە و لە ڕێز پەنجەی ڕێكخەرەکەشیان وەکو یەکن •

لە بارەی واوی تیژی درێژەوە :

وەك دیارە دو ڕێگەمان لە پێشە بۆ بڕیاردان لەو کێشــەیــەدا ، یەکیان ئەوەیە بە دو واو بنوسرێ ، دوەمیشیان ئەوەیە نیشانەی بۆ دابندرێت •

ئەوانەی بە دو واوی دەنوسن دەڵێن چونکە واوی درێژ دو هێندەی کورتە بزوێنی بۆرە [(ضمة)ی عەرەبی] بۆریش بە یەك واو دەنوسێ جێی خۆیەتی ئەویان بە دو واو بنوسرێ •

ئەم لێکدانەوەیە ڕاستێ گەورەتر و گرنگتری لەبیر چوە :

یــەکەم :

دەبو لە ڕێی قیاسەوە ئەلفیش بە دو نیشانەی سەر [فەتحەی عەرەبی] بنوسرێ چونکە دەڵێن دەنگی ئەلف دو هێندەی دەنگی فەتحە درێژە •

دوەم :

واوی درێژ چ کراوە بێــت (ۆ)و چ تــیژ بێــت یەك دەنگە نەك دو دەنگ بەو پێیە یا دەبێ واوی کراوەش بە دو پیت بنوسرێ یا واوی تــیژ

نیشانەی بۆ دابندرێ . ڕاستییەکەی تێکڕای دەنگە تەواوەکان بە کۆنسنانت و بزوێنیشەوە مافی ئەوەی دەبێ بە دوو پیت بنوسرێ .

سێیەم :

کە کورتە بزوێن نیو هێندەی واوی تیژ بێ پێویستە خۆی بە نیو پیت بنوسرێ. مەنتیق داوا دەکات تیو دەنگ نیو پیتی بێ بدرێ نەك یەك دەنگ دوو پیتی پێ بدرێ . وەك دەزانین لە عەرەبیدا ئەم مامڵەتە لەگەل کورتە بزوێنەکاندا کراوە کە هاتوە نیشانەی بۆ داناوە نەك پیت . من نالێم کورتە بزوێن بێتە نیشانە ، بەلام مەبەستم هەلسەنگاندنی ئەو ڕایەیە کە لە ڕێی قیاسەوە بۆ واوی درێژ دوو پیت دادەنێ چونکە ئەو ڕایە دوای دانانی دوو پیت بۆ یەك دەنگ لە بیری دەچێ کە هەر بە پێی لێکدانەوەی خۆی کورتە بزوێن نیو دەنگە و دەبێ نیو پیتی پێ ڕەوا ببینێت . ئەم کورتی و درێژییەی دەنگی واو ، بەدوا ئەویشدا بێ ، ناچارم دەکات پتر درێژە بە موناقەشەکەم بدەم و بلێم ئەو کەسەی دەیەوێ خەریکی ئەلفوبێ و ڕێنوس بێ لە سەریەتی شارەزای دەستورە بنچینەکانی دەنگسازێ و وشەسازێ و ڕێزمان بە تێکڕایی و هی زمانی خۆی بە تایبەتی بێ چونکە پیتەکان یەکسەر پێوەندییان بە دەنگەکان و خاسیەتی هەریەکەیانەوە هەیە تێك بەستن و لێك ترازاندنی وشە و دەستەواژەش پێوەندێ بە وشەسازێ و ڕێزمانەوە هەیە . ئێمە کە دەلێین واوی درێژ دوو هێندەی کورتە بزوێنی بۆرە دەبێ بزانین کورتە بزوێنەکان هیچیان لە شێوەی کورتە بزوێندا درێژ کردنەوە هەلناگرن ، کە درێژ بونەوە دەگۆڕێن بە بزوێنی درێژ . هەرچی بزوێنی تەواوە دەشێ بەقەدەر توانای ئاخێوەر درێژ بێتەوە . بەشی هەرەزۆری کۆنسناتەکانیش درێژ کردنەوە هەلدەگرن . دەنگەکانی (خ ، ڕ ، ر ، ز ، ژ ، س ، ش ، غ ، ف ، ڤ ، ل ، ڵ ، م ، ن ـ دەنگی ح ، ه جێی دەمەتەقەن ـ) دەشێ بە ئارەزوی ئاخێوەر درێژ بێتەوە . دەنگەکانی (ب ،

پ ، ت ، ج ، د ، ع ، ف ، ك ، گ) هیچیان ناشێ درێژ بکرێنـەوە • بـەو پێیە (١٤) دەنگی کۆنسنانت لە قابیلیەتی درێژ کردنەوەدا بارتەقای بزوێنـە تەواوەکانی (١٠) دەنگی کۆنسناتیش وەك کورتە بزوێـن درێژ کردنـەوە هەڵناگرن • ئنجا ئەوەی وا دەزانێ هەست کردن بە کورت بوونی هەنـدێ بزوێن یەکـەر دروست بوونی نوسینی دوو واو ئیسپات دەکات هاتوە نیگای خۆی لە ناکە دەنگی واوی کورت و درێژ قایم کردوە و بەلای ئەو ڕاستییـە زێدە گەورە و گشتییەی دەنگەکاندا نەچوە کە قابیلیەتی درێژ بونەوە هەر هی ئەلف و واو و یێ نییە ، بێ قابیلیەتی درێژبونەوەش هەر هی کورتە بزوێن نیە• لەمەوە دەمەوێ بڵێم درێژی و کورتی دەنگ دەخلی بەسـەر(چەندایەتی) دەنگەوە نیـە هەر وەك تەلەوێ و لاوازیش ئەو دەخلەی نییە • جا لەبـەر تیشکی ڕاستییەکانی دەنگسازیدا ڕێگە نابینم بۆ دانانی دوو پیت لە بری یەك دەنگ هەرچی دەبێ ئەو دەنگە با بێ • لە لایەن دانانی دوو پیت بۆ دەنـگی گوشراویش دەڵێم هەرچەند لە کوردیدا دەنگی گوشراو دەگمەنە دیسانەوە دەبێ لە ڕێنوسدا دانی پێدا بهێندرێ هەر نەبێ لەبەر ئەوەی بتوانین وشـەی بێگانە کە گوشـێی تێدابوو بهێنێـنە سـەر نـوسینی کـوردی بێ ئـەوەی تەلەفوزەکەی بگۆڕین • من کوردم دیتوە توڕە بوە لە گۆڕانی ناوی کوردی کە بە ڕێنوسێکی بێگانە نوسراوە بەڵام هەر خۆی پێی ناخۆش بوە گوێ بدرێتە ئەو گوشـەی کە لە زمانێکی بێگانەڕا بە هۆی نوسـینی دوو پیـت هێنراوەتە سـەر ڕێنوسی کوردێ •

کەواتە ناشێ دوو واو لە بری ناکە دەنگی واوی تیژی درێژ بنوسرێ • دەمێنێتەوە ئەو نیشانەیە کە دەخرێتە سەری بۆ جودا کردنەوەی لە کورتە بزوێن : ئایا کەشیدە بێ وەك کە کوڕ کاتی خۆی پێشنیاری کردبوو یاخـود شتێکی‌دیکە بێ ؟ لێرەشدا چ لایەنگیریم نیە بۆ هەر نیشانەیەکی پەسـەنـد

بکرێ ، تەنانەت ئەگەر بۆ کورتە بزوێنەکەش شتێکی جوداکەرەوە پەیدا بکرێ چ زەحمەم نیە بەڵام ئەوسا لزوم بەنیشانەی واوەکە نامێنێ .

لەبارەی بزوێنی (ی) تیژی درێژەوە :

بەشێك لەوانەی بە رێنوسەوە خەریکن دەڵێن پێویست نیە ئەم بزوێنە درێژە لە کورتە بزوێنی زۆر جودا بکرێتەوە ، گۆیا تەنها لە چەند وشەیەکدا هەست بە درێژ بونەوەی بزوێنەکە دەکرێ .

دەزانم وشە هەن ، کەمیش نین ، وەك (پلینگ ، بیست ، گولینگ ، خرینگە ، فریشتە ، تەنیشت ...) دەشێ بزوێنی (ی)یان تێدا کورتیش و درێژیش بکرێتەوە بەڵام دەبێ بزانین ئەمە دیاردەیەکی فۆنەتیکیە لەوەوە هاتوە کە دەنگێکی وەستاو کەوتونە دوای بزوێنی (ی)وە و بەدوا ئەو وەستاوەشدا دەنگی‌دیکە دێن و سەرلەبەری وشەکان جۆرێك درێژی پەیدا دەکەن مرۆڤ حەز دەکا بە هۆی کورت کردنەوەی بزوێنەکەی (ی) لەو ناڕاحەتیە دەرچێ . تۆ بێنە دەنگە وەستاوەکانی دوای (ی) بیڕێوە و بڵێ (پلینە ، بیسو ، فریشا ، تەنیشی...) دەبینی بەدەست خۆت نیە مەیلت بۆ درێژ کردنەوەی ئەو بڕە دەچێ کە پێشتر حەزت دەکرد کورتی بکەیتەوە . وشەی وەك (جۆخین ، گزیر ، گوزین ، سیخوڕ ، بینین ، تەنین ، شیرازە ، شیر ، شۆتی ، دەرزی ، نازوفیز ...) هەرچی بڕیەکی تیاندا هەیە بە ناچاری درێژ دەکرێتەوە مەگەر پیاو زۆر لە خۆی بکات و بەنیازی دەسەلات تاقی کردنەوە لێیان کورت بکاتەوە . تۆ سەیری دەنگی واویش تا ڕادەیەك لەم خاسیەتەدا بەشدارە ، بە نمونە وشەی (کورت ، خورت ، نورت‌ونوێ ، شوست‌وشۆ ، پوخت ...) لەوانەن حەز لە بزوێنی واوی تیژی درێژ ناکەن .

کورتەی قسە ئەوەیە کە وا هەبونی هەردو دەنگی کورت و درێژی

بزوێنی (ی) لە کوردیدا شتێك نیە دەمەتەقە هەڵبگرێ ، دەمێنێتەوە بڵێین ئایا پێویست هەیە یا نیە بۆ جودا کردنەوەیان لە نوسیندا •

بێ گومان جودا کردنەوەیان لە خوێندنەوەدا لەلایەن کوردەوە پەکی لەسەر دانانی نیشانە نەکەوتوە ، تەنانەت دەتوانێ واوی کراوە و تیژ و کورتیش لە یەکدی جودا بکاتەوە بێ ئەوەی نیشانەیان بۆ دابندرێ لەوەشدا هەستی زگماك بەکار دەهێنێ بەڵام دوو خاڵی گرنگ لەو کێشەیەدا هەیە نابێ بێ لێو بخرێ :

یەکەمیان ئەوەیە ئێمە بە تەمایێن رێنوس و ئەلفوبێی کوردی بە کێشانە و پێوانە و لێکدانەوەی زانستکارانە بچەسپێنین و لە بەر تیشکی مەتیقدا بڕیاری بۆ بدەیـن •

دوەمیـان ئەوەیە بێگانە لەخۆوە ناتوانێ فەرقی خوێندنەوەی یـێی درێژ و کورت بکات ئەگەر لە نوسیندا ڕێنمایی نەکرێ •

ئنجا ئەگەر بڕیار درا کە بە پێی زانست و مەنتیق ڕێنمایی و فەرق کردنەکە پێویستە ، سەرلەنوێ ، دەبێ ملکەچ بین بۆ ئەو بڕیارە بەدیهیەی کە دەڵێ یەك پیت بۆ یەك دەنگ دابندرێ ، ئەوەی ڕاستیش بێ مەنع کردنی دوو (ی) لە بری یێی درێژ پێویستترە لە مەنع کردنی دوو واو چونکە تەنها لە وشەی وەك (کاوووس، تاووس)دا سێ واو بەدوا یەکدیدا دێن کەچی وا دەبێ توشی وشەی وەك (لادێیی) دێین کە بە پێی نوسینی دوو یێ لە بری یێی تیژی درێژ چوار یێ بەدوا یەکدیدا دێن ، ئنجا ئەگەر (ی) ئیزافە وەیا وەسفیشمان خستە دوایانەوە دەبنە پێنج یێ وەك (لادێیی‌ی شارەزوور) • لەو تەرزە وشانە وشەی (سەرچێیی ، سەربێیی ، هەرمێیی ، مێیینە ، گزوێیی ، شلوێیی)م بەبیردا دێن • خۆ و تالع ناوەکانی (شنەرۆێ ، پەسوێ ، کەلوێ ، پێزوێ •••) لە حاڵی نیسبەتدا

یی کوتاییان دەبێتە کورتە بزوێنی سەر (فەتحەی عەرەبی) دەنا ئەوانیش وەك (لادێیی) چوار یییان بەدوا یەکدیدا قەتار دەکرد بەلام دەگوترێ (پەسوەیی ، کەلوەیی ، بێزوەیی) ئەشبیـــــوە لەگـەل (شنـەروێ)دا چ دەکرێ • جا پێویستە بەلای منەوە ، بەلای واقیعیشەوە ، یێی تیژی درێژ لە نووسیندا لە کورتە بزوێنی یێ جودا بکرێتەوە • ئەوەی کارەکە لە بـەر مجێزی نووسەری کورددا قورس دەکا شکلی (ی)یە بە خۆی و دوو نوختـەی ژێریەوە بەو هەموو لە یەك چوونەی لەگەل (ب ،پ ،ت ، ن)ی ناوەڕاستی وشە • ئەگەر (ی)ش وەك (و) وێنەی لانەریکی هەبوایە بە ئاسانی پیتی کورت و درێژی لێکتر جودا دەبوونەوە • بەهەمە حال (ی) پەل نیشانەی حەفتێـکی بچووکی بۆ دانراوە ، جا ئەگەر هەشتێکی بچووك بخرێتە سەر یێی تیژەوە گۆیا چ ناقۆلاییەك ڕوو دەدا • کاتێ خۆی کە لە ئەنجومەنی کۆڕ لە ڕنتوسمان دەکۆلیەوە پێشنیاری من ئەوە بوو کە نیشانەی سەر پیتەکان بریتی بێ لـە حەفتی بچووك و هەشتی بچووك بەلام وا پەسەند کرا کە لە جیاتی نیشانـەی (٨)ی بچووك کەشیدە بچێتە سەر واو و یێی تیژی درێژ •

پێویستە لێرەدا شتێك بگوترێ لە بارەی هەلەیەکی بنجی کە لە جووتە پیتی (و ، ی)دا کراوە : زۆر بە سەیری دانەرانی زنجیکەی ئەلفوبێی نوێی کوردی هاتوون شکلی (و)ی سادەیان بۆ واوی کۆنسنانت و کورتە بزوێنی بۆر داناوە ، شکلی (ی)شیان بۆ (ی) کۆنسنانت و کورتە بزوێنی ژێر داناوە کەچی دەبوایە ئەم دوو شکلە بۆ واو و یێی کۆنسـانت و واو و یێی تیژی درێژ دابنرێت چونکە ئەوان دەنگی سەربەخۆ و تـەواون نـەك کورتـە بزوێنەکانیان کە دەزانین بەعادەت لە کورت کردنەوە و لێبڕینەوەی دەنـگی بزوێنی درێژی واو و یێ پەیدا دەبن • ئەگەر کاتێ خۆی چـارەی کورتـە بزوێنی بۆر و ژێر کرابایە وەك کە بە ڕێکەوت چاری فەتحە کرا دەمایـەوە جودا کردنەوەی واو و یێی کراوە لە هی تیژ کە بە هۆی نیشانەی (٧)ی

بچۆك جودا كراوەتەوە • هەرچی واو و یێی كۆنسنانتن هەلـەیان تیـدا ناكرێ : واو و یێی كۆنسـانت لە سێ شوێندا دێن : ١ـ لە سەرەتای وشەدا ٢ـ لە دوای بزوێنەوە ٣ـ لە پێش بزوێنەوە • لەم سێ شوێنەدا ئیمـكان نیە بزوێنی واو و یێ بێت • لەم نمونانەی خوارەوەدا دەبێ واو و یێیەكان هەر كۆنسنانت بن :

وەرە ، گەورە ، سروە ، واز ، كەوەر •
یار ، دایك ، مایە ، سەیران ، گەمیە •

وشەی (سروە) بێنە و بزوێنەكەی كۆتایی لێ بستێنە بە ناچاری واوە كۆنسـانتەكە دەبێتە بزوێن چونكە كۆنسنانتەكەی پێش خۆیەوە وەستاوە • وشـەی (گەمیە)ش بزوێنی كۆتایی لێ بستێنە یێیە كۆنسنانتەكەی دەبێتـە بزوێن چونكە بەدوا كۆنسـانتی وەستاودا دێت •

لەمەوە دەردەكەوێ واو و یێی كۆنسنـانتی وەسـتاو بەدوا دەنـگی وەستاودا دەبنە بزوێن •

ئەم زۆرە بۆ هەلەیەی لەبەك جواندنی شكلی كورتە بـزوێنی (و ، ی) لەگەل شكلی (و ، ی) بزوێنی درێژ وەهـا نەقش‌بەستو بوە تـازە بە كەس هەلناوەشێتەوە• لەبەر ئەمە هەر دەمێنێتەوە نیشانە بۆ دوو دەنگی واو و یێی تیژی درێژ دابندرێت ، پێشنیاری منیش لەوەدا دانانی نیشـانی (٨)ی بچۆكە كە برێتیە لە هەلگێرانەوەی حەفتە بچۆكەكەی سـەر واو و یێی كراوە •

لەبارەی دالی كلۆرەوە :

ئاشكرایە دەربڕینی دەنگی دال بە شێوەی كلۆر كراو لە هەندێ باردا تایبەتیەكی ئاخاوتنی سلێمانیـە ، وەك دەشزانین ئەو دالانە هەر دالی عادەتین و كلۆر دەكرێن نەك دالی وشەی ناسراوی وەك صادەكەی وشەی (صـەد) •

وا دەزانم کێشەی ئەم داله بەدواکەوتنی ناوێ چونــکە لە هیــچ کوێــرە ڕێگایەکەوە ڕەوا نیيە جۆری دەربڕینی تايبەتی دەنگ لەلايــەن بەشێــکی خەڵقەوە بە سەر هەموو زماندا بــەيێ ، ئنجا ڕەنگە زوربەی هــەرە زۆری میللەت نەتوانێ دەنگەکە بەو شێوە تايبەتیيە دەربڕێ . لەوەش بەولاوە ، دالی کلۆر بەپێی هەلکەوت و جێگەی لە وشەدا شێوەگۆڕی دەکات وەك کە لە دوای نونی وەستاودا بەرەو گاف دەڕوات وەیا لەدوای (ر)دا گۆڕانی بەسەردا نايەت وەك (کورد ، بەرد ، مرد ، کردم...) . ئێمە کە بزانــین لــە وشەی (بەغدا ، ئەحمەد)دا دالێکی عادەتی زەق و تەق هەيە و زوربەی هەرە زۆری کورد دەيلێتەوە ، چۆن دەشێ لە نوسیندا پێی دالەکە بشێوێنين وەيا بقرتێنين هەر هەتا هەڵەی تێدا بکەين ، ئنجا نەشتوانين وەك پێويستە دالەکە کلۆر بکەين . پێويستە ئەو دالانە بەعادەتی بنوسرێن ، خوێندنەوەشيــان بدرێتە زەوقی خوێنەر وەك کە دەنوســين (ماڵ ، کلاو) خۆشناو و دزەيــی و ڕەواندزی و کۆيیش دەخوێننەوە (مار ، کراو) .

هەر لەگەڵ دەنگی کلۆری دالدا دەنــگی (ت) کلۆريــش لێــدوان هەڵدەگرێ هەرچەند ج کەسێکیش لە نوسیندا نيشانــەی بۆ دانەنــاوە ، پێشنيارشی نەکردوە . باس‌کردنی تێی کلۆر جگە لەوەی باسی دياردەيەکی بەرهەستە سوودی بێ‌بايەخ کردنی دالی کلۆريشی هەيە چونکە هەردوکيــان ئاوی يەك سەرچاوەی فۆنەتيکين .

ئەوانەی دال لە شوێنی تايبەتيدا کلۆر دەکەن ، لە شوێنی تايبەتيــدا (ت)ش کلۆر دەکەن وەيا تێی‌دەبەن وەيا دەيگۆڕن وەك کە وشەی (مەتبەخ ـ مطبخ ـ) دەکەنە (مۆبەق) . ڕەنگە چی لەبارەی دەنگی دالەوە بگوترێ لەبارەی ئەم دەنگەشەوە بگوترێ : هەردوکيان دياردەی فۆنەتيکی ناوچەيين و شێوەی ڕاســتی ئەو وشانەی دەنگەکانيان تێدا دەگۆڕێ ئاشکرا و زيندوە، هەندێکيان وشەی بێگانەن و بەشی هەرەزۆريان کوردين و لە لايەن زوربەی

کوردەوە بە دروستی دەردەبڕدرێن • دیارە بەلای باوەڕی منەوە کلۆر کردن و گۆڕینی دەنگی (ت)ش هی بایەخ پێدان نییە لە ڕێنوسدا : وشەکان وەك بەلای کوردەوە ڕاستە وەها دەنوسرێن خەلقیش بەپێی دەستوورانی دەنگسازی ناوچە ئازادن لە چۆنیەتی خوێندنەوەیان •

کە ئەم ئێستا زۆری لە لەهجەی ناوچەیی‌یە وا بەباش دەزانم باسی دیفتۆنگەکانی (وێ ، نك) بۆ ئێرەکانە پێش بیەخم چونکە ئەوانیش شێوە دەربڕینی ناوچەیین نەك دیفتۆنگی ڕەسەنی کوردی •

جارێ با لەپێشەوە بزانین دیفتۆنگ چییە :

دیفتۆنگ ئەو دەنگەی ئاخاوتنە کە تامی دوو دەنگی سەربەخۆی ئاخاوتنی تێدا بێ ، بەلام هیچ کامێکیشیان نییە • لە کوردیدا باسی تریتۆنگ نایەتە ناوەوە چونکە لە کەسی کورد نەبیستراوە دەنگی وەها بەکار بهێنێ لە ئاخاوتندا تامی سێ دەنگی تێدا بێ •

مەرجی سەرەتایی و بنجی ئەو تەرزە دەنگانەش ئەوەیە کە دەبێ وەك دەنگەکانی‌دیکە لەخۆوە هەبن نەك بەڕێکەوت لە کەوتنە تەنیشت یەکتری دوو دەنگ پەیدا بین چونکە لەم حالەتەدا دەنگە تێکەلەکە دەبێتە دیاردەی دەربڕینی ناوچەیی نەك دەنگی ئزادی زمانەکە ، تەنانەت وا دەبێ ئاخێوەری ناوچەکە لە دەربڕینی وشەی ئەوتۆیی بێگانەشدا دیفتۆنگەکە پەیدا دەکات هەرچەند بە ئەسڵ لەو زمانە بێگانەدا دیفتۆنگیش نییە • بە نموونە ئاخێوەری سلێمانی ناوی ولاتی (کوێت) دەهێنێتە سەر شێوەی دەربڕینی کوردی و کافەکە وەك کافی ولاغی (کوێت) دەردەبڕێ ، دەشلێ (مەرەکەبی کوێنك)• ئەم نموونەیەم لە دەرەوەی دیاردەی دیفتۆنگەوە هێنا بۆ تەنها مەبەستی گۆڕینی دەنگ بە پێی هەلکەوتی لە وشەدا • نموونەیەکی ڕۆنکەرەوەی‌دیکەی هەلکەوتی دەنگ لەوشەدا لە زمانی فرەنسییەوە دەهێنم • دوو وشەی

le ' de که دیفتۆنگیان تیدایە کاتێك کەوتنە بەرایی وشەیەك کە بە دەنگی هەمزە دەست پێدەکا دیفتۆنگەکەیان تێدەچێ وەك کە لە جیاتی le école دەڵێن l'école و لە جیاتی de Artagnan دەڵێن d' Artagnan .

لە بارەی (وێ)وە وەك لە وشەکانی (خوێ ، نوێژ ، توێژ ، سوێ ، دوێنێ)دا بە پێی دەربڕینی دانیشتوانی سلێمانی و هەندێ جێکەی دیکەی کوردەواری دەبیسرێ : لێرە بەپێشەوە لە نوسینیدیکەمدا بە درێژی لەم کێشەیەم کۆڵیوەتەوە . لێرەدا ناچارم بەو بەڵگانەدا دێمەوە کە بە پێی ڕای خۆم گرفتەکە ڕوون دەکاتەوە ، کەموزۆر بەڵگەی تازەش دەخەمە بەر گوێی گوێدێرانەوە ، ڕەنگە بەڵگەش هەبێ گلم دابێتەوە بۆ هەلی بێدرێژتر و لێکۆڵینەوەی قوڵتر و لەسەرەخۆتر ..

ئەوەی بەلام وەك بەدیهیە وایە ئەوەیە کە دیفتۆنگی (وێ) لە ڕاستیدا دیفتۆنگ نیە بەلکو واوێ کۆنسانت و بزوێنی (ێ) کراوەیە و بەشی هەرە زۆری کورد بەو جۆرەی دەردەبڕن کە لە کۆنەوە گوتراوە و نوسراویشە بەلام بەشێك لە دانیشتوانی هەندێ ناوچەی کورد لە شێوەی دیفتۆنگ دەری دەبڕن ، واتە دیفتۆنگەکە هی زمانی کوردی بەرفرەوان و ڕەسەن نیە . لەم جۆرە دەربڕینە ناوچەییە دیفتۆنگیدیکە هەیە کە سەرنجی نوسەرانی ڕاکێشاوە و نەبوە بە جێی پرس و لێکۆڵینەوەش . یەکێك لەمانە دیفتۆنگی لامی قەڵەوی بلە کە بریتییە لە تێکەڵ بونی دوو دەنگی (ر)ی لاواز و لامی قەڵەو . ئەم دیفتۆنگە لە لایێکەوە خۆی ڕەسەن دەنوێنێ چونکە هەڵکەوت پەیدای ناکات ، لە چەند لایێکیشەوە ناڕەسەنایەتی و نادروستی خۆی بەدەستەوە دەدات ، یەکیان لەوەدا کە ئەویش وەك لامی قەڵەو وشەی عەرەبیش دەگرێتەوە نەك هەر کوردی وەك

(حەلاڵ ، ماڵ ، کامڵ) • دوەمیان لەوەدا کە ئەگەر ئاخێوەر لە منداڵییەوە فێری نەبێ بەگەورەیی بۆی ڕام نابێ ، بە پێچەوانەی لامی قەڵەو کە هەمو کورد بگرە زۆرینەی ئادەمیزاد دەتوانن فێری بن • دیارە کە دەنگێك لەوانە نەبێ میللەتەکەی فێری بێت هی ئەو میللەتە بە تێکڕایی نییە • سێیەمیان لەوەدا کە ئەم دەنگە زێدە لە هەمو کۆنسۆنانتێك گوشین هەڵناگرێ • سەرەڕای ئەم لایەنانە ئەویش وەك لامی قەڵەو تایەتە بەرایی وشەوە • ئنجا کە ئەم هەمو گرفتانە بێنە بەر دەنگێك دیارە مافی ئامێنێ لەوەدا کە پیتی تایەتی بۆ دابندرێ وەیا بەسەر هەمو میللەتدا بسەپێندرێ •

ئێستا با بزانین بە چدا مەعلوم دەکرێ کە دیفتۆنگی (وێ)ش زەمەن نییە بەڵکو واو و یێیە عادەتیەکەیە لێرە و لەوێ شێوەی دیفتۆنگی پەیدا کردوە :

یەکەم :

لە کۆنەوە وشەکان بە دۆپیتی تەواوی واو و یێ نوسراون و بە پیتی بەدوا یەکتردا هاتنیشیان لە نوسیندا گوتراون و خوێندراونەتەوە • وشەی (نوێژ ، درێژ) هەردوکیان وەك یەکدی نوسراون ، ئەوسا نیشانەش نەبو لەسەر (ی)کە دابندرێ و بە سەلیقە دەخوێندرایەوە (نوێژ ، درێژ) نەك (نۆیژ ، درێژ) • بێگومان ئەگەر دڵنیا نەبانایە لەڕاستی وشەکە گرفتێکیان دەهاتە بەر و لێی دۆدڵ دەبون وەیاخود دەیاننوسی (نیسۆژ ، دیۆنێ) هەروەك هەندێ کەمزان هەن دەڵێن (سیۆر) لە بری (سوێر) •

دوەم :

لە شیعری شاعیرەکانی بابانیدا ئەم وشانە کە هاتبن وەك کە نوسراون خوێندراونەتەوە • بە نمونە نالی دەڵێ :

هەر جۆگە و جێگایە کەوا سۆر و سوێر بێ
جێی جۆششی گریانی منە خوێ نەڕژاوە

وشەی (سوێر) ئەگەر دیفتۆنگ بێ کێشی شیعرەکە تێك دەچێ ، هەر نالی لە بەیتێکیدیکەیدا دەڵێ :

بولبول کە گەرمی نەغمەیە ئاگر دەکاتەوە
غونچە حەزینە جەرگ و دڵی بۆ دەکا توێ

لێرەشدا ئەگەر وشەی (توێ) دیفتۆنگی تێدا بایە هەم کێشی بەیتەکە تێك دەچوو هەم قافیەشی دەگۆڕا چونکە وشەکە هاوقافیەی (هۆردوێ ، نادوێ)یە ، جارێکیان لە کۆبوونەوەی لیژنەیەکی کۆڕی زانیاری کورد ئەم پرسیارە لێی کۆڵرایەوە یەکێك لە ئەندامانی ئەوسای لیژنەکە و ئێستاکەی دەستەی کوردی کە مەیلی بەلای دیفتۆنگدا دەچوو بە بیستنی ئەم جۆرە نموونانە سەلماندی کە وشەکان واو و یێیان تێدایە نەك دیفتۆنگ ، هەر ئەمەیشە گیانی زانستپەروەر کە سەرپێچی لە ئاست ڕاستیدا ناکات .

سێیەم :
بەشی هەرەزۆری کورد لەو وشانەدا واو و یێ دەردەبڕێ و دیفتۆنگەکە بە زمانیدا ناهێنێ و پێشی ناگرێ دەری ببڕێ هەر ئەمەیش ڕێك دێت لەگەڵ نەبوونی دیفتۆنگ لەو وشانەدا وەك کە لە شیعریشدا دیفتۆنگیان تێدا نەبوو .

چوارەم :
ئەم دیفتۆنگە تەنها لە بەشێکی وشەی وەهادا خۆی بەسەر شێوە ئاخاوتنی هەندێ ناوچەدا دابڕیوە ، هەرچی فیعلە واو و یێیەکەی وەك خۆی دەمێنێتەوە ، دەڵێین (دەدوێ ، دەزوێ ، دەئاخێوێ ، دەسوێ..)، ڕەنگە هۆیەکی پەیدا نەبوونی دیفتۆنگ لەو فیعلانەدا ئەوە بێ (ێ)کەیان لە ئەلفەوە هاتوە چونکە چاوگ و ڕابردوویان (دوان ـ دوا ، ڕوان ـ ڕوا ، ئاخاوتن ـ ئاخاوتی ، سوان ـ سوا)یە . وەیاخود زیادییەکی گەردانە لە فیعلی تێپەڕدا بەدواکەسی سێیەمی تاکدا دێت وەك (دەئەنگێوێ ، دەبزێوێ ، دەئاخێوێ) . ئەم فیعلانە کە درانە کەسی یەکەمی تاك و دوەمی

کۆ و سێیەمی کۆ (ێ)کەی کۆتاییان هەر پەیدا نییە هەتا خەیاڵ بۆ دیفتۆنگ بڕوات ، دەڵێ (من دەئە نگێوم ، ئێوە دەبزێون ، ئەوان دەئاخێون) • لە کەسی یەکەمی کۆ و دووەمی تاکدا یێ تیژ نەك کراوە بە دوا واوەکەدا دێت کە ئیتر ناشێ دیفتۆنگەکە خۆ بسەپێنێ • هۆیەکیدیکەی زێدە بنجی هەیە نایەڵێ دیفتۆنگەکە لەو تەرزە فیعلانەدا دەرکەوێ : سەرنج بگرە دەبینیت کە دەڵێی (دەئاخێوێ ، دەئەنگێوێ ، دەبزێوێ••) بزوێنی (ێ)ی کراوە دەکەوێتە پێش (وێ)وە ئنجا کە ئەم دوو دەنگەی (وێ)یە بکرێنە دیفتۆنگ دەبنە یەك دەنگی بزوێن ، بەم جۆرە بزوێن دەکەوێتە پاش بزوێن دەشزانین ئیمکان نییە بزوێن سواری بزوێن بێ لەبۆیە بە ناچاری وشەکان لەسەر دەقی خۆیان دەمێننەوە و هەمۆ کورد یەك جۆریان دەردەبڕێ •

وشە هەن ، ناو و ئاوەڵناو جارێ دیفتۆنگەکەیان تێدا دەرنەکەوتوە وەك بلوێر ، زەنوێر • وا بێ دەچێ تەمەنی ئەم دیفتۆنگە لەو شێوە ئاخاوتنەدا زۆر درێژ نەبێ بۆیە ئەو وشانەی بە نوێیی دەکەونە بەر گوێی دانیشتوانی ئەو ناوچانە بە هۆی تازەیی ڕاهاتنی خەلقەکە بەو دیفتۆنگە وەك خۆیان دەمێننەوە • بەڵگەیەکیدیکەی تازەیی ئەم دیفتۆنگە لەوەدا پەیدایە کە ئەو کۆمەڵە ناوەی (عەلەم)ی (شەروێ ، کەلوێ ، پەسوێ ، بیزوێ)ش بێ دیفتۆنگ بە دەقی خۆیان لە سلێمانی و ناوچەکانیدیکەدا دەگوترێن • ئەم بەڵگەیە کە بەراورد بکرێ لەگەڵ گۆڕینی دەنگی کافی (کوێت) بۆ کافە کلۆرەکەی کوردێ باشتر نوێ بۆنی دیفتۆنگەکە ئیسپات دەکا چونکە زەمەنایەتی و کۆنایەتی کافی کلۆر لە کوردیدا خۆی بەسەر وشەی بێگانەشدا سەپاندوە کەچی تازەیی دیفتۆنگەکە وای لێ کردوە بە بەشێکی کەمی وشەی کوردی بوێرێ • چ جایی بێگانە •

ئەم درێژەیەم بە بەڵگەی چوارەم دا هەر لەبەر ئەوەی بۆ بیسەر و خوێنەری کوردی ڕۆن بکەمەوە کە چۆن بڕیاری چۆنیەتی دەربڕینی دەنگ

لە ڕێزمان و فۆنەتیك و وشەسازییەوە لە خۆوە دەردەچێ بێ ئەوەی ئاخێوەر هەستیشی پێ بکات ، ئەخۆ وا دەزانم سێ بەڵگەی سەرتر بەس بۆ بە ئیسپات گەیاندنی ڕەسەن نەبوونی ئەو دیفتۆنگە .

با لێرەدا لە جیاتی ئەو کەسانەی سوورن لەسەر دیفتۆنگەکە بەڵگە بهێنمەوە و وەرامیان بدەمەوە .

ڕەنگە بەڵگەی یەکەم ئەوە بێ کە دیفتۆنگەکە هەیە و ئینکار ناکرێ . لە وەرامی ئەوەدا دەڵێم :

١ ــ هێزی ئەم بەڵگەیە هەر هێندەی بەڵگەی ئەوانەیە کە لە ئاخاوتندا ئەو واو و یێیانە بێ دیفتۆنگ دەردەبڕن . جا ئەگەر خاوەن دیفتۆنگەکە بڵێ من چ بکەم لەوەدا کە دیفتۆنگەکە لای من هەیە ئەوی دیشیان دەڵێ من چ بکەم دیفتۆنگ لای من نییە .

٢ــ ژمارەی ئاخێوەری بێ‌دیفتۆنگ شەش حەفت هێندەی ژمارەی ئاخێوەری بە دیفتۆنگ دەبێت . بەو پێیە بەڵگەی لایەنی ئەبوون چەندین جار بەسەر بەڵگەی لایەنی بوونda زادەشکێ .

٣ ــ دیفتۆنگی لامی قەڵەوی بلیش هەیە بەڵام هەبوونەکەی نەبۆتە بنوس بۆ سەپاندنی بەسەر نووسیندا ، بگرە هەر قسەشی لێوە نەکراوە .

ڕەنگە بەڵگەی دووەمیش ئەوەبێ بگوترێ چونکە دیفتۆنگەکە لە لەهجەی سلێمانیدا هەیە ئەو لەهجەیەش بنەمای زمانی ئەدەبی کوردییە پێویستە دانی پێدا بهێندرێ و لە ڕێنووسدا جێی بۆ بکرێتەوە . لە ئاست ئەم بەڵگەیەشدا وەرام هەن :

١ ــ لەهجەی سلێمانی کە جێی خۆیەتی ببێتە بنەمای نووسینی ئەدەبی کوردی ئەوەندە لایەنی بەهێز و جوان و ڕاست و ڕەسەنی تێدا هەیە کە

پێویستی بە سەپاندنی شتی ناڕەسەن نەبێت • خزمەتی شێوە نوسینی ئەدەبی و شێوەی ئاخاوتنی سلێمانی خۆیشی لەوەدایە کە هەر وشە و تەعبیر و داڕشتنێکی کوردی لە ڕەسەنایەتی و ڕاست بوندا بەسەر هی‌دیکەدا کەوتەوە ئەویان قبوڵ بکرێ نەك جوانی و ئاورینگی لەهجەی بنەمای ئەدەبی شەفاعەت بکەن بۆ ئەو بەکارهێنانەی نادروستێ و لەگەڵ خۆیدا بەسەر هەمو زمانەکەیاندا بسەپێنێ •

٢ ــ لە زمانی فرەنسەیی ، کە شێوە ئاخاوتنی شاری پارس بۆتە بنەمای شێوە ئەدەبیەکەی نەهاتون شکلی پیتی (ر) بگۆڕن بەو (غ)ەی کە پارسیەکان لە جێی (ر)ی دادەنێن • ئاخێوەری پارس (ر)ەکە دەنوسێت و بە غەینی دەخوێنێتەوە ، ئاخێوەری سلێمانیش وەك هی پارس دەتوانێ وشەکان بەڕاستی بنوسێت و لە خوێندنەوەشدا بە پێی ڕاهاتنی خۆی دەریانبڕێت ، هەروەك کۆیە و خۆشناو و دزەیی لامی قەڵەو و بڵ دەنوسن و لە ئاخاوتندا دەیانکەنە ڕێی لاواز •

٣ ــ گرفت و ڕەخنە هەر لەو دیفتۆنگەدا نییە : شێوە ئاخاوتنی سلێمانی ، وەك هەمو شێوەیەکی پێشکەوتوی ئەم جیهانە کە بە جۆرێکی خۆڕسك و بێ‌مامۆستا بەسەر زمانی دانیشتوەکانیدا هاتوە بە پێی بڕیاری واقیع تایبەتی وەهای تێدا پەیدا بوە کە لە ئەسلی زمانەکەدا نیە ، ناونـاوە هەڵەشی تێکەوتوە • بە نمونە کە دەگوترێ (بێرەوەوانێ ، لە ماڵەوەوانێ) هیچ کوردێکی دەرەوەی سلێمانی بەبیریدا نایەت لەلای خۆیەوە شتی وەها بڵێ وەیا بنوسێ ، ساڵەهای ساڵیشی بەسەردا تێدەپەڕێ بەر لەوەی بزانێ ئەم (وانێ)یە بەدوا کام وشەدا دێت • (ر)ەکەی (بچۆرەوە)ش کە لە جیاتی (بچۆوە) بەکار دێت ، ئەویش بۆ کوردی دەرەوەی سلێمـانی لەمپەرێکی ئاخاوتن و نوسینە ، ئنجا لزومیشی نیە ، کەسیش نازانێ لە کوێوە ئـەم (ر)ە پەڕیوەتەوە بۆ ناو ئەم ڕێژە فەرمانەی کار •

لە ئاخاوتنی سلێمانیدا لایەنی‌دیکەش هەن کە لێرەدا جێی باس کردنیان نابێنەوە پێویست دەکا نوسەران و زمانناسان بۆیان کۆ بنەوە و دەست نیشانیان بکەن و چی هەڵەی تیاندایە ڕاستیان بکەنەوە وەك کە دەگوترێ (تیایا ــ لە بری تێیدا) وەیا (یەت ــ لە بری دێت ، دەهێت)و هی‌تریش •

شێوە ئاخاوتنی پێشکەوتو لە هەر زمانێکدا بێ ناشێ ناتەواویەکانی خۆی بەسەر شێوە نوسینی ئەدەبیدا بسەپێنێ • بە نمونە ، ئەگەر شێوەی ئاخاوتنی تەهران بیەوێ بێتە زمانی نوسین و ئەدەب هەمو تار و پۆی زمانی یەکگرتوی فارسی لەبەریەك هەڵدەوەشێنێ ، جا ئەگەر کوردیش وەك فارسی دەقی کۆنینەی ئاخاوتنی مابایەوە بۆ ئیمڕۆ دەماندیت هەمو شێوە جوداکانی ئێستاکەی ئاخاوتنی کوردی بەقەدەر دوور کەوتنەوەی ئاخاوتنی تەهران لە زمانە ڕادیە پاراستراوەکەی فارسی ، لەهجە کوردیەکانیش لەو زمانە ڕەسەنە ڕادیە دوور کەوتونەتەوە • عەیبی لەهجەکانی کوردی بەوە داپۆشراوە کە شێوەی ئەسڵە کوردیەکەی بەر لە دابەش بونی بەسەر ئەو هەمو لەهجەیەدا لە کۆنەوە تومار نەکراوە • ئنجا کە ئێمە نەتوانین هەمو گۆڕانە بەرەو شێواویەکەی لەهجەیەك بەینەوە بۆ سەرچاوە دێرینە ڕاست و دروستەکەی ئەوەندەمان هەر بۆ دەبێتەوە کە هەڵەی زەق و زۆپ بینین هەر نەبێ لە ڕێی بەراورد کردنی ناوخۆیی کوردیێ و بەراوردکردنی لەهجە جوداکانی لەگەڵ ئەو زمانانەی خزمایەتیان بە کوردییەوە هەیە • بە هەمە حاڵ کە ویسترا بەکارهێنانی ناڕەوای لەهجەیەك بەسەر هەمو زمانەکەدا بسەپێ خەڵق لێی دڕدۆنگ دەبێ •

هەر لەم کولانەیەوە سەیرێکی دیفتۆنگی (نگ) دەکەم •

وەك لە خۆوە دیارە هاتنی نونی وەستاو لە بەرابی دەنگی گافدا دیاردەیەکی ئاساییە بەقەدەر هاتنی نون لە پێش کاف وەیا تیدا • ئەمە

ڕاستیەکە هیچ دەمەتەقە هەڵناگرێ . لەوە بەولاوە پرسیار هەڵدەستێ کە ئەگەر بەشێکی کوردزمان لە دراوسێیەتی دوو دەنگدا دیفتۆنگی دروست کرد هەمو کوردزمان چی بکا ؟ زمانە ئەدەبیەکەی چۆنی مامەڵە لەگەڵدا بـکا ؟ ڕێنوس و ئەلفوبێ لە ئاستیدا چ هەڵوەستێکی هەبێ ؟

ئێمە ئەگەر نەمانزانیبایە دیفتۆنگەکە لە چیەوە هاتوە ڕێی تێدەچو لەوە بکۆڵرێتەوە ئایا ناوچەییە یا ڕادی ، تا ئەگەر ڕادی بێتە نیشانە وەیا پیتی بۆ دابنەرێ . بەڵام هەمومان دەزانین ڤۆتێکی بێ دەمەتەقەی وەستاو دەکەوێتە بەرایی گافێکی بێدەمەتەقەوە و لە لەهجەی سلێمانی و ناوچەیەکی تەسکدا منگە و (غنە)یەك لە نێوان دوو دەنگەکەدا پەیدا دەبێ کە زەحمەتە لە زار و زمانی دانیشتوی غەیری ئەو ناوچەیە دەربێتە ، تەنانەت ڕەنگە بە دەرس دانیش فێری نەبن . جا کە حاڵ ئەمە بێ چیمان لە پێشدا دەبێ مەگەر ئەوەی کە ڤۆن و گافەکە وەك هەن بیاننوسین و خەڵقیش بە پێی ڕاهاتنی زمانیان بیانخوێننەوە ، ئەوساش هەمومـان لـە یەکدی ڕازی دەبین چونکە وشەکان بە دروستی دەپارێزرێن و ناشارەزای ئەو دیفتۆنگەش ناچار ناکرێ بە گوتنەوەی شتێك کە لەوزەیدا نییە .

ئەمەی گوتم بۆ خۆی بەسە بۆ ڕەواندنەوەی گرفتەکە و وەرامی پرسیارەکە چونکە شتێکی وەك بەدیهیەم گوتوە ، بەڵام هەر لەبەر ئـەوەی مەسەلەکە وەك بەدیهیە وایە چەند ڕاستیدیکەی زۆر بەهێز لەلاوە دێن و پشتگیری لەو ڕایە دەکەن :

ڕاستی یەکەم ئەوەیە کە دەنگی ڤۆن لە لەهجەی سلێمانیدا لە بەرایی دەنگی دالیشدا منگە و غونە پەیدا دەکات ، دەربڕینەکەشی زەحمەتترە لـە منگەی نێوان ڤۆن و گاف ، بەو پێیە دەبێ خەریکی چارەسەر کردنی ئـەو گرفتەش بێ تا ئەگەر بڕیار درا منگەکە بە سەر ڤۆسیندا بـەپێ خەریك بێ

مامۆستا بدۆزینەوە بۆ ڕاهێنانی هەمۆ کورد لەو دەربڕینە یەکجار تایبەتی و ئەستەمە . هەڵبەت کە پێتێکی کەس نەدیتۆ و نەبیستۆ دابهێنین لە بری (نگ) و (ند) کەوا نە نۆن بێت و نە گاف و نە دال دەبێ لەو تەرزە وشانەدا ڕاستییە ڕەسەن و دروستەکانیش بکوژین و لە بیر خەڵقیان بەینەوە . دەمەوێ لە خۆم بپرسم ئایا ئەمە چارەسەر کردنە یاخود شەڕ پێفرۆشتنە ؟

ڕاستی دوەم ئەوەیە کە مثگە و غونەکە لە حاڵەتی وەستان لەسەر گاف و دالەکە بە ئاشکرایی پەیدایە ، کە هاتیت بزوێنت بە دوادا هێنان دەچنە بارێکی‌دیکە لە زۆر وشەشدا هەر بەجارێ دەبنەوە نۆن و گاف و دالی عادەتی وەك (بەندەر ، سەنگەر ، چەنداوەکو ، کوندی لەسەر سندی ، شەنگە بی ، ڕەند ۰۰)

ڕاستی سێیەم ئەوەیە کە هەندێ جار لە زاری سلێمانیدا دەنگی دالی دوای نۆن دەکرێتە گافی بێ‌فێڵ وەك (ئەفەنگی ، مەنگ ، تونگ ، دەربەنگ۰۰)، ئایا لەگەڵ ئەمانەدا چی بکەین ؟

ڕاستی چوارەم ئەوەیە کە دیاردەی فۆنەتیکی ئەوتۆیی لە زۆر حاڵەتی‌دیکەدا دەردەکەوێ بێ ئەوەی نۆن و گاف وەیا نۆن و دال لە بەیندا بێ وەك کە نۆنی وەستاو دەکەوێتە پێش دەنگی بێ دەبێتە میم . بە نمونە (عەمبار ، شەمبە ، پەمبە ، عەمبەر ، قەمبەر ۰۰) لەبری (عەنبار ، شەنبە ، پەنبە ، عەنبەر ، قەنبەر ۰۰)، وشەی (بەرانبەر) کە بۆتە (بەرامبەر) لە ڕێژەی (سەرانسەر ، دەوراندەور)ە و نۆنەکەی لە نۆسیندا بە هەڵە دەکرێتە میم . نۆنی پێش دەنگی (پ)ش هەر دەبێتەوە میم . لە بەرایی دەنگی (ف)شەوە حەز دەکا بەرەو میم بچێتەوە وەك لە عەرەبیدا وشەی (بنفی) لە (بمفی) نزیك دەبێتەوە ، تەنانەت دۆ دەنگی (ف ، ث) کە لە بیستندا زەحمەت جودا دەکرێنەوە هەرکە دەنگی نونیان لە پێشەوە هات بەتەواوی لە یەکدی

دەنرازێن وەك (ینثر ، ینفر) چونکە تونی پێــش دەنــگی (ث) وەك خۆی دەمێنێتەوە می پێش فیەکەش لە میم دەچێ • لامی وەستاو لە بەرایی تــی ئەلەو دەبێت و تیەکەش دەبێتە (ط) وەك (گالتە ، خلتە ، قەلتــارە ••) • وشەی (کلتورــ بە واتای کلدان) ئەو گۆڕینەی تێدا نییە چونکە لە دووشەی (کل) و (تور) پێك هاتوە • کاف و گاف کە بزوێنی (ی ، یَ) وەیا (وی ، ویَ)یان بەدوادا هات دەنگیان دەگۆڕێ • تێکڕای ئەم گۆڕانانە دیــاردەی دەنگسازین و دەخلیان بەسەر ڕێنوسەوە نییە •

باوەڕم هەیە ، ئەوانەی گوتمن بەس بن بۆ وەرام دانەوەی پرســـیار لە گرفتی دیفتۆنگی (وێ ، نگ) • بەڵام ماوەتەوە بڵێم لە زاری کرمــانجی سەرۆدا دیفتۆنگی ئەو دەنگەی کە لە تێکەڵ بونی واوی درێژ و یێی درێژ پەیدا دەبێ دیفتۆنگێکی ڕەسەن و بنجییە لەو ڕووەوە کە دیفتۆنگەکە لــە وشەی مەعلومدا دەردەکەوێ و بەردەوامیشە وەکو هەر دەنگێکیدیــکەی سەربەخۆی ئاخاوتن ، جا ئەگەر یەکێك لەهجەکە نەزانێ و وشەکان نەناسێ ناتوانێ لە ڕێی دەستورانی دەنگسازییەوە دیفتۆنگەکە بناسێتەوە وەك کــە لوس بونی کاف و گافی پێش (ی) وەیا سنگەی تونی پێش گاف بە سەلیقە دەزانێ • کاتی خۆی ئەنجومەنی کۆڕی زانیاری کورد بە بیریدا نەهــات پیت بۆ ئەم دیفتۆنگە ڕاستینەیە دابنێ تاکو لە خوێندنەوە و نوسینی ئــەو وشانەی دیفتۆنگەکەیان تێدایە هەڵە نەکرێ • بێگومان دەبێ چارەســەری ئەم گرفتەش بکرێ •

ب ـ ئەوانەی پیتیان بۆ دانەنراوە :

بۆ تێگەیشتن لە مەبەستی ئەو پرسیارە گەڕامەوە لای بەرپرسەکانی ئەم کۆڕە چونکە لە ئاست ئەم پرسیارەدا بیر بۆ چەند لایەك دەڕوات وەك دەنگی (ض ، ص ، ط ، ظ ••) کە لە کوردیدا نین و ناوناوەش کارمــان

پێیان دەبێ هەر نەبێ لەو دەمەی کە لە نوسینی کوردیدا ئیشارە بۆ ئـەو دەنگانە وەیا دەنگی‌دیکەی بێگانە دەکەین •• بێ بۆ ئەو دەنگانەش دەزوا کە پێیان ناگوترێ دەنگی زمانی وەك فیکە و مرخەی مرۆڤ و کیفەی مار و ورشەی با ••• بیرم بۆ ئەو دیفتۆنگەی زاری کرمانجی سـەرۆش چۆ کە دەمزانی بەبیراندا نایەت •• لە وەرامدا پێیان گوتم مەبەست ئەو دەنگەیـە کە لە عەرەبیدا پێی دەڵێن (کسرة مختلسـة) وەك دەنگی دوای دەنگی (چ) لە وشەی (پنچك)دا •

بەر لە ئێستاکە لەم دەنگە دواوم و لە سەریم نوسیوە ، ڕەنگە لـەم ڕۆژەی ١٩٨٠/٣/٢٨ تـا دەمـی بەسـتنی کـۆڕی گـیر و گرفتـەکان گوتارێکی‌دیکەشم لە بارەی ئەم دەنگەوە دەربچێت ، ئیتر نازانم ئایا مـافی سێ‌بارە کردنەوەم دەمێنێ ؟ لە گوتاری (فۆنەتیك چیمان بۆ بکا ؟) کە لـە بەشی یـەکەمی بـەرگی سێیەمی گۆڤـاری کۆڕی زانیاری کورد ــ سالی ١٩٧٥ ــ دا بڵاو بۆتەوە لە گەلێك سەروبەری دیاردەی ئەم دەنگە بێ‌هێزە دواوم ، ئەوەی یـەوێ دەتوانێ بۆ ئەو گوتارە بگەڕێتەوە و بیروباوەڕی منی تێدا بخوێنێتەوە • لێرەدا زۆر بەکورتی لەبارەی دەنگەکەوە دەدوێم •

بەر لە هەمو شتێك دەڵێم من ئەم دەنگە بە بزوێن دانانێم و هەمیشە پێم گوتوە قورس کردن چونکە لە دەربڕینیدا مەبەست بزاوتنـی دەنـگی پێش خۆی نیە بەڵکو مەبەست ئیسکان بونی دەربڕینی دەنگەکەیە • ئەمە لە سـەرێکەوە ، لە سەرێکی‌دیکەشەوە ئەو قورس کردنە بەشـێکی بنجی و هەمیشەیی وشە نیە ، چونکە کە باری دەربڕینی وشە گۆڕا قورس کردنەکە هەڵدەستێ و دەچێتەوە • هەروەك بەشێکی ناکە وشە نیە لکـێنەری دوو وشەش نیە کە لە دراوسـێیەتیان قورس کردنەکە دەبێتە کارێکی ناچاری •

بەڵگەی ئەوەی کە بەشی بنجی و هەمیشـەیی وشە نیە لەم نمونانەدا دێتە بەر چاو : وشەی (شێلم) قورس کردنی‌تێدا دەکەوێتە سـەر دەنـگی

(ل) . که هاتیت و میمه‌کەت بزاوت و گوتت (شێلمه‌که) قورسایی سـەر لامه‌که نه‌ما . هەروه‌هاش که دەڵێی (گه‌نم ــ گه‌نمه‌که ، بەفر ــ بەفرۆکه ، قەسر ــ قەسرین) قورسایی تۆنی گه‌نم و فێی بەفر و سینی قەسر دەڕەوێته‌وه .

بەڵگه‌ی ئەوەی که لکێنه‌ریش نییه لەم نموونانەوه دەرده‌کەوێ :

که دەڵێی (دڵم) قورسایی دەچێته سەر لامی قەڵەوی وشه‌ی (دڵ) . که گوتت (دڵمان) وەیا (گوناهی دڵمه) قورساییه‌که دەپڕچێته‌وه .

چاوگی بەستن ، کردن : قورسایی له سەر دەنگی پێش تۆنی چاوگی هەردو وشه‌دا هەیه بەڵام که گوتت (بەستنـەوه ، کردمانـەوه) دەتـوانی قورساییه‌که تێ‌بەیت دەشـتوانی بی‌هێڵیته‌وه .

ڕاستییه‌که‌ی ئەم قورس کردنه ناچاریه‌کی فۆنەتیکییه له کاتی پێویـستدا بۆ دەربڕینی وشه پەیدا دەبێ ، ناوناوەش به نیازی تەئکـید ، که هـەر دەکاتەوه پێویستی ، دەخرێته سەر دەنگێکی وشه وەیا نێوان دوو وشـەوه ، هەرکه پێویستییه‌کەش نەما قورس کردنه‌که له خۆوه بزردەبێ . وردبوونەوه له تایبەتی دەنگه‌کانی کوردی دەری دەخا که ئەم دەنگه له زۆری بـوون و نەبوونەوه سێ پلەی هەیه : پلەی یەکەم ئەوەیه که له هەندێ حاڵەتدا هـەر دەبێ هەبێ وەك له وشه‌ی (شێلم ، گه‌نم ، بەفر ، کەسر ، سەپك..)دا قورس کردنی دەنگه‌کانی (ل ، ن ، ف ، س ، پ) ناچارییه ، تا بزوێنێك دێـت و قورساییه‌که هەڵدەگرێ . پلەی دوەم ئەوەیه که له هەنـدێ بـاردا دەشێ قورس کردنه‌که هەبێ و دەشی نەشبێ وەك له وشه‌ی (دەنـك ، مـەرج ، سەخت ، کەشك ..)دا دەشێ دەنگه‌کانی (ن ، ر ، خ ، ش) قورس بکرێن و نەشکرێن . پلەی سێیەم ئەوەیه که دەنگی (ر) لەپێش (د ، ت)دا قورس کردن هەڵناگرێ . هەر وەهاش دەنگی (ن) لەپێش (د ، گ) و دەنگی (س ، ش) له پێش (ت)دا ..

ئەمانە ڕاستی و تایبەتی هەندێك لە دەستوورەکانی فۆنەتیکی کوردییە ، درێژەشیان لێرەدا جێی نابێتەوە • قورس کردنی دەنگیش لە وشە وەیا لــە نێوان دوو وشەدا دەکەوێتە بەر حوکمی ئەو دەستوورە فۆنەتیکییانە • لەمەوە و لەگەلێك لێکدانەوەی دیکەش دەردەکەوێ کە ئەم قورس‌کردنــە بەشــی بنجی ئاخاوتن نییە ، بوون و نەبوونیشی لە وشەدا بەندە بە جێگەی وشە وەیــا جۆری دەربڕینی لە ئاخاوتندا ، دۆزینەوەی ئەو جێگە و جۆرەش کــاری سەلیقەیە • لەبەر ئەمە وا دەزانم پێویست نییە دیاردەکە بە گرتنی ڕێنووس لە قەلەم بدرێت بەتایبەتی کە نووسینمان بەو پیتانە بێ وا لە باودان • بێت و ئەو قورس کردنە بەسەر نووسیندا بسەپێ زۆربەی وشەکانمــان دوو جــۆر نووسینیان دەبێ ، یەکیان بە قورس کردن ئەوی‌دیکەشیان بێ ئەو • بە نموونە کە وشەی (شێلم)ت نووسی دەبێ قورسایی بدەیتە لامــەکە • کە گوتــت (شێلم‌کرێ) قورسـاییەکە دەچێتە سەر میمی شێلم • کە گوتت (شێلمتــان کرێ) قورساییەکە دەگەڕێتەوە بۆ لامەکە • دیسانەوە کە گوتت (شێلمم کرێ) ڕێت هەیە لامەکەش و میمەکەش بەیەکەوە قورس بکەیت بــەلام کە گوتت (شێلمتان کرێ) تەنها لامەکە قورسایی هەلدەگرێ • بە هەمە حال هەست کردن بەو تەرزە هاتو چۆیەی قورس کردنەکــە لە هیچ مامۆستا و دەرسدەرێکەوە وەرناگیرێ : هەستێکی زگمــاکە ، وەیا هەرنەبێ فرچــك گرتنێکی مندالییە بە زمانی دایکزاوە • لیکۆلینەوەی ئــەم‌گرتنە لــەگەل پیتی عەرەبیدا ، لە سەرەتاوە ، بێ‌جێیە ، کاتێك باس لە ئەلفوبێی لاتینی کرا دەشێ تۆژینەوە لە چۆنیەتی نووسینی وشە و ڕستەی کوردی بە پیتی لاتینی بکرێ •

ج ــ پلەی دەنگە بزوێنەکان :

بزوێن دوو جۆری بنجی هەیە :

١ــ بزوێنی درێژ ٢ــ کورتە بزوێن •

لە کوردیدا بزوێنی دیفتۆنگ کە هەبێ لە جۆری درێژدا پەیدا دەبێ • بەلای منەوە دیفتۆنگ هێندەی بزوێنەکانی‌دیکە بنجی نیە چونکە لە تێکەڵ بوونی دوو دەنگ پێک دێت ، وەک موتوربەی کە لەسەر ڕەگی خۆی شین نابێ • جی لەم بەندەشدا بە گرفت داندراوە تەنها لە بارەی (و ، ی)وەیە ، هەرچی ئەلف و دیفتۆنگە جێی لێ‌دوان نین •

ئەوەی ڕاستی بێ دەبوو ئەم گرفتەش هەر بخرێتەوە ژێر بەندی (أ ـ) خالی یەکەم کە لە پێتی بزوێن و نەبزوێنی نیشانەدار دەکۆڵێتەوە ، دیارە کە لە واو و یێی نیشانەدار دواین بە ناچاری لە هی بێ‌نیشانەش دەدوێین • لێرەدا کورتەیەکی ئەو لایەنانە دەنووسم کە پێوەندی بە پلەی دوو بزوێنی (و ، ی)وە هەیە •

١ ـ لەبارەی (و)ەوە : واوی درێژ وەک پێشتریش گوتمان دوو جۆری هەیە ، واوی تیژ ، قوچاو و واوی کراوە ، پەل • هەرچی کراوەیە هەمو لەسەر ئەوە ڕێک کەوتوون کە نیشانەی حەفتی بچووکی بۆ دابندرێ • واوی تیژ جاری ڕێک کەوتن لەسەر چۆنیەتی نووسینی پەیدا نەبوە • بەلام لە ڕووی پلەی دەنگەوە دەبێ ئەوە بزانین کە کورتە بزوێنی واو کورت کراوەی واوی تیژە ، واوی کراوە لە کوردیدا شێوەی کورتی نیە • هەر ئەم ڕاستییەشە بەڵگەی ڕەسەنایەتی و بنجی بوونی واوی تیژ پتر بەهێز دەکا و ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە واوی کراوە بریتیە لە واوێکی تیژ و نەختێک تامی دەنگی ئەلف ، بەلام پێی نەگوتراوە دیفتۆنگ • جا ئەگەر بمانەوێ سەرجوملەی دەنگ و ڕەنگی واو و پەیدا بوونیان و خوار و ژووریان بکەین بە لیستە ئەم ریزە واوە بە دوا یەکدیدا قەتار دەبێ :

أ ـ واوی کۆنسانت کە بنەمای هەموو شێوەکانی‌دیکەی واوە وەک لەم وشانەدا دەبیسترێ : وزە ، وەرە ، ڕاو ، ڕەو ، دێو ، هەویر ، هەوار •

ب ــ واوی تیژی درێژ وەك لە وشـەكانی دۆر ، كاووس ، بـەرۆ ، هەیۆلا ..) دا دەبیسترێ .

ج ــ واوی كراوەی درێژ وەك (خۆل ، برۆ ، سەركۆنە ..)

د ــ دیفتۆنگی واوی درێژ لە زاری كرمانجی سەروودا .

هـ ــ كورتەبزوێنی‌بۆر ــ (ضمە)ی عەرەبی ــ وەك (كورت، زوسم..) ئەم واوەیان دەنگێكی ناتەواوی ناسەربەخۆیە و بە دوا كۆنسـاناندا دەشـێ دەركەوێ و لە كورت كردنەوەی واوی تیژ پەیدا دەبێ .

٢ــ لە بارەی (ی) وە :

ئەم بزوێنە لە درێژ كردنەوەی یێی كۆنسنانتەوە شكلی دەنگی یێی تیژی درێژ وەردەگرێ . كورتـە بزوێنی زێریش كورتەی ئـەم یێیەیـە . هەروەها یێی كراوەش بەتێكەڵ بوونی ئامێكی دەنـگی ئـەلف وەیا كورتە بزوێنی سەر لەگەڵ یێی تیژی درێژ پەیدا دەبێ بەڵام ئەویش پێی ئەگوتراوە دیفتۆنگ . سەرلەبەری جۆرەكانی (ی) ش بە بزوێن و كۆنسـانتیەوە ئەم لیستەیە پێك دەهێنن :

أ ــ یێی كۆنسـانت : وەك (دایك ، یار ، هەیتە ، مەی ، مەیاس) .

ب ــ یێی تیژی درێژ وەك (پیتاك ، جوانی ، بینین ، گۆلاوی..)

ج ــ یێی كراوەی درێژ وەك (زێ ، شوێن ، دوێنێ ، زێدێن ..)

د ــ كورتە بزوێنی یێ كە پێی دەگوترا ژێر وەك (گرینگ ، بیست..)

بەڵام دەبێ بزانین كە ئەم كورتە بزوێنە لە زووربەی هەرە زۆری وشەكاندا دەشێ درێژ بكرێتەوە واتاش نەگۆڕێ، وشەی وەهاش هەیە كورتە بزوێنەكەی

درێژ ئاکرێتەوە وەك کە دەڵێی (لەســەر شینگ و تاقەتی خــۆی ٠٠)وەیا (زینگەی لە هەناویەوە هات ٠٠)

دیفتۆنگی نێوان واو و یێ لە بنەڕەتدا واوە یێی تێکەڵ دەبێ بۆیە بۆ خستمە لیستەی بزوێنی واوەوە ٠

ئەو دەنگەی من ناوم نا قورس کردن بەلای زۆر کــەسەوە ناوی بزوێن هەڵدەگرێ ، بەلام سەرەڕای ئەوەی کە من بە بزوێنی دانانێم چونکە دەنگێکی بێلایەنە نابردرێتەوە بۆ هیچ یەکێك لەو بزوێنە بێگومانانە ، لەبەر ئەمە نابێتە (پلە) مەگەر بێین و لە خۆڕایی قبوڵ کەین کە وا عەرەب گوتەنی (کسرة مختلسة)یە و بیکەینە پلەی سەرەتـایی بزوێنی (ی)٠ بەهەمەحـاڵ ئەگەر ئەزموونی ئەلیکترۆنی ئیـپاتیشی کرد کە قــورس کردنـەکە بەرەو (کسرە) وە دەڕوات دەبێ بزانێ کە قورس کردنی واوی کۆنسنانت بــەرەو (ضمە)یەوە دەبات چونکە دەنگی (ضمە) لە سروشتی دەنگی واودایــە ٠ لەگەل خۆتدا بڵێ (کاوژ ، کەوڵ ، وزە ، وڵە ، لاوك٠٠) هەست دەکەیت لــە دەربڕینی واوەکەدا تامی (ضمە) هەیە هەر بۆیەیشە زۆر لە نوسەران ئــەو تەرزە وشانە بە واوێکی کۆنسنانت و یەکێکی بزوێن دەنوسن٠شتێکی‌دیکەش هەیە لەم بابەتە فۆنەتیکییە بە هەست زاگرتن و لێ ورد بونەوە خۆ زۆڕ دەکاتەوە : ئەو دەنگەی بە دوا قورس کردنەکەدا دێت دەمێکی هەیە بەسەر جۆری دەربڕینی دەنگە قورس کراوەکە : لە وشەی (کەڵب ، گەرم)دا چونکی دەنگی (ب ، م) بە دوا لامە قەڵەوەکە و ڕێیە لاوازەکەدا دێت قورس کردنەکە حەز لە خڕمایەتی (ضمە) دەکات نەك کەسرە چونکە هەردوو دەنگی (ب ، م) لەوانەن لێو پێکدا دەدرۆن و بەرەو ئەو شکڵەیەوە دەبەن کە لە دەربڕینـــی دەنــگی (و)دا وەری‌دەگــرن ٠ دەنــگەکانی (ب ، پ ، م ، ف ، ڤ) هەرێتجیان لەم بابەتەن ٠

گیروگرفتی وشەی سادەو داڕێژراو

ئەم سەرەباسە لە بانگەوازەکەدا بە دوو بەند دابەش کراوە .

أ ـ نـاوی عەرەبی

ب ـ پێشگر ـ پاشگری (پێناسین) و (کۆ)

هەرچەند نازانم ئاخۆ نوسەرانی بانگەوازەکە وایان داناوە وشەی سادە بەر بەشی (ناوی عەرەبی) دەکەوێت و وشەی داڕێژراویش بەر بەشی پێشگر، ئنجا پاشگری پێناسین و کۆ دەکەوێت ، یاخود پرسیارەکە بەلای ئەوانەوە جۆرێکی دیکەیە کە من بۆی ناچم ، دیسانەوە پرسیارەکە ناتەواوە و وەرام دانەوەی بەرەو هیچ کۆتیەکمانەوە نابات .

لە بارەی بەندی (أ ـ ناوی عەرەبی)یەوە چەند تێبینییەك خۆ بەسەر زیهندا دەبڕێ :

١ ـ نوسینی ناوی عەرەبی لەوەدا گرفت پەیدا ناکات ئایا سادەیــە یا داڕێژراوە ، گرفتەکە لەوەدایە ئایا ناوی عــەرەبی بە پیــتی کــوردی و ڕێنوسی کوردی بنوسرێ یاخود بە پیت و ڕێنوســی عەرەبــی ؟ کە بــە کوردیمان نوسی چ لە دەنگی وەك (ض) بکەین ؟ کە بە ڕێنوســو پیتی عەرەبیشمان نوسی ئایا بیخەینە ناو کەوانەوە یاخود بێ‌کەوانە بکەوێتە نێوان وشە کوردییەکانەوە ؟

٢ ـ نەك هەر ناوی عەرەبی بەڵکو هەمو ناوێکی غەیری کوردی ئــەم کیشەیەی چــۆنیەتی نوسینی بەدوادا دێت لەوەدا ئایا بــە پیتی کــوردی بنوسرێن یاخود بە پیتی زمانەکەی خۆیان ؟

٣ـ لە لایەن سادە و ناسادەییشەوە ناوی کوردی و بێگانەش هەمو جۆرێکی هــەیە نەك تەنها ناوی عەرەبی ، بەولای ســادە و داڕێژراوەوە ئاوێتەشی هەیە ، واوەی سادەوەش هەیە بریتییە لە یەك پیت وەك (مستر ×)

کاتێ خۆی ئەنجومەنی کۆڕ بڕیاری لە بارەی چۆنیەتی نوسینی ناوی غەیری کوردی ئەوە بۆ کە ئەگەر ویسترا وەکو خۆی ڕاگوێزرێ دەبێ بە پیتی زمانەکەی خۆی لە نێوان دوو کەوانەدا بنوسرێ ، ئەگەر ویستراش وەك ئەوەی کە کورد دەری‌دەبڕێ بنوسرێ ئەوسا بێ کەوانە بە پیتی کوردیی و ڕێنوسی کوردی دەنوسرێ . لەمەدا چ گرفت پەیدا نیە بەڵام کە ویسترا ناوی ئەو زمانانە بنوسین کە لە چاپخانەکانی عێراقدا وێنەی پیتیان بۆ دانەڕژاوە هیچ چارە نیە مەگەر ئەوەی بە پێی تەلەفوزی خۆمان بە ڕێنوسی کوردیان بنوسین . هەڵبەت پێویستە لەو بارانەدا کەرتی سەربەخۆی ناوی ئەجنەبی لە کوردیشدا سەربەخۆ بنوسرێ بە نمونە ناوی (ترینگفی لی) نابێ ببێتە (ترنگ ڤیلی) وەیا (برنارد شۆ) ببێتە (بر ناردشۆ) . وادەزانم ئەو تەرزە بڕیارانەش لە ڕادەی بەدیهیەدان .

ب ـ لە بـارەی ئەوەی بانگەوازەکە پێی دەڵێ (پێشگر ـ پاشگری) (بێ‌ناسین و کۆ) .

ڕاستیەکەی نە نیشانەی (بێ‌ناسین) و نە هی (کۆ) هیچ کامێکیان پاشگر نین چونکە پاشگر دوو مەرجی بنجی تێدایە :

١ـ ببێتە کەرتێکی وشە .

٢ـ پاشگرەکە جۆرێك گۆڕان لە واتای وشەکەدا پەیدا بکات .

باسی مەرجی لکان و بەدوادا هاتن نابەمە ڕیزی دوو مەرجەکەی سەرەوە چونکە وا دەبێ وشە دێت بە پێش خۆیەوە دەلکێت کەچی پاشگر نیە وەك کە دەڵێی (نوسیمان) ڕاناوەکە بە دوای کارەکەوە لکاوە وەیا دەڵێی (لـه بیتوێندا دەژیم) (دا) کەی دوای بیتوێن تەواوکەری پریپۆزیشنی (لە) یە .

پێك هێنەری ناسین و پێك هێنەری کۆ هەروەك پاشگر نین ئامرازیش نین ، چونکە ئامراز لە ڕستەدا دەور دەبینێت نەك لە پێك هێنـانی وشـه ،

به عادەت هەبوونی سەربەخۆشی هەیە و بەدەگمەن نەبێ لە نووسیندا بە وشەوەش نالکێن • هەرچی ئەو دوو پێکهێنەرەیە پتر بەلای نیشانەدا دەچنەوە وەك نیشانەی نەفیو نەهی•نازانم بۆ چی بانگەوازەکە بەلای چەندێن پاشگری ڕاستینەی ناو و کار و هی‌تریشدا نەچوە و تەنها یەخەی ئەم دوو ناپاشگرەی گرتوە• لەمەش زیاتر ، هیچ ترووسکەی نەداوێنی (سادە) و داڕێژراوی پێ بناسێنەوە وەیا مەبەست لە پێشگر و پاشگر چییە چونکە ئەم زاراوانە لەوانەن نووسەران و زمانناسان بەرەو ئاماجی لەیەکدی دوور ببەن •

بەهەمە حاڵ لێرەدا چی لە مەفهوومی ئەو پرسیارانەوە بە بیردا بێت وەرامیان دەدەمەوە داخیشم ناچێ کە مومکینم نەبوو پرسیار لە هەموو ئەندامانی لیژنەی ڕێکخەری بانگەوازەکە بکەم نەشم دەتوانی جار لە دوای جار پرس بە تاك تاکیان بکەم بۆیە وەها خودبەسەر مل بە وەرامەکان دەنێم ئیتر کوردی گوتەنی ئەڵڵای ورمان لە جێی نەرمان ••

ناوی کوردی و چۆنیەتی نووسینیان نابێ وەك ناوی کۆك (اسم العلم Proper noun) گرفت لە نووسینیان هەبێ چونکە هەرچی ناوی کۆکە چ سادە بێت و چ داڕێژراو چ لێکدراو چ ئاوێتە بێت بەیەك وشە حیساب دەکرێ و کەرتەکانی تاکە ناونك ، وەك تاکە وشە پێکەوە دەلکێن وەیا بەسەریەکەوە دەنووسرێن وەك (کاکەللا ، زنەدین ، پیربال ، دڵشاد ، گولیەدەم ••) بەلام ئەو ناوانەی کە لەقەبی واناداری نەشێواویان پێوەیە وەك (مام ئۆمەر ، خاڵ‌گەدرۆن ، ئاغا مستەفا) بەیەکەوە نووساندن هەلناگرن چونکە ئەمانە لەقەبەکانیان وەك لەقەب ماونەوە و دەقی خۆیان پاراستوە و هیچ نەگۆڕاون وەك کە (زنەدین ، کاکەللا) بەو لێکدرانە تێکەلی و شیواویان بەسەرداهاتوە • لەگەڵ ئەمەشدا پێویستە هەردوو کەرتی ناوەکە لە یەکدی نزیك بنووسرێن •

ئەو ناوانەی کە لەقەبی (ئاغا)یان بە دوادا دێت ، بەتێکڕایی ، لە نوسیندا چوار ئیحتمال هەڵدەگرن : ١ ــ بەتەواوی بەیەکەوە بلکێن ٢ ــ نەختێك لە یەکدی جودا بکرێنەوە بۆ ئەوەی پێتی هەمزە بەسەر وشەی (ئاغا)وە بمێنێ ٣ــ هەمزەکە بمێنێ و وشەی (ئاغا) لە نزیك ناوەکەوە بنوسرێ ٤ــ هەردوو وشە بە تەواوی لە یەکدی دابڕێن ، ئەمەش هەر چوار جۆری نوسینەکە :

حوسێناغا ــ حوسێن‌اغا ــ حوسێن‌ئاغا ــ حوسێن ئاغا •

گرفتی نوسینی ئەم تەرزە ناوە لەوەوە دێت کە لە ئاخاوتندا هەمزەی وشەی (ئاغا) بە تەواوی دەسوێت و دەمێنێتەوە دەنگی بزوێنی ئەلف کە بە ناچاری خۆ دەدانە پاڵ وشەی پێش خۆیەوە • ئنجا زیاندنەوەی هەمزەکە لە نوسیندا دەبێتە کارێکی ناقـۆڵای ناواقیـعی • بێ‌گومـان کە نوسیمـان (حوسێن‌ئاغا) خوێنەر ناچار دەکـەین بـە پێچەوانـەی عادەت‌گرتنمـان لە خوێندنـەوەدا گیـان بە بـەر هەمزەکە بێنێتـەوە ، ئەوسـاش دەڵێی وشەکە لە دەمی بێگانەی ناشارەزاوە دەردێت • زەنگە وا باش بێ لە نوسیندا هەمزەکە بسوێت بەڵام ئەلفەکەی بێ‌هەمزە بە وشەی پێشیەوە نەلکێت وەك کە واوی (عطف) بەدوا کۆنسانتدا بەجودا لە دوورەوەی وشەی پێشیەوەی دەنوسین هەرچەند لە خوێندنەوەدا دەیکەینە بزوێنی کۆنـسانتەکە • بـەڵام لە نوسـینی ناوی (حەماغا)دا پێویـستە ئەلفەکە بە پێش خۆیەوە بلکێ چونکە وشەکە بە ئەسل حەمەد بوە ، بە لێ‌قرتاندنی بۆتە حەمە ، ئنجا بزوێنەکـەی کۆتاییشی قرتاوە واتە شێواویەکی ئەوتۆی بەسەردا هاتوە داخوازی مامڵەتی تایبەتی بکات • هەر ناوێکی‌دیکەش لەم جۆرە بۆ بـەر ئـەم دەسـتورە دەکەوێت وەك ناوی (عەولاغا) ، ئەگەر نا دەبێ بنوسـین عەبدوڵڵا ئاغا وەهاشی بخوێنینەوە • بە شێوەیەکی گشتی هەر ناوێك شێوانی تێدا پەیدا بوبێـت ناشێ لە نوسـیندا ببرێتەوە بۆ ئەسڵەکەی وەك (بلە ، سـکۆ ، مجە ، خولە ،

قاله ــ له «فارس»ەوه هاتوه ، قاله ..) چونکه خاوەنەکانیان بەم نــاوانه نەبێ ناناسرێنەوه مەگەر بە هەردوو ناو له کۆنەوه ناسرابن وەك (سمایل اغای، شکاك ، سمکۆ ــ ئیبراهیم ئەحمەد ، بــلەی ئەحمــه زەش ــ عەلی‌اغــای خورشیدی بایزی ، عەلۆی خورشــید ــ عیززەدین شێر ، یەزدان شێر ..) له شــوێنێکی وەك سلێمانی تانەڵێی (قالەی ئایشەخان ، حەمەی ئاوزەمسمان‌اغا) بەچاکی نازانرێ مەبەستت کێیه ، له کۆیەش بڵێی (حەمەداغای مەحمودداغا) کەس بیری بۆ (حەماغا)ی گەورە نازوا . له هەولێر نەڵــێی (مەلانەنــدی) نازانن مەبەــستت مەلا ئەبوبەکری کوڕی حاجی عومەرەفەندیه ...

ناو هەیه وەك بەگزاد ــ بەگزاده ــ سەیدزاده ــ مەلازاده ــ شێخزاده دەبێ کەرتەکانیان بەیەکەوه بلکێن هەم لەبەر ئەوەی که ناوی کۆکن هــەم لەبەر هۆیەکی‌دیکه که ئێره جێی لەباری باس کردنیەتی .

ئەم ناوانەی وشەی (زاد)یان بە دواوەیه دەچنە زێڕی وشەی لێکدراو که له کەرتێکی واتادار و کەرتێکی واتا ناتەواو پێك دێن بەزۆریش کەرتی دوەمــیان تەواوکەری وشەی فاعیلی داڕێژراون وەك (نانخۆر ، جــلدرو ، بن‌بزێوکه ، ئاوخۆرەوه ...) ناوناوەش مەفعولی داڕێژراو دروست دەکەن وەك (مەلاخۆره ، بەگزاده ، ئاوخــۆرك ، دزنەبەرەی گــورگ نەخــۆره ، سەردز ، عەنبارەسۆت ..) .

کاتی خۆی که له ئەنجومەنی کۆڕ دەمەتەقه لەسەر چۆنیەتی نوســینی ئەم تەرزه وشانه هەڵستا بڕیار وەها دەرچو که ئەو وشەیەی بوێته نــاوی کۆك [اسم علم] وەیا وشەی فەرهەنگی بە یەك وشه حیســاب بکرێــت و کەرتەکانی بەیەکەوه بلکێن . هەرچی من بوم وام پەسەند دەکرد وشــەکان هەمیشه بەیەکەوه بلکێن ئەویش لەبەر دوو هۆی بنجی :

۱ ــ زوربەی ئەو کەرته تەواوکەرەی که له فیعلەوه دێن بە تەنها واتا

نابەخشن نا بەدوا وشەیەکی دیکەدا دێن بەتەواوی وەك پاشگرەکانی وشەی (نانەوا ــ پاسەوان ــ هونەرمەند ــ بەخنەوەر ..) کە ئەمانیش بە تەنها واتا نابەخشن و لە هەموو بارێکدا بە وشەی پێش خۆیانەوە دەلکێندرێن .

٢ــ ئەگەر مامەڵەت جودایی بکەین لە نووسینیان گەلێك وشەی کوردی بە دوو جۆر دەنووسرێن وەك کە گوتت (دڵسۆز برادەرێکی دڵ سۆزە) دەبێ جارێکیان هەردوو کەرتی (دڵ سۆز)ەکە بەیەکەوە بلکێن جاری دووەمیشیان لە یەکدی بترازێن . ئەم هۆیەیان دەبێتە هێز بۆ هۆی یەکەم ئەخۆ بە تەنها زۆر گرنگ نیە .

ئنجا بەلای منەوە دەبێ ناوی کۆك و وشەی فەرهەنگی و وشە دارێژراوەکانی باس کراو هەموویان لە نووسیندا کەرتەکانیان بەیەکەوە بنووسێن . نموونەی ناوی کۆك وەکو : کاکەڵلا ، خوادای ، ئاوڕەحمان ، گەلاوێژ ، خەزەڵوەر ، بنگرد ، سێوەسەن ، پێبازۆك ، بەکراوا ، چوارتا ، حەسەنکێف ، سەردەشت ، دۆڵەمۆمن ...

نموونەی وشەی فەرهەنگی وەکو : جلدرۆ ، دارتاش ، چێشتخانە ، ئەخۆشخانە ، ئیستگە ، مامۆتك ، مامۆستا ، شێرپەنجە ، گوریسکێشەکێ ، سیاز ، کلکەقینە .

نموونەی وشەی دارێژراوی فاعیل وەك : دەسبڕ ، پێڕموکە ، دڵدەرەوە، شەرمهێن ، دەسکەوت ...

نموونەی وشەی دارێژراوی مەفعول وەك : مەلاخۆرە ، دزنەبەرە ، ئاوشۆرك ، سەردڕ ..

وشەیدیکەش هەن لەم بابەتە بۆنەتە ناوی ئالەت وەیا یاری وەیا هەرشتێکیدیکە بێ وەك : پارزۆنك ، دەسگرە ، دەسشۆر ، پێمبەڕە ،

پاشگریش ، نابریشلک ، ئەوانیش بە پێی دەستورەکە و دەستوری وشـەی فەرهەنگی دەبێ کەرتەکانیان بەیەکەوە بلکێن •

هەڵبەت وشـەی وەك : لێـەر ، تێکبەسـتە ، پێکەڵ ، رایەخ ، پێخۆر ، پێخەف ، دانەر ، هەلەك کە هیچ کەرتێکیان بە تەنهـایی واتـا نابـەخشن بەولاتەریشەوە دەبێ بەیەکەوە بنوسێن •

ناوی گشتی ئاوێتەی وەك (بنبەردەقیلە ، سەرهەلقەنە ، سەربەکلاوە ، قسەنیەوەستاو ، گوریسـکێشەکێ) هەڵدەگرێ بەیەکەوە بلکێن و لە یەکدیش بترازێن بەمەرجێك کەرتەکانیان لەیەکدی نزیك بنوسرێن چونـکە ئـەم وشانە کۆمەلێك کەرتی سەربەخۆیان تێدایە هەموشیـان دەقی خۆیانیـان پاراستوە • هەر لەم کولانەیشـەوە دەتوانین بۆ وشەی وەك (بێدین ، بەدین، لێزان ، بۆچون•••) بڕۆین • ئەم وشانە دەچنە ڕیزی ئەو وشانەی پێشگر وەیا پاشگریان هەیە دەبێ بەیەکەوە بلکێن •

کێشەی پاشگر گەلێك ئاسانترە لە هی پێشگر و بەکورتی دەشێ بڕیار لەسەر ئەوە بدرێ کە هەرچی پاشگرە بە کەرتی پێش خۆیەوە بلکێ چ لـە فیعل و چ لە غەیری فیعلدا بێ وەك : مالدار ، دەولەمەند ، بەختیار ، هاتنەوە، هەلـساو ، سوتاندن ، ژەواندنەوە ، خنکێنراو ، بیـژۆك ، ئاگرۆچـکە ، پیاوەتی ، مەردایەتی ، پیاوانە ، کولکن ، گێژەن ••

هەرچی پێشگرە وەها ماسـەلێن نیە ، بەلاّم دەشێ نەختێك لەبـەر یەکی هەلوەشـێنین و بۆ ناونیشانەکانی بینەوە •

لە پێشەوە با قسە لە پێشگری فیعل بکەین :

کاتی خۆی ئەنجومەنی کوڕ پێشـنیاری کرد کە ئەو پێشگرەی یەکسەر دەکەوێتە پێش فیعلەوە پێوەی بلکـێت وەك : هەلکەوتـن ، تێـبردن ،

دەرکەوتن، وەرگەڕان ، ڕاهێنان ، پێکەنین••بەڵام کە لەمپەر هاتە نێوانیانەوە دەبێ پێشگرەکە جودا بکرێتەوە بەمەرجێك لە نزیك فیعلەکەوە بنوسرێت وەك : لێمانبورد ، هەڵیان نەدەگرت •••

ئەو لەمپەرەی کە دەکەوێتە نێوان پێشگر و فیعل یەکێکە لە سێ شت :

١ـ ڕاناوی لکاو : وەك هەڵم گرت ، تێمان گەیشت ، دامان نا •

٢ـ پێشگرێکی‌دیکە : وەك لێ‌هەڵستان ، پێ‌تێکردن ، پێ‌لێکردنەوە•

٣ـ یەکێك لە نیشانەکانی ئەمر ، نەهـی ، نەفی ، مضارعـة ، وەك هەڵبستە ، تێ‌مەکە ، وەرناچەرخێ ـ وەرنەچەرخا ، هەڵدەگرێ •

ئەگەر لەمپەرەکە ڕاناو بێ بە پێی دەستوری ڕاناوی لکاو دەبێ ڕاناوەکە بە پێشگرەکەوە بنوسێت و بەجۆرە لەنزیك فیعلەکەوە بنوسرێن وەك : هەڵم گرت ، دەرتان‌دا ، وەری گرت ، تێیان‌پەڕاند • هەڵبەت دەستورەکە ناگۆڕێ ئەگەر گوترا (پێیاندادەنێرم ، تێیرادەزۆم ، تێیەوەدەچین) بەڵام لە حاڵەتێکدا دەشێ هەردو کەرت لە یەکدی دوور بخرێنەوە وەك کە بڵێی (لێمەوە دیارە ، پێیانەوە ماندوە) کەرتەکان لە یەکدی دوور دەنوسێت • هۆیەکەش ئەوەیە کە لێرەدا فیعلی ئاشکرا پەیدا نیە ، پێشگرەکان کەوتونەتە بەرایی ئاقمی ناو و دەوری حەرفی جەڕ دەبینن •

٢ ـ ئەگەر لەمپەرەکە پێشگرێکی‌دیکە بێ یەکەمیان بەجودا لە نزیکەوە دەنوسرێ ئەوەکەی‌دیکەش بە پێی دەستوری گشتی بە فیعلەکەوە دەلکێت وەك : پێ‌هەڵگرتن ، لێ‌دەرهاویشتن ، تێ‌هەڵقوتان •

پێشگری لێکدراو هەمیشە دەبێ لە دوورەوە بە جودا بنوسرێ وەك (لێکڕا هاتن ـ تێك هەڵقژان ـ پێکەوە ڕۆیشتن ـ پێکیانەوە هەڵکردن••••)• حوکمی پێشگری لێکدراو وەك هی وشەی سەربەخۆیە تەنانەت وا دەبێ

لەجێگەی وشەی سەربەخۆ بەکار دەهێندرێ وەك کە دەڵێ (جەژنت پیرۆز بێ) ئەوی دیکەش دەڵێ (پێکمانەوە ..) .

٣ ــ ئەگەر لەمپەرەکە یەکێك لە نیشانەکان بۆ .

یەکالا کردنی ئەم گرفتە پێوەندی بە هێزی بە زۆرمانی کوردی و بە فیلۆلۆجی کوردییەوە هەیە . کاتی خۆشی کە لە ئەنجومەنی کۆڕ ئەم باسە هاتە ناوەوە زمانناسەکانی کۆڕ بە وردی و بە هەناسەی درێژەوە لێکۆڵینەوەیان تێدا کرد . بەش بە حالی خۆم ئەوسا و ئێستاکەش بەدوای تێشکێکی ناوەکی زمانەکەمانەوە بوٚم لە پێشنیار کردنی بڕوای گرفتڕەوینەوەدا .

ورد بۆنەوە لە سروشتی ئەو نیشانانە جوداوازیەکی بنجی ڕەچاو دەکا لە نێوان ئەوان و پێشگردا : هەرچی پێشگرە وشەیەکی سەربەخۆی واتا ناتەواوە لە لاوە بۆ بەرایی فیعل دێت و تێکەڵ بە تەکوینی دەبێ ، تەنانەت پێشگر هەیە واتاشی هەیە وەك (بەر ، دەر..) هەرچی نیشانەکانن بە شێوەیەکی بنجیتر لە پێك‌هێنانی فیعلەکە بەشدارن تا ئەوەی دەشێ بگوترێ بەشێکی بنەڕەتین لە فیعلەکەدا بە تایبەتی نیشانەی (مضارعة) و نیشانەی ئەمر . ئەگەر سەلیقەی هەستی فیتری لە دەستنیشان کردنی پلەی نزیکی ئەو نیشانانە لە فیعلەوە بەکار بهێنین دەتوانین بڵێین بەم جۆرەی خوارەوە ڕیز دەبن :

١ــ پلەی یەکەمی نزیکی لە فیعلەکە هی نیشانەی (مضارعە)یە ، وەك : دەچێ ، دەکا ، هەڵدەستێ ، دەترسێ .

٢ــ پلەی دووەم هی نیشانەی ئەمرە ، وەك : بگرن ، بڕو ، بترسێ ..

٣ ــ پلەی سێیەم هی نەهیە وەك : مەبێژە ، مەترسن ، نەکەین .

٤ ــ پلەی چوارەم هی نەفیە وەك ناشیوێن ، نەبزوێن •

لە نیشانەی مضارعە و ئەمر دا هەرچی هەبوونی سەربەخۆ هەیە نادیارە • تا ڕادەیەك نیشانەی نەفی لە زیهندا بەسەربەخۆیی جلوەیەك دەبەستێ بەتایبەتی کە دەچێتە سەر غەیری فیعل و وشەی نـوێ پەیـدا دەکات وەك ناشیرن ، ناپوختە ، نەمێرد ، لە مەتەلی فۆلکلوریدا هەیە دەڵێ : چۆمە سەر نەگڵ نەبەردەکی ، بانگم کردە نەژن نەمێردەکی ، گوتم ئەو نەگا نەکەرەی دەرکە لەو نەگەنم نەجۆیە ••

لە کوردیدا فیعلی ڕابردوو بنەمای فیعلەکانی دیکەیە چونکە بەلادانـی تونی چاوگ پەیدا دەبێ و هیچی زیادی پێوە نیە • لە ئینگلیزیدا ڕیـزەی مضارع بنەمایە و ڕابردوی لێوەردەگیرێ بەپێچەوانەی کوردی کە مضارع لە ڕابردووەوە وەردەگیرێ • ئەمریش لە مضارعەوە دێت چونـکە ئـەگەر نەزانیت ڕێژەی مضـارعی فیعل چیە نازانی ئەمرەکەی چیـە بەڵگەش لەوەدا ڕێژەی ئەمری (مۆول)ە کە یەکسەر لە مضارعەوە وەردەگیرێ • دەڵێی : دەڕۆیت ، بڕۆیت ــ دەڕێت ، بڕێت • هەرچی ئەمری صریحە لـە ڕیـزەی مضارع و ئەمری (مۆوول) دەترازێ وەك : دەخۆیت ، بخۆیت ، بخـۆ ــ دێیت ، بێیت ، وەرە ــ دەکوژیت ، بکوژیت ، بکوژە •• ئەم باسـەی هاتنی فیعل لە فیعلەوە درێژەی زۆرە بە ناچاری وازی لێ دەهێنم •

ئەمریش پێش نەهی دێت چونکە نەهی ڕێ لە ئەمـر دەبڕێتـەوە • تەنانەت دەستوری فیقهی و قانونیش سەلماندویەتی کە حەرام بون بەسـەر حەلاڵ بوندا دێت • وەك دیارـشە نەفی دەکەوێتە بەرانبەر ڕابردوو و مضارع نەهیش دەکەوێتە بەرانبەر ئەمر ، لەوەوە من بۆ ئەوە دەچم کە نیشانـەی مضارعە هەر تەنها ڕاگەیەنی کات نیە بەڵکو ئیجابییەتیش لە فیعلەکەدا پێك دەهێنێت بۆیە لەگەڵ نیشانەی نەفیدا کۆ نابێتەوە • ئەگەر تەنها ڕاگەیەنـی

کات بوایە و ڕۆدانەکە لە تەنها وشەی فیعلەکەوە بوایە نیشانەی مضارعـە لەگەڵ نەفیدا کۆدەبۆوە • دیارە نیشانەی ئەمریش ، کە داخوازییە ، لـەگەڵ نەهی ، کە نەهێشتنە ، کۆ نابنەوە • بۆیە ناگوترێ (نادەڕۆم ، نـادەکەیت) ناشگوترێ (مەبڕۆ ، نەبکەین ••) •

لەم وردەکارییەوە دەگەم بە پێشـیاری چۆنیەتی نوسینی ئەو فیعلەی کە لەمپەری نیشانە دەکەوێتە بەینی خۆی و پێشـگریەوە ، هەر وەها چونیەتی نوسینی ئەو نیشانانە کە لەمپەر دەکەوێتە نێوان خۆیان و فیعلەکەیانەوە •

وەهام بەبیردا دێ ، کاتی خۆی پێشـیاری کۆڕ فەرقی کرد لە نێـوان ئەوەی نیشانەکە خۆی ببێتە لەمپەر لەگەڵ ئەوەی لەمپەر بکەوێتە نێـوان فیعل و نیشانەکە : کە نیشانەکە لەمپەربۆ پێشگرەکە بە جـودا بنوسرێ و نیشانەکەش بە دەقی خۆی لەگەڵ فیعلەکە بێتێتـەوە وەك : هەڵبـگرە ، دەرمەپەڕە ، تێ ناکەوێ ، لێ نەپرسێتەوە ، تێ نەگەیشت • کە لەمپەریـش کەوتە نێوان نیشانە و فیعلەکە تێکڕایان بەیەکەوە بلکێن وەك : دەمدوێنێ ، ناتداتێ ، نەیگرتیت ، بیانبینە ، بیانبینێت ، مەیانشکێنەوە ، دەتخوێنـد ، بتکردبایە ، نەتکردبایە • کە نیشانەش تۆتا پێشـگر بەفیعلەوە بلکێ وەك : هەڵگرە ، تێکە ، پێکەنە ••

ڕای من ئەوە بۆ ، ئێـستاش هەر وەهایە ، کە ئێمە زانیمان ئەو نیـشانانە وەك بەشێکی فیعلەکانی پێویستە لە هیچ بارێکدا لەیەکدی جودا نەبنەوە وەك : هەڵدەستێ ، تێناگا ، لێکاتەوە ، وەرمەگێڕە ، دەرنەچێ ، هەڵنەچۆ • بەڵام کە پێشگرەکە لێکدراو بۆ ناشێ بە نیـشانە و فیعلەکەوە بلکێت چونکە گوتمان وەك وشەی عادەتی سەربەخۆی لێهاتوە وەك تێکڕا نەهاتن ، پێکەوە بڕۆن ، تێك ناگەن ، لێکەوە دێن •• بەلای منەوە ئەمە بڕیاری مەتیقە بەڵام بەرهەڵستیم نییە لەوەدا بەناوی سوکردنی ڕێنوس و کـەم کردنـەوەی

دەستورەکانی بڕیار بدرێ هەر لەمپەرێکی بێتە دوای پێشگرەوە لە فیعلەکەی جودا بکاتەوە ، ئەگەر دەستوری لەمەشیان سوکتر پەیدا بێ بەویشیان ڕازیم.

حالەتێك هەیە دوو نیشانەی تیدا کودەبێتەوە ئەویش ڕابردوی بەردەوامە لـــە حالەتی نەفیدا ، دەگوترێ : نەدەهات ، لێرەدا (دە)ی مضارعە بوتـــە مالی ڕابردو ، هەرچی ڕابردوشە پێویستی نییە بە هوی نیشانە ئیسپاتی پەیدا بونی خوی بکات چونکە ڕوداوی ڕابردو ، بە اصطلاح (أمر واقع)ە ، لـــە حالەتی ڕونەدان وەیا خوزی خواستن ڕابردو پەکی لەسەر نیشانـــە دەکەوێ وەك : نەهات ، کاشکی بچومایە .. بویە ئەم (دە)یەی (مضارعة) لە ڕابردوی بەردەوامدا لایەنی ئەو ئیجابیەت و ئیسپاتەی کە لە مضارعدا دەیبینێ پـــەکی کەوتوە و هیچ سەیر نییە لەگەڵ نەفیدا بێت . ڕێژەی فیعلی ڕابـــردو لـــە کوردیی سەرو و خوارودا جارێکی‌دیکەش لایەنی (امر واقع) بونی خـــوی لەوەدا دەردەخات کە بو نەفی نیشانەی (نەهی) مضارع بـــەکار دێنێـــت : هەر وەك لە نەهیدا جەزم و بڕیە هەیە لە ڕابردوشدا دڵنیایی و یەقینی ڕودان و ڕونەدان هەیە چونکە ڕودان و ڕونەدانی شتی لەمەوبەر لە ڕوناکیدایە وەك ئایندە نییە لە گومانی بون و نەبوندا بێت . تو کە گوتت (دوێنێ هـــاتم) لەوانەیت لە صەدی صەد ڕاســت کردبێ ، مەگەر مەبەستت هەڵفریواندن بێ، بەڵام کە دەڵێی (دوای سەعاتێك دێم) لەوانەیە هەر پێت‌نەکرێ بێـت چونکە مەعلوم نییە دوای یەك چرکەی سەعات چی دەقەومێ . وا دەزانم ئەمەیـــە هوی بەکار هێنانی نیشانەی زێدە بەهێزی (نە) لە ڕابردودا . سەیری چون (نەخوش) لە (ناخوش) بەهێزترە وەیا کە دەڵێی ئەم ماینە (نەزوکە) دڵنیایت لەوەی هەرگیز نازێ وەك ئەوەی کە گوتت (نەزا) دڵنیایت لە نەزانەکە بەڵام کە گوتت (نازێ) ڕەنگە بەهەڵەدا چوبیت چونکە لەوانەیە بزێ . گوێگری بەڕێز ببورێ لەم درێژە پێدانەی لایەنی لێکوڵینەوەی سەر بە فیلولوجی کە دێم هەندێکی وەختە بەنرخەکەی دەکەمە قوربانی توزە تروسکەیەك بـــو

ڕۆناك كردنەوەی ڕێزمانە بەنرخەكەی بابی ئەوەی لێكدانەوە و توێژینەوەی شەخسی یارمەتی دابێتم .

وشەیەكی‌دیكەی نەفی هەیە بە ڕوالەت (نە)یە عادەتیەكەی نەهی و نەفیە كەچی لە ڕاستیدا نیشانە نیە بەڵكو ئامرازی عەتفە و نەفی تێدایە عەتفەكەشی لەوەوە دیارە كە وشە وەیا ڕستە بەیەكەوە دەبەستێتەوە وەك (نە دارا نە دلێر هیچ كامیان ناخوێنن ــ نە دێم نە دەڕۆم ..) (نە بكەی نە بخۆی تەماشای سای گەردەنی بكەی ــ فۆلكلۆر ــ) . هەر چونكە بۆ نەفی نیە لەگەڵ نیشانەی ئەمر و مضارعەندا كۆ بۆوە . بە وردبونەوەش دەردەكەوێ ئەم (نە)یە وەكو (لم ، لما)ی عەرەبی ، لە مەعنادا ، كاری مضارع دەكاتە رابردوو چونكە كە دەڵێی (كابرا نە دەخوا نە دەخواتەوە) باسی حاڵەتێكی وەها دەكەیت كە لێرە بەپێشەوە مەعلوم بوە ، تەنانەت ئەگەر مەبەست لە ئێستا یەدواوەش بێ بە هۆی یەقینێك كە لە رابردودا بۆت پەیدا بوە بە دڵنیاییەوە نەفیەكە دەكەیت . ئەم (نە)یە لە جێی nor و neither ی ئینگلیزیە كە شێوەی نەفی or و either ن . (نە)ی كوردی شێوەی نەفی (یان)ە وەك كە دەڵێی (یان دێت یان دەچێت) كە لەوێشدا دڵنیایی هەیە ، ئەگەر نەبێ دەڵێی (دەشێ ، ڕەنگە ، ڕێی تێدەچێ ، مومكینە بێت و نەیەت) . ئەم (نە)یە وەك وشەی سەربەخۆ بە جودا و دور لە وشەی‌دیكە دەنوسرێ .

پێشگر حیسابی‌دیكەشی تێدایە :

١ ــ پێشگر هەیە دەشێ لە ڕستەدا ناوی زەرف بێت و دەشێ پێشگری ئاساییش بێت وەك (دەر ، بەر) . بە نمونە كە گوتت (نیوەم بەركەوت ، مەلەكەم بەردا ..) لەمانەدا (بەر) پێشگرە چونكە ناشێ ڕستەكان هەڵوەشێنەوە و (بەر) ڕاگوێزرێت بۆ شوێنێكی دیكە و بارێكی‌دیكە لە

ڕستەی تازە هەڵنراودا واتە ناتوانی بڵێی (بەری ماڵەکەم دا ، بەر نیوەمۆ کەوت) بەڵام کە گوتت (لە ڕێگەکە بەر کەوت) لێرەدا (بەر) زەرفە نەك پێشگر بۆیە دەکرێ بڵێی (کەوتە بەر ڕێگە) •

٢ ــ هەندێ وشەی (ناوی زەرف) هەن وەك (سەر ، ژێر ، پێش ، پاش ••) خەریکن بەرەو پێشگری دەڕۆن و وشەی فەرهەنگی تازە دروست دەکەن وەك (سەرکەوتن ، ژێرکەوتن ، پێشکەوتن ، پاشکەوتن) لەگەڵ ناودا وەك (پاشدز ، پێشدەستی ، ژۆرخان ، ژێر زەمین) •

پێشگربونی ئەم وشانە لەو تەرزە لێکدرانەدا بەوە مەعلوم دەبێ کە ئەگەر وشە لێکدراوەکانت لەبەریەك هەڵوەشاندن واتاکەی دەدۆڕێنێت بە نمونە کە گوتت (چۆمە ژێری زەمینەکە) تۆ نەچویتە (ژێر زەمین) وەیا کە گوتت (کەوتمە سەر دارەکە) تۆ (سەرنەکەوتویت••) •

٣ ــ وشە هەیە ناوی گشتییە بەڵام شێوەی پێشگری وەرگرتوە • لە هەموان گونجاوتر وشەی (سەربڕین)ە کە بەتەواوی جێی (کوشتنــەوە)ی گرتوەتەوە وەك کە دەڵێی (بەرخەکەم سەربڕی) • تۆ کە گوتــت (ســەری بەرخەکەم بڕی) نەتکوشتوەتەوە زەنگە نەختێکت بریندار کردبێ • وشەی (دەستبڕین) بەواتای فێڵ لێکردن هێندەی (سەربڕین) نەبۆتــە وشەی فەرهەنگی چونکە دەشێ لە ڕستەدا هەڵوەشێتەوە وەك کە دەڵێی (دەستی کابرای بڕی) دەشتوانی بڵێی (کابرای دەست بڕی) •

٤ ــ وشەی (پێکردن) بەواتای داگیرساندن لە بنەڕەتدا (بــە ئاگر کردن)ە ، تا ئێستاش دەگوترێ (چراکە بە ئاگر کە) بەڵام پێشگرەکە لەگەڵ فیعلەکەدا وەها جۆش خواردو بوە دەتوانی بڵێی (چراکە بە ئاگر پێکە نەك بە کەریت) • بە زۆریش (پێکردن) بەکار دێت نەك (بەئاگر کردن) •

پێشگرەکانی (پێ ، تێ ، لێ) لە پریپۆزیشنەوە هــاتون : (پێ) لــە

پریپۆزیشنی (بە)وە هاتوە ، بە نمونە دەڵێی (بە دارام گـوت) کە نـاوی دارات لادا دەڵێی (پێم گوت) (بەهەموانم ڕاگەیاند ــ پێیانم ڕاگەیاند) .

(لێ) گۆڕاوی (لە)یە وەك کە دەڵێی (لە کێشەکە دوام ــ لیی دوام . زەختەم لە تۆ گرت ــ زەختەم لێگرتی..).

وا بزانم (تێ) دوو سەرچاوەی هەیە ، یەکێکیان هەمان (لە)یە کـە گوتم (لێ)ی لێ کەوتۆتەوە . دەڵێی (تفەنگم لە نیشـانە گرت ــ تفەنـگم تێگرت ، ئاردم لە جەوال کرد ــ ئاردم تێکرد) . ئەوی دیکەیان وشـەی (توێ ــ تێو)ە کە لە بنەڕەتدا یەك شتن . لە فارسیدا وشەی (تو) باوە وەك کە دەڵێ (تودلت) واتە (ناوی دلت ، تێوی دلت) . لە ناوچـەی دامـەنی پیتوێن و بەری مەرگە و بنگرد گوێم لێبوە دەڵێن (دەچێتە تێویەوە ــ بـە واتای دەچێتە ناویەوە) . ئەم پێشـگرەی (تێ) کە لە (تێو : توێ)وە هـات نابێتەوە (لە) وەك کە گوتت : (وەها تێمادم پەشۆکاوم ــ بەچاکی تێوەسـاوە جوڵەی بۆ ناکرێ) هیچ هەڵوەشاندنەوەیەك نایانباتەوە بۆ (لە) . ئـەگەر (تێدامان ، تێداوەستان) بێت دەچێتەوە بۆ (لە) . ڕەنگە بەشێکی زۆری ئەو وشانەی بە پێشـگری (تێ) دەست پێ دەکەن (تێ)کەیان یەکـەر لە (تێو ، توێ)وە هاتبێت بەلام لە هەڵوەشاندنەوەدا بشێ واتاکەی بە پریپۆزیشـنی (لە) لێبدرێتەوە چونکە (لە)ش زەرفیـەتی تێدایە وەك (تێو ، تێ) . بـە نمونە دەشێ (تێکردن) بە (لە ئەودا کردن) تەفسیر بکرێ . زۆریش ئاشکرایە پێشـگری (تێ) کە لەگەل فیعلێکدا پێکەوە زەرفیەت پەیدا دەکەن مومکینە بە دەستەواژەی (لەناو) بگۆڕدرێتەوە وەك (تێهاویشتن ــ لەناو هاویشتن ، تێکردن ــ لەناو کردن ، تێوەردان ــ لەناو وەردان) بەلام (نیشانە تێگرتن) نابێتە (نیشانە لەناو گرتن) چونکە لە (تێگرتن)دا زەرفیـەت نیە ، نمونـەی ئەمەش زۆرە وەك کە گوتت (تێبوون ، تێوەرپێچان ، تێبەسـتن) نـاکرێتە (لەناوبوون ، لە ناو وەرپێچـان ، لە ناو بەسـتن ..) . بە هەمـە حـال

ئەم وردبونەوەیەش پتر لەگەڵ فیلۆلۆجی خزمە ، لابەلایی دەگاتەوە ریتۆس بەڵام بێ گومان هەمو وردبونەوەیەك پرشنگێك بۆ دەوروبەری خۆی دەهاوێژێ . هەر ئەم تەرزە وردەکارییەش بۆ کاتی خۆی لیژنەی زمان و زانستەکانی گەیاندە ئەو ڕاستییە کە تەنها سێ پێشگری (تێ ، لێ ، پێ) دەست دەدەن لە بەرایی پێشگری دیکەوە بێن و ببن بە دوو پێشگری یەك فیعل هۆیەکەش دەگەڕێتەوە بۆ سیفەتی پریپۆزیشن لە هەرسێکیاندا . پێشگری (پێ) پێش (لێ ، تێ) دەکەوێتەوە وەك (پێلێکردنەوە ، پێتێکردن) . پێشگری (لێ)ش پێش (پێ ، تێ) دەکەوێتەوە وەك (لێپێکەوتن ، لێتێگەیشتن) . هەرچی پێشگری (تێ)یە ناتوانێ پێش (پێ ، لێ) بکەوێتەوە . هیچ کامێکیش لە پێشگرە عادەتیەکانی وەك (هەڵ ، دا ، وەر) نایەنە پێش پێشگریدیکەوە .

پێشگرە پریپۆزیشنەکانی (پێ ، لێ ، تێ) کێشەیدیکەشیان هەیە : دەگوترێ : پێوە بوِن ، لێ وەبون ـ پێدا هاتن ، پێ داهاتن ــ پێڕا هاتن ، پێ ڕاهاتن .

بە ڕوالەت پێشگرەکان هەریەکە دوو شێوە نوسینی هەیە ، جارێکیان دویان پێکەوە دەنوسرێن جارێکیشیان لێك دەترازێن . ئەم ڕوالەتە ساغکردنەوەی دەوێ .

کە دەڵێی (پێدا چون ، تێدا ژیان) لەمانەدا پێشگرەکەی (دا) نییە هاتوتە دوای (پێ ، تێ) بەڵکو تەواوکەری پریپۆزیشنی (بە ، لە)یە هاتوتە دوایانەوە (بە هەولێردا تێپەڕین ــ پێدا تێپەڕین) (لە هەولێردا ژیان ــ تێدا ژیان) .

هەروەهاش تەواوکەرەکانی (ڕا ، وە) کە بەڕوالەت لەگەڵ پێشگری (ڕا ، وە) یەك شتن لە حوکمدا زۆر جودان . کە دەڵێی (تێڕا ڕۆیشتن ــ

لێرە نوزێن) دو تەواوکەری پریپوزیشنـــت بەکار هێنـــاوە کە دەبـــێ بـــە پێشـگرەکانەوە بلکێن و هەردوێیان بەجودا دوور لە فیعلەکەوە بنوسرێن ، بەڵام کە گوتت (تێزامان ، لێوەکردن) بە دوا پێشـگری (تێ ، لێ)دا دو پێشـگری (زا ، وە)ت بەکار هێناوە کە دەبێ بە پێی دەستوری لێرە بەپێشـەوە باس‌کراو (تێ ، لێ) بە جودا و لە نزیك پێشـگرەکەی‌دیکە و فیعلەکەوە بنوسرێن • لێرەدا پێشـگری (وە) لــە وشەی (وەکردن) پـاشـگرە مەشورەکەی (ەوە ــ هاتنەوە ، کردنەوە ••)یە لەم لەهجەیەدا بۆ بەرایی وشە هاتوە • کەواتە ئەم (وە)یە ئەگەر تەواوکەری پریپۆزیشـن بۆ بە پریپۆزیشنەکەوە دەلکـێت ، ئەگەر پێشـگریش بۆ لە نزیك فیعلەکەوە دەنوسرێت ــ ناڵێم پێوەی دەلکێت چونکە لە نوسیندا هەڵناگرێ بەدوا خۆیەوە بلکێ •

زوربەی نوسەران و زمانناسـان ، ئەگەر نەڵێم هەموێیان ، وادەزانـن (زا)ی فیعلی (زاکردن) پێشـگرە مەشورەکەی (زاهاتن ، زاگوێستن)ە بەڵام راستییەکەی لە (زا کردن)دا ئەم (زا)یە کورت کراوەی وشەی (هەزا)یـە بە واتای (غاردان) • بەڵگەی ئەمەش کەم نییە :

١ ــ تا ئێستاش (هەزا کردن) لە ئاخاوتندا باوە •

٢ ــ لەگەڵ hurry ئینگلیزی خزمە هەم لە واتادا و هەم لــە شێوەدا • وا دەزانم وشەی (خێرا)ی کوردیش هــەر هەمـان (هــەزا)ی کــوردی و hurry ئینگلیزی بێت ، وەك دەزانین گۆزانی دەنـگی (خ) بە (هـ) وەیا (هـ) بە (خ) لە کوردیدا زەچاو دەکرێ وەك کە وشــەی (خۆر ، هۆر)یەك شتن ، وشەی (هەر)ی کوردیی و (خەر)ی فارسیش یەك شـــتن •

٣ ــ بەعادەت پێشـگر فیعلی تێپەڕ ناکاتە تێنەپەڕ فیعلی تێنەپەڕیش

ناکاته تێیەڕ کەچی (ڕا کردن) بە واتای غاردانــە و تێ‌نەپــەڕە (کردن)یش تێــەڕە •

٤ ــ بابەتی مەتەلی فۆلکلۆری هەیە دەڵێ (قوندەکە قوندەکە لــە سەریانان هەڕا کە بۆقە و پێت ناڵێم ••) • دیارە (هەڕا کردن) لە کۆن و نوێدا باو بوە • کەواتە دەبێ ئەم (ڕا)یە لە وشــەی (ڕاکردن)دا لە دۆری فیعلەکەوە وەك وشەیەکی سەربەخۆ بنوسرێت •

وشە هەن لەو پێشـگرە پڕبێژرشـانە داکەوتون وەك (لێڕان ، لێهاتو ، پێخەف ، تێچێن) لە کۆنەوە باو بۆن هی نوێشیان چۆنە سەر وەك (پێنوس ، پێناس) دەبێ هەردۆ کەرتیان بەیەکەوە بلکێن • تەواوکەری ئــەو تــەرزە پێشگرانەش وەك (پێدا ، تێڕا ، لێوە) هەمۆیان لەیەك حوکمدان دەبێ بــە پێشـگرەکانیانەوە بلکێن • زوربەی نوسەران تەواوکەری (دا) دەلکێنن و ئالکێنن ئەوانی‌دیکە هەمیشە دەلکێنن : ئەم مامڵەت جوداییە بێ‌جێیــە و بەسەر هیچ بنچیکەوە هەڵناوەستێ • دەبێ هەمۆیان بلکێن وەك :

لە ڕاستیدا

لە کەرکوکڕا

بە سەروماڵەوە

لێدا ، تێدا ، پێدا ، پێڕا ، تێڕا ، تێوە ، پێوە ، لێوە ، تێــکڕا ، تێکدا ، لێکەوە ، پێکەوە ، لێکترەوە ، پێکترەوە •• وشەیەك هەبۆ تا بیست ساڵێك لەمەوبەر ، بە تایبەتی لە تێوان مەلایاندا ، باو بۆ هەر دەلێی لە بیران چۆتەوە ئەویش وشەی (لەوڕا)یە بە واتای (چونکە) • ڕەنگە وشەکە کورت کراوەی (لە ئەوڕا) بێ • ئەگەر ژیایەوە دەبێ ئەویش بەسەریەکەوە بنوسرێ •

ئێستا باسی چۆنیەتی نوسینی وشەی وەك (بەپارە ، بێ‌دین ، لەبــار)

بەدوا ئەوانیشدا (بۆچوون ، بۆهاتن) دەکەین کە هەمتویان پریێۆزشنیان لە پێشەوەیە .

ئەم وشانە وەك (جلدرق ، دلسۆز..) نین کە کەرتی دووەمیان بەتەنهایی واتا نابەخشن . لەبەر ئەمە ناشێ بەکەسەر دەستووری ئەوانیان بۆ ڕاگوێزین.

بەلای منەوە نووسینی ئەم وشانە کە هەردوو کەرتیان یەك واتای سەرانسەر بەخشن دەبێ هەردوو کەرتیان لەیەکدی نزیك بنووسرێن و ئەگەر پیتەکانیان دەست بدەن بەیەکەوە بلکێن . وەك دیارە ئەم وشانە ئەگەر لە غەیری فیعلەوە هەڵستن ئاوەڵناو پێك دێنن و پلەی خوار و ژووریان دەبێ وەك (بەدیتر ، هەرەلەبار ، بێحالترین) ئنجا کە ئەمە وەها بێ دیارە لەم شێوە بەکار هێنانەیاندا لە ڕادەی تاکە وشەی واتادارن کە دەبێ هەموو پیتەکانی بەیەکەوە بلکێن . بەڵام کە لە ڕستەدا وشەکە هەڵوەشایەوە بەیەکەوە لکانەکەش کۆتایی دێت وەك کە بڵێی (ئەم دنیایە بێ دین ڕاناوەستێ — ناتوانم بڕیارە خاتۆ بکەم — لە بارێکی دیکەدا جۆرێکی دیکە دەدوێم .) ئەم ڕاستییە هۆیەك بۆ ئەوانەی کاتی خۆی لە ئەنجومەنی کۆڕ پێشنیارم دەکرد کە وشەی وەك (جلدرق ، دلسۆز..) هەمیشە بەیەکەوە بلکێن چونکە هەڵوەشاندنەوە هەڵناگرن .

وشەی (بۆچوون ، بۆهاتن) و هی وەك ئەوان کە پریێۆزشن هاتۆتە بەرایی چاوگیانەوە ڕێ دەدا نەختێك لە سروشتی ئەم (بۆ) یە بکۆڵینەوە . بەدوا ئەودا برا چوکەڵەیەکیشی هەیە کە دەبێ باس بکرێ . هاتنی پریێۆزشن لە بەرایی چاوگ و تێکڕای بەرەی ناودا شتێکی ئاساییە وەك (بۆ فرۆشتن دار دەکڕم ، بە خوێندن سەر دەکەوێت ، لە ڕانینەوە دەدوێ ..) بەڵام ل[...] تیان پریێۆزشنەکاندا تەنها (بۆ) بەڕاشکاوی دەتوانێ بچێتە بەرایی ڕاناو[...] لکاوەوە وەك (بۆت بە پەرۆشم ، بۆیان دەتیرم ، بۆم دەنووسێ ..) لەمەش

ڕەفتاری (پێ ، لێ ، تێ) دەکات کە ئەوانیش لە پریپۆزیشنەوە بوونەتە پێشگر . پریپۆزیشنی عادەتی دەچێتە بەرایی هەمو ئەو وشانەی کە لە تاقمی ناون وەك ناوەڵناو و ڕاناوی کەسی نەلکاو و ناوی ئیشاری و ژمارە و دەستەواژەش بەڵام هەرگیز ناچێتە بەرایی ڕاناوی لکاوەوە ، (بۆ)ش بە بێ‌واسیتە ناچێتە بەرایی فیعلەوە : دەڵێی (هەڵفری ، داکەوت ، لێکەوت ، بەربو) بەڵام ناتوانی بڵێی (بۆ هات ، بۆ ڕۆیشت) مەگەر ڕاناوێکی لکاو بێتە جەمسەری بەیەکەوە گەیشتنی (بۆ) و فیعلەکە وەك : (بۆمان هات ، بۆیان ڕەخسا...) . لەمەوە دەردەکەوێ پریپۆزیشنی (بۆ) نابێتە پێشگری تەواو . سەرنج دەری دەخات ئەم (بۆ)یە لە هەمو ڕۆیێکەوە ڕەفتاری (برای)ی فارسی دەکات کە ئەویش دەچێتە پێش ڕاناوی لکاوەوە نەك فیعل ، لە واتاشدا یەکجار نزیکی (بۆ)یە . لەمەش زیاتر ، هەروەك (بۆ) دەتوانێ پریپۆزیشنی (لە) بە خۆیەوە بگرێ (برای)ی فارسیش پریپۆزیشنی (از) بە خۆیەوە دەگرێ کە بە واتای (لە)یە. دەڵێی (لە بۆ) فارسیش دەڵێن (ازبرای) . شێوە ئاخاوتنی کوردی هەیە لـە جیاتی (لە بۆ) دەڵێ (ئەڕا) کە ئەویش دەچێتە پێش ڕاناوی لکاوەوە .

بەهەمە حاڵ ئاسان نیە بڕیار بدرێ لەسەر ئەوەی ئایا وشەی (بۆ) لە چیەوە هاتوە و بنەمای چی بوە . ئەو نزیکییەی لە نێوان (ازبرای) و (ئەڕا)دا هەیە لە ڕوی شێوەوە لە نێوان (لە بۆ) و هیچ کامێکیاندا نییە . ساغ‌کردنەوەی پرسیارەکە تێ‌هەڵکشانی بەرەو مێژوی کۆنی زمانی کوردی گەرەکە ، بە تایبەتی لە ڕوی بەراوردکردنی وشەکە لەگەڵ ئەو وشانەی شکڵی کۆنیان پارێزراوە و لەو نزیکن . هەرچۆنێك بێ پێویستە لە نوسیندا وشەی وەك (بۆچون ، بۆهاتن) هەردو کەرتەکەی بەسەریەکەوە بن نەك (بۆ) یەکە دور بخرێتەوە . وەك دیاریشە (بۆ) لە کۆنەوە لـەگەڵ چاوگدا وشەی نوێی دروست‌کردوە ، ئەویش بە دەگمەن : نەبیستراوە لێرە بەێیشەوە (بۆ) لەگەڵ وشەی غەیری چاوگدا هاتبێ . لەبەر ئەمە وا دەزانم

وشەی (بۆناو) بە واتای (ڕاناو ــ ضمیر) کە بەو دواییە داتاشراوە لە ڕاستە دەستوری وشەسازی کوردی لا داوە ، خۆ وشەی (ڕاناو) بە هیچ جۆرێك لە هیچ دەستورێکدا ڕەوا نیە چونکە کەرتی (ڕا) ئەگەر پێشگرە ناسراوەکەی (ڕاهاتن ، ڕاگوێستن ، ڕادان٠٠) بێت هەرگیز ناشێ لەگەڵ ناودا بێست ، ئەگەر کورتکراوەی (ئەڕا)ش بێ پێویستە بگوترێ (ئەڕای ناو) (ڕای ناو) بەتەواوی وەك (از برای نام ، برای نام)٠ ئەوەی ئاشکرایە (بۆناو) و (ڕاناو) لە وشەی Pronoun ەوە وەرگێڕدراونەتە سەر کوردی ٠ لە (پرۆناون)دا کەرتی (پرو ــ Pro) بە واتای (بەرەو)ی کوردی دێت ، دیارە noun ەکەش بە واتای (ناو)ی کوردیە ٠ بەو پێیە تەرجەمەی وشەکە بۆ کوردی دەبێ بیکاتە (بەرەو ناو) هەتا بڵێی لە وشەی Pronoun ەوە نزیکە ٠

برا چۆکەلەکەی (بۆ) پریپۆزیشنی (بێ)یە کە ئەویش لە هەندێ باردا دەشێ ڕاناوی لکاو بە خۆیەوە بگرێ وەك کە دەگوترێ (بێت نازیم ــ بێمان هەڵناکەن ٠٠) وەك بزانم لە پەراوێزێکی ژێدە تەسکدا و لە تەنها حاڵەتی نەفیدا ئەم (بێ)یە هەندێ ڕاناوی لکاو بە دوا خۆیدا دەهێنێ ٠ ئەمە لە لایێکەوە ، لە لایەکیدیشەوە (بێ) وەکو (بۆ) دەتوانێ پریپۆزیشن بخاتە پێش خۆیەوە وەك (بەبێ پارە سەفەر ناکرێ ، بەبێ ترس هاتە دوان٠٠) ٠ سەرەڕای ئەمە دەتوانێ پریپۆزیشن بە دوا خۆشیدا بهێنێ وەك (بێ لەم جارە دوو جاری دیکەش هاتوم)٠ بۆیەش دەڵێم (بێ) پریپۆزیشنەکان بە پێش و پاشی خۆی دەبەخێت :

١ ــ دەتوانرێ (بە) فڕێ بدرێت و لە جیاتی (بە بێ پارە) بگوترێ (بێ پارە)٠

٢ ــ ئەو ڕستەیەی کە تێیدا لەگەڵ (لە) کۆ دەبێتەوە بەر حوکمی (بێ)یە هەرچی (لە)یە یاریدەدەری تەواوکردنی واتای (بێ)کەیە ، بە نموونە

سەرنج بدە ئەم دوو ڕستەیە (بێ تۆ داراهات ــ بێ لە تۆ داراش هات...)

لە لایەن چۆنیەتی نوسینیانەوە دەبێ هەردوو پریپۆزیشن بە جودا و لە یەکدی دوور بنوسرێن نەکا خەیاڵ بۆ ئەوە بچێ کە ئەمانە پریپۆزیشنی لێکدراون . دیارە کە ڕاناوی لکاویشیان بە دوادا هات دەبێ پێیانەوە بلکێ هەرچەند مەعلومیشە (بۆ) ڕێ نادا شتی لە دواوە پێوە بلکێ ، ئنجا لەگەڵ ڕاناوەکەدا دوور لەوشەی دوای خۆیانەوە بنوسرێن .

زۆر جاران نوسەر و ئاخێوەری کوردی وا دەزانێ وشەی وەك (پێ لێ‌هەڵبڕین ، پێ لێخستن ، پێ لێنان ، پێ شێل کردن...) بە پێشگری (پێ) دەست پێ‌دەکەن ، کەچی ئەم (پێ)یە بە واتای (قدم)ی عەرەبییە و ناوێکی عادەتییە . لەبەر ئەمە دەبێ نوسەر ئاگاداری واتای وشەکە بێت و لەو شوێنەدا کە پێشگر نییە بە جودا دوور لە وشەی دواتری بنوسێت .

ڕاستییەکەی هەر سێ پێشگری (پێ ، لێ ، تێ) لە بەکارهێناندا وا دەبێ پێشگری تەواون واش‌دەبێ وێنە پێشگرن . عەیارەی لە یەکدی جوداکردنەوەشیان ئەوەیە ئەگەر گۆڕانیان بەسەر واتای وشەدا هێنا پێشگری تەواو و ڕاستینەن دەنا وێنە پێشگرن . بەنموونە : وشەی (پێ‌کردن) ئەگەر بەواتای (داگیرساندن) بۆ کەرتی (پێ)ی پێشگرە چونکە واتای فیعلی (کردن)ی گۆڕیوە ، بەڵام کە گوتت (کارەکەم بە تۆبزی پێ کرد) لێرەدا (پێ)کە پێشگری تەواو نییە چونکە واتای (کردن)ی نەگۆڕیوە . (لێ‌کردن) کە بە واتای دوشمنایەتی بۆ (لێ)یەکە پێشگرە بەڵام کە گوتت (فێڵم لێ کرد) (لێ)کە وێنە پێشگرە . لە وشەی (تێ‌بردن)دا (تێ) پێشگرە بەڵام لە (تێ‌بەستن)دا وێنە پێشگرە . لەگەڵ ئەمەشدا زۆر زەحمەتە نوسەری عادەتی، بەتایبەتی هی بێگانە ، بتوانێ هەست بەم جوداوازییەی هەردوو حاڵەتی وشەکان بکات . لەبەر ئەمە وەها بەرژەوەند دەبینم کە لەگەڵ هەمواندا و

له هەمو بارێکدا یەك جۆرە مامڵەت بکرێ و هەمان دەستوریـان بەسەردا
بپێندرێ •

لێرە کە قسە لە پێشگر دەکەین باسی گـیروگرفتی هەنـدێ شـێوە
دارشتنی دەستەواژە بکەین کە لەگەڵ فیعل و غەیری فیعلیشـدا دێـن •
دەسـتە وازەی وەك (چنگ‌لەسەرشان ، دەستەونـەزەر ، بـەرەوژوژ ،
دەستەوخەنجەر ، دەمەوژێ ..)کە دەشێ ئاوەڵناو وەیا ئاوەڵکار بن ، بـەرەو
ئەوە ڕۆیشتون بنە وشەی فەرهەنگی و فەرقیان هەیە لەگەڵ دەستەوازەی
وەك (قەرز نەدانەوە ، لەسەر چەقی ڕێگە ڕاوەستان ، لە ئاودا مەلەکردن..)•
بەڵێ ڕاستە هێنـدەی وشـەی وەك (بن‌بەردەقیـلە ، پەپولەسلێمانـکە ،
حاجی‌لەکلەك ، دوژمنێر ..) دەق گرتو و جۆش خواردو نەبوون بـەڵام
چونکە بونەتە ئاوەڵناو و ئاوەڵکار و هەڵوەشاندنەوەش قبوڵ ناکەن لێـیان
دێت کەرتە جوداکانیان لەیەکدی نزیـك بنوسرێن بۆئەوەی بلکێندرێن •
کە دەڵێم هەڵوەشاندنەوە قبوڵ ناکەن مەبەستم ئەوەیە کە ئەگەر هەڵـ
وەشاندن واتاکەیان وەك خۆی نامێنێ ، بە نمونە کە گوت (دو چەنگی خستە
سەر شانەکانی برادەرەکەی) دەستەوازەی (چنگ‌لەسەرشان) تێچو بەڵام کە
(لەسەر چەقی ڕێگە ڕاوەستان) خراپە ڕستە و بۆ بە (لەسەر چەقی ڕێـگە
دوڕۆژان بە تەنها بۆی ڕاوەستام) واتاکەی وەك خۆی دەمێنێتەوە ، کەواتە
جۆش خواردو نەبوە و نەچۆتە ڕیزی وشەی فەرهەنگییەوە • لەبەر ئەمـە
پێویست نیە بەڵکو جایەز نیە کەرتەکانی (لەسەر چەقی ڕێگە ڕاوەستان —
بە پێوە نان خواردن ..) لە یەکدی نزیك بخرێنەوە •

لە بانگەوازەکەدا وشەی (سادە و دارێژراو) بەر خالی دوەم کەوتون
گۆیا خزمی یەکترن ، دواتر لە خالی سێیەمدا (وشەی ناسادە) هاتوە • لـە
خـالی شەشەمـدا وشـەی لێکدراو هـاتوە • ڕەنـگە بێ سـود نەبێ
بزانین سادە و ناسادە و دارێژراو و لێکدراو چین •

به پێی سەرجوملەی لێکدانەوەکانی لیژنەی زمان و زانستەکانی سەر بە کۆڕی زانیاری کورد ، کە من لەوانەی وا ئێستا وەریان دەگرم ڕازیــم ، وشە لە ڕۆی کەرتە پێکهێنەرەکانیەوە دەبێتە دۆبەش :

١ ــ سادە   ٢ ــ ناسادە

ناسادەش دەبێتەوە :

أ ــ داڕێژراو   ب ــ لێکدراو

١ ــ سادە ئەو وشەیەیە کە لە شێوەی ئێستاکەیــدا هیچ زیــادیەکی لاوەکی تێدا نەبێت ، وەك : پیاو ، بەرد ، ڕێوی ، هێزە •

٢ ــ ناسادە ئەو وشەیەیە کە زیادی لەگەڵدا بێت •

أ ــ داڕێژراو ئەو ناسادەیەیە کە تەنها یەك وشەی واتاداری تــەواوی تێدا بێ ، واتە زیادیەکەی واتای سەربەخــۆی نەبێ وەك : هونەرمەنــد ، پیاوەتی ، پیاوانە ، دەرگەوان •

ب ــ لێکدراو ئەو ناسادەیەیە کە بەلای کەمەوە دوّ وشەی واتاداری تەواوی تێدا بێ وەك : بەردەنوێژ ، داروەکاز ، شەونم •

دەشێ بڵێین پلەی هەرە تێکەڵ و بێندرێژی وشەی لێکدراوی کوردی (ئاوێتە) یە وەك وشەی سیــارکە کەچەڵ ، بنبەردەقیلە ، چاردەڕیان ••) بەڵام هەر دەکاتەوە لێکدراو چونکە درێژبونەوەی وشەی لێکدراو ئەگەر جۆنایەتیەکی تازە پەیدا نەکا نابیاتە بارێکی تازەوە •

کاتی خۆی لیژنەی زمان و زانستەکانی کە تێیدا ئەندام بۆم ، بایەخی وشەی واتاداری دا بەو کەرتەی کە ناوی کارای لێکدراو (اسم‌فاعل‌مرکب)و ناوی بەرکاری لێکدراو (اسم مفعول مرکب) دروست دەکا وەك کەرتی (خۆر)

له (نانخۆر) و کەرتی (دەر) لە (ناندەر) و کەرتی (شۆر) لە (جلکشۆر) • بایەخەکەش لە گرنگی دەوری ئەو کەرتە لە پێك هێنانی وشەکانەوە دێت ، نەخۆ ئەو کەرتانە بە تەنها واتا نابەخشن • بۆیە بۆ لیژنە وشەی وەك لێنەر ، تێکەر ، بەرخۆر ، ڕازەوەیی بە وشەی داڕێژراو دانا چونکە ئەگەر کەرتە فیعلییەکەی بە واتادار دانەنابایە وشەکان پێیان نەدەگوترا داڕێژراو • مەبەر لەوەدایە ئەو وشانە سادەش نین چونکە تاکە وشە نین ، دەمێنێتەوە سەر ئەوەی پێیان بگوترێ (ناسادە) بەڵام ناسادەیەك کە وا نە داڕێژراوە و نە لێکدراویشە • وشەی وەك تێکەڵ ، پێکەڵیێك بە ڕواڵەت وشەی واتاداری تێدا نییە بەڵام ڕاستییەکەی لەمانەدا بە ئەسڵ وشەی (یەك) هەیە کە ژمارەی واتادارە و لێی سواوە • لەبەر ئەمە داڕێژراوی بێ‌تەئویلن •

لە تێکڕای ئەم بۆچۆنانەوە دەبێ وشەی وەك (هەڵتەکێن ، ڕایەخ ، پێخەف ، دابڕ ، وەرگێڕ)و هەرچی‌دیکەی ئەوتۆیی هەبێ بە داڕێژراو دابنرێ ، دیارە وشەی وەك (بەهەڵەبەر ، گوڵەپێنەمبەرانە••) سەرەڕای لێکدراو ئاوێتەشن •

ئەم وشانەی داڕێژراو ، لێکدراو ، ئاوێتەش ، بە کورتی هەمو ناسادەکان مادەم بوێتنە وشەی فەرهەنگی دەبێ بەسەریەکەوە بنوسرێن • هەر لەم بڕیارەوە دەفامرێتەوە کە هەرچی پاشگر هەیە دەبێ بە پێش خۆیەوە بلکێ • نیشانەی (بێ‌ناسێن) و (کۆ) هەرچەند پاشگرنین چونکە گۆڕان بەسەر واتای وشەدا ناهێنن دیسانەوە هەر بە کۆتایی وشەوە دەلکێن وەك (دڵەکە ، لەدڵاندا) • کە بە یەکیشەوە هاتن هەر دەلکێن وەك (دڵەکان) •

پاشگرەکانی کار ئەمانەن :

١ ــ دەنگی (ا) وەك (ترس ــ ترسا ، ترش ــ ترشا ، کول ـ کولایەوە) بەلای منەوە دەنگی (ی) کە دێتە پاش هەندێ وشەوە و دەیکاتە فیعل پاشگر

نییە چونکە هەر لەڕابردوودا دەردەکەوێ لە مضارعدا وون دەبێ • بە نموونە وشەی (لەرز) دەبێتە (لەرزی ، لەرزیم ••) بەڵام لە مضارعــدا یێریــەکە دەرناکەوێ : (دەلەرزم ، دەلەرزن••) هەرچی ئەلفەکەیە لە مضارعدا دەبێتە (ی)ی کراوە وەك ترسام ، دەترسێم ــ جۆشا ، دەجۆشێت ــ کۆشــاین ، دەکۆشێین • لــەگەڵ ئەمەشــدا (ی) لــەرزی ، دزی ، دڕی ، و هەمــو فیعلێکی‌دیکە ، وەك بەدیهیە ، بەکۆتایی وشەوە دەلکێ ، هەرنەبێ لەبــەر ئەوەی کە بەشێکی پێکهێنەری فیعلەکەیە •

٢ ــ پاشگری (کا) وەك : ئاڵۆزکا ، هەڵتروشــکا ، بــزڕکا •• لــە مضارعیشدا دەبێتە (کێ) •• دەئاڵۆزکێ ، دەبزڕکێ ••

٣ ــ پاشگری (را)ی فیعلی کارابزر وەك دیترا ، گوشرا ، ترسرا • لە مضارعیشدا دەبێتە (رێ) • دەگوشرێ ، دەدیترێ •

٤ ــ پاشگری (اند) وەك ترساندی ، پساندی • لە مضارعیشدا دەبێتە (ێن) •• دەپسێنم ، دەترسێنن ، دەزمێنێ ••

٥ ــ پاشگری (ەوە) وەیا (وە) کە لە ڕابردوو و ئاییندەدا یەك شتە وەك : چومەوە ، دەچمەوە ــ پرسیتەوە ، دەپرسیتەوە • ئەم پاشــگرە وەك لــە نموونەکاندا دیارە ، دەکەوێتە دوای ڕاناوی کۆتایی فیعلەکەشەوە ، واشدەبێ بە دوا دوو ڕاناودا دێت وەك : دیتمتەوە ، ناسیانیەوە ••• پاشگرەکــانی دیکە یەکسەر بە کۆتایی فیعلەوە دەلکێن و ڕاناویان بە دوادا دێن •

پاشگری غەیری کار هێند زۆرە لە ئەژمار نایەت • وەك لێرە بە پێشەوە گوتم سەرلەبەری پاشگرەکان بە کۆتایی وشــەوە دەلــکێن ، زوربــەی نوسەرانیش هەر وەهایان دەنوسن •

وشەی وەك (دڵپاك) ئەگەر لە واتادا کەرتەکانی بەیەکەوە بەسترابونەوە بەسەریەکەوە بنوسرێن بەڵام نەلکێن• دەڵێن (دارا دڵپاکە) بەڵام کە لە واتادا

لەیەکدی ترازان دەبێ دوور لەیەکدی بنووسرێن وەك : چی هەتە لــە ناو دڵ پــاکە .

وشەی وەك (دەستنوێژ) چونکە بۆتە فەرهەنــگی دەبێ کەرتــەکانی بەیەکەوە بلکێن . پێپلکە ، پێکوژە ، سەراسنە ، گەرمازۆ .. و هەرچــی وشەی لێکدراوی وەها هەیە دەبێ کەرتەکانیان بلکێن .

وشەکانی (هەرچی ، هەرکام ، هەرکوێ) بوونەتە وشــەی لێــکدراو کەرتەکانیان ئەگەر لکانیان هەڵگرتبا دەبوایە بلکێن . بەڵام (هەر) بــەدوا خۆیەوە نالکێ بۆیە دەبێ بەسەریەکەوە بنووسرێن . بەڵام (هەر کەسێك هەر شارێك) چونکە نەبوونەتە وشەی لێکدراو دەبێ لە یەکدی دوور بنووسرێن .

نیشانەکانی پلەی بەراورد و باڵای (صفە) بێ دەمەتەقە دەبێ بە وشەوە بلکێن وەك (جوانتر ، جوانترین ، هەرەجوان) . بەڵام وشەی (هەر) لــە ڕستەی وەك (هەر دەڕۆم و نایگەمێ ـ هەر منم ئێستە وارسی عیــا ـ هەر مرۆڤ دەتوانێ بدوێ) دەبێ سەربەخۆ و لە دووری وشەی دوایەوە بنووسرێ.

لە وشەی (شتی‌تر)دا ئەم (تر)ە سیفەتە و بە وشەوە نالکێ .

یەکەم ، دووەم ، بیستەم ، دوازدەمین ، پێنجەمین ... نیشانەی پلەیان بە ژمارەکەیانەوە دەلکێ و لەمەدا چ گرفت نیە ، بەڵام چ پێویست بــەوە ناکات لە هەندێ ژمارەدا دەنگی (هە) لەلاوە بێت بۆ ناو وشەکە وەك کــە هەندێ کەس دەنووسن (دووهەم ، سێهەم) چونکە ئەم (هە)یە ناچێتە کۆتایی هەمو ژمارەکانەوە تەنانەت کە نوسیشت (دوازدەهەم) ناتوانی بنوسیــت وەیا بڵێیت (دوازدەهەمین..) بەشی زۆری ئاخێوەری کوردیش دۆســتی ئەم (هـ)یە نین ئیتر بۆ دەبێ بەســەر زمانی ئەدەبیدا بــەپێت ؟

وشەی (هی) کە ئەمرازی وەسف و ئیزافەیە بە جودا دەبێ بنوسرێ وەك (ئەمە هی منە .. هی قەلەو بگرە هی لەڕ نا) . بەڵام کە سوانی بەسەردا

هات و مایەوە (ی) دەبێ بەکۆتایی وشـەوە بلکێت وەك (گوڵی جـوان ، بەرخی بـارام) •

دوو وشە هەن لە نێوان عەشرەتە مەیلە و کوێستانیـەکانی بەشـێکی سۆراندا باون تا بڵێی گەش و ڕاگەیەنن ، بریتین لە چەنـد کەرتی ئەوتـۆ هیچیان بە تەنها واتا نابەخشن • دوو وشەکە (پێ‌هەڵا) و (پێدا)یە وەك کـە یەکێك بڵێ (جۆگەوجۆگە ڕۆیشتم) ئەوی‌دیکەش بپرسێ (پێ‌هەڵا یـان پێـدا ؟) واتە بەرەو سەرچاوە و بناوانەوە وەیا بەرەو قونـاو ؟ جـوانی وشەکانیش لەوەوە دێت کە دەست دەدەن بۆ هەرچی سـەرەژوور و سەرەژێرە هەر لە شاخی ڕۆد و ژێکەوە هەتا دەگاتە پێ‌دەشتی دەستەوناو و هەمـوارە وشەی یەکەمیان بریتیـە لە (پێ هەڵ دا) ئەوی‌دیکەش (پێ دا)ی عادەتی • بەلای منەوە یەکەمیان دەبێ (پێ)کەی بەجودا لە تزیکی (هەڵدا)ی بەیەکەوە لکاوەوە بنوسرێت ، (پێدا)ش بەیەکەوە بلکێت (پێ‌هەڵا ــ پێدا) •

ــ ۲ ــ

وشـەی ناسـادە

لە ژێر ئەم خاڵەدا دوو بەندی أ ــ دیاردەی داتاشین و قووت دانی هەندێ دەنگە• ب ــ گیروگرفتی ژمارەکان لە (۱۱)وە تا (۱۹) نوسراوە •

أ ــ لەبارەی دیاردەی داتاشین و قوت‌دانی هەندێ دەنگەوە :

ئەگەر ڕوون کرابایەوە ئایا مەبەست لە داتاشین ئەوەیەکە لەعەرەبیدا پێی دەگوترێ (نحت) یاخود مەبەست داڕشتنە باس لێکراوەکەیە دەتوانرا بـە جۆرێکی ڕوونتر لە کێشەکە بکۆڵرێتەوە • بەهەمە حاڵ داتاشین بـە واتای (نحت) بێ وەیا بە واتای داڕشتن و (اشتقاق) بێ لە ڕێنوسـدا فەرق پەیـدا ناکا چونکە هەر وشەیەکی فەرهەنگی لە داڕشتنەوە وەیا لە داتاشینەوە وەیا

لە غەیری ئەوانەوە بەرهەم بێت مامڵەتی تاکە وشەی لەگەڵدا دەکرێ بە پێی تێبینی و هەڵوەرجێکی کە لە بەشی زۆریان دواین •

یەك تێبینی هەیە پێویستە باسی بکەم : وشەی داتاشراو و دازێژراو و لێکدراوی لێرەبەپێشەوە شوێنی خۆیان لە زماندا کردۆتەوە و بۆنەتە بەشێکی ئاخاوتن و نوسین • دەمێنێتەوە وشەی تازە دروستکراو و چۆنیەتی پێشوازی لێکردنی • بێگومان ڕێگە بەستن لە داهێنانی وشەی نوێ نەزۆك کردنی زمانەکەیە چونکە ئەم جیهانە وەها خێرا بەرەوپێشەوە دەڕوات و دەگۆڕێت خەریکم بڵێم زمانی پار ناتوانێ بەچاکی تەعبیر لەهەمو دۆزراوە و داهێنراو و خەیاڵ لێکراو و نەخشەکێشراوی ئەمساڵ بداتەوە • داتانی وشەی نوێش لە چەند ڕێگەیەکەوە دەبێ : یەکیان ئەوەیە خەڵق لە خۆوە ناوێك بۆ شتێکی تازە بابەت دابنێ • دوەمیان ئەوەیە نوسەر و زمانزان هەر یەکە لە مەیدانی خۆیدا بە دوا وشە و تەعبیری نوێدا بگەڕێ • سێیەمیان ئەوەیە لیژنەی لێزانان خەریکی ئەم کارە بێ •

بەداخەوە وەها دەبێ کام وشەی چڕۆکە ئەویان پەرە دەستێنێ وەك ڕاناوە پشتلەدەستورە بەبرەوە بێکەڵکەکە وەیا وشەی (بەروار) کە لە هەڵەیەکی ڕۆتەوە بۆ ناو فەرهانگانیش ڕۆیشت •

وا بە چاك دەزانم لیژنەیەکی لێزانان ئەم کارە بگرنە ئەستۆی خۆیانەوە و دەستەی کوردیش سەرپەرشتی چالاکی و بەرهەمی لیژنەکە بکات و هەر جارەش کە لیستەی وشەی نوێ ڕێك خرا بڵاو بێتەوە بۆ ڕەخنە و تێبینی تاکو لە ئەنجامدا وشەکان قالبی یەکجارەکی وەردەگرن و قەراردادە دەکرێن ئەوەی ڕاستیش بێ دەستەی کوردی بۆ ئەم جۆرە کارە پەیدا بوە ئەگەرنا چی چاکتری لە توانادایە ؟ لە ئیمکانیدا نیە بۆ هەر تاقمە وشەیەکی نوێ کۆڕێکی وەك ئەمەیان ڕێك بخات ، بۆیە دەبێ لیژنە بخاتە کارەوە • ئەم

کۆڕەیش دەبێ لیژنەی لیژانی بێتەرەفانی بەدوادا بێـت بـۆ هەڵبژاردنی پێشنیارە پەسەندەکان .

بگەڕێینەوە بۆ ڕێچکەی لێکۆڵینەوەکان :

قوتدانی دەنگ .

ئەم دیاردەیە لە ڕوانگەی ڕۆنەوە سەیری دەکرێ :

ئێمە هەرچەند نەشتوانین وشەی ئێستاکەی کوردی بەینـەوە بـۆ سەرچاوەی مێژوویی کۆنی زمانی کوردی تا بزانین لە ماوەی چوار هەزار سـالدا چ گۆڕانێـکی بەسەردا هاتوە ئەوەندەمـان پێدەکرێ لە ڕێـی بەراوردکردنی وشەی لەهجە جوداکانەوە بزانین کامیان پتر لێی سواوە وەیـا بەرمو هەلە بۆتەوە . بە نموونە ئەو وشە کوردییەی کە بە واتای (دشنام)ی فارسی و (شتم)ی عەرەبییە لە هەندێ ناوچەدا (دژێنو)ی بۆ بەکاردەهێنن . دیارە ئەم دژێوە بۆتە (جنێو) کە وشەیەکی زیندو و دەستورشە چونکـە سوانی بەسەردا هاتوە نەك شێوان . جنێو بۆتە (جوێن)و جوێنیش گۆڕاوە بە (جۆن) . ئەم دو وشەیەی (جوێن) و (جۆن) هەردوکیان بێزۆك و ڕیزپەڕن تەنها بۆ ئاخاوتن دەست دەدەن (دژێو) و (جنێو) هەردوکیـان پەسـەند و دەستورین بەر شێوەی زمانی ئەدەبی دەکەون . ئێمە ئەگـەر (دژێـو) و (جنێو)مان بۆ نەپاراسترابایە نەماندەزانی (جوێن) بێزۆکە ، بێ (جوێن)یش بێزۆك بوتی (جۆن)مان بۆ دەرنەدەکەوت . هەر لەم ڕێگایەوە دەتوانـین وشان بە یەکدی بگرین و ڕاستر و لە ڕاست نزیکەکان هەڵبژێرین .

جگە لەم بەراوردکردنە دەتوانین لە ڕێی دەستورە بەرچاوەکانی سوان و قرتان لە هەر لەهجەیەکدا ماکە ڕاستینەکە بدۆزینەوە ، وەك بڵێی لەهجەیەك بە شایەد دەگرین لە خۆی .

هەروەها دەشێ لە ڕێی دەستوورەکانی فۆنەتیکەوە بگەین بە حەقیقەتی
گەلێك لەو وشانەی سوان و گۆڕانیان بە سەردا هاتووە •

ڕێ هەیە ناوناوە ئەو زمانانەی لە کوردییەوە نزیکن بکەین بە عەیارەی
هەڵاواردنی وشەیەك بەسەر وشەیەکی دیکەی کوردیدا •

بێ گومان ڕێگەی دیکەش هەن بۆ دەست نیشان کردنی وشەی پەسەند،
پێویست نییە لێرەدا بە دوایان بکەوین •

لە نموونەی بەراوردکردنی لەهجە لەگەڵ لەهجەدا دەتوانین وشەی
(گێ) بە وشەی (گوێ) بگرین • دیارە وشەکە بە لێ سوان بۆتە (گێ) نەك
بە لێ زیادکردن بۆتە (گوێ) چونکە بە عادەت وشە لێی دەسوێ مەگەر بە
بەڵگە ئیسپات بکرێ کە بەسەریەوە نراوە • لێرەدا بەڵگەی بەراوردکردن
ئیسپاتی لێ سوانەکە دەکات چونکە ئەم واوەی وشەی (گوێ) لە شێوە
ئاخاوتنی کرمانجی سەرۆ و لە وشەی (گوش)ی فارسیدا هەر هەیە • کە
بێین وشەی (خێ) بەراورد بکەین لەگەڵ (خوێ) دەتوانین قیاسەکەی (گێ) و
(گوێ)ی لێ بەکاربهێنین، بڵێین مادام لەوێدا واوەکە بنیچەیی یە دەبێ لێرەشدا
ئەم واوە بنیچەیی بێ جگە لەوەی کە لە لەهجەی دیکەی کوردیدا وشەی (خوا)
لە جێگەی (خوێ) باوە و پاڵپشتی لە ڕەسەنایەتی ئەو واوە دەکات •

لە نموونەی بەشابەدگرتنی دەستووری سوان و لێ قرتانی دەنگ لە تاکە
لەهجەدا دەتوانین تێبردن وەیا سووك دەربڕین وەیا گۆڕینی دەنگی دال لە
لەهجەی سلێمانی بکەین بە عەیارەی ساغ کردنەوەی وشە ، هەروەهاش
گۆڕینی لامی قەڵەو بە ڕێی لاواز لە کۆیە و خۆشناوەتی و ڕەواندز و باڵەك و
گەردیاتی و دزەییاتی بکەین بەو عەیارەیە •

لە نموونەی بەدەنگ هێنانی دەستوورەکانی فۆنەتیك دەتوانین وشەی وەك
دەزگا ، دەزگرە ، پزدەر بکەین بە عەیارە : دەزگا و دەزگرە لە دەستگا ،

دەستگرەوە هاتون • لە پێشەوە دەنگەکەی (ت) لە هەردوو وشەدا قرتاوە ، کە دەزانین قرتانی (ت) لە زۆر باردا دیاردەیەکی فۆنەتیکی کوردییە ، کە تییەکە نەما دەنگی (س)ی کپ بە وەستاوی دەکەوێتە پێش دەنگی (گ)ی ئاوازەدار • بە پێی خزمایەتی نێوان دەنگەکان ئاوازەدار حەز لە ئاوازەدار دەکات کپیش حەز لە کپ دەکات ، بەزۆریش کپ خۆ دەگۆڕێ بۆ ئاوازەدار، ئیتر سینەکە دەبێتە زێ •

وشەی پژدەریش لە هەمان ڕێگەوە لە (پشتدەر)ەوە بە قرتانی تێیەکە و گۆڕانی شینی کپ بۆ ژێی ئاوازەدار بۆتە (پژدەر) • ئا لێرەدا دەبێ بڵێم دەنگی (س) خزمی (ز)ە هەرچەند لە نوسینیشدا بەرەو (ش) بردراوە دەنگی (ش)یش خزمی (ژ)ە • ڕەنگە بەشی هەرەزۆری خوێنەری کورد وا بزانێ ئەو پیتانەی لە ئەلفوبێی عەرەبیدا شکڵیان لەیەکدی دەچێ لە دەنگیشدا خزم بن کەچی ڕاستییەکەی ئەوەیە کە (س ، ش ، ف ، ک ، ت) شێوەی کپی دەنگە ئاوازەدارەکانی (ز ، ژ ، ڤ ، گ ، د)ن • بەڵام دەبێ بڵێم خزمایەتی (ت) لەگەڵ هەردوو دەنگی (ط ، د)دا جێی ساغکردنەوەیە •

بەکارهێنانی ئەم تەرزە دەستورانە بۆ دۆزینەوەی وشەی ڕاست نابێ لە پەراوێزی شێوە ئاخاوتنی ئێستاکەی کوردیمانەوە ڕاگوێزێ بۆ ئەو دەقە مێژوویی و کۆنانەی کە لە هەندێ نوسینی کۆنینەی زمانە ئێرانیەکاندا پارێزراوە • ڕەنگە بەشی زۆری ئەو وشانەی کە لە زوربەی لەهجەکاندا سوانیان بەسەردا هاتوە شێوەی دروستیان لە لەهجەیێکدا مابێت کە بشێ ناڕەسەنایەتی وەیا نادروستی وەیا هەڵەیی وشەی لەهجەکانی دیکەی پێ ئیسپات بکرێ • کاتێك کە هیچ عەیارەی تەرجیح لە لەهجەکانی ئێستاکەماندا چنگ نەکەوت دەشێ بگەڕێینەوە بۆ ئەو دەقە کۆنانە ــ ئەگەر هەبن ــ • جا ئەگەر ئێمە ئەم پێوانەیەمان کرد بە عەیارەی تەرجیح و هەڵاواردن بۆئەوەی لایەنگیری بکەین ، بەئاسانی ، دەتوانین دەسبژاری

ـــ •

وشەی دروست و نادروست لە لەهجەکانماندا بکەین بۆئەوەی دەست لە شێوەی ئاخاوتن بدەین • ئێمە کە هاتین و نوسیمان (ئەفەندی ، دل ، کردن) لێدەگەڕێین خەلقی سلێمانی بڵێن (ئەفەنگی)و کۆیش بڵێن (در) بادینانیش (کرن) •

ئنجا با بزانین چۆن دەتوانین ئەم دەسبژارە بکەین •

بەلای باوەڕی منەوە کارەکە بەندە بە دوو مەرجی سەرەتاییەوە :

یەکەمیان ، دەسبژارەکە خۆی •

دوەمیان سەپاندنی وشە دەسبژارەکان بەسەر زمانی ئەدەبیماندا •

لە ڕووی دەسبژارەکەوە ، پێویستە لیژنەیەکی لێزانی نیگافراوانی دلسۆزی بێلایەن کارەکە بگرێتە ئەستۆی خۆیەوە و لە ماوەیەکدا چی بەڕاست دەزانێ ئەوە پەسەند بکات و لە شێوەی پێشنیاردا بلاوی بکاتەوە بۆ ئەوەی ئەگەر کەس رەخنە و تێبینی و ناڕەزایی هەبو لە ماوەیەکی دیارکراودا بە لیژنەکەی ڕابگەیەنێتەوە وەیا لە لای خۆیەوە لە هەمان ماوەدا بلاوی بکاتەوە تاکو لە ڕادەی ئیمکاندا چی هەرەپەسەندە ئەویان بیێتە وشەی ئەدەبی قەرارداده • واشدەزانم سەرلەبەری کارەکە لە ماوەی شەش مانگدا بە ئەنجام دەگات •

لە ڕووی بەکارهێنانی وشە دەسبژارکراوەکانەوە پێویستە دوابڕیار و پەسەندکردنی لیژنەکە بێتە دەستور و هەرچی دەزگای نوسین و بلاوکردنەوە و چاپەمەنی هەیە پێڕەوی بکات • بێگومان سەلماندنی گشتی لە خۆوە پەیدا نابێ • بەداخەوە بە درێژایی ڕۆژگار یەك هۆی تەفرەقە چوار هۆی یەکبونی بەزاندوە ، تەنانەت لە زەمینەی (فقە) و قانونیشدا ئەوەی پێی دەڵێن (مانع) بەهێزترە لە (مقتضی) • جا ئەگەر دەسەلاتی ڕەسمی پشتگیری

له لیژنه و بڕیارەکانی نەکات تەنها ئەوانــە بەدوایــدا دێن کــە لەگەڵیــدا هاوباوەڕن ، ئەوساش نوسینی ئەدەبی کوردی ئەو هەڕەمەیە دەبێ کە هەیە. هەڵبەت ئەو لیژنەیە کە پێك بێت لە جنزی دەستەی کوردی کوڕی عیراق پێك دێت ، دەسەڵاتەکەش هی دەستەی کوردی و کوڕی عیراقی دەبێت . سەپانــدن و بەســەردا بڕینیــش لــەم کــارەدا نابێتــە دیکتاتۆرایــەتی چونــکە هەمــو یــاسا و دەستورێــکی ئــەم جیهــانە لــەلایەن کەسانی دەســەڵات پێدراوەوە قــەراردادە دەکرێن و دەسەڵاتی ڕەسمیش بەسەر هەموانیدا دەبڕێ . لە بانگەوازەکەدا کە ئیشارەت بۆ تێبڕ نەکردنی بڕیار و پێشنیارەکانی کوڕی زانیاری کورد دەکات ئەم لایەنــەی بــڕن و نەبڕنی دەسەڵاتی لەبیر چوە ، فەرامۆشیشی کردوە کە پێشنیار و ڕێنوس و بڕیاری هیچ کەس و هیچ لایەنێك نەیتوانیوە خۆی بسەپێنێ نەك هەر هی کــوڕ ئەگەرنا بانگەوازەکە چ لزومی هەبو ؟ ئەم کۆبونەوەیە بۆچی ؟

ئنجا کە ئەمە پێشنیاری من بێ بە زاهیر چێ لێرەدا دەیڵێم لەبارەی قوتدان و سوان و گۆڕانی دەنگ وەیا سەرلەبەری کێشــەی ڕێنــوسی کوردییەوە دەبێتە کارێکی بێلزوم بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەندە بۆ نوسینەکەی من دەمێنێتەوە کە لە دوارۆژدا لیژنەکە سەیری بکات و بە تێبینێ و ڕەخنەی دابنێ .

فەرمانی زیندوکردنەوە و نەکردنەوەی دەنگی قرتاو بەوەدا ســوك و ئاسان دەبێ کە هەموومان سەلماندومانە شێوە ئاخاوتنی سلێمــانی بنەمــای نوسینی ئەدەبیمان بێت چونکە ئەم سەلماندنە ئەرکی ساغکردنەوەی سوان و قرتانی لەهجەکانی دیکە بەلاوە دەنێ و تەنها ڕوەوڕوی ئەو سوانە دەبێ کە لە ڕاوێژ و دەمودوی ئاخێوەری سلێمانیدا پەیدا بوە . ئێمە کە بەراوردی وشەی ئاخاوتنی سلێمانی لەگەڵ وشەی شــێوەیەکی دیــکەی کوردیــدا بکەین لەوحاڵەدا دەبێ کە وشەکەی دیکە پەسەندتر وەیا ڕەسەنتر وەیــا

ڕاستتر بێ نەك لە زۆری ئەو قرتان و سوانەی کە بەسەریدا هاتوە • من نایەم (ئەیتیم)ی خوشناوەتی بیەمەوە سەر (ئەیتزم) و قرتانی دەنگی (ژ)ی تێدا دەرخەم چونکە بەتەما نیم شێوە ئاخاوتنی خۆشناو بکەمە بنەمای نوسینی ئەدەبیمان هەروەها لەبەر هەمان بنوس (ئوللاهی) مەنگوڕانیش نابەمەوە سەر (وەللاهی) • لەمەش زیاتر دەسپارێزی دەکەم کە نایەم لێك‌بدەمەوە ئایا (ئاوزەنگیان) دەدا لە (ئاوی زیندەگی) یا (ئاوی زیندەگانی)یەوە هاتوە چونکە دەبێ شێوەی ئەم وشەیە بەپێی بەکارهێنانی سلێمانی بخرێتە نوسینی ئەدەبیمانەوە ، مەگەر ئاشکرا بێ کە وشەکەی سلێمانی شێواوتر و لێ‌قرتاوتر و بەرەو هەڵەتر بێ لە وشەی هاوتای خۆی لە لەهجەیەکی دیکەدا • ئێمە کە تەنها لە حاڵەتی هەبونی وشە وەیا تەعبیری پەسەندتر لە هی سلێمانی هانا بیەینە بەر لەهجەیەکی دیکەی کوردی دەستێدانێکی ڕەوامان کردوە، بەولای ڕەواوە پێویستیشە ، بەولای پێویستەوە کاری دەستخاوێنی و دلسۆزییە بۆ زمانی کوردی ، ئنجا پەراوێزی دەستێدانەکەش تا بڵێی تەسکە لەچاو جغزە بەرفرەوانەکەی سەرلەبەری شێوە ئاخاوتنی سلێمانی ، خۆ ئەگەر وەها نەڵێین و نەیسەلمێنین دیسان لە سەرەتاوە لزوم بەم تەرزە کۆرە نامێنێ • بەنمونە دەڵێم کە فرەنسییەکان هەڵەیەکیان لە لەهجەی پارسدا دۆزیەوە وا چاکە پارسیەکان واز لە هەڵەکە بهێنن نەك هەمو میللەتی فرەنسە و دەیان ملیۆن ئاخێوەری فرەنسەیی فێری ئەو هەڵەیە بکرێن •

ئەوەی لە لەهجەی سلێمانیدا بۆتە دەمێکی زیندە بەرچاوی ئاخاوتن مامڵەت‌کردنە لەگەڵ هەندێ دەنگ کە لە پێش هەمزیانەوە دەنگی (د) دێت بەدوا ئەویشدا (ت) ، ئنجا دراوسێ‌بونی دەنگی (ن ، گ) و (ن ، د) • هەروەك میسرییەکان قاف و جیم دەگۆڕن بە هەمزە و گاف ، وەیا پارسیەکان دەنگی زێ دەگۆڕن بە غەین هەروەهاش سلێمانیەتی بە زۆری دەنگی دال

بێ دەبەن وەیا کاوری دەکەن ، ئازادەیەك ئەو مامڵەتە لەگەڵ دەنگی (ت)شدا دەکەن •

لەلایەن دیاردەی کلۆر کردنەوە وەك کە دەڵێ (ئەحمەد ئەمەت بۆچی کرد) ئاشێ هیچ گرفت و دمەتەقە پەیدا بێ چونکە نوسەری سلێمانیش پیتی دەنگەکان دەنوسێت بەڵام لە خوێندنەوەدا کلۆریان دەکات • دەمێنێتەوە بگوترێ ئایا دەشێ داوا لە هەمۆ کورد بکرێ ئەو دال و تیە کلۆر بکات ؟ بێ گومان تەکلیفی وەها جێی بیستن نیە چ جایی سەلاندن ، نەك هەر لەبەرئەوەی کە گۆڕین وەیا تێبردنی دەنگەکان کۆششێکی بەرەو هەڵەیە ، بەڵکو لەبەر هۆیەکی گرنگی دیکەی قسەبڕەوە : ئاخێوەری دەرەوەی سلێمانی ناتوانێ دەنگەکان بە کلۆر کراوێ دەرببڕێت چونکە زۆر زەحمەتە بۆئەوەی زمانی بەو کلۆر کردنە نەپڕابێ وەیا ماوەیەکی درێژ لە سلێمانێ ژای نەبواردبێ فێری ببێت وەیا بزانێ کەی و لەکوێ کلۆریان بکات •

لەلایەن قرتاندنی دەنگەکان و گۆڕینیانەوە : لە خۆم دەپرسم ئایا دەبێ وشەی وەك (بەغداد ، قەرەداغ ، گوێدرێژ ، دێت) چۆن بنوسرێ ؟ ئایا وەك دەربڕینی خەڵقی سلێمانی بنوسرێ (بەغا ، قەراخ ، گوێرێژ ، یەت) ؟ یاخود وەك کە زوربەی هەرە هەرە زۆری ئاخێوەری کورد نزیك لە حەقیقەت دەریاندەبڕێ ؟ وشەی (مطبخ)ی عەرەبی بنوسرێ (مۆبەق) وەیا (مەتبەخ) ؟ وابزانم وەك بەدیهیە ئاشکرایە کە دەبێ وشەکان بەو شکڵە بنوسرێن کە لە ڕاستی نزیکترن و لە فەرهەنگدا تۆماردەکرێن • زۆرینەی کورد دەڵێن (بەغدا) کە نزیکترە لە (بەغداد) هەروەهاش (قەرەداغ) وشە دروستەکەیە نەك (قەراغ) • لەبارەی وشەی وەك (گوێرێژ)ەوە : ئەگەر بمانەوێ ئەم وشەیە بێدال بنوسرێ دەبێ بگەڕێینەوە سەر فەرهەنگ و هەمۆ ئەو وشانەی کە دالی (درێژ)یان پاراستوە دالەکەیان لێ بقرتێنین هەر بۆ خاتری (گوێرێژ) بە ڕاست بگەڕێ ، ئنجا هەمۆ ئاخێوەری کوردیش کە دەڵێ (گوێدرێژ)

بگێڕنەوە لە نوسینی وشە ڕاستەکە • وشەی (بەت) کە ئاینده ودیا ئێستاکەی
(هات)ە دەبۆ بە شێوەی سلێمانێش (ئەهێت ، ئەیەت) بێ • وشەی (مۆبەق)
کە بە سوان و بە گۆزان (ت)ەکەی بوە بە (و) زێ خۆش‌دەکات بۆ سەپاندنی
(دەس) لە جێگەی (دەست) و سەپاندنی (حەوهەزار) لە جێگەی (حەفت
وەیا حەوت هەزار) •

بە هەمەحاڵ زێدان بە پەسەندکردنی قرتان و شێوە گۆزان لەو وشانەدا
کە زوربەی ئاخێوەری کورد قرتان و گۆزانیان تێدا نەکردوە دەبێتە هۆی
دۆ شێوانی زێدە گەورە : یەکەمیان ، شێوانی زمانەکە دوەمیشیان شێوانی
ئاخێوەری کورد کە هەر خۆی دەبینەوە نوسەر، لەوە هەر بڵەزێ کە پێلانە
سەرەدەری لەو قرتان و گۆزانە ناکا • ئەم تەرزە قرتان و گۆزانە کە بەسەر
زمانی ئەدەبیمانیدا سەپا دۆ ئەرکی نوێزاد دەخاتە سەر شانی ئاخێوەر و
نوسەر و خوێنەری بادینی : جارێکیان کە دێت بۆ بەرژەوەندی زمانی
یەکگرتو واز لە نوسینی هەمۆ لەهجەی خۆی دەهێنێت ، جاری دیکەشیان
کە ناچار دەبێ لەبەر خاتری سوان‌و گۆزانی ناوچەیی واز لە ڕاستە زمانەکەی
زوربەی ئاخێوەری کورد بهێنێت •

کورتەی باوەڕی من کە پتر لەوەی خۆی خۆش بوێ بەرژەوەندی
زمانی یەکگرتومانی خۆش‌دەوێ ئەوەیە کە سوان و قرتان و گۆزان لەو
وشانەدا دەسەلمێندرێ کە زوربەی ئاخێوەری کوردی لەسەری ڕۆیشتبێت

هەر لەناو نوێژی باسی قرتانی دەنگدا زۆربەرۆی جۆرێك قرتان دەبـ
کە لە ڕێزمانەوە بەرەو ڕێنوس دێتەوە ئەویش قرتانی (ب)ی ڕێژەی فەرما
فیعلە لە هەندێ حالەت و هەندێ فیعلدا •

وەك دەزانین ڕێژەی فەرمان لەو فیعلانەدا کە پێشگریان پێوەیە و
بۆتە فیعلی لێکدراو دەشێ نیشانەی (ب)ی فەرمانیان بپرووات و دەش

بشێتەوە وەك : هەڵبڕە ، هەڵبڕە ــ هەڵبگرە ، هەڵگرە ــ تێبکۆشە ، تێکۆشە ــ سەربڕە ، سەربڕە ــ بەئاگربکە ، بەئاگرکە ــ هتد ٠

وابزانم لێرەدا قسەمان لە کورتکردنەوەی ئەم دەستورە چەسپاوەی هێلان و نەهێلانی نیشانەکە نیە چونکە قرتانەکە دەستوریە نەك بێزۆك ، قسەمان لە چۆنیەتی نوسینی وشەکانە لە هەردو حالەتدا ٠٠٠ لێرە بەپێشەوە لەتێوان باسی پێشگردا کە هاتمە سەر باسی نیشانەکانی فەرمان و نەهی و نەفی و مضارعە قسەم لە قرتان و نەقرتانی ئەم نیشانەیەی ئەمرە کرد و ئێستا ئاگەزێنمەوە سەری ، ئەم پێدا هاتنەوەش داخوازی سەرەبباسی قوتدانی دەنگ بۆ کە لە بانگەوازەکەدا نوسراوە ٠ بەلام ئەوەندە دەمێنێتەوە کە بڕیار بۆ قرتاندن و نەقرتاندنی نیشانەکە لە هەندێ بار و لە حالەتی فیعلی لێکدراودا بدرێ وەك کە دەگوترێ : سەربڕە ، دەغلەکە زۆکە، قوزەکە مالنج دە ، پیاوی چا بە (لێرەدا «چالك»یش لێی قرتا) ٠٠ هتد بەڕای من نە زەرەر هەیە لە بەجێهێشتنی مەسەلەکە بۆ دڵخوازی نوسەر و ئاخێوەر نە سودیش هەیە لە سەپاندنی ژیاندنەوەی ئەو نیشانەیە چونکە مادەم قرتاندنەکە شکلی دەستوری وەرگرتوە زەرەر لە هیچ سەروبەرێکی زمان و نوسینی ئەدەبی نادات بە نمونە : دەتوانێ بلێیت (لاکەوە ــ سەرکەوە ــ پێشکەوە ــ دورکەوە ــ نزیككەوە) بەلام ناتوانی بلێیت (دەرگاکە کەوە ٠٠) فەرقکردنی شیان و نەشیانی قرتاندنیش لەوشوێنانەدا کاری سەلیقەیە ئەوەی لە خۆیشی ڕاتەبینێ قرتاندنەکە لەجێی دروستدا بکات با خۆی لە دوودلی ڕزگار کات و نیشانەکە بەکاربهێنێ ٠٠

ڕێژەیەکی دیکەی فیعل هەیە دەنگێکی (ب)ی تێدا دەقرتێ بەڕوالەت هەر دەلێی نیشانەکەی ئەمرە بەلام هەو نیە و شتێکی دیکەیە : لە گەلێك ناوچەی کورد زماندا لەجیاتی بمکردبایە ، بچوبامایە ٠٠ دەلێن بمکردایە ، بچومایە ــ ئەم (ب)ە لێرەدا شکلێکی فیعلی (بون)ە ، هەرچی (ب)ی

سەرەتای فیعلەکەیە ئەویان نیشانەی ئەمرە (لەڕاستیدا لێرە نیشانەی خۆزی وەیا مەرج و شتی ئەوتۆیییە و لەگەڵ ئەمردا لەوەدا کۆدەبنەوە کە هەمتویان فیعلی ئینشائین ...) . هەڵبەت ئەم قرتانەش هی دەستلێدان نیە و خەڵقی لێ مەنع ناکرێ .

ئەو فیعلانەی کە بە دەنگی (هـ) دەستپێدەکەن سەرەڕای (ب)ی نیشانەی ئەمر هێیەکەشیان دەقرتێ وەك کە دەگوترێ (هەڵێنە ، هەڵاوێژە ، تێوەرێنە ، هەڵێ ...) لەجیاتی (هەڵبهێنە ، هەڵبهاوێژە ، تێوەربهێنە ، هەڵبهێ...) . بەشێك لەو فیعلانەی کە بە هەمزە دەستپێدەکەن وادەبێ هەمزەکەیان دەقرتێ وەك (داخێوم ، بنگێوە ..) لەجیاتی (دەئاخێوم ، بەئنگێوە ..) . لەبارەی وشەی (بنگێوە)وە لە شێخ عەلی تاڵەبانی دەگێڕنەوە کە لە پیریدا گوتویەتی : کاتی خۆی کە مامۆستای سوختەخانە لە حینجەکردندا دەیگوت «بێژێر بی بنگێوە سێ ..» عەلی کوێر بێ تەمدمزانی مەبەستی وەستاندنی سینەکەیە . لەمەوە دیارە کە تێبردنی ئەو هەمزەیە لە کۆنەوە و بە بەرینایی کوردستان باو بوە .

ڕای من لەبارەی ئەم جۆرە سوان و قرتانە ئەوەیە کە هەر وەك لە عەرەبیدا (یستطیع) و (یصطیع) ڕەوان ، لە کوردیشدا بە مەرجی نەشێوانی ڕیزی دەنگی وشەکان شێوەی سواو و نەسواوی وشەیەك کە لە زوربەی لەهجەکاندا باو بێ هەر ڕەوایە بەڵام دیارە نەسواوەکەی پەسەندترە .

وشە هەیە دەقی کۆنی ماوە بەڵام سواوەکانی پتر لەکاردان وەك وشەی (خاتون) کە تەنها بۆ ناوی کۆك و لە شێوەی ئاوەڵناودا بەکاردێت وەك ئەوەی یەکێك ناوی (خاتون) بێ وەیا بگوترێ (کیژێکی خاتونە) لەوە بەولاوە سێ جاران کورت کراوەتەوە بۆتە (خاتو ، خات ، خا) پتریش لە ئەسڵەکە مەبەست ڕادەگەیەنن ، تەنانەت جارێکیان لە ئەدیبێکی کوردم بیست گوتی

گوێم لێ بۆ بانگکرا (خا فاتم) دەرحاڵ بیرم بۆ ئەوە چۆ کە ئەم (خا)یە دەشێ بێتە نیشانەی مێینە لەو وشانەدا کە پێویستیان بە جوداکردنەوەی نێر لە مێ هەیە وەك (خا دکتۆر ، خا وەستا ، خا سەرتاش ••) • لەم وشەیەدا زیاندنەوەی (خاتون) لە جیاتی لەقەبی (خانۆ) سوودی نیە چونکە ئێستاکە هەر دوو وشە خزمەتی ئاخاوتن دەکەن هەریەکەیان لە مەودای خۆیدا • (خات) و (خا)ش لە شوێنی تایبەتیدا هەر ژەوان چونکە بە فرەوانی لەکاردان و زۆری دەنگەکانیشیان نەشێواوە ، ئەگەر (خات) بۆبایە (تاخ) بیزۆك دەبۆ •

لە بەرەی فیعلدا زۆرە هەن لە لەهجەیەکەوە بۆ لەهجەیەك جوداوازی تێدا پەیدا بوە وەك : گوتبێتم ، گوتبم ــ دەژۆیت ، دەژۆی ــ کردوەتی ، کردییەتی ، کردیتی ــ دیتۆمە ، دیتۆتم ــ نوستۆمە ، نوستۆتم ــ دەچێتن ، دەچێت ، دەچێ • بەلای منەوە تا ئەو زۆرەی بڕیار لەسەر یاساغ کردنی ئەم مامڵەت جودایییە دەدرێ هەمۆیان ژەوان بەڵام وا چاکە چێ لە لەهجەی سلێمانیدا باوە ئەویان بەکاربێت هەرچەند لەوێشدا مامڵەت جودایی هەیە • بەڵام دەتوانم بڵێم لەنێوان دوو زێژەی (کردبام، بمکردایە)دا پێویستە (کردبام) زێژەی ئیحتیمالی بێت وەك (ئەگەر کردبام پێمەوە دیار دەبۆ) بمکردایەش بۆ خۆزی خواستن بێ وەك (کاشکێ بمکردایە ، بمکردبایە) •

باسی قرتان و سوان دەمانهاوێتە سەر لێکۆڵینەوە لە باسی بەسەرەوەنان و لێ زیادکردن ، لێرەشدا کارمان هەر بەو لێ زیادکردنە هەیە کە لە شێوە ئاخاوتنی سلێمانیدا دەکرێ چونکە هەر خۆی بنەمای زمانی ئەدەبیمانە و کەس گوێ ناداتە ئەو ناوچانەی لەبری (بەڵام) دەڵێن (•• بەرانەکێنێ) • ئاخێوەری سلێمانی لە هەندێ شوێنی ئاخاوتندا زیادییەك دەخاتە کۆتایی وشەوە وەك زیادی (وانێ) بە دواکار و دەستەی ناودا • من بەش بە حاڵی خۆم تا ئێستا لە کەسم نەبیستوە و نەشمخوێندۆتەوە لە

بنەچەك و سەرچاوەی ئەم زیادییەی كۆلیەوە . ئەوەندەی تۆسینی كۆنی سەر بە زمانە ئێرانیەكانیشم هاتبێتە بەرچاو نەمدیتوە شتێكی وەك (وانێ) باو بوبێت ، وەك بشزانم تەنها لە سلێمانێ و شوێنی لەوەوە نزیك بەكاردێت، ڕەنگە ڕاستیش بێ بگوترێ فەرق بە كەمبونەوەی دەكرێ نەك بە زیادبونی بەتایبەتێ لە نوسیندا .

هەرچەند لە زۆر حاڵ و باری تایبەتیدا حەز لە بیستنی ئەم (وانێ)یە دەكەم ، وەك كە گوێم لێ دەبێ لە چیرۆكە تەمسیلیەكانی ڕەفیق چالاك بە جۆری ڕەزا سۆك لە دەمی ئاكتەرەكان دەهاتە دەرەوە ، دیسانەوە بە بارگرانیەكی بێلزومی دەبینم بەسەر نوسینی ئەدەبیانەوە . جگە لەو گرانی و بێلزومیە دەشبێتە ئەزموێكی ئەبەدێ بۆ دانیشتوی دەرەوەی سلێمانێ كە هەتاهەتایێ زمانناسیێ خۆی تێدا تاقێ بكاتەوە لەوانەیشە دوای مەشق و خۆڕاهێنان ئنجا بڵێ (چەند خۆشە بەهارەوانێ ، دەچم بۆ كرێنی میوەوانێ..)

زیادیەكی دیكە ئەو (ر)ە لاوازەیە دەچێتە كۆتایێ ڕێژە ئەمری وەك (بچۆرەوە ، بمەرەوە) . ئەوەی سەرنج ڕادەكێشێ نەهاتنی (ر)ەكەیە لە كۆتایێ غەیری ئەم ڕێژەیەدا هەرچەند پاشگرەكەشی پێوەبێ دەگوترێ (چۆوە ، ئەچێتەوە ، ئەمماتەوە ، ئەیخوێندەوە ..) فیعلی وەك (بمەرێ ، «مەمخەرە هاویەیێ هەولی فیراق»)یش هەر لەمبابەتەیە ، وەك دەبینین ئەمیش وەك ئەمر وایە ..

ئەم زیادیەش سەرچاوەی ڕۆنی نیە و هەر لە سلێمانیێش باوە . بێگومان ئەمیش وەك (وانێ) هەقی بەسەر نوسینی ئەدەبی یەكگرتوەوە نیە و ناشێ بەسەر هەموو كورددا بسەپێ . تاوناوە لە لەهجەی دیكەشدا زیادێ بۆ هەندێ وشە دێت وەك كە لەنێوان بەشێك لە عەشیرەتەكاندا وشەی (دەگیرێ) دەبێتە (دەگیرەرێ) ... عومەر دەبێتە

(عومبـەر) ••• (کەمـــــــارە) دەبێتـــە (کـەمــتــــارە) • بەڵـــێ دەزانم ئەم زیادیانە دەستوریان نیە وەك (ر)ە لاوازەکە دەستوری هەبــێ بەلاَم بە هەمەحاڵ ئەوانیش زیادێن و زەنگبێ ئەگەر لە سلێمانی باو بێ نایە خۆیان بۆ ناو شێوە نوسینی ئەدەبی نامزەد بکردایە وەك کە فیعلی (بەت) لەبری (دێت) وەیا (یەکێکی‌کە ــ لەبری یەکێکی دیــکە) بــە ڕاشـــکاوی دەنوسرێت • لەلایەن بونی دەستوریش لە هێنانی ئـــەو (ر)ەدا زوربـــەی هەرەزۆری کوردیش کە بەکاری ناهێنن لەسەر دەستورێکی گشتی دەڕۆن کە نەك تەنها لەو ڕێژەیە بگرە لە هیچ ڕێژەیەکدا زیادی ئەوتۆیی ناهێننە نـــاو ئاخاوتنەوە ، خۆ ئەگەر بە ڕێکەوت لێرە و لەوێ زیادیەکیش هەبێ کەس گوێی ناداتێ رەنگە هەر نەشی‌بیـــن وەك کە لە دەشتی کۆیێ دانیشتوی چەند دێیەك لەجیاتی مانگەشەو دەڵێن (مانگاشەو) هەروەها دەڵێن (دوانان) و (سێانان) لەجیاتی (دوان) و (سێان) • وشەی گەمەش دوو جار کۆدەکەن و دەڵێن گەمانانە هەر ئەوانیش ڕێژەی فیعلی تێپەڕ لە هەندێ شێوەیدا دەدەنە فیعلی تێ‌نەپەڕ وەك کە دێن دەڵێن (نوستوتم ، چۆتم و هاتوتمەوە•••) لە بەری سلێمانی لەبری ئەمانە دەڵێن چووم هاتووم ، کە فیعلەکەش تێپەڕ بێ دەڵێن (کردۆمە ــ کردوەتم) • گوێم لێ بوە گوتراوە ئەم (ر)ە لەم شوێنەدا هاتوە تاکو بزوێنی بەرایی پاشگری (ەوە) بپارێزێ کە لەو ڕێژەیەدا بەدوا بزوێندا دێت • دیارە بزوێنیش بە بزوێنەوە نالکێ • لە وەرامی ئەم بەڵگەیەدا دەڵێم :

١ ــ دەزانین نیشانەی پێ‌ناسینیش بە خۆی و بزوێنەکەی پێشیـــەوە وادەبێ دەکەوێتە دوای بزوێنی ئەلفەوە کەچی ئاخێوەری سلێمانی بزوێنەکەی پێ‌ناسین تێ‌دەبات و نە (ر)ی لاواز و نە هیچ دەنگێکی دیکەش نایەنێ بـــۆ پاراستنی ئەو بزوێنە بەنموونە دەڵێ (براکە ، چراکە) کەچی لە گەلێك شوێنی دیکەدا (ی)ی پێوەندی دێنن و بزوێنی نیشانەکەی پێ‌دەپارێزن و دەڵێـــن (برایەکە ، چرایەکە) •

٢ ــ له سلێمانیش به زۆری که ڕێژەی ڕابردوی بەردەوام دەهێنن و پاشگری (ەوە)ی دەدەنێ بزوێنی بەرایی پاشگرەکه تێدەبەن وەك که دەڵێن (ئەچۆوە ، ئەبۆوە ــ لەجیاتی ئەبوەوە ، ئەچوەوە...) کەچی بەدوا ئەلفـدا بزوێنەکه دەپارێزن وەك که دەڵێن (گـەڕایەوە ، بۆڕایەوە) .. لەجیاتـی (گەڕاوە ، بۆڕاوە) .

٣ ــ هەر له سلێمانی دەڵێن (ئەم پەنجەرەیە ، ئەو پیـشەیە) بەلام که وشەکان کۆکران بزوێنەکەی دوای ناوەکان تێدەبـەن و دەڵێـن (ئـەم پەنجەرانە ، ئەوپیشانە) لەبری (ئەم پەنجەرەیانە ..)

٤ ــ له سلێمانی و غەیری سلێمانیش وشە که کۆکـرا بزوێنی (ە) فەتحەی کۆتایی وشەکه تێدەچێت وەك (پەنجەران ، شەدان ..) کورتەی قسە ئەمەیە که پاراستنی بزوێن نابێتە هەنجەتی هێنانی ئەو (ر)ە لاوازە ، پاراستنی بزوێنەکەش وەنیه له هەمو حالاٌندا بەر دەستورێکی گشتی بکەوێ، ئنجا له هیچ نمونەیەکدا نادیترێ بزوێنەکه وەیا بزوێن بە گشتی بە هێنانی (ر) بپارێزرێ ، ئەوەی وەك (نون الوقایة) بزوێن دەپارێزێ له کوردیدا دەنگی (ی)ە . کەواته دەبێ لەجیاتی (بلێرەوەوانی) بنوسین (بلێوە) خۆ ئەگـەر ئەمەش نەسەلمێندرێ نابێ (بلێوە) کورتبکرێتەوە چونـکه ئەمیان ڕێڕەوی دەستوری و زۆرینەی ئاخێوەرە .

گیروگرفتی ژمارەکان له ١١ تا ١٩

لێرەدا گیروگرفت له دۆ ڕوەوە هەڵدەستێ :

یەکەم : لەو (ن)ەی که له زاری سلێمانیدا دەکەوێتـە نـاو ژمارەکانی ١١ ، ١٢ ، ١٣ ، ١٦ .

دوەم : له قرتانی دالی (یازده ، دوازده ، سێزده ، پـازده ، شـازده) ئەویش هەر له زاری سلێمانی .

بەدوا ئەو گرفتانەدا بادانەوەیەکیش بۆ ژمارە (٧) پێویستە •

لەبارەی زۆری یەکەمەوە کە تۆنی ژمارەکانی (١١ ، ١٢ ، ١٣ ، ١٦)یە : ژۆن‌کردنەوەی ئەم گرفتە بەمجۆرە دەبێ :

سەرنج بگرین دەبینین لە ژمارەکانی (١٤ ، ١٧ ، ١٨ ، ١٩) گرفتی ئەو تۆنە لە لەهجەی سلێمانیشدا پەیدا نیە چونکە لە هیچیاندا تۆن نیە • ژمارەی (١٤) لەوەدا پرسیار پەیدا دەکا ئایا بە ئەسڵ (چوار) و (چواردە) یاخود (چار) و (چاردە)یە ؟ بەلای منەوە (چوار) ژاسترە چونکە واوەکە لە زمانی دیکەشدا دەردەکەوی وەك Four ی ئینگلیزی ، تەنانەت کە دێن بۆ (چارەگ) وشەی quarter بەکاردەهێنن لەوێشدا واوەکە پارێزراوە • لە فارسیدا وشەی (چهار) بەلای (چار)دا دەچێتەوە چونکە ئەو دەنگەی (هـ) بەرەو قرتان نزیکترە تا ئەوەی بێتە (و) بەلام زۆرینەی زمانە ئەوروپاییەکان کە واوەکە دەپارێزن وشەکە بەلای (چوار)دا دەبەنەوە وشەی (چارەگ) کە واوەکەی دۆڕاندوە و کافەکەشی کردوە بە گاف نەیتوانیوە وشەی (چواریەك) بکوژێت • بۆیە دەتوانین بڵێین (چارەگ) سوان و گۆڕانی بەسەردا هاتوە نەك ژەسەنە •

لە ژمارەکانی (١٤ ، ١٧ ، ١٨ ، ١٩)دا گرفتی پەژینی (د)ەکەش پەیدا نیە چونکە ئاخێوەری کورد بە تێکڕایی دەیڵێت تەنانەت کە دانیشتوی سلێمانی دەڵێ (حەڤدە) دالەکەی سەلماندوە بەلام لە شێوەی گوشینی ڤیەکە دەری‌بڕیوە •

لە تۆنەکەی (١٥)ی شێوەی سلێمانیش گرفت نیە چونکە بە ئەسڵ وشەی پێنج تۆنی تێدایە •

گرفت لە ژمارەکانی (١١ ، ١٢ ، ١٣ ، ١٦)دا هەیە و لە پەژاندنی (د)ەکەی ژمارە (١٥)ش بە پێی ئاخاوتنی سلێمانی •

له لەهجە ئاخاوتنی سلێمانیدا دەگوترێ (بازە ، دوازە ، سیازە ، شازە) لەمەشدا دوّ جاران مامڵەت جـوداێ کردوە لە چـار چـوارده و هەژدەدا : جارێکیان کە هاتوە دالی ژمارەی (١٠)ی پەڕاندوە بەپێی دەستورە گشتیەکەی فوتدانی دەنگی دال • جارێکیشیان کە لەلاوە تۆنێکی هێناوە بۆ ئاواخنی وشەی ژمارەکان • وادەزانم لەو وشـانەدا پەڕانـدنی دالـەکە یەکسەر بوّتە رێ خۆشکەرەوە بۆ هێنانی ئەو تۆنە بە پارسەنگی تێکچونی رەنگ و لەنگەری وشەکان : تۆ کە ئەو دالانەت سواند و گوتـت (بازە ، دوازە ، سیازە ، شازە) هەست بە نالەبارەکی فۆنەتیکی دەکەیت و پێتخۆشە لەو نالەبارییە دەرچیت • لەنێوان هەموّ دەنگەکانی کوردیشدا تەنها دەنـگی تۆن لەو شوێنەدا دەبێتە پارسەنگێکی رێکوپێک • ئـەم ڕاستییـەش بـە سەلیقە و بە ئەزموّن دەردەکەوێ • تۆ سەیری ئـەو لەهجانـەی کە دالی ژمارەکان دەهێڵنەوە دێن تۆنی (١٥) وەها سوک دەردەبڕن لە فرتانی نزیـکی دەخەنەوە و دەڵێن (پازدە) هەر چونکە هاتنی تۆن لەو شوێنـەدا بەدیـار دالەکەوە قورس دەردەچێت • لەمەوە دەردەکـەوێ ، لادانی ئاخێـوەری سلێمانێ لە وشە دروست و رەسەنەکانی (بازدە ، دوازدە ، سێزدە ، شازدە) لەبەر پەڕاندنی دالەکە ئاچارەکی فۆنەتیکی بوە • بەڵگەش لەمەدا ئەمانەن :

١ ــ وشەکان بە ئەسڵ دالیان تێدایە •

٢ ــ لە هیچ کەرتێکی ئەو وشانەدا ــ جگە لە پازدە ــ بەئەسڵ دەنگی تۆن نیە •

٣ ــ بەشی هەرە زۆری کورد نە دالەکە دەفرتێنن و نە تۆنیش بە زیادەوە دەهێنن •

ژمارەی (١٥) دەشێ بەپێی ئەسڵی کـەرتەکانی بنـوسرێ پـازدە ، هەروەها دەشێ بەپێی دەستوری رەسەن و دروستی سوانی دەنگ (پازدە) بێ •

ژمارەی (١٧) کە بەشی هەرە زۆری ئاخێوەری سلێمانی (حەڤدە)ی دەردەبڕن دەبێ (حەڤدە) بنوسرێ و ڕێگەی دیکەی لەپێشدا نییە : ئەسلی وشەکە (حەفتدە) بوە • لەپێشەوە دەنگی (ت) تێدا سواوە ، ئنجا بەپێی داخوازی دەنگسازی دەنگی کپی (ف) لە دراوسێیەتی (د)ی ئاوازەداردا بۆتە (ڤ)ی ئاوازەدار و وشەکە بۆتە (حەڤدە) •

دەچمەوە بۆلای ژمارە (٧) کە بەشێکی ئاخێوەری کورد (حەوت) و بەشێکیشی (حەفت)ی دەردەبڕێ • ساغ کردنەوەی کێشەکە بە چاکی لە بەسەرکردنەوەی (حەڤدە) و (حەفتا)دا هەڵدێنجرێ چونکە ئەوانەی دەشلێن (حەوت) لەو دو ژمارەیەدا دەگەڕێنەوە بۆ بنچەی وشەکە کە (حەفت)ە • ئەگەر گوترابا (حەوت ، حەودە ، حەوتا) ڕێی تێدەچو دەمەتەقە لەسەر پرسیارەکە هەڵستێ و گوێ نەدەینە (هفت)ی فارسی و Seven ی ئینگلیزی و Sept ی لاتینی کە هەمویان بەلای دەنگی (ف)دا دێنەوە نەك (و) •

کەواتە ژمارەکان لە نوسینی ئەدەبیدا دەبێ بەمشێوەیە بنوسرێن :

چوار ، حەفت ، یازدە ، دوازدە ، سێزدە ، چواردە ، پازدە یاخود پازدە ، شازدە ، حەڤدە ، هەژدە ، نۆزدە •• حەفتا ، حەفصەد • حەفت هەزار •• حەفت ملیار •••

گیروگرفتی نوسینی کردار لەگەڵ ڕاناو لە ڕوی پێکەوە نوسان و پێکەوە نەنوسانیانەوە

ئەم گرفتە زۆری بەبەرەوەیە :

جارێ با لەپێشەوە بڵێم من لە زاراوەی (کردار) ڕازی نیم و لایەنگیری (کار)م لەبری فیعل ، لەخۆڕاییش لایەنگیر نیم :

١ ــ کار پتر لەگەڵ مطلقی (عمل) ڕێکە ، هەرچی (کردار)ە ئازادەیەك بەلای ئاکارەوە دەبێتەوە .

٢ ــ سێ وشەی (کار ، کارا ، بەرکار) لەبری (فعل ، فاعل ، مفعول) زۆر شیرن و ڕێکوپێکن . لە (کردار) وشەی بە واتـای (فاعــل ــ کارا) هەڵناستێ .

٣ ــ بەتێکڕایێ خولی وشەی (کار) بەناو ڕێزمان و فەرهەنگ و زاراوە جوداکانی لکی زانستەکان گەلێك بەر فەڕاخ و فرەواترە لە هی (کردار) وەك وشەی (کارگێڕ ، کارم پێتماوە، کارامە، سەرکار، کارم خوێندنە .. کاریگەر) هەموشی بەلای کردن و جموجوڵــەوە دەڕوات . کاتی خــۆی کە کۆڕی زانیاری کورد وشەی (کار)ی لەبری (فعل) پەسەندکرد دەمزانێ (کردار)یش هەیە بەلام نای (کار)ی نەدەکردەوە مەعلۆمیش بۆ بەلایەوە کە (فرمان) هەر بەجارێ بێ‌کەلکە چونکە لە (فەرمۆن)ی ئەمر کردنەوە هاتوە ، لە واتاشدا کە دەلێی (فرمانی خۆم جێبەجێ کرد) وەك ئەوەیــە کە بلێی (واجبی خــۆم بەجێ‌هێنا) ئنجا وشەی (واجب) بێتە (فعل)ی قەواعید . وادەزانم چاوەڕوان ناکرێ لە سەپاندنی زاراوەیەکدا پتر لەو بەڵگانەی بۆ (کار) ڕەچاو کراون ڕەچاو بکرێ . ئنجا کە نەسەلمێندرێ چۆن پێشنیاری کۆڕ و غەیری کــۆڕ بڕ دەکات ؟

بگەڕێمەوە بۆ کێشەی کردار و ڕاناو .

نازانین مەبەست لە (ڕاناو) چیە .

کرداریش هەر بە ڕاناوەوە ناتوسێت، ڕاناویش هــەر بــە کردارەوە ناتوسێت .

لەپێشەوە بزانین ڕاناو لێرەدا دەبێ چێ بێ ؟

بەشێکی زۆری زمانەوانانی کورد شوێنپێی زێزمانە مەشورەکانی دنیا هەڵدەگرنەوە و ڕاناو دەکەن بەو چەند بەشەی لەواندا دیــار کراوە ، لای هەندێك لەو زمانەوانانە ژمارەی ڕاناو دەگاتە (٨) • لای هەندێکی دیکەش دەگاتە (٧) و بەرەوژێرتریش • لە زۆری نوسینەوە ناشێ لەو هەموو بەشانـەدا یەك پێوانە بەکاربێت • بەنمونە ئەوەی پێیدەڵێن ڕاناوی ئیشارە (ئەمــە ، ئەوە ، هۆوە ، ئەمانە ••) کۆنابێتەوە لەگەڵ ئەوەی پێیدەڵێن ڕاناوی هەبێ کە بریتییە لە وشەی (هی) وەیا ڕاناوی گەیەنەر کە بریتییە لە (کــە)ی ناو رستەی وەك (ئەوی کە پێم گوتیت) • بەپێی ئەو دابەشکردنانە سەرلەبەری وشەکانی ڕستەی (ئەو هیچانەی کە هی تۆن هی منن) ڕاناون • وەك دیارە بەشی زۆری ئەو ڕاناوانە لە زۆری ڕێنوسەوە فەرقیان نییە لەگەڵ وشــەی عادەتیدا ، بۆیەیە وا دادەنێم کە مەبەست لە ڕاناو ئەوە بێ پێیدەڵێن (ڕاناوی کەسێ) وەك (من • تۆ ، ئێوە) لەوێشدا مەبەست ڕاناوی لکاو بێ چونکە سەرێشەی گەورە لە چۆنیەتی نوسینی ئەودا پەیدابە •

ڕاناوی لکاو نەك هەر بەکارەوە بگرە بە هەموو وشەیەکەوە دەلکێت • دەستوری گشتی چۆنیەتی نوسینی ڕاناوی لکاویش وەك لە نــاوەکەیەوە دیارە ئەوەیە کە دەبێ هەمیشە بە وشەی پێش خۆیەوە بلکێ وەك : دەستمان هەڵگرت ، برام هات ، دیتمان ، منم ، بمگرە ، من دۆستتــم ••• دەبینــێ ڕاناوی لکاو بە ڕاناوی لکاوەوە دەنوسێت هەردوکیشیان پێکەوە بە وشەی پێش خۆیانەوە دەلکێن ئەو وشەیە هەرچی دەبێ با بێ •

تا ئێرە گرفت لە جۆری نوسینی ڕاناوەکاندا نابینم ، بەڵام لەو حاڵەتەدا کە ڕاناوی لکاو جێگۆڕکێ دەکات پێویستە بڕیار لەسەر چۆنیەتی نوسینی بدرێت بە نمونە (دەگرم) دەبێتە (دەمگرت ، نەمدەگرت ، هەڵم نەدەگرت ، پێم هەڵنەدەگرت) •

ئنجا دەگوترێ (هەڵم نەگرتبای) وەیا (تێیان هەڵنەپێچابایانایە ، پێیان وەرگەڕاندبوین ، تێم رانەدەدیت ..) .

ئەگەر ئارەزوو بکەین دەتوانین دەمەتەقە و بەڵگەکاریی دوور و درێژ لەسەر چۆنیەتی نوسینی ئەو زستە وەیا دەستەواژانە هەڵستین بەلام لێرەدا هەم بە نیازی کورت کردنەوەی قسە و هەم بە هۆی ئەوەندە زۆناکیەی کە تائێستا هاتوە بۆ ناو تێکڕای گرفتەکان بیر و ڕای خۆم لەم چەند خاڵەدا لەبارەی کێشەکەوە دەردەبڕم :

١ ــ کە ڕاناوەکە کەوتە نێوان کار و نیشانەکانی (مضارعە ، امر ، نهی، نفی) بە هەردوو لای خۆیەوە بلکێ لەوزۆوە کە ئەو نیشانانە بە کەرتی تەواوکەری فیعلەکە حیساب دەکرێن ئیتر بنوسرێ (دەتبینم ، بتبینم ، ناتبینم ، مەمبینە ، بمبینە ، نەتدیتم ..) .

٢ ــ ناوناوە وادەبێ دوو نیشانە دێنە بەرایی فیعلەوە وەك (نەدەزۆیشتم) کە فیعلەکەش تێپەڕ بۆ ڕاناوی فاعیل دەکەوێتە نێوان هەردوو نیشانەکەوە وەك (نەتاندەدیتم..) من وا بە باش دەزانم لەم حاڵەتەشدا کەوا زەنگە تاکە حاڵەت بێ ، هەردوو نیشانەکە و ڕاناوەکە وتکڕا بە فیعلەکەوە بلکێن ، هەم لەبەر ئەو هۆیەی کە لە خاڵی یەکەمدا باس کرا هەم لەبەر ئەوەی کە نیشانەکان لەلایەن لکانەوە لە پێشگر و لە دەستەواژە و لە وشەی سەربەخۆی وەك (ناو ، ڕاناوی نەلکاو ، ئاوەڵناو ، ئاوەڵکار) جودا بکرێتەوە ، واتە ئەگەر ڕاناوی لکاو کەوتە نێوان ئەو وشانە و فیعلەوە بەوانەوە بلکێت و لە فیعلەکەیان دووربخاتەوە وەك (هەڵم گرت، منت دیت، پیاوانەیان دەدواندین ، عاقڵت شێت کرد ، بەتەنگەوەیان بوین) .

٣ ــ لە حاڵەتی هاتنی ڕاناو بە دوا فیعلدا : کە یەك ڕاناو بۆ بەپێی دەستوری گشتی بە فیعلەکەوە بلکێت (دیتم ، هاتیت ، دەچوین) .کە بۆن

بە دۆ ڕاناوی یەك لەدوا یەك وەك (دیتمت ، بیستمن ، دیتیانین ..) ئەوساش هەردۆیان وێكڕا بە فیعلەكەوە بلكێن . كە پاشگری (ەوە)ش بە فیعلەكەوە بۆ بە دوەم ڕاناوەوە بلكێت (دیتمنەوە ، دیتیانینەوە ..) خولاسە چەندیك ڕاناوی لكاو و پاشگر و نیشانەی خۆزی بەدوا فیعلدا بێن هەمۆیان پێكەوە پێیەوە بلكێن وەك (تۆستبامایە، بتخواردایە، بماندبایت، هەڵمكیشابایت) .

هەر لەبارەی كێشەی ڕاناوی لكاوەوە پێویستە باسی ئەوەش بـكەم كە لە هەندێ ناوچەی وەك دەوروبـەری كەركـوك لەجیـاتی (دیتیانـین بیستمـانیت ..) دەڵـێن (دیتمـانیان ..) (بیستمـان ..) وەیـا كە شـێخ ڕەزا دەڵـێ (خـۆی كـرد بـە نـێرە تـورك و لێـمی خوزی كیم بلرسزی) لەجیاتی (لێـی خوزیـم ..)، ڕاستییـەكەی ئـەم بەكارهێنانە لەواتەیە باشتر بێ لەوەی لە بەری سۆران و موكریان و بابان و نازانم كوێ باوە چونكە لە هەندێ باردا ئەم دارشتنە ڕاگەیـەنترە وەك كە دەڵێ (پێمگوت ..) مەفعولی ڕاناوی كەسی سێیەم دەردەكەوێ كەچـی لە لەهجەكانی دیكەدا ڕاناوەكە دەرناكەوێ و دەڵێـن (پێمگوت) . ئێمـە دەزانین كە كەسـی سێـیەمی تاك مەفعول بۆ ڕاناوەكەی دەرناكەوێ تەنانەت كە دەڵێین (لێم ستاندەوە) دۆ مەفعول بزرە بەڵام كە گوتت (لێیم ستاندەوە...) مەفعولی دوەم لە شكلی ڕاناوی (ی)دا دەركەوت و حەقیـقـەتی دەركەوێت چونكە تەنها یەك مەفعول دەشێ هەر بە تصور جێی بۆ بكرێتەوە لە ئاخاوتندا وەك كە دەڵێی (دیتم) دەزانین شـتێك وەیا یەكێكت دیتوە بەڵام كە بۆن بـە دۆ مەفعول وا باشە دوەمەكەیان دەركەوێ . لە لایەكیدیكەشەوە كە لـەو لەهجەیەدا دەڵێن (لێتم وەرگرت) ڕاناوی كەسی دوەم كە لەبەر حـوكمی (لێ)ی پرپێوزیشنە یەكسەر بەدوایدا هات بەڵام كە گوتت (لێم وەرگرتیت) ڕاناوی كەسی یەكەم كە فاعیلە ئەویان كەوتە بـەر حـوكمی پرپێوزیشـن هەرچێ كەسی دوەمە بە سەلامەتی كەوتە دوای فیعلەكەوە .. بە هەمەحـاڵ

ئەم بەراوردکردنە سەر بە ڕێزمانە نەك بە ڕێنوس ، بەلام ڕێم بۆ دەکاتەوە بلێم لە هەر لەهجەیەکدا بێ ڕاناوی لکاو دەبێ بەپێی ئـەو دەسـتورانـە بنوسرێ کە بۆ نوسینی ئەدەبێ قەراردادە دەکرێ، چ زەرەرێکیش لەوەدا نابینم ئەگەر لیژنەیەکی شارەزای ڕێزمان خەریك بێ ئەو تەرزە بەکارهێنانە و داڕشتنانە هەلسەنگێنێ بەلکو هێ وایان تێدا ڕەچاو دەکات کە لەوەی باوی نوسینە پەسەندتر بێ ، خۆ هەموی هەر کوردییە و هیچیان نابنـە منـدالی هەلگیرایەوە ..

گیروگرفتی ئامرازە لێکدەرەکان (حروف العطف)

زاراوەی (ئامرازی لێکدەر) لە ڕۆی واناوە لەگەل (اسم الموصول)دا ڕێك‌دێت هەرچی (حروف العطف)ە لەگەل وشـەی (پێوەنـدیێ)دا پـتر دەگونجێ . بەلام لێرەدا پێڕەوی بانگەوازەکە دەکەین و بە (عاطف) دەلێین (لێکدەر) . هەرچەند تائێستا ڕێك‌کەوتنی گشتیی لەسـەر نێـکڕای ئەو وشانەی بە لێکدەر دازاون پەیدا نەبوە دیسانەوە دەتوانین بڕیاری وەهـا بدەین کە لە ڕۆی چۆنیەتی نوسینیانەوە هەمویان بگرێتەوە .

ئامرازی لێکدەر هەر کە ناوی ئامرازی وەرگرت دەبێتە یـەك لـەو چەند بەشە سەربەخۆیەی کە زمانی بەسەردا دابەش دەکرێ وەك : نـاو ، کار ، ئاوەلناو ... دیارە کە لە ڕێزماندا سەربەخۆ بۆ دەبێ لە نوسینیشـدا بە جودا بنوسرێ . بەلام کە بێین وشە لێکدەرەکان بخەینـە بەر نیـگای سەرنجەوە چەند تێبینیـەك خۆ ڕەپێش دەکات :

١ ــ وشە مەشوورەکەی (عطف) کە فارسی و کوردی و تورکیش تێیـدا هاوبەشی عەرەبین واوی عەتفە . لە بارەی ئەم واوەوە دەبێ دوو خال ڕەچاو بـکرێ :

خالی یەکەم ئەوەیە کە شکلی (وە) ئەمرازە سەریحەکەی عەرەبییە بــە زەقی زادەگوێزرێ بۆ ناو ئاخاوتنی کوردیی • لەبەر ئەمە پێویستــە دوورە پارێزی لێ بکرێ وەك کە دوورە پارێزی لە (بلی بەلا)دا دەکرێ و دەگۆڕێ بە (بەلێ) •

خالی دووەم چونیەتی نوسینی (و)ی عەتفە : وابزانم نوسەران هەموویان واوەکە بەجودا دەنوسن و نایلکێنن بەلآم هەندێکیان لە نزیك وشەی پێش خۆیەوەی دەنوسن هەندێکیشیان لێی دووردەخەنەوە • بەلای منەوە هەردوو شێوە نوسین بەلگەی خۆی لەگەڵ خۆیدایە ، تەنها ئەوەندە هەیە کە ئێمــە بڕیارماندا بەجودا بنوسرێ بۆچی وەکو وشە جوداکانی دیکە لە دوورەوەی وشانیەوە نەنوسین ؟ ئەگەر بگوترێ دوورخستنەوەی وەهای دادەبڕێ کــە ئیتر نەشێ بێتە بزوێن بۆ وشەی پێشیەوە ، لە وەرامــدا دەلێــین نزیــك خستنەوەشی لە وشەی پێشیەوە مافی ئەوەی لێ دەستێنێ کە پێیەوە نەلکێ • جگە لەمە ، جاریوەهاش هەیە واوەکە بەدوا هەندێ وشــەدا ئەگــەر لێی دوورنەخرێتەوە بە پێی ئەو حیساب بــکرێ بەتــایەتی بۆ ئەوانــەی لــە خوێندنەوەدا ، جارێ ، شلکێ ، واشدەبێ بــەدوا وشەیــەکدا دێــت کە کۆتاییەکەی دەنگی واوی تێژە : ئنجا ئەوانەی واوی تێژ بە دوو واو دەنوسن لێیان ناقۆلا بەدەر دەداتەوە • بە هەمە حاڵ وادەزانم چاکتر ئەوەیە لەدوورەوە بنوسرێت • پێی‌ناوێ بلێم لەخۆوە دیارە کە دەبێ تەنها یەك واوی بێ‌نیشانە بۆ ئەم واوەی عەتف دابندرێ هەر نەبێ لەبەرئەوەی کە بەدوا بزوێندا هات واوەکە دەبێتەوە کونسنانت و نیشانە قبوڵ ناکات •

لەحالێکدا واوەکە بەشداری دروستکردنی وشەی فەرهەنگی بــۆ دەبێ لە سیفەتی عەتف و سەربەخۆیی بکەوێت و بە پێش خۆیەوە بلکێت ، وەك لە وشەکانی (هاتوچۆ ، هیچوپوچ ، شتومــەك ••) و هی ئەوتوییدا واوەکە بۆتە کەرتی پێکهێنەر • هەرچۆنێــك بێ نــاشێ لە وشــەکانەوە

دوربخرێتەوە ٠ ئەمە دەڵێم لەبەر ئیحتیمالی پەیدابوونی گرفت لە نووسینی وشەی وەك (هەرچۆ و پەرچۆ) چونكە ئەگەر بڕیار نەدرێ لەسەر دانانی نیشانە بۆ (ی)ی تیژ ئەوسا كە واوەكە بە چیمەكەوە لكێندرا لەوانەیە بخوێندرێتەوە (هەرچیو پەرچۆ) ٠

لە وشەی وەك (سەرو سەر ، كەڵو كەڵ ، مل و مل ، دەست و دەست ٠٠)دا واوەكە نەبۆتە كەرتی پێكهێنەری وشە لەوەش دەرچوە عەتفی زۆت بێ لەبەرئەوە پێویستە بەجودا لە نزیكەوە بنووسرێ ٠

٢ ــ وشەی (هەر) لەگەڵ (كوێ ، كەی ، كام ، سات ٠٠)دا سیفەتی عەتف دەدۆڕێنێت و دەبێتە جۆرە وەسفێك بۆ ئەو وشانە ٠ لەبەرئەمە لێیانەوە نزیكدەخرێتەوە ٠ بەڵام كە گوتت (لەنێوان فڵانە كۆمەڵە وشەدا هەر كام بۆ پرسە) دەبێ (هەر) دوربخرێتەوە چونكە بۆ عەتفە ٠

٣ ــ وشەی ، وەیا ڕاستی ، دەنگی (ش)ی عەتف بێچەند و چوون بەپێش خۆیەوە دەلكێت وەك (بێتوونیش دەشتە ، شوێنیش هەرزانە ، مێشت دێت ٠٠) ٠ كە هات و كەوتە نێوان نیشانەكانی مضارعە و نەفی و نەهی و ئەمر و نێوان فیعلەوە دەبێ بە هەردوو لاوە بنووسێت وەك (بشخۆ ، مەشڕۆ ، دەشچی ، نەشچوو ، ناشچێ ، نەشڕۆیشتایە ، بشڕۆیشتایە ٠) ٠ وادەزانم لە ڕابردووی بەردەوامدا كە لەگەڵ نەفی هات وەك كە دەگوترێ (نەشدەهاتم) هەردەبێ بەدوا خۆیەوە بلكێ بەڵام كە ڕاناو هات و كەوتە دوای (ش)ەوە جودای بكاتەوە وەك (نەشم دەزانی) ٠ بە هەمە حاڵ ڕاناو هەمیشە شینەكە لە وشەی دواوە جودا دەكاتەوە جا ئەگەر شینەكە بەدوا پێشگر و نیشانەكاندا هات پێكڕا لەگەڵ ڕاناوەكە لەنزیك وشەی دواوە بنووسرێن وەك (هەڵیشم گرت ، بشم گرتایە ، نەشم دیت ، مەشم بینە ، ناشم دوێنێ٠٠) بەڵام كە بەدوا دەستەواژە و وشەی سەربەخۆدا هاتن تێكڕایان بەجۆدا دوور لە

وشەی دواوە بنوسرێن (خانوشمکڕی ، سەفەریش دەکەم ، سەرەو هەورازیش دەڕۆم ٠٠) ٠

ئەم مامڵەت جودایەیە داخوازی زێزمانە ، جا ئەگەر ویسترا بە نیازی ئاسانکردن یەك مامڵەت لەگەڵ وشەی سەربەخۆ و دەستەواژە و پێشگردا بکرێت و هەمویان دوور لە وشەی پاشەوە بنوسرێن دەبێ مامڵەتی نیشانەکان هەر جودا بێ و لەگەڵ (ش)ەکە ویکڕا بەدوا خۆیانەوە بلکێن وەك : بشڕۆ ، دەشبینی ، دەشچو ، نەشدەچو ٠

٤ ــ « نە »ی (عەتف ــ نەفی) بەجودا لەدوورەوەی وشانەوە دەنوسرێ وەك : نە دەخۆم نە دەخۆمەوە ، نە دارا و نە برزۆ ، نــە دەشهــات و نــە دەشچو ٠٠٠ هتد ٠

ــ ٦ ــ

گیروگرفتی وشە لێکدراوەکان لەبارەی پێــکەوە نوسانــدن و ٠٠٠

وابزانم لە ناوتوێژی چی لێرە بەپێشەوە باسمانکرد ڕۆنبۆتەوە بەپێی باوەڕی من چۆن وشەی لێکدراو بنوسرێ ، کاکڵی قــەش لەوەدا ئەوەیــە کەوا هەتاکو وشەی لێکدراو و داڕێژراو و دەستەواژەش بەرەو سەربەخۆیی و جۆشخواردنەوە بڕۆن پتر بەیەکەوە لکان هەڵــدەگرن ٠ پــلەی لکانیش لەوەدا دوە : یەکیان لکانی تەواو ، ئەوی دیکەیان لە یەکتر نزیککردنەوەی کەرتی وشەکان ٠ ئەوەی ڕاســتیش بێ ئەو تەرزە وشانە بەهۆی ئەوەوە کــە بە هەر جۆرێك بنوسرێن واتا نادۆڕێنن وا لە نوسەر دەکات کە یەك وشە بە چەند جۆرێك بنوسێت بۆیەشە سەپاندنی یەك وێنە بۆ هەر تاکێــك لــەو وشانە پێویــستی بە بڕیار و دەسەڵات هەیە ، ئنجا کاتیشی دەوێ تا دەست و

قەڵەمی تێکڕای خەڵق زادێت لە جۆری نوسـینـان بەڵام بێگومـان دوای ئەوەی شێوەی وشەکان و جۆری ڕێنوس لە قوتابخانەکان جێگیر دەبـن پاش چەند ساڵێك زوربەی خەڵق بەو شێوەیان دەنـوسن کـە بە دەرس گوتراوەتەوە چونکە هەرچی منداڵە دەچێتە قوتابخانە و هەمویان یەكجۆر ڕێنوس فێردەبن ئەوساش کارەکە بەند دەبێ بە هەبونی مامۆستای شارەزا بایی هەمو قوتابخانەکان .. ئەمەیش بەولای ئیمکانـەوە نییـە ، زۆریش زەحمەت نیـە چونکە ئێمە لەمکارەدا یەکەم هەنگاو هەڵناێنین .

گیروگرفتی دانانی نیشانەکان

ئەگەر مەبەست لە نیشانە ئەوە بێ کە لەسەر هەندێ پیت دادەندرێ ئێمە لێیبوینەوە و لە یەکەم بەندی خاڵی یەکەمی بانـگەوازەکەدا بوبـوە سەرە باس . ئەگەر مەبەستیش نیشانەی مضارع و فەرمان و نەهی و نەفی و پێناسین و کۆکردن و چۆككردنەوە و پاشـگرەکانی نـاوی مەعنـەوی و ئاوەڵکار و ئاوەڵناو و شتی ئەوتۆیێ بێ دیـانەوە لە تێکڕای ئەم نوسینەدا باسیانکرا و گوترا دەبێ ئەو نیشانە و پاشگرانە بە کۆتایێ وەیـا بەرایێ وشانەوە بلکێن . لێرەدا تێبینییەك هەیە باسکردن دەهێنێ :

پاشـگر بێهێزتر و ناسەربەخۆترە لە پێشـگر ، تەنانـەت هێ وایـان تێدایە بە حاڵ وجۆدی هەیە وەك دەنگی فەتحەی دوای (چاکە ، خراپە) وەیا هێ دوای (گرزە ، زۆنە) . هەرچێ پێشگرە هەبونی سەربەخۆی هەیە بـا واتای تەواویشی نەبێ چونکە مومکین نیـە هیچ بێژەیەك لە پێشەوە بێت و وجۆدیشی بەند بێ بە وشەی دوای خۆیەوە بەڵام دەشێ هەبونی بێژە بەند بێ بە پێش خۆیەوە وەك بزوێنی دوای (خراپە ، زۆنە ، جوانێ ، سـەرۆ ، زانا) . پێشـگر هەیە وجۆدی سەربەخۆ و واتای تەواویشی هەیە وەك دەر ، بەر ، لا ..) . لە وشەکانی (بێدین ، بەناموس)دا پێشـگرەکان پرپێوزێشـن

که له هه‌بوونیدا بەشێکی ئاخاوتنه وەك ناو و کار •• لەبەرئەمه پاشگر پتر ئامادەی پێوە لکانه بگره نەلکان هەلناگرێ • هەر بۆیەشە نووسەران به ئاسایی وادەبێ پێشگر بەجودا دەنووسن وەیاخود که لەمپەر کەوته نێوان وشەو پێشگرەکەیەوە بەپێی دەستوور پێشگرەکان لێی دادەبڕێن وەیا دوو پێشگر پێکەوه به فیعلەوه نالکێن • ئەم دیاردەیەی خۆش جلەوی پاشتر بۆ لکان به پێش خۆیەوە زۆر به سەیری ، له پیتەکانی ئەلفوبێش بەدیار دەداتەوه که دەبینین هەموو پیتەکان به پێش خۆیانەوه دەلکێن ، ئەوانەی که نالکێن نەلکانەکەیان به پیتی دوا خۆیانەوەیە •

دوو تێبینیی وردیله هەن دەبنه دوایین ئالقەی ئەم زنجیرەیه : یەکیان نیشانەی مضارعەته که له سلێمانی و خۆشناوەتی و هەندێ شوێنی دیکەدا (ئه)ی بۆ بەکاردەهێنن • ڕاستییەکەی (ده) باشتره له (ئه) ئەویش له دوو ڕووەوه : ڕۆی یەکەم ئەوەیه که له صەدی نەوەدی کورد (دەڕۆم ، دەبەم ، دەمنووسی ••) بەکاردەهێنن • ڕۆی دووەم ئەوەیه که له زاری کرمانجی سەروودا بەولای (ده)وه (دێ)ش هەیه نەبری (سوف)ی عەرەبی وەك دەڵێن (دێچم) • ئێمه لەجیاتی ئەوەی کەرستەی وەها ڕاگەیەنەر پەره پێبدەین نابێ ئیعدامی بکەین چونکه مەنعکردنی (ده) لەپێشەوه (دێ)ش مەنعدەکات•

تێبینیی دووەم ئەوەیه که زوربەی هەرەزۆری نووسەران زۆر به سەیری له گەلێك باردا پیتی (ی) دادەبڕن له وشەی پێش خۆیەوە • به نموونه که دەنووسن (لێت ڕازیه) ڕانـاوەکەی (ت) به (لێ)وه دەلکێنن بەڵام که دەنووسن (لێی ڕازیه) ڕاناوەکەی (ی) له (لێ) دادەبڕن (لێ ی ڕازیه) • نووسەران لەم مامڵەتەدا دەستووری لکان و نەلکانی پیت هەڵدەگێڕنەوە که دێن (ی)ی دووەم به پێش خۆیەوە نالکێنن چونکه وەك پێشتر گوتم (ر ، د ، و ، ز ، ا)ش به پێش خۆیانەوه دەلکێن ، له نموونەکانیشدا پێی یەکەم به پێش خۆیەوە لکا (لێت ڕازیه ، لێی ڕازیه) • باوەڕ ناکەم هیچ کەسێك

وەرامی هەبێ بۆ پرسیارێك كە بڵێ (ئەرێ نوسەری كورد لەكوێوە دەستوری ئەلكانی ئەو پیتانەت هێنا ؟) •

كورتـەی پێشنیارەكان

لەم چەند دێڕەی خوارەوەدا كورتەیەكی بێبەڵگەكاری دەكەم بە چەند خاڵ لەبارەی ئەلفوبێ و ڕێنوسەوە •

١ ــ لەبـارەی ئەلفوبێوە :

١ ــ فاشێ بۆ تاكە دەنگ دوو پیت دابندرێ •

٢ ــ دەبێ نیشانە بخرێتە سەر واوی تێژ و یـێی تیژەوە ، وەهـاش پەسەند دەكەم نیشانەكەیان هەشتێكی بچوك بێت كە دەكاتـەوە حـەفتی بەرەواژ •

٣ ــ دیفتۆنگی (وێ ، نگ ، ند) هیچیان ڕاستە دیفتۆنگی ئازادێ نین چونكە ڕێتێ لەو دەنگە ئاشكرایانەی بە نوسین دەیان نوسین •

٤ ــ دالی كلۆر و تێی كلۆر دال و تێی حەقیقێ دەبێ هەر بە پیتـە عادەتیەكانی بێ نیشانە بنوسرێن •

٥ ــ دەبێ پیت بۆ دیفتۆنگی واوی تیژی بادیانێ دابنـدرێ وەیـا نیشانەی بۆ ڕەچاو بكرێ تاكو لە واوە تیژەكەی بێ دیفتۆنگ جودا بێتەوە •

٦ ــ ئەو دەنگانەی لە كوردیدا نین بەو شێوەیە بنوسرێن كە لە زاری كوردەوە دێنە دەرێ ، وەیا بە پێتی زمانی خۆیان بنوسرێن و بخرێنە نێوان كەوانـەوە •

٧ ــ لەبری (شدّە)ی عەرەبی دوو پیتی دەنگە گوشراوەكە بنوسرێ •

٨ ــ نیشانە بۆ ڕێی قەڵەو دابندرێ چ لە سەرەوەی بێت چ لە ژێرەوەی •

٩ ــ پێویست نیە بۆ (کسرة مختلسه)ی کە من پێی‌دەڵێم فورس‌کردنی دەنگ هیچ نیشانەیەك دابندرێ • کاتێك باس گەیشتە دانانی ئەلفوبێی لاتینی بۆ نوسینی کوردی ئەوسا قسەی لێوە بکرێ •

١٠ ــ کەسرە و فەتحە و «ضمه» وەك باوە بنوسرێن (ی ، و ، ە) •

ب ــ لەبارەی ڕێنوسەوە :

١ ــ وشەی لێکدراو و داڕێژراو بە تێکڕایی کە بون بە وشەی فەرهەنگی هەمو کەرتەکانیان بەیەکەوە بنوسرێن • دەستەواژەی ئاوەڵکاری و ئاوەڵناوی کە جاری نەبونەتە وشەی فەرهەنگی کەرتەکانیان بەجودا لەنزیك یەکترەوە بنوسرێن : (چنگ‌لەسەرشان••) •

٢ ــ وشەیەك کە کەرتی ئاتەواوی فیعلی تێدا بەشدار بو هەمیشە کەرتەکانی بەیەکەوە بلکێندرێن وەك : خوێنمژ ، دەسکەنە ، هەڵکەوت ، گورگنەخورە ، پاشبەند ، دەستبەستە ، پیرەوکە ••هتد• مەرجیش نیە وشەکە بوبێتە فەرهەنگی •

٣ ــ هەرچی ناوی کۆکە ماملەتی ناکە وشەی لەگەڵدا بکرێ وەك (گولبەدەم ، قەرەتاژدین ، کێلەشین ، کاکەمەم ، دوگرتکان ، کاکەلەلا ، پیرۆتەستور ، مەلای‌جەزیری ــ) ئەم ناوەی دوایی چونکە (مەلا)کە تێیدا بە لەقەب ماوەتەوە تا ئەوەی (ی) ئیزافەشی داخوازی کردوە نەشیا (ی)کەی بە (جەزیری)یەوە بلکێ بەڵام هەردو وشە لە نزیك یەکدییەوە نوسران • (بۆ لەقەبەکان بگەڕێوە سەر درێژەی نوسینەکە) •

٤ ــ ناوی عەرەبی و بێگانە ئەگەر وەك خۆیان ڕاگوێزران دەخرێنە نێو کەوانەوە و بە پێی ڕێنوسی زمانەکەیان دەنوسرێن وەك (محمد ،

خلعتبری ، George ‎ ‎ ‎••)• بەلام کە پێی ئەو زمانانە لە چاپەمەنی وەیا زێنووسی کوردیدا نەبوون دەبێ بەو شێوەیە بنووسرێن کە لە زاری کــوردەوە دەردێــن •

ه ـ پێشگر هی فیعل و هی غەیری فیعل بەدوا خۆیــەوە دەلــکێ • بەلام کە دوو پێشگر بەیەکەوە هاتن تەنها ئەوەی دراوسێی وشەکەیە پێـیەوە دەلکێ ، ئەویدیکەیان بەجودا لەنزیکەوە دەنووسرێ :

ا ـ نیشانەکانی مصارع ، أمر ، نەهی ، نەفی بە فیعلەوە دەلکێن تەنانەت کە دەنووسرێ (نەدەزۆیـشـت) دەبێ وا لە قەلەم بدرێ کە بەیەکەوە نوساون هەرچەند (نە ، دە) بە حوکمی ئەلفوبێ زێی ئەوەیان نیـە بەدوا خۆیـانەوە بلکێن ، لەبەرئەمە لەنزیك یەکدییەوە دەنووسرێن •

ب ـ ئەم نیشانانە لە دوا پێشگریشدا هەر بە وشەوە دەلــکێن وەك هەلبگرە ، هەلمەگرە ، هەلنەگرێ ، هەلناگری ، هەلنەترێ ، هەلدەگرێ •

ج ـ کە ڕاناوی لکاو کەوتە نێوانەوە بە خـۆی و ئەوەی پێشــ خۆیەوە لە وشەی دواوە دادەبڕێت وەك : هەلمدەگرت ، هەلم گرت ، تێــم گەیشت ، بۆم هات ، وەرمگرە •• بەلام لە نزیکیەوە دەنووســرێــت •

د ـ کە ڕانــاوی لکاو کەوتــە دوای وشەی سەربەخۆوە لە هەمو بارێکدا لە وشەی دواوەی دووردەخاتەوە وەك خانوم کرد ، سەریان تاشی ، دارەکەتان بڕیەوە ••) •

هـ ـ پێشگری پرپۆزیشن وەك : (بێدین ، بەنــاموس) بە وشــەوە دەلکێت ، بەلام کە لە پێشــگریەتی کەوت ، لە وشەکە دوور دەکەوێتەوە وەك (دنیا بێ دین هەلناکا ، خانوم بە قوڕ و خشت کرد •••) •

ز ـ پێشــگری لێکدراو هەمیشە بەجودا و دوور لە فیعلەوە دەنووسرێت وەك (تێك هەلقڕان ، لێکەوە هاتن ، پێکەوە ژیان •) •

٦ ــ هەمو پاشگرێك بە وشەی پێشیەوە دەلکێت ، تەنانەت ئــەگەر دو پاشگر و دو ڕاناوی لکاویش بەدوا یەکدیدا هاتن هەمویان پێکــڕا بــە وشەی پێشیانەوە دەلکێن وەك (مێواندارێتانم تاقی کردەوە ، جوڵاندنەوەیانت ڕا لێ نەبو) •

٧ ــ داتاشین بەر واتا و حوکمی وشەی دازێوراو دەکەوێ هەرچەنــد زۆریش نیە ئەم داتاشینەی بانگەوازەکە چی مەبەستە • بە هەمەحاڵ ئەوەی بۆتە وشەی فەرهەنگی وەیا لە داتاشینەکەدا سوان و قرتان و ســوك‌کردن پەیدا بوبو بەسەریەکەوە وەیا لە شــکڵی لکاودا دەنوسرێ •

٨ ــ قرتانی دەنگ هەر لە پەراوێزی زمانی ئێستــاکەی کوردی بــە هەند هەڵدەگیرێ • لەو پەراوێزەدا ئەو دەنگەی کە لە لەهجەیەکدا قرتــابو بەڵام لە لەهجەی دیکەدا زیندو بو دەبێ زیندوەکە بچێتــەوە بۆ نــوسینی ئەدەبی •

٩ ــ ژمارەکان بەم شێوەیە دەنوسرێن :

چوار ، حەفت ، یازدە ، دوازدە ، سێزدە ، چواردە ، پانزدە یاخــود پازدە ، شازدە ، هەڤدە ، هەژدە ، نۆزدە ، حەفتا ــ حەفصەد ــ حەفسەد ــ • دوەم ، سێیەم ، نۆیەم ، دەیەم ، یازدەم ، دوازدەم ــ یازدەمین ــ دوازدەمین، سێزدەم ، •• هتاد حەفتایەم ، هەشتایەم ، نــەوەدەم ، صــەدەم ،••• هتــد هەزارەم ، دەهەزارەم ، ملیۆنەم ، ملیۆنەمین •

١٠ ــ ڕاناوی لکاو هەمیشە بە وشەی پێش خۆیەوە دەلــکێ و لــە هێ دوا خۆیەوەی دادەبڕێ و لێی دور دەخاتەوە مەگەر نیشانەکانی (مضارع، نفی ، نهی ، أمر) بەیەکەوە دەنوسرێن • دیارە ڕاناوی لکاو بــە ڕانــاوی لکاوەوە دەلکێت وەك (قسەتم پێخۆشە، قەڵەمەکەمت چ لێ کرد، دیتمانن••)

١١ ــ هەرچی (حروف العطف) هەیە بەجودا دەنوسرێ بەڵام :

أ ــ دوورە پارێزی بکرێ لە بەکارهێنانی (وە) کــە ڕاگوێستێــکی دەقاودەقە لە عەرەبیــەوە ٠

ب ــ واوی عەتفی کوردی دوور لــە وشــەی پێشیەوە بنــووسرێ ٠

ج ــ کە واوی عەتف بوو بە کەرتی وشە دەبێتە بەشێکی بنجی وشەکە و بە پیتەکانی دیکەوە دەلکێ (کەلوپەل ، شــومەك ٠٠ هتد)

د ــ لە وشەی وەك (ملو مل ، دەشــتو دەشت ، کەلو کەل) واوەکە جودا بێ بەلام لەنزیك پیتەکانی دیکەوە بێ ٠

هـ ــ وشەی (هەر) کە لەگەل (کوێ ، کێ ، کام٠٠)دا بەیەکەوە هاتن لێیانەوە نزیك بنووسرێ وەك : هەرکام ، هەرکێ ، هەرکوێ) ٠ بەلام کە گوتت (لەنێو کۆمەلە وشەکەدا هەر کام بۆ پرسە) دەبێ (هەر) دووربخرێتەوە چونکە بووە بە وشەی عەتف ٠

و ــ «نــە»ی نەفی و عەتف لە دووری وشەوە دەنووسرێت وەك : نە دێم نە دەڕۆم ــ نە تۆ نە ئەحمەد هیچیان نەهاتن ٠ بەلام لە (نەمێرد)دا لــە وشـەکە نزیك دەبێتەوە ٠

لە کۆتایی ئەم کورتەیەدا دەلـێم کاتی خۆی ئەنجومــەنی کــۆڕ وای پەســەند کــرد کــە ســێ ژمــارەی یــەك پیــت بــەدوا یەکدیدا هاتن دوای پێشەوە لە نووسیندا بەیەکەوە بلکێن سێیەمــەکەش لە نزیکیانەوە بەجودا بێت یاخود بە پێی داخوازی ڕێزمان دوای دواوە بەجودا لەنزیــك کۆتایی وشەکەوە بنوسرێن وەك (لادێیی ، مێیینە ٠) کە دەلێن (پێی کراوە) سێیەمیـان جودا دەبێ وەیا کە دەلێن (ئێوە عاشقی نەنێن) تونی سێیەم جودا دەبێ ٠ وادەزانم پێشنیارێکی باش بێ بۆ ئیمکان بونی خوێندنەوەی ســێ پیتی یەکجــۆری بــەدوایــەکــدا ٠

گیروگرفتی نووسینی کوردی

لە نای ترازووی پیتە بزوێن و نەبزوێندا

نوری علی امین

باسی یەکەم ــ گیروگرفتی پیتەکان

زۆربەی گیروگرفتەکانی نووسینی کوردی لەو پیتانەوە هەڵقوڵاون کە زمانی کوردی پێدەنووسرێت چونکە ئەم پیتانە هەندێکیان لە سەرێکەوە توانای خۆلکاندنیان هەیە بە پیتی‌ترەوە ، وەك (ر ، د ، ز ، ژ ، ا ، ۆ ...) وە هەندێکی‌تریان لە دوو سەرەوە ، وەك (ن ، ق ، س ، ج ...) ئەنجا ئەم تواناو سروشتانەی پیتەکان لە کۆتایی‌و بەرایی ووشـەدا هەندێ کۆسـپی خستۆتە بەردەمی ئێمەو بۆتە مایەی ئاڵۆزی‌یەك لە رێنـووسەکەماندا ، بۆ وێنـە :

ئەگەر بمانەوێ لە ووشـەی (مل)و ووشەی (پێچ) ووشەیێکی ئاسادە دروست‌بکەین بۆ واتاو مەبەستێکی‌تر دەتوانین هەردوو ووشەکە پێکـەوە بلکێنین‌و دەشتوانین پێکیانەوە نەلکێنین چونکە سروشتی پیتی (ل)ی دوای ووشەی (مـل)و سـروشتی پیتی (پ)ی بەرایی ووشـەی (پێچ) توانای لکاندنیان تێدایە ، وەك :

ملپێچ ‌‌ ‌ ‌ ‌ ‌ مل‌پێچ

هەروەهـا :

هەڵگرتن هەل‌گرتن

لەوەش سەیر ئەوەیە ووشەی ناسادەی (پێ‌لێ‌هەڵبرین) دەتوانرێت بەم شێوانەی خوارەوە بنووسرێت :

پێ‌لێ‌هەڵبرین
پێلێ‌هەڵبرین
پێلێ‌هەلبرین
پێلێهەڵبرین
پێ‌لێهەڵبرین
پێلێهەلبرین .....

بەڵام کاری کردەیە ووشەیەك بەم هەموو جۆرە بنووسرێت . بێ‌گومان ... نەء .. ئەی چار چیە ؟

لە مێژە رۆشنبیرانو زمانەوانانی کورد هەستیان بەم‌کەلەبەرە کردووە و لە رێنووسەکەماندا ویستویانە چارەسەرێکیان بۆ بدۆزنەوە بۆیە هاتوون بەر لە هەموو شتێ کەوتوونەتە چارەسەری شێوەی پیتەکان بە جـۆرێ کە لەگەڵ دەنگەکانی زمانی کوردیدا بسازێن بۆ ئەمە :

١ ــ ئەو دەنگانەی زمانی‌کوردیو عەرەبی کە لە گـۆکردندا لەیەك دەچن بەبێ دەستکاری وێنەی پیتە عەرەبی‌یەکـانیان وەرگـرتووە ، وەك (ب ، ت ، ج ، ز ، ن ، م ....) .

٢ ــ ئەو دەنگانەی کە لە کوردیدا هەنو لە عەرەبیدا نین ، هەر لـە پیتە عەرەبی‌یەکان بە خاڵ یان نیشانە یان تەقەڵ یان شتی‌تر پیتی دەنگـە کوردی‌یەکەیان سازداوە ، وەك :

ا ـ بە خاڵ :

ب — پ

ح (ج) — چ

ز — ژ

ف (ق) — ڤ

ب ـ بە نیشانە :

ر — ڕ (ڒ)

ل — ڵ

و — ۆ

ی — ێ

ج ـ بە تەقەڵ (کەشیدە) :

ك — گ

وێ — ۆ (ئەسکۆ)

وو — ۆ (پۆر)

د ـ بە دووپات‌کردنەوەی پیتێ :

و — وو — (پوور)

ل — لل — (کەللە)

ڵ — ڵڵ — (وەڵڵا)

هـ ـ بە یەك خستنی دوو پیتی جیاجیا (دیفتۆنگ) :

و + ێ — وێ — (خوێ ، سوێر)

ن + گ — نگ — (گۆبەنگ)

و ــ به به‌کارهێنانی شێوه‌ی پیتێ بۆ دوو ده‌نگ یا پتر ، وه‌ك :

و   وازی   کورد

پیتی (و) له ووشه‌ی (وازی)دا پیته نه‌بزوێنه‌و پیتی (و) له ووشه‌ی (کورد)دا پیته بزوێنه •

ز ــ هه‌روه‌ها شێوه‌ی پیتی (ی) بۆ دوو ده‌نگ به‌کارده‌هێنرێت . وه‌ك له ووشه‌ی (یاری)دا دیاره :

پیتی (ی) یه‌که‌م له برگه‌ی (یا) نه‌بزوێنه‌و پیتی (ی) دووه‌م له برگه‌ی (ری) بزوێنه •

هه‌تا ئێره له‌و ته‌قه‌لایانه دوام که دراوه بۆ چاره‌سه‌رکردنی گیروگرفته‌کانی نووسینی پیته‌کان ، ئه‌نجا له‌مه‌ولا ته‌نیا له‌وه ده‌دوێم که هه‌ندێ گیروگرفت ماوون ، یان چاره‌سه‌رنه‌کراوون ، یان چاره‌سه‌رکراوون‌و چاره‌سه‌ره‌که ناته‌واوه :

یه‌که‌م ــ پیتی (و)

ئه‌م پیته له رێنووسی کوردی‌دا سێ ده‌وری پێسپێردراوه :

١ ــ ده‌وری واوی نه‌بزوێن وه‌ك له‌م ووشانه‌ی خواره‌وه‌دا دیاره ، ئه‌م شێوه‌یه له هه‌مان کاتدا بۆ ده‌نگی نه‌بزوێنی واویش به‌کاردێت : دیاره جیاکردنه‌وه‌یان ده‌بوو چاره‌سه‌ربکردرایه :

(ا) بۆ نه‌بزوێن	(ب) بۆ بزوێن
داو	کورت
وه‌رد	چه‌کوش
هاوار	کوڕ

٢ ــ ده‌وری واوی بزوێنی کراوه : وه‌ك له‌م ووشانه‌دا دیاره

واوەنەبزوێنەکە هێنراوەو نیشانەی (٧) خراوەتەسەر بۆ جوێ کردنەوەی دەنگ‌و شێوەکەی لە دەنگ‌و شێوەی واوە نەبزوێنەکە ، ئەمە جێی خۆی گرتووەو هیچ گیروگرفتێ لە نووسینیدا نییە ، وەك :

چەقۆ
ڕۆن
گۆشت

٣ ـ دەوری دەنگی واوی بزوێن : ئەم دەنگە بزوێنەش وەك دەنگە نەبزوێنەکەی نێوان ووشەی (هاوار) هەر بە پیتی واو دەنووسرێت ، بەڵام چونکە پلەی دەنگەکانی واوی بزوێن هەموویان لەیەك ڕادەدا نین ڕۆشنبیرانی کورد لەم کوڕەدا تێ‌کۆشاون کە لەیەکتریان جیا بکەنەوە .

ا ـ بۆری کورت : دەنگەکەی لە هێزی دەنگی بۆری عەرەبیدایە بەڵام بزوێنە شێوەکەی وەك شێوەی واوی نەبزوێنی نێوان ووشەی (هەوراز) دەنووسرێت ، وەك لەم ووشانەدا دیارە :

گوڵ
کورد
چەکوش

ب ـ بۆری‌درێژ : ئەم بزوێنە دەنگەکەی درێژە بۆ جوێ کردنەوەی لە دەنگی (بۆری کورت)ی نێوان ووشەی (گوڵ) ڕۆشنبیران هاتوون دوو واویان بۆ داناوە وەك لەم ووشانەی خوارەوەدا دیارە :

کوور
پووش
کەڕوو

بەلام لەم ئاخرەدا کۆڕی زانیاری ویستی لە دەست ئەو دوو واوە یەك شێوەیەی سەرەوە رزگارمان بکات . هات لەبری واوی دووەم تەقەلێکی خستەسەر واوی یەکەمو بەم جۆرەی دەنووسێت :

کۆڕ
پۆش
کەڕۆ

بەلام ئەم کارە لەلایەن رۆشنبیرانی کوردەوە بە گەرمی پێشوازی لێنەکرا لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە :

ــ تەقەلەکە لە فەتحەی عەرەبی دەچێت ، منداڵانی کورد ئەم فەتحەیە لە دەرسی عەرەبیدا بە دەنگێ وەردەگرن جیاوازە لەو دەنگەی بۆ کوردیەکە دانراوە ، ئەمە ئاڵۆزییەك دەخاتە بەردەمی مامۆستاو قوتابی لە دەرس ووتنەوەدا .

ــ لاساییکی کۆتومتی مامۆستا وەهبی‌یە کە بۆ چارەسەرکردنی نووسینی دیفتونگی (وێ)ی ناو ووشەی (نوێژ) دای‌ناوە ، ئەویش شێوەی (ێ)یەکەی هەڵگرتووەو کەشیدەیەکی خستۆتە سەر واوەکە (ۆ) بۆ ئەوەی ووشەی (نۆژ) وەها بنووسێت . بەلام چارەسەرەکەی ئەویش هەر لە کاتی خۆیدا وەك هینەکەی کۆڕ سەری‌نەگرت ، من لەم رووەوە دووپێشنیار دەکەم :

١ ــ یان هەروەك خۆی بمێنێتەوە وەك خەڵکی لەسەری ڕاهاتوون بە دوو واو بنووسرێت ، وەك :

کەڕوو
بەڕوو
پووش

٢ ــ یان لەبری واوی دووەم نیشانەی (٨)ی بخرێتە سەر ، وەیان نیشانەیەکی گونجاوتر .

ج ــ بۆری کورتتر : ئەم بزوێنە وەك لە دوا دەنگی (ش)ی ووشەی (شوان)دا هەستپێدەکرێتو هێزی ئۆکردنەکەشی لە هێزی بۆری عەرەبی کەمترە لە گۆکردندا ، هێشتا پیتی بۆ نووسینی سازنەدراوە ، لەبەر ئەوە :

١ ــ هەندێ لە خوێندەواران لە نووسیندا بە دوو واوی دەنووسن ، وەك :

شووان
دووان
گووان
ڕووا

٢ ــ هەندێکیتر بیروڕایان وایە کە وەك بۆری عەرەبی بنووسرێتو بۆرەکە بخرێتەسەر ئەو پیتەی کە بەیەکەوە بڕگەیەك دروست دەکەن لە ووشەدا ، واتە بەم جۆرە :

شُوان	(شُ/وان)
دُوان	(دُ/وان)
گُوان	(گُ/وان)

٣ ــ هەندێکیتر لە نووسیندا هەردووکیان پشتگوێ دەخەنو هیچیان نانووسن ، وەك :

شوان
گوان

روا

دوا

ئەم بزوێنەش هێشتا وێنەی بۆ دانەنراوە بە رای من جارێ هەر بە شێوەی سێیەم بنووسرێت •

د ــ بۆری هەرەکورت : ئەم دەنگە فرە کورتە (نیوەبزوێنە)و لە رووی راستییەوە هێشتا مشتومڕی زۆر لەسەرە ، دیسان رۆشنبیران بوون بە دوو دەستەوە :

دەستەیەکیان دەڵێت بەو واوە بنووسرێت کە لە ووشەی (گوڵ)دا هەیەو ووشەکە بەم جۆرە بنووسرێت :

وورچ

ووشە

کاووڕ

هەوور

ووتی

بە پێی دەستووری سازدانی (برگە = مقطع) ئەمە راستە چونکە برگە لە سادەترین شێوەیدا بە لایەنی کەمەوە دەبێت لە دەنگێکی بزوێن و دەنگێکی نەبزوێن پێکهاتبێت ، ئەنجا بەم پێیە بێژەی (ووشە) لە دوو برگە پێك هاتووە : برگەی (وو) واوی یەکەمیان شێوەیدەنگە نەبزوێنەکەیەو واوی دووەمیان شێوەی دەنگی بزوێنەکەیە •

دەستەکەیتریان دان بە ئەو نیمچە بزوێنەدا نانێن کە کەوتۆتە دوا پیتە نەبزوێنی (و) لە ووشەی (هەور)دا بۆیە سوورن لەسەر ئەوە کە دەبێت برگەکە لە هەر ووشەیێکدا بێت بە یەك واو بنووسرێت ، وەك :

وڕ
مێوژ
وڵات

من خۆم لەگەڵ ئەوەدام کە دەبێت بە دوو واو بنووسرێت ، چونکــە یەکەمیان نەبزوێنەو دووەمیان بزوێنە ، وە بیروڕای من بەرانبەر بە پیتە بزوێنی واو ئەمەیە :

١ ــ شێوەی دەنگی بزوێنی (و) لە شێوەی نەبزوێنی (و) لە نووسیندا جیابکرێتەوە چونکە بەکارهێنانی شێوەیەك بۆ دوو دەنگ یا پتر لەنگوریە .

٢ ــ بزوێنی واو بە پێی پلەکانی یان شێوەیان بۆ ساز بدرێت ، یان هەموویان بە یەك واوبنووسرێنو لەم گیرەکردنە رزگارمان بێت ، وەك :

کوڕ
کوڕ (کووڕ)
شوان
وشــە

دووەم ــ پیتی (ی) :

ئەم پیتە ــ مەبەستم شێوەکەیەتی نەك دەنگــەکەی لە کوردیدا دوو دەوری پێسپێرراوە :

١ ــ دەوری پیتەنەبزوێن : واتە شێوەکــەی لەبری دەنگی بەکــار دەهێنرێت لە نووسینی ووشەدا ، دەنگەکە نەبزوێنە ، وەك لەم ووشانەدا دیــارە :

یاسا
چایخەست
یــەك

٢ ـ دەوری پیتەبزوێن : واتــە هەمــان شــێوە لەبــری دەنــگی بەکاردەهێنرێت لە نووسینی ووشەدا دەنگەکە بزوێنە ، وەك :

ئازادی
میوان
شیر

جاری بەکارهێنانی یەك شێوە بۆ دوو دەنگی جیاواز لە نووســیــندا لەنگی‌یە ، بۆ وێنە لە ووشــەی (یاری)دا پیتی (ی) یەکەم نەبزوێنەو هی دووەم بزوێنــە •

پلەکانی پیتە بزوێنی (ی) :

١ ــ پلەی درێژ :

پیتەبزوێنی (ی) ناو ووشەی (کانی) دەنگەکەی درێژە • رۆشنبیران بۆ جیاکردنەوەی پلەی ئەم دەنگە لە دەنگەکانی‌تر هەندێ هەوڵیان‌داوە :

أ ــ هەندێك بە دوو (ی‌ی) دەنووسن ، وەك :

کانیی
خوریی
شیر
سیر

ب ــ هەندێك ئەلفێکی کورت دەخەنە ژێر (ی)کە وەك ئەو ئەلفــە کورتە وایە لەژێر (ی)وە دادەنرێ •

بەڵام تازەکی کۆڕی زانیاری بۆ چارەسەری ئــەم دەنــگە درێــژەو رزگارکردنی خوێندەواران لە نووسینی بە دوو (ی‌ی) هاتووە کەشیدەیەکی (فەتحەیەکی) خستۆتە سەرو بەم شێوەیەی خوارەوە لە چاپەمەنی‌یەکانی‌دا بەکاری دەهێنێت :

کانێ　　　شێر
خورێ　　　تیر
ماسێ　　　سێر

بەلاّم رۆشـیران بە گەرمی نەچوون بەپیریەوە لەبەرهەمان هۆ نە لە باسی واوی درێژدا لێیدواین •

بە بیروڕای من لەبری کەشیدەکە هێمای (v)ی بخرێتـەژێر رەنـگە پەسەندتربێت •

۲ ـ پلەی کورت :

واتە ژێرێکی کورت ، ئەو دەنگانەن کە لەم نموونانـەی خوارەوەدا بەرچاو دەکەوون :

کەوی گەردن بەخاڵ
نەوزاد باوکی هاتەوە
چەمی سیروان
تۆ کەوتی بەدەمـا

ئەم بزوێنە لە رشتەی ووشەدا نابینرێت ، بەلاّم ئەگەر لە کۆتایی ووشەدا بینرا دەبێت بزانرێ کە بەشێ نییە لە ووشەکە بەڵکو ووشەی پەیوەندییە، یان راناوی کەسی دووەم یان سێیەمە •

۳ ـ پلەی کورتتر :

ئەم بزوێنە توانای کەسرەی عەرەبی تێدایە بەلاّم بە کوردی هێشتـا وێنەی بۆ سازنەدراوە ، وەك لەم ووشانەدا دیارە :

ژیان　　　(ژیان)

گیان (گیان)
پیاز (پیاز)

بە بیروڕای من ئەم بزوێنە :

ا ــ یان بە (ی) بنووسرێت وەك :

گییان (گی/یان)
پییاز (پی/یاز)

ب ــ یان کەسرەی عەرەبی بۆ بەکاربهێنرێت چونکە دەنگەکە لە کەسرە دەچێت ، کەسرەکەش بەهەمان دەنگ لەلای مندالانی کورد ناسراوە ، وەك :
گـِیان ، پـِیاو ـ پـِیاز

٤ ــ پلەی کورتترین :

ئەم بزوێنە دەنگەکەی زۆر کورتەو پێیدەگوترێت نیمچەبزوێن ، ئەمیش زۆر لە کەسرەی عەرەبییەوە نزیکە ، هەتا ئێستا شێوەی لە کوردیدا بۆ دانەنراوە ، وەك ئەو دەنگەی لە نێوان پیتی (م)و پیتی (ن)ی ووشەی (کردن) لە دوو نیمچە برگە پێكهاتووە :

ئەم نیمچە بزوێنە وەك نیمچە بزوێنی کەسرەی دوا پیتی (س) لە ووشەی (سیان)دا نیمچە بزوێنی بۆری دوا پیتی (چ) لە ووشەی (چوار)دا ، لە ووشەدا نیمچە برگەی پێدروست دەکرێت ، بۆ وێنە ووشەی (کردن) لە دوو نیمچە برگە پێكهاتووە :

نیمچە برگەی (کر) .
نیمچە برگەی (دن) ... هەروەها :

گرتن	(گر/تن)
بردن	(بر/دن)
گریسا	(گر/یا)
گاسن	(گا/سن)

بە کورتی :

پیتی (ی) لە ووشەدا :

١ ــ وەك پیتەنەبزوێن بەکاردێ • (گریا)

٢ ــ وەك پیتەبزوێن بەکاردێت ، وە ئەم پلانەی هەیە :

ا ــ پلەی درێژ ، وەك : شـــیر

ب ــ پلەی کورت ، وەك : پیاوی ئازا

ج ــ پلەی کورتتر ، وەك : چیا ، نیان

د ــ پلەی کورتترین ، وەك : کردن (کر/دن)

تێبینی :

چۆن هەندێ‌بۆری درێژی نێوان ووشەی پوور بە برگەی (وو)ی نێوان بێژەی (ووشە) بە یەك تێدەگەن ، وەهـــاش برگەی (یی) نێـوان ووشەی (پاییز)بە کەسری درێژی نێوان ووشەی (شیر) تێدەگەن جگە لەوە دەچن هەندێ جار ئەو برگەیە بە یەك (ی) دەنووسن ، هەروەك چۆن دەچن برگەی (وو) نێوان ووشەی (ووشە) بـــە یـــەك واو دەنووســـن (وشە) ، کە ئەمە وەك من بۆی دەچم هەڵەیەو دەبێت برگەی (یی) نێوان (مەییو) بە دوو (یـ) بنووسرێت چونکە یەکەیان پیتە نەبزوێنەو دووەمیان (پیتەبزوێن)ە ، وەك :

ئاوایی (ئا وا یی)
زایین (زا یین)
گەیشت (گە یشت)

سێیەم ـ پیتەبزوێنی (وێ) :

ئەم پیتە بزوێنــە وەك لــە ووشەی (نوێ)دا دیــارە لە دوو دەنگ پێكهاتووە ، دەنگی (و)و دەنگی (ێ) ؛ لەبەر ئەوە هەر بە دوو پیت لــە كۆندا نووسیویانە ، وەك :

نوێ نوێ
سوێ
خوێن
خوێ

بەڵام مامۆستا وەهبی ویــستی لەو دەنگە دوو لۆیە كە لە نووسیندا بە دوو پیت دەنووسرێت ، رزگارمان بكاتو تەنیا پیتێكی بــۆ سازبدات ــ كارێكی جوانو بەجێیە ــ هاتو پیتــە (ێ) یەكــەی گــۆڕییەوە بــە كەشیدەیەك یا خوت فەتحەیەكی عەرەبیو خستیەسەر پیتی (و) بەم جۆرە (ۆ) وەك لەم ووشانەی خوارەوەدا دیارن :

ئەسكۆ
خۆ
نــۆن
سۆنە

چارەسەرەكەی مامۆستا وەهبی بەو شێوەیە لەناو رۆشنبیراندا بــە گەرمی پێشوازی لێنەكرا لەبەر هەمان هــۆ كە لــە باسی بزوێنی (وو)دا

لێی‌دواین ، بەرەبەرە پووکایەوەو لە چەند کتێبێ زیاتر هیچی پێ‌نەنووسراوە، بەپێی بۆ چوونی خۆم وا بە باش دەزانم هەر بە دوو پیتەکەی خوێندەواران لەسەری راهاتوون جاریٚ هەروەها بنووسرێت ، هەتا چارەیێکی بۆ دەدۆزرێتەوە ، وەك :

سوێنە	خوێش
خوێ	نوێژ

چوارەم ـ ئیروگرفتی پیتی (نگ = ند) :

پیتی (نگ) پیتێکی نەبزوێن‌و لێکدراوە ، واتە لە دوو دەنگ ، دەنگی (ن)و دەنگی (گ) پێك‌هاتووە ، دەنگە لێکدراوەکە لە گۆکردنـدا تێکەڵ بەیەك دەبن ، وەك لە گۆکردنی ئەم ووشانەدا بۆت دەردەکەوێت :

تونگ	مانگ
گۆبەنگ	هەنگ
مەنگ	رەنگ

ئەم دەنگەش لە ووشەدا بە دوو جۆر دەبینرێت :

١ ـ لە گۆکردندا دەنگی (نگ) دەتوانرێت بە (ند) دالەکە کلۆر دەکرێت ، وەك لەم ووشانەدا دیارە :

تونگ	توند (تون)
گۆبەنگ	گۆبەند (گۆبەن)
مەنگ	مەند (مەن)

٢ ـ لە هەندێ ووشەدا نەبیستراوە دەنگی (نگ) بێت بە دەنگی (ند) ، وەك ناتوانین لەبری (مانگ) بڵێین (ماند) یان (مان) هەروەها :

هەنگ

زەنگ

ڕەنگ

لەدوا ئەم ڕوونکردنەوەیە دەپرسین گیروگرفتی ڕێنووس لێرەدا چی‌یە؟

گیروگرفتەکە ئەوەیە ئایا ئەم پیتە دوو لۆیە بە دوو پیت بنووسرێت وەك ئێستا دەی‌نووسین یا پیتێکی بۆ سازبدەین •

مامۆستایان لە ووتنەوەی ئەم دەنگەدا لە پۆلی یەکەمی سەرەتایی‌دا بەرەنگاری هەندێ گیروگرفت دەبن لەگەڵ قوتابی‌یەکانیاندا بە تایبەتی ئەگەر بە شێوەی دەنگی (الطريقة الصوتية) منداڵەکە فێری خوێندن بکرێت، مامۆستا کە دێت ووشەی (مانگ) بۆ قوتابی‌یەکان گۆبکات ، پیتەکان یەکەیەکە دەدەنگێنێت‌و دەڵێت :

م ا ما

ن مان

گ مانگ (نەك بە گنگردنەوەی گافەکەی) بەڵکو وەکو گافی ناو ووشەی (بەرگ) •

وەیان شتێکی بە نووسین بخاتە بەرچاوو شتێکی‌تری بەگوێ پێ‌بڵێت، ئەمەش ڕێ‌لێ‌ووونکردنە •

پێنجەم ـ گیروگرفتی پیتی (لل) (1) :

ئەم پیتە نەبزوێنە دەنگەکەی لە دەنگی پیتی (ل) جیاوازە چونکە جۆرە گیرەیێکی تێدایە ، لەبەر ئەوە ، وە بۆ جیاکردنەوەی دەنگی لامی گیراو لـە

(1) چاکتر وایە بڵێین گیروگرفتی پیتی گیراو چونکە گیروگرفتەکە هەر هی (لل) نی‌یە هی پیتەگیراوەکانی‌تریشە ، وەك (کک...مم...)

لامی نەگیراو (لەڕ) هاتوون دووجار لامەکەیان تەکرار کردۆتەوە ، ئیستا ئەو ووشانەی ئەم لامەیان تیدایە وەها دەنووسرێن :

کەللە

گوللە

زللە

هەروەهاش ئەو ووشانەی کە پیتەکانی پیتەگیراوێکی تیدابێت بە دووبارەکردنەوە دەنووسن ، وەك :

ماددە

مەککە

شەممە

راددە

بەڵام هەندێ پێشنیار دەکەن دەست لەو دووبارەکردنەوەیە هەڵبگرین‌و شێوەی (ّ)ی عەرەبی بۆ بەکاربهێنین‌و ووشەکان بەم جۆرە بنووسین ، وەك :

کەلّە

مادّە

شەمّە

زلّە

بەرای من هەرکامێکیان دابنرێت چارەسەرەکە دیارەو گیروگرفتی ئیملایی لە گۆڕیدا نییە .

شەشەم ـ گیروگرفتی (لڵ ... ڵل) :

ئەم پیتە نەبزوێنە لە دوو دەنگی وەك یەك پێك‌هاتووە ، دەنگی (ل)و دەنگی (ڵ) وە بەم شێوەیە دەنووسرێن ، (لڵ) ، وەك :

هەلاَ
بەرەلاَ
عەولاَ
وەلاَ

هیچ گیروگرفتی ڕێنووسی نییە ، ئەوەندە هەیە بە ڕای من دەبــوو هەردوو لامەکە ئیشارەی (v)یان لەسەر بوایە چونکە لە دوو لامی وەك یەك سازدراوون ، دەبوایە وەها بنووسرانایە :

هەلاَّ
بەرەلاَّ
عەولاَّ
وەلاَّ

حەوتەم ــ گیروگرفتی پیتی (ڕ) :

دەنگی (ر) لە کوردیدا دوو جۆرە ، جۆرێکیان قەڵەوە ، وەك دەنگی (ڕ)ی ناو ووشەی (کەڕ) ، جۆرەکەی تریان لەڕە وەك (ر)ی ناو ووشــەی (کەر) ، بۆ جویَ کردنەوەی ئەم دوو دەنگە لە نووسیندا لەیەکتر ، ڕۆشنبیرانی کورد هەتا ئێستا چەند هەوڵێکیان داوە بۆ چارەسەری قەڵەوەکە لەوانە :

١ ــ بە دوو پیت (رر) بنووسرێت ، وەك (مەرر ، بەررە) •
٢ ــ نیشانەی (v)ی بخرێتەژێر ، وەك (مەڕ ، بەڕە) •
٣ ــ نیشانەی (v)ی بخرێتەسەر ، وەك (مەرٚ ، بەرٚە) •

شێوەی یەکەمیان سەری نایەوەو باوی نەما •
شێوەی دووەم بە گوڕەو پشــتوانی زۆرەو ئێســتا لەناو خوێندەوارانو کتێبی قوتابخانەکاندا باوەو دەژیو بــاوەڕ ناکەم وا بــە ئاسانی سەنگەری پیَچۆڵبکرێت •

شێوەی سێیەم لەم ئاخرەدا کۆڕی زانیاری هێنایە ناو ناوانەوەو لە سەرەتای ژیاندایەو چاپەمەنییەکانی خۆی پێ لەچاپ دەدات ، بەڵام باوەڕ ناکەم ئەوەندە بژی لەبەر ئەم هۆیانە :

١ ـ نەبوونی ئەو پیتە بەو شێوەیە لە چاپخانە ئەهلییەکاندا •

٢ ـ لەگەڵ پیتی (ژ)دا لەوانەیە تێکەڵ بەیەك بێن لە نووسینا هەڵە ڕووبــدات •

تێبینی :

ڕایەکیتریش هەیە دەڵێت بۆ ڕێی قەڵەو ئیشارەت لە سەرەتای ووشەدا پێویست ناکات بۆی دابنرێت‌و وەها بنووسرێت :

ڕاو

ڕۆژ

ڕاڕەو

ڕووبار

چونکە کورد بە سەلیقە ئەو ڕێیە بە قەڵەو دەخوێنێتەوە •

هەشتەم ـ گیروگرفتی دەنگە گلۆرەکان (د ، ت ، ب) :

١ ـ پیتی (د) :

ئەم پیتە نەبزوێنە لە گۆکردندا بە دوو جۆر گۆدەکرێت :

١ ـ دەنگەکەی لەڕە ، وەك لەم ووشانەدا دیارە :

داو

بردن

وەرد

دانیشە

ب ــ دەنگەکەی لە گۆکردندا کلۆر دەکرێت ، یـان قوت دەدرێت .
وەك بگوترێت (بەغدا) ، دەگوترێت (بەغا) بەفڕێدانی دالـەکە یـان بەغە . ا بەکلۆرکردنی دالەکە .

بۆ نووسـینی ئەم دالە لە ووشەدا بە جۆرێ لـە دەنگـە لەرەکـەی جیابکرێتەوە چەند تەقەلایەکی بێ ئەنجام دراوە :

١ ــ مامۆستا وەهبی لە دەستووری زمانی کوردیدا هانووە خاڵێکی خستۆتە ژێر دالەکە بۆ ئەوەی کلۆر بکرێت .

بەلام لە کتێبی (قواعد اللغة الکردیة) بایداوەتەوەدو خاڵەکەی خستۆتە سەر دالەکە بەم جۆرە (ذ) کە لە ذالی عەرەبی دەچێت ، وەك لەم ووشانەدا دیـارە :

چانذم
تێذا
باذەم

ئەم پێشنیارەی مامۆستا وەهبی بە ساردی قـوسترایەوەو سـەری نەگرت .

٢ ــ لە گۆڤاری (کوردستان)دا بۆ کلۆرکردنی ئەم دالە لە گۆکردندا نیشانەی (٧)ی لەسەر دانراوە .

من پێشنیارم ئەوەیە لە نووسـیندا دالەکە بنووسرێت ، بـەلام لـە خوێندنەوەدا ئەوی دەیەوێ وەك خۆی گۆی بکات ، ئەوی نایەوێ با کلۆری بکات . پێویست بە ئیشارەت ناکات بخرێتە سەری یان ژێری ، وەك :

چرابەند
چاندم

لەکردەوەدا

پێمدانارد

٢ ــ پیتی (ت) :

ئەم پیتە ئەبزوێنە لە نووسیندا هەندێ جار خوێنەرەواران فڕێی دەدەن ، هەندێ جاریش دەی‌نووسن بەلام گۆی ناکەن ، وەك :

دەست	دەس
دەکرێت	دەکرێ
دەکات	دەکا

ماموستا وەهبی ویستویەتی چارەسەرێ بۆ ئەمە دابنێ‌و لە نووسین‌و گۆکردندا دەربازبخات ، هاتووە هێمای (ث)ی عەرەبی بۆ داناوەو داوا دەکات لە نووسیندا بی‌نووسین‌و لە گۆکردندا کلۆری بکەین ، وەك :

دەستەك

هەڵبکەنرێث

دیارە ئەم پێشنیارەش سەری‌نەگرت‌و گیروگرفتەکە هەروەك خۆی ماوەتەوە • بەرای من ئەم پیتەش هەروەك خۆی بنووسرێت بەبێ جیاکردنەوە، بەلام لە خوێندنەوەدا ئەوەی کلۆری دەکات با بیکات‌و ئەوی گۆی دەکات، با گۆی‌بکات •

٣ ــ پیتی (ب) :

ئەم پیتەش پیتەئەبزوێنەو هاوکاری لە سازدانی ووشەدا دەکات بەبێ گیروگرفت دەنووسرێت ، وەك :

بـازاڕ

سێبەر

نایـاب

بەلام ئەم پیتە کە کرا بە نیشانەی فرمانی ئەمرو رابوردووی ئیلزامی دەبینن بە زۆری نەدەنووسرێن و نەگۆدەکرێن . وەك :

وەرگرێت	(وەربگرێت)
راکات	(رابکات)
دانیشە	(دابنیشە)
راکە	(رابکە)

بەرای من دەبێت ئەم دەنگە بنووسرێت وەك دەنگەکانی (د ، ت) بەلام خوێنەر سەربەست بێت لە گۆکردنیدا .

نۆیەم ــ گیروگرفتی هەندێ پیتی عەرەبی :

گەلێك ووشەی عەرەبی لە رێی ئاینی ئیسلامەوە لە کۆندا ، وە لە رێی رۆشنبیریتی تازەوە رووی کردۆتە زمانەکەمان ، ئەم ووشانە هەندێ دەنگیان تێدایە کە لە زمانی کوردیدا نین ، وەك دەنگی (ط)ی ناو ووشەی (طیارە) . گیروگرفتەکە لەوەدایە ئایا ئەو دەنگانە وەك وێنە عەرەبییەکیان بنووسین ، یان بە شێوەی کوردی ، بۆ ئەمە دوو بیروڕا هەیە :

١ ــ دەڵێت شێوەی دەنگە عەرەبییەکان بە ئیملای کوردی بنووسرێن، واتە ئەگەر بمانەوێ ووشەی (قصر) بە کوردی بنووسین دەبێت : فتحەکەی سەرقافەکە بکەین بە پیتی (ە)و پیتی (ص) بکەین بە (س)و ئەنجا وەهای بنووسین (قەسر) .

٢ ــ دەڵێت شێوەی نووسینی دەنگە عەرەبییەکان هەروەك خۆیان بەبێ دەستکاری بنووسرێت چونکە منداڵەکانمان هەر لە پۆلییەکەمەوە بە عەرەبی دەخوێنن و شێوەی نووسینی دەنگە عەرەبییەکان فێردەبن ، وەك :

طاهير
مِصر
فاطمه
اثبات
ضروري
أستاذ

وه ئەو دەنگانەی کە هاتوونو دەبێت بە شێوەی نووسینی کوردی بنووسرێن ئەمانەن :

١ـ دەنگی (ص ، ث) بە پیتی (س) بنووسرێن •
٢ـ دەنگی (ض ، ظ ، ذ) بە پیتی (ز) بنووسرێن •
٣ـ دەنگی (ط ، ة) بە پیتی (ت) بنووسرێن •
٤ـ دەنگی بۆر (ُ) بە پیتی (و) بنووسرێت •
٥ـ دەنگی فەتحە (َ) بە پیتی (ە) بنووسرێت •
٦ـ دەنگی کەسرە (ِ) بە پیتی (ی) بنووسرێت •
٧ـ دەنگی تەنوینیش هەر بە پیتی کوردی بنووسرێت •

من لایەنگری ئەوەم کە ووشەی عەرەبی لە کوردیدا لەسەر شێوەی کوردی بنووسرێت •

دووەم ـ گیروگرفتی نووسینی ووشە :

گیروگرفتی نووسینی ووشە لە چەند حالەتێکدا هەست پێدەکەینو دەتوانین لەم خالانەی خوارەوەدا کۆیان بکەینەوەو بلێین :

١ـ کە پێشگرێ بخرێتە بەردەم ووشەیێکی سادە بۆ ئەوەی ووشەیێکی ناسادەی لێپێك‌بهێنین (دارژاو) •

٢ـ که نیشانەیەك بخرێتە بەردەم ووشەیێکی سادە .

٣ـ دوو ووشەی سادە یان پتر بدرێنە دەم‌یەکتر بۆ ئەوەی ووشەیێکی ناسادەیان بۆ واتایێکی نوێ لێ‌پێك‌بهێنرێت .

٤ـ که پاشگرێ بخرێتە سەر ووشەیێك بۆ مەرامێ .

٥ـ که ئامرازێ بکرێتە پاشکۆی ووشەیێك بۆ مەرامێ .

٦ـ که نیشانەیەك بکرێتە پاشکۆی ووشەیێك .

٧ـ که راناوێ لەگەڵ فرمانێکی ئەرێ‌و فرمانێکی نەرێی سادەو ناسادەو تێپەڕو تێنەپەڕدا بەکاربهێنرێت ...

بێ‌گومان ئەو هەموو گیروگرفتانەی که لەمەودوا دێنە رێسان سەرچاوەکانیان که وەك لەمەوبەر گوتمان سروشتی ئەو پیتانەن که زمانەکەی پێ‌دەنووسرێت ، بەم پێیە ئێمە لە چارەسەرکردنی گیروگرفتی نووسینی ووشەدا واین لەبەردەم دوو رێگادا :

١ـ ووشەکان‌و زیادی‌یەکان پێکەوە بلکێنین ، ئەگەر پێکمانەوە لکاندن ئایا ئیتر گیروگرفتمان نایەتەرێ . ئەگەر هات هی ئەم زۆرترە یان کەمترە لە هی ئەوەی نەلکێنرێن بەیەکەوە .

٢ـ ووشەکان‌و زیادی‌یەکان پێکەوە نەلکێنین ، ئەگەر پێکمانەوە نەلکاندن ئایا ئیتر گیروگرفتمان نایەتەرێ ، ئەگەر هات هی ئەم زۆرترە یا کەمترە لە هی ئەوەی بلکێنرێن بەیەکەوە .

بەر لەوەی بچمە باسەکەوە دەمەوێ ئەوەش بڵێم ئایا پیتە بزوێن‌و نەبزوێن دەوریان هەیە لە نانەوەی ئەم گیروگرفتانەدا وەك لکان‌و نەلکان ، وەیان دەتوانین بە یارمەی ئەوان رێیێکی هاسانتر بدۆزینەوە بۆ چارەسەری

گیروگرفته‌کان ، به بیروڕای من تا ڕاده‌یه‌ك ده‌وریان هه‌یه له چاره‌سه‌ره‌که‌دا وه‌ك له‌مه‌ولا ده‌بینین •

١ ــ گیروگرفتی ووشه‌ی ساده :

ووشه‌ی ساده خۆی له خۆیدا گیروگرفتی زۆر که‌مه (مه‌گه‌ر وه‌ك ووتمان زیادی‌یه‌کی بخرێته سه‌ر که ئه‌مه‌ش له‌پاشا لێی‌ده‌دوێین) به‌لام هه‌ست به هه‌ندێ گیروگرفتیش هه‌رده‌که‌ین ، وه‌ك ئه‌مانه‌ی خواره‌وه :

ا ــ ووشه‌ی (چ) هه‌ندی به (چه)و ، هه‌ندی به (چی) له نووسیندا ده‌ی‌نووسن • وه‌ك کۆڕ چاره‌سه‌ری کردووه به شێوه‌ی (چ) بنووسرێت به‌لام نه‌لکێنرێت به ووشه‌که‌ی دوایی‌یه‌وه ، وه‌ك :

چ ڕۆژێ	نه‌ك	چرۆژێ
چ جارێ	نه‌ك	چجارێ
چ مـن	نه‌ك	چمن

ب ــ ده‌نگی (ه)ی کۆتایی ووشه ده‌بێت به‌و جۆره بنووسرێت نه‌ك (•) چونکه دووه‌میان شێوه‌ی ده‌نگی (ە)یه وه‌ك له ووشه‌ی (ڕه‌وڕه‌وه)دا دیاره • له‌به‌ر ئه‌وه ده‌بێت :

(ئاه ، گوناه ، جه‌ه) وه‌ها بنووسرێن نه‌ك وه‌ها (ئاه ، گوناه ،•••)•

٢ ــ گیروگرفتی ووشه‌ی ناساده :

١ ــ گیروگرفتی ووشه‌ی دارژاو :

ووشه‌ی دارژاو له ووشه‌یێکی ساده‌ی واتادارو زیادی‌یه‌ك پێك‌دێت ــ زیادی‌یه‌که ده‌لوێت پێشگرێ یان پاشگر بێت‌و به هه‌ر دووکیان ووشه‌یێکی نوێ بۆ واتایێکی نوێ سازده‌ده‌ن ، وه‌ك :

گرت	هەڵگرت	(هەڵ)
بوو	رابوو	(ڕا)
فرۆش	فرۆشیار	(یار)
هەڵووك	هەلووكێن	(ێن)

ئەگەر سەرنج بدەینە ووشەکانو زیادی‌یەکان بۆت دەردەکەوێ کـە دەتوانین بە جیاجیاش بیان‌نووسین‌و بە سەریەکەوەش (کەواتە گیروگرفتەکە لە لکان‌و نەلکانەکەدایە) ، کەواتە ئێمە بۆ یەکێتی‌ی نووســین ئــەم دوو دەستوورە دادەنێین :

۱ ـ پێشگر :

نەلکێنرێت بە ووشەکەی دوای خۆیــەوە ـ توانــای خــۆلکاندن‌و خۆنەلکاندنیشی تێدابێت ـ وە بەم شێوەیە بنووسرێت :

هەڵ	هەڵفڕی
وەر	وەری
دا	دابەزی
تێ	تێ‌گرت
تێك	تێك‌چوو
بێ	بێ‌کەس ، بێ‌خاڵ ، بێ‌پارە ، بێ‌جێ
پێ	پێ‌کرد
لێ	لێ‌وون‌بوو

۲ ـ پــاشگر :

ئەگەر کرا بە پاشبەندی ووشەیەك ، ووشەکە کۆتایی بەپیتەبزوێــن ، یان نەبزوێن هاتبوو ، ئەگەر توانای پێوەلکاندن هەبوو پێوەی بلکێنرێت ، ئەگەر نەبوو بخرێتە پاڵی .

ا ــ وێنە بۆ نەلکان (خرانەپاڵ) :

کورد	کوردستان
چەقۆ	چەقۆگەر
کڕ	کڕیار

ب ــ وێنە بۆ لکاو :

هێل	هێلەك
لووت	لووتەوانە
دان	خوێندان
کار	کرێکار

۲ ــ گیروگرفتی ووشەی لێکدراو :

بۆ ئەوەی جوان بچینە بنج‌وبناوانی گیروگرفتەکانی ووشەی لێکدراوەوە ، دەتوانین ووشەی لێکدراو بکەین بە چەند کۆمەلێکەوە ، ئەنجا بەجیاجیا لە گیروگرفتی هەریەکەیان بدوێین :

کۆمەڵەی (۱) :

ئەگەر ووشەی یەکەم لە ووشەلێکدراوەکەدا کۆتایی بە پیتەنەبزوێن هاتبوو ، وە بە ئامرازی (ە ، و ، ەو ، او ، ان) درابووە دەم ووشەی دووەم هیچ گیروگرفتی رێنووسی نایەتەکایەوە ، وەك :

بەرد + ە + نوێژ = بەردەنوێژ
لەرز + و + تا = لەرزوتا
بان + ەو + بان = بانەوبان
چڵ + او + چڵ = چڵاوچڵ
سەر + ان + سەر = سەرانسەر

کۆمەڵەی (٢) :

ئەگەر ووشەی یەکەم لە ووشەلێکدراوەکە کۆتایی :

١ ـ بە پیتەنەبزوێنی نەلکاو هاتبوو ، وە بەبێ‌یاریدە درابوونە دەم‌یەك هیچ گیروگرفتی رێنووسی نایەتەکایەوە ، وەك :

داربەڕوو

چاوکاڵ

دزنەبەر

بەدخوو ...

٢ ـ ئەگەر ووشەی یەکەم لە ووشەلێکدراوەکە کۆتایی بە پیتەبزوێن هاتبوو ، جگە لە بزوێنی (ێ ، ی ، وێ) ـ ئەمانیشمان لە ریزی بزوێنە نەلکاوەکان داناوە ـ هیچ گیروگرفتی رێنووسی بەدی‌ناکرێت ، وەك :

کلاَنەدەزوو

شاسوار

پەرۆکۆن

گوێ‌سەبانە

کانی‌سپیکە

کۆمەڵەی (٣) :

ئەگەر ووشەی یەکەم کۆتایی بەپیتەلکاو (بزوێن بێت یان نەبزوێن) هاتبوو ، وە بەبێ یاریدە درابوونە دەم‌یەکتر ، دوو شێوە نووسین هەڵدەگرن (شێوەی نەلکاو ، شێوەی لکاو) ، وەك :

شێوەی نەلکاو	شێوەی لکاو
دڵپاك	دلپاك
دەنگخۆش	دەنگخۆش
بنباخەڵ	بنباخەڵ
گوێڕایەڵ	گوێڕایەڵ
ڕێزمان	ڕێزمان
دڵسۆز	دلسۆز

لەسەر نووسینی ئەم جۆرە ووشانە هەندێ بیروڕا هەیە :

١ ــ بیروڕای یەکەم دەڵێت بەیەکــەوە بلکێنرێن و وەهابنووسرێن :
دلپاك ، ڕێزمان ، بنباخەڵ ، گوێڕایەڵ

٢ ــ بیروڕای دووەم دەڵێت بەیەکەوە نەنووسرێترین :

دڵپاك ، ڕێزمان ، بنباخەڵ ، گوێڕایەڵ

٣ ــ بیروڕای سێیەم دەڵێت : ئەگەر ووشەکە بۆ زاراوەیێکی زانیاری، یان دیار ناوێ دانرا بەیەکەوە بلکێنرێن ، وەك :

ڕێزمان ، دلــسۆز ، لێکدراو ، ڕێبوار ، پێنووس ، ڕێنووس ...
ئەگینا ئەوانیتر بەجیاو لە تەنیشت یەکەوە بنووسرێن :

کوڕی گوێڕایەڵ
پیاوی دڵپاك
بنباخەڵی قادر
هەناری گوڵبەدەم

کۆمەڵەی (٤) :

ئــەو ووشانەی کە لە دوو ووشە یـا پتر پێکدێن‌و کاری ئاوەڵناو دەبینن لە رستەدا پێویستە پێکەوە نەلکێنرێن ، وەك :

گەردن‌بلور
چەپ‌گەرد
دەم‌گاواخن
سەرئاسنین

کۆمەڵەی (٥) :

دوو ووشە یـــان پتر لە جۆری‌یەکتر دەدرێنە دەم یەکترو ووشەیێکی لێکدراویان لێ‌پێك‌دێ بۆ مەرامی تەوکید یان واتای یەك لە دوای یەك ، وەك:

گرمەگرم
دەنگەدەنگ
گەش‌گەش
هەی‌هەی
پێنج‌پێنج

ئەم ووشەلێکدراوانە هەندێ گیروگرفتی رێنووسی‌یان تێدایە ، لەبەر ئەوە دەیانکەین بە دوو بەشەوە :

١ ـ ئەو جۆرانەیان کە بە هۆی ئامرازی (ە)وە دەدرێنـــەدەم یـــەکتر بەبێ‌گیروگرفتن ، وەك :

پرمەپرم (پرم + ە + پرم)
جوولەجوول
قرەقر

فیکەفیك
قرچەقرچ

٢ ــ جۆری دووەمیان ئەوانەن کە دەتوانرێت ووشەلێکدراوەکەیان بە دوو جۆر بنووسرێت ، وەك ووشەی (نەم نەم) دەتوانرێت وەها بنووسرێت و وەهاش بنووسرێت (نەنەم) • بەلام بەپێی بۆ چوونی خۆم پێکەوە نەلکێنرێن و وەها بنووسرێن :

لەت لەت
یەك یەك
زەق زەق
کەم کەم
گەش گەش
بەش بەش
هەی هەی
وەی وەی

کۆمەڵەی (٦) :

ئەگەر ووشەی یەکەم لە ووشەلێکدراوەکە ئاوەڵناوی (یەك) بوو ، دوو شێوە نووسین هەڵدەگرێت ، من شێوەی یەکەمیان بەراستتر دەزانم :

شێوەی یەکەم	شێوەی دووەم
یەكسەر	یەکسەر
یەكبەر	یەکبەر
یەكجێ	یەکجێ
یەكڕێ	یەکڕێ

یەکلـۆ	یەکلۆ
یەککەوتن	یەککەوتن
یەکبوون	یەکبوون
یەکگرتن	یەکگرتن
یەکتاڵ	یەکتاڵ
یەکڕەنگ	یەکڕەنگ

کۆمەڵەی (٧) :

ئەو ووشە یەك واتا بەخشـانەی چوونەتـە پاڵیـەکو یەکقالبیـان وەرگرتووەو بە واوی عطف خراوونە دەم‌یەکتر ، ئەگەر یەکە یەکە بیان‌گرین لەوانەیە واتاکانیان یان روون نەبێت ، یـان نەتوانرێ بەجیاجیـا لەرسـتەدا بەکاربهێنرێن ، بۆیە بەیەکەوە نووسـینیان دروسـتە ، وەك :

مشتومڕ
گورجوگوڵ
هاتوچۆ
کەلوپەل
کتومت

کۆمەڵەی (٨) :

وشەی داتاشراو ، ئەم ووشەلێکدراوە چوونە یەکقالبەوە بۆیە دەبێت بە سەریەکەوە بنووسرێن ، وە پێکهاتنەکەشی لە دوو رێوە هاتووە :

١ ــ لە سوانی هەمزەوە : هەمزە بە زۆری لە کوردی‌دا ئەستێرەی روو لە ئاوابوونە ، ئەم ووشە سواوانە وەنەبێت تازە هاتبنە گۆڕێ نـەء ... هەر لە کۆنەوە سەلیقەی کوردەواری پێکی‌هێناوون ، وەك ئەم نموونانە :

باراش	(بار ـ ئاش)
ئاواخن	(ئاو ـ ئاخن)
دۆشاو	(دۆش ـ ئاو)
بەرداش	(بەرد ـ ئاش)
ماڵاوایی	(ماڵ ـ ئاوایی)
دلاوەر	(دل ـ ئاوەر)
ڕۆژاوا	(ڕۆژ ـ ئاوا) ... هتد ...

٢ ـ بە سوانی پیتێ یان پتر لە یەکێ لەو دوو وشەیەی کە وشە لێکدراوەکەیان پێکهێناوە ، وەك :

مریشك	(مر ـ ئیشك ـ هیشك)
نیوەڕۆ	(نیو ـ ە ـ ڕۆژ)
بۆگەن	(بۆن ـ گەند)
باگردێن	(بان ـ گردێن)
جوامێر	(جوان ـ مێرد)
دەستار	(دەست ـ هاڕ ـ ئاڕ)
خورمێ	(خورما ـ مێوژ)
گمیز	(گو ـ میز)
مزاش	(مزە ـ ئاش)

کۆمەڵەی (٩) :

فرمانی (بوو)و (بێ)

ئەم دوو فرمانە :

١ ـ کە دەچنە سەر قەدی فرمان هەڵدەگرێت پێوەی بلکێن‌و پێوەی نەلکێن ، وەك شێوەی خوارەوە :

نووستبوو	نووستبوو
نووستبێ	نووستبێ
وەریبوو	وەریبێ

بەپێی بۆچوونی خۆم واپێشنیار دەکەم شێوەلکاوەکەیان هەڵبژێرین ، شوە نەلکاوەکەی دابنێین بۆ ئەو شێوەیەی کە لە بەندی (۲)دا لێی‌دەدوێم .

۲ ــ کە لــە رســتەدا دەکەوتەپــاڵ ناوێ ، یان ئــاوەڵناوی ، یــان ئاوەڵکارێ ناێبت پێوپانەوە بلکێت ، دەبێت بەجیا بنووسرێن چونکە نابنە ووشەیێکی لێکدراو ، وەك :

گەش	گەش‌بوو	گەش‌بێ
پیاو	پیاوبوو	پیاوبێ
کەم	کەم‌بوو	کەم‌بێ
نزم	نزم‌بووەوە	نزم‌بێتەوە

کۆمەڵەی (۱۰) :

هەندێ جار لە ووشەیێکی واتادار ، یان پێشگرێ یــان رەگی‌کار ، ووشەیێکی لێکدراو دروستدەکرێت بۆ مەرامی کارا ، یان بەرکار ، یــان ئامێر ، یان ناوێ ، یان شتی‌تر ، وەك :

خوێن‌مژ
گورگان‌خواردوو
خول‌خلۆکە
لێ‌خور
پێنووس

لە پێك‌هاتنی ئەم ووشانەدا هەندێ گیروگرفتی نووسین دێتەکایەوە ،

ئەویش ئەوەیە ووشە لێکدراوەکە بەسەریەکەوە بنووسین ، یان بە جیاجیا..
من بۆ ئەمە پێشنیار دەکەم :

١ ــ ئەگەر لە ووشەیەکو ڕەگی پێکهاتبوو نابێت بەیەکەوە بلکێنرێن، وەك :

نانکەر ــ گۆشتخۆر ــ جلشۆر ــ ماسیگر لەسەر شێوەی (مارکوژ ــ سەرتاش ...) .

هەروەها ئەگەر ووشەی (نە)ی نەفی کەوتە نێوانیانەوە ، دیسان نابێت بەیەکەوە بلکێنرێن ، وەك :

گۆشتخۆر	گۆشتنەخۆر
جلشۆر	جلنەشۆر
کۆڵدەر	کۆڵنەدەر

٢ ــ ئەگەر لە ناوێك یان ئاوەڵناوێكو ڕەگیفرمانێ (ئاوەڵناوی بکەر یان ئاوەڵناوی کراو) پێکهاتبوو دیسان نەلکێنرێن بەیەکەوە ، هەروەها ئەگەر ئامرازی (نە)ی نەفیش کەوتە نێوانیانەوە ، وەك :

دڵمردوو	دڵنەمردوو
دەستشکاو	دەستنەشکاو
گەرمکراو	گەرمنەکراو
دەستڕۆیبو	دەستنەڕۆیبو
خوێنمژ	خوێننەمژ

٣ ــ ئەگەر لە پێشگرێكو ڕەگی فرمانێك پێکهاتبوو بەیەکەوە بلکێنرێن بەلام ئەگەر ئامرازی (نە)ی نەفی خرایە نێوانیانەوە دەبێت بەیەکەوە نەلکێنرێن ، وەك :

هەڵگر	هەڵ نەگر
پاشگر	پاش نەگر
لێخور	لێ نەخور
تێپەڕ	تێ نەپەڕ
پێنووس	پێ نەنووس
لێزان	لێ نەزان

٤ ـ ئەگەر لە ناوێك و پێشگرێك و رەگێکی کار پێكهاتبوو ، لەم شێوەیەدا پێشگرەکە بلکێنرێ بە رەگەکەوە ، وەك :

بارهەڵگر
نانتێکەر
چێشتلێنەر
دەستهەڵبڕ

ئەگەر بە ئامرازی (نە) نەفیکران ، دەبێت هەموویان لەیەکتر دابڕێن بەلام لە تەنیشت یەکەوە بنووسرێن ، وەك :

بارهەڵنەگر
نانتێنەکەر
چێشتلێنەنەر
دەستهەڵنەبڕ

٥ ـ ئەگەر لە دوو پێشگرو رەگی کارێ یا بکەری یا کراوێ پێکهاتبوو لە شێوەی (ئەرێ)دا پێشگری یەکەم بە جیاو ئەوانیتر بەسەریەکەوە بنووسرێن ، وەك :

پێ لێخەر
پێ لێنراو

تێهەڵکێشراو

تێهەڵچوون

بەلام لە شێوەی (نەرێ)دا هەموویان بە جیاجیا بنووسرێن ، وەك :

پێلێنەخەر

پێلێنەزاو

تێهەڵنەکێشراو

تێهەڵنەچوون

کۆمەڵەی (١١) :

گیروگرفتی ژمارە لێکدراوەکان لە (١١)ەوە هەتا (١٩) :

ئەم ژمارانە بە لای منەوە لە نووسیندا گیروگرفتیان نیە چونکە وەك ووشەی (خوێندان)و ووشەی (لێدان) دوو شێوە نووسینیان نیە . وابزانم گیروگرفتەکە لە چۆنیتی پێکهاتنی ووشەکەدایەو وەك ئـەوە وایـە بڵێـین ووشەی (ئاژاڵ) راسترە یان ووشەی (ئاژەڵ) . لەگەڵ ئەمەشدا من بەپێی تێبینیو لێکدانەوەی خۆم دەڵێم دەبێت هەریەکێ لەو ژمارانە لەپێش ئەوەدا کە گۆرانو سوانیان بەسەردا هاتبێت ، وەها پێکهاتبن :

١ ــ ژمارەی ئەسلی .

٢ ــ ئامرازی (ان) کە نیشانەی تەوزیعیە .

٣ ــ ئامرازی لێکدەری (نیز) کە ئاسـارەکەی هێشتـا لە ژمـارە (نۆزدە)دا ماوە .

٤ ــ ژمارە (دە) . وەك خشتەکەی لاپەڕە (٣٩٧) .

ژمارەکە لەپێش سوان و گۆڕاندا	ژمارەکە لە دوا سوان و گۆڕان	ئامرازی تەوزیعی	ئامرازی لێکدەر بە نەسواوی و بە سواوی	ژمارە (دە)	شێوەی یەک هاتن
یەک	یـ	ان	نیز (ز)	دە	یانزدە
دو	دو	ان	نیز (ز)	دە	دوانزدە
سێ	سی	ان	نیز (ز)	دە	سیانزدە
چوار	چوار	.....	......	دە	چواردە
پێنج	پـ	ان	نیز (ز)	دە	پانزدە
شەش	شـ	ان	نیز (ز)	دە	شانزدە
هەوت	هەو، هەف، هەڤ	......	......	دە	حەڤدە
هەشت	هەژ	......	......	دە	هەژدە
نۆ	نۆ	.....	نیز (ز)	دە	نۆزدە

ئەگەر سەرنج بدەینە خشتەکەی لاپەڕە ٣٩٧ دەبینین :

١ ــ ژمارە ئەسلیەکان یان سواون یان گۆڕاون یان وەك خۆیان ماونەتەوە وەك لە ریزی دووەمدا بەرچاو دەکەوون •

٢ ــ ئامرازی (ان) لەگەڵ ژمارە (٤ ، ٧ ، ٨ ، ٩) بە تــەواوی نەمـــاوونو سواوون •

٣ ــ ئامرازی لێکدەری (نیز) سواوەو لەگەڵ هەموو ژمارەکاندا بــووە بە (ز)و لەگەڵ ژمارە (٧ ، ٨)دا هەرنەماوە •

٤ ــ ژمارە (دە) لەگەڵ هەموویاندا ماوە •

٥ ــ لە ئەنجامدا ژمارەکان وەهایان لێهاتووە :
یازدە ، دوازدە ، سیازدە ، چواردە ، پازدە ، شازدە ، حەڤدە ، هەژدە •

تێبینی :

١ ــ لە هــەندێ شێوەدا دەنــگی (گ) دەکەوێتە پــاش ئامرازی (ان)ی توزیمیەوە لە ژمارە (١١ ، ١٢ ، ١٣ ، ١٥ ، ١٦)داو پیتی (د) ژمـــارە (دە) لە گۆکردندا کلوز دەکرێتو لەنووسیندا فڕێ دەدرێتو وەهایان لێدێت :

یانگزە ، دوانگزە ، سیانگزە ، پانگزە ، شانگزە •

٢ ــ لــە هــەندێ شێوەشدا پیتی (ن)ی ئامرازی تەوزیمیەکەش فڕێ دەدرێتو ژمارەکان بەم جۆرە دەخوێنرێنەوە :

یازدە ، دوازدە ، سیازدە ، پازدە ، شازدە ••••

کــۆڕی زانیاری ئەمەیان پەسەند کــردووە چونکــە لە بارترە بــۆ خوێندنەوە . منیش هەر ئەمم پێباشترە .

٣ ـ گیروگرفتی ئامرازی (ی) پەیوەندی :

ئەم ئامرازە دەخرێتە نێوان دوو ووشەوە بۆ مەرامی تەواوکردن . وەك:

ئەموستیلەی زێر

پیاوی ئــازا

چەفتەی سوورمە

١ ـ ئەم ئامرازە : ئەگەر بەدوای ووشەیەکدا هات ، ووشەکە کۆتایی بە پیتە بزوێن هاتبو ئەوا بەبێ گیروگرفت پێوەی دەلکێنرێت ، وەك :

گوڵی جوان

کاڵەکی گەییو

پێستی دەست

٢ ـ ئەگەر بەدوای ووشەیەکدا هات ، ووشەکە کۆتــایی بە پیتــە بزوێنی (ی ، ێ ، وێ) هاتبوو ، دوو گیروگرفتی نووسین دێتەکایەوە :

١ ـ هەندێك دەڵێن ئامرازەکە بلکێنرێت بەدوا پیتی ووشەکەوە ،وەك:

ترۆزی	ترۆزیی ئاسك
شایی	شاییی هۆمەرەکوێر
لادێ	لادێی خۆمان
گوێ	گوێی چەپ
ئەسکوێ	ئەسکوێی دار

ب ـ هەندێکی‌تر دەڵێن نابێت ئامرازی (ی) پەیوەندی بلکێنرێــت

بە ووشەکەوە وەك چۆن ناتوانین واوی عطف بلکێنین بە ووشەکەی پێش خۆیەوە ، چونکە ئەمیش وەك عطفەکە پارچەیەك نییە لە ووشەکەی پێش‌خۆی لەبەر ئەوە دەبێت بەجیا بنووسرێت‌و بەلاّم بخرێتە پاڵ ووشەکە ، منیش لایەنگری ئەم رایەم ، وەك :

خووریی مەڕ

شایی بناوێلە

لادێی خۆمـان

هەرمێی باڵەك

خوێی تـاڵ

٤ ـ گیروگرفتی فرمانی (ە) لە صیغەی حالّدا :

ئەم فرمانە ئەگەر :

١ ـ بە دوای ووشەیەکدا هات ، ووشەکە کۆتایی بە پیتە نەبزوێن هاتبوو ، هیچ گیروگرفتی رێنووسی بەدی ناکرێت ، وەك :

کوڕەکەی کاکل شوانە (ە)

ئاوی چەمەکە پاکە (ە)

دەشتی قەراج بەپیتە (ە)

٢ ـ بەلاّم ئەگەر بەدوای ووشەیەکدا هات کۆتایی بە پیتە بزوێن هاتبوو ، تەنیا لەو ووشانەدا گیروگرفت بەدی دەکەین کە کۆتاییان بە (ی ، ێ ، وێ) دێت . ئەمیش لەبەر ئەوە کە دەتوانین فرمانەکەی پێوەبلکێنین وەك شێوەی (أ)و دەشتوانین پێوەی نەلکێنین، وەك شێوەی(ب):

شێوەی (ا)	شێوەی (ب)
ئەم پێلاوە نوێیە	ئەم پێلاوە نوێ‌یە
ئەم گۆمە پڕ لە ماسییە	ئەم گۆمە پڕ لە ماسی‌یە
کاکم لە لادێیە	کاکم لە لادێ‌یە

تێبینی :

١ ــ من ئەڵێمی ئەوە دەکەم کە ئەمانیش وەك پیتە بزوێنەکانی تر نەلکێنرێن بە ووشەکەوەو وەها بنووسرێن :

ئەم پێلاوە نوێ‌یە .
ئەم بەرەیە خوری‌یە .
ئەم بەرچنەیە هەرمێ‌یە .

٢ ــ لە نەفی کردنیشدا پێکەوە نەلکێن ، وەك :

پێنووسەکەم پێ‌نی‌یە
نەخۆشەکە لێرە نی‌یە
ئەمامەکان کەم ئاو نی‌یە .

٥ ــ گیروگرفتی ئامرازی لێکدەر (عطف) :

ا ــ ئامرازی (و) : ئەم ئامرازە تەنیا ئەوەندە گیروگرفتی هەیە کە کەوتە نێوان دوو ووشەوە نابێت بە هیچیانەوە بلکێنرێت چونکە خۆی قەوارەیەکی سەربەخۆی هەیە ، بەڵام دەبێت بخرێتە پاڵ ووشەی یەکەم نەك لە نێوان هەردووکیاندا فوت‌بکرێتەوە ، چونکە کورد واوەکە لەگەڵ ووشەی یەکەمدا گۆدەکات نەك لەگەڵ هی دووەم ، وەیان یەکەم بخوێنێتەوە ئەنجا واوە عطفەکە ، لەپاشا ووشەی دووەم ، ئەنجا لەبەر ئەوە دەبێت بخرێتە پاڵ ووشەی یەکەم‌و بەم جۆرە بنووسرێت :

من و تۆ	نەك من و تۆ
بەهارو جوانی	نەك بەهار و جوانی
ئەكڕیو ئەفرۆشێ	نەك ئەكڕێ و ئەفرۆشێ

تێبینی :

١ ــ هەندێ جار واوی عطف دەخرێتە نێوان دوو ووشەوە یەكەمیان كۆتایی بــە بزوێنــی (وو) دێو دووەمیــان بەرایــی بــە برگــەی (وو) دەست پێ‌دەكات ، لەم حالەتەدا پێنج واو بە دوای یەكدا كۆدەبنەوە ، وەك :

بارام وتەی بەروو و ووریچ دەكێشێ •

دەبێت ئەمە چارەسەربكرێت : یا واوە عطفەكە لابرێت ، یا لاببرێتو لە جێی فارزەیەك دابنرێت ، وەك :

داربەروو ، ووریچ

چونكە واوە عطفەكە بنووسرێت یان نەنووسرێت گۆكردنەكەی دیــار نیــە •

٢ ــ ووشەی (و)ی عطف ئەگەر كەوتە دوای فرمانی (هات)و فرمــانی (بێت) ، نابێت پێكەوە بلكێنرێن، وەك زۆر جار لە نووسینـدا ئەمە دێتەبەرچاو:

ئەگەر هاتوو

ئەگەر بێتوو

راستوایە وەها بنووسرێن :

ئەگەر هاتو

ئەگەر بێتو

ب ــ ئامرازی (یا) : هەندی جار دوو ئاوەڵناوی ژمارەیی (یا)ی عطف

لە تیوانیاندا هەڵدەگیرێت ، لەم حاڵەتەدا نابێت بەیەکەوە بلکێنرێن ، چونکە نابنە ووشەیێکی لێکدراو ، وەك :

یەك دوو جار پێم گوت (یەکدوو)
سێ چوار دینارم بۆ نارد (سێچوار)
هەشت نۆ سەر مەڕم کڕی (هەشتنۆ)

ج ـ ئامرازی (ش) :

لیژنەی زمانو زانستەکانی لە کتێبی ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردیدا لاپەڕە (٣٤٥)ەوە هەتا (٣٦٠) بە دووروو درێژی لەم ئامرازە دواوە ، منیش لێرەدا تەنیا لە شوێنی پێوەلکاندنی ئەم ئامرازە بەفرمانەوە دەدوێم :

١ ـ لەگەڵ فرمانی ڕابوردوودا :

ا ـ لەگەڵ فرمانی تێنەپەری سادەی ئەرێو نەرێدا :

شێوەی ئەرێ :

هاتم	هاتیشم ـ هاتمیش
هاتووم	هاتووشم ـ هاتوویش
دەهاتم	دەشهاتم ـ دەهاتمیش
هاتبووم	هاتبووشم ـ هاتبوویش
بهاتمایە	بشهاتمایە ـ بهاتیشمایە

شێوەی نەرێ :

نەهاتیشم ـ نەشهاتم
نەهاتووشم ـ نەشهاتووم
نەشدەهاتم ـ نەدەهاتیشم

نەهاتبووشم ــ نەشهاتبووم
نەهاتیشمایە ــ نەشهاتمایە

ب ــ لەگەل فرمانی تێنەپەڕی ناسادەی ئەرێو نەرێدا :

شێوەی ئەرێ :

راوەستام ــ راشوەستام ــ راوەستاشم ــ راوەستامیش
راوەستاوم ــ راشوەستاوم ــ راوەستاشم ــ راوەستامیش
رادەوەستام ــ راشدەوەستام ــ رادەوەستاشم ــ رادەوەستامیش
راوەستابووم ــ راشوەستابووم ــ راوەستابووشم ــ راوەستابوومیش
رابوەستامایە ــ راشبوەستامایە ــ رابوەستاشمایە

شێوەی نەرێ :

راشنەوەستام ــ رانەوەستاشم ــ رانەشوەستام ــ رانەوەستامیش
راشنەوەستاوم ــ رانەوەستاشم ــ رانەشوەستاوم ــ رانەوەستامیش
راشنەدەوەستام ــ رانەدەوەستاشم ــ رانەشدەوەستام ــ
رانەدەوەستامیش
راشنەوەستابوم ــ رانەوەستابووشم ــ رانەشوەستابووم
ــ رانەوەستابوومیش
رانەشوەستامایە ــ رانەوەستاشمایە ــ راشنەوەستامایە ــ ...

ج ــ لەگەل فرمانی تێپەڕی سادەی ئەرێو نەرێدا :

شێوەی ئەرێ :

چاندم ــ چاندیشم ــ چاندمیش
چاندوومە ــ چاندووشمە ــ

دەمچاند ــ دەشمچاند ــ دەمیشچاند ــ دەمچاندیش

چاندبووم ــ چاندبووشم ــ چاندبوومیش

بمچاندایە ــ بشمچاندایە ــ بمچاندیشایە

شێوەی نەرێ :

نەشمچاند ــ نەمچاندیش ــ نەمیشچاند

نەشمچاندووە ــ نەمچاندوویشە ــ نەمیشچاندووە

نەشمدەچاند ــ نەمدەچاندیش ــ نەمیشدەچاند

نەشمچاندبوو ــ نەمچاندبوویش ــ نەمیشچاندبوو

نەشمچاندایە ــ نەمچاندیشایە ــ نەمیشچاندایە

د ــ لەگەڵ فرمانی تێپەڕی ناسادەی ئەرێو نەرێدا :

شێوەی ئەرێ :

وەرمگرت   وەریشمگرت ــ وەرمگرتیش ــ وەرمیشگرت

وەرمگرتووە   وەریشمگرتووە ــ وەرمگرتوویشە ــ وەرمیشگرتووە

وەرمدەگرت   وەریشمدەگرت ــ وەرمدەگرتیش ــ وەرمیشدەگرت

وەرمگرتبوو   وەریشمگرتبوو ــ وەرمگرتبووش ــ وەرمیشگرتبوو

وەرمبگرتایە   وەریشمبگرتایە ــ وەرمبگرتیشایە ــ وەرمیشبگرتایە

شێوەی نەرێ :

وەریشمنەگرت ــ وەرمنەگرتیش ــ وەرمیشنەگرت

وەریشمنەگرتووە ــ وەرمنەگرتوویشە ــ وەرمیشنەگرتووە

وەریشمنەدەگرت ــ وەرمنەدەگرتیش ــ وەرمیشنەدەگرت

وەریشمنەگرتبوو ــ وەرمنەگرتبوویش ــ وەرمیشنەگرتبوو

وەریشمنەگرتایە ــ وەرمنەگرتایەش ــ وەرمیشنەگرتایە

٢ ــ لەگەڵ فرمانی ڕانەبوردوودا :

١ ــ لەگەڵ فرمانی ڕانەبوردوری تێنەپـــەڕی سادە لـــەشێوەی ئەرێو نەرێدا :

دەگریم دەشگیرم ناشگریم
بگریم بشگیرم نەشگریم

٢ ــ لەگەڵ فرمانی ڕانەبوردووی تێنەپەڕی ناسادە لـــە شێوەی ئەرێو نـــەرێدا :

دادەنیشم داش‌دەنیشم داش‌نانیشم
دابنیشم داش‌بنیشم داش‌نەنیشم

٣ ــ لەگەڵ فرمانی ڕانەبوردووی تێپەڕی سادە لە شێوەی ئەرێو نەرێدا :

دەنووسم دەشنووسم ناشنووسم
بنووسم بشنووسم نەشنووسم

٤ ــ لەگەڵ فرمانی ڕانەبوردووی تێپەڕی ناسادەدا لە شێوەی ئەرێو نەرێدا :

دادەگرم داش‌دەگرم داش‌ناگرم
دابگرم داش‌بگرم داش‌نەگرم

٣ ــ لەگەڵ فرمانی ئەمردا :

١ ــ لە شێوەی ئەرێو نەرێی فرمانی سادەو ناسادەی تێنەپەڕدا :

برۆ بشرۆ مەشرۆ
بنوو بشنوو مەشنوو
دانیشە داشنیشە داش‌مەنیشە

٢ ــ لە شێوەی ئەرێو نەرێی فرمانی سادەو ناسادەی تێپەڕدا :

بنووسە بشنووسە مەشنووسە
وەربگرە وەریش‌بگرە وەریش‌مەگرە

سێیەم ــ گیروگرفتی چاووگ و فرمان

١ ــ گیروگرفتی چاووگ

چاووگ دوو جۆرە :

١ ــ چاووگی سادە :

ئەم چاووگە لە نووسیندا بێ گیروگرفتە چونکە لەیەك ریشە زیاتری نییە ، وەك :

کێلان ، وەرین ، نووسین ، چوون ، پژمین ، کەوتن •••

٢ ــ چاووگی ناسادە :

لە نووسینی ئەم چاووگەدا هەندێ گیروگرفت هەیە چونکە لە ریشەیەك پتری هەیە ، وەك :

هەڵفڕین

گەرمکردن

دەستلێدان

پێلێهەڵبڕین

بەرانبەر بە نووسینی ئەم چاووگانە کێشە زۆرە ، بە کورتی :

ا ــ دەستەیەك دەڵێن هەموو ووشەکانی چاووگە نادەکە یان هەندێکیان بەیەکەوە بلکێنرێن ، وەك :

پێشکەوتن

تێکردن

دەستلێدان

بانوویان ئەوەیە ئەوەندە دەست لە نووسینی ووشەکە هەڵنەگرن‌و ریشەکانی چاوگەکە لەیەکتر دابڕنابن •

ب ـ دەستەکەی‌تر دژی ئەمان‌و دەڵێن ریشەکانی چاوگەکە بەیەکەوە نەلکێنرێن‌و وەها بنووسرێن ، وەك :

تێ‌کەوتن
دەست‌برین
پێ‌لێ‌خستن
شەرم‌کردن

بیانووی ئەمان ئەوەیە منداڵ لە خوێندنەوەدا مەودای چاوی باشتر کاردەکات بۆ خوێندنەوەی ، هەروەها ئەگەر هات‌و فرمانێکمان لێ‌دروست‌کردو راناوێکمان خستەناو دەبێت ووشەکە سەر لەبەر هەڵبوەشێنرێتەوە ، جا کەوابێت با هەر لە بنچینەوە ریشەکان بەیەکەوە نەلکێنرێن ، وەك :

پێشکەوتن	پێشم‌کەوت
دروستکردن	دروستم‌کرد
دەستلێدان	دەستم‌لێ‌دا

من لایەنگری دەستەی دووەم‌و نابێت ریشەکان بەیەکەوە بلکێنرێن •

۲ ـ گیروگرفتی فرمان :

فرمان لە چاووگ دروست دەکرێت ، چاوگیش سادەو ناسادەی هەیە :

ا ـ سادەکانیان لە نووسیندا بێ‌گیروگرفتە ، وەك :

خەوتم	دەخەوم	بخەوە
چاندم	دەچێنم	بچێنە

تێبینی : له ئەفیر ئەمیر پێوەلکاندنی راناوی کەسی لکاو هەندێ گیروگرفت ڕوودەدات له شوێنی خۆیاندا لێیان دەدوێم .

ب ـ له ئاسادەکانیاندا که له دوو ڕیشه یان پتری هەیەو له چاووگی ئاسادەوە کەوتوونەتەوە ، دیسان دوو گیروگرفت ، گیروگرفتی لکان و نەلکان دێتەگۆڕی لەبەر هەمان هۆ که له چاووگی ئاسادەدا لێیان دواین ، هەندێ دەڵێن پێکیانەوە بلکێنین ، وەك :

تێمکرد
نانمانخوارد
پێملێخست
دەستمگەرمکردەوە

هەندێکیتر به پێچەوانەی ئەمانەوە دەڵێن نابێت ڕیشەکان بەیەکەوە بلکێنرێن ، دەبێت به جیاجیاو لەپاڵ یەکتردا بنووسرێن ، وەك :

پێم کرد
وون بوو
دەستم هەڵبڕی
ڕەق بوونەوە
چاویان لێ پۆشی

به بیروڕای من ڕیشەکانی فرمانه لێکدراوەکه بەیەکەوە نەنووسرێن چاکترە بۆ ئەوەی ڕیشەکان هەریەکەیان پارێزگاری ئەوارەی خۆی بکات ..

چوارەم ـ گیروگرفتی راناو لەگەڵ فرماندا

گرتم
ئەم گرت

هەڵم گرت
هەڵم نەگرت
پێم هەڵ نەگرت
دەستم لێ هەڵ نەگرت

ئەگەر سەرنج بدەینە راناوی (م) دەبینین لەیەك شوێندا ئارام ناگرێت و دوای تەواوکەرەکەی کەوتووەو لە نووسینیشدا هەڵدەگرێ بە دوو شێوە بنووسرێت ، وەك :

نەم گرت	نەمگرت
هەڵم گرت	هەڵمگرت
هەڵم نەگرت	هەڵمنەگرت

بەبیروڕای من دەبێت دەستوورێ دابنرێت بۆ ئەم کارەو وابکرێت نووسەر لەسەر یەك رێ بڕوات و بە ئارەزووی خۆی ئەسپی خۆی لێ تاونەدا، بۆ ئەمە من بەپێی بۆ چوونی خۆم ئەم دەستوورە بۆ نووسینی راناوە لکاوەکان دادەنێم و ئەم دەستوورانە سەر بۆ دەستووری چاکترو باشتر دادەنەوێنن :

دەستووری یەکەم :

ئەگەر راناوە کەسییە لکاوەکان خرانەسەر فرمانێکی سادە لە شێوەی «ئەرێ»دا جوێیەکەی لە هەر کوێیەکی فرمانەکەدا بوو پێوەی بلکێنرێت ، وەك :

— هاتم ، بهاتمایە
— کڕیم ، دەمانکڕی
— دەنووسین ، بیانووسم
— بیڕێژە ، بمبە

دەستووری دووەم :

ئەگەر خرانەپاڵ فرمانێکی سادە لە شێوەی «نەرێ»دا راناوە کەسییەکان دەچنە نێوان ئامرازی (نەفی ، نەهی)یەکەو فرمانەکە ... لەم بارەدا نابێت راناوەکان بلکێنرێن بە فرمانەکەوە ، وەك :

— نەم گرت ، نەمدەگرت ، نەمگرتایە .
— نای نووسم ، نەی نووسم .
— مەی رێژە ، مەیان دوێنە .

دەستووری سێیەم :

ئەگەر خرانە پاڵ فرمانی نادادە لە شێوەی ئەرێ ونەرێدا :

ا — ئەگەر فرمانە نادادەکە یەك پێشگری تێدابوو ، راناوەکە دەلکێنرێت بە پێشگرەکەوەو نابێت بلکێنرێت بە فرمانەکەو ئامرازە نەفییەکە یان نەهییەکە وەك :

— رێکم خست	رێکم نەخست
— هەڵتان گرت	هەڵتان نەگرت
— لێی دەدەم	لێیان نادەم
— پێم بڵێ	پێم مەڵێ

ب — ئەگەر فرمانە نادادەکە دوو پێشگری تێدابوو ، راناوەکان لە شێوەی «ئەرێ و نەرێ»دا دەخرێنە پاڵ پێشگری یەکەم — ئەگەر لەراستەوە پێشگرەکان بژمێرین ، وەك :

— تێم هەڵ کێشا	تێم هەڵ نەکێشا
— تێی هەڵ دەکێشم	تێی هەڵ ناکێشم
— تێی هەڵ بکێشە	تێی هەڵ مەکێشە

ج ــ ئەگەر تەواوکەرێ یان پترو پێشگرێ یان پتری تێدابوو ، لــە شێوەی ئەرێو نەرێدا راناوەکە دەخرێتە پاڵ تەواوکەری یەکەم ، وەك :

دەستم لێدا	دەستم لێ نەدا
گۆشتی پێ دەخۆم	گۆشتی پێ ناخۆم

ه ــ گیروگرفتی زیادی یەکان لەگەڵ ووشەدا

١ ــ گیروگرفتی صیغە :

لە نووســینی صیغەدا هیچ گیروگرفتی رێنووسی هەست پێ ناکرێــت ، ئەوەندە هەیە ئەگەر توانای خۆلکاندنی هەبوو بە فرمانەکەوە بابلکێنرێت ، وەك :

ــ بنووسیایە ، بگرتایە ، ببردایە (ب)
ــ بفرۆشم ، بخوێنم ، ببینــم (ب)
ــ بکڕ ، ببڕ ، بگر (ب)

ئەگەر توانای لکاندنی نەبوو ، ئەوا وەك خۆی دەنووسرێت ، وەك :

ــ دەچم (ئەچم) (دە)
ــ دەهات (ئەهات) (دە)

٢ ــ ئامرازی کــۆ :

لە شێوەی کرمانجی خواروودا ئامرازی (ان) بۆ کۆکردنەوە باوە ، ئــەم ئــامرازە :

ا ــ ئەو ووشەیەی کە کۆدەکرێتەوە کۆتایی بەپیتە نەبزوێــن هــاتبو راستەوخۆ ئامرازی (ان)ی پێوە دەلکێنرێت ، بەبێ گیروگرفت ، وەك :

گول + ان = گولان
باخ + ان = باخان
منداڵ + ان = منداڵان

ب ــ بەڵام ئەگەر ووشەکە کۆتایی بەپیتە بزوێن هاتبوو ئەوا پیتــە ناوبەندی (ی) دەخرێتە نێوان ووشەکەو ئامرازی (ان)ەوە ، بەبێ ئــەوەی پێکیانەوە بلکێنین ، وەك :

چرا + ی + ان = چرایان
چەقۆ + ی + ان = چەقۆیان
هەرمێ + ی + ان = هەرمێیان
کانی + ی + ان = کانییان
خوێ + ی + ان = خوێیان

تێبینی :

١ ــ ووشە کۆتایی هاتووەکان بە پیتە بزوێنی (ێ ، ی ، وێ) ، هەروەك پیتەبزوێنەکانیتر ئامرازی کۆیەکەی پێوەنالکێنین بۆ ئەوەی گیروگرفتی رێنووسی روونەدات .

٢ ــ ووشە کۆتایی هاتووەکان بە پیتە بزوێنی (ە ، وو) بەر ئەو دەستوورە ناکەون .

٣ ــ ئامرازی پێناسین :

١ ــ ئامرازی (ێ ــ ێك)ی نەناسراو :

ئەم ئامرازە ئەگەر خرایەسەر ئەو ووشانەی کۆتاییان بە پیتە نەبزوێن دێ هیچ گیروگرفتی رێنووسی روونادات‌و راستەوخۆ دەلکێنرێــت بــە ووشەکەوە ، وەك :

بەرخ   بەرخێ ــ بەرخێك

چەم   چەمێ ــ چەمێك

بەڵام ئەگەر کران بە پاشکۆی ئەو ووشانەی کە کۆتاییان بە پیتەبزوێن دێت ، پیتی (ی) ناوبەند دەخرێتە نێوان ئامرازەکەو ووشەکەو بەیەکەوە ئالکێنرێن و بەهەمان دەستوور دادرێژێت ، وەك :

کەوا   کەوا + ی + ێ = کەوایێ

ێك = کەوایێك

مراوی   مراوی + ی + ێ = مراوییێ

ێك = مراوییێك

لە نووسینی ئەم ووشانەدا کە کۆتایی بە پیتە بزوێن دێت هەندێ گیروگرفت ڕوودەدات ، یەکەیەکە لێیان دەدوێین :

ا ــ هەندێ کەس لە دوا پیتە بزوێنەکانەوە لەبری (ێ ــ ێك) ئاوەڵناوی ژمارەیی (یەك)[1] بەکاردەهێنن و دەنووسن :

کەوایەك

چەقۆیەك

پەنجەرەیەك

مراوییەك

هەرمێیەك

ئەمە هەڵەیەو نابێت بکرێت چونکە چۆن ناتوانین لەدوا پیتە نەبزوێنەکانەوە بنووسین :

---

(1) من خۆشم لەو باوەڕەدا بووم بەڵام بە لێکۆڵینەوەو چوونە بناوانی شتەکەوە بۆم دەرکەوت کە بە هەڵەچووم ... لەبەر ئەوە لە دوایدا ڕاستم کردوەتەوە .

بەرخێیەك
چەمێیەك
شەویەك
مەڕیەك .

وەهاش تابێت لەدوا ئەو ووشانەوە کە کۆتایی بە پیتە بزوێـن دێـت لەبری (ێ ـ ێك) ئاوەڵناوی (یەك) بەکاربهێنین .

ب ـ هەندێ لەو باوەڕەدان کە زۆر پێویستە ئـامرازی (ێ ـ ێك) بلکێنرێت بە دوای ئەو ووشانەوە کە کۆتایی‌یان بە پیتەبزوێن دێت‌و وەها بنووسرێت :

زەوی	زەویێ	زەوییێك
ترێ	ترێێ	ترێێك
تەشوێ	تەشوێێ	تەشوێێك

بەرای من ئەم پێوەلکاندنە دەبێتە مایەی سەرئێشەو سەر لە گەورەو بچووك دەشێوێنێ‌و ، دەبێـت وەك هەمـوو بزوێنـەکانی‌تر بەمانیشـەوە نەلکێنرێت ، وەك :

زەوی‌یێ	زەوی‌یێك
ترێ‌یێ	ترێ‌یێك
تەشوێ‌یێ	تەشوێ‌یێك

٢ ـ ئامرازی (کە ، ەکە ، یەکە)ی ناسراو :

گیروگرفتی ئەمیش لەو ووشانەدایە کە کۆتایی‌یان بە پیتەبزوێنی (ێ ، ی ، وێ) دێ ، بلکێنرێن ، یان نەلکێنرێن ، بەپێی دەستـووری سـەرەوە بەرای من نەلکێنرێن‌و وەها بنووسرێن وەك تەواوی بزوێنەکانی‌تر :

هەرمێ	هەرمێکە (هەرمێیەکە)
شوتی	شوتییەکە
ئەسکوێ	ئەسکوێکە (ئەسکوێیەکە)

٤ ــ پاشکۆی ئامرازی پەیوەندی (لە ، بە) :

زیادی (دا ، ەوە ، را) • ئەم زیادییانە دەکرێن بە پاشکۆی ئامرازی پەیوەندی (لە ، بە)و لە نووسیندا هەندێ گیروگرفتی لکانو نەلکان ڕوودەدات :

ا ــ ئەگەر کران بە پاشکۆی ووشەکۆتایی هاتووەکان بە پیتە نەبزوێن ئەوا دەلکێنرێن بە ووشەکەوە ، وەك :

لە باوکمەوە	(لە ••• ەوە)
بە ئاوەوە	(بە ••• ەوە)
لە کەرکوکڕا	(لە ••• ڕا)
لە زێڕا	(لە ••• ڕا)
بە گولەکانەوە	(بە ••• ەوە)

ب ــ ئەگەر کران بە پاشکۆی ووشەکۆتایی هاتووەکان بە پیتەبزوێن، ئەوا پێیانەوە نالکێنرێتو قاعیدەی نەلکان بەسەر هەموویاندا تەتبیق دەکەین، وەك :

لە کانیدا	(لە ••• دا)
بە خوێوە	(بە ••• وە)
لە سلێمانیڕا	(لە ••• ڕا)
بە کابرادا	(بە ••• دا)

تێبینی :

١ ـ ئەگەر ووشەکە بە پیتەبزوێنی (ی) کۆتایی‌هاتبوو ، زیادی‌یەکە (وە) بوو ، ئەوا دەبێت پیتە ناوبەندی (ی) بخرێتە نێوانیانەوەو نەلکێنرێ بە ووشەکەوە ، وەك :

بە چاپی‌یەوە	(بە ... + ی + ەوە)
لە ئاوایی‌یەوە	(لە ... + ی + ەوە)
بە شێنەیی‌یەوە	(بە ... + ی + ەوە)

٢ ـ ئەگەر کران بە پاشکۆی پێشگرێ دەبێت بەم جۆرەی بلکێنرێت‌و وەها بنووسرێن :

تێ	تێدا
پێ	پێوە
لێ	لێرا

٣ ـ ئەگەر راناوێکی کەسی کەوتە نێوان پێشگرەکەو پاشکۆکە دەبێت هەموویان بەسەریەکەوە بنووسرێن ، وەك :

پێمدا نارد	(پێ + م + دا)
لێتەوە فێربووم	(لێ + ت + ەوە)
تێیانەوە گلاند	(تێ + مان + ەوە)

٤ ـ ئەگەر دوو پێشگر لە فرمانێکدا هەبوو ، وە راناوی کەسی کەوتبووە نێوانیانەوە دەبێت واتێ نەگەین کە (دا ، وە ، ڕا) پاشکۆی‌پێشگری یەکەمە (ئەگەر لە ڕاستەوە پێشگرەکانمان ژمارد) ، بەڵکو پێشکۆی پێشگری دووەمە ، لەبەر ئەوە نابێت بەیەکەوە بلکێنرێن وەك شێوەی (ب) بەڵکو دەبێت بەجیا بنووسرێن ، وەك شێوەی (ا) :

شێوەی (ا)	شێوەی (ب)
پێم ڕاگەیاند	پێمڕا گەیاند
لێم دادڕی	تێمدا دڕی
لێکم دابڕین	لێکمدا بڕین
تێم وەردا	تێموەر دا

٥ ـ پاشکۆی (ە)ی ئیشاری :

ئەم پاشکۆیە لە نووسین و گۆکردندا ناوە ئیشارەتکراوەکە دەگرێتە خۆی ، لەم کارەدا دیسان گیروگرفتی لکان و نەلکان سەر هەڵدەدات :

ا ـ ئەگەر ووشەکە کۆتایی بە پیتە نەبزوێن هاتبوو بەبێ گیروگرفت دەلکێنرێن بە ووشەکەوە ، وەك :

ئەم شوانە	(ئەم ... ە)
ئەم منداڵانە	(ئەم ... ە)
ئەو چەمە	(ئەو ... ە)
ئەو چەمانە	(ئەو ... ە)

ب ـ ئەگەر ووشەکە کۆتایی بە پیتە بزوێنی (ێ ، ی ، وێ) هاتبوو پیتە ناوبەنــدی (ی)دەخرێتە نێوانیانەوەو بــە یەکــەوە ئالکێنرێن وەك بزوێنەکــانی‌تر :

ئەم دێیە	(ئەم ... یە)
ئەم دێیانە	(ئەم ... ی + ان + ە)
ئەو کانییە	(ئەو ... ی + ە)
ئەو کانییانە	(ئەو ... ی + ان + ە)
ئەم کابرایە	(ئەم ... ی + ە)
ئەم کابرایانە	(ئەم ... ی + ان + ە)

٦ ــ ئامرازی (تر ــ ترین) :

ئەم ئامرازانە کە بۆ پلەی بەراورد دەکرێن بە پاشکۆی ئاوەڵناوێ ، ئاوەڵناوەکە کۆتـایی بـە پیتــە بزوێن یــان نەبزوێن هاتبێت ئەو ئامرازەی پێوەدەلکێنرێت ، بۆ ئەوەی لە ئاوەڵناوی (تر)ی نادیار جیابکرێتەوە ، وەك :

جوان	جوانتر	جوانترین
گەش	گەشتر	گەشترین
سپی	سپیتر	سپیترین

٧ ــ ئاوەڵناوی (تر ، دی ، کە ، دیکە) :

ئەم ووشانە ئاوەڵناوی نادیارن ، بۆ ئەوەی لە ئامرازی (تر)ی پـلەی بەراورد جیابکرێتەوە دەبێت نەلکێنرێت بەو ووشـەیەوە کە وەسفی دەکات ــ ووشـەکە کۆتایی بە (پیتەبزوێن ، یان نەبزوێن) هاتبێتیـش بـەلام دەبێـت لەنزیکیەوە بنووسرێت‌و لێی‌دابڕنەکرێت ، وەك :

پیاوێکی‌تر
پیاوێکی‌کە
پیاوێکی‌دی
پیاوێکی‌دیکە

سەرچـاوەکان :

١ ــ دەستووری زمانی کوردی ــ توفیق وەهبی
٢ ــ قواعد اللغة الكردية ــ توفيق وەهبی
٣ ــ رابەرێ بۆ ئیملای کوردی ــ نوری علی امین
٤ ــ رێنووسی کوردی ــ کۆڕی زانیاری
٥ ــ رێزمانی ئاخاوتنی کوردی ــ کۆڕی زانیاری
٦ ــ رێنووســی کوردی ــ طاهر صادق

پێشەکی چۆن بنووسین ؟

لە دەنگەوە بۆ وشە ، تا ڕستە

د. نەسرین فەخری

کۆلێژی پەروەردە . زانستگای بەغدا

ڕێنووس و چۆنێتی نووسین بەشێوەیێکی ڕاست و تەواو داهاتن و فێربوون نیە بەوشێوەیەی پێی دەنووسین ، بەڵکو بەڵگەی شارەزایی و زانینی ڕێزمان و دەستووری زمانە ، کە ڕێگەی ڕاست نووسینمان بۆ خۆش دەکات و ئەو هەڵەو ناتەواویانەمان دەخاتە ڕوو کە تووشمان دێن . کەواتە پێوەندێکی بەهێز هەیە لەنێوانی زانینی ڕێزمان و ڕاست نووسیندا ...

جا ئەگەر بڕوامان بەم ڕاستیە هەبێت بێ گومان هەنگاوێکی هۆشیارانە دەنێین بۆ یەکگرتن ، تا ڕێبازێکی پۆخت و ئاشکرامان دەبێت بۆ نووسین بەشێوەیێکی ڕاست و ڕزگارمان لە نووسینی هەمە چەشنە و جیاوازی ئەوتۆ دەبێت کە بەئاشکرا دواکەوتن و یەکنەگرتنمان دەخاتە ڕوو ، لەپاڵ دانەنان بە دەستوور و زانستدا ، بۆیە هیواداریت لەم ڕاستیە بگەین و بیکەین بە چرای ڕێگە ڕوونکردنەوەمان لەم کۆبوونەوەیەدا و بە کۆتایی بوونی ، کۆتایی بە گیروگرفتی ڕێنووسی کوردی بهێنین ، بە دانان بە یەکێتی زمان و یەکێتی نووسین کە دەبوو زۆر لەمە پێشتر بهاتایەتەدی ...

هیچ میللەتێك بە ڕۆژو دوو ڕۆژ ئەم ڕێگەیەی نەبڕیوە بەڵکو بە هەوڵو تەقەلاو تاقیکردنەوەیێکی زانستیانە گەیشتوونەتە ئەمڕۆ ، تاقیکردنەوەی ئەوانو ئەم سەدەیەی تێیدا دەژین لەپاڵ تاقیکردنەوەیێکی دوورو درێژی خۆمان ڕێگەی ئێمە ئاساترو کورتتر دەکاتەوە •

ئاشکرایە کە نووسینی ئەمڕۆمان یەکسەر بەمجۆرە دەستی پێ نەکردووە ، بەڵکو لە سەرەتای دەستکردن بە نووسین بە «ئەلفوبێ»ی عەرەبی تا ئەمڕۆ لەسەر دەستی شارەزایانو دڵسوزان قۆناغێکی باشی بڕیوە ، تا لەشێوەی ئەمڕۆیدا چەسپی ، لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا لەسەر عەرزێکی لەرزۆك دەخولێتەوەو جیاوازیو گومانو هەڵە هەر جێی خۆی خۆش کردووە لە نووسینماندا ، سەرەڕای نووسینی هەمەچەشنە ؛ بە بێ هیچ هۆیێك تەنیا ڕاهاتن نەبێت لەسەر هەڵەو پڕوانەکردن بە زانستو ڕێزمان •

ئێمە نامانەوێت لەسەر ئەم پێشەکیە زیاتر بڕۆین، بۆیە ڕوونکردنەوەی ئەم ڕاستییە زیاتر ، بۆ باسەکە خۆی بەجێدەهێڵین ، بە هیوای ئەوەی دەست بخاتە سەر ئەو ڕاستییانە بەو ئومێدەی بمانگەیێت بە ئەنجامێك •

هەنگاوی یەکەم کە نووسین بە (ئەلفوبێ)ی عەرەبی دەستی پێ کرد بە بێ هیچ دەستکارییێك ، بەڵام پاشان هەست بەوە کرا ، کە ئەو پیتانە دەنگە کوردیەکان ــ وەك دوو زمانی جیاواز ــ پڕناکەنەوە ، بۆیە هەنگاوێکی تازە دەستی پێ کرد ، بۆ دانانی وێنە بۆ ئەو دەنگانە ، کە ئەم کارە بەوجۆرە ئاسان نەبوو ، بەڵکو پشت بە کۆششێکی بەردەوامو پچڕپچڕ، لەگەڵ لێکدانەوەو تاقیکردنەوە هاتەدی بۆیە هەن تا ئەمڕۆش لەسەر ئەو دەقو ڕاهاتنە ماونەتەوە ، بێهەوڵدان بۆ خۆ ڕزگارکردنو بیرکردنەوە لە ئەنجامی ئەم کارە •

ئێمە لێرەدا : یەکەم : باسی نووسینی دەنگەکان دەکەین ، ئینجا دێینە سەر وشەو رستە •

دووەم : نیشانەکردنی هەندێك لەو بنکە زانستییانەی کە پێویستن بۆ پەیرەوی کردن لە نووسیندا ، پاش روونکردنەوەیان بە بەلگەوە •

سێیەم : لیستەیێك بۆ ئەو وشەو رستانەی بەجۆرێك زیاتر دەنووسرێن بۆ ئاگاداریو ساغکردنەوەی نووسینیان ، لەژێر تیشکی ئەو بنکانە وە بەوێنە لەسەر ئەوانیتر دەرۆین •

یەکەم : ١ــ نووسینی ئەو دەنگانەی بەجۆرێك زیاتر دەنووسرێن :

١ ــ ر : (ر)ی سووك ، بە هیچ جۆرێك لە سەرەتای وشەو برگەدا دەرناکەوێت ، بەپێچەوانەی (ڕ)ی گڕ (قەلەو) ، بەلکو لە ناوەراستو کۆتاییدا دەردەکەوێت •

بۆیە دانانی نیشانە لە سەری یان لە ژێری هەلەیە چونکە ئەوە دەگەیێنێت ، کە بە نەرمیش دەکەوێتە سەرەتای وشە ، کە ئەمە نییە ، بۆنموونە دەتوانن گشت ئەو وشانە تاقیبکەنەوە کە دەکەونە سەرەتا لەوانە :
رەنگ ، رابەر ، رەنج ، راو ، رۆخ ، راز ••• هتد •••

لە ناوەراستدا هەر دووك دێنو کار دەکەنە سەر واتاو ناوەرۆکی وشە، بۆیە پێویستە ئاگاداربین لە نووسینیاندا •• بۆنموونە :

برین ــ زام ــ ناوە ــ بڕین ــ کەرتکردن چاوکە
وەرین ــ ناوی دەنگ ــ وەڕین ــ کەوتن ــ چاوك
پەری ــ فعل ــ کار ــ پەڕی ــ ناوە •

لەکۆتاییدا : کەڕ ــ کەر ــ گەڕ ــ گەر (ئەگەر) ، بەر (بەڕە) بەر (پێش) •

بنکە : ــ (ڕ)ی یەکەم ئەگەر گڕ بوو ئەوەی دوای بێگومان گـڕ دەبێت ، لەبەرئەوە پێویـست ناکات ئەم نیشانەیە بۆ دووەم دابنێن ••• وەك : کڕرا ، بڕرا ، •••

لە سەرەتادا ئەم (ڕ)ی گڕە بە دوو (ڕ)ێ دەنووسرا کە هەن ئێستاش وا دەی‌نووسن ، وەك : کررین ، ررەنگ ، کە هەلەیە •••

بنکە : لە کوردیدا وشە نیە دوو (ر)ی لەسەر یەك تێدا بێت ئەگەر بەرچاو کەوتن دیارە رستەیەو (لە حالەتی کاری بکەر نادیار)ە (الفعل المبني للمجهول) لەو کارانەدا کە رەگی چاوگەکە بە (ڕ)ێ کۆتایی دێتو نیشانەی بکەر نەناسراو بە (ر)ێ دەست پێ دەکات ، بۆیە دووبەدوو دێـن وەك : کڕین ــ کڕ + را ، یان + رێ = دەبێت بە : کڕرا ، دەکڕرێ ••• کە تەنیـا لەگەل کاری تێپەڕدا دەبێت •••

هەن نیشانەکە لە سەر و هەندێك لە ژێر (ر)ێ کە دادەنـێن دەبێـت ئەمەش ساغ‌بکرێتەوە •

۲ ــ (ل) لامی نەرم هەمیشە لە سەرەتـای وشـەدا دەردەکەوێـت بەپێچەوانەی (ر)ێ کە هەمیشـە لە سەرەتادا گڕە ••• وەك : لاولاو ، لانە ، لێل ، لەنجە ، لاواز••• هتد ••• بەم‌جـۆرەش دەکەوێتـە ناوەراسـتو کۆتایی •••وەك : بەلەم ، تەلار ، لوول ، لوولە ، تەل ، پەل ، پەلە ، کەواتە دەکەوێتە سەرەتاو ناوەراستو کۆتایی •••

ڵ : لامی گڕ ، ئەم دەنگە بە هیچ جۆرێك ناکەوێتە سەرەتای وشە ، چونکە لە سەرەتادا هەمیشە نەرمە ••• ، بەڵام دەکەوێتە ناوەراست وەك : بەڵەك ، هەڵە ، پەڵە ، هەروەها دەکەوێتە کۆتایی وشە وەك : لێڵ ، خـاڵ ، چاڵ ، کاڵ هتد •••

تێبینی : هەردووکیان لە هەمان وشەدا پێکەوە دێن وەك : لاڵ ، لێڵ .

تێبینی : کار دەکەنە سەر واتای وشە بۆیە پێویستە ئاگاداربین لە نووسینیاندا وەك : پەلە ــ پەڵە ، هەل ــ هەڵ ، گل ــ گڵ ، گول ــ گوڵ، چل ــ چڵ ، کول ــ کوڵ ، کەل ــ کەڵ ، هتد ...

تێبینی : ئەم دەنگە بەپێچەوانەی دەنگی (ر)ێ لە هەندێك وشەدا دووبەدوو دێت وەك : کوللە ، گوللە ، کەللە ، زللە ، بەرەللا ، (میللەت) ، هەللا هتد ...

تێبینی : گرێ یەکەم کاردەکاتە سەر دووەم و بەپێچەوانە بۆیە پێویستە دووەم نیشانەی نەخەینە سەر .

وو : ئەمە هەمیشە بزوێنەو بزوێنێکی درێژە وەك دەزانین لە شێوەی دوو (و)دا دەنووسرێت ، لەلایەن کۆڕەوە ، وێنەی گۆڕرا بۆ یەك (و)و خەتێکی لەسەرە وەك (فتحە)ی عەرەبی کە بۆ دیفتۆنگی (وێ) دانرا ، کە بەزیادی دەزانین چونکە ئێمە پێویستیمان بە چارەسەرکردنی وێنەی ئەو دەنگانەیە کە هۆی گیروگرفتن ، نەك گۆڕینی ئەو دەنگانەی جێی خۆیان چەسپاندووەو بڕاونەتەوە ، بەڵام ئەگەر مەسەلە نووسینی ئەم دەنگە بێت بە دوو (د)و شتێکی نە هەڵەو نە سەیر نیە ، بۆ نموونە سەرنجدانی زمانی ئنگلیزی بۆ ئەم مەبەستە پێویستە ...

ی : ئەمەش کپ‌و بزوێنە ، لە لاتینیدا بۆ کپ (y) و بۆ بزوێن (I) ی ئنگلیزی بەکاردێت ، هەن بە دوو (ی)ێ دەی‌نووسن لەسەر شێوەی کۆن لەکاتێکدا کە یەك (ی) هەیەو هەن بە بێ نوختە دەینووسن وەك : شیر ــ شر ــ هتد ...

a (e) : ــ ئەم دەنگە کورت‌کراوەی (ئەلف)ەو بەرانبەر (فتحە)ی

عەرەبییە ، لەبەرئەوەی لە (ھ)ی عەرەبی دەچێت لە کۆتایی وشەدا ، هەندێك وا تێی گەیشتوون • بڕوانە پێشەکی فەرهەنـگی خـاڵ : بـەرگی یـەکەم‌و (ەوە) کە نووسراوە (ھ ــ و ــ ھ) ...

(i) ــ ئەم دەنگە کورتە کە بزوێنـەو پێی‌دەڵـێن (کسرە مقبوضە)و وێنەی لە (ئەلف‌وبێ)ی عەرەبیدا بۆ دانەنراوەو لە لاتینیدا لـە وێنـەی (I) ی ئنگلیزیدا دەنووسرێت ، پێشتر هەوڵدرا بۆ وێنـە کێشانی ، یەکەم لە (توفیق وهبی)یەوە کە (ي)ی نوختـەداری بۆ دانـاو (ێ)ی بێ‌نوختە بو (ي) وەك : کردن ــ کیردین •• پاشان وازی لێ هێنرا ، هەن تائێستا (ی)ی بێ‌نوختە دەنووسن وەك (بیر بر) هتد ...

دووەم : قەنات کوردویێف (ی ّ)ی (شدّە)داری بـۆ دانا ئەمیـش نەچووە سەر ...

لەبوونی نیشانە بووەتە هۆی ئەوەی هەندێك وای بگەن کە بەپێچەوانەی زمانانی‌تر زانستیی زمان دەگونجێت بڕگە یان وشە بە بێ بزوێن بێت وەك : کردن ، بردن هتد ... بڕوانە نووسینیان بە لاتینی Kirdin ، بردن •

دیفتۆنگی (وێ) : پێویسـتە لەعاستی ئەم دەنگە لێکدراوە بوەستین کە لە ژمارەیێکی باش لە وشەکاندا بەکاردێت ، وەك : خوێن ، گـوێ ، گوێز ، توێ ، خوێندن هتد ... تەختێك لەسەرخۆ ئەگەر ئـەو وشـانە بخوێنینەوە بۆمان دەردەکەوێت کە هەرچەندە بەم‌جۆرە دەنووسرێت (وێ) بەلام وا ناخوێنرێتەوە ، چونکە (و)و (ی)ی دوابەدوای یەك هاتوون لـە نووسیندا ، بەلام لە نموونەکانی سەرەوەدا هیچیان پێش ئەوی‌تر نایێـت بەلکو پێکەوەو بە تێکەلاوی‌و وەك یەك بزوێن لە دەم دێنە دەرەوە ، وانـا نووسینی لەگەل دەربڕینی ناگونجێت ، ئەم جۆرە دەنگە بزوێنانە کە لـە دوو بزوێن یان دوو دەنگ زیاتر پێك‌دێن ، پێیان دەگوترێت (دیفتۆنگ) یان

(تریتۆنگ) ، یەکەم بە واتــای دەنگێــکی دوو لایی ، دووەم دەنگێــکی (سێ‌لایی) • ، کەواتە (وێ) بزوێن‌و دیفتۆنگە ، لە سەرەتاوە نەبووە دیــارە پاشان دروستبووە ئەویش ئەنجامی پەرەسەندنی دەنگ‌و پێشکەوتنی زمان‌و بەهۆی دراوسێتی ئەم دەنگانە ، کە بەریکەوت دەکەونە پاڵ یەك‌و لە یــەك شوێنەوە دەردەبڕرێن ، یان شوێنی دەربڕینیان لە یەکەوە نزیکە ، پێکەوە لە دەم دێنە دەرەوەو ئەم دەنگە چەند لاییە (لاییە) دروست دەکەن •

بەکارهێنانی هەمان دەنگ لە ناوچەییکەوە تا ناوچەییك دەگۆڕرێت بۆ نموونە : خوێندن : قورسی دەنگەکە وای لێ دەکات کە یەك لا بکرێتەوە ، یان دەی‌کەن بە (وو) یان (ی)و دەبێت خیندن ، خووندن ، لە فارسیشدا • خواندن ــ وا ــ (دیفتۆنگە) هەروەها : خوێن ــ خوون ، خین ، جوێن ــ جوون هتد •••

هەوڵدرا کە ئەم بزوێنە دوولاییە (دیفتۆنگ)ە وێنەییکی سەربەخۆی بۆ دروست بکرێت‌و بخرێتە ریزی دەنگەکان‌و پاڵ بزوێنەکان لەوانە (توفیــق وهبی) کە وێنەی (ۆ) (و)و (فتحە)ی بۆ دانا ، ئەمڕۆ خەڵکەکە ئەو وشانە بە دوو جۆر دەنووسـن : یەکەم بە (دیفتۆنگی ــ وێ)و دووەم بە پیتە بزوێنی (ۆ)•• ، کە ئەمەش یەکێکــە لە کۆسپەکانی یەکخستنی (یەکخســتنی) نووسین‌و پێویستی بە چارەسەرکردن هەیە •••

ئەگەر وێنەی (ۆ) بخرێتە جێی (وێ) ، دەبێت بیر لەوەش بکەینەوە کە لە شێوەی ژووروو و هەورامی و لوردا دیفتۆنگ هەیە تێکەڵە لە (و)و (ی)ی کە هەردووك نیزن ، لەو وشانەدا بەکاردێــن کە لــە نــاوچەی سلێمــانی‌و بەگشتی لە شێوەی خواروودا دەبێــت بــە (وو) وەك : قــوول ، دوور ، مووسڵ ، بەڵکو لە شێوەی (لور)دا لە جێگەی (ۆ) ئەو دیفتۆنگە بەکاردێت بەگشتی * •

* لەشێوەی سلێمانیدا هەیە سەرنجی وشەی هەنگوین‌و پێنجوین بدەن ••

هەروەها ئەمە (وێ) سلێمانی نیە بەتەنیا ، چونکە لەشێوەی تریشـــدا بەکاردێت وەك : شێوەی هەورامیو شێوەی لور ، لەپاڵ دیفتۆنگەکەیتر . .

ئەم دەنگە چەند لاییانە دیارو ئاشکران لە بنەماڵەی زمانە هینـــدو ــ ئەورووپیەکاندا وەك : فەرەنســیو ئەڵمانی ، هەروەها هەردوو دیفتۆنگەکەی لە زمانی تورکیشدا هەیە ، لەوێ چونکە تێکرا ئەو وشانە وەك یەك دەڵێنو دەنووسن ئەمانە بکەن بە تورکی بۆتان روون دەبێتەوە وەك : خۆم ، روو گوڵ ، مێوژ هتد . . .

دەنگی (ص) : هەموو دەزانین کە ئەم دەنگە دەنگێکی عەرەبییە نە لە کوردیدا هەیە نە لە زمانەکانیتری بنەماڵەی هیندو ئەورووپی ، کەچی هەندێك ئەم دەنگە دەخەنە پاڵ دەنگە کوردیەکانو لە وێنەی (ص)ی عەرەبیـــدا دەینووسن (دەینوسن) کە هەڵەیە بەهۆی بوونی چەند وشەیێکەوە کـــە دەنگی (س)ی تێدا وەك (ص) دێتە بەرگوێ لەبەر کاری ئەو دەنگە گرانەی کە لەگەڵیدا دێن لە هەمان وشەداو بەتایبەتی لە سەرەتای وشەدا ، هەروەك هەن برگەو پاشگری (نگ) بە دەنگێك دادەنێن لەپاڵ دەنگەکانیتردا .

ئەمە جگە لە دەنگی (ب ، پ ، ت ، ك ، گ) کە لە شێوەی ژووروودا بە دوو دەنگیان دەزانین . .

٢ ــ نووسینی وشـــە :

بۆئەوەی درێژی بەم بەشە نەدەین تەنیا لێرەدا لیستەیێك بە نووسینی هەمەچەشنەی دەخەینە پێشچاو بۆ چارەسەرکردنیو برینەوەی :

چی‌یە	چیە	چیه
نی‌یە	نیە	نیـه
جودا	جیا	جیا

گوێ	گو	
دۆر	دوور	دۆۆر
پێدا	پێدا	پیا ـ پیا
خوێندن	خوندن	خیندن
خوێن	خوون	خین (خێن)
هەلکردن	هەڵکردن	هەڵکرن
بردن	برن	
هەلستان	هەڵسان	هەستان
پێش کەوتن	پێشکەوتن	
بەرانبەر	بەرامبەر	
بەلام	بەرام	
تێ نەپەڕ	تێنەپەر	
تێ بینی	تێبینی	
پێ ناسین	پێناسین	
پێداهێنان	پێداهێنان	
وەلام	وەرام	
گوڵبەهار	گولبەر	
دڵشاد	دلشاد	
بوون	بون	
ڕەنگ	ڕەنگ	ررەنگ
بێ گومان	بێگومان	
ئەمسال	ئەمساڵ	
گوتن	ووتن	گۆتن ـ وتـن
برین	برین	

کرد	کرد	
بیر	بر	بیر
تان‌کەر	تانکەر	
برژاندن	برژانن	
بنیادەم	بنیایەم	
یەکسەر	یەکسەر	
یەکجار	یەکجار	یەجگار ـ ئیجگار
یەکرۆژ	رۆژێك	رۆژێ
چ	چی	
پایز	پسایز	
رۆیشتن	رۆیشتن	
وشك	ووشك	هیشك
یەکخستن	یەکخستن	
رێباز	رێباز	
تاقی‌کردنەوە	تاقیکردنەوە	
روون‌کردنەوە	روونکردنەوە	
هەندێ	هەنێ	هەندێك
هات‌وچۆ	هاتوچۆ	
ورد	وورد	هورد
پێ‌لێنان	پێلێنان	
دەست‌کەوتن	دەس‌کەوتن	دەسکەوتن
دەزگا	دەستگا	دەستگا
پەنە	پەنگ	
چاوك	چاوگ	چاووك

وشە ، ورد	ووشە ، وورد	هورد ، خورد
خودا	خووا	خوا
منوتۆ	من و تۆ	من‌وتۆ

لە رستەدا

پێداچووەتەوە	پێیاچۆتەوە	پیاچوەتەوە
دەریایێك	دەریایێ	دەریایەك
منداڵێك	منداڵەك	منالی
بێ‌ی	پێی	
دەمانزانی	دەمازانی	
لە کوردیدا	لە کوردیا	لە کوردی‌یا
دەبێت	دەبێ	ئەبێ
دەمزانی	ئەمزانی	
بۆشاییێك	بۆشاییێك	بۆشایی‌یێ
دەهێم	دێم	یێم
خرانــد	خزان	
دەشگوترێت	دەش گوترێ	
هەڵبگرە	هەڵبگرە	هەڵ‌گرە ـــ هەڵگرە
بەشێوەیێ‌کی	بەشێوەیەکی	بەشێوەیێکی
راستی‌یە	راستییە	
بمانگەیێنێ	بمانگەیەنێ	بمانگەیێنێت
لەناوەراستا	لەناوەراستدا	لەناوەراستدا
(چەند) لایی‌یە	لاییە	لاییە
تیایــا	تێیدا	تێی‌دا
دامێ	یامێ	

دەکرێت	ئەکرێ	ئەکررررێ ، دەکرێ

هتد ...

تێبینی :

١ ـ دەبێت ئەوەمان لەبیرنەچێت کە زمانی نووسین و خوێندن ئەو زمانە نیە کە هەر یەکە یان هەر ناوچەیە قسەی پێ دەکات بەڵکو ئەو زمانەیە کە هەموومان یەکدەخات و مێژووی زمانەکە لە هەر بنکەیێك و هەر پەرەسەندنێکدا دەپارێزێت لە بچووکترین بەشەوە تا بە گەورەو فراوان ...

٢ ـ بەراوردیی زمانەکەمان بکەین لەگەڵ تاقیکردنەوەی زمانانیتردا، لە چۆنێتی نووسیندا تا بە پاراستنی ئەو دەنگانەی کە دەنووسرێن بەڵام لە گفتوگۆکردندا دەرناکەون .. بۆنموونە سەرنجی زمانی ئینگلیزی بدەن ...

هەندێك تێبینیتر :

١ ـ پیتی پێوەندی (و) نزیك وشەی یەکەم نەك دووەم دەنووسرێت بەپێچەوانەی زمانی عەرەبیو ئنگلیزی کە لە دەربڕیندا دەکەوێتە نێوانی هەردوولا ، لەکاتێکدا لە کوردیدا لەگەڵ یەکەم لە دەم دێتەدەرەوە وەك : من و تو .

٢ ـ لەو جووتە وشانەدا کە چوونەتە قاڵبێکەوەو بەتەنیا بەکارنایێن پیتی (و) دەلکێت بە کۆتایی وشەی یەکەمەوە نەك بەتەنیا دەنووسرێتە .

٣ ـ ئەو وشانەی زاراوەن یان یەك مەبەست دروستدەکەن پێکەوە دەنووسرێن نەك بەتەنیا ، هەروەها ناو : تێبینی ، دلدار ، دەموچاو...

٤ ـ پێشگرو پاشگر دەلکێن بە پێشو پاشی وشەوە نەك بەتەنیا دەنووسرێن ...

٥ ــ ئامرازی کاتی ئێستا (دە)یە نەك (ئە) یان (ئێ) •

٦ ــ راناوی لکاو دەلکێت بە کۆتایی وشەوە نەك بەپێشیەوە •

٧ ــ ئامرازی (بـ ــ bi) کە پێش فرمانی ئەمر دێت فەرامۆش نەکرێت وەك : هەڵبگرە نەك هەڵگرە •

٨ ــ (ت)ی راناو وەك :
دەبێت (تو ، لێت ، تان ، دەچێتە ، دەچێتەوە ، دەتناسم ، ناوت ، دەچێت (دەچێتە ، دەچێتەوە) •••

٩ ــ گەڕاندنەوەی (د) لەو شوێنانەدا کە هەندێك لە قسەکردندا فووتی دەدەن‌و لە نووسیندا لای‌دەبەن ، وەك : بڕبەند ــ بڕبەن ، منداڵ ــ مناڵ ، گۆبەند ــ گۆبەن ، کردن ــ کرن ، برژاندن ــ برژانن ، لە شارەکەماندا ــ لە شارەکەمانا ، خوێندمان ــ خوێنمان ، دەڕوات ــ ئەڕوا ، دامی ــ یامی ، دەهێت ــ دێت ــ بێ• خودا ــ خوا •

١٠ــ دانانی خەتێکی بچووك (شارحە ــ) بۆ ئەو وشە لێکدراوانەی کە بەشی یەکەمیان دەکەوێتە کۆتایی دێڕو ئەوی‌تریان سەرەتای دێڕ وەك (هۆشیار ــ بوونەوە) •

١١ــ ساغ‌کردنەوەی چۆنێتی نووسینی وشەی عەرەبی بەتایبەتی ناوی سادەو ئەو ناوانەی لێکدراون ، لەگەڵ ئەو وشانەی بە هەڵە وەرگیراون ــ تلف ، جوعمەو بلد ، مەخوو ، فەتەق ، نەك (عەزیت‌و مەینەت هتد •••) •

١٢ــ ئەو دەنگانەی ئەنجامی کاری دەنگەکانی دەوروپشتیان گۆڕینیان بەسەردا دێت‌یان لادەبرێن بۆ سووکی وەك : دەستگا ــ دەزگا ، پارشێو ، نیوەرۆ ، دەسماڵ ، دەسەسڕ ••• کە دەبێت بکرێن بە دوو

بەشەوە ئەوانەی چوونەتە قالێکەوەو چەسپیون، لەگەڵ ئەوانەی بەپێی دەربڕین دەنووسرێن ٠

پێش کۆتایی هێنان بە باسەکەم داوای لێبووردنتان لێدەکەم چونکــە دەزانم کەموکووری‌و ناتەواویی تێدایــە بەهۆی ئەو نەخۆشییــەی چەنــد مانگێك دامی بەعەرزاو گیرۆدەی ئازارێکی لە وچــان بەدەری کردم لەگەڵ ئەوەشدا هەر ویستم هەر چۆنێك بێت بەشداریتان لەگەڵدا بکەم ، چونکە یەکێك لە هیواکانم ئەم کۆبوونەوەیە بوو ؛ جا بۆیە دووبارە دەمەوێت ئەو هیوایە بجووڵێنم کە لە دەروونی هەر یەکەتاندا وەك من بەئازاری تەماتەدی دەتلێتەوە ، بەئومێدی تواندنەوەی کۆسپی ئەو ڕێگە گیراوە بە تینی باوەڕی ئاگرین‌و بڕوایێکــی دڵسۆزانە ، لەژێر تیشکــی زانستــی‌و ئەو بــەڵگە پرشنگدارانەی زیاتر کڵۆلەکەی ئەو بڕیارانە دادەکوتێت ٠

ئەگەر لە خۆمان بپرسین چی ئێمە لێرەدا کۆکردۆتەوە ؟ دەزانین کــە ئێمە جێگەی هێنانەدیی‌ئەو ئومێدەین‌و هەموو بەپەرۆشەوە چاوەڕوانن بــا نائومێدیان نەکەین ٠

ئێمە گشتمان یەکین لە هیواو توانادا ، با جیاوازبین لەو بیرو ڕایانەدا کە بەردی بناغەی گەیشتنمانە بە ڕاستی ، ئــەوەش لەیــادنەکەین کە ئــەو ئەنجامانەی لێرەدا پێیان دەگەین بیرو ڕاو کۆششی هەموانەو بەرهەمی ئەم کۆبوونەوەیەیە با ڕای یەکێکمان یان بەڵگەی ئەوی‌تر بەهێزترو جێــگرتر بێت ٠٠٠

ئیملای کوردی و چەند تێبینییەك

وریا عومەر ئەمین
بەشی کوردی ـ کولێجی پەروەردە
زانستگای بەغدا

دەخوێنرێتەوە و گەلێ جار دەبیسترێ کە لە زمانی کوردی دەنگی (ص) و (ط) هەن وەك ئەوەی لە ووشەی (ساڵ) و (سەگ) و (سەد) و (تاڵ)دا دەردەکەون ، بۆیە دەبێ تیپی (ص) و (ط) بخرێنە ناو سیستەمی ئەلف و بێی کوردی •

هەندێکیش لەسەر ئەو ڕایەن کە (ق) و (ع) و (ح) لە ئەژادا کوردی نین و لە ئەنجامی کارتێکردنی زمانی عەرەبی ــ کە زمانێکی سامییە ــ کەوتوونەتە ناو زمانی کوردی بۆیە دەبێ ئەو تیپانەی ئەم دەنگانە دەنوێنن لابرێن لە ئەلف و بێی زمانی کوردی •

هی واش هەیە لەسەر ئەم ڕایەیە کە چونکە هەموو (ڕ) یەك لە سەرەتای ووشەی کوردی (قەڵەوە) بۆیە پێویست بەوە ناکات نیشانەی قەڵەوی بۆ دابنرێت و گەلێ ڕای تری بەمانە چوو لەملاو ئەولا دەبیسترێن و بەرچاو دەکەون •

بە تێگەیشتنی نەزەرییەی فۆنیم و جیاکردنەوەی فۆنێتیك و

فۆنۆلۆجی وەك دوو لێقلی جیای زمان و دەرككردنی چەمكی گۆڕین لــە زمانا ئەم لایەنانە ڕووندەكرێتەوە و ئەم پرسیارانە وەڵام دەدرێتەوە •

ئەلف و بێی هەر زمانێ لەسەر بیناغەی فۆنیمەكانی دادەمەزرێــت • ژمارەی ئەلف و بێی هەر زمانێكیشن ژمارەی فۆنیمەكانی‌یەتی لەو ساتــە تایبەتی‌یەی ئەلف و بێیەكە دامەزراوە • واتا بۆ دەس نیشانكردنی ئەلف و بێی هەر زمانێ ئەبێ فۆنیمەكانی ئەم زمانە دەس‌نیشان بكرێن •

هەر قوتابخانەیەكی فۆنۆلوجی ڕای تایبەتی‌ی خۆی هەیە دەربــارەی چەمكی فۆنیم • باس‌كردنی ئەو هەمــوو ڕایــە جیاوازانــە و دەرخســتنی كێشەی نێوان ئەم قوتابخانانە كەڵكی ئێمەی تێیە لــەم باســەدا • لــەم قۆناغەدا باشترین و پراكتیكیترین پەیرەو بۆ دەس‌نیشـانكردنی فۆنیمــەكانی هەر زمانێ ئەوەیە كە فۆنیم بە نیشـانەیەكی جیــاكەرەوە دادەنێــت لەنــاو چوارچێوەی زمانێكی تایبەتی‌دا •

زانینی دەنگەكانی زمان و لەیەكدانیان بۆ دروست‌كردنی بڕگە بەشێكی زانیاری‌ی قسەكەرە دەربارەی زمانی خۆی • گرنگترین لایەن لە زانیــنی زمانێ زانینی ئەو سیستەمە تایبەتی‌یەیە كە دەنگ و مانا لەیەك ئەبەستێ • گەر زمانێكی بێگانە بیستی هیچی لێ تێناگەیت و نــازانیت ووشــەكانی لەكوێوە دەست‌پێ‌دەكەن و لەكوێ تەواودەبن • چونكە ئــەو سیستــەمە تایبەتی‌یە نازانیت كە دەنگەكانی ئەم زمانە لە ماناكانی‌یەوە دەبەستێ • واتــا لە هەر زمانێكا ڕیزە دەنگێكی تایبەتی مانایەكی تایبەتی دەبەخشێت ؛ گۆڕینی بەسەر ئەم ڕیزە دەنگە بێ ماناش دەگۆڕێ (یا نامێنێ) بۆ نموونە دوو ڕیزە دەنگی (بەهار) و (گوڵ) لە زمانی كوردیدا مانایان جیایە چونكە دەنگەكانیان

وەك یەك نین (1) ئەم دوو وشەیە دەنگەکانیان بە تەواوی جیان • جووتە وشەی وا هەیە هەندێ لە دەنگەکانیان یەکن و هەندێ جیان وەك لە (هاوین) و (هەوین)دا • (هـ) ، (و) و (ی) یەکن و ئەوانیتر جیان • جووتە وشەی واش هەیە تەنها لە تاکە دەنگێ نەبێ هەموو یەکن وەك لە وشەی (پیر) و (بیر)دا • لەم وشانەی دواییدا دەبینین گۆڕینی تاکە دەنگێ مانای تەواوی وشەکانی گۆڕی • ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە (پ) و (ب) لە زمانی کوردیدا دوو نرخی جیایان هەیە چونکە هەردووك توانیان لە هەمان بیئەدا environment دەرکەون و دوو نرخی جیاییشیان بدەن • لە (کەر) و (کەڕ) یا (برین) و (بڕین)دا (ر) و (ڕ) دوو فۆنیمی جیان چونکە دەرکەوتنیان لە هەمان بیئەدا مانای جیای بەخشی بە وشەکانیا چونکە لە سیستەمی فۆنۆلوجیی زمانی کوردی (ر) و (ڕ) دوو نرخی جیایان هەیە • واتا دوو دەنگی جیاواز گەر بتوانن لە هەمان بیئەدا دەرکەون و دەرکەوتنی هەر یەکە لەم شوێنە تایبەتییەدا مانای جیای بەخشی لە دەرکەوتنی ئەویتردا لە هەمان شوێندا ــ لە ناو چوارچێوەی زمانێکی تایبەتی ــ ئەوە ئەم دوو دەنگە بە دوو فۆنیمی جیا لە قەڵەم دەدرێن لەم زمانەدا •

ئەو وشانەی هەموو دەنگەکانیان وەك یەکن تەنیا لە تاکە دەنگێ نەبێ و ئەم جیاییە لەم تاکە دەنگەدا مانای جیای بە وشەکانا بەخشی (جووتۆکە)ن minimal pair • بە بەراووردکردنی ئەم جووتۆکانە فۆنیمەکانی زمان دەس نیشان دەکرێت •

لە ئەنجامی گەڕان بەشوێن هەموو ئەو وشانەی ــ بابڵێین ــ لە گەڵ

---

(1) مەسەلەی هەمان ڕیزە دەنگ زیاتر لە یەك مانا دەبەخشێ Homophony یاهەمان مانا بە زیاتر لە یەك ڕیزە دەنگ Synonymy دەردەبڕێ کۆسپ نییە لەسەر ڕێگەمان لێرە • چونکە ژمارەی ئەم جۆرە وشانە بەگجار کەمن لە هەموو زمانێکا و لە نرخی ئەم تەزەرییەیە کەمناکاتەوە •

(پیر) و (بیر)دا جووتۆکەن لە زمانی کـوردیدا • ئەم حـەوت ووشانەی خوارەوە دەس دەکەون (بە پێی کۆششی خۆم) •

بیر ــ پیر ــ تیر ــ شیر ــ سیر ــ ژیر ــ میر •

بەم جۆرە توانیمان حەوت فۆنیم (ب ــ پ ــ ت ــ ش ــ س ــ ژ ــ م) دەس نیشان کەین • نەبوونی ووشەی تر ڕێك کەوێ لە گەڵ ئەم کۆمەڵـە ئەوە ناگەیەنێ کە فۆنیمەکانی کوردی هەر ئەم حەوتەن • کۆمەڵێکی تری وەك ئەوانەی خوارەوە بەراوورد دەکرێن •

کەر ــ کەڕ ــ کەو ــ کەم ــ کەس ــ کەی ــ کەل ــ کەف •

ئەم هەشت ووشانە کە هەموو جووتۆکەی یەکترن هەشت فۆنیمیان دەس نیشانکرد (ر ــ ڕ ــ و ــ م ــ س ــ ی ــ ل ــ ف) ، دوایـان (س ــ م) لەگەڵ کۆمەڵی یەکەما هاوبەشن و شەشیان تازەن • ژمـارەی فۆنیمەکان بوو بە سیازە • لیستەکەمان زیاد دەکەین بە زیادکردنی کۆمەڵی تری وەکوو ئەوانەی سەرەوە تا دەگەینە ڕادەیـەك هیـچ فـۆنیمی تـازە نادۆزرێتەوە • وەك ئەوەی خوارەوە •

هەر چەندی کۆمەڵی تر زیاد کەین هیچی تری نوێمان بۆ نادۆزرێتەوە• ئەمە ئەوە دەگەیەنی کە ژمارەی فۆنیمەکانی زمانی کوردی (٣٥)ن •

گەلێ ووشەی عەرەبیش کە دەنگی (ع)ی تیایە لـە زمانی کـوردی ئیمرۆمان بەکار دەهێنرێن وەك (عیسا) و (لەعنەت) و (عومەر) • هتد• دەشێ (ع)ش بە فۆنیمێکی زمانی کوردی بژمێررێ • بەم جۆرە و بە پێی ئـەم لێکۆڵینەوەیە زمانی کوردی (شێوەی خواروو) ٣٦ فۆنیمی هەیە •

ئەلف و بێی هەر زمانێ لە سەر بناغەی فۆنیمەکانی دادەمەزرێت •

ژ.	جووتۆکە	فۆنیمەکان	فۆنیمی تازە	ژمارە
	بیر ـ پیر ـ سیر ـ شیر ـ تیر ـ ژیر ـ میر	ب ـ پ ـ س ـ ش ـ ت ـ ژ ـ م	ب ـ پ ـ س ـ ش ـ ت ـ ژ ـ م	٧
	کەر ـ کەڕ ـ کەو ـ کەم ـ کەس ـ کەی ـ کەل ـ کەف	ر ـ ڕ ـ و ـ م ـ س ـ ی ـ ل ـ ف	ر ـ ڕ ـ و ـ ی ـ ل ـ ف	٦
	پار ـ بار ـ شار ـ کار ـ زار ـ دار ـ هار ـ مار ـ غار	پ ـ ب ـ ش ـ ك ـ ز ـ د ـ هـ ـ م ـ غ	ك ـ ز ـ د ـ هـ ـ غ	٥
	شەو ـ خەو ـ کەو ـ چەو	ش ـ خ ـ ك ـ چ	خ ـ چ	٢
	خاو ـ چاو ـ داو ـ ناو ـ ڕاو ـ لاو	خ ـ چ ـ د ـ ن ـ ڕ ـ ل	ن	١
	ڤیان ـ ژیان ـ زیان	ڤ ـ ژ ـ ز	ڤ	١
	حەوت ـ نەوت ـ کەوت ـ خەوت ـ چەوت	ح ـ ن ـ ك ـ خ ـ چ	ح	١
	چل ـ چڵ	ل ـ ڵ	ڵ	١
	بەش ـ گەش ـ ڕەش ـ لەش ـ شەش ـ کەش	ب ـ گ ـ ڕ ـ ل ـ ش ـ ك	گ	١
	هەزار ـ هەژار ـ هەنار	ز ـ ژ ـ ن	ـ	ـ

باش ــ ماش ــ جاش	ب ــ م ــ ج	ج	١
هەور ــ چەور ــ جەور	هـ ــ چ ــ ج	ــ	ــ
ڕەق ــ ڕەش ــ ڕەپ ــ ڕەز	ق ــ ش ــ پ ــ ز	ق	١
ماچ ــ مان ــ مار ــ ماف ــ ماش ــ	چ ــ ن ــ ر ــ ف ــ ش ــ ل ــ د ــ	ــ	ــ
ماڵ ــ ماد ــ مام ــ مات	م ــ ت	ــ	ــ
مازی ــ ماسی	س ــ ز		
دوور ــ دار ــ دەر	وو ــ ا ــ ە	وو ــ ا ــ ە	٣
شێر ــ شار ــ شیر	ێ ــ ا ــ ی	ێ ــ ی	٢
زۆر ــ زار ــ زوور	ۆ ــ ا ــ وو	ۆ	١
ژان ــ ژین ــ ژ [illegible]	ا ــ ی ــ [illegible]	ا	١
کۆن ــ کون	ۆ ــ و	و	١
برین ــ بڕین	ر ــ ڕ	ــ	ــ
کەڕ ــ کوڕ ــ کۆڕ ــ کڕ	ە ــ و ــ ۆ ــ ا	ــ	ــ
بان ــ باغ ــ بار ــ باڕ ــ باو ــ باش	ن ــ غ ــ ر ــ ڕ ــ و ــ ش	ــ	ــ
			٣٥

هەر فۆنیمەی بۆ مەبەستی نووسین نیشانەیەکـی بۆ دادەنرێت کـە پێی دەوترێ تیپ یا پیت Letter

ئاشکرایە کە دەنگی (س) لە ووشەی (سەر) و (پاس)دا جیان لە دەنگی (س) کە لە ووشەی (سال) و (سەد)دا دەردەکەوێ . لەم ووشانەی دواییـدا دەنگەکە وەك بلێی شێوەی (ص)ی وەرگرتبێ . سەرەرای ئەم جیاوازییەش هەردووکیان سەر بە یەك فۆنیمن و یـەك نرخیـان هەیـە لە سیستـەمی فۆنۆلۆجیی زمانی کوردی . چونکە جووتە ووشەی وا نادۆزرێتەوە لـەم زمانەداکە ئەم دوو دەنگە جیاوازەی تیا لە هەمان بێنەدا دەرکەوێ و دوو مانای جیا ببەخشن . ئەم دوو دەنگە هەردووك لە زمانی عەرەبیشدا هـەن کەچی سەر بە دوو فۆنیمی جیاوازن چونکە دوو نرخی جیایان هەیـە لـە سیستەمی فۆنۆلۆجی زمـانی عەرەبـی . هەردووك لـە هەمـان بێنـەدا دەردەکەون و مانای جیا دەبەخشن . وەك لە (سارَ ــ رۆیشت) و (صارَ ــ بوو)دا.(س) و (ص) لە بێنەی [(...)ــار] دەرکەوتن.(ر) و (ڕ) لە زمانی کوردیدا دوو فۆنیمی جیان چونکە لەم زمانەدا جووتە ووشەی وا هەیە کە ئەم دوو دەنگە جیاوازەیان تیا لە هەمان بێنەدا دەردەکەوێ و مانای جیایان پێ دەبەخشن وەك لە (کەر ــ کەڕ) ، (برین ــ بڕین) ، (تیر ــ تیڕ) ... هتد . لە بێنەی [کە (...)] و [ب (...)ین] ، [تی (...)]دا دەردەکەون. ئەم دوو دەنگە لە زمانی عەرەبیشدا هەن وەك لە ووشەی (کریم) و (رحیم)دا دەردەکەون. بەلام لە سیستەمی فۆنۆلوجیی زمانی عەرەبیدا بە دوو شێوەی جیای هەمان فۆنیم دەژمێررێن چونکە ناتوانن هەردووك لە هەمان بێنـەدا دەرکەون و بە ئال و گۆر کردنیان ماناکان بگۆرێن .

واتا فۆنیم شتێکی موجەررەدە abstruct تەمسیلی چەن دەنگێکی جیا ئەکا لە زمانێکی تایبەتیدا . ئەم دەنگانە شێوەی جیا دەگرنە خۆ بە پێی ئەو بێنە جیاوازانەی تیایانا دەردەکەون .

بۆ جیا کردنەوەی ئەم دوو لایەنە نیشانەی فۆنیم دەخرێتە نێوان دوو هێلی لارەوەی وەك // و نیشانەی دەنگ دەخرێتە نێوان دوو کەوانەی وەك [ ] ، پەیوەندی نێوان دەنگ‌و فۆنیم لەم وێنەیەدا ڕوون‌کراوەتەوە .

فۆنیم =		[دەنگ] [دەنگ]

وەك :

/س/ =		[س] [ص]	لەزمانی کوردیدا

ئەو بەشەی زانستی زمان کە لە چۆنیەتی دروست کردنی دەنگەکانی زمان و سروشتیان دەکۆڵێتەوە و هۆی جیاوازی نێوان دەنگە جیاوازەکانی زمان دەردەخا فۆنێتیکە Phonetics .

فۆنۆلوجی Phonology ئەو بەشەی زانستی زمانە کە لەو یاسایانە دەکۆڵێتەوە کە بە هۆیانەوە دەنگەکانی زمانێکی تایبەتی لە یەك دەدرێن بۆ دروست کردنی بڕگە ، یەك نرخ دەدا بە کۆمەڵە دەنگێکی جیاواز کە هەمان کۆمەڵە دەنگ لەوانەیە لە زمانێکی تردا دەرکەون و تیایا کۆمەڵە نرخێك پێشان بدەن ، واتا فۆنێتیك شتێکی گشتییە و فۆنۆلوجی تایبەتییە ، فۆنەتیك پێمان دەڵێ (ر) ، (ڕ) ، (س) ، (ص) و (ل) و (ڵ) چۆن دروست دەکرێن و بۆ جیاوازن بێ ئەوەی بایەخ بدا بەوەی ئەم دەنگانە سەر بە چ زمانێکن ، کەچی لە لێکۆڵی فۆنۆلۆجیدایە (ر) و (ڕ) لە زمانی کوردیدا دوو نرخیان دەدرێتێ و لە زمانی عەرەبیدا یەك ، (س) و (ص) لە زمانی کوردیدا یەك نرخیان دەدرێتێ و لە زمانی عەرەبیدا دوو ... هتد .

بە پێی ئەم لێکۆڵینەوەیە (ر) و (ڕ) دوو فۆنیمی جیان چونکە لە ناو سیستەمی فۆنۆلۆجیی زمانی کوردی دوو ترخی جیاوازیان هەیە • جیاوازی نێوانیان وەك جیاوازیی نێوان ، بۆنموونە ، (پ) و (ج) یا (ك) و (ش) یا هەر دوو فۆنیمێکی تر وایە • بۆیە لە هەر شوێنێکا دەرکەون شێوەیان چۆنە ئەبێ وا بنوسرێن ئەو ڕایەی کە دەڵێ لە بەر ئەوەی هەموو (ڕ) یەك لە سەرەتای ووشەی کوردی دەرکەوێ قەڵەوە ، بۆیە لە نووسینا پێویست بەوە ناکات نیشانەی (قەڵەوی)ی بۆ دابنرێت ڕایەکی پووچە و بەتیشکی نەزەرییەی فۆنیم فش دەبێتەوە • دەرنەکەوتنی (ر)ی لاواز لە سەرەتای ووشەی کوردی یاسایەکی فۆنۆلوجییە لە زمانی کوردیدا پەیوەندی بە (ڕ)ی قەڵەوەوە نییە • ئەوانەی ئەم ڕایە پەسند دەکەن دەبێ ئەوەشیان لەبیر نەچێ کە هەموو لامێکیش دوای ئەلف بێ لە زمانی کوردیدا قەڵەوە • وەك لە (ماڵ ، هەڤاڵ ، ساماڵ ، تاڵ •• هتد) لەم حالەتەدا ئەبێ لەم جۆرە ووشانەش نیشانەی قەڵەوی بۆ (ل) دانەنرێت • نموونەی تری لەم بابەتە زۆرە •

لەم سروشتەدا هەموو شتێك لە گۆڕین دایە • باری ئێستەی هەر شتێ جیایە لە هی سەردەمێکی تری • زمانیش وەکو لایەنێکی ئەم سروشتە لەم یاسا گشتییە بەدەر نییە • بە تێپەڕینی کات دەگۆڕێ • ئەو زمانانەی نوسراوی قۆناغە ڕابردووەکانیان لەپاش بەجێدەمێنێ زۆر بە ئاشکرایی ئەم گۆڕینەیان تیا دەرك دەکرێ• بۆ نموونە زمانی ئینگلیزی بۆ ماوەی هەزار و پێنجسەد ساڵی ڕابردوو بە بەردەوامی نوسراوەتەوە و شێوە جیاوازەکانی قۆناغە جیاوازەکانی ئەم زمانە پارێزراوە• بە بەراووردکردنی ئنگلیزی کۆن Old English کە لە دەوروبەری سەدەی یازدەم قسەی پێ دەکرا لەگەڵ ئنگلیزیی ئیمڕۆ ، وەك دوو زمانی جیاواز خۆیان دەنوێنن• گۆڕینی زمان هەموو لێقەڵەکانی دەگرێتەوە (مەبەست لە لێقەڵەکانی لایەنی

سینتاکسی و مۆرفۆلوجی و فۆنۆلوجی و فۆنتیکی و سیمانتیکی‌یه) • لێره زۆر به کورتی ته‌نها له لایه‌نێکی چه‌مکی گۆڕین له لیقـلی فۆنـۆلۆجی پێشکه‌ش ده‌کرێ که په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ ئه‌م باسه‌مان هـه‌یـه •

ئه‌و هۆیانه‌ی کار ده‌که‌نه سه‌ر زمان و ده‌یگۆڕن زۆرن • گه‌لێکیشیان هێشتا نه‌زانراون چین • یه‌کێ له‌م هۆیانه کار تێ کردنی زمانێکی تره • بۆ نموونه له ئینگلیزی‌ی کۆندا ده‌نگی (ژ) نه‌بوو • به‌ڵام له ئه‌نجامی کار تێ کردنی زمانی فه‌ره‌نسی گه‌لێ ووشه‌ی وه‌ك azure و measure و rough •• هتد که ده‌نگی (ژ)یان تیایه که‌وتنه نـاو زمانی ئینگلیزی و بوون به به‌شێکی بنجی‌ی فه‌رهه‌نگی زمانی ئنگلیزی • بهم جۆره ده‌نگـی (ژ) که‌وته ناو سیستمه‌ی فۆنۆلوجی زمانی ئنگلیزی • ده‌نگی (ڤ)ش هه‌مان شـت •

گۆڕینێکی تر به‌سه‌ر سیستمه‌ی فۆنۆلوجی زمانی ئنگلیزی هاتێ وون کردنی ده‌نگی (خ)یه • ووشه‌ی night (نـایت) و drought (دراوت) جاران به (نیخت) و (درۆخت) ده‌ووتران • گۆڕێنێکی فۆنۆلوجی به‌سه‌ر زمانی ئینگلیزی هاتووه له‌و ماوه‌یه‌ی که‌وتۆته نێوان چۆسه‌ر و شـه‌کسپیردا • ئه‌نجامه‌که‌ی نه‌مانی ده‌نگی (خ) بووه له‌زمانی ئینگلیزیدا • لـه نووسینـا هێشتا شوێنه‌واری ماوه •چونکه نووسین شتێکی جامیده و نه‌گۆڕراوه به گۆڕینی شێوه‌ی قسه کردن •

ئیسته هیچ زمانه‌وانێك نی‌یه له جیهانا دان به‌وه نه‌نێ کـه (ژ) و (ڤ) دوو فۆنیمی زمانی ئینگلیزین ، که‌چی به‌ڵگه‌ی مێژوویی هه‌یه که ئه‌م دوو ده‌نگه سه‌رده‌مێك له زمانی ئینگلیزی نه‌بوون و له ئه‌نجامی کار تێ‌کردنی زمانی فه‌ره‌نسی که‌وتۆنه‌ته ناو زمانی ئینگلیزی • هیچ زمانه‌وانێکیش نی‌یـه بلێ ده‌نگی (خ) له زمانی ئینگلیزی هه‌یه چونکـه له ڕادا ئـه‌م ده‌نگه‌ی

هەبووە• (ع) و (ق) و (ح)ش بۆ زمانی کوردی هەمان شتە• لە ئرادا کوردی بووبن یا لە ئەنجامی کار تێ کردنی زمانێکی تر کەوتبنە ناوی گرنگ نی‌یە• گرنگ ئەوەیە ئێستە بەشێکی بنجی‌ی سیستەمی فۆنۆلوجی‌ی زمانی کوردین• پەیابوونی دەنگی تازە لە زمانا لەئەنجامی کارتێ‌کردنی زمانێکی‌تر دیاردەیەکی سروشتی‌یە و هیچ زمانێك نی‌یە و نەبووە بەسەریا نەهاتبێ •

باوترین گیروگرفت لە ئیملای کوردی پیتی نەهاتنە لە سەر جۆری نووسینی هەندێ لە تیپەکان • بۆ نموونە ئەوەی پێی دەڵێن واوی درێژ هەندێ وای پەسند دەکەن بە واوێك نیشانەیەکی وەك فەتحەی عەرەبی بۆ دابنرێ ، هەندێکیش بە دوو واو (وو) ••هتد کەس ناتوانێ بیسەلمێنێ کامەیان بۆ نووسین لەویتر باشترە• (باشترینیان ئەوەیانە کە هەڵدەبژێرێت بە پیتی هاتنی هەموو لایەك) •

هەندێ زمانەوان هەن ئەو (وێ)یەی لە ووشەی وەکوو (شوێن) و (خوێن) و (سوێند) دا دەردەکەوێ بە یەك فۆنیم لە قەڵەم دەدەن و وای بە راست دەزانن کە دەبێ یەك نیشانەیان بۆ دابنرێت • دیسان بە پەنا بردنە بەر شی‌کردنەوەی فۆنۆلوجی ئەم جۆرە گیرو گرفتانە چارە سەر دەکرێن • زۆر بەکورتی ــ ئەو قالبە فۆنۆلوجی‌یەی برگەی کوردی‌ی تیا دادەرێژرێ ئەمەی خوارەوەیە •

(C) (C) [V] (C) (C)

V = Vowel

C = Consonant

CCVCC	Xwârd
CCVC	Cwâr
CCV	Xwâ

CV	bá	
V	a	a - xom
VC	as	as - tur
VCC	árd	
CVCC	dast .	

واتا له برگه‌یه‌کدا ئه‌بێ ڤاوڵێك هه‌بێ و ئه‌شێ له یه‌که‌وه تا چوار کونسوناتێی له گه‌ڵا ده‌رکه‌وێ به هه‌موو جۆر وه‌ك .

دوو کۆنسونانت (یازیاتر) به یه‌که‌وه ده‌رکه‌ون له برگه‌یه‌کدا بێ ئه‌وه‌ی ڤاوڵێ له نێوانیانا ده‌رکه‌وێ هێشو Cluster یێ ده‌وترێ . هه‌ر زمانه‌ی یاسای فۆنۆلوجی تایه‌تی به‌خۆی هه‌یه بۆ دروست کردنی ئه‌م هێشووانه و شوێنی ده‌رکه‌وتنیان . زمانی کوردی هوشوی دووێی هه‌یه وه‌ك (- st) و (- st) و (- rd) لـــه (ده‌ست) و (گه‌شت) و (به‌رد)دا . ئه‌م جۆره هوشویانه هه‌میشه له دوای ڤاولی برگه‌که‌وه دێــن . زمــانی ئینگلیــزی هێشووی دوویی و سێیی هه‌یه وه‌ك (sp -) و (spr -) له (spin) و (spring) دا .. هتد .

له‌زمانی کوردی فۆنیمی (s - s - j - c - k - x) له گه‌ل (w) هێشوو دروست ده‌که‌ن . ئه‌م جۆره هێشویــانــه هه‌میشه له سه‌ره‌تای برگه ده‌رده‌که‌ون .

X			Xw	Xwar — Xwé
K			Kw	Kwá — Kwér
C	+ (w)	=	Cw	Cwár
J			Jw	Jwán — Jwámér
S			Sw	Swend — Swán
S			Sw	Swén — Swán .

که ڤاولی (é) دەبێ بە ڤاووکی بڕگەکە ــ لەبەر سروشتی ڤاوولەکە و ئەم (w) بە ئیدغام assimilation پەیا دەبێ و لە ئەنجاما ئەم جۆرە دەنگە دروست دەکەن کە لە فۆنەتیکا بە Short — Front — rounded lips ناو دەبرێ و لە هەندێ زمانا (وەك فرەنسی) فۆنیمێکە ، لە زمانی کوردی‌یا بە فۆنیمێکی سەربەخۆ لە قەڵەم نادرێ ، چونکە ئەو دەنگانەی لە ئەنجامی ئیدغامەوە دروست دەبن ناخرێنە ناو سیستەمی فۆنیمەکانی زمانەوە ،

گریمان (وێ) لە زمانی کوردیدا بۆتە فۆنیمێکی سەربەخۆ لە ئەنجامی گۆڕینێکی تایبەتی ، سەرەڕای ئەمەش نووسینی بەم جۆرەی سەرەوە شتێکی نارەوانی‌یە ، نووسین شتێکی دەسکردە پێك‌هاتنە لەسەریا لەلایەن کۆمەڵەوە هیچ کارناکاتە سەر جەوهەری زمانەکە ، هەموو میللەتی ئینگلیز کە دەنووسی (night) ئەو (gh) ەی دەخاتە ناوی بێ ئەوەی هیچ دەنگێ لە قسەکردنا بنوێنێ ،

لە ڕستەی

Did he believe that Caesar could see the people Seize the Sea.

لە ووشەی

he	(e)
believe	(ie)
caesar	(ae)
see	(ee)
people	(eo)
seize	(ei)
seas	(ea)

هەمرو هەمان دەنگ دەنوێنن (أ) • سەرەڕای ئەمەش کەسێ جۆری قسەی خۆی ئەگۆڕی لەبەر ئەمانە واتا نووسین کار لە جۆری قسەکردن ناکات • بەلای منەوە لەبەر هۆی بەستراو بە سیستەمی زمانەکەوە بە (وێ) بنووسرێ راسترە •

هەمان شت لەگەڵ ئەو فۆنیمەی لە ئەلفوبێی عەرەبیدا تیی نییە واتا /i/ •

ئەوە چەند سالە زمانی کوردی بە ئەلف و بێی عەرەبی دەنووسرێ ، کەچی هیچ خوێندەوارێك هەستی بە گیروگرفتێکیوا نەکردووە باس بکرێ لەبەر نەبوونی ئەم فۆنیمە • ئەم فۆنیمە لە سیستەمی فۆنۆلوجیی زمانی کوردی پیشبینە pridictable واتا ئەو پێە فۆنۆلوجییەی تیایا دەردەکەوێ فەرزی دەکا تۆ بیلێی با هیچ نیشانەیەکیشی بۆ دانەنرابێ •

سەر و بۆر و ژێر (الفتحە والضمە والکسرە) سێ فۆنیمن لە سیستەمی فۆنۆلوجیی زمانی عەرەبی ، کەچی لە زۆربەی زۆری چاپکراوەکانی هیچ سیمایەکیان لە نووسینا بۆ نییە •

دەربارەی (أ) ، بەلای منەوە سروشتی نووسینی کوردی بە ئەلف و بێی عەرەبی ئەم (أ)ەی بەسەر زمانی کوردیدا سەپاندووە • هەر وەك چۆن (ا) ی لە نووسینا لەناو بردووە •

لەو گۆڕینانەی لە لێکلی فۆنۆلۆجیدا بەسەر زمانا دێ ئەمانەن :

١ ــ گۆڕینی دەنگێ (واتا فۆنیمێ) بە دەنگێکیتر •

٢ ــ گۆڕینی دەنگێ تەنیا لە هەندێ پێەدا بە دەنگێکیتر •

٣ ـ توانەوە و نەمانی دەنگێ لە هەندێ بێنەدا و بوونی بە دەنگێکیتر لە هەندێ بێنەیتر .

٤ ـ توانەوەو نەمانی دەنگی لە هەندێ بێنەدا .

یێکی لەو گۆڕینانەی لە لێقلی فۆنۆلوجیدا بەسەر زمانی کوردی (خواروو) هاتبێ توانەوەی دەنگی (د)یە لە هەندێ بێنەدا ، وەك (د)ی نیشانەی هەمیشەیی . ئەم دەنگە تواوەتەوە و نەبۆتە دەنگێکیتر .

daxom = axom

damxward = amxward .

کە ئەمە بە ئەلفوبێی عەرەبی ئەنووسرێ :

(دەکەم) = (ەکە م) و (ە) لە سەرەتای ووشەدا دەرناکەوێ و نانووسرێ لە سیستەمی ئەلف و بێی عەرەبی بۆیە (ئ) پێوە لکێنراوە رای گری و بووە بە (ئە) .

هەروا دەرنەکەوتنی (ئ) لە هیچ ووشەیێکیتری کوردی و بوونی بە (ی) یا (و) لەو ووشانەی لە (عەرەبی)یەوە وەرئەگیرێن ئەمە ئەسەلمێنێ

سۆال = سوال

بئر = بیر   هتد .

کاتێ باسی ئیملا دەکرێ هەر (تیپ) و چۆنیەتێ لە یەکدانیان دێتە خەیاڵ . لە هەموو زمانێکا گەلێ کەرەسەری فۆنەتیکیتری واهەیە (وەك intonation ، stress ، .. هتد) کە دەوریان لە گۆڕینی مانادا جیاوازیی نیە لەو دەورەی فۆنیمە جیاوازەکان دەیگێڕن . لەگەڵ ئەوەشا گوێیان نادرێتێ چونکە هەموو پێش‌بینی Pridictable ـ شوێنی ووشەکە لە رستە و شوێنی رستەکە لە قسەکردنا بریار دەدەن و دەری دەخەن . وەك :

نووستن ــ دوو ماناى هەيە .
گەر نەبرەكە stress بخرێتە سەر برگــەى يــەكەم مانــاى (ئەوان) نووستن ــ دەدا .
گەر نەبرەكە بخرێتە سەر برگەى دووەم ماناى نووستن (خۆشە) ــ دەدا ... هتد .
ئەم جۆرە كەرەسانە زۆر گرنگن و هيچ زمانێك نىيە نەيبن بــەلاَم لە نووسينا هەموو پشتگوێ خراون .
گەر ئەو ئيملايەى ئيستە هەمانە بەراووردى بكەين لەگەڵ ئيمــلاى ميللەتانى ترى وەك ئينگليزى و چينى و فرەنسى ئەوسا هەست بەوە دەكەين ئێمە لە چاو ئەو ميللەتە پێشكەوتووانە گيروگرفتى ئيملاييمان چەند كەمە .
گريمان توانيمان ئيملاى پێك بهێنين پڕ بە پێستى زمانەكەمان بێ... زمان دەگۆڕێ و نووسين ووشكە و ناگۆڕێ .. زۆرى پێ ناچێ دبيــــان زمانەكەو جۆرى نووسينەكەى لە يەك جيا دەبنەوە ... وەك ئەوەى بەسەر زمانى ئينگليزى هاتووە .
زۆربەى زۆرى ئەم گيروگرفتانە چارەسەر دەكرێن تەنها بە پێك هاتن لەسەر دەس نيشانكردنى فۆنيمەكانى كوردى و جۆرى نووسينيان . بــە گرتنەبەرى پەيرەوێكى زانستىى دوور لە ئارەزووى شەخسىى دانەمەزراو لەسەر بناغەيەكى زانستى . لە بڕياردانيشــا ئەبێ مەسەلــەى (مێــژوو و ئابوورى) رەچاو بكرێن ... جا پێك وەرن .

سەرچــاوەكان

1 — Abercrombie, D. (1967) ((Elements of General phonetics)) Edinburgh .
2 — Fromkin, V. and Rodman, R. (1978) ((An introduction to Lanquage)) .
3 — Fudge, E. C. (1970) ((Phonology)) in New Horizons in Linguistics. ed J. Lyons.

گیروگرفتی نووسینی فرمان لەگەڵ ڕاناو

لە ڕووی پێکەوە نووسانو پێکەوە نەنووسانەوە

دوکتور ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم
مامۆستای زمانو ڕێزمانی کوردی
لە کۆلێجی ئەدەبیات ـ زانستگای سەلاحەدین(*)

پێشەکی :

گومان لەوەدا نیە ، کە پێکەوەنووسانو پێکەوەنەنووسانی ڕاناوو فرمان یەکێکە لەو گیروگرفتانەی ، تووشی ڕێنووسی کوردی بوونەتەو دەبن . لەبەرئەوە پێویستە ئەم گیروگرفتە چارەسەر بکرێتو دەستوورێك بۆ پێکەوەنووسانو پێکەوەنەنووسانی فرمانو ڕاناو دابنرێت . ئەمەش ئەرکی تاقە کەسێك نیە ، چونکە دەبێ چەندکەسێکی لێزانو زمانەوانی پێهەڵسنو هەریەکە بەپێی ڕای زانستی خۆیەوە لێی بدوێتو یاساو دەستووری بۆ هەڵێنجێ . هەرچۆن بێت ئەرکی تاقەکەس بۆ ئەمەش لە کەموکوڕیو ناتەواوی ڕزگاری نابێ ، بەڵام لەگەڵ ئەوەش ئەرکی تاقەکەس بۆ دەستنیشان کردنو دۆزینەوەی یاساو دەستوور کەڵکی خۆی هەیەو زۆر ئەنجامیش وەدەست دەنێ . ئەنجام وەدەستهێنان باشترو زۆرتر دەبێ ، کە

---

* بەهۆی دواکەوتنی گەیشتنی دەستنووسی ئەم وتارەوە ، بۆی ڕێنەکەوت بکەوێتە جێی خۆیەوە لە ڕیزی وتارەکانداو وا بوو بە دوا وتاری بەشی کوردی ـ سەرپەرشتی کەرانی لەچاپدانی گۆڤاری ك. ز. ع.

ئەركی ئاڤەكەس بخرێتە ناو ئای تەرازووی لێكۆڵینەوە • بەمەوە دەتوانرێ یاساو دەستووری باشترو پوختەتر بدۆزرێتەوەو بێنە ڕێزمان •

جا بەپێی ڕوونكردنەوەی سەرەوە دێنە مەیدانی چارەسەركردنی ئەم گیروگرفتە ، بەڵكو بەپشتوانی مامۆستایانو زمانەوانانی كوردی بە ڕێزمانو بە پشتیوانی ئەوسەرچاوانەی لەبارەی ڕاناوو فرمانەوە دواون بتوانم لە گیروگرفتەكە بكۆڵمەوەو هەندێ دەستوورو یاسا بەئەنجام بگەیەنمو لایەنێكی ڕێنووسی كوردی ساغبكەمەوە •

هەروەك لە ئاخافتنی كوردیدا لە نووسینی ئەدەبیدا دیارە گیروگرفتەكە پتر هی ڕاناوە نەك هی فرمان ، لەبەرئەوە بۆ چارەسەركردنی ئەم گیروگرفتە دەبێ ڕاناو دەستنیشان بكرێتو شوێنی لەناو ڕستەو پەیوەندی بە فرمانەوە دیار بخرێت • لە زمانی كوردیدا گیروگرفتەكە بەسەرهی ڕاناوی كەسییە • ڕاناوی كەسیش دوو جۆرە • ڕاناوی كەسی جودا ، ڕاناوی كەسی لكاو • لێرەدا پەیوەندی لكاو بە فرمانەوە لە ڕووی پێكەوە نووسانو پێكەوەنەنووسانەوە گیروگرفتی هەیە • بۆ چارەسەركردنی ئەم گیروگرفتە دەبێ بەوردی لە ڕاناوی لكاو بەتایبەتی بكۆڵدرێتەوەو پەیوەندی بە فرمان لە هەموو ڕووێكەوە دیار بخرێت • بۆ چارەسەركردنی ئەمەش لەم خاڵانەی خوارەوە ورد دەبینەوە :

١ ــ دەستنیشانكردنو دیارخستنی ڕاناوی لكاو •
٢ ــ چی لەبارەی ڕاناوی لكاوەوە نووسراوە •
٣ ــ ئەركی ڕاناوی لكاو لەناو ڕستەدا •
٤ ــ شوێنی ڕاناوی لكاو لەناو ڕستەدا •
٥ ــ جێگۆڕكێی ڕاناوی لكاو لەناو ڕستەدا •
٦ ــ پەیوەندی ڕاناوی لكاو بە فرمانەوە •

٧ ــ پێوەلکانی ڕاناوی لکاو بە فرمانەوە پێویستە •
٨ ــ پێوەلکانی ڕاناوی لکاو بە فرمانەوە پێویست نیە •
٩ ــ ئــەنجــام •

بۆ نووسینی ئەم ووتارە کۆمەڵێك سەرچاوەم بینیوون ، کە سەبارەت ڕێزمانی کوردیەوە نووسراون ...[1] هەروا کۆمەڵێك سەرچاوەی تریش ، کە نموونەم لێ دەرهێناون ... [2] •

١ ــ دەستنیشانکردنو دیارخستنی ڕاناوی لکاو

بەڕای من دەستنیشانکردنو دیارخستنی ڕاناوە لکاوەکان کارێکــی دژوارە ، چونکە تائێستا بەتەواوی دەستنیشانی ڕاناوە لکاوەکان نەکراوە • زمانەوانانو ئەوانەی ڕێزمانی کــوردی دەنووسن سەبارەت دیارخستنــی تەواوی ڕانــاوە لــکاوەکان لێــك جیــانو بوونــە بــە دوو دەســتە ؟ دەستەیێکیان وەکو : ك • ك • کوردۆیێف ، دوکتۆران ئە • ڕ • ئەیوبیی و ی • ئا • سمیر نۆڤا ، دە • نە • ماکەنزی ، نوری عەلی ئەمین ، مەسعوود محەمەد ، لیژنەی زمانو زانستەکانی کۆڕی زانیــاری کوردو ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ڕاناوە لکاوەکان دەکەن بە دوو جۆر ، بەڵام هیچێك لەم زمانزانە بەڕێزانە ناویان بۆ هەریەك لەم دوو جۆرە دانەناوەو هەر یەکــەر لەژێر جۆرەکانــدا ڕانــاوەکان دەنووسن • بۆنموونە مامۆستا نوری عەلی ئەمین دەڵێ ڕاناوە لکاوەکان دوو وێنەیان هەیە...[3] ناو بۆ هەر وێنەیە دانانێ بەڵکو یەکــەر

(١) بڕوانە لاپەڕە (٨٧ ــ ٤٨٨) ئەم کارە •
(٢) بڕوانە لاپەڕە (٤٨٨) ئەم کارە •
(٣) ا ــ نوری عەلی ئەمین ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ل ، ٩٠-٩٢ •
ب ــ نوری عەلی ئەمین ڕابەری بۆ ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٦٦ ل ، ٦٤ ــ ٦٩ •

لەژێر وێنەکاندا ڕاناوەکان دەنووسن ، سەرەڕای ئـەوەش ئـەم زمانزانـە بەڕێزانە باسی ئەوەیان نەکردووە ، کە بۆ ڕاناوە لکاوەکان دوو جۆرن‌و لێك جیادەبنەوەو بەپێی چ‌دەستوورێك ئەم لێك جیایە دیارە ، تەنانەت مامۆسـتا مەسعوود محەمەد نەبێ لە کتێبەکەی خۆیدا «وردبوونەوە لە چەند باسێکی ڕێزمانی کوردی‌دا » ... [٤] ئەوەی پێکاوە ، کە کێشە لەسـەر جـۆری دووەمی ڕاناوی لکاو هەیەو دەڵێ هەندێ لە زمانەوانان بە (کار)ی دادەنێن‌و هەندێکی‌تریش بە ڕاناو ، بەڵام مامۆستای بەڕێز هیچ ئەنجامێکی وەدەست نەنـاوە .

ئەو زمانەوانانەی ، لەسەرەوە باسمان‌کردن بۆ جۆری یەکەم یان وێنەی یەکەم ئەمانەی خوارەوە بە ڕاناوی لکاو دادەنێن :

م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان

وە بۆ جۆری دووەم ئەمانەی خوارەوە :

م ، ت ، ی (ێت) ، ٠ «سفر» ، ین ، ن ، ن ، ێ

زمانەوانانی سەرەوە ئەم دوو ڕواڵەتە ڕێزمانیەیان بۆ خستۆتە نـاو قالبی ڕاناوە لکاوەکانی زمـانی کوردی بە بێ ئـەوەی روونی بکەنـەوەو لێی‌بکۆڵنەوە داخۆ بۆچ بەم دوو جۆرە دابەشـکراوە ، وە وێکچـوون‌و لێك‌جیاییان بەدەرنەخستووە . بەڵام لێکۆڵینەوەی ئێمە سەبارەت ڕاناوەکانی لکاوەوەو شارەزایی خۆم لە ڕێزمانی کوردی دەری‌دەخات ، کە وێنـەی دووەم (م ، ت ، ی (ێت) ، ٠ ، ین ، ن ، ن...[٥]) ڕانـاو نین‌و نـابێ

(٤) مەسـعود محەمەد وردبوونەوە لە چەند باسێکی ڕێزمانی کوردی ، بەغدا، ١٩٧٤ ل ـ ٩٥و هینەکانی‌تر .

(٥) ا ـ وو ، بی ، ۆ ، ێ ، دێ ، ا ، . (لە گۆڤەری هەورامانی) .
ب ـ م ، د ، ێ ، ینی ، ن ، ن (لە گۆڤەری لوڕی) .

ناویان لێ بندرێت ڕاناو • دەتوانم ئەم ڕایەش دەربڕم لەبەر هەبوونی تیشکی ئەم ڕاستیانەی خوارەوە :

١ ــ ئەمانە ، کە ناویان براوە ڕاناو ڕاناوین ناتوانن ببن بە بەشێك لە بەشەکانی ڕستە •

٢ ــ بە هیچ جۆر شوێنی خۆیان ناگۆڕن لەناو ڕستەدا •

٣ ــ هەردەم بە کۆتایی فرمانەوە دەلکێن‌و خۆیان لە کۆتایی فرمان جیاناکەنەوە •

٤ ــ فۆرمی « • سفر » چۆن دەتوانێ ببێ بە ڕاناو ؟

لەبەر ئەم چوار خاڵانەی سەرەوە ناتوانین جۆری دووەم بە ڕاناوی لکاو دابنێین ، بەڵکو ئەمانە کۆتایی فرمانن‌و دەکەونە کۆتایی فرمانەکان‌و دەتوانن لەوێدا ببنە نیشانەی کەس‌و ژمارەو خۆیان لەگەڵ فاعیلی ڕستە لەمڕووەوە ڕێك‌دەخەن •

جا بە ڕۆشنایەتی سەرەوە ، بەلای ئێمە ڕاناوە لکاوەکانی زمانی کوردی ــ کە هەر لە گۆڤەرەکانی دیالێکتی ناوەندی دەردەکەون ــ ئەمانەن : م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان • لە هەندێ گۆڤەرەکانی زمانی کوردیشدا چەند فۆرمێکی ڕاناوی لکاو هەن وەکو ڕاناوەکانی (م ، ت ، ش ، ما ، تا ، شا)ی گۆڤەری هەورامانی‌و (م ، د ، • ، یێ ، مان ، دان ، یان)ی گۆڤەری لوڕی •

لەناو فۆرمەکانی (م ، ت ، ی (یت) ، • ، ین ، ن ، ن) ڕاناوی «یێ» هەیە لەلای هەندێ نووسەرانی ڕێزمانی کوردییەوە ، کە بە ڕای ئێمە کۆتایی فرمانن ، بەڵام ئێمە سەبارەت «یێ» دەڵێین ئەم فۆرمە ڕاناوی لکاوە چونکە دەتوانێ بە ناو بلکێ لەناو ڕستەدا یان بە ڕاناوی کەسی لکاو هەروەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دیارە :

ناردمی ـــ نارد ـــ م ـــ یّ
ناردتی ـــ نارد ـــ ت ـــ یّ
ناردیی ـــ نارد ـــ ی ـــ یّ
ناردمانی ـــ نارد ـــ مان ـــ یّ
ناردتانی ـــ نارد ـــ تان ـــ یّ
ناردیانی ـــ نارد ـــ یان ـــ یّ

ئەم ڕاناوە دەتوانێ بە ناویشەوە بلکێ لەناو ڕستەدا ، بۆنموونە :

× دوێنێ زوو گەیشتمە هەولێریّ .
× ئاوی ڕژاندە ناو بەفرەجێ .
× سەروسەر کەوتە کانێ .

ڕاناوی «یّ» لەناو ڕستەدا نیشانەی کەسی سێیەمی نادیاری تاك و کۆیە . بۆنموونە :

× ڕوودم کردە سولێمانیێ .
× کتێبەکانی دانێ .

ڕاناوی ناوبراو دەتوانێ بێ بە ئاوەڵکاری شوێن لە ڕستەدا ، بۆنموونە :

× مارەکەی خۆ خشاندە کونێ .
× نوێنەرەکان ڕۆیشتنە کەرکوکێ .
× گەشتکەران هاتنە دهۆکێ .

«یّ» دەتوانێ بێ بە بەرکاری ناڕاستەوخۆی ڕستە ، بۆنموونە :

× دامێ = دام بە ئەو .
× داتێ = دات بە ئەو .
× دایێ = دای بە ئەو .

دامانێ = دامان بە ئەو .
داتانێ = داتان بە ئەو .
دایانێ = دایان بە ئەو .

ڕاناوی لکاوی (یّ) لەگەڵ ئامرازەکانی (لە ، بە) خۆی لێك‌دەدات و فۆرمی (لێ ، پێ) دروست‌دەکات . بۆنموونە :

لێ‌گەڕێ • (لە + ێ) گەڕێ •
پێ‌بڵێ • (بە + ێ) بڵێ •

فۆڕمەکانی (لێ ، پێ) دروستدەبن بەوەی ، کە کاتی (ێ) دەچێتە سەر (لە) پیتی بزوێنی (ە)ی ئامراز دەکەوێتو (لێ) دروستدەکات • چونکە (ێ) پیتێکی بزوێنەو (ە)ش هەروا پیتێکی بزوێنە • لێرەدا دوو پیتی بزوێن کۆدەبنەوە ئەمەش لە ڕێزماندا ڕێناکەوێتو پیتی بزوێن (ە) دەکەوێتو پیتی بزوێن (ێ) پێوە دەلکێ • هەر هەمان شتیش بۆ (بە) دەوترێت تەنها بە گۆڕانێك ، کە (ب) دەبێ بە (پ) • ڕاناوی لکاوی (ێ) سێ شوێنی لەناو ڕستەدا هەیە •

١ ــ گەر ئاوەلکار بوو و ناوی شوێن لە ڕستەدا هەبوو ئەوە هەر دەبێ بە ناوی شوێنەکە بلکێ • بۆنموونە :

× ئوتومبێل لە هەولێرەوە بە دوو سەعاتان دەگاتە ڕەواندزێ •
× من چوومە شەقلاوێ •

لەم دوو ڕستانەدا ووشەکانی (ڕواندز ، شەقلاوە) ناوی شوێننو لە ڕستەکەدا هەنە ، بۆیە ڕاناوی لکاوی (ێ) پێیانەوە لکاوە ، گەر ئاوەکان لابەرین دەبینین (ێ) بە کۆتای فرمانی ڕستەکەوە دەلکێت • بۆ دیارخستنی سەیری ئەمانەی خوارەوە بکە :

× ئوتومبێل لە هەولێرەوە بە دوو سەعاتان دەگاتێ •
× من چوومێ •

٢ ــ ڕاناوی لکاوی (ێ) دەتوانێ بکەوێتە کۆتایی فرمانو پێوەی بلکێ • بۆنموونە :

× گەیشتێ ــ گەیشت ــ ێ
× هاتێ ــ هات ــ ێ
× چووێ ــ چوو ــ ێ

ئەم ڕاناوە لکاوە تایبەتە بە گۆڤەرەکانی هەولێرو موکری لە دیالێکتی ناوەندیدا ، وە لە گۆڤەرەکانی سلێمانیو شوێنانیتر دەرناکەوێت . هەبوونی ئەمەش لەم گۆڤەرانەی دیالێکتی سۆرانی هاوبەشێك لەنێوان دیالێکتی سەروو و ناوەندی زمانی کوردیدا دیاردەخات ، چونکە ئەم ڕاناوە لە هەردوو دیالێکتەکەدا یەك خاسیەتو ئەركو وەزیفەی هەیە ، وە لە یەك حالەتیشدا بەکاردێت .

زمانزان ك. ك. کوردۆیێف لە بەرهەمەکانی خۆیدا ... [٦] بە باشی باسی ڕاناوی لکاوی (ێ) دەکاتو هەندێ لایەنەکانی ڕووندەکاتەوە . هەروا لەگەڵ سۆرانیو کرمانجی بەراوردی پێدەکات بەڵام من لەگەڵ ڕێزم بۆ زانای بەڕێز دوکتور کوردۆیێف لەوەدا لەگەڵی ڕێکناکەوم ، کە دەڵێ : لە سۆرانیدا (دیالێکتی ناوەندی زمانی کوردی) کەم لەگەڵ فرمانان دەردەکەوێتو بە زۆریش لەگەڵ ئەو فرمانانەدا بەدەردەکەوێت وەکو : دان ، گەین ، گەیشتن ، ڕاوەشاندن . چونکە لێکۆڵینەوەی ئێمە سەبارەت ڕاناوی (ێ) وا پیشاندەدات ، کە ئەم ڕاناوە بە باشی لەگەڵ فرمانان بەکاردێتو جگە لەو فرمانانەی ، کە باسیان دەکات لەگەڵ فرمانیتریش بەکاردێت ، وەکو : هاتن ، ناردن ، چوون ، ڕژاندن ، ڕۆیشتن ، کردن ، خشاندن ، گەڕان ، گوتن ، کەوتن . ئەم فرمانانەش هەروەکو دیارن فرمانی تێپەڕو تێنەپەڕن ، ئەمەش بەڵگەی ئەوە دەگەیێنێ کە ڕاناوی لکاوی (ێ) لەگەڵ هەردوو جۆرە فرمانەکەدا خۆی ڕێكدەخات .

---

(٦) ا ـ کوردۆیێف ك. ك. ڕێزمانی کوردی بەپێی کەرستە لە دیالێکتی سۆرانیو کرمانجی ، مۆسکو ١٩٧٨ل ـ ١٥ .

ب ـ کوردۆیێف ك. ك. کورتە باسێکی ڕێزمانی کوردی لە کتێبی فەرهەنگی کوردی ـ ڕووسی مۆسکو ١٩٦٠ ل ـ ٨٥٥ .

چ. خ. بەکاییف لە کارە زانستیەکانیدا ... [7] باسی راناوی لکاوی (ێ) دەکات‌و هەندێ حالەتی ڕاناوی ناوبراو ڕوونده‌کاتەوە بەتایبەتی لەبارەی ئەوەی ، کە ئەم ڕاناوە دەبێتە بەشێ لە بەشەکانی ڕستەو بە کۆتایی فرمان دەلکێت .

هەروا لە. ڕ. ئەیوبی‌و ی. ئا. سمیرنۆفە لە کتێبەکەیاندا سەبارەت دیالێکتی کوردی موکری ... [8] باسی ڕاناوی لکاوی (ێ) دەکەن‌و هەندێ لایەنەکانی ئەم ڕاناوە ڕوونده‌کەنەوە ، بەتایبەتی سەبارەت ئەوەی، کە دەتوانێ ببێ بە بەرکاری نایەکسەری ڕستەو ئاوەلکار .

دوکتۆر کوردستان موکریانی لە ووتارەکەیدا ... [9] بەکورتی باسی ڕاناوی لکاوی (ێ) دەکات. منیش ، کە خاوەنی ئەم ووتارەم لە نامەی دکتۆرای خۆمدا باسی ڕاناوی لکاوی (ێ)م کردووەو پیشانمداوە ، کە ئەم ڕاناوە دەتوانێ ببێ بە ڕاناوی ناوی دیارخراو لەناو ڕستەی کوردیدا...[10].

سەرەڕای ئەوەش زۆر لە ڕێزمان نووسان باسی ئەم ڕاناوە ناکەن ، وەکو : دە ن. مەکەنزی ، نوری عەلی ئەمین ، مەسعوود محەمەد ، سەعید

---

(7) ا ــ چ. خ. بەکاییف زمانی کوردەکانی یەکێتی سۆڤیەت ، مۆسکۆ ١٩٧٣ ل ، ١٦٥ ــ ١٦٦ بە ڕووسی .

ب ــ چ. خ. بەکاییف زمانی کوردەکانی ئازربایجان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ ل ــ ٦٥ بە ڕووسی .

(8) ك. ڕ. ئەیوبی ، ی. ئا. سمیرنۆفە دیالێکتی کوردی موکری ، لینینگراد، ١٩٦٨ ، ل ، ٤٦ بە ڕووسی .

(9) جۆرەکانی جێناوو دەوریان لە ڕستەی کوردیدا ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق دەستەی کوردی بەرگی حەوتەم ١٩٨٠ بەغدا ل ، ٢٤١ .

(10) ڕستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخواز لەگەل ڕستەی شوێن‌کەوتووی دیارخەری لە دیالێکتەکانی ناوەندی زمانی کوردیدا (نامەی دکتۆرا) مۆسکۆ ، ١٩٧٥ ، ل ٥٢ ــ ٥٣ .

سدقی کابان ، ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، هەروا لە کتێبی ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی کۆڕی زانیاری کوردیشدا باسی ئەم ڕاناوە نەکراوە •

ئەم کورتە لێکۆڵینەوەی ئێمە سەبارەت (یٚ) بەتەواوی‌و زانستیانە ڕوونی‌دەکاتەوە ، کە (یٚ) ڕاناوێکی لکاوی زمانی کوردی‌یەو دەبێ بخرێتە ناو قالبی ڕاناوە لکاوەکانی (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان)و لە هی‌نەر دەربهێنرێت ••• [11] بەمەوە دەتوانین ئەمانە (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان ، یٚ)بە ڕاناوی لکاوی زمانی کوردی دابنێین‌و بە شێوەیێکی زانستیانە لێیان بکۆڵینەوە •

٢ــ چی لەبارەی ڕاناوی لکاوەوە نووسراوە

ئێمە لێرەدا تەنها ئەو نووسینانە دەخەینە پێش چاو ، کە تەنها لەسەر ئەم ڕاناوانەیان نووسیوون (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان ، یٚ) ، چونکە بە ڕای ئێمە ئەمانە ڕاناوی لکاون‌و بە فراوانی لە زمانی کوردیدا بەکاردێن• جا بۆئەمەش هەر باسی مێژووی (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان) دەکەین ، چونکە سەبارەت (یٚ) بەدرێژی قسەمان کردووە ••• [12] •

تائێستا باسێك یان لێکۆڵینەوەیێکی تایبەتی سەبارەت ڕاناوی لکاوەوە نابینرێت چ بە ووتار بێت یان بە کتێب یان بە نامیلکە ، بەلاّم زۆربەی ئەوانەی ، باس‌و کتێبیان لەبارەی تێکڕای ڕێزمانی کوردی نووسیووە یان تێکڕای ڕاناوەکانی کوردی بابەتی ڕاناوی لکاویشیان پێکاوەو بەپێی توانای بۆچوونی خۆیانەوە قسەیان لەسەرکردووە •

ئەوانەی سەبارەت ڕاناوی لکاوەوە لە بەرهەمەکانیاندا شتیان نووسیووە

---

(١١) بڕوانە لاپەڕە (٤٥٤) ی ئەم کارە دێڕی دووەم •
(١٢) بڕوانە لاپەڕە (٤٥٥ ــ ٤٥٩)ی ئەم کارە •

ئەمانەن : ك. ك. کوردۆییــف ، ك. ڕ. ئەیوبی‌و ی. ئـا. سمیرنۆڤــە ، د. ن. مەکەنزی ، نوری عەلی ئەمین ، مەسعوود محەمەد ، لێژنەی زمـانو زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ، ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، سەعید سدقی کابان ، محەمەد مەعرووف فەتاح ، دوکتۆر کوردستان موکریانی ، دوکتۆر ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم . بەڕێز کوردۆییف ك. ك. لە بەرهەمە بەنرخەکەیدا بەوردی باسی ڕاناوە لکاوەکان دەکاتو دەلێت ئەم ڕاناوانە لای ۆ. مانو ل. فۆسۆمو ك. ج. ئەدمۆندسو د. ن. مەکەنزی باسکراون .

کوردۆییفی زانا سەبارەت خاسیــەتی بەکارهێــنانی ئــەم ڕاناوانــە قسەدەکاتو وەزیفەیان لەناو ڕستەدا بەدیاردەخاتو شوێنیان لەناو ڕستەدا پیشاندەداتو نموونەشی بۆ دەهێنێتەوە ...[13] .

هەردوو دوکتۆران ك . ئەیوبی‌و ی . ئا. سمیرنۆڤە لە کتێبەکەیاندا (دیالێکتی کوردی موکری ، ل ــ ٤٥) باسی هەندێ لایەنەکانی ڕانــاوە لکاوەکان دەکەن بەتایبەتی ئەوەی کە دەبنە بەشێك لە بەشەکانی ڕســتەی سادەو شوێنیان لەناو ڕستەدا ... [14] .

دوکتــۆر د. ن. مەکەنزی لــە لاپــەڕە (٧٦)ی کــارەکــەیــدا (The Kurdish Dialect Studies 1) باسی ڕاناوە لکاوەکان دەکات بەتایبەتی ئەوەی ، کە چەندوریك لەگەل فرمانی تێپەڕو تێنەپــەڕ دەگێڕێو دەوری لەناو ڕستەداو چ‌وەزیفە لەوێدا دەبینو بە کامە بەشی ڕستە دەلکێت. لێرەدا باسەکەی دوکتۆر مەکەنزی لەوەدا سەرکــەوتووە کــە باسی زۆر

---

(١٣) کوردۆییف ك. ك. ڕێزمانی زمانی کوردی بەپێی کەرستە لە دیالێکتی کرمانجی‌و سۆرانی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ل ــ ١٠٧ بە ڕووسی .

(١٤) ك. ڕ. ئەیوبی ، ی. ئا. سمیرنۆڤە دیالێکتی کوردی موکری لینینگراد ، ١٩٦٨ ل ــ ٤٥ ، ٤٦ بە ڕووسی .

گۆڤەرەکانی دیالێکتی ناوەندی زمانی کوردی دەکاتو لەنێوانیاندا ڕۆڵی ڕاناوە لکاوەکان پیشاندەدات ... [15] .

نوری عەلی ئەمین لە هەردوو بەرهەمەکانیدا (ڕێزمانی کوردی) ...[16] و (ڕابەرێ بۆ ئیملای کوردی)... [17] دا بـاسی ڕاناوە لکاوەکان دەکات. لە کتێبی یەکەمدا باسی ئەوە دەکات ، کە ڕاناوە لکاوەکان دەتوانن ببن بـە بکەر (فاعل)و بەرکارو دەلێ دەبێتە بـەرکاری نـاوو بـەرکاری فرمـانی یاریدەدراوی فرمانی بەهێز . هەروەها باسی ئەوەش دەکات ، کە ئەم ڕاناوە لەگەڵ چ‌فرمانێکدا بەکاردێن لێرەدا سێ فۆرمی فرمان پیشاندەدات . لـە کتێبی دووەمدا باسی گیروگرفتی ڕاناوی لکاو دەکات لە نووسـینداو باسی هەندێ حاڵەتی پێکەوەلکانی ئەم ڕاناوانە دەکات بەفرمانەوە .

مەسعوود محەمەد لە هەردوو بەرهەمەکانیدا (وردبوونەوە لە چەنـد باسێکی ڕێزمانی کوردی ... [18])و (چەند حەشارگەیێـکی ڕێزمـانی کوردی...[19])دا باسی ڕاناوی لکاو دەکات. لە کاری دووەمیدا باسکردنی ڕاناوی لکاو زۆر ئاشکراترە . لە باسـکردنی لە کتێبی دووەمدا مامۆستای بەڕێز ڕاناوە لکاوەکان دەخاتەڕوو وە بەشیاندەکات بە سـێ بەشـەوە : ڕاناوی کاری ڕابردووی تێپەڕ ، ڕاناوی دوای ڕابردووی تێپەڕو تێنەپەڕ ، ڕاناوی کۆتایی ڕابردووی تێنەپەڕ . من لەگەڵ ڕێزێکی زۆرم بۆ مامۆستای

---

(15) D. N. Mackenzie Kurdish dialect studies 1 London, 1961 P. 76.

(16) نوری عەلی ئەمین ڕابەرێ بۆ ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٦٦ ، ل ـ ٦٣.

(17) نوری عەلی ئەمین ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ـ ٦٠ .

(18) مەسعوود محەمەد وردبوونەوە لە چەند باسێکی ڕێزمـانی کـوردی ، بەغدا ، ١٩٧٤ .

(19) مەسعوود محەمەد چەند حەشارگەیێکی ڕێزمـانی کوردی ، بەغـدا ، ١٩٧٦ ل ـ ٩ .

هێژا مەسعوود محەمەد دەڵێم دابەشکردنی ڕاناو بەم سێ بەشە بەلای ڕاستیدا ناڕۆن ، چونکە بەلای منەوە بەشی یەکەم ڕاستەو بەشی دووەم ، کە ڕاناوی لکاوی (م) ئەویش هەر دەچێتە پاڵ یەکەمەوەو بە هیچ جۆر خۆی لێیان جودا ناکاتەوە جا بەمەوە یەکەمو دووەم دەبن بە یەکێو دەچنە پاڵ یەکەوە . وە هی سێیەمیش هەروەك لەم ووتارەدا روونم کردۆتەوە ڕاناوی لکاو نین ... [20] ، کە هەموو بەشی سێیەم دەگرێتەوە . بەمەوە بەشی سێیەم نامێنێو لایەنێکیش بەتەنها نابێ بە بەش . هەروا لە هەمان کتێبدا باسی ئەوەش دەکات ، کە ڕاناوەکان دەتوانن ببن بە کارا (فاعل)و بەرکار (مفعول) زۆر شتیش هەیە سەبارەت ڕاناوەوە باسی ناکات .

ئەندامانی لێژنەی زمانو زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد لە کتێبەکەیاندا (ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ...[21])دا سەبارەت ڕاناوی لکاوەوە دواون ئەو ڕاناوەی ، کە ئێمە لەم وتارەدا بە ڕاناوی لکاوی دادەنێین ئەندامانی لێژنە بە وێنەی یەکەمی دەدەنە قەڵەم . دەڵێن ئەم شێوەیە بە بێ گیروگرفت لە کاری تێپەڕ ڕابردوودا بەکاردەهێنرێتو لە حاڵەتی «اضافە»شدا هەر بەمجۆرە دێتەوە لە ڕستەدا «پێڵاوم ، پێڵاوت... هتد» . بەڵام بە ڕای من ئەمانە لە حاڵەتی ئیزافەتدا نینو بەڵکو لە حاڵەتی تەمەلوکن . باسەکەیان سەبارەت ڕاناوە لکاوەکانەوە زۆر کەمە باسی هەموو لایەنێکی ڕاناوی لکاو ناکەنو زۆر بەکورتیان پیشانداوە .

ئەحمەد حەسەن ئەحمەد لە کتێبەکەیدا (ڕێزمانی کوردی...[22]) بە کورتی باسی ڕاناوە لکاوەکان دەکاتو دەڵێت دەچنە پشت هەموو جۆرە

(٢٠) بڕوانە لاپەڕە (٤٥٤)ی ئەم کارە .
(٢١) لێژنەی زمانو زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ـ ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ل ٣٧ ــ ٥٨ .
(٢٢) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ڕێزمانی کوردی ـ بەغدا ، ١٩٧٦ ل ، ١٥٩ ــ ١٦١ .

ناوێکی گشتیو بەرناسیکراو ... باسەکە زۆر کەمەو باسی هەموو حالەتەکانی ڕاناوە لکاوەکان ناکات .

محەمەد مەعرووف فەتاح ووتارێکی بە ناوی «خۆیەتی لە زاری سلێمانیدا» لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورددا (٢٣) بڵاوکردۆتەوە ، وتارەکە لەبارەی تەمەلوکە لە زاری سلێمانیدا . هەروەك نووسەری ووتار دەری‌خستووە ڕاناوە لکاوەکانی بە بەشی هەرگرنگ داناون ، کە تەمەلوك دەردەبڕنو بۆ تەمەلوك بەکاردێن . لەپاڵ ئەوەشەوە دەڵێت ئەم ڕاناوانە سێ خاسیەت دەنوێنن یەکەمیان توانای تەمەلوکیو دووەمیان بوونیان بە کاراو بەرکار . سەرەڕای ئەوەش لە ووتارەکەدا دیاری خستووە ، کە ئەدمۆندسو مەکارۆس باسی ڕاناوی لکاویان‌کردووەو ئەوەیان پیشانداوە . کە ئەم ڕاناوانە دەتوانن بۆ تەمەلوك بەکاربێنو لە چەند لاپەکیشدا لیستەی ڕاناوە لکاوەکانی پیشانداوە . هەروا باسی هەندێ حالەتی جێ‌گۆڕکێی ڕاناوە لکاوەکان دەکات لەناو ڕستەدا ، بەڵام لە باسەکەدا سەرکەوتوو نیە . ناتەواوی ووتارەکەش لەوەدایە ، کە ڕاناوە لکاوەکانی بە پاشگر داناون ، بێگومان ئەمەش هەڵەیەکی ڕێزمانی زۆر گەورەیە ، چونکە ڕاناو قەت نابێ بە پاشگرو ماوەی نێوان پاشگرو ڕاناوی لکاو ئاسمانو ڕێسمانە .

د. کوردستانی گیوی موکریانی لە ووتارەکەیدا بە ناوی «جۆرەکانی جێ‌ناوو دەوریان لە ڕستەی کوردیدا لە دیالێکتی کرمانجی خواروو و کرمانجی ژووروودا ، کە لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بڵاوکراوەتەوە ...(٢٤) » بە دوو لاپەڕە باسی ڕاناوە لکاوەکانی کوردی دەکات . سەبارەت دەوریان لە ڕستەدا قسەدەکاتو دەڵێت:ئەم ڕاناوە دەوری بەرکاری ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆو دیارخەر دەگێڕێ، بەڵام لەوە لەگەڵی ڕێناکەوم،

(٢٣) گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگی حەوتەم ، ١٩٨٠ ، ل ١٦٢ – ١٩٥ .
(٢٤) هەمان سەرچاوە ، ل ٢٢٩ – ٢٤٢ .

که دەڵێت ، ڕاناوە لکاوەکان دەچنە سەر ڕاناوی (خۆ)و ڕاناوی خۆیی دروستدەکەن ، بەڵێ ڕاستە دەچنە سەر ڕاناوی خۆیی ، بەڵام ئەوە ڕاست نیە ، کە ڕاناوی خۆیی دروستدەکەن ، بەلکو (خۆ) هەر بەتەنێ ڕاناوی خۆیەو ڕاناوە لکاوەکان پێوەندیان بەوەوە نیە • هەروەك لە ووتارەکەدا دیارە بەڕێزان : (تۆفیق وەهبی ، مێجەر سۆن ، جەمال نەبەز ، مستەفا خرمدل لەبارەی ڕاناوی لکاوەوە قسەیان کردووە ••• [٢٥]) •

ماموستا سەعید سدقی کابان لە بەرهەمەکەیدا « مختصر صرف‌و نحوی کوردي ••• [٢٦] » باسی ڕاناوە لکاوەکان دەکات‌و ناویان دەنێ بە ڕاناوی ئاشکرا • هەروا باسی ئەوەش دەکات ، کە ڕاناوە لکاوەکان دەبن بە کارا ، بەرکارو موزاف‌ئیلەیهی •بەلام بەڕای ئێمە ڕاناوە لکاوەکان نابن بە موزاف‌ئیلەیهی ، بەلکو لەشوێنی ئەودا دەبن بە دیارخەر • ئەوەش دەڵێن ، کە ڕاناوە کەسیەکان بە بەرکارەوە دەلکێن ، بەڵام هەموو حالەتەکانی پێوە لکاندن باس‌ناکات •

منیش لە نامەی دکتورای خۆمدا ، کە ئێستا وەرم‌گێڕاوەتە سەر زمانی کوردی‌و لەچاپی‌دەدەن باسی ڕاناوە لکاوەکانم کردووەو دەرم‌خستووە ، کە ڕاناوە لکاوەکان دەتوانن‌ببنە ڕاناوی ناوی دیارخراو ••• [٢٧] و جێی‌ناوی دیارخراو بگەرنەوە ، کەرستەی شوێن‌کەوتووی دیارخەریان

---

(٢٥) بەداخەوە بەرهەمی ڕێزمانی ئەم زانانەم لە بەردەست نیە ، تا بزانم چیان لەسەر ڕاناوی لکاوەوە نووسیووە . لە وتارەکەشدا باسی ئەوە نەکراوە•

(٢٦) سەعید سدقی کابان مختصر صرف‌و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ ل• ٢٨ ــ ٣٠ .

(٢٧) ناوی دیارخراو : ئەو ناوەیە ، کە لە ڕستەی سەرەکیدایەو ڕستەی شوێن‌کەوتووی دیارخەری دەگەڕێتەوەسەر بۆنموونە : دوێنێ سەردانێکی ئەو **برادەرەم** کرد ، کە پێکەوە زانستگامان تەواوکردبوو • ووشەی «برادەر» ناوی دیارخراوە .

... [٢٨] دەگەڕێتەوە سەر لەناو ڕستەی لێکدراوی شوێنکەوتووخواز ...[٢٩]و نوێنەرایەتی ئەو دەکەن ، هەروا بەمپێیە باسی ئەوەم کردووە ، کە ڕاناوە لکاوەکان دەتوانن جۆرەها وەزیفە ببینن لەناو ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەریدا شوێنیانم لە ناو ڕستەدا بەڕوونی دەخستووە • ئەم حالەتەی ڕاناوی لکاو لەلایەن هیچ ڕێزمان نووسێکی کوردو غەیری کورد باس نەکراوە ... [٣٠] •

٣ـ ئەرکی ڕاناوی لکاو لەناو ڕستەدا ... [٣١]

ڕاناوە لکاوەکان لەناو ڕستەدا وەکو ڕاناوە کەسیەکانی جودا ڕۆڵێکی سینتاکسی گرنگ دەبینن بەوەی ، کە دەتوانن دەوری جۆرەها بەش لە بەشەکانی ڕستەدا بگێڕن • بەمەوە ڕاناوە لکاوەکان دەبنە فاعلی مەتیقی و بەرکاری یەکسەرو نایەکسەرو ئاوەڵکارو دیارخەری تەمەلوکی و ڕاناوی ناوی دیارخراو •

---

(٢٨) ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەری ـ الجملة التابعة الوصفية ـ Atributive Clause ئەو ڕستەیەیە ، کە دەگەڕێتەوە سەر ووشەیێک لەناو ڕستەی سەرەکیداو دیاری دەخات . بۆنموونە : دوێنێ سەردانێکی ئەو برادەرەم کرد ، کە پێکەوە زانستگامان تەواوکردبوو • ڕستەی «پێکەوە زانستگامان تەواوکردبوو» ڕستەیێکی شوێنکەوتووی دیارخەری یەو ووشەی «برادەر» دیاردەخات و دەگەڕێتەوە سەر •

(٢٩) ڕستەی لێکدراوی شوێنکەوتووخواز : ڕستەیێکە لە دوو ڕستە پێک هاتووە یەکێکیان سەرەکی و ئەویتریان شوێنکەوتوو ، هەردووکیان بەبارمەتی ئامرازی گەیەنەر پێکەوە دەبەسترێنەوە •

(٣٠) ڕستەی لێکدراوی شوێنکەوتووخواز لەگەڵ ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەری لە دیالێکتە ناوەندی یەکانی زمانی کوردیدا ، دەستنووس •

(٣١) لێرەدا باسی ڕاناوی لکاوی (ی) ناکەین ، چونکە بەدرێژی باسکراوە لەم ووتارەدا . بڕوانە ل ، (٥٥) ـ ٤٥٩) •

١ ــ ڕاناوە لکاوەکان فاعیلی مەتیقین لە ڕستەدا :

نموونە بۆ ئەوە لە ئاخافتنی کوردیو شێوەی ئەدەبی کوردیدا زۆرە ، وەکو :

× دوێنێ دوو نامەم نووسین .
× ئاگادار بووم ، کە پازدە کیلۆ گۆشتت کڕین .
× جووتیارەکە پارچە زەویەکە**ی** فرۆشتەوە .
× هەموو کتێبەکان**مان** هێنانەوە .
× سەرسام بووم بەوەی ، کە زووبەزوو گەنم**تان** دووریەوە .
× هێرش**یان** هێنایە سەر خەڵکی بێتاوان .

٢ ــ ڕاناوە لکاوەکان بەرکاری یەکسەرن لە ڕستەدا :

× ڕاکشامە سەر زەویەکە نەبادا بمبینن .
× باوك بە کوڕەکەی ووت ، کوڕم هەرکە زەندوومە هاتن یەکسەر خۆت بشارەوە دەنا دەتگرن .
× زۆر هەوڵمدا بیدۆزمەوە ، بەڵام نەمدۆزیەوە .
× با خۆیان لێ توورە نەکەین ، ئەوەکو لەوێ**مان** دەهێڵنەوە ،
× بەڵێنمان داوە ، کە لە هەموو شت ب**تان**پارێزین .
× ئەگەر لەبەر تۆ نەبێ دە**یان**کوژم .

٣ ــ ڕاناوە لکاوەکان بەرکاری نایەکسەرن لە ڕستەدا :

لێرەدا ڕاناوە لکاوەکان لەگەڵ ئامرازەکانی (بۆ ، پێ ، لێ ، لەگەڵ) بەکاردەهێنرێن و ئەرکی بەرکاری نایەکسەر دەگێڕن ، نموونەش بۆ ئەمە زۆرە ، وەکو :

× زۆر هەوڵی دا **بۆم** بێنێ ، بەڵام نەیتوانی .
× پێم ووتووی ، کە **بۆت** دەکڕم .
× ئایا ئەو ڕازیە ، کە **بۆی** بنێرم ؟
× ڕێگات دەدەینێ ، **بۆمان** ڕوونکەینەوە .
× حەزدەکەم **بۆتان** دووپات بکەمەوە .
× نەیتوانی **بۆیان** ڕازی بکات .

ب) راناوە لکاوەکان لەگەڵ ئامرازی «پێ» :

× **پێم**دەڵێن مەحبووبە خێڵو قیچە مەیلی شەڕ دەکا
خێڵو قیچە با لەرازووی نازی تەختێ سەردەکا
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٥٤)

× **پێت**ڕادەگەیەنین ، کە نیازمان چییە .
× هەرچی هەیەو نیە **پێی**دەڵێم .
× هەرچی پێویست بوو **پێمان** وترا .
× **پێتان** ڕادەسپێرین .
× **پێیان** نیشاندەن ، کە ئێمە لەکوێ دەژین .

جـ) راناوە لکاوەکان لەگەڵ ئامرازی «لێ» :

شاعیری کورد دەڵێ :

× **لێم**گەڕێن با گۆشەگیر بم دەستەنەژنۆ کەفـزەنان
گێژەڵۆکەی بای نەدامەت تاریکرد صفحەی جیهان
× چاوی من بەحری موحیتی تۆبە بۆ دەقمی گەزەند
لێت موعەیەن بێ ، کە (نالی) گوڵ بە دڵ پەرژین دەکا
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٥٥)

× **لێی**مەدەن ، چونکە ساوایە .
× **لێمان** مەگرن .
× ئێمە **لێتان** قەبوول دەکەین .
× **لێیان** ببورن ، چونکە بەدەست خۆیان نەبوو .
× زۆرم پێ وتن ، بەلام **لەگەڵم** نەهاتن بۆلای دختۆر .
× گەلەك حەزدەکەم ، **لەگەڵت** بێم بۆ ئەوێ .
× تکایە **لەگەڵی** بڕۆن نەوەکو ڕێگا بێ نەزانێ .
× فەرموون **لەگەڵمان** دانیشن با دوو قسە بکەین .
× پێمانخۆشە **لەگەڵتان** کات بەسەربەرین .
× **لەگەڵیان** ناچم بۆ سەیران .

٤ ــ راناوە لکاوەکان ئاوەڵکارن لە ڕستەدا :

لێرەدا هەر بەتەنێ راناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك (ی)و کەسی

سیەمی کۆ (یان) بەکاردێــت بەیارمەتی ئامرازەکانی (لێ ، تێ ، لێــوە) ، بۆنموونە :

× **لێی** بخزێیت .
× **لێی** بوەستێن .
× **لێوەی** هاتە دەرەوە .

ە ــ ڕاناوە لکاوەکان دیارخەرن لە ڕستەدا :

ڕاناوە لکاوەکان لەم ئەرکەیاندا بەزۆری تەمەلوك دەگەیەنن ، بۆنموونە:

× کوڕم ناوی کارزانە .
× ڕەقیبو موددەعی فیتنەو عەلاقەی چاوی جادووتن .
لە گۆشەی گوشوارەت نابێ هارووتو مارووتن
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٨١)
× باووکی مامۆستایە لە قوتابخانەکەماندا .
× زانستگاکە**مان** دوو بەشی کوردی تێدایە .
× کتێبەکە**تان** کەوتە بازاڕەوە .
× ماڵیان لەسەر گردی تۆپێیە .

لە هەندێ ڕستەدا دیاردەی دیارخەرایەتی ئــاشکراترە لە دیــاردەی تەمەلوك ، بۆنموونە :

× وەسیلەی گەینە شارت کێیە (بێخود)
کە چەشنی حەلقە بەردەرگانە ئەگری
(دیوانی بێخود ، ل ــ ١١١)
× کە پێی هێنایە باغی **دڵمەوە** یارم بە دەستی ناز
گوڵی سەیری چنی یەك دەفعە ئەو بێڕەحمە گوڵچینە
× لە تەحریکی مەکینە هاتە گوێم دەنگی بەسـۆز ئەیووت
خوا بمکەی فیدای ئەو ساعیدو ساقی بلوورینە
(دیوانی بێخود ، ل ــ ٩١)

٦ ــ ڕاناوە لکاوەکان ڕاناوی ناوی دیــارخراوی ڕســتەی لێــکدراوی شوێن‌کەوتووخوازن :

لەم جێگەیەدا ڕاناوە لکاوەکان دەکەونە ناو ڕستەی شوێن‌کەوتووی دیارخەری‌و لەوێدا جێی‌ناوی دیارخراو دەگرنـــەوە ، کە لەنـــاو ڕســـتەی سەرەکیدایە بەمەوە ڕۆڵێکی سینتاکـــی‌و مۆرفۆلۆژی هێجـــگار گرنـــگ دەگێڕن ، بۆ نموونە :

× زۆر بێزی لە ڕەوشتی ئەو قەومانە هاتوتـــەوە ، کە ویستویانــە داگیریان‌کەن .

(مێژووی ئەدەبی کوردی ل ــ ٤٣)

× گوێی لە هەموو ئەو ئەفسانەیە ، کە کاکەی سەر ئێستکە ئەیانگێڕێتـەوە .

(جەنگاوەرێکی ڤیێتنامی)

× چۆن وێرایت لەسەر ئەو ماسیە زیاد بکەیت ، کە پیاوەکەی مـن ئەیویـــست بیکڕێت .

(مێژووی ئەدەبی کوردی ، ل ــ ٦٧١)

× ئەمانە ، کە ئەوان پێیان‌ئەڵێن گۆران‌و لە کوردیان جیائەکەنەوە هەر کوردن‌و هیچ جیاوازیەك لەبەینیانا نی‌یە .

(مێژووی ئەدەبی کوردی ، ل ــ ٥٣)

٤ـ شوێنی ڕاناوی لکاو لەناو ڕستەدا

ئەگەر لە ناوەڕۆکی ڕستەی کوردی وردبینەوە ئەم بەشانەی تێدایـــە (فاعل ، بەرکاری یەکسـەر ، بەرکاری نایەکسـەر ، دیارخەر ، ناو ، ڕانـــاو ، پێشـگر ، ئامراز ، خەبەر ، کە دوو بەشـــە بەشـێکیان خـــودی فرمـــانەو بەشەکەی‌تریان فرمان‌و ناوە) ئێمە لێرەدا سەبارەت خەبەری خودی فرمـــان دەدوێین . بەپێی سەرەوە ناواخنی ڕستەی کوردیمـــان بۆ ڕوون‌بـــووەوەو کەوتە پێش‌چاو . جا لێرەدا ، کە بە چاوی توێژینەوە سەیری ڕستەی کوردی دەکەین شوێنی ڕاناوە لکاوەکانمان بەتەواوی بۆ دەردەکەوێ . کۆڵینەوە لە ڕستەی کوردی بە ڕوونـــی پیشانمـــان‌دەدات ، کـــە ڕانـــاوە لـــکاوەکان بەم‌بەشانەی خوارەوەی ڕستە دەلکێن :

١ــ فاعیل ٢ــ بەرکاری یەکــەر ٣ــ بەرکاری تایەکــەر ٤ــ دیارخەر ٥ــ ناو ٦ــ ڕاناو ٧ــ ئامراز ٨ــ فرمانی خەبەری ڕستە ٩ــ ئاوەلکار •

١) ڕاناوە لکاوەکان بە فاعیلی ڕستە دەلکێن ، بۆنموونە :

ڕیشـەکەی پانو درێژە بووریا خزمەت‌دەکا
زاهیرە هەرکەس لە توولو عەرزی ریشـیدا ڕیا
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٢)

گەر فاعیل ناوێکی ناسراو بوو ، ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی ناسراوی دەلکێن ، بۆنموونە :

× تەلەبی سینەیی چاکم مەکە بەرچاوانە
سینەکەم چاکە بە ئینسانی خەرابی نادەم
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٣)

× شـەوبۆی سەری سونبولی زولفت لە سـەری دام
ئێستـەش سـەرەکەم مەستە لەبەر نەشئەیی شەوبۆ
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٠)

زۆرجار وادەبێ فاعیل چەند دیارخەرێکن‌و کۆمەڵــەی ســینتاکسی لەنێوان خۆیان پێک‌دێنن ، جا لێرەدا ڕاناوە لــکاوەکان بەدوا دیــارخەری کۆمەلەکەوە دەلکێن • بۆنموونە :

خاکی بەری پێت هەم گلە هەم گوڵ بە سریشکم
وەختی غەمو شادی ئەوە کردوومە بەسەردا
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٥)

٢) ڕاناوە لکاوەکان بە بەرکاری یەکــەری ڕستە دەلکێن ، بۆنموونە :

گوتم : ئایا بە زاری خۆت دەپرسـی حالی زاری من
برۆی هێنایە یەك وەك شـکلی «لا» یەعنی کە بێزارم
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٥)

ئەگەر بەرکاری ڕستە دیارخەری هەبوو ، ئەوە ڕاناوە لکاوەکان بە دیارخەر دەلکێن ، بۆنموونە :

نالی لێوبن‌و حەلقەی زولفمان پیشان‌دەدا
ڕەهرەوی میسرین‌و ئەو ڕوومان لە مولکی چین دەکا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٥٤)

زۆرجار وادەبێ بەرکاری یەکەم پتر لە دیارخەرێکی هەیە ئەوسا ڕاناوە لکاوەکان بەدوا دیارخەرەوە دەلکێن .

ئەلا ئەی نازەنین ئاهوو بە ئاهوو
دلی سەییادی خۆت مێنایە لەرزە
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٦)

ئەگەر بەرکاری یەکەم ناوێکی نەناسراو بوو ، ڕاناوە لکاوەکان بە کۆتایی ئامرازی نەناسراوەوە دەلکێن ، کە دەکەوێتە دوای بەرکار ، بۆنموونە :

دەفتەری ئەعمالی من بێ‌قەترەیێکی ڕەحمەتت
کەی بە سەد زەمزەم سیاهی توتەیێکی لێ دەشۆم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٣)

ئەو ڕاناوە لکاوانەی ، بە بەرکارەوە دەلکێن بەزۆری فاعیلی مەنتیقی ڕستەن ، بۆنموونە :

ئەستێرە هەموو مەحوە لەنێو نووری قەمەردا
یا شەمسی جەمالت شەوی گێڕاوە بەفەردا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ٥)،

هەروا ئەو ڕاناوە لکاوانەی ، کە بە بەرکاری ڕستە دەلکێن دەتوانن دیارخەری تەمەلوك بەخش بن لەناو ڕستەدا ، بۆنموونە :

ئەگەر دڵ غەیری حوببی تۆی تیا بێ
بە دەستی خۆت دڵم دەرێنە قوربان
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ١٥)

٣) ڕاناوە لکاوەکان بە بەرکاری ناپەکسەری ڕستە دەلکێن ، بۆنموونە :

ئەبیستووە هەرگیز لە دەمت بێنی وەفایێ
هەرچەندە سەراپا گوڵی ئەمما گوڵی هێرۆ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل — ٩٠)

شەوێڕی سەری سونبولی زولفت لە سەری دام
ئێستەش سەرەکەم مەستە لەبەر ئەشئەی شەوێو
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل — ١٩٠)

من ئەتوانم چی کەوا ئەعلی وەسیلەی مەسئەلەن
عامیل‌و ناچارو مەعزوور ئەر بلێن هەر بێنە بۆم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نال ، ل — ٧٣)

ڕاناوە لکاوەکان دەتوانن بە بەرکاری ناپەکسەری ڕستەش بلکێن ،

بۆنموونە :

هەیبەو لەعبی خەلقی کرد تا یاری خستە داوی خۆی
خەسمەکەی من کەلبی ئاهووگیرە خیرسی لاعیبە
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل — ٩٢)

ئەگەر بەرکاری ناپەکسەر دیارخەری هەبوو ڕاناوە لکاوەکان

بەدیارخەرەوە دەلکێن ، بۆنموونە :

دڵم بەردە ئەگەر شاخە بە چاوی سووکی مەڕوانێ
بەخوڕایی ئەسووتاوە ئەمینە کێوی توورێکە
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل — ٩٨)

٤) ڕاناوە لکاوەکان بە دیارخەر دەلکێن ، بۆنموونە :

ئەلەبی سینەیی چاکم مەکە بەوچاوانە
سینەکەم چاکە بە ئێنسانی خەرابی نادەم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل — ٧٣)

کە هاتی تیغی بێزاریت لەسەر دام
سەری خۆم خود بەخود هەلگرت‌و ڕۆیم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل — ٧٥)

گەر ناوی دیارخراو کۆمەڵە دیارخەرێکی هەبوو ، ئەوە ڕاناوی لکاو بە دیارخەری کۆتایی دەلکێ ، بۆنموونە :

حەنایی کردووە پەنجەی بە خوێناوی دڵی زارم
ئەمە ڕەنگی شەهادەت بێ ، کە کوشتەی دەستی دلدارم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٥)

٥) ڕاناوە لکاوەکان بە ناو دەلکێن لەنێو ڕستەدا ، بۆنموونە :

زولفت بە قەدتدا کە پەریشانو بڵاوە
ئەمرۆ لە منی شێفتە ئاڵۆزو بەداوە
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ١٦)

قیمەتی ماچی دووسەد کیسەیی ساغەو نیمە
غەیری یەك کیسەیی سەد پارە لە **گیرفانم**دا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٦)

خاکی بەری **پێتە** هەم کلە هەم گوڵ بە سەرێشکم
وەقتی غەم‌و شادی ئەوە کردوومە بە سەردا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٥)

زۆرجار وادەبێت ناوەکە ناوێکی موجەڕەدە (ئەبستراکت) بەیارمەتی ئامرازی (ی) جا لێرەدا ڕاناوە لکاوەکان بە نیشانەی (ی) موجەڕەد دەلکێن ، بۆنموونــە :

غەم دەڵێ : (نالی) کە **غەمخواریم** دەکا
ناعیلاجم من بەنێ‌ئادەم دەخۆم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٤)

کە هاتی تیغی **بێزاریت** لە سەر دام
سەری خۆم خودبەخود هەڵگرت‌و ڕۆیم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٥)

٦) ڕاناوە لکاوەکان بە ڕاناوی‌تر دەلکــێن لەنێو ڕستەدا ، لێرەدا دەتوانن بە ڕاناوی کەسی جودا بلکێن ، وەکو (من ، تۆ) وە بە ڕاناوی لــکاو وەکو (م) وە ڕاناوی نیشانە وەکو (ئەوانە) وە بە ڕاناوی خۆیی • هەروەك لەم نموونانەی خوارەوە دیارە :

هەتا تۆم ئاشنا بووی ئاشنام بوون
ئەمیستا مووبەموو ئەغیارە بێ تۆ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل — ٩١)

ئەو چاوە غەزالە فەتەراتی سەرو مالە
ئەو نێرگسە کالە نە مەنی هێشتو نە کالا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل — ٤٩)

دەچی بۆلای ڕەقیب خۆشە وەلێ ئەو داخە کوشتوومی
لەلای ئەو چەندە مەجبوورە لەکن من چەندە مەغروورە
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل — ٩٤)

ڕستەکانی سەرەوە پیشانماندەدەن ، کە ڕاناوە لکاوەکان بە ڕاناوی‌تر لکاون وەکو (تۆ ، من ، م) هەروا دەشتوانن بە ڕاناوی نیشانەش بلکێن • بۆنموونە :

من لەوانەم چی کەوا ئەهلی وەسیلەی مەسئەلەن
عامیل‌و ناچارو مەعزوور ئەو بڵێن هەر بێنە بۆم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل — ٧٣)

ئەی جامیعی دونیاو قیامەت بە خەیاڵات
ئەو ڕۆژە کە مردی ، نە ئەمووت بوو نە ئەمەت بوو

هەروا ڕاناوە لکاوەکان دەتوانن بە ڕاناوی خۆییش بلکێن • بۆنموونە:

بەندی ئەزەل بە خەتی خۆی قابیلی قیسمەتێ بووە
ئێستە بە ئیقتیزای عەمەل جێگەیی خۆی تەڵەب دەکا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل — ٥٣)

عەزیزم دڵ‌ڕەقە خۆم ئەمردو تەنهام
دەترسم بمکوژێ ئەم دەردە بێ تۆ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل — ٩٠)

٧) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی ناو ڕستە دەلکێن • ئەم ئامرازانە لەناو ڕستەدا ڕۆڵی دروستکردنی بەرکاری نایەکسەر دەگێڕن جا لەبەرئەوە ڕاناوە لکاوەکان لە وەزیفەی بەرکاری یەکسەرو نایەکسەرو فاعیل دەبن بەمەرجێ بەرکاری یەکسەرو نایەکسەر لە ڕستەدا نەبێت • ئامرازەکانی ئێرەش ئەمانەن : (تێ ، پێ ، لێ ، بۆ) • سەرەڕای

ئەمانەش لەگەڵ ئامرازەکانی نەفیو دروستکردنی کاتی ئێستاو فرمانی داخوازی دێنو پێیانەوە دەلکێن ، وەکو ئامرازەکانی : (نە ، نا ، مە ، ب ، دە) نموونەش بۆ ئەمە لە زمانی ئەدەبی ئەمڕۆی کوردیدا زۆرە .

ا ــ ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «پێ» دەلکێن :

بڕۆت هەر چینو پەرچەم چین لەسەر چین
ئەوەندە چینە قوربان پێم بڵێ چین

(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٨٦)

ب ــ ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «تێ» دەلکێن :

دەسرۆکەیی هەوری چحیجابێکە کە تێیدا
شمس فلك الحسن انارت فتوارت

(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٥٩)

جـ) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «لێ» دەلکێن :

لێم حەرامە دانەوو ئاوی حەماماتی حەرەم
من کە بازی دیدەبازم نەك شەوارەی دەستەمۆم

(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٣)

حەلقە دەرگوشی کەفی ڕەنگینی تۆیە ئەم دەفە
با نەناڵێ لێیمەدە عەین لەتیبی کوففەلکەنە

(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٦)

د) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «بۆ» دەلکێن :

کەعبە ئیشراقی وەکو خورشیدە من چاوم زەعیف
لێم بووە ڕەوشەن ، کە بوعدی قوربە قوربی بوعدە بۆم

(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٢)

من لەوانەم چی کەوا ئەهلی وەسڵەی مەسئەلەن
عامیلو ناچارو مەعزوور ئەر بڵێن هەر بێنە بۆم

(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٣)

هـ) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «تە» دەلکێن :

نیمەی ماچی دووسەد کیسەیی سافەو نیمە
غەیری بەلا کیسەیی سەدپارە لە گیرفانم‌دا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٦٤)

نەبیستووە هەرگیز لە دەست پێنی وەفایێ
هەرچەندە سەراپا گوێی ئەسما گوێی هێزۆ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٩٠)

تا بێ‌نەکەنی گوڵ بە دەمی بادی سەباوە
نەمگوت کە شەوقی بلبلی بێ‌چارە حەقی بوو
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٨٦)

و) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «ب» دەلکێن :

شێتەی قەلەکوڵەتلەسی ئەستوونەیی زەڕڕین
بۆ بێکە بە تاڕای سەرو ترکەی خەزو وا؟
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٤٩)

سەر بەردەبازی ڕێتە ، لەمن ، تەختەبەندی جێتە
دڵ مەبلی خاکی پێتە ڕووح مالی خۆتە بیبە
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٩٢)

هەردوو نموونەکانی سەرەوە وامان پیشاندەدەن ، کە فرمانەکان
...کانی داخوازین ، هەروا دەشێن فرمانی ئینشایی بن ، بۆنموونە :

هەربڕم دڵڕەنە خۆم نەردو تەنیام
دەترسم بکەوێتە ئەم دەردە بێ تۆ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٩١)

ز) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «دە ـ ئە» دەلکێن :

مۆژین چ بوو دەفعا بە ڕەمان لای کەرامەت !
موو با کە لەگی خوت حەرەمی موحتەرەمت بوو
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٨٧)

هێندە پێم خۆش بوو ڕەمانی حالی دەیگوت نالیا
هەرچەندەواجی ، ئەمنو گوڵ تورتەو تەمسی گوڵ دەرێژ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٦٥)

٨ ــ ڕاناوە لکاوەکان بە فرمانی خەبەری ڕستە دەلکێن • لێرەدا فرمانەکان
خەیێ لەکاتی ڕابردوودا بن‌و تێپەڕ بن • وە بەمەرجێ کە لەناو ڕستەدا
بەرکاری یەکـــەرو ناپەکـــەر نەبێ •

تەواو بوو ئینتیخابی شیعری (نالی)
لە تازەو کۆنە هەرچی بووبێ نووسیم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی • ل ــ ٧٥)

ئەهلی ئەعدادو موحاسیب نووسیان
خالی یەلەو زولفی دووان هەردوو سیان
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی • ل ــ ٨٠)

مومرێکە بە میزانی ئەدەب توحفەفرۆشم
ئێژدم گوت‌و کەس لێ‌نەگەیی ئێستە خەموشم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی • ل ــ ٧٧)

لەلا لەی ئاسکی ناسك بە باسك
شکاندت گەردنی سەد شێری شەرزە
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی • ل ــ ٩٦)

شوکر (نالی) سـەری خەســت وەکو گۆ
بە خواری نەیە بە یاری دایە بەر شەق
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی • ل ــ ٦٩)

گوتم : ئەی ماهـ ! دڵەکەی من بە دڵی خۆت بگرە
گوتی : من بەردی بەقیمەت بە کەبابی نادەم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی • ل ــ ٧٢)

خاکی بەری پێت هەم کلە هەم گوڵ بە سەرێشکم
ومختی هەمو شادی ئەوە کردووە بەسەرمدا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی • ل ــ ٤٥)

ئەگەر هاتو فرمانی خەبەری ڕستە فرمانێکی لێکدراو بوو ئەوسا ڕاناوە
لکاوەکان بە بەشی ناوی فرمانەکە دەلکێن • نموونە بۆ ئەمــە لە زمــانی
کوردیدا زۆرن ، وەکو :

عومرێکە بە میزانی ئەدەب توحفەفرۆشم
زۆرم گوت‌و کەس تێنەگەیی ئێستە خەموشم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ۷۷)

ه‍ ــ جێگۆڕکێی ڕاناوە لکاوەکان لەناو ڕستەدا

لەباسی نمرە چواردا بۆمان دەرکەوت ، کە ڕاناوە لکاوەکان بە کامە
ش لە بەشەکانی ڕستە دەلکێن ... (۳۲) بەڵام ئەو جێگایانەی ڕاناوە
لکاوەکان لەناو ڕستەدا چەسپاو نین‌و جێی خۆیان‌و شوێنی خۆیان لە ڕستەدا
دەگۆڕن ، ئەمەش ئەم لایەنانەی خوارەوەیان هەیە :

١ ــ ئەگەر ڕاناو فاعیلی مەتێنقی بوو هەر بە بەرکاری ڕستە دەلکێت ،
بەڵام گەر بەرکاری ڕستە دیارخەرێکیان چەند دیارخەرێکی هەبوو
ئەوە ڕاناوەکە بە دیارخەرەوە دەلکێت ، بۆنموونە :

× دەنگی تاریخی **کوردی** گەیاندە عالەم .
(مێژووی ئەدەبی کوردی)

٢ ــ ئەگەر بەرکاری یەکەر لەناو ڕستەدا نەبوو ڕاناو شوێنی خۆی
دەگۆڕێ‌و بەرکاری یەکەر دەلکێت . بۆنموونە :

× لە **شنیان** کۆلیودتەوە .
(مێژووی ئەدەبی کوردی ، ل ــ ۳٦)

٣ ــ ئەگەر لەناو ڕستەدا نە بەرکاری یەکەرو نە هی نایەکەر هەبوون
ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگۆڕن‌و بە فرمانی تێپەڕی سادە
دەلکێن ، بۆنموونە :

× لە قوژبنێکی چایخانەکەدا دانیشتبوو **ئەی‌نووسی** .

---

(۳۲) بڕوانە لاپەڕە (٤٦٩ ــ ٤٧۸)ی ئەم کارە .

٤ ــ ئەگەر فرمانی ڕستە فرمانێکی پێشگردار بوو ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگوازنەوە بۆسەر پێشگری فرمانی پێشگردار • بۆنموونە :

x **هەڵی**کوتایە سەر ولاتەکەی

(چیرۆکەکانی مەم ، ل ــ ۱۲۰)

٥ ــ ئەگەر فرمانی ڕستە فرمانێکی لێکدراو بوو ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگوازنەوە بۆسەر بەشی ناوی فرمانی لێکدراو • بۆنموونە :

x له مێشکی ئەو شاعیرە **دەنگی** داوەتەوە .

(مێژووی ئەدەبی کوردی ، ل ــ ۸۲)

٦ ــ ئەگەر نە بەرکاری یەکسەرو نە بەرکاری نایەکسەر لە ڕستەدا هەبوو فرمانی ڕستەش فرمانێکی سادەی تێپەڕ بوو ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگوازنەوە بۆ سەر کۆتایی فرمان ، بۆنموونە :

x له بەندیخانەدا **دیویانەو** ئەیناسن .

(جەنگاومرێکی فیتنامی ، ل ــ ٤٧)

٧ ــ ئەگەر ڕاناو بەرکاری یەکسەر بوو ڕاناو هەر بە بەرکاری نایەکسەر دەلکێت ، بەڵام بە نەبوونی بەرکاری نایەکسەر ڕاناو بە پیتی پێش فرمانی تێپەڕ دەلکێت • بۆنموونە :

x له عالەمی ئیمڕۆدا **ئەیانبینی** •

(چیرۆکەکانی مەم ، ل ــ ١٤١)

٨ ــ ڕاناوی بەرکاری نایەکسەر هەر بە بەرکاری یەکسەر دەلکێت • لێرەدا ئەگەر بەرکاری یەکسەر لە ڕستەدا نەبوو ڕاناو بە ئامرازی فرمانی تێپەڕ دەلکێت لە کاتی ئێستادا ، بۆنموونە :

x کاربەدەستانی میری **ئەیانتوانی** بیانکەن •

(مێژووی ئەدەبی کوردی ، ل ــ ۸۰)

٩ ــ ڕاناوی ئاوەلکار هەر بە فاعیلی ڕستە دەلکێت ، ئەگەر فاعیل لە ڕستەدا نەبوو ڕاناو خۆی دەگوازێتەوە بۆسەر ئامراز • بۆنموونە :

× دوێنێ لێی بەڕێنەوە .
(ڕابەڕی . ژمارە «١٣» ، ساڵ ، ١٩٧١)

× لێی هاتە دەرێ .
(ژانی گەل ، ل ــ ١٢٨)

٦ ــ پەیوەندی ڕاناوی لکاو بە فرمانەوە

بۆ دیارخستنی پەیوەندی ڕاناوی لکاو بە فرمانەوە دەبێ ئەوە دەستنیشان بکەین ، کە چجۆرە کردارێکە ، جا لێرەدا فرمانی تێپەڕ خۆی دێنێتە پێشەوە ، چونکە ئەو فرمانەیە ، کە پێویستی بە بەرکار هەیە • فرمانی تێپەڕیش لەڕووی دروستبوونەوە چەند جۆرێکی هەیە وەکو : فرمانی تێپەڕی سادەو دارێژراوو لێکدراو •

لێرەدا گەر فرمانی تێپەڕ ڕابردووی سادە بوو و فرمانەکەش هەروا سادە بوو ڕاناوە لکاوەکان بە کۆتایی فرمانەوە دەلکێن • بۆنموونە :

نووسیم . نووسیمان .
نووسیت . نووسیتان .
نووسی . نووسیان .

گەر هەمان فرمان لە ڕابردووی بەردەوام بوو ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «دە»ی دروستکردنی فۆڕمی کاتی ڕابردووی بەردەوام دەلکێ • بۆنموونە :

دەمنووسی . دەماننووسی .
دەتنووسی . دەتاننووسی .
دەینووسی . دەیاننووسی .

گەر هەمان فرمان لە ڕابردووی تەواو بوو ڕاناو دەکەوێتە نێوان پیتی «وو» ، «ە»ی دروستکردنی فۆرمی کاتی ڕابردوو • بۆنموونە :

نووسیووەمە • نووسیوومانە .
نووسیووتە • نووسیووتانە .
نووسیوویە • نووسیوویانە .

گەر هەمان فرمان لە کاتی ڕابردووی دوور بوو ڕاناو بە فرمانی یاریدەدەری « بوو » دەلکێت ، کە کاتی ڕابردووی دوور دروست دەکات . بۆنموونــە :

نووسیبووم • نووسیبوومان .
نووسیبووت • نووسیبووتان .
نووسیبووی • نووسیبوویان .

لە فۆرمی هەمان فرمانی ڕابردووی دوورتر ڕاناو بە فرمانی یاریدەدەری دووەم دەلکێت • بۆنموونە :

نووسیبووبووم • نووسیبووبوومان .
نووسیبووبووت • نووسیبووبووتان .
نووسیبووبووی • نووسیبووبوویان .

گەر هەمان فرمان لە فۆرمی فرمانی ئینشایی بوو ڕاناو بە پیتی (ب)ی دروستکردنی فرمانی ئینشایی دەلکێت • گەر لێرەدا پیتی (ب) کەوتبووە پێشەوەی فرمان ڕاناو بە پیتی (ب) دەلکێ • بۆنموونە :

بمنووسیبایە • بمانووسیبایە .
بتنووسیبایە • بتاننووسیبایە .
بینووسیبایە • بیاننووسیبایە .

گەر پیتی (ب) نەبێ ڕاناو دەکەوێتە پێتی (ە)ی کۆتایی ، بۆنموونە :

گەر فرمان داڕێژراو بوو لە پێشگرو فرمان پێکهاتبوو ڕاناو بە پێشگری فرمانەوە دەلکێت لە هەموو کاتەکانیدا ، بۆنموونە :

دامگرت ، داتگرت ، دایگرت ، دامانگرت ، داتانگرت ، دایانگرت .

دامدەگرت ، داتدەگرت ، دایدەگرت ، دامانده‌گرت ، داتانده‌گرت ، دایانده‌گرت .

دامگرتووه ، داتگرتووه ، دایگرتووه ، دامانگرتووه ، داتانگرتووه ، دایانگرتووه .

دامگرتبوو ، داتگرتبوو ، دایگرتبوو ، دامانگرتبوو ، داتانگرتبوو ، دایانگرتبوو .

دامگرتبووبوو ، داتگرتبووبوو ، دایگرتبووبوو ، دامانگرتبووبوو ، داتانگرتبووبوو ، دایانگرتبووبوو .

گەر فرمان لێکدراو بوو ڕاناو بە بەشی ناوی فرمانی لێکدراوەوە دەلکێت ، بۆنموونە :

دروستمکرد ، دروستتکرد ، دروستیکرد ، دروستمانکرد ، دروستتانکرد ، دروستیانکرد .

دروستمدەکرد ، دروستتدەکرد ، دروستیدەکرد ، دروستماندەکرد ، دروستتاندەکرد ، دروستیاندەکرد .

دروستمکردووه ، دروستتکردووه ، دروستیکردووه ، دروستمانکردووه ، دروستتانکردووه ، دروستیانکردووه .

دروستمکردبوو ، دروستتکردبوو ، دروستیکردبوو ، دروستمانکردبوو ، دروستتانکردبوو ، دروستیانکردبوو .

دروستمکردبووبوو ، دروستتکردبووبوو ، دروستیکردبووبوو ، دروستمانکردبووبوو ، دروستتانکردبووبوو ، دروستیانکردبووبوو .

گەر فرمان ئینشایی بوو ڕاناو بە پیتی (ب)ی فرمانی ئینشایی دەلکێ ، گەر پیتی (ب) لەپێشی فرمان نەبوو ڕاناو دەکەوێتە نێوان کۆتایی فرمانو پیتی (ە)ی کۆتایی فرمان .

٧ـ پێوەلکانی ڕاناوی لکاو بە فرمان پێویستە

ڕاناوی لکاو بە پێویستی بە فرمانەوە دەلکێت لەم حاڵەتانەی خوارەوە:

١ ــ گەر بەرکاری یەکسەرو نایەکسەر و ئامراز لە ڕستەدا نەبوون وەك لەم نموونانەی خوارەوە دیارە :

× نیشتمانم بەخوێن باراست .
× بە خوێنم باراست .
× پێم باراست .
× باراستم .

٢ ــ گەر فرمانی ڕستە فرمانێکی تێپەڕ بوو و لە کاتی ڕابردوودا بوو :

× گرتم . گرتمان .
× گرتت . گرتتان .
× گرتی . گرتیان .

٨ـ پێوەلکانی ڕاناوی لکاو بە فرمان پێویست نیە

ڕاناو پێویست نیە بە فرمانەوە بلکێ لەناو ڕستەدا لەم حاڵەتانەی خــوارەوە :

١ ــ گەر بەرکاری یەکسەر لەناو ڕستەدا هەبوو ، بۆنموونە :

× دوێنێ چاوم بە برادەرێکی دێرین کەوت .

٢ ــ گەر بەرکاری نایەکسەر لە ڕستەدا هەبوو ، بۆنموونە :

× بەیارمەتی چاویلکەم خوێندەوە .

٣ ــ گەر ئامراز لەناو ڕستەدا هەبوو ، بۆنموونە :

× لێم کردەوە .

٤ ــ گەر فرمانی ڕستە لە کاتی ئێستادا بوو و فرمانێکی تێپەڕ بوو ڕاناوەکەش لە وەزیفەی بەرکاری یەکەری ڕستە بوو • بۆنموونە :

× وێنە بە کامیرا دەکێشم . دەمان‌کوژن .
× بە کامیرای دەکێشم . دەتان‌کوژن .
× پێی‌دەکێشم . دەیان‌کوژن .

٩ــ ئەنجــام

١ ــ ڕاناوی لکاو لەلایەن ڕێزمان نووسانی کوردو غەیری کورد باسکراوە، بەلام باسەکە وەنەبێ بە ووتارێك بێت یان بە نامیلکەیەك •

٢ ــ زمانەوانی کورد بۆ باسکردنی ڕاناوی لکاو دوو ڕایان هەیە و دوو دەستە بە ڕاناوی لکاو دادەنێن یەکەمیان ڕاناوی لکاوی تەواون‌و ئەوی‌تریان ڕاناوی لکاو نین‌و کۆتایی فرمانن •

٣ ــ (م ، ت، ی، مان، تان، یان، ێ) ڕاناوی لکاون‌و لە زمانی ئەدەبی کوردی‌و ئاخافتنی کوردی بەکاردێن‌و زۆر ئاشکراو ڕوونن •

٤ ــ (م، ت، ی، (یت)،،، ین، ن، ن) ڕاناوی لکاو نین ، بەلکو کۆتایی فرمانن •

٥ ــ (ێ) ڕاناوی لکاوەو دەتوانێ بێ بە بەشێ لە بەشەکانی ڕستە ، وەکو ئاوەلکارو بەرکاری نایەکسەر •

٦ ــ ئەگەر فرمانی ڕستە تێنەپەر بوو و لەکاتی ڕابردوودا بوو ڕاناوی لکاوی (ێ) بەکۆتایی فرمانەوە دەلکێت •

٧ ــ ڕاناوی لکاوی (ێ) لە زمانی کوردیدا خۆی لەگەل فرمانی تێپەڕو تێنەپەڕ ڕێك‌دەخات •

٨ ــ ڕاناوه لکاوه‌کان ده‌بنه فاعیلی مه‌تیقیو به‌رکاری یه‌کسه‌رو نایه‌کسه‌رو ئاوه‌ڵکارو دیارخه‌ری ته‌مه‌لوکیو ڕاناوی ناوی دیارخراو •

٩ ــ ڕاناوه لکاوه‌کان شوێنیان له‌ناو ڕسته‌دا دیاره وه به فاعیلو به‌رکاری یه‌کسه‌رو نایه‌کسه‌رو دیارخه‌رو ناو ڕاناو و ئــامرازو فرمــانی خه‌به‌ری ڕسته ده‌لکێن •

١٠ ــ ئه‌و ڕاناوه لکاوانه‌ی به به‌رکاره‌وه ده‌لکێن به‌زۆری فاعیلی مه‌تقــی ڕســـته‌ن •

١١ ــ ئه‌گه‌ر ڕاناوی لکاو ئاوه‌ڵکاری ڕسته بوو هه‌ر به فاعیلــی ڕســـته ده‌لـــکێـــت •

١٢ ــ گه‌ر به‌رکاری یه‌کسه‌رو نایه‌کسه‌ر له ڕسته‌دا نه‌بوو ڕاناوه لکاوه‌کانی له وه‌زیفه‌ی یه‌کسه‌رو نایه‌کسه‌رو فاعیل به‌ئامرازه‌وه ده‌لکێن وه‌کــو ئامرازه‌کانی (تێ، پێ، لێ، بۆ، نه، نا، مه، ب، ده) •

١٣ ــ ڕاناوه لکاوه‌کان له‌ناو ڕسته‌دا شوێنی خۆیان ده‌گۆڕن • ڕانــاوی به‌رکاری نایه‌کسه‌ر هه‌ر به به‌رکاری یه‌کسه‌ر ده‌لکێت ، لێره‌دا ئه‌گه‌ر به‌رکاری یه‌کسه‌ر له ڕسته‌دا نه‌بو ڕاناو به ئامرازی فرمانــی تێپــه‌ڕ ده‌لکێت له‌کاتی ئێستادا •

١٤ــ ئه‌گه‌ر نه به‌رکاری یه‌کسه‌رو نه به‌رکاری نایه‌کسه‌ر له ڕسته‌دا هه‌بوو فرمانی ڕسته‌ش فرمانێکی ساده‌ی تێپه‌ڕ بوو ڕاناوه لکاوه‌کان شـوێنی خۆیان ده‌گوازنه‌وه بۆ سه‌ر کۆتایی فرمان •

١٥ــ ڕاناوی ئاوه‌ڵکار هه‌ر به فاعیلی ڕسته ده‌لکێت • ئه‌گه‌ر فاعیل لــه ڕسته‌دا نه‌بوو خۆی ده‌گوازێته‌وه بۆسه‌ر ئامراز •

١٦ــ ئەگەر لەناو ڕستەدا نە بەرکاری یەکسەرو نە هی ناپەکسەر هەبوون ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگۆڕنو بە فرمانی تێپەڕی سادە دەلکێن •

١٧ــ ئەگەر فرمانی ڕستە فرمانێکی لێکدراو بوو ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگوازنەوە بۆ سەر بەشی ناوی فرمانی لێکدراو •

١٨ــ ئەگەر نە بەرکاری یەکسەرو نە بەرکاری ناپەکسەر لە ڕستەدا هەبوو فرمانی ڕستەش فرمانێکی سادەی تێپەڕ بوو ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگوازنەوە سەر کۆتایی فرمان •

١٩ــ گەر فرمانی تێپەڕ ڕابردووی سادە بوو و فرمانەکەش هەروا سادە بوو ڕاناوە لکاوەکان بە کۆتایی فرمانەوە دەلکێن •

٢٠ــ ئەگەر فرمان لە ڕابردووی بەردەوام بوو ڕاناو بە ئامرازی «دە»ی دروستکردنی فۆڕمی کاتی ڕابردووی بەردەوام دەلکێ •

٢١ــ گەر هەمان فرمان لەکاتی ڕابردووی دوور بوو ڕاناو بە فرمانی یاریدەدەری «بوو» دەلکێت، کە کاتی ڕابردووی دوور دروستدەکات•

٢٢ــ ئەگەر فرمانی ڕستە لە ڕابردووی تەواو بوو ڕاناو دەکەوێتە نێوان پیتی «وو» ، «ە»ی دروستکردنی فۆڕمەکانی ڕابردووی تەواو •

٢٣ــ گەر فرمانی ڕستە لە فۆڕمی ئینشایی بوو بە پیتی (ب)ی دروستکردنی فرمانی ئینشایی دەلکێت• گەر لێرەدا پیتی (ب) کەوتبووە پێشەوەی فرمان ڕاناو بە پیتی (ب) دەلکێ •

٢٤ــ گەر پیتی (ب) نەبێ ڕاناو دەکەوێتە پیتی «ە»ی کۆتایی •

٢٥ــ گەر فرمان دارێژراو بوو لە پێشگرو فرمان پێکهاتبوو ڕاناو بە پێشگری فرمانەوە دەلکێت لە هەموو کاتەکانیدا •

٢٦ــ ڕاناوی لکاو بە پێویستی بە فرمانەوە دەلکێت ئەگەر هاتوو بەرکاری یەکسەرو نایەکسەر ئامراز لە ڕستەدا نەبوونو فرمانی ڕستە فرمانێکی تێپەڕ بوو لە کاتی ڕابردوودا .

٢٧ــ پێویست نیە ڕاناو بە فرمانەوە بلکێت گەر بەرکاری یەکسەرو بەرکاری نایەکسەر یان ئامراز لەناو ڕستەدا هەبوو وەگەر فرمانێکی تێپەر بوو ڕاناوەکەش بەرکاری یەکسەری ڕستە بوو .

سەرچاوەکانی باسەکە

١ ــ کوردۆیێف ك. ك. ڕێزمانی زمانی کوردی بەپێی کەرستە لە دیالێکتی کرمانجیو سۆرانی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ . (بەڕووسی) .

٢ ــ کوردۆیێف ك. ك. کورتە باسێکی ڕێزمانی کوردی لە کتێبی فەرهەنگی کوردی رووسی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ ل ــ ٨٥٥ . (بە ڕووسی) .

٣ ــ بەکایێف ج. خ. زمانی کوردەکانی سۆڤیەت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ (بە ڕووسی) .

٤ ــ بەکایێف ج. خ. زمانی کوردەکانی ئازبایجان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ (بە ڕووسی) .

٥ ــ ئەیوبی ك. ڕ. ، سمیرنۆڤە ی. ئا. دیالێکتی کوردی موکری لینینگراد ، ١٩٦٨ (بە ڕووسی) .

٦ ــ سعید صدقی کابان مختصر صرفو نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ .

٧ ــ نوری عەلی ئەمین ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ .

٨ ــ نوری عەلی ئەمین ڕابەری بۆ ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٦٦ .

١٠ــ مەسعوود محەمەد وردبوونەوە لە چەند باسێکی ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٤ .

١١ــ ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

١٢ــ لێژنەی زمانو زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

١٣ــ گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق «دەستەی کوردی» بەرگی حەوتەم ، بەغدا ، ١٩٨٠ .

١٤ــ ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم   رستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو خوار لەگەڵ ڕستەی شوێن کەوتووی دیارخەری لە دیالێکتە ناوەندییەکانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٥ (بە ڕووسی) .

١٥ــ D. N. Mackenzie Kurdish dialect studies 1 London, 1961.

سەرچاوەی نموونەکانی باسەکە

١ ــ دوکتۆر مەعرووف خەزنەدار   دیوانی نالی و فەرهەنگی نالی ، بەغدا ، ١٩٧٧ .

٢ ــ محەمەدی مەلا کەریم   دیوانی بێخود ، بەغدا ، ١٩٧٠ .

٣ ــ ئیبراهیم ئەحمەد   ژانی گەل ، سلێمانی ، ١٩٧٢ .

٤ ــ علاءالدین سجادی   مێژووی ئەدەبی کوردی ، چاپی دووەم ، بەغدا ، ١٩٧١ .

٥ ــ محەمەدی مەلا کەریم   جەنگاوەرێکی ڤێتنامی ، بەغدا ، ١٩٧٠ .

٦ ــ محەمەد مەولوود   چیرۆکەکانی مەم ، بەغدا ، ١٩٧٠ .

الكلمات العربية المستعملة في اللغة الكردية

ابوزيد مصطفى السندي

مصطلح (الاملاء)

هو نقل الانسان ما يلقى على سمعه وكتابته . وقد ورد في القرآن بلغتين : الأول الاملال : فقال تعالى : « فان كان الذي عليه الحق سفيها او ضعيفا او لايستطيع ان يُمِلَّ هو فليملل وليه بالعدل... »[1] وقال البيضاوي في تفسيره «والاملال والاملاء واحد» ص ٦٤ وقال الزمخشري في تفسيره : « والاملاء والاملال » لغتان وقد نطق بهما القرآن فقال : « فهي تملى عليه .. » ج١ ص ١٦٨ .

والاملاء في جميع اللغات هو تقليد كاتب غيره اومحاكاته في نقل وكتابة وبكثرة التداول والاستنساخ يتكون بين اقلام الكاتبين تواطؤ واتفاق في نوع الكتابة فلا نعرف في اللغة العربية مثلا كتابا اسمه كتاب الاملاء او قواعد الاملاء وانما هو نقل صورة الخط و رسم حروف بصورة تشبه التواطؤ او اتفاق اقلام او مشابهة طراز الاستنساخ ولهذا لايقال لمن خرج عن هذا التواطؤ في كتابته : انه اخطأ او خالف قاعدة الاملاء انما اخذ كتاب العرب يكتبون اماليهم بأسلوب علمي حتى انهم قرروا : «ان كتابة القرآن لايقاس عليها..» ص ٢٠ من تيسير العربية صيدا ـ لبنان .

---

(١) سورة البقرة ، الآية ٢٨٢ .

الكتابة الكردية واملاؤها

يقول جلال الدين السيوطي في كتابه المزهر في علوم اللغة ما ملخصه : « كتب بجميع اللغات آدم عليه السلام على ألواح من طين ثم طبخه فلما أصاب الارض الغرق وجد كل قوم كتابا فكتبوه ٠٠» أ ـ هـ[٢] وعن ابن عباس ـ رض ـ ان اول من وضع الكتاب العربي اسماعيل عليه السلام وقال ابو بكر بن أبي داود : في كتابة المصحف بسند يرفعه الى الشعبي قال : سألنا المهاجرين : من أين تعلمتم الكتابة ؟ قالوا : من أهل الحيرة وسألنا أهل الحيرة : من أين تعلمتم الكتابة ؟ قالوا : من أهل الأنبار ٠ فالتاريخ اشار الى ان العراق هو مصدر الكتابة بالعربية غير أنه لم يذكر لنا : ان الكتابة باللغة الكردية من أين نشأت ، لأنه بناء على قول جلال‌الدين السيوطي في كتابه «المزهر» : فلما اصاب الارض الغرق وجد كل قوم كتابا فكتبوه ، : أن قوم الكرد أيضا وجدوا كتابا فكتبوه ، لكنه لم يشر الى الذي وجد الكتاب ومن كتبه ٠

غير ان الدكتور بليج شيركو يقول في مذكراته : «يقول استاذ روسي وهو «ن٠ ڤيليامينوڤ» : وجد بعض العلماء في شمالي ايران لوحة لشاعر كردي اسمه : «بورا بوز» كان عائشا في حدود ٣٣٠ قبل الميلاد وهذه اللوحة فيها ستة ابيات من شعره باللغة الكردية اذكر منها بيتين فقط هما :

« خوزی ئەزو تور بەهێڤرا بین
بەهێڤرا هیرین خورینێ
وەردێ بهێرین کوترابین
بانگدین بەهێڤرا نارینێ »

---

(٢) ٢/٢١٤/ط محمد علي صبيح بمصر ٠

ترجمته : ياليتني كنت معك وذهبنا الى الجبال وجمعنا الاخشاب وغنينا معا •

لاشك في أن ظهور الدين الاسلامي قد اثر في لغات شعوب الشرق المسلمة ومنها لغتنا الكردية ، لانه لما وصل الدين الاسلامي الحنيف الى كردستان بدأ الاكراد يتعلمون لغة القرآن الكريم وتعلموا حروف اللغة العربية والكتابة بها فدونوا جميع تراثهم باملاء اللغة العربية واستخدموا حروفها ، فلما ظهر الوعي القومي بين الاكراد حاول مثقفوهم وفعلا قاموا باخضاع بعض الحروف العربية لمخارج صوتية في اللغة الكردية كي تصلح للاملاء الكردي والكتابة مثل الحروف «پ ، چ ، ژ ، ڤ ، گ» وذلك بزيادة نقاط على الحروف العربية « ب ، ج ، ز ، ف ، ك » للتمييز بين الحروف المتشابهة شكلا والمختلفة صوتا ، غير أنهم كانوا يستخدمون الحركات الموجودة في اللغة العربية من «الفتحة والضمة والكسرة» في املاء اللغة الكردية كاملاء اللغة الفارسية استمروا على كتابة تراثهم وآثارهم الادبية الى ان ظهر طبع الحروف الكردية وطبع بعض الكتب بالاملاء الكردي وذلك عام ١٨٧٩ م اذ ان أول ماطبع من اللغة الكردية هو : أن الاستاذ : « م• ئوكست جابا M. Uguste Jaba » طبع قاموسا كرديا ــ فرنسيا عام ١٨٧٩م بالحروف العربية واملاء فارسي ، فيعتبر هذا التأريخ بداية لدخول الاملاء الكردي في عالم الطباعة وطبع اللغة الكردية •••

يظهر من مطالعة هذا القاموس ان المؤلف قام بما يلي في طبع قاموسه :

١ ــ انه استخدم علامة الفتحة والضمة والكسرة في املاء كتابه •
٢ ــ استخدم الحرف : «ڱ» ووضع ثلاث نقط عليه مع الخطين الفارقين •
٣ ــ استخدم علامة الشدة (ّ) في بعض الكلمات والحروف •

وفي عام ١٩١٩ م وضع الدكتور «ل. او. فوسوم L. O. Fosum» قواعد للغة الكردية باللغة الانكليزية واستخدم للامثلة الخط العربي كما استخدم في كتابه :ــ

١ ــ حركات الحروف العربية من الضم والفتح والكسر .

٢ ــ وضع علامة «٧» فوق اللام المضخم مثل «ملاّ» و «مولاّ» [٣] .

وفي عام ١٩٢٨م طبع المرحوم الاستاذ «سعيد صدقي كابان» كتابه : « مختصر صرفو نحوى كوردى » وقد وضع في كتابه كافة الحروف الكردية واستخدم مكان الضم والفتح والكسر بعض علامات واشارات التي نستخدمها اليوم وقد احسن الاستاذ «سعيد صدقي» صنعا وجزاه الله خيرا اذ حل بذلك كثيرا من مشاكل الاملاء الكردي . فالى هذا التأريخ اعني عام ١٩٢٨ كان الاملاء الكردي يسير سير الاملاء الفارسي باستخدام « علامات الضم والفتح والكسر» في كتابة اللغة الكردية واملائها ..

املاء الدراسة الكردية

ان المديرية العامة للدراسة الكردية التي اسست عام ١٩٥٩ لم تأل جهدا في سبيل تقويم الاملاء الكردي مرة يقوم منتسبوها في اصلاح الاملاء بواسطة اعادة طبع الكتب المدرسية ومرة بالاستبيان الموجه الى اعضاء الهيئة التعليمية او التدريسين في المدارس المشمولة بالدراسة الكردية وتقوم هذه المديرية كل عام باصدار توجيهات فنية للسادة المشرفين على طبع أو اعادة طبع الكتب المدرسية تطلب فيها منهم مراعاة الاملاء الكردي وتوحيده في جميع

---

(٣) الاملاء الكردي خلال قرن ــ حامد فرج ــ مطبعة المجمع العلمي الكردي بغداد ــ عام ١٩٧٦ .

الكتب المدرسية ، وتعتبر مخالفة المشرفين في ضبط املاء الكلمات او عدم توحيده خطأ فنيا وخروجا عن التطور والاتفاق الى ان استقر املاء الكتب المدرسية وتسمى الان «املاء الدراسة الكردية» أي أن المديرية العامة للدراسة الكردية هي التي راعت هذا الاملاء وحماه من التلاعب والمخالفة الى ان اصبح جميع التعبير بالقلم يملى بالاملاء السائد الذي يسمى املاء الدراسة الكردية ، ولا نعرف مؤسسة من القطاع الاشتراكي لا في دوائر الحكم الذاتي ولا في غيرها تخالف في املائها عدا الهيئة الكردية في المجمع العلمي العراقي ، وان جميع رجال الصحافة والمثقفين والمؤلفين والفنانين والطلاب يكتبون ويقرأون باسلوب المديرية العامة للدراسة الكردية لانها أول من أصبح رائدا لهذا الطريق وأول من عنى بالاملاء الكردي حسب ما أعلم . والله أعلم !

وان الكتاب المدرسي بعد تأليفه او ترجمته من قبل رجال التربية والمثقفين الاكراد يعرض على خبير او أكثر ليطلعوا على املاء التأليف وتوحيده ليكون الكتاب موافقا للقواعد الاملائية فيقدم الخبراء آراءهم وملاحظاتهم في تقارير مفصلة تضم وجهة نظرهم في الاملاء الكردي وعند تعارض الآراء تطلب المديرية من شخصيات علمية ولغوية كردية أخرى للتواطىء على رأي ثم يخرج الكتاب الى عالم التربية والدراسة .

وقد قرأت واطلعت على ملاحظات كثير من الخبراء ورجال الثقافة واللغة في تقارير مفصلة فظهر لي ان «املاء الدراسة الكردية» المتفق عليه وايده المثقفون الاكراد في كتاباتهم ومقالاتهم ونهجوا في املائهم منهج الدراسة الكردية هو الاملاء المرضي لدى جميعهم الا من ندر منهم !

عقــد مقــارنة

ان كثيرا من الحقائق تنجلي بعد عقد مقارنة وموازنة بين الاشياء فاذا أردنا ان نعرف مدى نجاح الاملاء الكردي عقدنا مقارنة بين ما يعانيه الامــلاء العربي والاملاء الفارسي من مشاكل في نمط الكتابة واسلوبه وما قاســاه من حدوث التباس وتعقيدات في طريق الدارس لاسيما اذا كان هذا الدارس من غير الناطقين باللغة لان املاء اللغة الكردية تــستخدم الحــروف العربيــة وتخضعها لمخارج اصواتها وكذلك اللغة الفارســية وهما ألصق اقرب الى لغتنا وحياتنا ولاننا مع الشعب العربي شركاء في الســراء والضراء •

الامــلاء العربي

وقد تطورت الكتابة العربية فاصبحت اصولها وقواعدها علما مــستقلا وان كان مشتقا اول الامر من علمي النحو والصرف ولكنه استقل وانفصل • وعني علماء العربية بأمره حتى كادت الملازمة العرضية تلزم كل عالم ألتــف في النحو والصرف ان يتعرض لذكر علم الامــلاء المــسمى بـ «عــلم رســم الحروف» أو «الخط» ولو ضــمن مؤلفه ومن الذين عنوا بالاملاء : ابن قتيبة الدينوري وابن حاجب الســندي وابن مالــك وابن يعيــش وجلال‌الديــن الســيوطي •••

نحن لانعرف لغة استأثرت بعناية علماء اللغة أكثر من اللغة العربيــة ، ولذا تعتبر أثرى لغة من جهة التواليف والدراسات والبحوث اللغوية ، ورغم ذلك لانعرف كتابا يبحث عن الاملاء العربي وقواعده سوى مانجده في اواخر كتب النحو والصرف وأهمها ماكتبه جلال‌الدين الســيوطي في آخر المجلــد الثاني من كتابه «همع الهوامع شرح جمع الجوامع» اذ كتب مباحث « علم

رسم الحروف » او علم «التصوير الخطي» او علم الاملاء ولكن هذه المسائل تستغرق مساحة بين ست صفحات او سبع صفحات من كتابه المذكور تحت عنوان «خاتمة» ويقول مبتدأ : «الخط تصوير اللفظ بحروف هجائه بأن يطابق المكتوب المنطوق به في ذوات الحروف وعددها » .

غير أن الاملاء العربي تحيط به مشاكل تحول دون سرعة التعلم والتعليم للغة العربية فالمشاكل الاملائية كما نعلم جميعا تثبط همم الدارسين وتحبط رغبة الطلاب الذين تقودهم الى مقاعد الدراسة في معاهد اللغة العربية لان المشاكل الخطية الاملائية تقف امامهم وقفة غول امام الاعزل ، فلا يجد الدارس غير الناطق بالعربية ما يرغبه في ان يسير نحو هدفه في التخصص والتفوق في اللغة ، ولهذا قام علماء العربية باثارة هذه المشاكل في حلقات دراسية وندوات لغوية ومجاميع علمية واضعين مقترحات امامها بغية تذليل تلك العقبات وازالة تلك المشاكل او اخضاعها لقواعد سليمة تصون معنى الكلمة ومبناها بطريقة تعديل نظام الكتابة فنجد الاستاذ رشاد المغربي يقترح في رسالة قدمها الى المؤتمر الثقافي العربي الاول عام ١٩٤٧ عدة اقتراح منها : (٤)

اظهار الالف المضمرة وسواها من الحروف المتروكة في مثل الكلمة : هذا ، ذلك ، لكن ، رحمن ، وغيرها من الكلمات الشائعة فيستغنى عن بعض الصعوبات ولذا يقول : «...تكتب هذه الكلمات كما تلفظ دون زيادة ولانقصان مثل : هاذا ، ذالك ، لاكن ، رحمان » باظهار الالف في كل منها وكذلك تكتب «داوود» بواوين ومثة على هذه الصورة أي كما تلفظ بالذات و (عمر) دون واو وهكذا تكتب سواها من الكلمات الكثيرة التي اعتدنا ان نكتبها على غير الصورة التي نلفظها .

ثم يستمر ويقول : «ان كتابة الهمزة من اعقد مشكلات الكتابة العربية

---

(٤) رشاد المغربي / تيسير اللغة العربية / المطبعة العربية — صيدا .

ويكفي ان تعلم ان اكثر الادباء والصحفيين يخطئون في تصويرها في كثير من المواضيع كما أن الاجتهادات في بعض قواعد الاملاء المعقدة تختلف بين قطر وقطر » • وكذلك اصدر الدكتور طه حسين عميد الادب العربي كتابه المسمى بـ « من أدبنا المعاصر عام ١٩٥٨ » يقول في صفحة (٤٥) في موضوع بارز « ليست ثورة وانما هي دعاء » :

لم احدث ثورة في الكتابة العربية الا ان يكون الرجوع الى القديم الذي عرفه الناس وقالوا به منذ قرون طوال ثورة •••
والذي اعلمه أن الثورة تجديد وما دمت لم اجدد شيئا فلم أحدث ثورة •

ومنذ قرون طوال قالت طائفة ضخمة من علماء العربية : بأن الكتابة يجب ان تلائم النطق وكتب هؤلاء العلماء على النحو الذي رآه القراء منذ أيام ، وانا بعد ذلك لست الداعي الى هذا النحو الذي عرفه القدماء ، وانما دعا اليه في المجمع اللغوي صديق كريم وهو الزميل ابراهيم مصطفى ، وكنت مؤيدا له ، وخالفنا اكثر الاعضاء لاانكارا لما نرى بل ايثارا للاناة وتقديم المهم على ما يمكن الانتظار به ، وكان اعضاء المجمع يرون أنهم قد قدموا الى وزارة التربية والتعليم منذ سنين طوال للنحو وللنحو التعليمي الذي يلقى الى التلاميذ في المدارس ليخرجوا هؤلاء التلاميذ من هذا العناء العظيم المقيم الذي يشقون به في دروس اللغة العربية ويبغضون من أجله هذه الدروس • ويتعلمون ما يلقى اليهم منها كارهين ليخلصوا منه متى فرغوا من الامتحان ثم يصبحون وكأنهم لم يتعلموا شيئا ، فآثر هؤلاء الاعضاء ان يستأنسوا بوزارة التربية والتعليم حتى اذا ساغت تيسير النحو قدموا اليها تيسير الامـلاء !

وكان المجمع وما يزال معنيا باصلاح الكتابة العربية ، لايكفيه ان يكتب

الالف المقصورة كما ينطق بها ، وانما يعنيه ان يكتب الكلام العربي كله كما ينطق به المتكلمون .

والناس جميعا يعلمون اننا لانكتب كل ما ننطق به وانما نكتب نصفه وتترك نصفه الآخر يذهب مع ريح الصيف او ريح الشتاء » .

هذا واستغرق هذا الموضوع مساحة أربع صفحات من كتابه ، غير انه كتب مقاله بأسلوب املائي خاص غير مالوف فهذه مميزاته :

١ ــ اظهر الفا في كل كلمة تضمره مثل كلمة : هذا ، ذلك ، رحمن ، لكن وغيرها .
٢ ــ حوّل الالف المقصورة الى الف طويل في كل كلمة تضمه مثل كلمة : « على ، الى ، معنى ، فتى ، يلقى » ... الخ .
٣ ــ حذف الالف بعد واو الجمع من كل كلمة تحويه مثل كلمة : تدبروا ، اتاحوا ، يصلحوا ، يسالوا ، جهلوا ...الخ .

ثم يقول في آخر موضوعه :

« أرأيت الى ان قصة الالف المقصورة لم تكن في نفسها غاية انما كانت وسيلة الى شيء اعظم منها اخطر وابعد اثرا في بقاء اللغة العربية من جهة وفي اصلاح الحياة العقلية كلها من جهة أخرى ..» (٥)

لقد بذل علماء اللغة العربية جهودا في سبيل اقناع ألسنة اقلام الكتّاب لتحجم عن زيادة ألف في كلمة «مئة» ولكنها لم تفلح رغم ان وسائل تطوير الاملاء العربي الغت حجة زيادتها ورفعت كل ذريعة وحدوث التباس بينها وبين كلمات أخرى مثل فئة ومنه ننقل اليكم نموذجا من تلك المحاولة قال جلال الدين السيوطي في كتابه «جمع الجوامع» مايلي :

(٥) دكتور طه حسين : (من ادبنا المعاصر) دار الآداب بيروت .

«وزيدت ألف أيضا في مائة ، قال أبو حيان : وذلك للفرق بينها وبين «منه» وكانت الزيادة من حروف العلة لانها تكثر زيادتها ، وكانت الفا لانها تشبه الهمزة ولان الفتحة من جنس الالف ولم تكن ياء لانه كان يجتمع حرفان مثلان ولا واوا لاستثقال الجمع بين الياء والواو وجعل الفرق في مائة دون منه اما لان مائة اسم ومنه حرف والاسم احمل للزيادة من الحرف وانما لان المائة محذوفة اللام ، يدل على ذلك : «أمأيت الدراهم» فجعل الفرق في مائة بدلا من المحذوف مع كثرة الاستعمال ولذلك لم يفصلوا بين فئة وفيه لعدم كثرة الاستعمال .

وقال محمد بن حرب البصري المعروف بالملهم صاحب الاخفش : كانت هذه الالف في مائة اولى منها بمنه لان اصل مائة «مئية» على وزن فعلة من مئيت وهمزة تقع مفتوحة في لفظ ألف وينكسر ماقبلها ، فيستحق بذلك ان تكتب ياء فألزموها العلتين جميعا ، الياء للكسرة والالف للفتحة .

ولان العدد اولى بالتوكيد والعلامات من غيره ...

وضعّف الكوفيون تعليل البصريين بأن مائة اسم ومنه حرف فهما جنسان مختلفان والفرق ينبغي ان يجعل في متحد الجنس يدل على ذلك أنهم لم يفرقوا بين فئة وفيه لاختلافه . قالوا : وانما زيدت فرقا بينها وبين فئة ورئة في انقطاع لفظهما في العدد وعدم انقطاع فئة ورئة لانك تقول : تسع مائة ولا تقول : عشر مائة بل تقول : ألف ، وتقول : في تسع فئات وتسع رئات وعشر رئات فلا ينقطع ذكرها به في التعشير فلما خالفتها فيما ذكر خالفوا بينها وبينها في الخط قال ابو حيان : وقد رأيت بخط بعض النحاة «مأة» هكذا بالف عليها همزة . الهمزة دون ياء ، وقد حكى : كتب الهمزة المفتوحة اذا انكسر ما قبلها بالالف عن حذاق النحويين منهم الفراء ، وروى عنه انه كان يقول : يجوز ان تكتب الهمزة ألفا في كل موضع . وقال

ابن كيسان ومنهم من يكتب الهمزة الفا على حركتها في نفسها وان كان ماقبلها مكسورا . قال ابو حيان : وكثيرا ما أكتب انا «مئة» بغير ألف كما تكتب فئة لان كتب مائة بالالف خارج عن الاقيسه ، فالذي اختاره ان تكتب بالالف دون الياء على وجه تحقيق الهمزة او بالياء دون الف على وجه تسهيلها، قال : وحكى صاحب البديع : ان منهم من يحذف الالف في مائة في الخط..» ارأيتم الاختلاف في زيادتها وكتابتها .. ؟

فلسفة « فصل كلمة عن الاخرى »*

فالاصل فصل الكلمة من الكلمة لان كل كلمة تدل على معنى غير معنى الكلمة الاخرى فكما أن المعنيين متميزان فكذلك اللفظ المعبر عنهما يكون . وكذلك الخط النائب عن اللفظ يكون متميزا بفصله عن غيره . وخرج عن ذلك ما كانا كشيء واحد فلا تفصل الكلمة من الكلمة وذلك أربعة أشياء :

الاول : المركب تركيب مزج كبعلبك ودلشاد بخلاف غيره . الا ان يكون علما في اللغة الكردية فيكتب مستقلا .

الثاني : ان تكون احدى الكلمتين لا يبتدأ بها ، لان الفصل في الخط يدل على الفصل في اللفظ ، فأذا كان لايمكن فصله في اللفظ فكذلك ينبغي ان يكون في الخط وذلك نحو الضمائر البارزة والمتصلة ونون التوكيد وعلامات التأنيث والتثنية والجمع في اللغة العربية وغير ذلك مما لايمكن ان يبتدأ به ...

الثالث : ان تكون احدى الكلمتين لايوقف عليها وذلك نحو :

باء الجر ولامه وكافه وفاء العطف والجزاء ولام التأكيد فان

* همع الهوامع .

هذه الحروف لايوقف عليها ، وخرج عن ذلك : واو العطف ونحوها فانها لاتوصل لعدم قبولها للوصل ...

الرابع : مايذكر من الالفاظ فتوصل ما اذا كانت ملغاة نحو :

مما خطاياهم ، اينما تكونوا ، وانما ، وحيثما ، وكيفما ، واذا كانت كافة نحو : كما ورد ، ربما ، وانما ، وكانما ، وليتما، ولعلما ، واستثنى ابن درستويه والزنجاني ما في قلما فقالا : انها تفصل وتوصل بكل ان لم يعمل فيها ماقبلها وهي الظرفية

املاء اللغة الفارسية

ليس الاملاء الفارسي احسن حظا من الاملاء العربي ، اذ لايمكن ان يعتقد ان قواعد الاملاء الفارسي مستقرة تمام الاستقرار ، ذلك اننا نصادف في القراءة جملة من الالفاظ كبيرة العدد تكتب على وجهين او أكثر والسبب في هذا الاختلاف الاملائي يرجع الى عدة امور :

١ ـ مراعاة الفارسية للملاءمة بين الاصوات ، فمثلا اذا دخلت الباء الزائدة على فعل مبدوء بالهمزة فان الهمزة يسبقها باء اذا كانت مفتوحة او تنقلب الى ياء اذا كانت مضمومة فتقول : « بيامد » بدل قولك « بآمد » و « بيفتد » بدل قولك « بأفتد » واذا دخلت الباء على اسم الاشارة او على ضمير الغائب المفرد او الجمع فانه بدل ان يقال : «باين و بآن و باو و بايشان» يقال ايضا : «بدين و بدان و بدو و بديشان» . أي الى هذا والى ذلك واليه واليهم واذا دخلت الباء على الاسم المبدوء بهمزة فان الهمزة تسبقها «باء» فنقول : «بياموزگار» أي المدرس او المعلم .

واذا انتهت كلمة بألف واعقبتها كلمة مبدوءة بألف فان الف الكلمة الثانية يجوز اسقاطها فنقول : « توانااست » او « تواناست » و « خدااست او خداست » .

٢ ـ ان من اسباب الاختلاف كثرة الالفاظ الفارسية المركبة ، وان تركيبها هذا كان سببا في كتابتها وجوازها متصلة الاجزاء او منفصلتها فلذلك تجد ان الكلمات التالية وما يشبهها من الكلمات تجوز كتابتها متصلة الاجزاء او منفصلة الاجزاء وهي :

نيك بخت ، أي حسن الحظ ، جوان مرد : أي شاب ، دل تنگ : اي ضيق القلب ، هم راه : أي زميل . وغيرها من الكلمات المركبة .

٣ ـ ومن اسباب الاختلاف في عملية الاملاء : كثرة السوابق أي پيشگر او Prefixes وكثرة اللواحق اي پاشگر او Suffixes التي تدخل على الكلمات الفارسية ، وتعطيها معاني جديدة ، فأن هذه الاضافات يجوز كتابتها متصلة او منفصلة في هذه الكلمات : مى روم : أي أذهب ، بپرسم أي أسأل ، ماه وش : أي مثل القمر او قمري ، پرى وش : أي مثل الملاك .

٤ ـ من اسباب الاختلاف في الاملاء : جواز حذف بعض الحروف من الكلمة او جواز اثباتها في مثل هذه الكلمات :

اسكندر او سكندر ، اشتر او شتر : أي الأبل .
سياه او سيه : أي اسود
سپاه او سپه أي الجيش
راه او ره : أي الطريق .

٥ ـ من اسباب الاختلاف في عملية الاملاء : قبول عدد من الحروف

الفارسية للابدال تبعا لاختلاف اللهجات كما نرى ذلك في الكلمات التالية :

أست او هست : أي يكون ــ الألف تبدل هاء
آب او آو : أي ماء ــ الباء تبدل واوا
زبان او زفان : أي لسان ــ الباء تبدل فاء
سيد او سفيد : أي ابيض ــ الباء تبدل فاء •

اللغة الكردية آخذة ومعطاء

لاشك في ان تأثر الأدباء والكتاب بأساليب اللغات الأجنبية واقتباسهم او ترجمتهم لمفرداتها ومصطلحاتها ، وانتفاعهم بأفكار أهلها وانتاجهم الأدبي والعلمي ، فلايخفى ما لهذا كله من اثر بليغ في نهضة لغة الكتابة وتهذيبها واتساع نطاقها وزيادة ثروتها والامثلة على ذلك كثيرة في تأريخ الامم الغابرة وفي العصر الحاضر فأكبر قسط من الفضل في نهضة اللغة العربية في عصر بني العباس يرجع الى انتفاع الادباء والعلماء باللغات المتطورة الاخرى فقد اخذوا في ذلك العصر يترجمون آثارها ويعقبون عليها بالشرح والتعليق ويستغلونها في بحوثهم ويحاكون اساليبها ويقتبسون منها عددا كبيرا من المفردات العلمية وغيرها ويمزجونها بمفردات لغتهم عن طريق تعريبها تارة وعن طريق ترجمتها تارة أخرى فاتسع بذلك متن اللغة العربية وازدادت مرونة وقدرة على تدوين الآداب والعلوم • ويرجع كذلك اكبر قسط من الفضل في نهضة اللغة العربية في العصر الحاضر الى انتفاع الصحفيين والادباء والعلماء باللغات الاوروبية الحديثة ومحاكاتهم لأساليبها وتعريبهم او ترجمتهم لالفاظها ومصطلحاتها واستغلالهم في مؤلفاتهم ومترجماتهم لمنتجات أهلها في شتى ميادين الحركة الفكريه ولغة الكتابه بفرنسا في العصر الحاضر مدينه باهم نواحي رقيها الى تأثرها باللغتين اللاتينية والاغريقية من جهة وباللغات الاوروبية الحديثة

من جهة اخرى فمنذ عصر النهضة لم ينفك ادباؤها وعلماؤها دائبين على اقتباس المفردات اللاتينية واليونانية القديمة ومحاكات اساليب هاتين اللغتين ، وترسم قواعدهما ومناهجهما في البحث وقد اخذوا منذ عهد بعيد يقتبسون كثيرا من المفردات والاساليب عن اللغات الاوروبية الحديثة وخاصة الانكليزية والالمانية ولولا الالف المفردات التي اقتبسها المحدثون من ادباء المانيا وعلمائها من اللغة اللاتينية وما تفرع عنها من اللغات الاوروبية الحديثة ما قويت لغة الكتابة بألمانيا ان تصل الى شأو الذي هي عليه الان ــ ومثل هذا يقال في معظم لغات الكتابة في العصر الحاضر خاصة لغتنا الكردية التي أخذت الكثير من قواعد ومفردات ومصطلحات اللغة العربية حتى تاثرت بها ثم اخذت تنهض وتنتعش حتى اخذت تؤثر في كتابة واخراج كثير من الاصوات وأساليب الكتابة والتحدث والحياة العملية ٠

تاثر وتأثير في اللغة الكردية

ان قدرة لغة على تمثل الكلمات من غيرها تعد مزية وخصيصة لها اذا هي استطاعت ان تصيغها على وزان كلماتها وانزلتها على احكامها وادخلتها في اسلوب كتابتها وجملته جزءا من عناصر التعبير فيها ان اللغة الكردية ليست بدعا من اللغة الانسانية فهي جميعها تتبادل التأثر والتأثير وهي جميعا تقرض غيرها وتقترض منه متى تجاورت او اتصل بعضها ببعض على أي وجه وبأي سبب ولاي غاية ٠

ان تبادل التأثير بين اللغات قانون اجتماعي انساني ، وان اقتراض بعض اللغات من بعض ظاهرة اجتماعية انسانية اقام عليها فقهاء اللغة المحدثون أدلة لاتحصى ٠

ومن المؤكد ان القبائل الكردية تأخذ بعضها من بعض كلمات وتجري

عليها ماتشتهي من تصرف من ابدال وتحوير وحذف وغيرها • وما تصدق على اللغة الكردية من تبادل التأثير بين لهجاتها لابد ان يصدق عليها فيما اذا اضطرت الى ادخالها في ثروتها من لغات الامم المجاورة لها او التي لها معها ضرب من الاتصال الكثير تفرض عليهما الحياة اليومية والمواطنة والمشاركة في التأريخ واواصر الزيجة والدين • كاللغة العربية • اننا جميعا نعلم ان كلمة «هيڤي» أي الأمل موجودة في لهجة كردية وأخذتها لهجة كردية أخرى فتصرفت في نظام حروفها وهيئتها واملائها فصارت الكلمة «هيوا» وكذلك كلمة «هەڤال» فأخذتها لهجة اخرى فصارت «هاوال» فعملت فيها الابدال والقلب وجعلتها بصورة توافق رغبتها ومنطقها وما يصدق على الكلمات الكردية المعارة من لهجة كردية اخرى يصدق على الكلمات العربية او غيرها من كلمات الامم المجاورة الملاصقة المشاركة للغة الكردية في الحياة والكفاح وصنع التأريخ فتكتب الكلمات العربية بالاملاء الكردي اذا اقحمت في الادب والثقافة الكردية فتعامل معاملة اللغة الكردية في اسلوب كتابتها •

كما ان اللغة العربية تعرب الكلمات الدالة على مفهوم حضاري معين ولاسيما ان كانت غير مألوفة للعرب او غير شائعة بينهم فحينئذ تتابع اللغة العربية عملها في ضم ماتحتاجه من تلك الكلمات الى ثروتها بعد أن تصنعه وتصبغه على قوالب او تنسجه على منوالها وقد جاء في قرار «مجمع اللغة العربية بالقاهرة» :

(د) ان نحاول ـ كلما اضطررنا الى التعريب ـ ان ننزل اللفظ المعرب على اوزان العربية حتى يكون عربيا او بمنزلته [٦] » ونحن ايضا ليس ببدع ان نكرر الكلمة العربية ونصبغها في قوالب املائية كردية كأنها من ثروتها •

---

(٦) دراسات في فقه اللغة : صبحي الصالح ص ٣٢٢ .

الكلمات العربية بالاملاء الكردي

حكم الكلمات الدخيلة : ان الكلمات العربية التي دخلت اللغة الكردية حكمها حكم الكلمات الكردية في تطبيق قواعد الاملاء الكردي عليها وكذلك احكام قواعد اللغة الكردية للاسباب التالية :

١ ـ ان أي احتكاك يحدث بين لغتين أيا كان سبب هذا الاحتكاك ومهما كانت درجته وكيفما كانت نتائجه الاخيرة يؤدي لامحالة الى تأثر كل منهما بالاخرى • ولما كانت من المتعذر ان تظل لغة بمأمن من الاحتكاك بلغة أخرى لذلك كانت كل لغة من لغات العالم عرضة للتطور المطرد عن هذا الطريق •

ولهذا تخضع دائما الكلمات المقتبسة للاساليب الصوتية في اللغة التي اقتبستها فينالها كثير من التحريف في اصواتها وطريقة نطقها وتبعد في جميع هذه النواحي عن صورتها القديمة فينطق لفظ (فيضى) (فەيزى) وتطبق عليها قواعد اللغة التي اقتبستها او استعارتها فنحن نرى ان الكلمات التي اخذتها اللغة العربية مثلا عن الفارسية او الكردية او اليونانية قد صيغ معظمها او كلها بصبغة اللسان العربي حتى بعد كثيرا عن أصله •

ومن ثمة نرى ان الكلمة الواحدة قد تنتقل من لغة الى عدة لغات فتتشكل في كل لغة منها بالشكل الذي يتفق مع اساليبها الصوتية ومناهج نطقها وأخيرا في كتابتها واملائها حتى لتبدو في كل لغة منها غريبة عن نظائرها في اللغات الاخرى فالكلمات العربية التي انتقلت الى اللغات الاوروبية قد تمثلت في كل لغة منها بصورة تختلف اختلافا غير يسير عن صورتها في غيرها •

٢ ـ ان اللغة العربية هي لغة اقرب امة الينا والصقها بنا في الحياة

والكفاح نراها قد عربت كلمات دخيلة وقامت بأجراء احكام لغتها عليها فيقول علمائها :

متى استعملت العرب الكلمة الاعجمية صارت معربة وغيروا نظام اصوات حروفها فمثلا : ابدلوا من الهاء الكردية المتطرفة جيما عربية فقالوا : كوسج مكان : كوسه وذلك ان هذه الهاء لاتثبت في كلام الاكراد اذا وصلوا بل تبدل او تحذف ولما كانت الجيم العربية اقرب الاصوات الى الهاء جعلوها مكانها وربما ابدلوا من هذه الهاء المتطرفة قافا وقد قالوا : كوسق مكان كوسه . وقد جعلوا الكلمة وزان فعلل فقالوا : (كوسج) وزان فعلل واجرى عليها احكام القواعد العربية النحوية والصرفية حتى عدت من كلماتها ...

٣ ـ قاموا بتغييرات تساعد على النطق فأبدلوا من صوت ال (P) الفارسي فاء مرة وباء مرة اخرى لانهما قريبتان منها ، اذ من المعروف أن لافرق بين ال (P) والباء سوى ان الاول مهموس والثاني مجهور ، كما ان كلا ال (P) والفاء حرف شفوي سوى ان الاول انفجاري والثاني احتكاكي ولهذا كله قالوا مكان (Pirind) : فرندا مرة وبرندا مرة أخرى .

٤ ـ وابدلوا من صوت (o) ضمة عربية صريحة فقالوا : اي العرب : زور ـ وآشوب مكان : Zor و ashob,

٥ ـ ومن عادة العرب تجاه الكلمات المعربة ـ ان يفخموا أصوات مايعربونه من الكلمات فيجعلون مكان السين صادا ومكان الكاف قافا ومكان التاء طاء كما نرى هذا التغيير والابدال في نحو : قسطنطين ، وافلاطون ، وصراط ، وقرطبة وغيرها .

٦ ـ من المعلوم لغويا ان اللسان اذا اخذ من لسان آخر كلمة حافظ على أصواتها ان كانت هذه الاصوات مما هو موجود في اللسان الاخذ ،

فأن كان غير ذلك طرح مافيها من اصوات غير موجودة عنده وعوضها باقرب أصواته اليها وقام باملائه واخضعها لاحكام لغته واملائه . وفي بعض الاحيان يحافظ اللسان الاخذ على اصوات الكلمة المأخوذة ولكنه يضيف الى هذه الاصوات شيئا من التفخيم او الترقيق على حساب خصائصه الصوتية ويكتبها باملائه الذي الفها وقد اخذ اللسان العربي من الالسن الاعجمية كثيرا من الكلمات وفخم اصوات هذه الكلمات جريا على عادته في ايثار الفخامة في الاصوات فاذا أخذنا ونظرنا في الكلمات المعربة التي توجد فيها حرف الطاء والقاف ونظرنا الى أصواتها الاصلية التي كانت لها في ألسنها التي اخذت منها كان لنا من ذلك ما يرشدنا الى حقيقة هذين الصوتين في الاسماء التالية : اقريطش ــ كريت ، افلاطون ــ بلاتون ، سقراط ــ سكرات ، ارسطو ــ ارستو ، قيصر ــ كيسر ، ونعلم جميعا ان العرب احلوا مكان التاء طاء ومكان الكاف قافا وان الاكراد يحلون مكان الطاء تاء ومكان الصاد والضاد سينا وزايا فيقولون : (فەيزى) مكان فيضي ويكتبون كل ابدال باللسان بالاملاء ايضا وقد قال ابن جنى : واما الصاد التي ، كالزاى فهي التي يقل همسها قليلا ويحدث فيها ضرب من الجهر لمضارعتها الزاي وذلك قولك في (يصدر) وفي (قصد) : قصد ، ومن العرب من يخلصها زايا فيقول : يزدر ، وقزد . قالوا في مثل لهم :

« لم يحرم من قزد له : أي قصد له » فيعني ان العرب ابدلوا الزاي سينا ثم ابدلوا السين صادا كما في «اهدنا الصراط المستقيم» يقول : الزمخشري «السراط» : الجادة من سرط الشيء اذا ابتلعه لانه يسترط السابلة اذا سلكوه كما سمي لقما لأنه يلتقمهم والسراط من قلب السين صادا لاجل الطاء كقولهم مصيطر في مسيطر وقد تشم الصاد صوت الزاي وقرىء بهن ... (تفسير الكشاف) ج١ ... سورة الفاتحة .

وقال ابن عقيل في شرح «الفية ابن مالك» :

« طا تا افتعال رد اثر مطبق   في ادان وازدد وادكر دالا بقي »

اذا وقعت تاء افتعال بعد حرف من حروف الاطباق وهي الصاد والضاد والطاء والظاء وجب ابدالها طاء كقولك اصطبر واضطجع واطعنوا واظطلموا .

كتابة الكلمات العربية بالاملاء الكردي تطور

ان ناحية هامة من نواحي التطور اللغوي ترجع الى عوامل جبرية ، لا اختيار للانسان فيها ومن هذا يظهر : انه ليس في قدرة الافراد ان يقفوا تطور لغة ، او يجعلوها تجمد على وضع خاص كما يرى بعض المثقفين من ان تبقى الكلمات العربية في الكتب المدرسية او غيرها باملائها واسلوبها من غير تغير ولا تبديل املاء ، فمهما أجهدوا في تحديد الفاظها ومدلولاتها وضبط قواعدها وأصواتها ومهما اجهدوا انفسهم في اتقان تعليمهما للاطفال قراءة وكتابة ونطقا وفي وضع طريقة ثابتة سليمة يسير عليها المعلمون بهذا الصدد ، ومهما بذلوا من قوة في محاربة مايطرأ عليها من لحن وخطأ وتحريف وتكريد فأنها لاتلبث ان تحطم هذه الاغلال وتفلت من هذه القيود وتكتب وتلفظ بأسلوب كردي خاص وتسير في السبل التي تريدها على السير فيها سنن التطور والارتقاء الطبيعيين .

يمكن احيانا التحكم في لغة الكتابة والجمود بها زمنا طويلا على اصولها القديمة او مايقرب منها ولكن لغة الكتابة واسلوب الاملاء التي تجمد بهذا الشكل لاتمثل تمثيلا صحيحا حالة الحياة الثقافية والنهضة اللغوية وتتسع كثيرا مسافة الخلف بينها وبين لغة المحادثة لان لغة المحادثة في تطور مطرد ولاتستطيع اية قوة الى تعويق تطورها سبيلا فلا تنفك تبعد عن لغة الاملاء الجامد حتى تصبح كل منهما غريبة عن الاخرى او بعيدة عنها ويصبح الاملاء الكردي وتعليمه اشبه شيء بتعليم لغة اجنبية او لغة بينها وبينه بون بعيد ،

فاذا كتب لفظ «میراته» میرات ولفظ «فەیزی» فیضي و «قازي» قاضي لوقع الدارس او الكاتب الكردي في حيرة من امرها ... ولناه ...

المصادر :

١ ـ اللغة العربية

١ ـ مناقشات مع الدكتور مصطفى جواد ـ رؤوف جمال‌الدين ـ النجف ١٩٦٦ م .

٢ ـ همع الهوامع شرح جمع الجوامع جلال‌الدين السيوطي ـ دار المعرفة للطباعة والنشر ـ بيروت لبنان .

٣ ـ تيسير اللغة العربية رشاد المغربي داوغوث ـ المطبعة العصريه ـ صيدا .

٤ ـ نحو لغة عربية سليمه ـ مجموعة بحوث كتبت بمناسبه صدور قانون الحفاظ على سلامة اللغة العربية العراق ـ الثقافه والفنون .

٥ ـ كتاب في فن القراءة والكلام والالقاء مصطفى الدمياطي بك ـ مطبعة دار الكتب المصرية بالقاهرة ١٩٢٩ .

٦ ـ من ادبنا المعاصر الدكور طه حسين ـ دار الاداب ـ بيروت ١٩٥٨ .

٧ ـ مشكلة تعليم اللغة العربية لغير العرب الدكتور علي الحديدي ـ القاهرة .

٨ ـ العربية بين امسها وحاضرها الدكتور ابراهيم السامرائي ـ وزارة الثقافة والفنون ـ العراق .

٩ ـ الوجيز في فقه اللغة محمد الانطاكي مكتبة دار الشرق ـ بيروت .

١٠ ـ علم اللغة الدكتور عبدالواحد وافي ـ دار نهضة مصر للطبع والنشر .

١١ ـ دراسات في فقه اللغة الدكتور صبحي الصالح ـ بيروت .

١٢ ـ قواعد اللغة الكردية توفيق وهبي ، الجزء الاول ـ مطبعة البيان ـ بيروت ١٩٥٦ .

١٢ــ القواعد الاساسية لدراسة الفارسيه الدكتور ابراهيم امين الشواربي ــ القاهرة .

ب ــ اللغة الكردية

١ ــ گوڤاری كۆری زانیاری كوردی ژماره (١) ١٩٧٣ .

٢ ــ دەستوری نووسینی كوردی بە پیتی عەرەبی ا. ب. هەوری ــ سلیمانیە ١٩٦٨ .

٣ ــ رابەری بۆ ئیملای كوردی نوری عەلی امین ــ بغداد ١٩٦٦ .

٤ ــ قاموسی زمانی كوردی بەرگی یەكەم (ء) عبدالرحمن محمد امین زەبیحی ــ بغداد ــ المجمع العلمي الكردي ١٩٧٧ .

٥ ــ گوڤاری (پەروەردەو زانست) ژماره (٦) عام ١٩٧٢ ــ بغداد .

٦ ــ رێنوسی كوردی لەسەدەیەكدا حامد فرج ــ بغداد ــ المجمع العلمي الكردي .

هـــذه البحوث

عبداللطيف عبدالمجيد ثلي
مدير الادارة والذاتية
ومدير الهيئة الكردية
في المجمع العلمي العراقي

كانت الهيئة الكردية في المجمع العلمي العراقي قد شكلت في عام ١٩٧٩ لجنة للتحضير لعقد ندوة في احد مصايف كردستان لدراسة مشاكل الاملاء الكردي وايجاد العلاج السليم لها ونشرت نداء بهذا الشأن الى المثقفين الاكراد ممن يعنون بمثل هذه المواضيع ضمنته ما اختمر في ذهنها من مشاكل محددة وطلبت منهم الاسهام في الندوة بطرح ما يرونه من مشاكل اخرى ومن علاج لجميع تلك المشاكل ، من خلال بحوث يعدونها ويحضرون بانفسهم او يرسلونها لالقائها في تلك الندوة ...

وقد لبى عدد غير قليل من الباحثين نداء اللجنة واخذوا يرسلون اليها تباعا بحوثهم ودراساتهم ، وكانت اللجنة تعقد تباعا اجتماعاتها لدراسة تلك البحوث ولبحث مايلزم لاكمال عقد الندوة في موعدها المقرر وانجاحها ، واتخذت الاجراءات المالية والفنية الضرورية لهذا الغرض ، الا ان الظروف الطارئة فيما بعد حالت دون امكان عقد الندوة في موعدها المقرر او في وقت مقارب . وبغية تمكين الجمهور ولاسيما المعنين منه بمشاكل الاملاء الكردي

من الاطلاع على الافكار والآراء التي كانت ستطرح في الندوة فيما لو عقدت. ولتيسير تكوين افكار جديدة لعدد اكثر من المعنيين بالمشاكل موضوعة البحث ارتأت اللجنة فيما بعد ، ووافقت الهيئة الكردية في المجمع ايضا على ما ارتأت، الاكتفاء في الوقت الحاضر بنشر البحوث الواردة اليها ضمن عدد خاص من مجلة المجمع ــ الهيئة الكردية ــ على ان يظل الباب مفتوحا لنشر اي دراسة او بحث مماثل وطرح أي مناقشات ملائمة ترد بشأن البحوث المنشورة ليكون كل ذلك مفتاحا لعقد الندوة في المستقبل وعندما تتيسر المقومات الكافية لعقده ، وجريا على المبدء القائل : ما لايدرك كله لايترك جله .

ان البحوث المنشورة في هذا العدد هي أهم ما ورد الى اللجنة ولم تحجب امكانية النشر الا عن مقالات قليلة لم تتوفر فيها مقوماته وأهمها الارتباط الوثيق بموضوع الندوة . ونحن اذ ننشر هذه البحوث ، نعود فنذكر اننا نرحب بأي بحث ذي صلة بالموضوع يرد الينا وستظل صفحات المجلة مفتوحة لنشر امثال هذه البحوث الى ان يتيسر لنا عقد الندوة ، ونأمل ان يكون ذلك في القريب العاجل ان شاء الله .

پێڕست

لاپەڕە	بابەت
	دەستەی نووسان
٣	ئەم ژمارەیەی ئەم گۆڤارە
	د. کامیل بەسیر
٥	خالبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی
	د. ئەورەحمانی حاجی مارف
١٦	گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی
	ئیبراهیم ئەمین بالدار
٧٨	زەنگی کاروانی ڕێنووسی کوردی
	شاکر فتاح احمد
١١٢	گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردیو شێوەی چارکردنیان
	صادق بهاءالدین ئامێدی
١٣٥	ڕێنڤیسا کوردی ب تیپێت عەرەبی
	طاهر صادق احمد
١٤٩	ڕێنووسی کوردی
	عمر عبدالرحیم
١٧٤	ڕێنووسی کوردی
	د. کوردستان موکریانی
١٨٦	چۆنیەتی نووسینی چاوگەی نەسادە ... ...

محمد صالح سعيد
فرێدانو هەڵبواردن لە بەکارهێنانو نووسینی کوردیدا ٢١٢
محمد معروف فتاح
نووسینی کوردی لە روانگەی فۆنەتیکەوە ٢٢٩
مەسعود محەمەد
چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی زمنوس و ئەلفوبێی کوردی ... ٢٦٨
نوری علی امین
گیروگرفتی نووسینی کوردی لە تای ترازووی پیتە بزوێن و نەبزوێندا ٣٦٠
د. نەسرین فەخری
پیشەکی چۆن بنووسین؟ لە دەنگەوە بۆ وشە، تا رستە ... ٤٢٠
وریا عومەر ئەمین
ئیملای کوردی و چەند تێبینیەك ... ٤٣٤
د. ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم
گیروگرفتی نووسینی فرمان لەگەڵ راناو لەرووی پێکەوە نووسان و پێکەوە نەنووسانەوە ٤٥٠

القسم العربي

ابو زيد مصطفى السندي
الكلمات العربية المستعملة في اللغة الكردية ... ٤٨٩
عبداللطيف عبدالمجيد محمد
هذه البحوث ٥١١

لە کتێبخانەی نیشتمانیی بەغدادا
ژمارە (١١٨)ی ساڵی (١٩٨٢)ی دراوەتێ

(٤٠٠٠) دانە لەم ژمارەیە لەچاپدراوە
لێبوونەوە لە چاپ لە ٢٥/١٠/١٩٨٢دا

مجلة المجمع العلمي العراقي

« الهيئة الكردية »

THE JORNAL OF THE IRAQI ACADEMY

((KURDISH CORPORATION))

المجلد التاسع

١٩٨٢

VOLUME 9

1982

مطبعة المجمع العلمي العراقي

بغداد ـ ١٩٨٢

مجلة المجمع العلمي العراقي

« الهيئة الكردية »

THE JORNAL OF THE IRAQI ACADEMY

((KURDISH CORPORATION))

المجلد التاسع

١٩٨٢

VOLUME 9

1982

قیمەتی ماچی دووسەد کیسەیی ساغەو **نیمە**
غەیری یەك کیسەیی سەدپارە لە گیرفانمدا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٦)

نەمبیستووە هەرگیز لە دەست بێنی وەفایێ
هەرچەندە سەراپا گوڵی ئەمما گوڵی هێرۆ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٠)

تا پێ‌نەکەنی گوڵ بە دەمی بادی سەباوە
نەمگوت کە شەوێ بلبلی بێچارە حەقی بود
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٨٩)

و) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «ب» دەلکێن :

شیقفەی فەلەکولئەتلەسی ئەستوونەیی زەڕدین
بێ **بیکە** بە تارای سەرو ترکەی خەزو والا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٩)

سەر بەردەبازی ڕێتە ، تەن ، تەختەبەندی جێتە
دڵ مەیلی خاکی پێتە ڕووح مالی خۆتە **بیبە**
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٣)

هەردوو نموونەکانی سەرەوە وامان پیشاندەدەن ، کە فرمانەکان لەکاتی داخوازین ، هەروا دەشبێ فرمانی ئینشایی بن ، بۆنموونە :

عەزیزم دڵڕەقە خۆم فەردو تەنهام
دەترسم **بکموژێ** ئەم دەردە بێ تۆ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩١)

ز) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «دە ــ ئە» دەلکێن :

دۆێ چبوو **دەتدا** بە زمان لافی کەرامەت !
دونیا کە لەکن خۆت حەرەمی موحتەرەمت بوو
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٨٧)

هێندە پێم خۆش بوو زمانی حالی **دەیگوت** نالیا
هەردو حەیوانین ، ئەتۆ گوێ کورت‌و ئەمنیش گوێ درێژ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٦٥)

٨ ــ ڕاناوە لکاوەکان بە فرمانی خەبەری ڕستە دەلکێن • لێرەدا فرمانەکان دەبێ لەکاتی ڕابردوودا بن‌و تێپەڕ بن • وە بەمەرجێ کە لەناو ڕستەدا بەرکاری یەکسەرو نایەکسەر نەبێ •

تەواو بوو ئینتیخابی شیعری (نالی)
لە تازەو کۆنە هەرچی بووبێ **نووسیم**
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٥)

ئەهلی تەعدادو موحاسیب **نووسیان**
خاڵ بەکو زولفی دووان هەردوو سیان
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٨٠)

عومرێکە بە میزانی ئەدەب توحفە**فرۆشم**
زۆرم گوت‌و کەس تێ‌نەگەیی ئێستە خەموشم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٧)

ئەلا ئەی ئاسکی ئاسك بە باسك
شکاندت گەردەنی سەد شێری شەرزە
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٦)

شوکر (نالی) سەری خەسمت وەکو گۆ
بە خواری ئەك بە یاری دایە بەر شەق
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٦٩)

گوتم : ئەی ماه ! دڵەکەی من بە دڵی خۆت بکرە
گوتی : من بەردی بەقیمەت بە کەبابی نادەم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٢)

خاکی بەری پێت هەم گلە هەم گوڵ بە سەرێشکم
وەختی غەم‌و شادی ئەوە **کردوومە** بەسەردا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٥)

ئەگەر هاتو فرمانی خەبەری ڕستە فرمانێکی لێکدراو بوو ئەوسا ڕاناوە لکاوەکان بە بەشی ناوی فرمانەکە دەلکێن • نموونە بۆ ئەمە لە زمانی کوردیدا زۆرن ، وەکو :